THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR
(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE; F. EDGERTON
A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE;
V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†; RAGHU VIRA;
H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†
AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Unicn Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Gwalior, Hyderabad and Mysore; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore and Poona; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1956

Reviews and Opinions

His Excellency Sir LESLIE WILSON, Late Governor of Bombay: "I heartily congratulate you and all those who have been working with you on this production. The first critical examination of the Mahābhārata is undoubtedly a *national* work, and I sincerely trust that you will receive whole-hearted support in this publication."

The late Professor HERMANN JACOBI: "Your edition furnishes us with *just* what we want. I consider your text as reliable as can be expected under the circumstances.... Your plan of editing the Great Epic is the best that could be devised."

The late Professor HEINRICH LÜDERS: "I was greatly impressed by the arrangements that have been made at the Institute for the collation of the Mahābhārata MSS. The arrangements are such as will ensure great accuracy and perfect clearness in the registration of the various readings.... Your work seems to me to merit the highest possible praise both as regards the constituting of the text, and the clarity and succinctness with which the MSS. evidence has been recorded."

The late Professor E. WASHBURN HOPKINS: "Every library or individual possessed of Sanskrit texts will find this new edition of the great Sanskrit epic indispensable."

Indian Culture, Calcutta: "It is appropriate that it should have fallen to Indian scholarship to produce the first critical edition of the *Mahābhārata*.... Indians, who have assimilated Western scholarship and adapted it to the special conditions of the task, are fully capable of carrying even so formidable an undertaking to its destined close.... In the present edition, one cardinal merit is the richness of the apparatus criticus.... The new edition would be invaluable for this merit alone.... The methods of constituting the text adopted by the editor are unquestionably sound." — The late Professor A. BERRIEDALE KEITH.

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute: "The Ādi-parvan, in Dr. Sukthankar's Critical Edition of the Mahābhārata, is now complete, and I have no hesitation in saying that this is the most important event in the history of Sanskrit philology since the publication of Max Müller's edition of the Ṛgveda.... His collaborators will be greatly helped not only by the example set by the first editor in the edition itself, but also by the scholarly way in which he has treated, in the Prolegomena, the complicated manuscript tradition, and mastered the whole problem of Mahābhārata text criticism."—The late Professor M. WINTERNITZ.

CARL G. LOHMANN, Secretary, Yale University, New Haven: "The University wishes to take this opportunity of tendering its cordial felicitations to your Institute on its remarkably useful career of scholarship. The great critical edition of the Mahābhārata alone, though only one of your worthy undertakings, is enough to establish your permanent reputation in the world of learning."

The Times of India, Bombay: "The publication of this volume is a literary event of the first magnitude; for it marks the successful accomplishment of the first and most difficult stage of what is probably the greatest undertaking in the field of Oriental Research.... There is no doubt that, when completed, this first critical edition of the great epic will be an achievement of *international* importance reflecting no little credit on the Sanskrit scholarship of India. We have no hesitation in appealing to the Indian public and all lovers of learning to extend their generous help to a work of such monumental importance."

Journal Asiatique, Paris: "Quoi qu'il en soit de cette controverse et quelle que doive être la solution du problème posé, il reste que nous possédons désormais, grâce au zèle, à la science, à la conscience de M. Sukthankar, une édition modèle de l'Ādiparvan, que les recherches ultérieures ne pourront ni modifier, ni enrichir sensiblement, une édition telle que des générations d'indianistes l'avaient souhaitée sans oser l'espérer."—The late Professor SYLVAIN LÉVI.

Acta Orientalia: "It would therefore seem to be proper that the first critical edition [of the Mahābhārata] should be made in India, where so much important material is to be found. And the new edition shows that Indian scholars, who have always been our teachers in Indian traditional lore, now have become our equals in critical acumen and methods. The critical edition of the Mahabhārata may be said to inaugurate a new epoch in the history of Indian lore and Indian philology.... The beautiful illustrations are highly interesting as specimens of modern Indian art, and are a very welcome feature of this great national undertaking." —Professor Dr. STEN KONOW (Oslo).

Journal of the American Oriental Society, New Haven (Conn.): "Dr. Sukthankar deserves to be heartily congratulated on the brilliant success of his work. More than that, he deserves the active

Editorial Note

[No. 1]

(Śalyaparvan)

EDITORIAL NOTE

[No. 1]

The text of adhyāyas 1–28 of the Śalyaparvan, which comprise the Śalyavadha and the Hradapraveśa sub-parvans, is based upon the following MSS. :—

THE CRITICAL APPARATUS

I. N(ORTHERN) RECENSION (25 MSS.)

(*a*) *North-western Group*

Śāradā Version [Ś]

$Ś_1$ = London, India Office Library, No. 3307. Complete for the entire Śalya.

Kaśmīrī Version [K], being Devanāgarī transcripts from [Ś]

K_1 = Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Saṁshodhaka Mandal, Poona. Undated. Complete for the entire Śalya.

K_2 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 193 of 1891–95. Undated. Complete for the entire Śalya.

K_3 = Poona, Sardesai Collection of the BORI. Dated Saṁvat 1828 (A. D. 1772). Complete for the entire Śalya.

K_4 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 4687. Dated Saṁvat 1851 = Śaka 1716 (A. D. 1794). Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

K_5 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 1123. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

(*b*) *Central Group*

Bengali Version [B]

B_1 = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 48. Undated. Complete for the entire Śalya.

B_2 = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 16A. Dated Śaka 1634 (A. D. 1712). Complete for the entire Śalya.

B_3 = Dacca, University Library, No. 4319. Dated Śaka 1717 (A. D. 1795). Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

B_4 = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 329. Dated Śaka 1621 (A. D. 1699). Complete for the entire Śalya.

B_5 = Dacca, University Library, No. 730. Dated Śaka 1741 (A. D. 1819). Complete for the entire Śalya.

Devanāgarī Version [D], sub-divided into

(i) Devanāgarī Version of Nīlakaṇṭha [Dn], the "Vulgate"

Dn_1 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 240 of 1895–1902. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

Dn_2 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 506 of Viśrāmbāg I. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

Dn_3 = Poona, Limaye Collection of the BORI. Undated. Complete for the entire Śalya.

(ii) Devanāgarī Composite Version

D_1 = Madras, Adyar Library, No. XLI/C 62. Dated Saṁvat 1649 = Śaka 1514 (A. D. 1592). Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_2 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 566 of 1882–83. Dated Śaka 1619 (A. D. 1697). Complete for the entire Śalya.

D_3 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 215 of 1887–91. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_4 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 71 of 1902–7. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_5 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 3283. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_6 = Tanjore, Sarasvati Mahal Library, No. 1033. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_7 = Madras, Adyar Library, No. XLI/D10. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_8 = Baroda, Oriental Institute, No. 11475. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_9 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29B of A 1879–80. Undated. Complete for the entire Śalya.

D_{10} = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 503 of Viśrāmbāg I. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

D_{11} = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No. 1133. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

II. S(OUTHERN) RECENSION (11 MSS.)

Telugu Version [T]

T_1 = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No. 11810. Undated. Complete for the entire Śalya.

T_2 = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 61 (presented by Shri Ramakrishna Kavi). Dated Kalyabda 4973 = Śaka 1794 (A. D. 1872). Complete for the entire Śalya.

T_3 = Melkote, Yadugiri Yatirāj Math Library. Unnumbered and undated. Extends up to the end of adhy. 53.

T_4 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 5615. Undated. Extends up to the end of adhy. 53.

Grantha Version [G]

G_1 = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No. 11845. Undated. Contains Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

G_2 = Madras, Adyar Library, No. XXIX/C21. Undated. Complete for the entire Śalya.

G_3 = Mysore, Government Library, No. 2452. Undated. Complete for the entire Śalya.

Malayālam Version [M]

M_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 6919. Undated. Complete for the entire Śalya.

M_2 = Cochin, State Library, No. 33. Undated. Complete for the entire Śalya.

M_3 = Alwaye, Travancore. Ponnokottu Mana Library. Unnumbered. Dated Kollam 1014 (A. D. 1838). Complete for the entire Śalya.

M_4 = Calicut, Padiññāre Kovilakam Collection. Unnumbered and undated. Complete for the entire Śalya.

TESTIMONIA

Ca = Arjunamiśra's Commentary *Bhāratārthapradīpikā*, as in (1) the MS. No. 12931 of the Oriental Institute, Baroda, and (2) the MS. No. 482/5797 of the Scindia Oriental Institute Library, Ujjain (wrongly attributed, in the colophon, to Devabodha). Both MSS. give the comm. alone without the text.

Cn = Nīlakaṇṭha's commentary *Bhāratabhāvadīpa*, as in Dn_1, Dn_2 and Dn_3 above.

Cv = Vādirāja's commentary *Lakṣālaṁkāra*, as found in a transcript procured from Madras.

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya(s).
App. = Appendix.
Arj. = Arjunamiśra.
B. = Bombay edition of the Mbh. (Śaka 1799).
BG. = Bhagavadgītā.
C. = Calcutta ed. of the Mbh.
chap. = chapter(s).
comm. = commentary(taries).
cont. = continue(s).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
Dev. = Devabodha.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll. = following.
fragm. = fragment(ary).
hapl. = haplographic(ally).
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam ed. of the Mbh.
L. = Line.
M. = Madras edition of the Mbh. (by P. P. S. Sastri, 1931-1936).
m *or* marg. = marginal(ly).
Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 64).
Manu. = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
Mbh. = Mahābhārata.
Nīl. = Nīlakaṇṭha.
O-J. = Old-Javanese.
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).
post. = posterior.
pr. m. = *propria manu* (by own hand).
prob. = probably.
r. = repeat(s), repeated.
Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
ref. = refer(ence).
resp. = respective(ly).
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
st. = stanza(s).
supp. = supplementary.
sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
transp. = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = with variation(s).
v. l. = varia(e) lectio(nes).

❀ ❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.

(superior star) in the text indicates an *emendation*.

(in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.

printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator ; thus, Cd = Comm. of Devabodha ; Ca. n. p. s. v = Comm. of Arjunamiśra, Nīlakaṇṭha, Paramānanda, Vidyāsāgara and Vādirāja. A "p" is added on to denote a "pāṭha" or variant ; thus, Cnp = a pāṭha mentioned in the Comm. of Nīlakaṇṭha.

॥ शल्यपर्व ॥

जनमेजय उवाच ।

एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना ।
अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वत वै द्विज ॥ १
उदीर्यमाणं च बलं दृष्ट्वा राजा सुयोधनः ।
पाण्डवैः प्राप्तकालं च किं प्रापद्यत कौरवः ॥ २
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तदाचक्ष्व द्विजोत्तम ।
न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

ततः कर्णे हते राजन्धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ।
भृशं शोकार्णवे मग्नो निराशः सर्वतोऽभवत् ॥ ४ C. 9. 4 B. 9. 1. 4 K. 9. 1. 4

D7 commences with 9. 17. 84^{b}.

The introductory mantra:

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

is found in N (except B3 Dn1 D1. 3. 4; D7 missing) T3. D10 reads नरश् (for नरं) and K3 नरोत्तमः (for °मम्) (both in the first line). Ś1 K (except K4) D5. 8. 10 T3 read व्यासं (for चैव) in the second line.

Before the introductory mantra, Ś1 ins.: ॐ; K1 ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमः श्रीकृष्णाय ॐ; K2 ॐ स्वस्ति सिद्धं । श्रीगणेशाय नमः ॐ; K3 श्रीगणपतये नमः ॐ; K4 श्रीगणेशाय नमः । रामाय नमः ॐ; K5 श्रीगणेशाय नमः ॐ; B1 अथ शल्यपर्व; B2. 5 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय; Dn2. n3 D2. 8 (with prefixed ॐ). 10. 11 श्रीगणेशाय नमः; D5 ॐ नमः सरस्वत्यै । श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । श्रीगणाधिपतये नमः ॐ; D9 श्रीगणेशाय नमः । श्रीकृष्णाय नमः; T3 शुभमस्तु । श्रीहयग्रीवाय नमः. — After the introductory mantra, Ś1 ins. ॐ नमो महागणपतये. B3 D3. 4 T1. 2. 4 G M, which all om. the introductory mantra, begin as follows: B3 ॐ नमो गणेशाय; D8 श्रीगणेशाय नमः; D4 ॐ श्रीपुरुषोत्तमाय नमः; T1 शुभमस्तु; T2 श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः हरिः ॐ; T4 शल्यपर्व; G1 हरिः ॐ शुभमस्तु; G2 ॐ शल्यपर्व; G3 शल्यपर्व । हरिः ॐ शुभमस्तु; M1. 3. 4 हरिः श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु (M3 cont. श्रीगुरुभ्यो नमः); M2 हरिः स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः ।

1 Owing to missing first folios, the portion of the text from the beginning up to 9. 17. 84^{a} is lost in D7. M4 om. the ref. M2 वैशंपायन (for जनमेजय). B5 damaged. — ^{a}) K3 D3. 9 T2. 4 G2 निपतिते. M2–4 हते वैकर्तने कर्णे. — ^{b}) Ś1 reads समरे twice. — M1 damaged for 1^{cd}. — ^{c}) K4. 5 Dn1 अल्पावशिष्टा; D4. 5 °अस्सिष्टाः (D4 °ष्टा); D9 शल्यावशिष्टाः (for अल्पा°). D5 कुरुवः. — ^{d}) K3 अकुर्वंति; Dn D1. 2. 4 T4 G1. 2 M3. 4 अकुर्वंत. D2 ते (for वै). K8 D1 द्विजः; D4 तदा (for द्विज). D3 किमकुर्वंस्ततो द्विज.

2 ^{a}) K2 तदीर्यमाणं; K5 D3. 4. 10. 11 उदीर्यमाने (D4. 11 °णे); M1 कीर्यमाणं (submetric); M2–4 विदीर्य°; Ca (gloss: क्षिप्यमाणं) उदीर्य° (as in text). B2 तु (for च). K5 D3. 11 बले; D10 बलैः (for बलं). Dn D2 ततः कर्णं हतं शूरं; D1 तदा कर्णं हतं दृष्ट्वा. — ^{b}) K5 D3. 10. 11 पांडवानां; D1 शूरं राजा (for दृष्ट्वा राजा). M1 दृष्ट्वा दुर्योधनस्तदा. — G3 om. 2^{cd}. — ^{c}) T1–3 G1 पांडवाः; T4 G2 पांडवं; M3. 4 पांडवे. B3 lacuna for प्राप्तकालं च. D2 प्राप्तकाळं; D10 °कालश् (for °कालं). B2 तु; T1. 2. 4 G1. 2 किं; T8 वा; M तत् (for च). D4 पांडवानां जयं मत्वा. ❀ Ca: प्राप्तकालमिति शब्देन सामर्थ्येन मरणं सूचितम् । ❀ — ^{d}) K4 M1 प्रपद्यत; D2 प्रपेदे स; D10 प्रपद्यंत (for प्रापद्यत). K8 D10 कौरवाः; B2 D5 कौरव. D4 प्रत्यपद्यत किं परं; T G1. 2 प्रत्यपद्य- (T1. 2 G1 °द्यं)त कौरवः (T1. 2 G1 °वाः).

3 B4 damaged. — ^{a}) Dn तत्तद् (for एतद्). — ^{b}) K2 तत्र (for तद्). — K4 om. 3^{cd}. — ^{cd}) T8 तृप्स्यामि. B2 transp. पूर्वेषां and शृण्वानः. M1–8 शृण्वंश्च (for शृण्वानश्). B1 D9 मुने (for महत्).

4 D6 damaged for 4^{a}. — ^{a}) G3 कृते (for हते). K5 D8 राजा; M1 वीरे (for राजन्). — ^{b}) K8 सुयोधनं; D10 सुजोधनः (for सुयो°). — After 4^{ab}, K2 reads 5^{cd}. — ^{d}) K5 D8. 10, 11 दुःखितः; B8 विरागः

हा कर्ण हा कर्ण इति शोचमानः पुनः पुनः ।
कृच्छ्रात्स्वशिबिरं प्रायाद्धतशेषैर्नृपैः सह ॥ ५
स समाश्वास्यमानोऽपि हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः ।
राजभिर्नालभच्छर्म सूतपुत्रवधं स्मरन् ॥ ६
स दैवं बलवन्मत्वा भवितव्यं च पार्थिवः ।
संग्रामे निश्चयं कृत्वा पुनर्युद्धाय निर्ययौ ॥ ७
शल्यं सेनापतिं कृत्वा विधिवद्राजपुंगवः ।
रणाय निर्ययौ राजा हतशेषैर्नृपैः सह ॥ ८
ततः सुतुमुलं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ।
बभूव भरतश्रेष्ठ देवासुररणोपमम् ॥ ९
ततः शल्यो महाराज कृत्वा कदनमाहवे ।
पाण्डुसैन्यस्य मध्याह्ने धर्मराजेन पातितः ॥ १०
ततो दुर्योधनो राजा हतबन्धू रणाजिरात् ।
अपसृत्य ह्रदं घोरं विवेश रिपुजाद्भयात् ॥ ११

(for निराशः). D1 जीविते (for सर्वतो). T4 महत् (for ऽभवत्). Dn D2 निराशः समपद्यत.

5 Dn3 reads the first three syllables हा कर्ण on marg. (*sec. m.*). —^{a}) K2 om.; T3 इतीव (hypermetric) (for इति). K5 हा कर्ण हा हा कर्णेति; D4 हा कर्ण कर्ण हामिति (sic). —^{b}) K5 om.; S (except T3) मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). —K2 reads 5^{cd} after 4^{ab}. 5^{c}–7^{b} is damaged in B4. —^{c}) Dn1 तस्मात् (for कृच्छ्रात्). D10. 11 M2 स; G1 स्वं (for स्व-). B5 -विवरं; D9 -शिबिरे (for -शिबिरं). D3 प्रापद्; D4 गत्वा; D10. 11 प्राप्तो (for प्रायाद्). —^{d}) B2 S हतशिष्टैर्; D4 सोवशिष्टैर् (for हतशेषैर्).

6 B4 damaged. —^{a}) B3 om. स. K2. 3 D5 समाश्वास(K2 °सि)मानो; D10 °स्वास्यमानो. D2. 6 हि; S (except G1) वै (for ऽपि). D1 स समाश्वास्य हि मनो; D9 प्राप्सामाश्वास्यमानोपि (sic). —^{b}) B3 विद्वद्भिः (for हेतुभिः). K2 D8 शस्त्र- (for शास्त्र-). M1 शास्त्रदृष्टैश्च हेतुभिः. —^{c}) D1. 9 नालभेत्. D1 सौख्यं; **C**n (gloss: सुखं) शर्म (as in text). K5 D8 राजभिर्नालभद्धर्मं (D8 °च्छर्मं); D4 न चकार शमे बुद्धिं; T1. 2. 4 G1 राजन्विभूतिमिच्छद्भिः; T3 G2 शाश्वतीं भूतिमिच्छद्भिः; G3 राजान्विभूतिमन्विच्छत्. —^{d}) B3 lacuna for वधं स्मरन्. B2 Dn D1. 2 T G सूतपुत्र(Dn पूर्ववैर)मनुस्मरन्; D4 दैवोपहतचेतनीं.

7 B4 damaged for 7^{ab}. —^{a}) K4 D9 चैवं; **C**a (gloss: विपाकोन्मुखं प्राक्तनं कर्म) दैवं (as in text). K2. 3 Dn1 D2 बल(D2 °ळ)वान्. T2 नत्वा (for मत्वा). D4 स तु दैवबलं मत्वा; G3 दैवमेव परं मत्वा. —^{b}) D10 भवितव्यश्. D3 om. च. K3 विधिवद्राजपुंगवः (= 8^{b}); Dn D1. 2. 4 S प्रभाते विम(D4 निर्म)ले सति. —^{c}) K5 D3. 11 पौरुषे; D10 मानुषे (for संग्रामे). Ś1 K1–3 D5 निश्चितं; M1 संशयं (for निश्चयं). —Dn D1. 2 om. (hapl.) 7^{d}–8^{a}. —^{d}) D10 स न (for पुनर्).

8 Dn D1. 2 om. 8^{a} (cf. v. l. 7). D4 om. 8^{ab}. B4 D6 (partly) damaged. —^{a}) D10 सल्यं. —^{b}) G1 वीर्यवद् (for विधि°). K1 राजपुंगव; T1. 3 °पुंगवं; T4 G °सत्तमं (for °पुंगवः). M2–4 विधिदृष्टेन कर्मणा. —After 8^{b}, D2 ins.:

2* मद्रराजं पुरस्कृत्य युद्धायोपजगाम ह ।

—Dn D1. 2 om. 8^{cd}. —^{c}) K5 [अ]भिययौ (for निर्य°). K4 B1–3. 5 D9 T3. 4 G राजन्; D8 राज (for राजा). D4 जन्मेजय महाराजं. —^{d}) B2 D4 S (except T3) -शिष्टैर् (for -शेषैर्). M1 वृतः (for सह).

9 The portion of the text from 9^{a} up to चापरा (in 29^{b}) is lost in D5 on missing folios. B4 damaged for 9^{ab}. —^{a}) Dn D1. 2 तयोः (for ततः). K5 D3 तु; B3 प्र- (for सु-). Dn1 D1. 3. 4 -तुमलं (for -तुमुलं). G1. 3 पुनश्चापि महायुद्धं. —^{c}) K4 B1. 3 Dn D1. 2. 6. 8. 9 अभवद् (Dn °वन्) (for बभूव). —^{d}) K3 -नरोपमं. T G यथा (T3 °दा) देवासुरे पुरा.

10 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) D10 महाराजा (for °राज). —D6 damaged for 10^{b}. —^{c}) K1 हतसैन्यश्च; K5 D3 पांडुसैन्येषु; B1. 3–5 D8. 9 हत(B4 [on marg.] पांडु)सैन्योथ; B2 Dn D1. 2 सहसैन्योथ; T G M1 पांडुसैन्येथ (T2 M1 °न); Bom. ed. ससैन्योथ स (for पाण्डुसैन्यस्य). D4 पांडुसैन्ये सुमध्यान्ये (sic). —^{d}) D1 धर्मपुत्रेण. D3. 10. 11 घातितः; T3 पाविते (sic) (for पातितः).

11 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) K4 राजन् (for राजा). —^{b}) Dn D2. 4 हतबंधु-; D10 °बंधून् (for °बन्धू). D10 रणाजिर (sic) (for °जिरात्). D1 हतबंधुर्महाहवात्. —B3 om. 11^{c}. —^{c}) K5 अपसृज्य; Dn **C**n (gloss: प्राप्य) उपसृत्य; D8 सोप°; D4 उपसृष्ट; T4 अपसृतो (for °सृत्य). K3 ह्रदं. K4 शीघ्रं (for घोरं). —^{d}) B3 विपुलाद् (for रिपुजाद्).

अथापराह्णे तस्याह्वः परिवार्य महारथैः ।
ह्रदादाहूय योगेन भीमसेनेन पातितः ॥ १२
तस्मिन्हते महेष्वासे हतशिष्टास्त्रयो रथाः ।
संरभान्निशि राजेन्द्र जघ्नुः पाञ्चालसैनिकान् ॥ १३
ततः पूर्वाह्णसमये शिबिरादेत्य संजयः ।
प्रविवेश पुरीं दीनो दुःखशोकसमन्वितः ॥ १४

प्रविश्य च पुरं तूर्णं भुजावुच्छ्रित्य दुःखितः ।
वेपमानस्ततो राज्ञः प्रविवेश निवेशनम् ॥ १५
रुरोद च नरव्याघ्र हा राजन्निति दुःखितः ।
अहो बत विविग्नाः स्म निधनेन महात्मनः ॥ १६
अहो सुबलवान्कालो गतिश्च परमा तथा ।
शक्रतुल्यबलाः सर्वे यत्रावध्यन्त पार्थिवाः ॥ १७ C. 9. 17 B. 9. 1. 17 K. 9. 1. 18

12 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) K2–4 Dn D2–4. 10 अथापराह्ने; M2–4 अपराह्णे च (for अथापराह्णे). D9 तस्याह्ने; T3 तस्या हि (sic); G3 तस्याह्नि (for °ह्नः). —^{b}) Ś1 K1. 3 महारथः; K2 °रथाः; K5 D3. 10. 11 समंततः; D4 नृपं ततः; Bom. ed. सुयोधनः (for महारथैः). — After 12^{b}, Dn ins.:

3* तथापराह्णे तत्रस्थं परिवार्य सुयोधनम् ।

—^{c}) D4 आहत्य; M2 (*sup. lin.* as in text) उत्थाप्य (for आहूय). K4 B1. 3. 4 D6. 8. 9 वेगेन; K5 D3 राजेंद्र; B2. 5 D10. 11 S युद्धाय; Dn D1. 2 भीमेन; D4 नृपति (for योगेन). ❁ Ca: ह्रदाद्द्वैपायनसंज्ञात् । ❁ —^{d}) Dn D1. 2 गदया विनिपातितः; D4 जघ्नुः पांडुसुतास्ततः; D8 भीमसेननिपातितः.

13 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) D6 हते तस्मिन् (by transp.). D3. 10 महेष्वासा (for °ष्वासे). S (except T1 G1) तस्मिंस्तु निहते वीरे (T2 सूते; T4 सैन्ये). — After 13^{a}, M4 ins.:

4* सानुबन्धे सुयोधने ।
कृतवर्मा कृपो द्रौणिर्

—^{b}) Ś1 K1-3 हतशेषास्; S (except T1 G1) महेष्वासास् (for हतशिष्टास्). D4 तु ये (for त्रयो). T2–4 G रणे (for रथाः). — After 13^{b}, M4 ins.:

5* सुप्तं शिबिरमाविश्य धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ।

M1 damaged for 13^{cd}. —^{c}) K3 Dn1 संरंभा; D4 संरब्धा (for संरभान्). K1 तूर्णं (for निशि). T G कृतवर्मा कृपो द्रौणिर्. —^{d}) D10 धुदयं (sic) (for जघ्नुः). D2 पांचाळ-; D1 पांचाल्य-; D8. 9 पंचाल-; M2-4 पांडव- (for पाञ्चाल-). K5 D3. 10. 11 -सोमकान्; B2 D4 -सृंजयान् (for -सैनिकान्).

14 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) D4 तव; M1 lacuna (for ततः). Ś1 K1–3 [ऽ]पराह्ण-; K4 Dn D1–4. 8–10 M8 पूर्वाह्ण-. —^{b}) K8 शंजयः. — Lacuna for 14^{cd} in M1. —^{c}) K4 B D8. 9 G2 पुरं; T1. 2 भृशं; T3 गृहं (for पुरीं). B3 lacuna for दीनो. —^{d}) K5 B2 D3 -परिप्लुतः (for -समन्वितः).

15 D5 missing (cf. v. l. 9). M2. 3 om. (hapl.) 15^{ab}. —^{a}) T1. 2. 4 G तु (for च). D1. 9 G3 पुरीं; D8 परं (for पुरं). K4 B2-5 D1. 8. 9 Cn सूतो (for तूर्णं). Ś1 K1. 3 प्रविश्य नगरं तूर्णं (K3 रूढं); K2 प्रविश्य तूर्णं नगरं; K5 B1 Dn D3. 6. 10. 11 स प्रविश्य पुरं (K5 Dn D3. 6 °रीं) सूतो (K5 D3 दीनो); T3 प्रविश्य हि गृहं शून्यं; M1 *प्रविश्य पुरं घूर्णान्. —^{b}) Dn भुजान् (for भुजाव्). K1. 5 Dn D1. 2 उत्सृज्य; B1 उत्क्षिप्य; D9 उत्सृत्य; D10. 11 उद्धृत्य; T G1. 2 M4 उद्यम्य (for उच्छ्रित्य). D10 दुःखिताः. Ś1 बुजानुच्छ्रि*दुःखितः (sic); K1-3 ध्वजानुच्छ्रितदुःखिताः (K1 °तः); D4 भुजावुद्यम्य दूषिताः. — D1. 4 om. (hapl.) 15^{c}–16^{b}. —^{c}) M1 शोचमानः (for वेप°). Dn स्वतो; D8 M1 सुतो; T1-3 G तदा; T4 M2-4 तथा (for ततो). —^{d}) K3 D6. 10. 11 निकेतनं (for निवेशनम्). — After 15, T G M2 read 20; while M3. 4 ins. 8*.

16 D5 missing (cf. v. l. 9). D1. 4 T4 G1. 3 om. 16^{ab} (for D1. 4, cf. v. l. 15). —^{a}) K4. 5 B Dn D2. 9 स (for च). K5 नरव्याघ्रो; M3 °व्याघ्रं. M1 दृष्ट्वा चैव नरव्याघ्रं. —^{b}) K3 दुःखिताः. —^{c}) Ś1 K1–3 वयं; T3 [ऽ]हं हि (for बत). K4. 5 B1. 2. 4. 5 Dn D2. 3. 8–11 विनष्टाः स्मो (B4. 5 D10. 11 स्म); B3 विना **; D1 विनष्टोस्मि; D4 M2-4 विपन्नाः स्म; D6 विशिष्टाः स्मो; T G विपन्नोस्मि; M1 महद्दुःखं (for विविग्नाः स्म). ❁ Ca (reading विनिघ्नाः) विनिघ्नाः पराधीनाः, शत्रुवशं गता इति यावत् । विनष्टा इति प्रायशः पाठः । ❁ —^{d}) B4 सुबलेन; D1 निधने ते (for निधनेन). K4 महात्मनां; K5 D3 °हवे; D1. 8 °त्मना (for °त्मनः).

17 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) B5 अतो (for अहो). K2 स्व-; K4 M2. 3 स; K5 D3. 10. 11 हि; T2 G1. 3 स्म (for सु-). D4 हा तात (for अहो सु-). —^{b}) D8 त्वं (for च). K4 B D8. 9. 11 Cv विषमा (for परमा). — For 17^{ab}, Dn D1. 2. 6 Bom. ed. subst.:

C. 9. 18
B. 9. 1. 18
K. 9. 1. 19

दृष्ट्वैव च पुरो राजञ्जनः सर्वः स संजयम् ।
प्ररुरोद भृशोद्विग्नो हा राजन्निति सस्वरम् ॥ १८
आकुमारं नरव्याघ्र तत्पुरं वै समन्ततः ।
आर्तनादं महच्चक्रे श्रुत्वा विनिहतं नृपम् ॥ १९
धावतश्चाप्यपश्यच्च तत्र त्रीन्पुरुषर्षभान् ।
नष्टचित्तानिवोन्मत्ताञ्शोकेन भृशपीडितान् ॥ २०
तथा स विह्वलः सूतः प्रविश्य नृपतिक्षयम् ।
ददर्श नृपतिश्रेष्ठं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ २१
दृष्ट्वा चासीनमनघं समन्तात्परिवारितम् ।
स्नुषाभिर्भरतश्रेष्ठ गान्धार्या विदुरेण च ॥ २२

6* विधिस्तु बलवानत्र पौरुषं तु निरर्थकम् ।

[Bom. ed. च (for तु). D2 बळवान्. D1. 2 हि (for तु).]

— D1 om. 17^c–19^b. —^{c}) D2 सर्वैं (for शक्र-). Dn D2. 6 Cn संख्ये (for सर्वैं). B2 D4 शतक्रतुसमाः संख्ये. —^{d}) K2 D10. 11 यथा ; K3 यया ; D2 यच्च (for यत्र). K1 [अ]वध्यंतु (sic) ; K5 D9 [अ]वध्यत ; T G2. 3 [अ]-हन्यंत (for [अ]वध्यन्त). K4 B Dn D2. 6. 8 पांडवैः (for पार्थिवाः).

18 D5 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 18 (cf. v. l. 17). —^{a}) K4 B2. 4 Dn D6. 8. 9 तु (for च). Ś1 K1–3 M1 चैव (by transp.). K4 पुरा ; B D3. 8–11 T1–3 M2–4 पुरे ; T4 परै (for पुरो). M1 राजा (for राजञ्). G1. 3 तं (G3 त्वं) दृष्ट्वैव पुरे राजञ्. —^{b}) B3 lacuna for जनः सर्वः स. D3 तत्र (for जनः). D8 सर्वैः ; D10 om. (for सर्वः). K4 Dn D2 T1 G1. 3 M2–4 स्म ; T3 G2 हि (for स). Dn1 संक्षयं (for संजयम्). K5 तत्र सर्वं स संजयः ; T2. 4 जनाः सर्वे न (T4 स्म) संजयं. — After 18^b, N (D1 om. ; D5. 7 missing) ins. :

7* क्लेशेन महता युक्तः सर्वतो राजसत्तम ।

[B3 कोपेन ; D4 शोकेन (for क्लेशेन). K2 महतः (for °ता) K4 B1. 2. 4 D2 6. 8–11 युक्तं ; D4 युक्त (for युक्तः). Ś1 K2. 3 D3. 4. 10 -सत्तमः ; D2 8 -सत्तमं (for सत्तम).]

—^{c}) K5 D3. 10. 11 रुरोद च (D3 न) (for प्ररुरोद). D6 lacuna ; T2. 3 G M भयोद्विग्नो (for भृशो°). T4 प्ररुरुश्च भयोद्विग्ना. —^{d}) D4 मा (for हा). D6 ins. तु after राजन्निति. Ś1 K2. 4 Dn D6. 8 सुस्वरं ; K1 सुबरं (sic) ; K3 D10 विस्वरं ; K5 विस्तरं ; D2 सस्वरः ; D3 वित्तयन् ; D4 T1 G2 M1 सस्वनं ; T4 (*inf lin.* as in text) दुःखिताः (for सस्वरम्).

19 D5 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 19^{ab} (cf. v. l. 17). Dn D2. 6 om. (hapl.) 19^{ab}. —^{a}) B5 आजगाम ; T4 आकुमारान् ; G2 हा कुमार (for आकुमारं). K2 नरव्याक्ता (sic) ; K3 ततो राजन् ; D8 नरव्याघ्रं (for नरव्याघ्र). —^{b}) K5 D3 तत्पुरं च ; B4 तत्प्रवक्ष्ये ; D10. 11 तत्र तत्र ; T2 सत्वरं वै ; G3 तत्पुरा वै (for तत्पुरं वै). —^{c}) K2 महश्च ; K4 B (except B2) Dn D1. 2. 6. 8. 9 ततश्च (for महच्). —^{d}) D3 विनिहितं ; T4 ह निहतं (for विनिहतं). K4 नृप ; D4 नृपः (for नृपम्). B2 श्रुत्वा कर्णं निपातितं.

20 D5 missing (cf. v. l. 9). T G M2 read 20 after 15. —^{a}) B3 lacuna for धावतश्चाप्य. Ś1 K1. 2 T2 तावतश्च ; D2. 3. 10 M4 धावंतश्च ; D6 रुदंतश्च (for धावतश्च). K2 [अ]पश्यश्च ; K5 D3 [अ]पश्यंतस् ; B1. 2. 4 D8. 10 [अ]पश्याम ; B3 D1. 2. 9 [अ]पश्यामस् ; D4 [अ]पश्यंतां ; T1. 4 G1. 3 [अ]पश्यन्स ; T2. 3 M2 [अ]पश्यत्स ; M3. 4 [अ]पश्यं स (for [अ]पश्यच्च). K4 B5 धावतश्चापि (B5 °च्च) पश्याम ; Dn D11 रुद (D11 धाव)-तश्चाथ पश्याम ; G2 धावतस्तानपश्यन्स ; M1 यावंतश्चाप्यपश्यंस्व (*inf. lin.* °श्च). —^{b}) K5 D11 तत्रस्थान् ; D10 तत्र तान् ; T G तत्रत्यान् ; M तत्रान्यान् (for तत्र त्रीन्). M1 पुरुषर्षभ. K4 B1. 2. 4. 5 Dn D1. 2. 8. 9 ततः (B4. 5 D8 तत्र) स्त्रीपुरुषांस्तथा ; B3 तत्रस्थाः पुरुषास्तथा ; D4 तत्र तत्र नरान्बहून्. —^{c}) Dn2 नष्टवित्तो ; T3 °चित्ता (for °चित्तान्). D4 [उ]द्विग्नाञ् (for [उ]न्मत्ताञ्). —^{d}) M3 भय- (for भृश-). T G -दुःखितान् (for -पीडितान्). M1 शोकेन महतावृतान्. — T1. 2. 4 G1. 3 M2 ins. after 20 ; M3. 4 after 15 :

8* दृष्ट्वैव च नराञ्शीघ्रं व्याजहारातिदुःखितः ।

[G3 दृक्नैव (for दृष्ट्वैव). T1 वचनाञ् ; G3 च नराः (for च नराञ्) T4 M3. 4 दृष्ट्वैव च नरव्याघ्रं (T4 °घ्राञ्) (for the prior half). T1. 2 M2 दुःखितान्.]

21 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) Ś1 K1–3 B2 ततः ; G2 तदा (for तथा). Ś1 K1–3 M3 च (for स). K4. 5 विकलः (for विह्वलः). D4 सुतः (for सूतः). Dn D1. 2. 6 संजयोपि महाराज ; T1. 2 तथा (T2 °दा)स्य विह्वलः सद्म. —^{b}) K4 नृपते ; D4 नृपतिं (for नृपति-). K5 प्रविश्य नृपसंक्षयं ; D1 °श्य नृपतिर्गृहं ; T1. 2 °श्य नृपतेः स्वयं. —^{c}) T4 नृपतिं. —^{d}) D3. 10 प्रजा- (for प्रज्ञा-). ❀ Cn : ईश्वरं धृतराष्ट्रम् । ❀

22 D5 missing (cf. v. l. 9). B3 lacuna for 22^a. —^{a}) B1 Dn D1. 2. 6. 11 तथा (for दृष्ट्वा). D9 वा (for

तथान्यैश्च सुहृद्भिश्च ज्ञातिभिश्च हितैषिभिः ।
तमेव चार्थं ध्यायन्तं कर्णस्य निधनं प्रति ॥ २३
रुदन्नेवाब्रवीद्वाक्यं राजानं जनमेजय ।
नातिहृष्टमनाः सूतो बाष्पसंदिग्धया गिरा ॥ २४
संजयोऽहं नरव्याघ्र नमस्ते भरतर्षभ ।
मद्राधिपो हतः शल्यः शकुनिः सौबलस्तथा ।
उलूकः पुरुषव्याघ्र कैतव्यो दृढविक्रमः ॥ २५
संशप्तका हताः सर्वे काम्बोजाश्च शकैः सह ।
म्लेच्छाश्च पार्वतीयाश्च यवनाश्च निपातिताः ॥ २६
प्राच्या हता महाराज दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
उदीच्या निहताः सर्वे प्रतीच्याश्च नराधिप ।
राजानो राजपुत्राश्च सर्वतो निहता नृप ॥ २७
दुर्योधनो हतो राजन्यथोक्तं पाण्डवेन च ।
भग्नसक्थो महाराज शेते पांसुषु रूषितः ॥ २८ C. 9. 30 B. 9. 1. 30 K. 9. 1. 29

च). D1 अप्यनम् (for आसीनम्). Ś1 K1–3 दृष्ट्वा च दीनमनसं. —^{c}) K4. 5 B Dn D1. 4. 6. 11 भरतश्रेष्ठं.

23 D5 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 23. —^{a}) B3 lacuna for तथान्यैश्च. Dn D2. 6 तथैवान्यैश्च बहुभिर् —^{b}) K4 ज्ञातिश्रेष्ठैर् (for °भिश्च). K1 हितैस्तदा ; B3. 5 D8 हितैः सदा ; B4 स्थितैः सदा ; M2–4 समंततः (for हितैषिभिः). Dn D6 ज्ञातिभिः स(D6 सं)हितैस्तदा ; D2 ज्ञातिभिर्बंद्गभिस्तदा. —^{c}) Ś1 K1 चार्तं ; K2 चांतं ; K4 Dn D2 [अ]र्थं च ; B3 चान्- ; D10 वार्थं ; M2. 3 पार्थं (for चार्थं). Ś1 (orig.) D2 ध्यायंतः ; Ś1 (*sup. lin.*) K1–3 ध्यायन्स (for ध्यायन्तं).

24 D5 missing (cf. v. l. 9). M2 om. 24^{ab}. —^{a}) B3 lacuna ; D3 नृदन्नेव (for रुद°). —^{b}) D3. 4 जनमेजयः. —^{c}) Ś1 K1–3 स्व(K3 सु)प्र- (for नाति-). K2 सूते ; D6 तातो (for सूतो). K5 नानिस्वष्टमना सूनो (sic). —^{d}) K5 वाक्य- (for बाष्प-). Ś1 K1–3 -गद्गदया (for -संदिग्धया). — After 24, M2–4 ins. :

9* उवाच भरतश्रेष्ठं धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
[M3 भरतश्रेष्ठ. M3 जनाधिप.]

25 D5 missing (cf. v. l. 9). Before 25, T3 ins. संजयः. —^{a}) D4 [ऽ]यं ; D9 ह (for ऽहं). B2 D4 S महाराज (T3 °जा) ; B3 lacuna (for नरव्याघ्र). —^{b}) Ś1 K1. 2 M1 पुरुषर्षभ ; K3 D3. 4 भरतर्षभः (for भरतर्षभ). —^{c}) M1 माद्राधिपो. D4 हतो दुर्योधनः शल्यः. —^{d}) G2 transp. शकुनिः and सौबलः. K3 शकुनः ; Dn D1. 4 शकुनि- (for °निः). K3 स्माबलस् ; D1 शाबलस् ; D2 सौबलम् ; D3 सौवरलस् (sic) ; D9 सौबलास् ; T2 सौबालस् (for सौबलस्). —^{e}) K5 Dn D2. 6 G2. 3 M2 पुरुषव्याघ्रः. D4 उलूको भरतः श्रेष्ठ. —^{f}) K3 G2 Ca कैतवो ; K4 कैलव्यो ; D1 कौशल्यो ; D2 कैकयो ; G3 केतव्यो (for कैतव्यो). Ś1 K1. 3 धृष्ट- ; K2 हृष्ट- (for दृढ-). D10 -विक्रमाः.

26 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) K4 संसप्तक- ; K5 B2 Dn D1. 3. 4. 6. 9–11 संसप्तका (for संश°). D10 हतान्. K5 राजन् (for सर्वे). —^{b}) Ś1 K1–3 T2 G1 कांभोजाश् ; B3 कामो° (for काम्बो°). D4 सकैकयाः (for शकैः सह). —^{c}) Dn1 पर्वतीयाश्. — M1 lacuna for 26^{d}. —^{d}) K4 B3–5 D10 जवनाश् ; D3 यव*श् (for यवनाश्). D11 वि- (for च). K2 D3. 4. 9 निपातिता ; K3 °तितः ; K4 निवारिताः (for निपातिताः).

27 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) D4 प्रत्याहता ; T1. 2 प्राच्याश्च ते ; M1 lacuna (for प्राच्या हता). —^{b}) D4 दाक्षिण्यादाश् ; D10 दाक्षिणात्याश्. K2. 4 D1. 9 T4 सर्वतः (for सर्वशः). —^{c}) K5 B2. 4 D3. 10. 11 T3 च (for नि-). —^{d}) D1 प्रतीत्याश् ; D3 पृथिव्याश् ; D4 प्रतिच्याश् ; D10 प्रतिच्या* (for प्रतीच्याश्). Ś1 K1. 3. 5 D3. 4. 10. 11 नरोत्तमाः (K3 °मा ; D4 °मः) ; K2 महारतः ; Dn D1. 6 नराधिपाः (D1 °पः) ; S परंतप (G1 °पः ; G3 °पाः) (for नराधिप). —^{f}) K4 B D4. 8. 9 सर्वशो ; K5 D2. 3. 10. 11 T3 सर्वे ते ; T1. 4 G M सर्वे वि- ; T2 सर्वे* (for सर्वतो). K1. 2 नृपाः ; K3 D4 नृपः ; K5 D3 रणे (for नृप). — After 27, T G M2 read 30^{ef}.

28 D5 missing (cf. v. l. 9). —^{a}) K4. 5 B D8–11 M2. 3 राजा. —^{b}) K4. 5 B2. 4. 5 D2. 8–11 ह ; B3 तु ; D3. 4 Cv हि (for च). S (except G3) यथोक्तं पांडुसूनुना. ❀ Ca : यथोक्तं यथाप्रतिज्ञम् । ❀ — D11 reads from क्थो (in 28^{c}) up to 29^{a} on marg. —^{c}) D3 लग्न- ; T4 भग्नः (for भग्न-). K1 -सक्तो ; K3 -शल्यो ; B2. 4 G3 -शक्थो ; D8 -शक्तो ; D9 -शक्थो ; D10 -शक्थ्यो ; T1. 2 M2–4 Cv -सक्थिर् ; T3 -सक्तिर् ; T4 सोथ (for -सक्थो). K2 महाराजा (for °राज). —^{d}) B1. 3–5 पांशुषु ; B2 भूपांशु- ; D9. 10 पांशुषू ; T2 पांसुसु- (for पांसुषु). M1 कुंठितः ; Ca (gloss : अवलिप्तः) रूषितः (as in text). Ś1 K1–4 शेते पांसुविभू(K4 °रू)षितः (K2 °ताः) ; D2 गदायुद्धेषु भारत ; D3 शेते पांसुषू भूषितः ; D4 रणपांशुभिरूषितः ; D8 शेते पांशुषु गुंठितः ;

C. 9. 30
B. 9. 1. 30
K. 9. 1. 30

धृष्टद्युम्नो हतो राजञ्शिखण्डी चापराजितः ।
उत्तमौजा युधामन्युस्तथा राजन्प्रभद्रकाः ॥ २९
पाञ्चालाश्च नरव्याघ्राश्चेदयश्च निषूदिताः ।
तव पुत्रा हताः सर्वे द्रौपदेयाश्च भारत ।
कर्णपुत्रो हतः शूरो वृषसेनो महाबलः ॥ ३०
नरा विनिहताः सर्वे गजाश्च विनिपातिताः ।
रथिनश्च नरव्याघ्र हयाश्च निहता युधि ॥ ३१
किंचिच्छेषं च शिबिरं तावकानां कृतं विभो ।
पाण्डवानां च शूराणां समासाद्य परस्परम् ॥ ३२
प्रायः स्त्रीशेषमभवज्जगत्कालेन मोहितम् ।
सप्त पाण्डवतः शेषा धार्तराष्ट्रास्तथा त्रयः ॥ ३३
ते चैव भ्रातरः पञ्च वासुदेवोऽथ सात्यकिः ।
कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्च जयतां वरः ॥ ३४
तवाप्येते महाराज रथिनो नृपसत्तम ।
अक्षौहिणीनां सर्वासां समेतानां जनेश्वर ।
एते शेषा महाराज सर्वेऽन्ये निधनं गताः ॥ ३५

$M_{2.4}$ शेते वै पांसुकुंठितः; M_{3} शेते पांसुविकुंठितः. — Dn $D_{1.6}$ subst. for 28 : D_{2} ins. after it :

10* दुर्योधनस्य भीमेन भग्नावूरू सुतस्य ते ।
स भूमौ पतितः शेते पांसुभिः परिगुण्ठितः

29 D_{5} missing up to चापरा (in 29^{b}) (cf. v. l. 9). D_{11} reads 29^{a} on marg. — ^{a}) $K_{3.4}$ D_{9-11} महाराज; D_{4} G_{3} महाराजञ् (for हतो राजञ्). — ^{b}) $Ś_{1}$ K_{1-3} शिखंडी चापरैः सह. — ^{c}) K_{2} D_{11} $T_{1.2}$ M_{1} उत्तमोजा. B_{2} तथा राजन् (for युधामन्युस्). — ^{d}) T_{3} तदा (for तथा). K_{2} राज; S (except G_{3}) सर्वे (for राजन्). B_{2} युधामन्युश्च वीर्यवान्. —After 29, K_{5} reads 32^{cd}.

30 ^{a}) K_{5} D_{2} पंचालश्; B_{1} D_{8} पंचालाश्; $D_{6.11}$ T_{4} $G_{2.3}$ पांचालश् (for पाञ्चालाश्). $K_{4.5}$ $D_{1-5.10.11}$ नरव्याघ्र; T G महाराज (for नरव्याघ्राश्). B_{2} पांचालाः पुरुषव्याघ्राश्. — ^{b}) K_{1} शेशयश् (for चेद°). Some MSS. निसूदिताः. — ^{c}) K_{2} पौत्रा; K_{5} D_{8} पुत्र (for पुत्रा). —Dn_{1}.n_{2} om. (hapl.) 30^{d}–31^{a}; Dn_{3} reads it on marg. (*sec m.*). — ^{d}) K_{3} D_{8} भारतः. —T G M_{2} read 30^{ef} after 27. — ^{e}) $Ś_{1}$ K_{1-3} व्याघ्रो; B_{2} राजन्; B_{5} om. (for शूरो). D_{4} कर्णपुत्रा हता राजन्. — ^{f}) S सत्यसेनो (for वृष°). B_{4} महारथाः; D_{2} महाबलः; $D_{3.10.11}$ प्रतापवान्; D_{9} महाबलाः (for महाबलः). D_{4} महाबलपराक्रमाः.

31 Dn_{1}.n_{2} om. 31^{a} (cf. v. l. 30); Dn_{3} reads 31^{a} on marg. — ^{a}) $T_{1.2}$ च (for वि-). $B_{2.4}$ नराधिपा हताः सर्वे. — ^{b}) $T_{1.2}$ G_{1} हयाश् (for गजाश्). D_{4} [ए]व (for वि-). K_{4} B $D_{8.9}$ M_{1} -सूदिताः; K_{5} D_{4} T G -षूदिताः (for -पातिताः). Dn $D_{1.2.5.6}$ कुंजराश्च (D_{5} °श्व-) निषूदिताः; D_{8} राजानश्च निपातिताः. — ^{c}) K_{3} नरं व्याघ्रं; M_{1} नरव्याघ्रा (for नरव्याघ्र). — ^{d}) Dn $D_{1.5.6}$ नराश्च; T_{1-3} M_{1} हताश्वा; G_{1} M_{3} हताश्च (for हयाश्च). $K_{4.5}$ B (except B_{2}) Dn $D_{1.2.5.6.8.9}$ प(D_{1} पा)तिता (for निहता). D_{1} भुवि (for युधि). $Ś_{1}$ K_{1-3} अश्वारोहा हता युधि.

32 ^{a}) D_{2} स्व- (for च). S निःशेषं (M_{3} °षः) शिबिरं राजंस्. — ^{b}) $K_{2.4}$ $B_{1.3-5}$ Dn $D_{1-3.5.6.8-11}$ $T_{3.4}$ G कृतं प्रभो; K_{5} हतं प्रभो; B_{2} नरोत्तम; D_{4} जनेश्वरः (for कृतं विभो). —D_{1} om. 32^{cd}. K_{5} reads 32^{cd} after 29. — ^{c}) K_{2} om. च. K_{4} $B_{1.3-5}$ Dn $D_{2.5.6.8-11}$ कुरूणां च; D_{4} च वीराणां (for च शूराणां).

33 ^{a}) $D_{2.4.10}$ त्रि- (for स्त्री-). K_{3} अभवं; D_{9} अभजज् (for अभवज्). K_{4} अग्नौ पतंगवत्सर्वं; S स्त्री- (T_{2} त्रि-; $G_{1.3}$ निः)शेषमभवत्सर्वं. — ^{b}) K_{4} बलं (for जगत्). D_{2} कालेन. B_{3} निश्चितं (for मोहितम्). — ^{c}) T_{4} सर्वं (for सप्त). Dn_{2}.n_{3} पांडवतत्; M_{1} °वकं (for °वतः). T $G_{1.3}$ M_{2-4} शिष्टा (for शेषा). — ^{d}) K_{2} T_{2} धार्तराष्ट्रस्. K_{5} $D_{3.10.11}$ त्रयो रथाः; B_{2} T G M_{1} त्रयो जनाः; D_{4} त्रयस्तस्था (by transp.).

34 ^{a}) K_{4} तस्यैव (for ते चैव). T_{2} भारतं; T_{4} G_{2} सोदराः (for भ्रातरः). — ^{b}) D_{4} स; T_{4} G च (for ऽथ). — ^{c}) D_{10} कृपस्य (for कृपश्च). — ^{d}) D_{4} द्रौणश्. $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ $D_{8.9}$ वर; D_{4} वरं (for वरः).

35 T_{3} om. 35^{abcd}. — ^{a}) B_{5} $D_{2.11}$ तथाप्येते; D_{4} एतेषां तु; D_{9} ते चाप्येते; $T_{1.2.4}$ $G_{1.3}$ M एते शेषा; G_{2} एवं तेषां (for तवाप्येते). Dn_{2}.n_{3} $D_{1.2}$ नरव्याघ्र (for महाराज). — ^{b}) $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ G_{3} रथसत्तम (K_{3} °मः); $D_{1.3.10}$ नृपसत्तमः; $T_{1.2.4}$ $G_{1.2}$ M राजसत्तम (G_{2} M_{1} °माः) (for नृपसत्तम). — ^{c}) K_{3} D_{10} अक्षौहिनीनां; D_{5} °हणीनां; $T_{1.2.4}$ G $M_{1.4}$ अक्षोहिणीनां. B_{5} D_{4} सर्वेषां; $T_{1.2.4}$ G अष्टानां; M_{1} सप्तानां (for सर्वासां). — ^{d}) $T_{1.2.4}$ दशानां च; Ca समेतानां (as in text).

कालेन निहतं सर्वं जगद्वै भरतर्षभ ।
दुर्योधनं वै पुरतः कृत्वा वैरस्य भारत ॥ ३६
एतच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
निपपात महाराज गतसत्त्वो महीतले ॥ ३७
तस्मिन्निपतिते भूमौ विदुरोऽपि महायशाः ।
निपपात महाराज राजव्यसनकर्शितः ॥ ३८
गान्धारी च नृपश्रेष्ठ सर्वाश्च कुरुयोषितः ।
पतिताः सहसा भूमौ श्रुत्वा क्रूरं वचश्च ताः ॥ ३९
निःसंज्ञं पतितं भूमौ तदासीद्राजमण्डलम् ।
प्रलापयुक्ता महती कथा न्यस्ता पटे यथा ॥ ४०
कृच्छ्रेण तु ततो राजा धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
शनैरलभत प्राणान्पुत्रव्यसनकर्शितः ॥ ४१
लब्ध्वा तु स नृपः संज्ञां वेपमानः सुदुःखितः ।
उदीक्ष्य च दिशः सर्वाः क्षत्तारं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४२ C. 9. 45 B. 9. 1. 45 K. 9. 1. 43

Ś1 K1.3 T1.2 नराधिप; K2 जनार्दन; K5 जनेश्वराः; D2 G2 नरेश्वर; T4 G1.3 न संशयः (for जनेश्वर). — ^{e}) D4 मोहान्; M1 शिष्टा (for शेषा). Dn D1.2.5.6 नरव्याघ्र (for महाराज). — ^{f}) K5 B3 D3.4 G3 ते; T2 च (for ऽन्ये). K4 गतसत्त्वा महीतले.

36 ^{a}) T3 निहितं. D4 जग्मुर्; M4 संख्ये (for सर्वं). — ^{b}) K4 जगद्धि; D4 गतास्ते (for जगद्वै). — D6 om. 36^{cd}. — ^{c}) B3 (marg.) पुरस्कृत्य; Dn D1.5 हतं श्रुत्वा (for वै पुरतः). B3 (orig.) दुर्योधनार्थं पुरतः. — Dn D1.5 om. 36^{d}–37^{a}. — ^{d}) K5 B D2.3.8–11 वैरं च (for वैरस्य). T G कृत्वा सर्वे हता नराः (T4 नरर्षभाः; G नरा हताः); M कृत्वा वैरनिधिं नृपं (M1 नृप; M3 प्रभुं).

37 Dn D1.5 om. 37^{a} (cf. v. l. 36). Before 37, Ś1 K B D3.4.8–11 T G2 M3.4 ins. वैशंपायन उवाच. — ^{a}) D2.6 दुर्योधनं हतं श्रुत्वा. — ^{b}) Ś1 K1.3 नराधिपः; D1 नरेश्वर (for जनेश्वरः). — Ś1 K1–3 om. (hapl.) 37^{c}–38^{b}. — ^{c}) D4 महातेजा; Dn स राजेंद्रो (for महाराज). — ^{d}) D5 गतसर्वो (for °सत्त्वो). T2 महीपते (for °तले). D4 विचेतस्तु महाबलं.

38 Ś1 K1–3 om. 38^{ab} (cf. v. l. 37) — ^{a}) S वीरे (for भूमौ). — D3 om. (hapl.) 38^{b}–39^{c}. — ^{b}) D4 T3 महामनाः. — ^{d}) B2 om. (hapl.) राज. K2.3 T1–3 G1.2 M पुत्र-; Dn D6.11 T4 G3 शोक- (for राज-). Ś1 K B1.2.5 D8–10 -कर्षितः; B3 -कांक्षितः (for -कर्शितः).

39 D3 om. 39^{abc} (cf. v. l. 38). — ^{a}) D10 गंधारी. K2 नरश्रेष्ठ; T G1.3 महाभागा; M नरव्याघ्र (for नृपश्रेष्ठ). Dn D1.2.5.6 गांधारीसहिताः सर्वाः; D4 गांधारी भरतश्रेष्ठ. — ^{b}) Ś1 K1.3 श्रेष्ठाश् (for सर्वाश्). Dn D1.2.5.6 स्त्रियश्च भरतर्षभ. — ^{c}) K3 D4 परिताः (for पतिताः). T3 च तथा (for सहसा). D4 श्रुत्वा (for भूमौ). — ^{d}) B2 क्रूरा वाचश् (for क्रूरं वचश्). K4 ततः; B1.3–5 Dn1.n2.n3 (by corr. as in text) D2.6 स्म ताः; D3.5.10.11 तदा; D8 स्मृताः; M स्मरन् (for च ताः). D4 सूतात्क्रूरतरं वचः; T G1.3 श्रुत्वा घोरतरं वचः.

40 D1 om. 40. — ^{a}) D4 निशेषं; M3 विसंज्ञं (for निःसंज्ञं). — ^{b}) D2 -मंडळं. ❀ Cv : राजमण्डलम्, राजान्तःपुरजनसमूहः । ❀ — D3 M om. 40^{cd}. — ^{c}) D2 प्रताप-; D10 विलाप- (for प्रलाप-). K4.5 विलापयुक्तं सुमहच्; D4 विलापमहता युक्तश्; T G विलापयुक्तोपहतं. — ^{d}) K4 Dn2.n3 D4 T1.4 G1.3 चित्र-; K5 Dn1 T2.3 G2 चित्रं; B3 रथ-; B5 कन्या (sic); Ca कथा (as in text). K4 B3 D4 -न्यस्त-; K5 Dn T1.2.4 G न्यस्तं; T3 न्यत्र (sic) (for न्यस्ता). K4 परे (for पटे).

41 ^{a}) K1 क्षत्तेन (for कृच्छ्रेण). Ś1 K1–3 D1 T3 च (for तु). K5 D3 M2 तदा राजा; T G ततस्तत्र; M1 महाराज; M3.4 तथा राजा (for ततो राजा). — ^{b}) G1.3 महामतिः (for महीपतिः). K5 D3 शनकैरलभत्प्राणान्; M शनैरेवालभत्संज्ञां. — After 41^{c}, G2 reads 42^{a} and 42^{b} transposed. T3 om. (? hapl.) 41^{d}–42^{a}. — ^{d}) Ś1 K B D3.6.8–10 -कर्षितः.

42 For the sequence in G2, cf. v. l. 41. T3 om. 42^{a} (cf. v. l. 41). D1 om. 42^{ab}. — ^{a}) M1 प्राणान् (for संज्ञां). Ś1 K3 स लब्ध्वा तु नृपः संज्ञां; D4 T (T3 om.) G M2–4 लब्ध्वा तु (D4 स) नृपतिः प्राणान् (G2 प्रज्ञां). — ^{b}) K3 स दुःखितः; D4 मुहुर्मुहुः; T G पुनः पुनः (for सुदुःखितः). — ^{c}) D4 S निरीक्ष्य; D9 उद्वीक्ष्य (for उदीक्ष्य). G3 ततः सर्वान् (for दिशः सर्वाः). — ^{d}) D4 इदम् (for वाक्यम्).

43 ^{a}) T G विद्धि; M1 इह (for विद्वन्). D8 तु

C. 9. 46
B. 9. 1. 45
K. 9. 1. 44

विद्वन्क्षत्तर्महाप्राज्ञ त्वं गतिर्भरतर्षभ ।
ममानाथस्य सुभृशं पुत्रैर्हीनस्य सर्वशः ।
एवमुक्त्वा ततो भूयो विसंज्ञो निपपात ह ॥ ४३
तं तथा पतितं दृष्ट्वा बान्धवा येऽस्य केचन ।
शीतैस्ते सिषिचुस्तोयैर्विव्यजुर्व्यजनैरपि ॥ ४४
स तु दीर्घेण कालेन प्रत्याश्वस्तो महीपतिः ।
तूष्णीं दध्यौ महीपालः पुत्रव्यसनकर्शितः ।
निःश्वसञ्जिह्मग इव कुम्भक्षिप्तो विशां पते ॥ ४५
संजयोऽप्यरुदत्तत्र दृष्ट्वा राजानमातुरम् ।
तथा सर्वाः स्त्रियश्चैव गान्धारी च यशस्विनी ॥ ४६
ततो दीर्घेण कालेन विदुरं वाक्यमब्रवीत् ।
धृतराष्ट्रो नरव्याघ्रो मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ ४७
गच्छन्तु योषितः सर्वा गान्धारी च यशस्विनी ।
तथेमे सुहृदः सर्वे भ्रश्यते मे मनो भृशम् ॥ ४८
एवमुक्तस्ततः क्षत्ता ताः स्त्रियो भरतर्षभ ।
विसर्जयामास शनैर्वेपमानः पुनः पुनः ॥ ४९

तं; T4 क्षत्तो (sic) (for क्षत्तर्). B5 D8 -प्रज्ञ; D10 -भाग (for -प्राज्ञ). D1 त्वं मे विदुर दीनस्य. — b) D1 गतिर्वै (for त्वं गतिर्). — c) B1 महानाथस्य (for ममा°). Ś1 K1. 3 दीनस्य; B3 सूतश्च (sic); T4 G1. 3 सदृशं (for सुभृशं). — d) B3 T G2. 3 पुत्र- (for पुत्रैर्). — e) D8 उक्तस् (for उक्त्वा). Ś1 K1–3 भूमौ (for भूयो). — f) D8. 10 निःसंज्ञो (for विसंज्ञो). T G निःसंज्ञः पतितो भुवि.

44 a) T2 तं तदा; G1. 3 तथा नि- (for तं तथा). — b) B3 lacuna for वा येऽस्य केचन. M4 पांडवा (sic) (for बान्धवा). K4 ये च; D4 येन; D8. 9 यस्य (for येऽस्य). K2. 5 D3. 5. 10 के च (K5 चि) नः; B5 कश्चन; D1. 9 किंचन; D4 केनचित् (for केचन). — c) K1. 3 शीतैस्तं; Dn D2 शीतैस्तैः; D1 सुशीतैः; D4 सितलैः; T1. 3. 4 G2. 3 M ते शीतैः (by transp.); T2 ते सितैः; G1 शीतै*. K1 D10 शिशिचुस्; K4 Dn1. n3 D3. 5. 9 शिषि°; D8 षिषि° (for सिषि°). — d) Ś1 K1. 2 विव्य(K2 °व्या)धुर्; K3 विविधुर्; K4 T3 G3 M विविजुर्; G1 विविदुर्; G2 विवीजुर् (for विव्यजुर्). K3 विजनैर् (for व्य°). G2 तदा (for अपि). T4 व्यजनैर्विविजूरपि.

45 a) Dn D6 स च; M अति- (for स तु). — b) Dn प्रीत्याश्वस्तो; D4 प्रत्यास्वस्ता; D5 °स्वस्तो; D8 °स्वस्थो (for °श्वस्तो). Ś1 K (except K4) D3. 11 नराधिपः; D6 महापतिः (for मही°). — D1 om. 45^{c}–46^{d}. — c) Dn तूर्णं (for तूष्णीं). T G आसीन् (for दध्यौ). Dn1 D2 G3 महीपाल (D2 °ळ); D4 M2. 3 महाराज (M3 °जः) (for महीपालः). — d) Ś1 K (except K4) B Dn1 D3. 6. 8–10 -कर्षितः. — Dn D2. 5. 6. 8 om. 45^{ef}. — e) B1. 2. 4 Dn S नि(M3 वि)श्वसन् (for निःश्वसञ्). K4 भुजग; D4 पन्नग; M1. 2 द्विजिह्व; Ca जिह्मग (as in text). — f) Ś1 K (except K4) D8 कुंभे; D10 दंत- (for कुम्भ-). T G [ऽ]भवन्नृपः (T1–3 °प) (for विशां पते).

46 D1 om. 46 (cf. v. l. 45). Before 46, D4 ins. वैशंपायनः. — a) K3 D2 [ऽ]पि रुद(D2 °दं)त्; D3 [ऽ]प्यरुदंस्; D6 [ऽ]थ रुदंस्; T3 [ऽ]प्यरुजन्; M व्य(M1 ह्य)रुदत् (for ऽप्यरुदत्). Dn D6 तं तु; D2. 5 तत्तु (for तत्र). — b) D3 दृष्ट्वा राजंस्तमातुरं. — c) G2 तदा; M2. 4 ततः (for तथा). G2 तत्र (for चैव). — d) K2 गंधारी. — After 46, M3 reads 48^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

47 K3 B5 D9 T4 om. (hapl.) 47^{a}–48^{b}. — a) D1 व्याकुलो दीनवदनो; S (T4 om.) ततो दीर्घस्य कालस्य. — D1 om. 47^{cd}. — c) Ś1 K1. 4. 5 D4 -श्रेष्ठो; K2 B3. 4 D3. 8. 11 -श्रेष्ठ; Dn D2. 5. 6. 10 T3 G2 M4 -व्याघ्र (for -व्याघ्रो). — d) D4 दह्यमानो; G3 जह्यमानः (for मुह्यमानो). D6 मु**हुः; T (T4 om.) G पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). B1 उत्तिष्ठ सुमना भव.

48 K3 B5 D9 T4 om. 48^{ab} (cf. v. l. 47). G3 om. (hapl.) 48–49. — a) D3 योषिताः; D4 [ए]ताः स्त्रियः (for योषितः). — B4 damaged for 48^{cd}. D1 om. 48^{cd}. M3 reads 48^{cd} for the first time after 46. — c) M4 तव (for तथा). D10 M2. 3 (both times) मे; M1 च; M4 [अ]मी (for [इ]मे). — D3 om. (hapl.) 48^{d}–50^{c}. — d) K2. 5 Dn D2. 5. 10 त्रस्यते; B3 भ्राम्यते; D4 T1. 2. 4 G1. 2 दह्यते; D6 भस्यते; D8 सूयते; T3 M1. 2. 3 (both times). 4 मुह्यते; Ca भ्रश्यते (as in text). D10 च (for मे). K4 मनो मे मुह्यते भृशं.

49 D3 G3 om. 49 (cf. v. l. 48). — a) D4 तथा (for ततः). — b) K3 Dn2 om. ताः. K4 स्त्रियश्च (for ताः स्त्रियो). Ś1 K1. 2 स्त्रियो भरतसत्तम. — c) D10 सतीर् (for शनैर्). — D5 om. (? hapl.) 49^{d}–50^{c}.

निश्चक्रमुस्ततः सर्वास्ताः स्त्रियो भरतर्षभ ।
सुहृदश्च ततः सर्वे दृष्ट्वा राजानमातुरम् ॥ ५०
ततो नरपतिं तत्र लब्धसंज्ञं परंतप ।
अवेक्ष्य संजयो दीनो रोदमानं भृशातुरम् ॥ ५१
प्राञ्जलिर्निःश्वसन्तं च तं नरेन्द्रं मुहुर्मुहुः ।
समाश्वासयत क्षत्ता वचसा मधुरेण ह ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

विसृष्टास्वथ नारीषु धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
विललाप महाराज दुःखाद्दुःखतरं गतः ॥ १ C. 9. 58 B. 9. 2. 2 K. 9. 2. 2
सधूममिव निःश्वस्य करौ धुन्वन्पुनः पुनः ।

—^{d}) K4 B1.3 Dn1 D9 वेपमानाः; D4 S (G3 om.) मुह्यमानः (T2 °नाः) (for वेपमानः). K4 प्रतापवान्; D1 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः).

50 D3 om. 50^{abc} (cf. v. l. 48). D5 om. 50^{abc} (cf. v. l. 49). D1 om. 50–52. —^{a}) K1.3 निश्चुक्रु(K3 °क्र)शुस्; K4 प्रस्थाप्य तु; B3 निशाश्वसुस्; T1-3 G2 निर्जग्मुश्च; M1 निश्चक्राम (for °क्रमुस्). T4 स निर्जग्मुः स्त्रियः सर्वास्; G1.3 निर्जग्मुः सर्वतः सर्वास्. —^{b}) K5 B3 om. ताः. K4 स्त्रियश्च; M2-4 स्त्रियस्ताः (by transp.). D4 T1.3 G जनमेजय (for भरतर्षभ). D11 स्त्रियो भरतसत्तम. —^{c}) K3 B2.4 D4 T1.3 G2 M च तथा; T4 G1.3 शतशः (for च ततः). K4 सर्वान् (for सर्वे). Dn D6 विसर्जयामास शनैर्; T2 सुहृद्भिश्च तदा सर्वे.

51 D1 om. 51 (cf. v. l. 50). Ś1 K1.2 om. (hapl.) 51. —^{a}) K4 D4 T G M1.2.4 नरपतिस्. K5 B1.5 D8 तूर्णं; B1.3 Dn D2.3.5.9–11 तं तु (for तत्र). M3 धृतराष्ट्रस्ततः संज्ञां. —^{b}) K4 लब्धसंज्ञः; B3 लक्षसंज्ञं; D4 T G M1.2.4 संज्ञां (D4 T2.4 G3 °ज्ञा) लब्ध्वा (for लब्धसंज्ञं). K3.5 D3.4.6.8.10 T4 G M2 परंतपः; D9 परंतपं. M3 लब्ध्वा परमदुर्मनाः. — After 51^{ab}, T G ins.:

11* गतिर्मे को भवेदद्य इति चिन्तासमाकुलः ।

^{c}) K3 अवैक्ष्यत्; B1 अवेक्षत्; B2 D8.9.11 M1–3 अवैक्षत्; B3 अवै*त्; D10 अविक्षत्; T G अपृच्छत् (for अवेक्ष्य). K4 D4 S संजयं. K4 B4 D11 दीनं; D4 S तत्र (for दीनो). —^{d}) K3 T1 रुदमानो; K5 D8.11 रोदमानो; D4 T2–4 G M2 रुदमानं; D10 वेप° (for रोद°). D3 भृशातुरः; D4 तथातुरं; D8 भृशां तुरं (sic); M3 महामतिं (for भृशातुरम्).

52 D1 om. 52 (cf. v. l. 50). —^{a}) K4 D4.10 S (except G3) प्रांजलिं. K4 D4 M रुदमानस्तु (D4 M1 °नं तु); T G संजयं दृष्ट्वा; Some MSS. निश्वसंतं च (for निःश्वसन्तं च). —^{b}) K4 तं नरेंद्रो; K5 D3.5 नरेंद्रं च; D10 त्रसंतं तं; D11 तं नमस्य; T G रुदमानं; M तं (M3 सं-) रुदंतं (for तं नरेन्द्रं). — After 52^{b}, T G ins.:

12* ज्ञातीन्स्त्रियोऽथ निर्याप्य प्रविश्य विदुरः पुनः ।
राजानं शोचमानस्तु तं शोचन्तं मुहुर्मुहुः ।

[(L. 1) T4 G2 ज्ञातीः; G3 ज्ञाति (for ज्ञातीन्). T4 G2.3 निर्वास्य. T4 G2 विदुरं.]

—^{c}) D4 कृत्वा (for क्षत्ता). K5 D8 M2-4 तं समाश्वासयत्क्षत्ता (K5 °न्क्षत्ता; D3 °न्कृत्वा); B3 समाश्वास्य ततः क्षत्ता. —^{d}) K2.3.5 B1.2 D4.9–11 T1.3.4 G M च; D3 वः; T2 तं (for ह).

Colophon: D7 missing. —*Adhy. name:* K4 धृतराष्ट्रप्रमोहः; D2.3 M2-4 संजयागमनं; M1 संक्षेपकथनं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): K5 B4.5 Dn D4.11 S 1 (as in text). —*Śloka no.:* K5 D5 54; Dn D4 53.

2

☞ This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 M1 संजय (for वैशंपायन). —^{a}) T3 निसृष्टासु.

C. 9. 58
B. 9. 2. 2
K. 9. 2. 2

विचिन्त्य च महाराज ततो वचनमब्रवीत् ॥ २
अहो बत महद्दुःखं यदहं पाण्डवात्रणे ।
क्षेमिणश्चाव्ययांश्चैव त्वत्तः सूत शृणोमि वै ॥ ३
वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
यच्छ्रुत्वा निहतान्पुत्रान्दीर्यते न सहस्रधा ॥ ४
चिन्तयित्वा वचस्तेषां बालक्रीडां च संजय ।
अद्य श्रुत्वा हतान्पुत्रान्भृशं मे दीर्यते मनः ॥ ५
अन्धत्वाद्यदि तेषां तु न मे रूपनिदर्शनम् ।
पुत्रस्नेहकृता प्रीतिर्नित्यमेतेषु धारिता ॥ ६
बालभावमतिक्रान्तान्यौवनस्थांश्च तानहम् ।
मध्यप्राप्तांस्तथा श्रुत्वा हृष्ट आसं तथानघ ॥ ७
तानद्य निहताञ्श्रुत्वा हतैश्वर्यान्हतौजसः ।
न लभे वै क्वचिच्छान्तिं पुत्राधिभिरभिप्लुतः ॥
एह्येहि पुत्र राजेन्द्र ममानाथस्य सांप्रतम् ।

— D3 om. 1^{c}–2^{b}. — ^{c}) K4. 5 महातेजा; D4 °राजन् (for °राज). — D1 om. (hapl.) 1^{d}–2^{c}; D5 reads the same on marg. — ^{d}) K2 B1 Dn1 दुःखांतरं; D4 दुःखपरं (for दुःखतरं). D10 om. तरं गतः. K4 D11 वचः; D4. 5 M ततः (for गतः). B3–5 दुःखशोकसमन्वितः.

2 Ḍ1 om. 2^{abc}; D3 om. 2^{ab} (for both, cf. v. l. 1). D5 reads 2^{abc} on marg. — ^{a}) K3 B2. 4. 5 Dn1. n3 D2. 6. 8. 11 S निश्वस्य. — ^{b}) D10 करं (for करौ). S (except T3) धून्वन्. B2 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). — B4 repeats 2^{cd} after 4. — ^{c}) D3 विवत्य च (sic); D6 स विचिंत्य (for विचिन्त्य च). D4 महाबाहुस् (for °राज). D5 विचिंत्य च मनसा राजंस् (hypermetric); S बहु संचिं(G2 M2. 3 [by corr.]. 4 °हुशश्चिं)तयित्वा तु (G2 M च). — ^{d}) K5 D3. 11 वचनं चेदमब्रवीत्; S संजयं वाक्यम°. — After 2, D4 ins.:

13* यच्छ्रुत्वा सुहृदां चातिकरुणा समजायत

3 Before 3, Ś1 K B D (except D1; D7 missing) T3. 4 G M4 ins. धृतराष्ट्र उवाच. — ^{a}) Dn D1. 2. 5. 6 कष्टं (for दुःखं). — ^{b}) D3 इह (for अहं). D9 क्षणे (for रणे). — ^{c}) K5 चाक्षयांश्; Dn1. n3 चाव्यथांश्; D3 चाक्रुपांश्; M1 वार्धितांश्; M4 वर्धतश् (for चाव्ययांश्). — ^{d}) Dn D6 ततस्ततः; D1 T4 सूत त्वत्तः (by transp.). M नित्यं (for त्वत्तः). G2 तात (for सूत). Dn D1. 2 [अ]हं (for वै).

4 ^{a}) G3 -सारमिदं (for -सारमयं). — ^{b}) D11 तु (for सु-). S हृदयं मम दुर्भिदं (T3 दुर्जयं; G3 दुर्हृदं; M1 संजय). — ^{c}) K2 न हतान् (sic); D5 निहितान्; D9 *हतान् (for निह°). T4 यत्पुत्रान्निहताञ्श्रुत्वा. — Ś1 K1. 2. 4 B5 om. (hapl.) 4^{d}–5^{c}. — ^{d}) B2 न विदीर्णं; D2 न दीर्यत; D8 दीप्यंते न; T2 जीर्यंते न (for दीर्यंते न). — After 4, B4 repeats 2

5 Ś1 K1. 2. 4 B5 om. 5^{abc} (cf. v. l. 4). D1 om. 5. D4 reads 5 twice. — ^{a}) B (B5 om.) Dn D2. 4 (both times). 5. 8–11 वयस्; D6 मयस् (for वचस्). — ^{b}) D2 बाळक्रीडां; G2 M2. 3 (*sup. lin.* as in text) बालक्रीडाश्. — D10 om. 5^{c} 6^{d}. — ^{c}) D4 (both times) T1. 2. 4 G1. 3 M चैव; D6 T3 G2 वै नि- (for श्रुत्वा). T G M3 श्रुत्वा (for पुत्रान्). D11 हतान्पुत्रानशेषेण. — After 5^{c}, T3 reads 7^{d}–8^{a} for the first time, repeating it in its proper place. — ^{d}) Ś1 K1 नैव (for भृशं). D8 नो (for मे). D4 (second time). 6 T G M2 दूयते (for दीर्यते). K5 D3. 11 दीर्यते मे भृशं मनः; D4 (first time) दीर्यमाणान्सहस्रधा.

6 D10 om. 6 (cf. v. l. 5). — ^{a}) S पुत्राणां (for तेषां तु). D11 अनेत्रत्वाद्यदेतेषां. — ^{b}) D1. 2 नाम-; D5 नो मे (for न मे). K2 D8 रूपे; B1. 5 T4 G3 रूपं (for रूप-). Dn D1. 5. 6 -प्रदर्शनं; M -विद° (for -निद°). Ś1 K1 नामरूपानि(K1 °णि)दर्शनं. — ^{c}) K2 -स्नेहवता. D1 पुत्रस्नेहश्चिरादेपु. — ^{d}) Dn2. n3 एवैपु; D1 आदाय (for एतेपु). K2 D1 धारितः; B2 वारिताः; D4 धारिताः; G2 कारिता (for धारिता).

7 For the repetition in T3, cf. v. l. 5. D1 om. 7–8. — ^{a}) D2 बाळभावम्. Bom. Kumbh. ed. अतिक्रम्य (for °क्रान्तान्). — ^{b}) D2 यौवने (for यौवन-). — ^{c}) T G श्रियं; M मध्यं (for मध्य-). T G1 M1 च ताञ्; G3 च तच् (for तथा). — Dn1 transp. 7^{d} and 8^{b}. — ^{d}) Dn2. n3 D4 आसंस्; D9 चासंस् (for आसं). K4. 5 B Dn D2–5. 8–11 T2 G2 M1 तदा (for तथा). Dn ह्यहं; D2 नृप; D4 S (except T2; T3 both times) भृशं (for [अ]नघ).

8 For the repetition in T3, cf. v. l. 5. D1 om. 8 (cf. v. l. 7). — ^{a}) D5 निहिताञ्. — Dn1 transp. 7^{d} and 8^{b}. — ^{b}) K3–5 B1. 3. 4 Dn D2. 4–6. 9–11 T1. 2. 4 G हतैश्वर्यान् (for हतै°). K2 हतोजसः; K4. 5 B1–4 Dn D4–6. 9–11 T1. 4 G Ca हतौ°; D2 महौ° (for हतौ°).

त्वया हीनो महाबाहो कां नु यास्याम्यहं गतिम् ॥ ९
गतिर्भूत्वा महाराज ज्ञातीनां सुहृदां तथा ।
अन्धं वृद्धं च मां वीर विहाय क्व नु गच्छसि ॥ १०
सा कृपा सा च ते प्रीतिः सा च राजन्सुमानिता ।
कथं विनिहतः पार्थैः संयुगेष्वपराजितः ॥ ११
कथं त्वं पृथिवीपालान्भुक्त्वा तात समागतान् ।
शेषे विनिहतो भूमौ प्राकृतः कुनृपो यथा ॥ १२
को नु मामुत्थितं काल्ये तात तातेति वक्ष्यति ।
महाराजेति सततं लोकनाथेति चासकृत् ॥ १३
परिष्वज्य च मां कण्ठे स्नेहेनाक्लिन्नलोचनः ।
अनुशाधीति कौरव्य तत्साधु वद मे वचः ॥ १४
ननु नामाहमश्रौषं वचनं तव पुत्रक । C. 9. 71 B. 9. 2. 15 K. 9. 2. 15

D3 corrupt. —^{c}) K1. 5 Dn G3 लभेयं; K2 Dn2. n3 D2. 4. 9 M3 लेभे वै. —^{d}) B1 D4. 8 T4 G2 पुत्रादिभिर्. Dn D6 परिप्लुतः; D3 **प्लुतः; T3 अभिवृतः; Ca : (as in text).

9 ^{a}) S वत्स (for पुत्र). —^{b}) Dn2. n3 नाथस्य (for [अ]ना°). D1 संप्रति; T1–3 पुत्रक (for सांप्रतम्). K5 मामनाथं च सांप्रतं; D4 समाश्वासेय सां°; T4 G मम नाथ सुपुत्रक. —^{c}) D10 ननु (for त्वया). D3 हितो (for हीनो). D2 महाबाहुः (for °बाहो). — B1 reads 9^{d}–10^{a} on marg. —^{d}) D3 किं; D4 क्व (for कां). K4. 5 तु; D1 om.; D8 न्व (sic) (for नु). D9 उपास्यामि (for नु या°). — After 9, K5 B (except B2; B1 marg.) D (except D4; D7 missing) read 12.

10 B1 reads 10^{a} on marg. —^{a}) D11 भव; M3 भूया (for भूत्वा). K3. 4 B2 महाबाहो (for °राज). —^{b}) D8 सुहृदस् (for °दां). — The portion of the text from 10^{c} up to 42^{b} is lost in T4 on missing folios. B1 repeats 10^{cd} after 11. —^{c}) D3. 8. 10 अंध- (for अन्धं). Dn1 वृत्तं (for वृद्धं). Ś1 K (except K5) पितरं (for मां वीर). —^{d}) B (except B2; B1 both times) Dn2. n3 D2. 5. 8–10 क्वाभि-; T1–3 G त्वं क्व (for क्व नु). Ś K D3. 11 यास्यसि (for गच्छसि). D1 विहाय क्व गमिष्यसि.

11 T4 missing (cf. v. l. 10). —^{a}) B1 repeats from पा up to पराजितः (in 11^{d}) on marg. K4 om. from कृपा up to प्रीतिः. M3 क्व (for the first सा). T1–3 G या कृपा या च मे (G1. 3 ते) प्रीतिः. —^{b}) Dn D5. 6 कथं; T1-3 G1 या च; M1 सा क्व (for सा च). K1. 3. 4 D3. 9 T1–3 G राजसु; B3 राजन्य- (for राजन्सु-). D1 यामध्यासीत्क वै गता; D4 सा राजक्षतिमानिता; D8. 10 सा च राजन्स(D10 °स्य)मानिताः (sic). — D1 om. (hapl.) 11^{cd}. —^{c}) Ś1 K1 विनिहता; D8 विनिहितः; S (T4 missing) त्वं निहतः (for विनिहतः). K5 B (except B4; B1 both times) Dn D2. 3, 5, 8. 10 पार्थैः; D9 पार्थ (for पार्थैः). D4 पार्थेषु युद्धमानेषु. —^{d}) B3–5 संग्रामेषु (for संयुगेषु). Ś1 K1 [अ]पराजित; B2. 3. 5 D8 पराजितः; D3 [अ]पलायिनः (for [अ]पराजितः). — After 11, B1 repeats 10^{cd}.

12 T4 missing (cf. v. l. 10). K5 B (except B2; B1 marg.) D (except D4; D7 missing) read 12 after 9. —^{a}) D10 च (for त्वं). D2 पृथिवीपाळांस्; D3. 4 °पाल; M °पालो (for °पालान्). —^{b}) K4 मुक्त्वा; K5 B Dn D3. 5. 6. 8–11 T1-3 G1 त्यक्त्वा; D1 हत्वा; D2 तांस्तांस्; M भूत्वा; Ca (gloss: पालयित्वा) भुक्त्वा (as in text). D3 ताहीन् (sic); D4 भोगान् (for तात). D4 -गताः; M1-3 -गतैः; M4 -गतः (for -गतान्). —^{c}) D4 शेते (for शेषे). D4 T2 G [s]द्य; M4 हि (for वि-). D9 -हते (for -हतो). D8 भूमौ विनिहतः शेते; T3 निषेध्य निहतो भूमौ. —^{d}) K2 प्राकृती (for °तः). T3 G2 कृपणो (for कुनृपो).

13 T4 missing (cf. v. l. 10). —^{a}) D2. 4 T3 का नु; D9 कौ नु (for को नु). K4 B1. 5 D4 T1–3 G M1 उत्थितः; D3 उत्थिते. Ś1 Ca कल्ये; K2. 4. 5 B Dn D1-3. 5. 6. 8–10 T1–3 G काले; K3 D11 वीर; D4 कल्यो (sic) (for काल्ये). —^{b}) D3 पितः (for the first तात). — D1 om. 13^{c}–16^{d}. —^{c}) B2 राजेति (for सततं). —^{d}) Ś1 K1 लोकराजेति (for °नाथेति). Dn1. n3 D2. 3. 5. 6 वा (for च).

14 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 14 (cf. v. l. 13). —^{a}) T1. 2 तु मां; T3 तु कं; G1. 3 तु तं; G2 तु त्वां; M1. 4 च कः; M2 च कं; M3 कथं (for च मां). D8 एके; T3 कर्णे; G2 नित्यं (for कण्ठे). D4 कंठे त्वां संपरिष्वज्य. —^{b}) Ś1 K1-3 [आ]कृष्ट-; K5 B2 Dn D2. 5. 6 S (T4 missing) क्लिन्न-; B6 [आ]च्छिन्न- (for [आ]क्लिन्न-). B3 -लोचनं. D4 स्नेहयुक्तेन चक्षुषा. —^{c}) Ś1 K1. 3 अनुजानीहि (K3 °ह); D4 T3 G1. 3 M Cv °शास्तास्मि; D10 अन्वशाधीति; T1. 2 G2 अनुशास्तासि (for °शाधीति). D4 G2. 3 कौरव्यस्.

C. 9. 71
B. 9. 2. 15
K. 9. 2. 15

भूयसी मम पृथ्वीयं यथा पार्थस्य नो तथा ॥ १५
भगदत्तः कृपः शल्य आवन्त्योऽथ जयद्रथः ।
भूरिश्रवाः सोमदत्तो महाराजोऽथ बाह्लिकः ॥ १६
अश्वत्थामा च भोजश्च मागधश्च महाबलः ।
बृहद्बलश्च काशीशः शकुनिश्चापि सौबलः ॥ १७
म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः शकाश्च यवनैः सह ।
सुदक्षिणश्च काम्बोजस्त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ॥ १८
भीष्मः पितामहश्चैव भारद्वाजोऽथ गौतमः ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च शतायुश्चापि वीर्यवान् ॥ १९
जलसंधोऽथार्श्यशृङ्गी राक्षसश्चाप्यलायुधः ।
अलंबुसो महाबाहुः सुबाहुश्च महारथः ॥ २०
एते चान्ये च बहवो राजानो राजसत्तम ।
मदर्थमुद्यताः सर्वे प्राणांस्त्यक्त्वा रणे प्रभो ॥ २१
येषां मध्ये स्थितो युद्धे भ्रातृभिः परिवारितः ।
योधयिष्याम्यहं पार्थान्पाञ्चालांश्चैव सर्वशः ॥ २२
चेदींश्च नृपशार्दूल द्रौपदेयांश्च संयुगे ।

15 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 15 (cf. v. l. 13). —^{a}) D2 तत्तु; D9. 11 M1 न तु (for ननु). G3 तदा (for अहम्). —^{c}) T1. 2 सेना च; T3 G1. 2 पृथ्वी च (for पृथ्वीयं). G3 भूयसीव मम पृथ्वी; M पृथिवी भूयसी तात. —^{d}) K4 T1–3 G तात; D4 तथा; M मम (for यथा). K2 न; B3 वो; T3 मा (for नो). B5 D5. 6 M2–4 यथा (for तथा).

16 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 16 (cf. v. l. 13). D5 transp. 16 and 17. —^{b}) K2 D4 अवंत्यो; Dn D3. 6 T1–3 G1. 3 M2–4 आवंत्यौ; Dn चावंत्यो. Dn D5 S (except M1; T4 missing) च; D3 ये (sic) (for ऽथ). —^{c}) D2 भूरिश्रवो (sic); D4 भूमिश्रवाः. —^{d}) K4. 5 D3 T1–3 G च (for ऽथ).

17 T4 missing (cf. v. l. 10). K2 om. 17. D5 transp. 16 and 17. —^{a}) Dn D1. 5. 6 [अ]थ (for the first च). D4 S (T4 missing) कृतवर्मा (for च भोजश्च). —^{b}) D1 माधवश् (for मागधश्). D2 महाबळः; D4 °बलं (for °बलः). — K1 D4 om. (hapl.) 17^{cd}. —^{c}) D2 बृहद्बळश्; D10 °द्रथश् (for °द्बलश्). B2 कौशल्यः; D8 काशीयाः; T1 G1 क्राथश्च; T2 त्राथश्च; T3 G2 क्रोधश्च; G3 काथश्च (for काशीशः). —^{d}) B4. 5 चैव (for चापि). D2 सौबळः. Dn1 शकुनिश्च महाबलः.

18 T4 missing (cf. v. l. 10). —^{a}) D9. 11 शत- (for बहु-). —^{b}) B3 जवनैः; D8 पर्वतैः (for यवनैः). — D1 om. 18^{cd}. —^{c}) K2 D8 स्व- (for सु-). Ś1 K1. 3 D9 T3 G1 कांभोजस्; D8 कांभोज्यस्.

19 T4 missing (cf. v. l. 10). —^{b}) K2 नु; T3 G2 च (for ऽथ). G2 गौतमिः. — D1 om. 19^{c}–20^{d}. —^{cd}) K5 B1. 3–5 Dn D2–6. 8. 10. 11 T3 G2 [अ]युतायुश्; T1. 2 G1. 3 [अ]श्रुता° (for [अ]च्युता°). K2 om (hapl.) युश्च शता. B2 दृढायुः श्रुतकीर्तिश्च (for 19^{c}). B2 श्रुतायुश् (for शता°). B (except B2) Dn D5. 6. 8. 9 [ए]व; G3 [अ]थ (for [अ]पि).

20 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 20 (cf. v. l. 19). —^{a}) Ś1 जलसंत्यो; K5 जलासंधश्; B5 जलसंखो; D2 जळसंधो (for जलसंधो). K2. 3 B1. 4 Dn2. n3 D2. 5. 6. 10. 11 [ऽ]थार्ष्यशृंगी; K4 D9 [ऽ]प्यार्ष°; K5 D3 चार्ष°; Dn1 [ऽ]थार्ष°; D4 आह्य° (sic); T1. 2 G3 M1. 4 [ऽ]प्याश्र्य°; T3 M2. 3 [ऽ]प्यश्र्य°; G1 [ऽ]प्याश्य° (for ऽथार्श्य°). K1 जलसन्धाथार्च्यशृंगी (sic); B5 °संखोथास्यशृंगी; D8 °संधोश्च रथःशृंगी (hypermetric); G2 °संधर्य्यशृंगी च. —^{b}) Dn1 [अ]लांबुषः; G1 [अ]लंबुसः (for [अ]लायुधः). G2 राक्षसश्च हलायुधः. —^{cd}) K3 अलंवंशो; K4. 5 B1. 2. 4. 5 D3. 8–11 अलंबुषो; B3 अलमुषो (for अलंबुसो). K2 om. (hapl.) बाहुः सु. D4 S (T4 missing) वीरबाहुः (for महा°). D10 सुराष्ट्रश् (for सुबाहुश्). B2 D4 महाबलः; T1. 3 शतायुधः (for महारथः).

21 T4 missing (cf. v. l. 10). —^{ab}) K2 transp. बहवो and राजानः. B1 मत्पक्षा; D1 निहता (for राजानो). K1. 3 D4. 10 G3 -सत्तमः (sic); K5 B3 Dn D1. 5. 6. 8 T2 -सत्तमाः (for -सत्तम). — D1 om. 21^{c}–23^{b}. —^{c}) B3 Dn1 यदर्थम्; D2. 4 त्वदर्थम् (for मदर्थम्). S (T4 missing) मदर्थं प्रहरिष्यंति. —^{d}) B2 transp. प्राणान् and त्यक्त्वा. Ś1 K1. 3 रणे विभो; K4 रणे मृर्शं; B1 D9 T2 महारणे; D4 दिवं गताः; D6 **रणे; D10. 11 धनानि च; T1. 3 G M1. 2. 4 महाहवे; M3 महामृधे (for रणे प्रभो).

22 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 22 (cf. v. l. 21). D6 om. (hapl.) 22^{a}–24^{b}. —^{a}) K3 Dn1 D8 एषां; B3 D2 S (T4 missing) तेषां. D9 युक्ता (for युद्धे). K5 सात्यकिं कुंतिभोजं च (= 23^{c}). —^{d}) D2 पांचाळांश्; M1 पंचालांश्. Dn2. n3 D5 [अ]पि (for

सात्यकिं कुन्तिभोजं च राक्षसं च घटोत्कचम् ॥ २३
एकोऽप्येषां महाराज समर्थः संनिवारणे ।
समरे पाण्डवेयानां संक्रुद्धो ह्यभिधावताम् ।
किं पुनः सहिता वीराः कृतवैराश्च पाण्डवैः ॥ २४
अथ वा सर्व एवैते पाण्डवस्यानुयायिभिः ।
योत्स्यन्ति सह राजेन्द्र हनिष्यन्ति च तान्मृधे ॥ २५
कर्णस्त्वेको मया सार्धं निहनिष्यति पाण्डवान् ।
ततो नृपतयो वीराः स्थास्यन्ति मम शासने ॥ २६
यश्च तेषां प्रणेता वै वासुदेवो महाबलः ।
न स संनह्यते राजन्निति मामब्रवीद्वचः ॥ २७
तस्याहं वदतः सूत बहुशो मम संनिधौ ।
युक्तितो ह्यनुपश्यामि निहतान्पाण्डवान्मृधे ॥ २८
तेषां मध्ये स्थिता यत्र हन्यन्ते मम पुत्रकाः ।
व्यायच्छमानाः समरे किमन्यद्भागधेयतः ॥ २९
भीष्मश्च निहतो यत्र लोकनाथः प्रतापवान् ।
शिखण्डिनं समासाद्य मृगेन्द्र इव जम्बुकम् ॥ ३० C. 9. 87 B. 9. 2. 31 K. 9. 2. 31

[ए]व). T_{1-3} G पांचालान्सृं(T_3 °न्सं)जयांस्तथा.

23 T_4 missing (cf. v. l. 10). D_1 om. 23^{ab} (cf. v. l. 21). D_6 om. 23 (cf. v. l. 22). —^{a}) D_3 वेदांश्च; T_{1-3} G सोमकान्; M_1 जतांश्च; $M_{2.4}$ एतांश्च (for चेदींश्च). $G_{1.3}$ नर- (for नृप-). D_2 -शार्दूळ; M -शार्दूलान् (for -शार्दूल). —^{b}) B_3 lacuna for श्च संयुगे. —^{c}) D_4 सात्यकीं; M_1 सात्यकिः. K_1 M_1 कुंतिभोजश्; K_3 °भोज्यं. —^{d}) G_3 M_1 राक्षसश्. B_5 G_3 M_1 घटोत्कचः.

24 T_4 missing (cf. v. l. 10). D_6 om. 24^{ab} (cf. v. l. 22). —^{a}) D_n $D_{1.2.5}$ ह्येषां; D_4 ह्यहं; D_8 येषां; T_2 [ऽ]प्येष; T_3 [ऽ]प्यष्टौ (for ऽप्येषां). G_3 महाराजः. —^{b}) K_5 $D_{3.9}$ स्यान्; D_4 [ऽ]सि; M_1 स (for सं-). —D_1 om. 24^c–29^d. M om. 24^{cd}. —^{c}) T_{1-3} G समरे पांडुयोधानां. —After 24^c, K_4 ins. 15*. K_4 om. 24^d–32^d. —^{d}) $Ś_1$ K_1 अक्रुद्धो; D_3 स क्रुद्धो. $Ś_1$ [ऽ]त्यभिधावतां; K_1 [ऽ]भ्यभि°; K_3 वाभि°; K_5 D_3 युधि धा°; B D_n $D_{5.6.8.9}$ [ऽ]प्यभिधा°; D_2 [ऽ]प्यनु°; G_3 ह्यभ्य° (for ह्यभि°). —^{e}) D_n D_5 संहता; D_4 T_{1-3} G $M_{2.4}$ सहितो. $K_{1.3}$ D_4 T_{1-3} G $M_{2.4}$ वीरैः. M_1 किं पुनः सहितान्वीरान्. —^{f}) D_4 कृतवीरश्च; T_{1-3} G कृत(T_2 °द्ध)वैरैश्; M योद्धुकामैश् (M_1 °माश्) (for कृतवैराश्). D_2 भारत; $M_{3.4}$ बांधवैः (for पाण्डवैः).

25 T_4 missing (cf. v. l. 10). K_4 D_1 om. 25 (cf. v. l. 24). —^{a}) M_2 अथाहं (for अथ वा). D_4 एते वै; S (T_4 missing) -पांचालैः (for एवैते). —^{b}) S (T_4 missing) -सैनिकैः (for -यायिभिः). D_3 पांडवाः सहसैनिकाः. —^{c}) K_5 B D (D_1 om; D_7 missing) योत्स्यंते; S (T_4 missing) योत्स्यामि. D_n मम राजेंद्र; D_4 च महाराज; M_8 (*sup. lin.*) सहितै राजन् (for सह राजेन्द्र). —^{d}) $Ś_1$ $K_{1.8}$ वधिष्यं($Ś_1$ °ष्य)ति; $D_{2.4.9}$ S (T_4 missing) हनिष्यामि (D_9 °ष्यसि). D_4 हि (for च). D_{10} om. from तान्मृधे up to निहनिष्यति (in 26^b). D_4 तान्रणे; D_{11} पांडवान् (for तान्मृधे).

26 T_4 missing (cf. v. l. 10). K_4 D_1 om. 26 (cf. v. l. 24). D_{10} om. up to निहनिष्यति (cf. v. l. 25). D_{11} reads 26^{ab} on marg. (*sec. m.*). —^{a}) K_1 *को; D_{11} एको; M_1 चापि (for स्त्वेको). —^{b}) K_3 निहनिष्यंति; B_2 °ष्यति च (hypermetric); $D_{n1.n3}$ $D_{2.5.6}$ हनिष्यति च; G_3 निहनिष्यामि. —^{c}) D_2 तथा; D_4 शेषा; T_{1-3} G M_4 ते वै; M_1 एते; $M_{2.3}$ तेषां (for ततो).

27 T_4 missing (cf. v. l. 10). K_4 D_1 om. 27 (cf. v. l. 24). $D_{n1.n2}$ om. 27. D_{n3} reads 27 on marg. (*sec. m.*). —^{b}) D_2 महाबळः. —^{c}) B_2 स न (by transp.); D_3 नव (sic); D_4 नासौ; M_1 हसन्.

28 T_4 missing (cf. v. l. 10). K_4 D_1 om. 28 (cf. v. l. 24). —^{a}) D_4 तस्यैवं; D_n तस्याथ; S (T_4 missing) एवं च (for तस्याहं). D_8 तरतः (sic) (for वदतः). T_2 पुत्र (for सूत). —^{c}) K_5 B D (except D_4; D_1 om.; D_7 missing) शक्तितो; M_1 युञ्जतो (for युक्तितो). B_3 D_3 $T_{2.3}$ G_2 M_4 [ऽ]पि (for हि). $Ś_1$ $K_{1.2}$ न (for [अ]नु-). D_3 -पास्यामि. —^{d}) D_5 निहितान्; G_2 न्यपतन् (for निहतान्). K_3 B_2 D_n $D_{2.4-6.11}$ G_2 M_1 रणे (for मृधे).

29 T_4 missing (cf. v. l. 10). K_4 D_1 om. 29 (cf. v. l. 24). —^{a}) $B_{4.5}$ येषां (for तेषां). $D_{2.10}$ S (T_4 missing) स्थितो (for स्थिता). D_4 ह्यत्र (for यत्र). —^{b}) D_4 बध्यंते (for हन्यन्ते). S (T_4 missing) हन्यते मम पुत्रकः. —^{c}) S (T_4 missing) व्यायच्छमानः; Cn (gloss: दाण् इत्यस्य धातोर्यच्छादेशः) °मानाः (as in text). —^{d}) D_{n1} कम् (for किम्)

C. 9. 87
B. 9. 2. 31
K. 9. 2. 32

द्रोणश्च ब्राह्मणो यत्र सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ।
निहतः पाण्डवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३१
भूरिश्रवा हतो यत्र सोमदत्तश्च संयुगे ।
बाह्लीकश्च महाराज किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३२
सुदक्षिणो हतो यत्र जलसंधश्च कौरवः ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३३
बृहद्बलो हतो यत्र मागधश्च महाबलः ।
आवन्त्यो निहतो यत्र त्रिगर्तश्च जनाधिपः ।
संशप्तकाश्च बहवः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३४
अलंबुसस्तथा राजन्राक्षसश्चाप्यलायुधः ।

30 T4 missing (cf. v.l. 10). K4 om. 30 (cf. v.l. 24). K3 om. (hapl.) 30–31. — ^{a}) D4 चापि (for च नि-). D8 यश्च; M1 युद्धे (for यत्र). — G2 om. 30^{c}–31^{b}. — ^{c}) D10 शिखंडिनं; M2 शिखंडिना (for शिखण्डिनं). — ^{d}) D4 M कुंजरं (for जम्बुकम्). T2 मृगेंद्रमिव जंबुकः.

31 T4 missing (cf. v.l. 10). K4 om. 31 (cf. v.l. 24). K3 om. 31 (cf. v.l. 30). G2 om. 31^{ab} (cf. v.l. 30). — ^{a}) T1–3 वृद्धः (for यत्र). — D2 om. 31^{bcd}. D10 om. (hapl.) 31^{b}–33^{a}. — ^{b}) D1 धनुः- (for सर्व-). K2.5 B2 D3.4 -शास्त्रास्त्र-; B4 Dn D5.6 G1 M4 -शास्त्रार्थ- (for -शस्त्रास्त्र-). — After 31^{ab}, D9 ins. 14*. — ^{c}) D9 निहतैः (for °तः). G1 M1 संघे; G2.3 M2–4 संखे (for संख्ये). — K5 D3.8.11 (marg.) ins. after 31: D9 after 31^{ab}:

14* कर्णश्च निहतः संख्ये दिव्यास्त्रज्ञो महाबलः ।

[D9 विहतः. K5 D3 सर्वास्त्रज्ञो; D9 दिव्यास्त्रज्ञ- (for °ज्ञो). D8 किमन्यद्भागतो यतः (for the post. half).]

— After the above, D3 ins. 26*. On the other hand, after 31, G1.3 M3.4 ins. 16*.

32 T4 missing (cf. v.l. 10). K4 om. 32 (cf. v.l. 24). D10 om. 32 (cf. v.l. 31). K5 D3 G1.3 M om. (hapl.) 32–33. Dn om. (hapl.) 32. D1 om. 32–47. D5 reads 32 on marg. — ^{a}) K2 युद्धे (for यत्र). — ^{b}) D4 सोमदत्तः प्रतापवान्. — ^{c}) Ś1 K1–3 D4.8.9.11 T2.3 बाह्लिकश्. B1 D9 T3 महाराजः. — B D2.4.8.9.11 T1–3 ins. after 32: K4 after 24^{c}:

15* भगदत्तो हतो यत्र गजयुद्धविशारदः ।
जयद्रथश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः ।

[B1 reads the post. half of line 1 and of line 2 on marg. — (L. 1) T1.2 गदा- (for गज-). — B5 om. line 2. — (L. 2) B3 हतः संख्ये; D4 विनिहतः (for च नि°).]

33 T4 missing (cf. v.l. 10). D10 om. 33^{a} (cf. v.l. 31). K5 D1.3 G1.3 M om. 33 (cf. v.l. 32). K2 om. (hapl.) 33. Ś1 K1.3 read 33 after 36. — ^{a}) K3 सुदर्शनो (for °क्षिणो). — ^{b}) Ś1 K1 जलसत्त्वश् (for °संधश्). K4 संजय; B1 Dn2.n3 कौरव; B4.5 वीर्यवान्; D5.8.10.11 पौरवः (for कौरवः). D2 कैतव्यः सुमहाबळः (cf. 37^{b}). — ^{c}) K4 B D4.8.10.11 [अ]युतायुश्; Dn T1–3 G2 शता° (for [अ]च्युता°). — After 33, Dn D2.5.6 read 37. D9.11 T1.3 G2 ins. after 33: G1.3 M3.4 after 31:

16* महाबलस्तथा पाण्ड्यः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ।
निहतः पाण्डवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः ।

[(L. 1) T1–3 G पुंड्रः; M3.4 पुत्रः (for पाण्ड्यः). G1 -शस्त्रार्थ-; G3 M3 -शास्त्रास्त्र-. D9.11 T2 सर्वश(D9 °शा)स्त्रभृतां वरः (for the post. half). — (L. 2) G M3.4 संखे.]

34 T4 missing (cf. v.l. 10). D1 om. 34 (cf. v.l. 32). Dn D6 om. (hapl.) 34^{ab}. K5 reads 34 after 26*. — ^{b}) Ś1 K1 मगधश्च; K2 om.; K5 D3 मागधः सु- (for °धश्च). D2 महाबळः; T3 G °रथः (for °बलः). — After 34^{ab}, N (D7 missing; D1 om.; Dn D6 after 37^{ab}) Cn ins.:

17* उग्रायुधश्च विक्रान्तः प्रतिमानं धनुष्मताम् ।

[K1 Dn1 D10 विक्रांत-. D8.9 प्रतिमान-.]

while M ins.:

18* शतायुश्चैव विक्रान्तः किमन्यद्भागधेयतः ।

— ^{c}) Ś1 K1–3 निकृत्तो (for °हतो). K4.5 B1.2.4 Dn D3–6.8–11 T (T4 missing) G M2.4 आवंत्यौ निहतौ यत्र. — ^{d}) K4 B1–3.5 D6.8 त्रैगर्त(B2 °र्ता)श्. K2–4 B (except B2) Dn D4–6.8.9 नराधिपः; M महाबलः (for जनाधिपः). — ^{e}) K4.5 B1.2.4 Dn D2–6.9–11 संसप्तका(D4 °क)श्. K4.5 B2.4 D3.10.11 निह(K5 °ह्र)ताः (for बहवः). — For 34^{def}, T1–3 G subst.:

19* शकुनिश्चापि सौबलः ।
त्रिगर्तश्च महाबाहुः संशप्ताश्च महाबलाः ।

— After 34, K4 ins.:

आश्चर्यशृङ्गश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३५
नारायणा हता यत्र गोपाला युद्धदुर्मदाः ।
म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३६
शकुनिः सौबलो यत्र कैतव्यश्च महाबलः ।
निहतः सबलो वीरः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३७
राजानो राजपुत्राश्च शूराः परिघबाहवः ।
निहता बहवो यत्र किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३८
नानादेशसमावृत्ताः क्षत्रिया यत्र संजय । C. 9. 99 B. 9. 2. 44 K. 9. 2. 44

20* यत्र शूरा महेष्वासा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
निहता भीमसेनेन किमन्यद्भागधेयतः ।

[(L. 1) prior half = prior half of 22*.]

— After the above, K4 reads 37. On the other hand, after 34, D5 ins. 21*.

35 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 35 (cf. v. l. 32). D3 om. (hapl.) 35–40. D5 om. (hapl.) 35–36. D10 T3 om. (hapl.) 35. K4 B2 Dn D4 T1. 2 G M transp. 35 and 36. — ^{a}) K5 B D8. 9. 11 अलंबुषस्; D6 °बलस् (for °बुसस्). Ś1 K1. 3 महा- (for तथा). Ś1 K1. 3 -राज; B1. 2. 4 D8. 9. 11 राजा; D4 T1. 2 G M शूरो (for राजन्). — ^{b}) G3 हलायुधः (for [अ-]प्यला°). — T1. 2 G1. 2 om. 35^{cd}. — ^{c}) Ś1 K B1. 2. 4. 5 Dn2. n3 D2. 6. 8. 9. 11 आर्ष्य-; B3 आर्श्व-; Dn1 D4 आर्ष- (for आश्चर्य-). K4. 5 B D2. 9. 11 -शृंगिश् (for -शृङ्गश्). B3 om. निहतः. — After 35, K4 Dn ins. 21*.

36 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 36 (cf. v. l. 32). D3. 5 om. 36 (cf. v. l. 35). K4 om. 36^{ab}. K4 B2 Dn D4 T1. 2 G M transp. 35 and 36. — ^{a}) G2 युद्धे (for यत्र). D4 नारायणाश्च निहता. — ^{b}) T2 यत्र (for युद्ध-). G2 देवैश्चापि सुदुर्मदाः. — Dn om. 36^{cd}. Ś1 K1. 2 B3 repeat 36^{cd} after 21*; K5 after 38; B1. 2. 5 (first time) D8 after 22*; B5 (second time) after 23*; D11 after first occurrence of 22*. — After this repetition of 36^{cd}, K5 B1–3 D8 ins. 23*; B5 ins. 21* after first repetition and 24* after second repetition. After 36, Ś1 K1. 3 read 33, while B4 D2. 6 ins. 21*, and B5 ins. 22*.

37 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 37 (cf. v. l. 32). D3 om. 37 (cf. v. l. 35). B4. 5 T1. 2 G om. (hapl.) 37. T3 om. 37^{a}–41^{b}. K4 reads 37 after 20*. Dn D2. 5. 6 read 37 after 33. — ^{a}) D2 सौबलो. — ^{b}) Ś1 K1–3 कौरव्यः; D8 कौरवश् (for कैतव्यश्). Ś1 K1–3 Dn D5. 6 सु-; K5 B1 D9 [स्]थ (for च). B2 महारथः; M °यशाः (for °बलः). D2 सर्वशस्त्रभृतां वरः. — After 37^{b}, Dn D6 ins. 17*. Dn D6 om. 37^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1–3 सौबलो; D2 सबलो. Ś1 K1–3 B2 D4 युद्धे (for वीरः). M निहतः पांडवेयेन. — Ś1 K1. 2. 5 B1–3 D8. 9. 11 ins. after 37 : K4 Dn after 35 : B4 D2. 6 after 36 : B5 after first repetition of 36^{cd} : D5 after 34 :

21* एते चान्ये च बहवः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।

[Post. half = post. half of 22*. K4 महात्मानोस्त्रपारग (for the post. half).]

— After the above, Ś1 K1. 2 B3 repeat 36^{cd}. On the other hand, after 37, K4 (first time) D10 M1 ins.

38 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 38 (cf. v. l. 32). D3 om. 38 (cf. v. l. 35). T3 om. 38 (cf. v. l. 37). Ś1 K1. 2 om. (hapl.) 38–39. K3 om. (hapl.) 38–40. K4 om. 38^{ab}. B3 D10 om. (hapl.) 38. M1 transp. 38 and 39. — After 38^{b}, D4 ins. 22*. D4 T1. 2 G2 om. 38^{cd}. — ^{c}) K4 B4. 5 transp. निहता and बहवो. G1 चाहवे (for बहवो). K4 तत्र (for यत्र). — After 38, K5 repeats 36^{cd}; while K4 (second time) B1. 2 D2. 8. 9. 11 (first time) M2–4 ins. after 38 : K4 (first time) D10 M1 after 37 : B5 after 36 : D4 after 38^{b} : D11 (second time) after repetition of 36^{cd} :

22* यत्र शूरा महेष्वासाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।

[Prior half = prior half of 20*. B1 D10 कृतार्थाः; D11 (first time) सबला (for कृतास्त्रा). Post. half = post. half of 21*.]

— After the above, B1. 2. 5 (first time) D8. 11 (after first occurrence) repeat 36^{cd}; while D2. 4. 10. 11 (after second occurrence) M ins. 24*. — D9 cont. after 22* : K5 B1–3 D8 ins. after repetition of 36^{cd} : B4. 5 Dn D5. 6 after 38 :

23* यत्र शूरा महात्मानः सर्वशास्त्रास्त्रपारगाः ।

[Dn D5. 6 महेष्वासाः (for महात्मानः). D8. 9 -शस्त्रास्त्र- (for -शास्त्रास्त्र-).]

— After the above, B5 repeats (second time) 36^{cd}, while Dn1 reads 39^{c}–40^{b}. K5 B1–4 Dn2. n3 D5. 6. 8. 9

C. 9. 99 B. 9. 2. 45 K. 9. 2. 44 निहताः समरे सर्वे किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३९
पुत्राश्च मे विनिहताः पौत्राश्चैव महाबलाः ।
वयस्या भ्रातरश्चैव किमन्यद्भागधेयतः ॥ ४०
भागधेयसमायुक्तो ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
यश्च भाग्यसमायुक्तः स शुभं प्राप्नुयान्नरः ॥ ४१
अहं वियुक्तः स्वैर्भाग्यैः पुत्रैश्चैवेह संजय ।
कथमद्य भविष्यामि वृद्धः शत्रुवशं गतः ॥ ४२
नान्यदत्र परं मन्ये वनवासादृते प्रभो ।
सोऽहं वनं गमिष्यामि निर्बन्धुर्ज्ञातिसंक्षये ॥ ४३
न हि मेऽन्यद्भवेच्छ्रेयो वनाभ्युपगमादृते ।
इमामवस्थां प्राप्तस्य लूनपक्षस्य संजय ॥ ४४
दुर्योधनो हतो यत्र शल्यश्च निहतो युधि ।
दुःशासनो विशस्तश्च विकर्णश्च महाबलः ॥ ४५
कथं हि भीमसेनस्य श्रोष्येऽहं शब्दमुत्तमम् ।

cont. after 23* : B5 ins. after second repetition of 36^{cd} : Dn1 after 40^{b} : D2. 4. 10. 11 (after second occurrence) M cont. after 22* :

24* बहवो निहताः सूत महेन्द्रसमविक्रमाः ।

[K5 नूनं (for सूत). D4 M राजानो बहव(D4 विहता)-स्तत्र (for prior half). K5 -वित्तमाः (for -विक्रमाः).]

39 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 39 (cf. v. l. 32). D3 om. 39 (cf. v. l. 35). T3 om. 39 (cf. v. l. 37). Ś1 K1–3 om. 39 (cf. v. l. 38). G1. 3 om. 39^{a}–41^{b}. M1 transp. 38 and 39. — ^{a}) D4 -समायाताः (for °वृत्ताः). K4 विचिंत्य पौरुषाः सर्वे (sic). — ^{b}) Dn2 सृंजय (for संजय). — Dn1 reads 39^{c}–40^{b} after 23*. — ^{c}) K5 स्म नरे (for समरे). D4 M वीराः (M2 °र) (for सर्वे). T1. 2 G2 निहताः पांडवेयैस्ते.

40 For the sequence in Dn1, cf. v. l. 39. T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 40 (cf. v. l. 32). D3 om. 40 (cf. v. l. 35). T3 om. 40 (cf. v. l. 37). K3 om. 40 (cf. v. l. 38). G1. 3 om. 40 (cf. v. l. 39). T2 om. 40^{a}–41^{b}. — ^{a}) K5 निहताः (submetric); D4 हताः सर्वे (for विनिहताः). M पुत्राश्च निहताः संख्ये (M1 °घे). — ^{b}) D2 महाबळाः. — After 40^{b}, Dn1 ins. 24*. For 40^{ab} , T1 G2 subst. :

25* दुर्योधनो हतो यत्र पुत्रश्चास्य महात्मनः ।

— ^{c}) M चेतराश्च् (sic) (for भ्रातरश्च्). T1 G2 सोदराश्च महेष्वासाः. — K5 ins. after 40 : D3 after 14*:

26* पार्थेन संयुगे घोरे किमन्यद्भागधेयतः ।

— After the above, K5 reads 34.

41 T4 missing (cf. v. l. 10). D1 om. 41 (cf. v. l. 32). T3 om. 41^{ab} (cf. v. l. 37). G1. 3 om. 41^{ab} (cf. v. l. 39). T2 om. 41^{ab} (cf. v. l. 40). T1 G2 om. (hapl.) 41^{ab}. — ^{c}) K5 B D3. 8–11 तु (for च). D2. 9. 10 भाग- (for भाग्य-). — ^{d}) T1. 3 G स शिवं; T2 संजीवं (for स शुभं). B2 T1-3 G2. 3 M भुवि; G1 दिवि (for नरः). D4 पुमान्प्राप्नुयाद्गतिं (submetric).

42 T4 missing up to 42^{ab} (cf. v. l. 10). D1 om. 42 (cf. v. l. 32). — ^{a}) G3 अयं (for अहं). B1. 2. 5 Dn1. n3 D4. 8. 9 T1 विमुक्तः; D3 वै युक्तो (for वियुक्तः). K4 D4. 10. 11 तैर्; K5 D3 यैर् (for स्वैर्). D2 भागैः; G3 भोग्यैः (for भाग्यैः). — ^{b}) B3 चैवेष; Dn1 चैव हि; D10 चैव ह; T1–3 G च सह (for चैवेह). — ^{c}) T1. 2 कथमंधो; T4 G2 अंधः (T4 °तः) कथं (for कथमद्य). — ^{d}) D3 पुत्र- (for शत्रु-).

43 D1 om. 43 (cf. v. l. 32). — ^{a}) K4 नान्यत्रेह (for °दत्र). G1 M3 वरं (for परं). T4 नान्यत्र परमं मन्ये. — ^{b}) Ś1 K1–3 D5 शमं; K4 मया; B3 कच्चित् (sic); Dn D2. 6 समं; M विभो (for प्रभो). — ^{d}) K5 D4 M1 निर्बंधु-; G1. 3 स्वबंधुर् (for निर्बन्धुर्). B3 -संयुगे; D2. 5 -वार्जितः (for -संक्षये). K4 Dn बंधुज्ञातिविवर्जितः.

44 D1 om. 44 (cf. v. l. 32). — ^{a}) Ś1 K1–3 नेह (for न हि). Ś1 K1-3 M1 [ऽ]द्य (for ऽन्यद्). — ^{b}) B2–5 D8. 9 वनाय गमनादृते; G3 M2-4 वने ह्यु(G3 M3 [*sup. lin.*] °नेभ्यु)पग(M2 °श)मादृते; M1 वनाभिगमनादृते. — ^{c}) D4 S एता(T1. 2 °ना)म् (for इमाम्). — ^{d}) D4 मूलं; D9 लूत- (for लून-).

45 D1 om. 45 (cf. v. l. 32). M3 om. (? hapl.) 45^{b}–46^{c}. — ^{b}) D4 शाल्वश्च्; M1 गव्यश्च् (for शल्यश्च्). S (M3 om.) बलवान् (for निहतो). — ^{c}) Ś1 K1. 3 D5 G2 विकर्णश्च; K4 [ऽ]पि निहतो; K5 Dn D2. 3. 6. 10. 11 विविंशश्च; D8 निशस्तश्च; T4 विशस्तस्य (sic); G1. 3 विहस्तश्च; M1. 2. 4 विविंश(M1 °शं)तिर् (for विशस्तश्च). — ^{d}) Ś1 K1. 3 विश(K3 °स)श्च्; D5 विविंशश्च् (for विकर्णश्च्). K5 महारथः; D2 °बळः; D9 °बल (for °बलः).

एकेन समरे येन हतं पुत्रशतं मम ॥ ४६
असकृद्वदतस्तस्य दुर्योधनवधेन च ।
दुःखशोकाभिसंतप्तो न श्रोष्ये परुषा गिरः ॥ ४७
एवं स शोकसंतप्तः पार्थिवो हतबान्धवः ।
मुहुर्मुहुर्मुह्यमानः पुत्राधिभिरभिप्लुतः ॥ ४८
विलप्य सुचिरं कालं धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य चिन्तयित्वा पराभवम् ॥ ४९
दुःखेन महता राजा संतप्तो भरतर्षभ ।
पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ५०
भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा सूतपुत्रं च पातितम् ।
सेनापतिं प्रणेतारं किमकुर्वत मामकाः ॥ ५१
यं यं सेनाप्रणेतारं युधि कुर्वन्ति मामकाः ।
अचिरेणैव कालेन तं तं निघ्नन्ति पाण्डवाः ॥ ५२
रणमूर्ध्नि हतो भीष्मः पश्यतां वः किरीटिना ।
एवमेव हतो द्रोणः सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ५३
एवमेव हतः कर्णः सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
स राजकानां सर्वेषां पश्यतां वः किरीटिना ॥ ५४
पूर्वमेवाहमुक्तो वै विदुरेण महात्मना C. 9. 115 B. 9. 2. 60 K. 9. 2. 60

46 D1 om. 46 (cf. v. l. 32). M3 om. 46^{abc} (cf. v. l. 45). —^{b}) K1 श्रेष्ठोहं (sic); D8 सांख्येहं (sic) (for श्रोष्येऽहं). B2 उद्धृतं (for उत्तमम्). —^{c}) D4 कर्णेन (for एकेन). M1. 2. 4 यत्र (for येन).

47 D1 om. 47 (cf. v. l. 32). —^{a}) B1 D9 गद्-तस्; D6 वस°; M जल्प° (for वद्°). T3 तत्र; M2. 4 तात (for तस्य). —^{b}) K5 B D3. 8. 10. 11 (by corr.) -वधं च तं; Dn D2. 5. 6 -वधं प्रति; D11 (before corr.) -वधेरितः (for -वधेन च). —^{c}) D4. 6 -शोकाग्नि- (for -शोकाभि-). —^{d}) Dn1 नाश्रोष्ये; D8 नु श्रोष्ये; D10 श्रोष्येहं. Dn D5. 6 परमा; D4 परुषं (for परुषा). K2 D5 गिराः; D4 वचः (for गिरः).

48 Before 48, MSS. ins. वैशंपायन उवाच. —^{a}) Ś1 K1-3 दुःखेन; B4. 5 D9-11 वृद्धश्च; Dn D1-3. 5. 6 स दुःख- (for स शोक-). —^{b}) D8 पार्थवाहनमध्यमः (sic). —^{c}) D10 om. मुहुर्मुहु. K5 D3 मुह्यमाणाः (D3 °णः); D8 उत्थमाना (for मुह्यमानः). —^{d}) B3 D2 T1. 4 G1. 3 पुत्रादिभिर्. K5 D3 पुत्रस्याधि(D3 °भि)-परिप्लुतः; Dn2 पुत्राधितप्तो भरतर्षभ (hypermetric); Dn3 पुत्राधिनिपरिप्लुतः; D4 पुत्राधिभिः परिप्लुतः.

49 D1 om. 49–50. —^{a}) D2 काळं. —^{c}) K3 D2. 10. 11 M स (M1 च) निः(M नि)श्वस्य; K5 D3. 4 T G विनिः(T G °नि)श्वस्य (for च निः°).

50 D1 om. 50 (cf. v. l. 49). —^{a}) K4 B (except B2) D8. 9 शोकेन (for दुःखेन). K4 B D8. 9 [आ]विष्टः; K5 D3. 4. 10. 11 T1. 2 G1 M राजन् (for राजा). —^{b}) K1. 3 Dn D3-6. 8 M2. 3 भरतर्षभः (M3 °भं). —^{c}) K2. 4. 5 D8. 10 गावल्गानिं. —^{d}) Ś1 K1. 2 यथा तथा.

51 Before 51, MSS. ins. धृतराष्ट्र उवाच. —^{a}) K4 भीष्मौ (for भीष्म-). M1 हि ता (sic) (for हतौ). D4 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) D9 सूतपुत्रौ. Ś1 K1-3 G2 नि- (for च). K5 B2. 5 D3. 10. 11 घातितं; Dn2. n3 (marg. *sec. m.* as in text) पालितं (for पातितम्). — After 51^{ab}, T1 reads 52^{cd} for the first time, repeating it after 51^{cd}. —^{c}) D4 शल्यं (for सेना-). D1. 5 -पति- (for -पतिं). T G महेष्वासं (for प्रणेतारं). — K2 om. (hapl.) 51^{d}–52^{a}. —^{d}) Ś1 किर्यं (sic) कुर्वंति; K1 किर्यं (sic) कुर्वत; K3 यं यं कुर्वत; K4 B3. 4 Dn D1. 2. 4. 5 G2 किमकुर्वत; K5 किमकुर्वंति (sic). D4 मे सुताः (for मामकाः). — For 51^{cd}, M subst. :

27* तथा शल्यं महेष्वासं मद्राणामीश्वरं विभुम् ।

52 K2 om. 52^{a} (cf. v. l. 51). Ś1 K1. 3 B3 Dn D3 T2-4 G om. (hapl.) 52^{ab}. D1 om. 52–56. —^{b}) T1 युद्धे (for युधि). — T1 reads 52^{cd} for the first time after 51^{ab} and repeats it after 51^{cd}. —^{c}) D2 काळेन. —^{d}) D3 तत्र तिष्ठंति पांडवाः; T (T1 second time) G ततः (G1 °श्च) शंसितुमर्हसि (T2 °तः).

53 D1 om. 53 (cf. v. l. 52). —^{b}) K2 वा; K4 च; K5 B3 नः; D4 तु (for वः). — D6 M1 om. (hapl.) 53^{c}–54^{d}. —^{c}) D3 एष एव; G एवमेष (for एवमेव). Dn1 हते द्रोणे (for हतो द्रोणः). —^{d}) D4 पुत्राणां मम पश्यतां.

54 D1 om. 54 (cf. v. l. 52). D6 M1 om. 54 (cf. v. l. 53). —^{b}) Ś1 Dn2. n3 D2. 5 सह पुत्रैः; K1. 2 सहपुत्रः; Dn1 सूतपुत्रैः (for °पुत्रः). —^{d}) D8 पश्यतो. K5 नः (for वः).

55 D1 om. 55 (cf. v. l. 52). —^{a}) M1 एषो (for एव). D4 T1-3 G [ऽ]स्मि; T4 [ऽ]सि (for वै). —^{b})

C. 9. 115 B. 9. 2. 61 K. 9. 2. 60 दुर्योधनापराधेन प्रजेयं विनशिष्यति ॥ ५५
केचिन्न सम्यक्पश्यन्ति मूढाः सम्यक्तथापरे ।
तदिदं मम मूढस्य तथाभूतं वचः स्म ह ॥ ५६
यदब्रवीन्मे धर्मात्मा विदुरो दीर्घदर्शिवान् ।
तत्तथा समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ॥ ५७
दैवोपहतचित्तेन यन्मयापकृतं पुरा ।
अनयस्य फलं तस्य ब्रूहि गावल्गणे पुनः ॥ ५८
को वा मुखमनीकानामासीत्कर्णे निपातिते ।
अर्जुनं वासुदेवं च को वा प्रत्युद्ययौ रथी ॥ ५९
केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं मद्रराजस्य संयुगे ।
वामं च योद्धुकामस्य के वा वीरस्य पृष्ठतः ॥ ६०
कथं च वः समेतानां मद्रराजो महाबलः ।
निहतः पाण्डवैः संख्ये पुत्रो वा मम संजय ॥ ६१
ब्रूहि सर्वं यथातत्त्वं भरतानां महाक्षयम् ।
यथा च निहतः संख्ये पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ६२
पाञ्चालाश्च यथा सर्वे निहताः सपदानुगाः ।

Dn2. n3 विदूरेण. — ^{d}) D4 प्रजा ते (for प्रजेयं). D2 विनिशिष्यति (sic); D6. 9 °शिष्यते.

56 D1 om. 56 (cf. v. l. 52). — ^{a}) T G सम्यक्प्र- (T3 °ज्ञ्न); M स्वसम्यक्; Ca. v न सम्यक् (as in text). — ^{b}) T G तु (G2 च) न; Cv सम्यक् (as in text). B D8. 9 Cn. v अवेक्ष्य च (B3 °क्ष्यते) (for तथापरे). — ^{d}) Ś1 K1. 2 तथा मूढं; K3 तदा मूढ-; Dn D2. 5 तथा सूत; D8 पथ्यभूतं; D10. 11 यथाभूतं (for तथा°). K1 सह; K5 D3. 10 सहे; B1. 5 तु तत्; B2 T1. 2. 4 G स्मृतं; B3. 4 D5 M स्म तत्; Dn D6 स्म हे; D4 तव; T3 श्रुतं (for स्म ह). D8. 9 तथाभूतं च वस्तु तत्.

57 ^{a}) D2. 3 यदा; D4 यथा (for यद्). K4. 5 B D3. 9–11 स; Dn3 D4 T G मां; M मा (for मे). D8 ब्रवीदयं स धर्मात्मा. — ^{b}) Dn3 D4 विदूरो. K5 B1. 3–5 D3. 8. 9 विदुरः सर्वध(B3 °श)र्मवित्. — M1 repeats 57^{cd} after first occurrence of 65^{ab}. — ^{c}) T1. 2 तथा तु; G1. 3 तथा तत् (by transp.). — ^{d}) B (except B2) D8. 9 वचनं सत्यमीरितं; S (M1 both times) °नं दीर्घदर्शिनः.

58 D1 om. (hapl.) 58. — ^{b}) K3. 5 B Dn D2. 3. 5. 6. 8–11 न कृतं; D4 T1. 2. 4 G M [अ]नुष्ठितं; T3 सुकृतं (for [अ]पकृतं). — ^{c}) Dn1 om. (hapl.) फलं तस्य. K2 G3 बलं; D2 फळं. — ^{d}) Ś1 K1 गावल्गने; K5 °ल्गुनिस् (sic). K5 तदा (for पुनः).

59 B5 om. 59^{a}–61^{b}. — ^{a}) K1–3 D2 वो; K4 नो; B1–4 D8. 9 वै; Dn हि (for वा). Dn3 D6 मुख्यम्; D1 रथे (for मुखम्). — ^{b}) K4 आसां (sic) (for आसीत्). — ^{d}) Ś1 Dn2. n3 D1. 3. 5 को वः; D6 कौरवः (hypermetric); D10. 11 कोत्र (for को वा). K2 B2 Dn D1. 6 T1 G3 M1. 2 प्रत्युदि(Dn1 °दी)याद्; D2 प्रत्यङ्मुखो; D5 G1 प्रत्युदयाद्; D10 प्रत्यचयौ (sic); T2–4 G2 M3. 4 प्रत्युद्य(T2 °प)याद् (for °द्ययौ). Ś1 K1. 3 रणे (for रथी). K4 प्रत्युदीयाद्रथी च कः.

60 B5 om. 60 (cf. v. l. 59). D1 om. 60. — ^{a}) K3 के वारक्षन् (hypermetric); Dn1 T4 G कोरक्षद् (Dn1 °न्); D4 कौरव्य; T3 तेरक्षन् (for केऽर°). T2 दक्षिणे. K5 चक्रे. — ^{b}) Dn1. n2 D2. 5. 6 om. (hapl.) from संयुगे up to वीरस्य (in 60^{d}); Dn3 reads the same on marg. (*sec. m.*). Ś1 K1–3 धीमतः (for संयुगे). — ^{c}) K4 B1. 3. 4 D4. 8. 9 S (except M2) वा (for च). — ^{d}) Ś1 K1. 5 D3. 8. 10 T4 G2. 3 को (for के). T4 धीरस्य. D4 के वीरास्तस्य पृष्ठतः.

61 B5 om. 61^{ab} (cf. v. l. 59). — ^{a}) Ś1 K1. 2. 4 च नः; D1 इतः; D3. 4 वचः; M2 एव (for च वः). D1 समेतेषु. M3 कथं च समवेतानां. — ^{b}) K5 B2 D3. 10. 11 महारथः; D2 °बळः (for °बलः). — ^{c}) M1 निहतं. Dn तत्र; D6 पुत्रः; T1 संघैः; G2. 3 M संख्ये (for संख्ये). — K1. 4 Dn1. n2 D1. 5. 6 om. (hapl.) 61^{d}–62^{c}; D11 reads the same on marg. — ^{d}) D4 यथावन् (for पुत्रो वा). B3 om. म संजय; Dn3 om. वा मम संजय. D10 मे स (for मम). T G पुत्राणां मम संजय.

62 K1. 4 Dn1. n2 D1. 5. 6 om. 62^{abc} (cf. v. l. 61). Dn3 reads 62 on marg. D11 reads 62^{abc} on marg. — ^{a}) Ś1 K3 स त्वं; K2 T G1. 3 सत्यं; G2 त्वं तु (for सर्वं). K5 B2. 5 D3. 4. 11 S (except M3) यथा(D3 om.)-तथ्यं (for °तत्त्वं). — ^{b}) K2 Dn3 D4 T4 G2. 3 भारतानां. D4 T1. 2 G M1 महत्क्षयं (M1 °यः); T4 च संक्षये; M2–4 इह क्षयं (for महाक्षयम्). — After 62^{b}, M1 reads 65^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — ^{c}) T1. 2 G1. 3 M यथा स; T3 कथंचिन्; G2 कथं च (for यथा च). T4 G1 संघे; G2. 3 M2–4 संख्ये.

धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ॥ ६३
पाण्डवाश्च यथा मुक्तास्तथोभौ सात्वतौ युधि ।
कृपश्च कृतवर्मा च भारद्वाजस्य चात्मजः ॥ ६४
यद्यथा यादृशं चैव युद्धं वृत्तं च सांप्रतम् ।
अखिलं श्रोतुमिच्छामि कुशलो ह्यसि संजय ॥ ६५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २

३

संजय उवाच ।
शृणु राजन्नवहितो यथा वृत्तो महान्क्षयः ।
कुरूणां पाण्डवानां च समासाद्य परस्परम् ॥ १
निहते सूतपुत्रे तु पाण्डवेन महात्मना ।
विद्रुतेषु च सैन्येषु समानीतेषु चासकृत् ॥ २
विमुखे तव पुत्रे तु शोकोपहतचेतसि ।
भृशोद्विग्नेषु सैन्येषु दृष्ट्वा पार्थस्य विक्रमम् ॥ ३
ध्यायमानेषु सैन्येषु दुःखं प्राप्तेषु भारत । C. 9. 190 B. 9. 4. 4 K. 9. 3. 4

— Dn3 reads 62^d twice. — ^{d}) D6 योसौ (for पुत्रो).

63 ^{a}) D2 पांचाळाश्; D5 पांचालश्; D8 पंचाल्यश्; D9 पंचालश्. B2 निहताः; B1. 5 Dn D1. 2. 5. 8. 9 च तथा (for च यथा). M2 संखे (for सर्वे). — ^{b}) B2 सबलाः (for निहताः). D6. 9 च (for स-). Dn D2. 5 हताश्च सहसानुगाः; D1 धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ; D8 निहताश्च सहानुगाः. — D1 om. 63^c–64^d. — ^{c}) D5 शिषंडी. — ^{d}) Dn D2. 5. 6 द्रौपदेयाश्च ये हताः.

64 D1 om. 64 (cf. v. l. 63). — ^{a}) Dn1. n3 यथानुक्तास्. — ^{b}) B2. 3. 5 D4 T1. 3. 4 G तथा तौ; Dn1 तथा नो (for तथोभौ). Dn D2. 5. 6 Cn (gloss: वासुदेवः सात्यकिश्च) यादवौ; D10. 11 माधवौ (for सात्वतौ). — ^{d}) Dn2. n3 भरद्वाजस्य. K1 चात्मनः (for °जः). T G M1 भारद्वाजात्मजस्तथा; M2–4 द्रौणिश्च जयतां (M2 [*sup. lin.*] रथिनां) वरः.

65 M1 reads 65^{ab}, for the first time, after 62^b. After first occurrence of 65^{ab}, M1 repeats 57^{cd}. — ^{a}) K4 यस्य वा; D3 तद्यथा; T3 यद्यदा; M2–4 यथैतद्; Ca यद्यथा (as in text). K2 D10 यादृशश् (for °शं). T1–3 G2. 3 M1 (second time) वृत्तं; T4 G1 वित्तं (for चैव). — ^{b}) B1 Dn2 D4 युद्धवृत्तं; D1 महायुद्धं; D8. 11 Ca यथावृत्तं; D10 यथावृत्तश् (for युद्धं वृत्तं). Ś1 K1. 3 हि सांप्रतं; K4 असांप्रतं; Dn D1. 2. 5. 6. 8. 9 अभूत्ततः; M1 (first time). 3. 4 तु सांप्रतं (for च सां°). T G M1 (second time) यथा चैवेह सांप्रतं. — ^{c}) T G निखिलं. — ^{d}) D10 [s]ल्यसि (for ह्यसि).

Colophon om. in B3: D7 missing. — *Adhy. name:* D2 M3. 4 धृतराष्ट्रविलापः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2 Dn D4. 10. 11 2 (as in text). — *Śloka no.:* Ś1 70; K4 66; Dn 62.

3

☞ This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 ^{b}) G2 वृत्तं (for वृत्तो). K5 T2. 3 G1. 3 M1 महाक्षयः; B (except B2) Dn3 D1. 2. 5. 6. 8. 9 जनक्षयः; Dn1. n2 धनंजयः (for महान्क्षयः). — ^{d}) D3 परस्परः (for °स्परम्).

2 ^{a}) Ś1 K1 सूर्य- (for सूत-). D6 -पुत्रेण; D10 -पुत्रं तु; T G M1 -पुत्रे च (for -पुत्रे तु). — ^{b}) T G फल्गुनेन (for पाण्डवेन). — ^{c}) Ś1 K1 विश्रुतेषु. D6 स; M2–4 तु (for च). — ^{d}) D2–4 T4 G2. 3 समासीनेषु; D8 समानीषु च; D10. 11 भज्यमानेषु; M1 सीदमानेषु; Ca समानीतेषु (as in text). K4 न (for च).
After 2, N (except D4; D7 missing) ins. a passage given in App. I (No. 1) followed by 5^c–7^b (om. in D1).

3 ^{a}) D5 विमुख्ये. D4 T G M1 च (for तु). — For 3^{ab} D1 subst.:

28* पातितेषु तुरंगेषु गजेषु च रथेषु च ।

C. 9. 190 B. 9. 4. 4 K. 9. 3. 4 बलानां मथ्यमानानां श्रुत्वा निनदमुत्तमम् ॥ ४
अभिज्ञानं नरेन्द्राणां विकृतं प्रेक्ष्य संयुगे ।
पतितान्रथनीडांश्च रथांश्चापि महात्मनाम् ॥ ५
रणे विनिहतान्नागान्दृष्ट्वा पत्तींश्च मारिष ।
आयोधनं चातिघोरं रुद्रस्याक्रीडसंनिभम् ॥ ६
अप्रख्यातिं गतानां तु राज्ञां शतसहस्रशः ।
कृपाविष्टः कृपो राजन्वयःशीलसमन्वितः ॥ ७
अब्रवीत्तत्र तेजस्वी सोऽभिसृत्य जनाधिपम् ।
दुर्योधनं मन्युवशाद्वचनं वचनक्षमः ॥ ८
दुर्योधन निबोधेदं यत्त्वा वक्ष्यामि कौरव ।
श्रुत्वा कुरु महाराज यदि ते रोचतेऽनघ ॥ ९
न युद्धधर्माच्छ्रेयान्वै पन्था राजेन्द्र विद्यते ।
यं समाश्रित्य युध्यन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ॥ १०
पुत्रो भ्राता पिता चैव स्वस्रेयो मातुलस्तथा ।

—^{c}) D4 भृशं भग्नेषु सैन्येषु; D6 भृशोद्विग्ने तु सैन्ये*. —^{d}) D10 दत्त्वा (for दृष्ट्वा).

4 K3 om. 4. —^{a}) D4 युद्धमानेषु (for ध्याय°). Ś1 K1. 2 सर्वेषु; D4 S यो(M1. 2. 4 यौ)धेषु (for सैन्येषु). —^{b}) Ś1 K1. 2. 4 D1–6 दुःख- (for दुःखं). D2 -प्रायेषु; D9 ग्रामेषु (for प्रासेषु). D1 केवलं (for भारत). —D6 reads 4^{c}–5^{a} twice. —^{c}) D2 बळानां; D3 G1 बालानां; D9 वलगनं (for बलानां). Dn1 D1. 2. 6 (both times) T G1. 3 M3 वध्यमानानां; Dn2. n3 D5 M1 बध्य°; D3 G2 युध्य°; D10 पोथ्य°; M2. 4 बाध्य° (for मथ्य°). D4 बलानां चैव सर्वेषां. —^{d}) D1 केशाकेशि गदाभृतां.

5 For the repetition in D6, cf. v. l. 4. D1 om. 5^{a}–7^{b}. —^{a}) K3 B2 D4 अभिज्ञानां (D4 °ना); Dn D2. 5 °जातां; D6 (both times) °जातं; D10 °पातं (for °ज्ञानं). —^{b}) K4 B1. 5 D6. 9 T3 G2 विक्षतं; K5 वीक्षतं; Dn2. n3 D2. 5 विकृतिं; G3 विक्रमं; M1 निकृतं; M2–4 निकृत्तं (for विकृतं). Dn1 विप्रविप्रेक्ष्य संयुगे (sic); D4 निकृताचिक्ष्य संयुगे (sic). —N (except D4; D1 om.; D7 missing) reads 5^{c}–7^{b} after App. I (No. 1). Before 5^{cd}, N (except Dn2 D4; D1 om.; D7 missing) ins. संजय उवाच. —^{c}) K5 -नीडास्तु; D3. 10 -नीडांस्तु; D5 -नीडश्च (for -नीडांश्च). D4 T G2 M पतितानि च नीळानि (D4 छत्राणां; T1. 4 नीलानि); G1. 3 °तानि वनानीव. —^{d}) D4 S ध्वजांश्च (for रथांश्च). T G चैव (for चापि). D3. 4 महात्मना.

6 For the sequence in N (except D4; D1 om.; D7 missing), cf. v. l. 5. D1 om. 6 (cf. v. l. 5). —^{ab}) K1. 3 D2. 3. 10. 11 च; M नि- (for वि-). M -पा(M1. 3 -प)तितान् (for -निहतान्). B D5. 9 M3 दृष्ट्वा नागान् (by transp.). Dn3 D5 पत्तींश्च; T2. 3 पत्तिं (for पत्तींश्च). D3. 10 M1 मारिषः; T2 G1. 2 M3 भारत (for मारिष). —^{c}) K2 अयोधनं; D10 आयोवलश्च; Ca. n आयोधनं (as in text). D4 चापि (for चाति-). —^{d}) D3. 4 क्रीड- (for [आ]क्रीड-). ❀ Ca. n : रुद्रस्याक्रीडं स्मशानम् । ❀

7 For the sequence in N (except D4; D7 missing), cf. v. l. 5. D1 om. 7^{ab} (cf. v. l. 5). —^{a}) Ś1 K1. 2. 4 D4. 10 अप्रख्याति-; K5 B5 प्रत्याख्याति-; Dn D2 आप्रख्यातिं (Dn1 °ति-); M3 सुप्रख्यातिं (for अप्र°). K4 Dn D4 M च (for तु). —^{c}) Dn D1. 2. 5. 6 क्रियाशीलः (for कृपाविष्टः). Dn1 तपो (for कृपो). S दृष्ट्वा (for राजन्). —^{d}) K4 वृद्ध-; Dn3 वय-; D6 रूप-; T3 G2 वृद्धः (for वयः-). D2 -शीळ-; D5 -शीलः-.

8 ^{a}) G1. 3 ते राजन् (for तेजस्वी). —^{b}) K5 -सृज्य; Dn1. n2 -हृत्य; D3 -वृत्य (for -सृत्य). K4 D1. 4 M3 नराधिपं (for जना°). —D1 om. 8^{cd}. —^{c}) D4 मन्युगतं; S अनुक्रोशा(M3 °धा)द् (for मन्युवशाद्). —^{d}) D3 वदनं (for वचनं). Dn1 T1. 2 G1. 3 M -क्षमं (for -क्षमः). D10. 11 वाक्यं वाक्यविशारदः.

9 Before 9, D4 T3. 4 G ins. कृपः. —^{a}) Ś1 K1–3 मन्युवशाद्; K5 निबोधेयं (for °धेदं). —^{b}) K4. 5 B (except B1) Dn D1. 2. 8–11 T4 G2 यत्त्वां; D5 यस्त्वां; M3 यथा (for यत्त्वा). Ś1 K1. 3 B1. 4. 5 D8. 9 भारत; K2 पुत्रक (for कौरव). —^{d}) T3 G2 यदिदं (for यदि ते). D4 न च; T1–3 G1. 2 मनः; T4 G3 वचः (for ऽनघ).

10 ^{a}) T3 G2 -मार्गाच्च (for -धर्माच्च). K5 D6. 8 M1. 3 श्रेयो (for श्रेयान्). D4 ते (for वै). —^{b}) K4. 5 यथा; T2 पदा; G1. 2 तव (for पन्था). Ś1 K1. 3 राजन्प्र- (for राजेन्द्र). D1 क्षत्रियस्यात्र विद्यते. —D1 om. 10^{cd}. —^{c}) D2 यान् (for यं). Ś1 K1 समासाद्य (for °श्रित्य). Dn2 युयुध्यंते (hypermetric); T4 G युध्यंति (for युध्यन्ते). —^{d}) D6 भरतर्षभ; G3 क्षत्रियः (for °र्षभ)

11 ^{a}) K2 पुरो; M2–4 सुतो (for पुत्रो). D4 सुहृच्च

संबन्धिबान्धवाश्चैव योध्या वै क्षत्रजीविना ॥ ११
वधे चैव परो धर्मस्तथाधर्मः पलायने ।
ते स्म घोरां समापन्ना जीविकां जीवितार्थिनः ॥ १२
तत्र त्वां प्रतिवक्ष्यामि किंचिदेव हितं वचः ।
हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णे चैव महारथे ॥ १३
जयद्रथे च निहते तव भ्रातृषु चानघ ।
लक्ष्मणे तव पुत्रे च किं शेषं पर्युपास्महे ॥ १४
येषु भारं समासज्य राज्ये मतिमकुर्महि ।
ते संत्यज्य तनूर्याताः शूरा ब्रह्मविदां गतिम् ॥ १५
वयं त्विह विनाभूता गुणवद्भिर्महारथैः ।
कृपणं वर्तयिष्याम पातयित्वा नृपान्बहून् ॥ १६
सर्वैरपि च जीवद्भिर्बीभत्सुरपराजितः ।
कृष्णनेत्रो महाबाहुर्देवैरपि दुरासदः ॥ १७
इन्द्रकार्मुकवज्राभमिन्द्रकेतुमिवोच्छ्रितम् । C. 9. 202 B. 9. 4. 16 K. 9. 3. 16

(for पिता). — ^{b}) K2–4 B Dn D4. 6. 9–11 T1. 4 G M2 स्वस्रीयो; K5 श्वस्त्रियो (sic); D2 M3. 4 स्वस्त्रियो; D3. 5 स्वश्रीयो; D8 स्वस्रीयो; T2 स्वश्रेयो; M1 स्वश्रियो (for स्वस्रेयो). D2 T2 मातुलस्. — ^{c}) D2 M1. 2 संबंधि- (for संबन्धि-). D2 -बांधवश्च; M1 -बांधवाञ् (for -बान्धवाश्). — ^{d}) K5 Dn D1. 2. 6 T1. 2. 4 G M1 योद्धव्याः; D3 T3 योधव्याः; D4 संयोध्याः; M2–4 वध्या वै (for योध्या वै). K4 D3. 8 क्षत्रिजीविना; B2 D9 क्षत्रजीविनां (D9 °ता); D1 क्षत्रियोनिना; D10 क्षत्रिजातिना; T3. 4 G1. 3 क्षत्रजीविनः; G2 °बंधुभिः; M2–4 °जीविभिः (for °जीविना).

12 ^{a}) Dn1 वधं; D9 वधश् (for वधे). K4 विधेनैव परो धर्मस् (sic); D3 एष वै परमो धर्मस्. — ^{b}) Ś1 K1. 2 तथैव च; D10 परोधर्मः (for तथाधर्मः). K5 पलायिनः; D3 °यिभिः; D8 प्रलीयते (for पलायने). D4 तथा नैवोपजायते. — D1 om. 12^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1 ते स्मो; K5 ते स्मा; B (except B2) D4. 5. 8. 9 तस्माद्; D10 नेमे; T1–3 G2 ते सु- (for ते स्म). K4 पौरान्; T1 -घोर-; T2. 3 -घोराः; G1. 3 घोराः (for घोरां). K2 B1. 4. 5 D2–6. 8 M2 समापन्नां; K4 °यत्य; K5 °यत्तां; D10 °सन्नां (for °पन्ना). — ^{d}) K4 D10 T3 जीविका; Dn1 T4 G3 जीवितां; T2 G1 जीविता (for जीविकां). B1 D3. 4 जीविका(D3 °पा)र्थिनः (for °तार्थिनः).

13 ^{a}) Ś1 K1. 3 तत्र ते; D1 अद्य त्वां; D10. 11 तदत्र; T2 तत्र त्वा (for तत्र त्वां). T2 नृप (for प्रति-). D1 -जल्पामि; D2. 5. 6 -वक्ष्यामः (D2 °म) (for -वक्ष्यामि). — ^{b}) D4 केचिद् (for किंचिद्). B3 हि तत्त्वतः; D8 हि तद्वचः (for हितं वचः). — ^{c}) Ś1 K1–3 तथा द्रोणे; K5 D1. 8 T G हृ(D8 रु)ते द्रोणे (for च द्रोणे च). — ^{d}) K5 चापि; D3 वापि (for चैव). K3 निपातिते; D1 दिवं गते (for महारथे).

14 ^{a}) K5 निहतं. — ^{b}) D9 भ्रात्रेषु (for भ्रातृषु). T3 वा (for च). D1 सोदरेषु हतेषु ते; D4 तथा वै समरे न च. — ^{c}) M1 लक्षते; M2–4 लक्षणे (for लक्ष्मणे). D5 तु (for च). — ^{d}) G1 न (for किं). D4 पर्युपास्मरः; T3 °पास्महि (for °स्महे).

15 T2 om. 15^{ab}. — ^{a}) K3 एषु; B2 तेषु (for येषु). Ś1 K5 Dn D1. 2. 5. 6. 10. 11 समासाद्य; K3 °सृज्य; D3 °श्रित्य (for °सज्य). — ^{b}) M2 राज्ये महति कुर्महि. — T3 om. 15^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1 D3. 10. 11 M1. 3 तनुं; K2 तनूं; Dn1 D2. 4 तनुर् (for तनूर्). D3 श्रांताः; D5. 10 जाताः; G2 शूरा (for याताः). — ^{d}) G2 याता (for शूरा).

16 D1 om. 16. — ^{a}) K4 हीह; D6 विधि-; G2 तैर्हि (for त्विह). T2 विनाभ्राता (sic) (for विनाभूता). T4 वयं तु मम पुत्राणां. — ^{b}) G2 गुणवृद्धैर्. — B5 om. 16^{c}–18^{d}. — ^{c}) K1. 2. 4. 5 B2–4 Dn D6. 8. 9 T2–4 G2. 3 M2–4 वर्तयिष्यामः; D3 कर्तुमिच्छाम; D5 वर्तयिष्यामि (for °ष्याम). — ^{d}) K5 M2–4 घातयित्वा; D6 यात° (for पात°). M2–4 transp. नृपान् and बहून्.

17 B5 om. 17 (cf. v. l. 16). — ^{a}) B2 D10. 11 अथ (for अपि). Dn D2. 4–6 हि (for च). D4 संनद्धैर् (for जीवद्भिर्). — ^{b}) K5 B4 Dn D1–3. 5. 8 T2. 3 G1 M1–3 न पराजितः (for अप°). D4 शात्रवैरपराजितः. — ^{cd}) Dn1 om. from कृष्ण up to महा (in 18^{d}). T3 कृष्णनेता; G2 °नस (sic); G3 °नेत्रा; Ca (gloss: कृष्णो नेत्रं नेता यस्य). n (gloss: कृष्णः नेता सारथिर्यस्य, यद्वा कृष्ण एव नेत्रं यस्य सः) कृष्णनेत्रो (as in text). Dn3 दैवैर् (for देवैर्). D1 यस्य कृष्णोनिशं नेता न हि तत्र पराभवः.

18 B5 om. 18 (cf. v. l. 16). Dn1 om. up to महा (cf. v. l. 17). D1 om. 18–22. — ^{a}) Dn2 D2. 5 रुद्र- (for इन्द्र-). K5 D3. 10. 11 -तुल्याभम्; D4 -वर्णाभम् (for -वज्राभम्). — ^{b}) K4 D4 -केतुर् (for -केतुम्).

C. 9. 202
B. 9. 4. 16
K. 9. 3. 16

वानरं केतुमासाद्य संचचाल महाचमूः ॥ १८
सिंहनादेन भीमस्य पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषात्संहृष्यन्ति मनांसि नः ॥ १९
चरन्तीव महाविद्युन्मुष्णन्ती नयनप्रभाम् ।
अलातमिव चाविद्धं गाण्डीवं समदृश्यत ॥ २०
जाम्बूनदविचित्रं च धूयमानं महद्धनुः ।
दृश्यते दिक्षु सर्वासु विद्युदभ्रघनेष्विव ॥ २१
उह्यमानश्च कृष्णेन वायुनेव बलाहकः ।
तावकं तद्बलं राजन्नर्जुनोऽस्त्रविदां वरः ।
गहनं शिशिरे कक्षं ददाहाग्निरिवोत्थितः ॥ २२
गाहमानमनीकानि महेन्द्रसदृशप्रभम् ।
धनंजयमपश्याम चतुर्दन्तमिव द्विपम् ॥ २३
विक्षोभयन्तं सेनां ते त्रासयन्तं च पार्थिवान् ।
धनंजयमपश्याम नलिनीमिव कुञ्जरम् ॥ २४

B2 इवोत्थितं. — D6 repeats 18^{d} after 20^{a}. — ^{d}) K3 D10 स चचार (D10 °ल); D2 संचचाल. K3 G3 -चमूं ; Dn1 D8. 10 -चमू.

19 D1 om. 19 (cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś1 K1. 2 -नादाश्च ; K3. 4 D3. 10. 11 -नादाच ; K5 -नादां च (for -नादेन). — ^{b}) Ś1 K3 -स्वनास्त(Ś1 [*sup. lin.*] K3 °त्त)था ; K1 -स्वरात्तथा ; K5 D3 -रवेन च (for -स्वने°). — ^{c}) Dn2. n3 D5 गांजीवस्य (for गाण्डी°). D4 निर्घोषैः (for °षात्). — ^{d}) Ś1 K1 प्रहृष्यंति ; K5 संकृष्यति ; B2 B3 संक्लिश्यंति ; D4 स मुह्यति ; S संमु(T3 समु- ; M3 समू)ह्यंते ; Ca संहृष्यन्ति (as in text). D10 वः ; T4 G1 च (for नः).

20 D1 om. 20 (cf. v. l. 18). — ^{a}) K4 चरंतीह ; D4 चरंति च ; T1–3 चलंतीव ; T4 तरंतीव ; G1 स्मरंतीह ; G2 स्फुरंतीव ; G3 स्मरंतीव (for चरन्तीव). Dn अर्जुनस्य च सा राजन्. — After 20^{a}, D6 repeats 18^{d}. — ^{b}) D3. 5 T2 G2 M1 मुष्णंति ; D8. 10 मुष्ण(D10 °ष्णा)ती ; G3 मुष्णंतं ; M2. 4 मुष्णाति (for मुष्णन्ती). Dn M2 -प्रभाः. — ^{c}) K4 Dn चाबद्धं ; K5 वाहिन्य (sic) ; M बीभत्सोर् (for चाविद्धं). — ^{d}) Dn2. n3 D5 गांजीवं ; G2 गांडीवः. K2. 5 D5. 6. 11 T2 G2 समदृश्यते ; D2 संप्रदृश्यते ; D8 समदृश्यतां (for °दृश्यत).

21 D1 om. 21 (cf. v. l. 18). K5 om. 21. — ^{a}) Dn D8 -विचित्रं तु ; D2 °त्रांग ; T1. 2 °त्रं यद् (for °त्रं च). — ^{b}) K2 नूयमानं (for धूय°). D4 भ्रमंतं चक्रवत्तथा. — ^{d}) Ś1 K1. 3 B1 D8 -गणेष्विव ; D4 -वनेष्विव ; Ca (gloss : निरन्तरेषु) -घनेष्विव (as in text). — After 21, Bom. Cal. ed. ins. :

29* श्वेताश्च वेगसंपन्नाः शशिकाशसमप्रभाः ।
पिबन्त इव चाकाशं रथे युक्तास्तु वाजिनः ।

[(L. 1) Cal. ed. श्वेताश्व-.]

22 D1 om. 22 (cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś1 K1–4 B D2–6. 8. 11 उह्यमानाश्; K5 तुह्यमानाश्; Dn1 उह्यमाना ; Dn2. n3 D10 °मानां ; D9 °मानांश् ; T1 G1 M1. 3. 4 ऊह्यमानश् (for उह्य°). T2 तु (for च). K5 D8 दृश्यंते ; Dn D2. 5 बहत्रो (for कृष्णेन). — The portion from 22^{b} up to 47^{d} in B2 is lost on a missing folio. — ^{b}) K4 वायुनैव ; D10 °नेष (for °नेव). N (except B6 ; D1 om. ; B2 D7 missing) बला(K5 वाला- ; D2 बळा)हकाः ; T3 M वलाहकः. — After 22^{b}, N (except D4 ; D1 om. ; B2 D7 missing) T1. 2 ins. :

30* जाम्बूनदविचित्राङ्गा वहन्ते चार्जुनं रणे ।

[Ś1 K1. 3 वहंति (for वहन्ते). Ś1 K1-4 सार्जुनं (K3 °ने) (for चार्जुन). K5 D3. 10. 11 वहंत्यश्वा(K5 °त्यश्च) धनंजयं ; T1. 2 वहंत्येवार्जुनं ह्याः (for the post. half).]

— ^{c}) D2 यद् ; T1 तु ; M1 च (for तद्). D3 राज्यं ; S (except G2. 3) सर्वं (for राजन्). — ^{d}) D3 तत्रार्जुनास्त्र- (hypermetric) (for अर्जुनोऽस्त्र-). K5 D8. 10. 11 -विशारदः (for -विदां वरः). — ^{e}) Dn2. n3 D5. 6 Cn गहने. K4 D10 शिविरे (for शिशिरे). Ś1 K1 कक्ष्यं ; D6 कक्षान् ; D10 कच्छं ; Cn कक्षं (as in text). D8 corrupt ; D4 निदाघे गहने कक्षं ; S गाह(M3 °ग)नं शिशिरापाये. — ^{f}) K4 D2 इवोच्छ्रितः ; D10. 11 °स्त्वणः (for °स्थितः).

23 B2 missing (cf. v. l. 22). — ^{a}) T3 G4 M1 अनीकं तु (for °कानि). — ^{b}) Dn D1. 2. 5. 6 दर्पेंद्र- (for महेन्द्र-). — K3. 4 om. (hapl.) 23^{c}–24^{b} ; G1. 3 om. 23^{cd}. — ^{c}) Dn1 अथासाद्य (for अपश्याम). — ^{d}) K5 धनदंष्ट्रम् (sic) ; B (B2 missing) D (except D4 ; D7 missing) चतुर्दंष्ट्रम् (for °दंन्तम्).

24 B2 missing (cf. v. l. 22). K3. 4 om. 24^{ab} (cf v. l. 23). — ^{a}) K5 D8 विक्षो(D8 °क्षो)payed ; G2

त्रासयन्तं तथा योधान्धनुर्घोषेण पाण्डवम्
भूय एनमपश्याम सिंहं मृगगणा इव ॥ २५
सर्वलोकमहेष्वासौ वृषभौ सर्वधन्विनाम् ।
आमुक्तकवचौ कृष्णौ लोकमध्ये विरेजतुः ॥ २६
अद्य सप्तदशाहानि वर्तमानस्य भारत ।
संग्रामस्यातिघोरस्य वध्यतां चाभितो युधि ॥ २७
वायुनेव विधूतानि तवानीकानि सर्वशः ।
शरदम्भोदजालानि व्यशीर्यन्त समन्ततः ॥ २८
तां नावमिव पर्यस्तां भ्रान्तवातां महार्णवे ।
तव सेनां महाराज सव्यसाची व्यकम्पयत् ॥ २९
क्व नु ते सूतपुत्रोऽभूत्क्व नु द्रोणः सहानुगः ।
अहं क्व च क्व चात्मा ते हार्दिक्यश्च तथा क्व नु ।
दुःशासनश्च भ्राता ते भ्रातृभिः सहितः क्व नु ॥ ३०
बाणगोचरसंप्राप्तं प्रेक्ष्य चैव जयद्रथम् । C. 9. 217 B. 9. 4. 31 K. 9. 3. 29

व्यक्षोभ° (for विक्षोभ°). Ś1 K1.2 Dn D2.5.6 सेनास्तास्; D1 ते सैन्यं; D4 सैन्यानि; D11 सेनां तां; T G सेनां वै; M1 सेनां च; M2–4 तां सेनां (for सेनां ते). — ^{b}) B4 (marg. as in text).5 भ्रामयंतं; M द्राव° (for त्रास°). Dn ताः स्वयं चैव पार्थिवान्. — ^{c}) K4 D3 G2 अपश्यामो. — ^{d}) Ś1 K (except K3) Dn D3.5 T2 नलि(T2 °ळि)नीष्विव; T3.4 G2.3 M नळिनीमिव (for नलि°). D1 गजः कमलिनीमिव; D4 सिंहानामिव यूथपं.

25 B2 missing (cf. v. l. 22). D1 om. 25–29. — ^{a}) M1 त्रास्रयंतस् (sic). M2–4 ततो (for तथा). G1 M यौधान्. — ^{b}) K2 D8 धनुघोषेण; B1 धनुर्घोरेण; T2 रथघोषेण. K4 पांडवान्; K5 D2.3.6 M1 पांडवः; D4 पार्थिवः (for पाण्डवम्). — ^{c}) K1.5 Dn D4.5.10 एवम् (for एनम्). D3 M4 अपश्यामः. K4 T G भूय एव हि (K4 च) पश्यामः; D8 भूय एव ह्यपश्याम. — ^{d}) Dn D5.6 सिंहो (for सिंहं). K4 B1.3.5 Dn D2.4–6.8–11 M -गणान् (for -गणा). K5 D3 सिंहा मृगगणेष्विव.

26 B2 missing (cf. v. l. 22). D1 om. 26 (cf. v. l. 25). — ^{a}) T4 M3 सर्वलोके. — ^{b}) Ś1 K1 D5.9 T2.3 ऋषभौ; K2 D3 वृषभः; Cn वृषभौ (as in text). — ^{c}) D3 अमुक्त-. K4 हृष्टौ (for कृष्णौ). K2 आमुक्तकवचः कृष्णो. — B3 lacuna for 26^{d}. — ^{d}) K4.5 D10.11 G2.3 विचेरतुः; B1.4.5 D9 व्यराजतां; Dn D6.8 विराजतां (for विरेजतुः).

27 B2 missing (cf. v. l. 22). D1 om. 27 (cf. v. l. 25). — ^{a}) D8 T4 अथ (for अद्य). D4 मम (for सप्त-). — ^{c}) K5 D3.10 [अ]स्य (for [अ]ति-). — ^{d}) Ś1 K1–3 ह(K3 ह्र)तानाम्; S (except T1) युध्यतां (for वध्यतां). Ś1 K1–3 अभितो; K4 वाहिता; Dn D2 चाभिभो; D8 विभितो (sic); D4 T1–3 G1 M चापि नो; D8 वमितो; T4 G2.3 चाभि नो (for चाभितो). D10 [ऽ]पि च (for युधि).

28 B2 missing (cf. v. l. 22). D1 om. 28 (cf. v. l. 25). — ^{a}) D4 वातेनेव (for वायु°). K5 [अ]भि-; D8 [आ]वि- (for वि-). — ^{b}) B4.5 तथा; D9 न च; M तदा (for तव). K5 D3.10.11 सैन्यानि; M2 [अ]नीकेन (for °कानि). Ś1 K1–4 B4.5 D10.11 सर्वतः; D4 S गच्छता (D4 °तां; T2 °ति; T1 G2.3 °तः) (for सर्वशः). Dn1 तावकानि च सर्वशः. — ^{c}) K4 D8 शरदंभोज-; B1 °दंभोज-; Dn °दांभोद-; D4 M2–4 °दंभोद-; M1 शारदांभोद- (for शरदम्भोद-). — ^{d}) D2 विशीर्येत; D5 व्यशीर्यंते; D8 T4 विशीर्यंत; G1.3 विशीर्यंते; M3 व्याशीर्यंत (for व्यशी°). S बलानि नः (for समन्ततः).

29 B2 missing (cf. v. l. 22). D1 om. 29 (cf. v. l. 25). — ^{a}) B3 गंभीरे (for पर्यस्तां). — ^{b}) Ś1 वातांत्रातु (sic); K1 वातभ्रांत-; K4 वायुभ्रांत-; K5 वाते धूतां; B (B2 missing) Dn1 D2.5.6.8.9 वातभ्रांतां; Dn2.n3 नावभ्रांताम् (sic); D3.10.11 वातधूतां; G1.3 मज्जमानां (for भ्रान्तवातां). Dn D5.6 इवार्णवे (for महा°). — ^{c}) K4 सैन्यं (for सेनां). — ^{d}) D9 व्यकल्पयत्; G2 ह्यकंपयत् (for व्यकम्प°).

30 B2 missing (cf. v. l. 22). — ^{a}) Ś1 K1.2 तदा (for नु ते). K2 सूर्य- (for सूत-). — ^{b}) B5 स सानुगः; D4 S सहात्मजः (for °नुगः). D1 क्व द्रोणः क्व पितामहः. — D1 om. 30^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1.2 च क्व (by transp.); D4 T2 क्व नु. Ś1 K1.2 चात्मेति; D8 चात्मा वा; G3 चात्मादि; M चात्माभूद् (for चात्मा ते). — ^{d}) Ś1 K1–3.5 D3.4 M1 तदा (for तथा). D6 किमु (for क्व नु). — T1.2 om. (hapl.) 30^{ef}. — ^{e}) K3.5 Dn D3.10.11 ते भ्राता (by transp.).

31 B2 missing (cf. v. l. 22). D1 om. 31^{a}–32^{b}. — ^{a}) G2 -संभ्रांतं (for -संप्राप्तं). — ^{b}) S (except T2) युध्यमानं (for प्रेक्ष्य चैव). Ś1 (marg. as in text) K1 T4 धनंजयं (for जयद्रथम्). — ^{c}) K3 D3–5 S (except T1.2) च (for ते). K2 भ्रातुस्ते (for भ्रातृंश्च).

C. 9. 218 B. 9. 4. 32 K. 9. 3. 29

संबन्धिनस्ते भ्रातृंश्च सहायान्मातुलांस्तथा ॥ ३१
सर्वान्विक्रम्य मिषतो लोकांश्चाक्रम्य मूर्धनि ।
जयद्रथो हतो राजन्किं नु शेषमुपास्महे ॥ ३२
को वेह स पुमानस्ति यो विजेष्यति पाण्डवम् ।
तस्य चास्त्राणि दिव्यानि विविधानि महात्मनः ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषो वीर्याणि हरते हि नः ॥ ३३
नष्टचन्द्रा यथा रात्रिः सेनेयं हतनायका ।
नागभग्नद्रुमा शुष्का नदीवाकुलतां गता ॥ ३४
ध्वजिन्यां हतनेत्रायां यथेष्टं श्वेतवाहनः ।
चरिष्यति महाबाहुः कक्षेऽग्निरिव संज्वलन् ॥ ३५
सात्यकेश्चैव यो वेगो भीमसेनस्य चोभयोः ।
दारयेत गिरीन्सर्वाञ्शोषयेत च सागरान् ॥ ३६
उवाच वाक्यं यद्भीमः सभामध्ये विशां पते ।
कृतं तत्सकलं तेन भूयश्चैव करिष्यति ॥ ३७

K5 B (B2 missing) D8. 9 संबंधिनस्तथा भ्रातॄन्. — ^{d}) Dn सुहृदो; D6 सुहृदान्; T2 सहवो (sic) (for सहायान्). D2 T2 मातुळांस्.

32 B2 missing (cf. v. l. 22). D1 om. 32^{ab} (cf. v. l. 31). — ^{a}) B3 निष्क्रम्य (for विक्रम्य). K4 मथित- (for मिषतो). D4 सर्वस्याभीमते राजलँ (sic); S सर्वक्षत्रस्य मिषतो. — ^{b}) K3. 4 B (B2 missing) Dn D2. 5. 6. 8. 9 T3. 4 G लोकं (for लोकांश्च). K3. 5 D3. 4. 10. 11 T1. 2 M आक्रम्य (for चाक्रम्य). D8 मूर्ध्नि (submetric). — ^{c}) K5 B (B2 missing) Dn D1. 2. 4. 8. 9 राजा (for राजन्). Ś1 K1-3 जयद्रथे हते राजन्. — ^{d}) K5 D4 T1 किं तु; K5 (*inf. lin.*) किमु (for किं नु). D1 किं च शेषमिहास्ति ते.

33 B2 missing (cf. v. l. 22). — ^{a}) D10. 11 हीह (for वेह). Dn D6 तिष्ठेद्; T2 आस्ते (for अस्ति). K5 कौरवेह पुमान्नास्ति; T4 लोके वा स पुमान्नास्ति. — ^{b}) K5 पांडवान्. — For 33^{ab}, D1 subst.:

31* अस्ति कः पुरुषश्चाद्य यो जेष्यति धनंजयम् ।

— D1 om. 33^{cdef}. — ^{c}) K4 यस्य; T3 कस्य (for तस्य). D4 G1. 3 M हि; T4 [अ]पि (for च). D8 G1. 3 सर्वाणि (for दिव्यानि). — ^{d}) D4 S (except T1. 2) विदितानि (for विविधानि). — ^{e}) Dn2. n3 D5 गांजीवस्य. K4 om. च. — ^{f}) K3. 4 D2. 10. 11 धैर्याणि; D3 धैर्यं सं- (for वीर्याणि). Ś1 K1. 2 हरतीह; G3 रहितेषु (for हरते हि).

34 B2 missing (cf. v. l. 22). K3 D3 om. (hapl.) 34^{a}-35^{b}. — ^{a}) D5 तथा (for यथा). D4 रात्री. — ^{b}) T3 सेनया; M2-4 सेयं वि- (for सेनेयं). Dn D2. 5. 6 गत- (for हत-). D8 -मामका; T1 -सैनिका (for -नायका). — ^{c}) D2. 5. 6. 10 नाना-; G1 नाथ- (for नाग-). K5 -द्रुमः; B3 Dn8 D2. 8 -द्रुमाः (for -द्रुमा). K5 शुष्को; D9 सूक्ष्मा (for शुष्का). D4 हतनाथा हीनजला. — ^{d}) K4 D8. 9 च (for [इ]व); D1 S नदीव प्रतिभाति मे (T4 °मानपि; M °भाति मा). — For 34^{bcd}, D1 subst.:

32* कामिनी च मृतप्रिया ।
यथा नदी शुष्कजला सेना कर्णं विना तथा ।

35 B2 missing (cf. v. l. 22). K3 D3 om. 35^{ab} (cf. v. l. 34). D1 om. 35. — ^{a}) K5 B3 -सेनायां; T3 -नेतायां (for -नेत्रायां). — ^{b}) D2 अर्जुनः (for यथेष्टं). — ^{c}) K5 Dn G3 करिष्यति. D10 महाबाहः; T G °राज (for °बाहुः). — ^{d}) Ś1 K1. 2 कक्ष्ये. T2-4 G3 M स ज्वलन् (for संज्वलन्). K3. 5 D3. 9-11 कक्षेष्वग्निरिव ज्वलन् (K3 D9 °व संज्वलन् [hypermetric]); Dn D5. 6 Cn सकक्षेग्निरिव ज्वलन्; G2 कक्षमग्निरिव ज्वलन्.

36 B2 missing (cf. v. l. 22). — ^{a}) Ś1 K1. 2 योगौयं (for यो वेगो). — ^{b}) T3 भीमसेनश्च (sic). — ^{c}) K1. 5 D3. 10. 11 दारयेच्च; D8 °येतान् (for °येत). — ^{d}) K4 D9 शोषयेतत्र (sic); K5 D10. 11 शोषयेच्चैव; Dn1 शेषा ये स्तव (sic); D2 शोषयेश्च च; D8 शोषये चैव; D8 शोषयेत्सत; T2 शोषयेदपि; T3 शुष्येत च; G3 चोषयेत च.

37 B2 missing (cf. v. l. 22). — ^{a}) B1 reads from भीमः up to गूढं (in 38^{d}) on marg. Ś1 K1-3 भीष्मः (for भीमः). — ^{b}) D10 वरः (for पते). D1 यदा कृष्णा वित्रस्रिता. — ^{c}) K2. 3 हतं (for कृतं). B4. 5 Dn D2. 5. 6. 8. 9 T G च; D1 हि (for तत्). Dn D1. 4. 5. 10. 11 सफलं; D6 सबले (for सकलं). D4 T G सर्वं; M कर्म (for तेन). — ^{d}) D1 शेषं (for चैव).

38 B2 missing (cf v. l. 22). D1 om. 38. B1 reads up to गूढं on marg. — ^{a}) K3. 4 Dn1 T1. 2 G1. 3 प्रमुखस्ते; D8 °खे ते (for °खस्थे). D4 T2 G2 तथा; T1. 2 यथा (for तदा). K4 कर्णं; K5 D8 कर्म;

प्रमुखस्थे तदा कर्णे बलं पाण्डवरक्षितम् ।
दुरासदं तथा गुप्तं गूढं गाण्डीवधन्वना ॥ ३८
युष्माभिस्तानि चीर्णानि यान्यसाधूनि साधुषु ।
अकारणकृतान्येव तेषां वः फलमागतम् ॥ ३९
आत्मनोऽर्थे त्वया लोको यत्नतः सर्व आहृतः ।
स ते संशयितस्तात आत्मा च भरतर्षभ ॥ ४०
रक्ष दुर्योधनात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् ।
भिन्ने हि भाजने तात दिशो गच्छति तद्गतम् ॥ ४१
हीयमानेन वै संधिः पर्येष्टव्यः समेन च ।
विग्रहो वर्धमानेन नीतिरेषा बृहस्पतेः ॥ ४२
ते वयं पाण्डुपुत्रेभ्यो हीनाः स्वबलशक्तितः ।
अत्र ते पाण्डवैः सार्धं संधिं मन्ये क्षमं प्रभो ॥ ४३
न जानीते हि यः श्रेयः श्रेयसश्चावमन्यते ।
स क्षिप्रं भ्रश्यते राज्यान्न च श्रेयोऽनुविन्दति ॥ ४४
प्रणिपत्य हि राजानं राज्यं यदि लभेमहि ।
श्रेयः स्यान्न तु मौढ्येन राजन्गन्तुं पराभवम् ॥ ४५ C. 9. 232 B. 9. 4. 46 K. 9. 3. 43

$T_{1.2}$ $G_{1.3}$ कर्णौ (for कर्णे). M_1 प्रविष्टस्ते हतः कर्णो. —^{b}) D_2 बळं. $T_{1.2}$ पार्थिव- (for पाण्डव-). K_4 -रक्षिता (for -रक्षितम्). K_5 D_3 यत्कृतं तेन धीमता. —^{c}) K_3 B_4 Dn $D_{2.10.11}$ T_4 G M_1 तदा; M_{2-4} सदा (for तथा). $T_{1.2}$ प्रापि(T_1 द्रावि)तं परिसंतसं. —^{d}) K_5 B_3 $D_{4.10.11}$ S (except M_1) व्यूढं; $B_{1.4.5}$ D_9 दृढं (for गूढं). Dn_2. n_3 D_5 गांजीव-. K_4 $D_{4.5.9}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ -धन्विना.

39 B_2 missing (cf. v. l. 22). —^{a}) B_1 D_4 अस्माभिस् (for युष्मा°). K_1 शीर्णानि; K_4 तीर्णानि; B_3 चित्तानि; D_{10} वीर्याणि; T_1 [अ]चीर्णानि (for चीर्णानि). Dn युष्माभिः स्वान्यवीर्याणि. —^{b}) D_1 असाधून्येव साधुषु. —^{c}) Dn $D_{1.5}$ अपकारकृतान्ये(D_1 °पराण्ये)व. —^{d}) G_2 तेभ्यो (for तेषां). Dn $D_{1.2.5.6}$ तत्; D_3 वै; D_{11} च; M_1 वा (for वः). $Ś_1$ K_{1-3} तेषां हा कर्म हागतं.

40 B_2 missing (of. v. l. 22). —^{a}) B_5 तथा (for त्वया). Dn D_3 G_1 लोके (for लोको). —^{b}) D_8 यततः; $D_{10.11}$ बलतः (for यत्नतः). D_9 सर्वम् (for सर्व). K_4 आहतः; Dn_1 आहृतः; T_3 आवृतः; T_4 आद्रुतः (for आहृतः). —^{c}) D_4 सर्व-; D_{10} स तं (for स ते). D_1 वै मारितस् (for संशयितस्). —^{d}) $K_{4.5}$ $D_{3.4.10.11}$ वै (for च). D_1 शेषः संशयितो रणात्.

41 B_2 missing (cf. v. l. 22). —^{a}) G_1 रक्षन् (for रक्ष). — D_1 om. 41^c–43^b. —^{c}) K_4 हिते; B_1 D_9 छिन्ने (for भिन्ने). —^{d}) K_5 D_3 तज्जलं; D_4 तद्धुतं; D_5 M_1 तद्गतिं (for तद्गतम्). K_3 दिशो गच्छंति तद्गतः.

42 B_2 missing (cf. v. l. 22). D_1 om. 42 (cf. v. l. 41). —^{a}) D_2 हीयमाने च; D_{10} हीनमानेन (for हीय°). T G $M_{1.2.4}$ चेत्; M_3 तत् (for वै). D_8 संधिं (sic). K_4 चीयमाने तु देहांच (sic); D_4 हीयमाने बले संधिः. —^{b}) K_2 पर्येष्टव्या; T_2 प्रवेष्टव्यः; G_2 अन्वे° (for पर्ये°). Dn स तेन; D_4 समेयु (sic) (for समेन). K_5 वा; Dn वै; D_8 घ (for च). K_4 पार्थेष्वव्यसनेन च (sic). —^{c}) Dn_3 D_4 विग्रहे; D_8 $G_{1.3}$ निग्रहो. K_5 T_2 G_1 वध्यमानेन; Dn_3 वर्त° (for वर्ध°). K_4 बहवो वार्थमानेन (sic). —^{d}) $D_{2.10.11}$ मतिर् (for नीतिर्). B_4 विशां पते (for बृहस्पतेः).

43 B_2 missing (cf. v. l. 22). D_1 om. 43^{ab} (cf. v. l. 41). —^{a}) D_{10} पंडु-. K_5 -पुत्रेण. —^{b}) K_4 D_3 च; B_3 $D_{10.11}$ $T_{1.2.4}$ $G_{1.3}$ स्म (for स्व-). D_4 -शक्तिभिः. —^{c}) $K_{1.3}$ B (B_2 missing) $D_{8.9}$ तदत्र; D_1 अद्य ते; $D_{6.10.11}$ तत्र ते; T_2 अत्र तैः (for अत्र ते). K_4 सर्वैः (for सार्धं). —^{d}) K_3 क्षमां; K_5 क्षयं; T_4 क्षणं (for क्षमं). B_3 D_2 S विभो.

44 B_2 missing (cf. v. l. 22). K_5 om. 44^a–46^b. —^{a}) Dn_2. n_3 अजानीते; D_4 न जानाति; D_9 न जानीत. D_6 ह (for हि). K_2 B_3 D_8 T_2 $M_{3.4}$ यच्छ्रेयः; D_4 यः श्रेयं; D_6 पश्येद्यः (for यः श्रेयः). T_4 न जानतां परेषां हि. —^{b}) K_2 श्रेयसा च; $B_{3.5}$ Dn $D_{1-3.6.8.11}$ °श्चैव (for °सश्च). B_5 [अ]त्र; D_3 न; G_1 [थ]पि (for [अ]व-). D_8 गम्यते (for -मन्यते). —^{c}) Dn_2. n_3 क्षिणं (sic) (for क्षिप्रं). Dn_2. n_3 $D_{1.10}$ भ्रस्यते. K_4 T_4 $G_{1.3}$ राजन्; D_1 सौख्यान् (for राज्यान्). ^{d}) B_3 तच् (for च). Dn_1 न; D_8 [ऽ]भि-; D_4 हि (for ऽनु-). D_8 -नंदति.

45 B_2 missing (cf. v. l. 22). K_5 om. 45 (cf. v. l. 44). —^{a}) S (except T_2 M_1) च (for हि). D_1 धर्मपुत्रं (for हि राजानं). —^{b}) Dn $D_{4.6}$ यदि राज्यं (by transp.); D_1 राज्यमेव. D_4 लभेमहे. — D_1 om. 45^{cd}. —^{c}) Dn_1 D_4 श्रेयसा; G_2 श्रेयोन्यन् (for श्रेयः स्यान्). Dn_1 M_{2-4} तत्तु; Dn_2. n_3 तं तु; G_2 न च (for न तु). B_1 मौढ्ये वा; D_8 T_2 मौर्ख्येण (D_8

C. 9. 233 B. 9. 4. 47 K. 9. 3. 44

वैचित्रवीर्यवचनात्कृपाशीलो युधिष्ठिरः ।
विनियुञ्जीत राज्ये त्वां गोविन्दवचनेन च ॥ ४६
यद्ब्रूयाद्धि हृषीकेशो राजानमपराजितम् ।
अर्जुनं भीमसेनं च सर्वं कुर्युरसंशयम् ॥ ४७
नातिक्रमिष्यते कृष्णो वचनं कौरवस्य ह ।
धृतराष्ट्रस्य मन्येऽहं नापि कृष्णस्य पाण्डवः ॥ ४८
एतत्क्षममहं मन्ये तव पार्थैरविग्रहम् ।
न त्वा ब्रवीमि कार्पण्यान्न प्राणपरिरक्षणात् ।
पथ्यं राजन्ब्रवीमि त्वां तत्परासुः स्मरिष्यसि ॥ ४९
इति वृद्धो विलप्यैतत्कृपः शारद्वतो वचः ।
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शुशोच च मुमोह च ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

°न); D9 G1 मौग्ध्ये(D9 °घे)न (for मौढ्येन). — ^{d}) Ś1 K1. 2 राजन्कर्तुं; K4 °न्दातुं; Dn1 D3 राजानं तु; Dn2. n3 D2 राजतां तु; D8 राज गंतुः (sic); M2–4 राजन्न तु (for °न्गन्तुं). D2 पराभवः; M4 °भवे.

46 B2 missing (cf. v. l. 22). K5 om. 46^{ab} (cf. v. l. 44). — ^{a}) D1 धृतराष्ट्रस्य वचनात्; D9 वैचित्रवचनान्मान्यः; Cn वैचित्रवीर्यवचनात् (as in text). — ^{b}) K4 क्रियाशीलो; D2 कृपाशीळो; D8 °रूपो (for °शीलो). — B3 om. 46^{c}–47^{d}. — ^{c}) K5 विनियोक्ष्यति; Dn D1. 2. 5. 6 करिष्यत्यर्थ-; D8 विनियुंजेत; D10 °योज्येत (for °युञ्जीत). D9 शब्दे (for राज्ये). — ^{d}) D1 कृष्णस्य (for गोविन्द-). K5 हि (for च). D3 वचनेन मम प्रभो. — After 46, S ins.:

33* अजातशत्रुः कौरव्यो गुरुशुश्रूषणे रतः ।
धृतराष्ट्रस्य वचनं नावमंस्यति धार्मिकः ।
कुर्वन्ति भ्रातरश्चास्य वचनं नात्र संशयः ।

[(L. 2) M1 वचनान् (sic). M नाति- (for नाव-). T1–3 G1 -मन्यति (for -मंस्यति). — (L. 3) T4 कुर्वंति वचनं तातस्य (hypermetric) (for the prior half). T4 भ्रातरो (for वचनं).]

47 B2 missing (cf. v. l. 22). B3 om. 47 (cf. v. l. 46). Dn om. 47^{ab}. — ^{a}) M1 तत् (for यद्). K1 श्रेयाद् (sic); K5 रूपो; M1 प्रियाद् (for ब्रूयाद्). D1. 2. 5 वै; D4 च (for हि). T1. 2 यद्यद्ब्रूयाद्धृषीकेशो. — ^{b}) M2–4 अपराजितः. M1 यो राजानमयाचत. — ^{c}) D10 S (except T1. 2) अर्जुनो (D10 °नं) भीमसेनश्च. — ^{d}) K3. 5 Dn D3. 5. 6. 10. 11 T1–3 G2 सर्वे (for सर्वं). D3. 4 G1. 2 असंशयः; G3 न संशयं; Cn (gloss : गतवैरमित्यर्थः) असंशयम् (as in text).

48 D1 om. 48. — ^{a}) Dn D5. 6 -क्र(Dn1 -क्रा)-मयते; D10 -क्रमिष्यति; T2 -क्रमति तत् (for -क्रमिष्यते). Dn2. n3 D2. 5. 6 राजा; M2 कृत्स्नं (for कृष्णो). — ^{b}) T4 सारथिं (for वचनं). D4 भारतस्य; T3. 4 G2. 3 M2–4 पांडवस्य (for कौरवस्य). K5 B1. 4 D3. 4. 9–11 T1.2 M2–4 तु; D6 T4 G1. 3 च; T3 G2 M1 हि (for ह). — ^{c}) D3 मानार्हं (for मन्येऽहं). — ^{d}) D4 न च; D5 नाति; T2 सोपि; G3 तात (for नापि).

49 ^{a}) D1. 9 एवं (for एतत्). Ś1 K1. 3 B2. 3. 5 Dn D1–6. 9 क्षेमम् (for क्षमम्). — ^{b}) T4 G2. 3 न च (for तव). B1. 4 D9 M2. 3 न विग्रहं; B3. 5 नु वि°; D3 च वि°; G2 अविग्रहः (for °ग्रहम्). Ś1 K (except K4) G1 तव पार्थेन विश्रुतं (K3. 5 G1 °ग्रहं); D4. 8 तव पार्थिव (D8 पार्थो न) विग्रहं; D10. 11 न च पार्थैश्च वि°. — D1 om. 49^{cd}. — ^{c}) K3–5 B Dn D2. 3. 5. 6. 8–11 T4 G2. 3 त्वां; T1. 2 [ए]तद् (for त्वा). D4 श्रेयो हि (for ब्रवीमि). — ^{d}) Dn1 न प्राणाच्च परिक्षणात्. — ^{e}) Ś1 K1. 2 तथ्यं; K4 यच्च; K5 D3 यथा; D4 पश्यन् (for पथ्यं). T3 G2 transp. राजन् and ब्रवीमि. Dn त्वं; M त्वा (for त्वां). — ^{f}) D1 मर्तुकामो; D8 यत्पराश्रुः (for तत्परासुः). K5 D3. 4 T4 G1. 3 M1 स्मरिष्यति; Dn1. n2 D1. 2. 5. 6 मरिष्यसि (D5 °ति).

50 Before 50, T3. 4 G2 ins. संजयः. D1 om. 50. — ^{a}) K5 क्रुद्धो (for वृद्धो). K4 [ए]व; D4 [ए]वं (for [ए]तत्). — ^{b}) D3. 10 सारद्वतो; D8 शारस्वतो. — ^{c}) K5 च तूष्णीं च; B1. 2. 5 Dn2 D9 T2 M च निश्व(D9 °श्वा)स्य; T3. 4 G विनिःश्वस्य (for च निःश्वस्य). — ^{d}) B3 M1 ह (for the first च). K4 D6. 8. 9 मुमोच ह; B3 °ह ह (for °ह च).

४

संजय उवाच ।

एवमुक्तस्ततो राजा गौतमेन यशस्विना ।
निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च तूष्णीमासीद्विशां पते ॥ १
ततो मुहूर्तं स ध्यात्वा धार्तराष्ट्रो महामनाः ।
कृपं शारद्वतं वाक्यमित्युवाच परंतपः ॥ २
यत्किंचित्सुहृदा वाच्यं तत्सर्वं श्रावितो ह्यहम् ।
कृतं च भवता सर्वं प्राणान्संत्यज्य युध्यता ॥ ३
गाहमानमनीकानि युध्यमानं महारथैः ।
पाण्डवैरतितेजोभिर्लोकस्त्वामनुदृष्टवान् ॥ ४
सुहृदा यदिदं वाच्यं भवता श्रावितो ह्यहम् ।
न मां प्रीणाति तत्सर्वं मुमूर्षोरिव भेषजम् ॥ ५
हेतुकारणसंयुक्तं हितं वचनमुत्तमम् ।
उच्यमानं महाबाहो न मे विप्राग्र्य रोचते ॥ ६
राज्याद्विनिकृतोऽस्माभिः कथं सोऽस्मासु विश्वसेत् । C. 9. 245 B. 9. 5. 7 K. 9. 4. 7

Colophon om. in D_1: D_7 missing. —*Adhy. name:* $Ś_1$ K_3 कृपाचार्यवचनं (K_3 °वचः); $K_{1.2}$ कृपवचनं; $D_{2.5}$ $T_{1.2.4}$ G_1 कृपवाक्यं; M_{2-4} कृपपरिवेदनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B_5 Dn $D_{10.11}$ 4; D_4 S 3 (as in text). — *Śloka no.*: K_5 46; Dn 50.

4

☞ This adhy. is missing in D_7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 D_6 om. the ref. — ^{a}) D_3 उक्त्वा (for उक्तस्). D_1 T_3 तदा (for ततो). — ^{b}) K_3 $D_{8.10.11}$ तपस्विना; D_4 T G महात्मना (for यशस्विना). D_1 कृपाचार्येण धीमता. — ^{c}) B T_2 M_{2-4} निश्वस्य. D_1 दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य.

2 ^{a}) K_2 D_{10} मुहूर्तें. $D_{4.9.10}$ $T_{1.3}$ M_1 संध्यात्वा. — ^{b}) S पुत्रस्तव (for धार्तराष्ट्रो). K_5 D_3 महात्मनाः (sic); D_1 सुयोधनः; M_3 महात्मनः (for °मनाः). ^{c}) K_5 $D_{3.10}$ सारद्वतं. G_1 कर्णम् (for वाक्यम्). — ^{d}) Dn_1 $D_{5.9}$ G_3 परंतप. D_4 उवाच क्रोधकारितं.

3 Before 3, T G ins. दुर्योधन उवाच. — ^{a}) K_4 B_5 D_5 $M_{3.4}$ सुहृदां. Dn_{2}. n_3 $M_{3.4}$ वाक्यं (for वाच्यं). D_4 वाक्यं स्नेहानुबंधं च. — ^{b}) D_1 सर्वं तच् (by transp.); D_4 त्वयाहं. K_4 M [ऽ]स्म्यहं; D_4 द्विज (for ह्यहम्). K_5 D_8 तत्सर्वं श्रुतवानहं; $T_{1.2.4}$ $G_{1.3}$ °र्वं श्रावितं त्वया. — D_1 om. 3^{c}–7^{b}. — ^{c}) $M_{3.4}$ हि (for च). — T_4 om. (hapl.) 3^{d}–5^{c}. — ^{d}) K_5 बुध्यता; B_4 युध्यत; $D_{2.8}$ T_2 युध्यतां; D_4 युध्यतः (for °ता). K_2 प्राणानपरिरक्षता.

4 D_1 T_4 om. 4 (cf. v. l. 3). Dn_1. n_2 om. 4–5. Dn_3 om. 4^{a}–5^{b}. — ^{a}) D_4 गाहमाने ह्यनीकेषु; M_{2-4} °मानो ह्यनीकानि. — ^{b}) K_3 युध्यमाने; M वध्यमानो (M_1 °नं) (for युध्यमानं). — ^{c}) G_2 अभि- (for अति-). — ^{d}) G_3 अति- (for अनु-). $Ś_1$ K_1 लोकस्त्वा स न दृष्टवान्; M_2 लोकांस्त्वहमवाप्नुयां; $M_{3.4}$ लोकांस्तानहमाप्नुयां.

5 D_1 om. 5; T_4 om. 5^{abc} (for both, cf. v. l. 3); Dn_1. n_2 om. 5; Dn_3 om. 5^{ab} (for both cf. v. l. 4). B_1 reads 5 on marg. — ^{a}) $D_{2.8-11}$ सुहृदां; M_{2-4} सौहृदाद् (for सुहृदा). B_2 भवता; $T_{1.3}$ यद्धितं (for यदिदं). $K_{4.5}$ B $D_{2.4.8-11}$ T_1 G_2 M वाक्यं (for वाच्यं). — ^{b}) D_2 transp. भवता and श्रावितो. B_2 यदिदं (for भवता). G_3 (orig.) श्लाघ्यतो; G_3 (*inf. lin.*) श्राव्यतो (for श्रावितो). $M_{1.3.4}$ [ऽ]स्मि (for हि). $Ś_1$ K_{1-3} तदहं श्रावितस्त्वया. — Dn_3 reads 5^{cd} on marg. — ^{c}) K_4 मे (for मां). D_6 यद् (for तत्). $D_{2.5.6}$ ब्रह्मन् (for सर्वं). B_1 D_9 कृतं च भवता सर्वं (= 3^{c}); D_4 न मंत्रिणा हि तत्सर्वं; S (T_4 om.) नाभि(M_3 °ति)नंदामि तत्सर्वं. — ^{d}) D_4 मुमूर्षुम्; S (except M_1) मुमूर्षुर्. $Ś_1$ K_1 भैषजं. $D_{2.5.6}$ प्राणान्संत्यज्य युध्यतां (D_5 °ता) (= 3^{d}).

6 D_1 om. 6 (cf. v. l. 3). — ^{a}) K_3 ते तु; K_4 हंत; Dn हेतुः (for हेतु-). $Ś_1$ K_1 lacuna for कारण. D_{10} -संयुक्तो. M_1 हेतुभिश्च समायुक्तं. — ^{b}) G_2 भीष्माद् (for हितं). — ^{d}) T_4 $G_{2.3}$ विप्राद्य (for °ग्र्य).

7 D_1 om. 7^{ab} (cf. v. l. 3). — ^{a}) K_2 राज्य-; K_4 राष्ट्राद्; D_4 $T_{3.4}$ G M राजा (for राज्याद्). K_4 Dn $D_{5.6.8.10.11}$ विनिःकृतो (for °निकृतो). $T_{1.2}$ बहुविप्रकृतोऽस्माभिः. — ^{b}) D_4 सोस्मासु; G_3 सोस्मान्वि- (for सोऽस्मासु). — ^{c}) B Dn $D_{1.2.4-6.8.9}$ T_3 G M -चूतेन (for °ते च). B_2 नृपतिभिर् (hypermetric). T_4 अक्षद्यूते नरपतिं. — ^{d}) D_4 T_{1-3} G M जित्वा (D_4 °तं;

C. 9. 245 B. 9. 3. 7 K. 9. 4. 8

अक्षद्यूते च नृपतिर्जितोऽस्माभिर्महाधनः ।
स कथं मम वाक्यानि श्रद्दध्यात्भूय एव तु ॥ ७
तथा दौत्येन संप्राप्तः कृष्णः पार्थहिते रतः ।
प्रलब्धश्च हृषीकेशस्तच्च कर्म विरोधितम् ।
स च मे वचनं ब्रह्मन्कथमेवाभिमंस्यते ॥ ८
विललाप हि यत्कृष्णा सभामध्ये समेयुषी ।
न तन्मर्षयते कृष्णो न राज्यहरणं तथा ॥ ९
एकप्राणावुभौ कृष्णावन्योन्यं प्रति संहतौ ।
पुरा यच्छ्रुतमेवासीदद्य पश्यामि तत्प्रभो ॥ १०
स्वस्रीयं च हतं श्रुत्वा दुःखं स्वपिति केशवः ।
कृतागसो वयं तस्य स मदर्थं कथं क्षमेत् ॥ ११
अभिमन्योर्विनाशेन न शर्म लभतेऽर्जुनः ।
स कथं मद्धिते यत्नं प्रकरिष्यति याचितः ॥ १२
मध्यमः पाण्डवस्तीक्ष्णो भीमसेनो महाबलः ।

M °तो) राज्यं ; T4 निर्जित्वाहं (for जितोऽस्माभिर्). K4 D1. 2. 4. 5 T3. 4 G2 M Ca महाधनं ; B1 °बल: ; Dn2 °धनु: ; T1. 2 G1. 3 महद्धनं (for महाधनः). Ca cites जितोऽस्माभिर्महाधनः as साधीयान् पाठः. — ^{f}) K3 Dn D2 च ; K4 D1. 5 हि (for तु).

8 ^{a}) Dn1 M3. 4 यथा (for तथा). Ś1 K1. 2 G1 दूत्येन ; Dn2 D4. 9 दैत्येन ; G2. 3 द्यूतेन (for दौत्येन). Dn संतप्तः ; D4 संप्राप्तं ; D6 च प्राप्तः. — ^{b}) D4 कृष्णं. D4 रतं ; D6 नरः (for रतः). — ^{c}) Ś1 K1. 3 प्रलुब्धश्च ; K5 विप्रब्धश्चो (sic) ; B D3. 8. 9. 11 विप्रलब्धो ; Dn D6 स विगो(Dn1 हि गो)प्ता (D6 °प्तो) ; D1 विगोपितो ; D2 विप्रलब्धो न (hypermetric) ; D4 प्रलब्धं च ; D5 स गोपितो ; T4 प्रलप्य च (for प्रलब्धश्च). D4 हृषीकेशं. — ^{d}) K3 B1. 3–5 D8. 10. 11 [अ]विचारितं (D10 °ते) ; K5 D3 निवारितं ; B2 [अ]धिवारितं ; Dn1 विरोधनं ; D9 [अ]विभावितं ; T3 विशोधितं (for विरोधितम्). Ś1 K1. 2 तच्च वर्मावि(K2 °र्मं वि)दारितं ; K4 तत्र धर्मविदारितं ; D1 सभामध्ये मया स्वयं. — ^{e}) K4 स क्षमेद् ; D3 सर्वं मे ; T G स हि मे (for स च मे). — ^{f}) Dn D1. 2. 5. 6 अद्य (for एव). K3 B2 Dn D1. 2. 4–6. 10 T2 M2 -मन्यते ; K4 -मंस्यसे ; B1. 3–5 D8. 9 -पद्यते (for -मंस्यते).

9 ^{a}) K3–5 B2 D1. 3. 10. 11 S च (for हि). — ^{b}) Ś1 K1. 2 समीयुषी. D1 ह्रियमाणांशुकैर्विना. — ^{c}) K4 S (except T4 G2) तन्न (by transp.) ; D4 नैतन्. Ś1 K1. 2 न तद्दर्शयते कृष्णे ; D3 न च तन्मर्षयेत्कृष्णो. — ^{d}) Ś1 K1. 2 स राज्य- (K2 °ज्यं) ; D8 न राज- ; T4 G2 राज्यस्य (for न राज्य-). Ś1 K1 यथा (for तथा).

10 ^{a}) T1. 2 -प्राणौ (T2 °ण-) हि तौ (for -प्राणावुभौ). — ^{b}) K4 M1 प्रीति- ; B2 Dn3 D8. 10. 11 M2 अभि- ; D4 व्यभि- (for प्रति). K4 B2 Dn1 D1. 4–6. 9. 10 S संहितौ (M2 °ते) ; D11 °श्रितौ (for °हतौ). — D1 om. 10^{cd}. — ^{c}) G1. 3 शांतम् (for श्रुतम्). Ś1 K1. 2. 4 T1. 2 अस्माभिर् (for एवासीद्). D4 यन्मया कृतमेवासीद्. — ^{d}) B1 D8 सद्यः ; D3. 10 अथ (for अद्य). Ś1 K1. 2 पश्यसि. D4 मत्प्रभो ; T3 यत्प्रभो ; T4 स प्रभो ; G2 तं कथं (for तत्प्रभो).

11 ^{a}) Ś1 K1. 2 T2 स्वस्रेयं ; D10 स्वश्रीयं ; M1 स्वास्त्रियं ; Cn स्वस्रीयं (as in text). K3. 5 D2. 3. 10. 11 नि- (for च). Dn D1. 2. 5. 6 T G दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — ^{b}) D1 श्वसिति ; D2 T2 स्वपति ; D4 स्मरति ; D9 स्वस्थिति (sic) (for स्वपिति). — D1 om. 11^{cd}. — ^{c}) D2 कृतागसा. — ^{d}) Dn D2. 5. 6 मदर्थं च ; D3 स तमर्थं ; D8 संसदर्थं ; T1. 2 स मदर्थे ; T3. 4 G M1 हितं मे स (for स मदर्थं). D4 T3. 4 G M चरेत् ; T2 भवेत् (for क्षमेत्).

12 ^{b}) D4 T4 G2. 3 M2–4 शमं (for शर्म). — D1 om. 12^{c}–13^{b}. — ^{c}) Dn1. n2 D2. 5. 6 कथं स (by transp.). K3 मयि ते ; T4 मे हिते (for मद्धिते). D4 युक्तं (for यत्नं). D3 स कथमपि यत्नं हि. — ^{d}) D6 न करिष्यति ; M3 प्राक° (for प्रक°). K1 याचनः ; T2 याचितं (for याचितः). K2 करिष्यति हि याचितः ; G1. 3 पार्थः कुर्याद्द्विजोत्तम.

13 D1 om. 13^{ab} (cf. v. l. 12). — ^{c}) K4 Dn3 तेनाग्रं ; D2 स्वेनाग्रे (for तेनोग्रं). D1 प्रतिज्ञा भीमसेनेन ; T4 G °ज्ञां कथमव्यग्रां ; M1 °ज्ञां कृतवानुग्रां. — ^{d}) Ś1 K1 भज्ये ** ; K2–5 B2 D3 भज्येतापि ; D10 भज्यतोपि (for स भज्येत). K5 संशमेत् ; G1. 3 वा नमेत् ; M2–4 चान° (for संन°). B1. 3 D9 भज्येत न च संनमेत् ; B4. 5 भ(B5 भो)ज्येत न च स क्षमेत् ; Dn D2. 5. 6 स भ(D6 संभ)जेत नतद्विज(D2 न च द्विज ; D5 न वै द्विज ; D6 न तद्विजः) ; D1 मदर्थं या स्वयं कृता ; D4 स करिष्यति संगरे ; D8 भज्येत तनु च संक्रमेत् (hypermetric) ; T1–3 भग्नदर्पः (T2 भगद्दर्पं) कथं क्षमेत् ; T4 G2 सहते न च मां नमेत् ; M1 यथार्थं मम वीर्यवान्. ❀ Cn (reading नतद्विज) : नताः द्विजा येन स नतद्विजः ।

प्रतिज्ञातं च तेनोग्रं स भज्येत न संनमेत् ॥ १३
उभौ तौ बद्धनिस्त्रिंशावुभौ चाबद्धकङ्कटौ ।
कृतवैरावुभौ वीरौ यमावपि यमोपमौ ॥ १४
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च कृतवैरौ मया सह ।
तौ कथं मद्धिते यत्नं प्रकुर्यातां द्विजोत्तम ॥ १५
दुःशासनेन यत्कृष्णा एकवस्त्रा रजस्वला ।
परिक्लिष्टा सभामध्ये सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ १६
तथा विवसनां दीनां स्मरन्त्यद्यापि पाण्डवाः ।
न निवारयितुं शक्याः संग्रामात्ते परंतपाः ॥ १७
यदा च द्रौपदी कृष्णा मद्विनाशाय दुःखिता ।
उग्रं तेपे तपः कृष्णा भर्तॄणामर्थसिद्धये ।
स्थण्डिले नित्यदा शेते यावद्वैरस्य यातना ॥ १८
निक्षिप्य मानं दर्पं च वासुदेवसहोदरा ।
कृष्णायाः प्रेष्यवद्भूत्वा शुश्रूषां कुरुते सदा ॥ १९
इति सर्वं समुन्नद्धं न निर्वाति कथंचन ।
अभिमन्योर्विनाशेन स संधेयः कथं मया ॥ २० C. 9. 260 B. 9. 5. 22 K. 9. 4. 21

नता नम्रा द्विजा दन्ता यस्येति वा । ❀ — After 13, D1 ins.:

34* स हनिष्यति मां रुद्रहस्तेनापि हि रक्षितम् ।

14 D1 om. 14. — a) G2 भुजौ (for उभौ). Ś1 K1 T1.2 च; K4 D4 T3.4 G M1 तु; D3 om. (for तौ). D3 वच-; M1 बंध- (for बद्ध-). Dn Cn -निस्तृं· शाव् (for -निस्त्रिंशाव्). — b) K5 D4.5 आबद्ध-; M2–4 तौ बद्ध- (for चाबद्ध-). K4 D3.4.10 -कंटकौ; Dn D2.5 -कंकणौ (for -कङ्कटौ). T G M1 कालाग्निसदृशद्युती. — c) D3–5 G3 -वीराव् (for -वैराव्). T1.2 तु तौ (for उभौ). — d) Ś1 K1.2 चापि (for अपि). K5 यमो· जसौ (for °पमौ).

15 K4 om. 15ab. — a) D10 वृषद्युम्नः. — b) K2 D1.3.4.9.10 -वैरो; T4 G1.3 -वीरौ (for -वैरौ). T4 G1 हि तौ; G3 ह तौ (for सह). — c) T4 G1.3 कथं मम हिते यत्नं. — d) Ś1 K1.2 प्रकुर्वेतां; K3 °र्वीत (for °र्यातां). K5 B2 D3.10.11 T1.2 कुर्यातां द्विजसत्तम.

16 a) D8 यत्कृष्णां; D9 या कृष्णा; T3.4 G कृष्णा च (for यत्कृष्णा). — b) M1 चैकवस्त्रा. D8 रजस्वलां. — c) Ś1 K1.2 परिकृष्टा; B3 पराक्लिष्टा; B5 परिहृष्टा; D8 °कृष्णा (sic) (for °क्लिष्टा).

17 a) D8 विमनसा (for विवसनां). D6 दांतां (for दीनां). — b) Ś1 K1 स्मरन्; T2.3 G2.3 स्मरंते; T4 M1 स्मरंतो (for स्मरन्ति). Ś1 K1.2 पांडव:; D4 पांडवं. — After 17b, D1 ins.:

35* कृष्णः प्रत्यहमेवेदं वक्ति नाशे ममोदितः ।
तेषु जीवत्सु पार्थेषु तस्मिञ्जीवति केशवे ।
विनाशमेव यास्यामि स्वपापेनैव सानुजः ।

— D1 om. 17c–25b. T2 om. 17cd. — c) K4 ते; T3 G1 M4 हि (for नि-). Ś1 K1.2 शक्यः; G1 शक्ताः (for शक्याः). — d) K1.2 D9 T4 संग्रामांते; K4 °मेति; G1 संश्रुतं ते; G3 संश्रुतास्ते; M2–4 संग्रामे ते (for °मात्ते). Ś1 K1.2.4 D4 परंतपः (K4 °प); Dn1.n2 D5.6 °जयाः (for °तपाः).

18 D1 om. 18 (cf. v. l. 17). — a) Ś1 K1–3 B1 G2 यथा; T1.2 सदा (for यदा). M2–4 तु (for च). Ś1 K1–3.5 D3 क्लिष्टा; D4 S (except T1) क्रुद्धा (for कृष्णा). — b) D6 मां (for मद्-). D4 S दीक्षिता (for दुःखिता). — D3.10.11 transp. 18cd and 18ef. — d) G1 अथ; M1 वृद्धि- (for अर्थ-). T4 G M -कार· णात् (for -सिद्धये). T1–3 भर्तृभिः सहिता वने. — T4 G om. 18ef. — e) K4 सततं; M1 निशि सा (for नि· त्यदा). T3 M2–4 स्थंडिले निशि (T3 किल) शेते वै (T3 सा). — f) Dn1.n2 यया (for यावद्). K3 B Dn3 D2.5.6.8.9.11 T1 Ca यातनं; K4 पातनात्; K5 पातनं; Dn1.n2 T3 यातनां; D3 यायता (sic); T2 यापना; Cv यातना (as in text).

19 D1 om. 19 (cf. v. l. 17). — a) D4 विक्षिप्य. D10 निक्षिप्य मानदर्पश्च; M1 निक्षिप्तमानदर्पा च. — b) Dn3 वासुदेवः (for °देव-). K4 -सहोदराः; Dn1 °दरः; Dn2.n3 D2.5 Cn ससोदरः (for -सहोदरा). Ś1 K1.2 वासुदेवस्य सा स्वसा. — c) Dn2 कृष्णायां; G1 कृष्णा यत् (for कृष्णायाः). K1 प्रेष्टवद्; K4 प्रेक्ष°; D2 प्रेक्ष्य° (for प्रेष्य°). K4 भूताः; T4 भूता; G1.3 भीता (for भूत्वा).

20 D1 om. 20 (cf. v. l. 17). — a) Dn वैरं; M1.3.4 सर्व-; M2 सर्वः; Cv सर्वं (as in text). K5 समुत्पन्नं; M1.2 °न्नद्धो; M3.4 °न्नद्धा; Ca (gloss: दीप्तं). v °न्नद्धं (as in text). — b) D3 तं; D6 om. (for न). Dn D2.3.6 T1–3 M1.3 निर्याति; D8 निर्वात; Cv निर्वाति (as in text). — c) D2 विनाशे च (for °शेन). K5

C. 9. 260 B. 9. 5. 22 K. 9. 4. 22 कथं च नाम भुक्त्वेमां पृथिवीं सागराम्बराम् ।
पाण्डवानां प्रसादेन भुञ्जीयां राज्यमल्पकम् ॥ २१
उपर्युपरि राज्ञां वै ज्वलितो भास्करो यथा ।
युधिष्ठिरं कथं पश्चादनुयास्यामि दासवत् ॥ २२
कथं भुक्त्वा स्वयं भोगान्दत्त्वा दायांश्च पुष्कलान् ।
कृपणं वर्तयिष्यामि कृपणैः सह जीविकाम् ॥ २३
नाभ्यसूयामि ते वाक्यमुक्तं स्निग्धं हितं त्वया ।
न तु संधिमहं मन्ये प्राप्तकालं कथंचन ॥ २४
सुनीतमनुपश्यामि सुयुद्धेन परंतप ।
नायं क्लीबयितुं कालः संयोद्धुं काल एव नः ॥ २५
इष्टं मे बहुभिर्यज्ञैर्दत्ता विप्रेषु दक्षिणाः ।
प्राप्ताः क्रमश्रुता वेदाः शत्रूणां मूर्ध्नि च स्थितम् ॥ २६
भृत्या मे सुभृतास्तात दीनश्चाभ्युद्धृतो जनः ।
यातानि परराष्ट्राणि स्वराष्ट्रमनुपालितम् ॥ २७

संधेयः स (by transp.); G_3 स संधेन. D_3 च नः; $T_{1.2}$ भवेत्; G_3 मम (for मया).

21 D_1 om. 21 (cf. v. l. 17). — ^{a}) K_5 तु; D_8 $T_{1.2}$ नु; D_4 स (for च). $D_{4.10}$ T G M_1 राजा (for नाम). D_4 भुंक्ते मा; M_1 भुंक्त्वेमां (for भुक्त्वेमां). $M_{2.4}$ कथं च भुक्त्वा राजेमां; M_3 कथं च भूत्वा राज्ञेमां (sic). — ^{b}) K_2 $D_{2.4.8.10}$ पृथिवी (sic). — ^{c}) G_1 प्रभावेन (for प्रसादेन). — ^{d}) D_4 न भुंज्यां; T_1 न स भुंजे (hypermetric); T_2 न भुंजे; $T_{3.4}$ G M संभोज्यं (for भुञ्जीयां). $K_{4.5}$ $B_{1.3-5}$ Dn $D_{2.3.5.6.8-11}$ भोक्ष्ये राज्यमकंटकं (K_5 $B_{1.4.5}$ $D_{3.8.9}$ °मकल्मषं; B_3 °महं कथं).

22 D_1 om. 22 (cf. v. l. 17). — ^{a}) $B_{1.3-5}$ $D_{8.9}$ $T_{3.4}$ G M वै राज्ञां (by transp.); D_4 वा राज्ञां; D_5 हि राज्ञां. — ^{b}) $K_{3.4}$ B D_{8-11} T_{1-3} $G_{1.3}$ M_{2-4} ज्वलित्वा; D_2 ज्वलितं; D_3 ज्वलतो; D_6 ज्वालितो; T_4 ज्वलिता (for ज्वलितो). — ^{c}) Dn $D_{2.5.6}$ दुःखाद् (for पश्चाद्). — ^{d}) Dn $D_{2.4.5}$ -पश्यामि (for -यास्यामि).

23 D_1 om. 23 (cf. v. l. 17). — ^{a}) $T_{1.2}$ कथं भोगान्स्वयं भुक्त्वा — ^{b}) K_4 $D_{4.9}$ दानांश्च; T $G_{1.3}$ M देयांश्च; G_2 देयान्सु- (for दायांश्च). D_2 T_2 पुष्कळान्. — ^{d}) D_4 कृपणं; T_{1-3} $G_{1.3}$ M_{2-4} कुनृपैः; T_4 G_2 कुरूपैः (for कृपणैः). M_3 सर्व- (for सह).

24 D_1 om. 24 (cf. v. l. 17). — ^{a}) K_4 Dn $D_{2.5}$ नाभिसू($Dn_{1.n2}$ °भू)यामि (for नाभ्यसू°). — ^{b}) M_1 transp. उक्तं and स्निग्धं. D_9 मुग्धं (for उक्तं). $T_{1.2}$ स्नेहाद् (for स्निग्धं). $T_{1.2.4}$ G_2 इदं; M_{2-4} अहं (for हितं). — ^{c}) $D_{2.11}$ ननु; D_6 न हि (for न तु). $D_{10.11}$ सम्यग् (for संधिम्). — ^{d}) D_4 प्राप्तं (for प्राप्त-).

25 D_1 om. 25^{ab} (cf. v. l. 17). — ^{a}) K_2 स्वनीतम्; D_8 सुनीतिम्; D_{10} °नुतम् (for °नीतम्). T_4 अपि (for अनु-). — ^{b}) D_{10} स्व-; T_2 न (for सु-). Dn_2 $D_{3.4}$ M_4 परंतपः. — ^{c}) K_1 $B_{1.3.5}$ D_9 T_3 G_1 M क्लीबायितुं. D_1 युद्धमेकं हितं जाने. — ^{d}) K_3 सः; K_4 च (for नः).

26 ^{a}) G_2 वै (for मे). — ^{b}) D_2 दत्त्वा (for दत्ता). $T_{1.2}$ सर्वा च (for विप्रेषु). K_4 B_5 $Dn_{1.n2}$ $D_{3-5.9}$ $T_{1.2}$ दक्षिणा. D_1 दानं दत्तं द्विजातिषु; D_8 विप्रहूताशु दक्षिणाः (sic). — ^{c}) K_3 D_3 G_1 प्राप्तः; K_5 Dn T_4 G_3 M_{2-4} प्राप्त- (for प्राप्ताः). K_1 om; K_3 $T_{1.2}$ G_1 क्रमः; K_5 B Dn $D_{2.5.6.9-11}$ कामाः; D_3 कामः; D_8 कामां; G_2 क्रमाः; M_1 क्रमाच्; $M_{2.4}$ -कर्मा (for क्रम-). K_3 श्रुत्वा: K_5 श्रुतं; Dn $D_{2.5.6}$ स्थिता (for -श्रुता). G_2 भोगाः (for वेदाः). D_1 प्राप्तकामः कृतो लोकः; D_4 प्राप्ता मे क्रमशो वेदाः. — ^{d}) Ś$_1$ $K_{1.2}$ चेष्टितं; K_3 चेष्टतु; K_4 चास्थितं; K_5 Dn $D_{5.6}$ [अ]वस्थितं; D_4 वा स्थितं; D_8 न स्थितं; D_9 चोत्थितं; T_1 च स्थितिः (for च स्थितम्). D_1 शत्रवोपि विटंबिताः.

27 D_1 om. 27^{ab}. — ^{a}) M_1 भृता (for भृत्या). D_3 षुसुजास् (sic); D_8 सुव्रतास्; $M_{1.3}$ °हृदस् (for °भृतास्). — ^{b}) K_5 दीनाश्; T_3 दिवश् (for दीनश्). $K_{2.4}$ $Dn_{1.n3}$ $D_{4.5}$ $T_{2.3}$ M चाप्युद्धृतो; K_3 D_8 चाभ्युद्धृता; $D_{2.8.10}$ °द्धृतो; G_3 चाप्याहृतो (for चाभ्युद्धृतो). K_4 [ऽ]र्जुनः; K_5 D_3 जनाः. — After 27^{ab}, N (except $D_{1.4}$; D_7 missing) T_{1-3} ins.:

36* नोत्सहेऽद्य द्विजश्रेष्ठ पाण्डवान्वक्तुमीदृशम् ।

[K_5 B_2 Dn $D_{2.3.5.8.10}$ नोत्सहेयं; D_6 T_{1-3} °हेहं; D_9 °हेम (for °हेऽद्य). Dn_3 T_{1-3} पांडवं (for °वान्).]

— ^{c}) $K_{4.5}$ $B_{1.3-5}$ Dn $D_{1.3.4.6.8.9.11}$ $T_{1.2}$ G_3 जितानि; Ca (gloss : प्राप्तानि) यातानि (as in text). — ^{d}) K_5 D_8 स्वराज्यं (for °ष्ट्रम्). K_4 प्रति-; B_2 परि- (for अनु-).

28 ^{a}) B_1 T_2 भुक्त्वा (for भुक्ताश्). D_4 कामास् (for भोगास्). — ^{b}) D_8 T_2 त्रिवर्गाः; $G_{2.3}$ M_1 स्त्रीवर्गः;

भुक्ताश्च विविधा भोगास्त्रिवर्गः सेवितो मया ।
पितॄणां गतमानृण्यं क्षत्रधर्मस्य चोभयोः ॥ २८

न ध्रुवं सुखमस्तीह कुतो राज्यं कुतो यशः ।
इह कीर्तिर्विधातव्या सा च युद्धेन नान्यथा ॥ २९

गृहे यत्क्षत्रियस्यापि निधनं तद्विगर्हितम् ।
अधर्मः सुमहानेष यच्छय्यामरणं गृहे ॥ ३०

अरण्ये यो विमुञ्चेत संग्रामे वा तनुं नरः ।
क्रतूनाहृत्य महतो महिमानं स गच्छति ॥ ३१

कृपणं विलपन्नार्तो जरयाभिपरिप्लुतः ।
म्रियते रुदतां मध्ये ज्ञातीनां न स पूरुषः ॥ ३२

त्यक्त्वा तु विविधान्भोगान्प्राप्तानां परमां गतिम् ।
अपीदानीं सुयुद्धेन गच्छेयं सत्सलोकताम् ॥ ३३

शूराणामार्यवृत्तानां संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ।
धीमतां सत्यसंधानां सर्वेषां क्रतुयाजिनाम् ॥ ३४

शस्त्रावभृथमाप्तानां ध्रुवं वासस्त्रिविष्टपे ।
मुदा नूनं प्रपश्यन्ति शुभ्रा ह्यप्सरसां गणाः ॥ ३५ C. 9. 275 B. 9. 5. 37 K. 9. 4. 37

Cn त्रिवर्गः (as in text). D1 साधितो; T2 सेविता (for सेवितो). —^{c}) T G M1 मित्राणां (for पितॄणां). Dn D1–3. 5. 6 कृतम् (for गतम्). K3 गृहे यः क्षत्रियस्यापि (= [var.] 30^{a}); K5 पितॄणां कृतमातॄणां. —^{d}) D1 क्षत्रधर्मोपि रक्षितः.

29 ^{a}) B3 transp. ध्रुवं and सुखम्. K4 B3 Dn D1. 2. 5. 6. 10. 11 [इ]ति (for [इ]ह). —^{b}) K4. 5 D3. 10. 11 राष्ट्रं (for राज्यं). D4 जयः (for यशः). D1 कस्यापि च जीवने (submetric). D1 om. 29^{c}–30^{b}. —^{c}) K1 इति (for इह). D4 T3. 4 G3 M निधातव्या; G1 विचे° (for विधा°). —^{d}) K4 युद्धाम्न च; B5 युद्धेपि न (for युद्धेन न).

30 D1 om. 30^{ab} (cf. v. l. 29). —^{a}) M गेहे (for गृहे). K5 [ऽ]थ; D3 [ऽ]पि (for यत्). D4 M [आ]हुर् (for [अ]पि). T G वृथा च यत्क्षत्रियस्य. —^{b}) K5 D10 मद्- (for तद्). K5 M1 हि गर्हितं; D4 T3. 4 G च कुत्सितं (for विगर्हितम्). —^{c}) K2 स (for सु-). D9 अधर्मश्च पुमानेष. —^{d}) Ś1 K1 lacuna; K2. 3 शूरस्य; K4 विशस्त्र-; K5 D3 यद्भवेन्; Dn यच्चैव; D4 विश्रस्ता (sic); Dn यल्लज्जा-; T1–3 विण्मूत्र-; T4 G M1 विप्रवन्; M2–4 वृथा च (for यच्छय्या-).

31 D1 om. 31. —^{a}) K3. 4 B2 D3–5. 10. 11 T4 विमुच्येत; K5 °च्यंते; B1 °क्तं चेत्; Dn1 विमुंचंति; Dn2. n3 D6 विमुंचाति; D2 विमुंचामि. —^{b}) D8 संग्रामेन. D2. 5 तनुर् (for °नुं). D4 त्यजेत्; T1–3 नृपः (for नरः). —^{c}) K4 D6 शत्रून् (for क्रतून्). K4. 5 Dn1 आहत्य. —^{d}) M2 मतिमानं (for महि°). D10 न (for स).

32 T4 om. 32^{ab}. —^{a}) D3 कृपणो. Ś1 K1. 2 प्रलपन् (for विल°). T1 चार्तो (for आर्तो). D4 कृपणं विलपत्याजौ. —^{b}) K5 रजया (sic); D5 जराभिश्च (for जरया). D5 T1. 2 G1 च; T3 G2 [अ]पि; G3 स (for [अ]भि-). —^{cd}) G1 म्रियेत. D3 तु सतां (for रुदतां). Ś1 K1. 3 नाम-; Dn D6 च कु-; D2 न कु-; T2–4 G स न (by transp.). D1 म्रियते पुरुषो भूमौ परं सुकृतवर्जितः.

33 D1 om. 33^{a}–35^{b}. —^{a}) D3 T3 भुक्त्वा; M1 भुक्ता (for त्यक्त्वा). K4 Dn D2. 5. 6 च वि-; B3 वा वि-; D4 T G1. 3 M नाना- (for तु वि-). K1 योगान्; Dn D5. 6 लोकान् (for भोगान्). G2 त्यक्त्वा धनानि भोगांश्च. —^{b}) Dn D2. 5. 6 प्राप्ता ये; D8 प्राणानां (for प्राप्तानां). D3 प्राप्तं च परमं यशः; G1. 3 प्राप्ता नः परमा गतिः. —^{c}) K2 स्व-; B3 तु; Dn1 D4 स (for सु-). —^{d}) K3 T3. 4 यत्सलोकतां; K4 न त्व°; K5 यन्त्र°; B D4. 8. 9. 11 शक्र°; Dn D2. 5. 6 T1. 2 G2 M Cn तत्स° (for सत्स°).

34 D1 om. 34 (cf. v. l. 33). —^{a}) Dn1 अर्थ- (for आर्य-). Dn D2 -चित्तानां; T4 -वृद्धानां (for -वृत्तानां). —^{b}) T4 कथमेषु (for संग्रा°). D1 [अ]पलायिनां; M1 [अ]नुवर्तिनां (for [अ]नि°). — K3 om. (hapl.) 34^{cd}. —^{c}) T4 ससर्व- (for धीमतां). —^{d}) K4 कुरु- (for क्रतु-). B5 D10 -यायिनां (for -याजिनाम्).

35 D1 om. 35^{ab} (cf. v. l. 33). —^{a}) Ś1 K1 शास्त्रावभृथम्; K2 शास्त्रवत्पथम् (for शस्त्रावभृथम्). K3. 5 B Dn D2. 5. 6. 8–11 Ca शस्त्रावभृथपूतानां; D3 °भूज्ञानां (sic); D4 °यूच्छानां (sic); T1. 2 °मज्जानां; T4 °मानानां; G1. 3 °मग्नानां. —^{b}) T G1 ध्रुवो. K2 वासं. B त्रिपिष्टपे; Cn त्रिवि° (as in text). — After 35^{b}, Ś1 K1. 2 read 37^{ab}, while M1 ins. 38*. D3 G1. 3 om. (hapl.) 35^{c}–36^{d}; B1 reads the same on marg. K8 reads 35^{cd} after 36. —^{c}) B3 यदा (for मुदा). Ś1 K1. 2 प्रपद्यंते; K3 °श्यंते; K4 °स्यंते; D4 प्रद्रश्यंति; T4 G2 प्रवेक्ष्यंति; M1 प्रवक्ष्यंति (for प्रपश्यन्ति). —^{d}) K4 योधा हि; K5 B D1. 2. 6. 8. 10. 11 युद्धे हि; Dn D5. 9

C. 9. 276
B. 9. 5. 38
K. 9. 4. 38

पश्यन्ति नूनं पितरः पूजिताञ्शक्रसंसदि ।
अप्सरोभिः परिवृतान्मोदमानांस्त्रिविष्टपे ॥ ३६
पन्थानममरयातं शूरैश्चैवानिवर्तिभिः
अपि तैः संगतं मार्गं वयमप्यारुहेमहि ॥ ३७
पितामहेन वृद्धेन तथाचार्येण धीमता ।
जयद्रथेन कर्णेन तथा दुःशासनेन च ॥ ३८
घटमाना मदर्थेऽस्मिन्हताः शूरा जनाधिपाः ।
शेरते लोहिताक्ताङ्गाः पृथिव्यां शरविक्षताः ॥ ३९
उत्तमास्त्रविदः शूरा यथोक्तक्रतुयाजिनः ।
त्यक्त्वा प्राणान्यथान्यायमिन्द्रसद्मसु धिष्ठिताः ॥ ४०
तैस्त्वयं रचितः पन्था दुर्गमो हि पुनर्भवेत् ।
संपतद्भिर्महावेगैरितो याद्भिश्च सद्गतिम् ॥ ४१

T1.2 योधान्हि; T4 G2 शुभ्रा च; M1 शुद्धाश्च (for शुभ्रा हि). — For 35^{cd}, T3 subst.:

37* मृधे तनुत्यजो योधान्प्रेक्षन्त्यप्सरसां गणाः ।

while M2–4 subst.: M1 ins. after 35^{b}:

38* नूनं मुदोपतिष्ठन्ति स्वर्गे तानप्सरोगणाः ।

[M3 °गणान्.]

36 D3 G1.3 om. 36 (cf. v.l. 35). B1 reads 36 on marg. — ^{a}) D4 पितरं. — ^{b}) K4 B2 Dn D8 T1.3.4 G2 M3.4 पूजिताः. K2 शतक्र (sic); K3.5 B1.3–5 Dn D2.5.6.8–11 T1.2 सुर-; D1 नृप-; M2–4 क्षत्र- (for शक्र-). D4 M1 -सद्मनि (for -संसदि). — D1 om. 36^{c}–37^{d}. — ^{c}) K4 D6 T G2 परिवृता; D4 °वृत्तं (for °वृतान्). — ^{d}) D4 मोदमानं; T1.3.4 G2 °मानास्. B (except B3) त्रिपिष्टपे. — After 36, K3 reads 35^{cd}, while K5 reads 38^{c}–39^{d}.

37 D1 om. 37 (cf. v.l. 36). K3 om. 37^{ab}; Ś1 K1.2 read 37^{b} after 35^{b}. — ^{a}) Ś1 K1.2 समरैर्; K4 Dn D2.5 अपरैर्; D4 समरे (for अमरैर्). K1.2 B (except B5) D2–4.11 T3.4 G2 यांतं; G1.3 प्राप्तं; M3.4 युक्तं; Ca यातं (as in text). T1.2 पंथानमाकुलं सर्वे. — ^{b}) S चापि (for चैव). K2.4 [अ]नु- (for [अ]नि-). — ^{c}) Ś1 K1–3 शूराणां; K4 D10.11 अपि तत् (for अपि तैः). K2 संगते. K3 मार्गे. D3 G1.3 अपि तैः संगमा- (G3 °ता)र्थं किं (D3 च); M2–4 साधुभिर्य(M2 °भिः स)-द्गतं मार्गं. — ^{d}) Ś1 K1 T2 अद्य; K2.3.5 B D3.6.8.9.11 T1 अधि (for अपि). Dn D2.5 अतियामहे; D4 आरुहामपि.

38 For the sequence in K5, cf. v.l. 36. — ^{a}) Dn1 वृत्तेन (sic); D1 द्रोणेन; T4 G1.3 च तथा (for वृद्धेन). — ^{b}) D1 वृद्धाचार्येण; D3 तथा द्रोणेन (for तथाचार्येण). T4 G1.3 आचार्येण च धीमता. — ^{c}) D8 जयद्रथश्च कर्णश्च. — ^{d}) K5 यथा (for तथा). D8 तथा दुःशासनश्च वै; T1.2 °सनादिभिः. — After 38, D1 ins.:

39* सार्धं दुर्योधनः स्वर्गे खेलतां युद्धपातितः

39 For the sequence in K5, cf. v.l. 36. D1 om. 39–41. — ^{a}) Dn D2.6 युध्यमाना (for घट°). D4 मदर्थस्य; T3 मृधे तस्मिन् (for मदर्थेऽस्मिन्). — ^{b}) Ś1 Dn1.n3 D4.6.7 T1.4 G3 नराधिपाः; Dn2 **धिपाः (for जनाधिपाः). — ^{c}) D4 क्षरंति (for शेरते). B5 लोहितांगाश्च; Dn1.n2 D2.5.6 लोहिताः शूराः; T4 लोहितार्द्रांगाः. — ^{d}) Dn3 D2.3.10.11 T3 संग्रामे; D8 पृथिवीं (for पृथिव्यां). D2 -वीक्षिताः; D3–5 T2 -विक्षिताः; G2 -पीडिताः (for -विक्षताः).

40 D1 om. 40 (cf. v.l. 39). — ^{a}) T1.2 नानाशस्त्रभृ(T1 °वृ)ताः शूरा. — T4 om. (hapl.) 40^{b}–42^{a}. — ^{b}) K5 corrupt. D9 M1.3.4 यथोक्तं (for °क्त-). — ^{c}) Ś1 K1.2 T2.3 यथान्याय्यम्; D4 °नाद्यम् (sic) (for °न्यायम्). — ^{d}) Ś1 K1–3 इंद्रवेश्मसु; K4 G2 M4 °सद्मनि; K5 °सश्रसु (sic); D8 °संबंध-; T1.2 इमे स्मम- (T1 °मि)ति-; G1 अस्मित्रोधेण; G3 अस्मिन्संख्येत (sic); M1 रणभूमिषु (for इन्द्रसद्मसु). Ś1 K1.2 वेष्टिताः; K3 B1.4 D8 विष्ठिताः; K4.5 D4 [अ]धिष्ठिताः; S (except M2; T4 om.) शेरते (for धिष्ठिताः). B5 इंद्रं च अनुधिष्ठिताः; Dn1 इंद्रसद्ममधिष्ठिताः.

41 D1 om. 41 (cf. v.l. 39). T4 om 41 (cf. v.l. 40). — ^{a}) Ś1 K3.5 B (except B2) D2.3.10.11 T3 G2 तैः स्वयं; T1 स्वैरयं; T2 G1.3 स्वैरं सं- (T2 च) (for तैस्त्वयं). B2 D4.8 T1.2 G1.3 M चरितः; Dn D5.6 गमितः; D3 परिचितो (hypermetric) (for रचितः). K5 D3.10.11 G2 मार्गो (for पन्था). — ^{b}) B5 दुःखमो (sic); D4 सुगमो (for दुर्गमो). B4.5 Dn D2.5 [ऽ]पि (for हि). Ś1 K1–3 स्वयं; K4 B D8.9 सुखं (for पुनर्). — ^{c}) Dn D5.6 ज्ञानव(Dn1 °वि-; D5.6 °म)-द्भिर् (for संपतद्भिर्). K5 om.; Dn D4.6 T1 महाभागैर् (for °वेगैर्). — ^{d}) M3 यातं (for इतो). Dn याताश्च; D4 यांति हि; D5.6 यातश्च; T1.2 याताः सु-; T3 G M1–3 यास्यामि; M4 याता हि (for याद्भिश्च). K3 संगतः;

ये मदर्थे हताः शूरास्तेषां कृतमनुस्मरन् ।
ऋणं तत्प्रतिमुञ्चानो न राज्ये मन आदधे ॥ ४२
पातयित्वा वयस्यांश्च भ्रातॄनथ पितामहान् ।
जीवितं यदि रक्षेयं लोको मां गर्हयेद्ध्रुवम् ॥ ४३
कीदृशं च भवेद्राज्यं मम हीनस्य बन्धुभिः ।
सखिभिश्च सुहृद्भिश्च प्रणिपत्य च पाण्डवम् ॥ ४४
सोऽहमेतादृशं कृत्वा जगतोऽस्य पराभवम् ।
सुयुद्धेन ततः स्वर्गं प्राप्स्यामि न तदन्यथा ॥ ४५

एवं दुर्योधनेनोक्तं सर्वे संपूज्य तद्वचः ।
साधु साध्विति राजानं क्षत्रियाः संबभाषिरे ॥ ४६
पराजयमशोचन्तः कृतचित्ताश्च विक्रमे ।
सर्वे सुनिश्चिता योद्धुमुदग्रमनसोऽभवन् ॥ ४७
ततो वाहान्समाश्वास्य सर्वे युद्धाभिनन्दिनः ।
ऊने द्वियोजने गत्वा प्रत्यतिष्ठन्त कौरवाः ॥ ४८
आकाशे विद्रुमे पुण्ये प्रस्थे हिमवतः शुभे ।
अरुणां सरस्वतीं प्राप्य पपुः सस्नुश्च तज्जलम् ॥ ४९ C. 9. 269 B. 9. 5. 51 K. 9. 4. 51

Dn$_{2. n3}$ M$_{3}$ तद्गतिं; D$_{6}$ संहतिः (for सद्गतिम्). K$_{4}$ अभियाद्भिरसद्गतिं; K$_{5}$ यथो तत्र तु याजिनः; B D$_{2. 3. 8-11}$ यास्यद्भिरिह सद्गतिं (B$_{1}$ D$_{2. 3. 9. 11}$ संगतिं; D$_{10}$ सहति [sic]).

42 T$_{4}$ om. 42^{a} (cf. v. l. 40). K$_{5}$ om. 42–44. —^{a}) D$_{1}$ मदर्थे ये (by transp.); D$_{4}$ यैर्मदर्थे; T$_{2. 3}$ G M मदर्थं ये. G$_{3}$ महा- (for हताः). —^{b}) T$_{1. 2}$ अनुत्तमं (for °स्मरन्). Dn D$_{2. 5. 6}$ ते गतास्त्रिदिवं ध्रुवं; D$_{1}$ तेपि त्रिदिवमागताः. — D$_{1}$ om. 42^{cd}. —^{c}) Dn$_{1}$ T$_{2}$ रणं; D$_{6}$ G$_{3}$ रणे; D$_{8}$ क्षणं (for ऋणं). T$_{2}$ G$_{1. 3}$ तं; T$_{3}$ G$_{2}$ च (for तत्). Ś$_{1}$ K (K$_{5}$ om.) B$_{2}$ Dn D$_{2-6. 10}$ -युंजानो; B$_{1}$ -मुंचामि (for -मुञ्चानो). —^{d}) Dn D$_{2. 5}$ राज्यम(D$_{5}$ °ज्ये म)तिम् (for राज्ये मन). K$_{4}$ Dn D$_{2. 3. 5}$ T$_{2}$ आददे. D$_{4}$ न राज्ये मनसादधे.

43 K$_{5}$ om. 43 (cf. v. l. 42). Dn$_{1}$ om. 43. —^{a}) K$_{3. 4}$ Dn$_{2. n3}$ D$_{3. 4. 6. 9-11}$ S घातयित्वा (for पात°). D$_{1}$ स्वमित्राणि (for वयस्यांश्च). —^{b}) D$_{1}$ T$_{3}$ G M$_{2-4}$ अपि; T$_{4}$ पुत्रान् (for अथ). D$_{1}$ च सोदरान्; D$_{4}$ T$_{3. 4}$ G M पितॄनपि (for पितामहान्). —^{c}) T G परि- (for यदि). D$_{3}$ नेक्षेयं; D$_{4}$ रक्षेहं (for रक्षेयं). —^{d}) M$_{1. 2. 4}$ मा (for मां). Dn$_{2. n3}$ गर्हते (for °येद्).

44 K$_{5}$ om. 44 (cf. v. l. 42). D$_{1}$ om. 44–45. —^{a}) T$_{3. 4}$ G$_{2. 3}$ ईदृशं. K$_{2}$ om.; B$_{1. 3. 5}$ Dn$_{1. n3}$ D$_{5. 6. 8}$ तद्; D$_{4}$ वा; T$_{3. 4}$ G मा (for च). —^{c}) D$_{4}$ राजभिश्; D$_{10}$ G$_{2. 3}$ M$_{1}$ स(D$_{10}$ सु)खीभिश् (for सखि°). K$_{3}$ Dn$_{1}$ विशेषेण (for सुहृद्भिश्च).

45 D$_{1}$ om. 45 (cf. v. l. 44). —^{b}) M$_{1}$ परिक्षयं (for पराभवम्). —^{c}) D$_{4}$ T G M$_{1. 2. 4}$ हतः; M$_{3}$ पुनः (for ततः). K$_{5}$ स्वर्गे; Dn$_{3}$ सर्वं (for स्वर्गं). —^{d}) Ś$_{1}$ K$_{1}$ तम्; D$_{8}$ तदा (for तद्). Dn$_{1}$ D$_{9}$ प्राप्स्यामि तदनन्यथा.

46 Before 46, T G ins. संजयः. —^{a}) D$_{9}$ एतद् (for एवं). K$_{2}$ D$_{4}$ G [उ]क्ते; K$_{5}$ B$_{3. 5}$ D$_{2. 3. 8}$ T$_{4}$ [उ]क्ताः (for [उ]क्तं). —^{b}) K$_{4}$ D$_{9}$ T$_{1. 2}$ सर्वं (for सर्वे). — For 46^{ab}, M$_{2-4}$ subst.:

40* तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्य सत्त्वयुक्तस्य भाषितम् ।

—^{c}) D$_{10. 11}$ T$_{4}$ G$_{2. 3}$ M$_{2-4}$ राजानः. —^{d}) Dn$_{3}$ D$_{2}$ संविभाषिरे; D$_{4}$ तं बभा°; M$_{3}$ समभा° (for संबभा°).

47 D$_{1}$ om. 47^{ab}. D$_{4}$ S repeat 47^{ab} after 50^{b}. —^{a}) K$_{4}$ B$_{3}$ अमृष्यंतः; Dn$_{1}$ D$_{2}$ अशोचंत (for °चन्तः). D$_{4}$ (both times) पराजयं तं शोचंत. —^{b}) K$_{5}$ T$_{2}$ (first time) -चिंताश्; T$_{4}$ (first time) -यत्नाश्; T$_{4}$ (second time) -कृत्याश् (for -चित्ताश्). Ś$_{1}$ K$_{1. 2}$ पराक्रमे; D$_{4}$ (second time) च संयुगे; S (second time) च योधने (for च विक्रमे). —^{c}) B (except B$_{2}$) D$_{8. 9}$ वि-; Dn D$_{1. 2. 5. 6}$ ते (for सु-). K$_{5}$ T$_{1. 2}$ -निष्ठिता (for -निश्चिता). Dn$_{1}$ युद्धे (for योद्धुम्).

48 ^{a}) D$_{1}$ सर्वे; D$_{5}$ (before corr. as in text) तदा (for ततो). B$_{5}$ समाश्वस्य. K$_{5}$ D$_{3}$ वाहनानि समासाद्य (K$_{5}$ °साचाभि [sic]); T$_{1. 2. 4}$ G समाश्वास्य च राजानं. —^{b}) D$_{1}$ वीरा; D$_{4. 10}$ सर्व- (for सर्वे). K$_{5}$ D$_{4}$ युद्धाय (for °भि-). D$_{4. 9}$ -नंदिताः; D$_{8}$ -नंदत (for -नन्दिनः). —^{c}) K$_{3. 4}$ वने; D$_{4}$ समे; T$_{1}$ पुरो; T$_{2}$ पुरा; T$_{3}$ पुनर्; T$_{4}$ G$_{1. 3}$ ऊन-; G$_{2}$ अथ; M$_{2. 3}$ उभे; M$_{4}$ शुभे (for ऊने). Ś$_{1}$ K$_{1-3}$ Dn$_{2. n3}$ D$_{2. 6}$ द्वे (for द्वि-). T$_{2-4}$ G$_{2}$ -योजनं; M$_{3}$ -योगिने (sic) (for -योजने). —^{d}) K$_{1. 3}$ D$_{3}$ प्रत्य(K$_{3}$ °ति)तिष्ठंति; D$_{1. 6}$ प्रतितिष्ठंत. D$_{5}$ प्रतिष्ठंति सकौरवाः.

49 D$_{1}$ om. 49^{ab}. —^{a}) Ca (gloss: निरावरणे) प्राकाशे (for आ°). B$_{5}$ विक्रमे; T$_{4}$ विभ्रमे (for विद्रुमे).

C. 9. 290
B. 9. 5. 52
K. 9. 4. 52

तव पुत्राः कृतोत्साहाः पर्यवर्तन्त ते ततः ।
पर्यवस्थाप्य चात्मानमन्योन्येन पुनस्तदा ।
सर्वे राजन्न्यवर्तन्त क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

5

संजय उवाच ।
अथ हैमवते प्रस्थे स्थित्वा युद्धाभिनन्दिनः ।
सर्व एव महाराज योधास्तत्र समागताः ॥ १
शल्यश्च चित्रसेनश्च शकुनिश्च महारथः ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ २
सुषेणोऽरिष्टसेनश्च धृतसेनश्च वीर्यवान् ।
जयत्सेनश्च राजानस्ते रात्रिमुषितास्ततः ॥ ३
रणे कर्णे हते वीरे त्रासिता जितकाशिभिः ।
नालभन्शर्म ते पुत्रा हिमवन्तमृते गिरिम् ॥ ४
तेऽब्रुवन्सहितास्तत्र राजानं सैन्यसंनिधौ ।

M2–4 सुख्ये (for पुण्ये). — b) D3.9 प्रस्थो; D4 पृष्ठे (for प्रस्थे). Dn D6 हैमवतः; D5 हेम° (for हिम°). — c) Hypermetric. D3 अरुणं; D8 आरुणां; T3 G2 पूर्णां (for अरुणां). — d) D8 ययुः (for पपुः). B2.5 D6 संस्थश्; B3.4 सस्यश्; Dn सुस्थाश् (for सस्नुश्). K3 D1 ते जलं; D10 M तज्जले (for तज्जलम्).

50 D1 om. 50. — a) K4 B D2.4–6.8.11 पुत्र-; Dn3 पुत्रः; T1.2 वत्साः (for पुत्राः). — b) K4 D10 संन्यवर्तंत; Ca पर्य° (as in text). D9 ते जनाः; T1.2 भारत (for ते ततः). D3 संन्यवर्तांततो यतः (sic); D4 तत्रावसंत ते पुनः. — After 50b, D4 S repeat 47ab. — d) Dn D2.5.6 अन्योन्यं च; T4 G2 ते चान्योन्यं (for अन्योन्येन). Ś1 पुरस्तदा; K4 परंतप; B1 T1.2 पुनः पुनः; T3 पुनस्तथा. — B4 damaged for 50ef. — e) D9.10 सर्व- (for सर्वे). K5 Dn2.n3 D6 प्रवर्तंत (for न्यव°). — f) Dn D2.3.5 -नोदिताः (for -चो°).

Colophon: D7 missing. — *Adhy. name:* Ś1 K1–3 T1.2.4 G दुर्योधनवाक्यं; D2 संजयवाक्यं; M3 दुर्योधनव्यवसायः; M4 दुर्योधनमरणव्यवसायः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn D11 5; D1 S 4 (as in text). — *Śloka no.:* K5 49; Dn 50; D2 81 (sic).

5

This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 D1 om. 1ab. — a) T1.2 तथा (for अथ). K4 Dn3 D2.4.6 M3 है(D4 हे)मवतः; T2 हिमवतः. K4 D4 T3.4 G पृष्ठे (for प्रस्थे). — b) B (except B5) Dn D2.5.6.8 M3 स्थिता. T3 युद्धाय (for युद्धाभि-). — c) K2 महारथा; K3 D6.10.11 °योधास्; Dn1 °राजन् (for °राज). — d) K3 D6.10.11 तत्र तत्र; D4 योद्धारस्ते (for योधास्तत्र). S (except T1) यो(M1.2.4 यौ)धास्ते पुत्रमब्रुवन्.

2 b) K3 D1 महाबलः; K1 [अ]पि सौबलः; D8.9 महारथाः (for °रथः). — K5 om. 2cd.

3 a) K2 स्वषेणो; K3.4 Dn D2.5 सुखेणो (D2.4 °नो); D8 सुषेनो. D8 -नेमिश्च (for -सेनश्च). — b) Ś1 K1–3 वृष-; K4 M धृष्ट-; Dn D1.2.5.6 वसु; D10 जय-; T2 भृत- (for धृत-). — D1 om. 3c–4d. — c) K1.5 B1 D8.9 जयसेनश्च; Dn D2.5.6 जयात्मा-(D5 °त्म)नश्च; T2 जयत्सेनस्य; T3 एते नृपाश्च (for जयत्सेनश्च). D3 [ए]व राजा; D4 राजा वै; T3.4 G राजानम् (for °नस्). M जयत्सेनोश्वसेनश्च. — d) D3.4 तां (for ते). Dn D2 चाति-; D8 रात्रीर् (for रात्रिम्). K3 D3.4.10 उखितास्; Dn1 -प्रथि°; Dn3 D2.5 -मथि° (for उषि°). D5 तथा (for ततः). S (except T1.2) इदं (M सर्वे) वचनमब्रुवन्.

4 D1 om. 4 (cf. v. l. 3). — a) D4 मत्वा कर्णं हतं वीरं; M1 महारथे हते कर्णे. — b) D8 corrupt. T G1.2 जयकाशि(G2 °कांक्षि)भिः; Cn, v जितकाशिभिः (as in text). — c) B5 D3.8 नालभत्; Dn2.n3 नालंभंश् (for नालभन्). Dn चैव (for शर्म). B1.3

कृतयत्ना रणे राजन्संपूज्य विधिवत्तदा ॥ ५
कृत्वा सेनाप्रणेतारं परांस्त्वं योद्धुमर्हसि ।
येनाभिगुप्ताः संग्रामे जयेमासुहृदो वयम् ॥ ६
ततो दुर्योधनः स्थित्वा रथे रथवरोत्तमम् ।
सर्वयुद्धविभागज्ञमन्तकप्रतिमं युधि ॥ ७
खड्गं प्रच्छन्नशिरसं कम्बुग्रीवं प्रियंवदम् ।
व्याकोशपद्माभिमुखं व्याघ्रास्यं मेरुगौरवम् ॥ ८
स्थाणोर्वृषस्य सदृशं स्कन्धनेत्रगतिस्वरैः ।
पुष्टश्लिष्टायतभुजं सुविस्तीर्णघनोरसम् ॥ ९
जवे बले च सदृशमरुणानुजवातयोः ।
आदित्यस्य त्विषा तुल्यं बुद्ध्या चोशनसा समम् ॥ १०
कान्तिरूपमुखैश्वर्यैस्त्रिभिश्चन्द्रमसोपमम् ।
काञ्चनोपलसंघातैः सदृशं श्लिष्टसंधिकम् ॥ ११
सुवृत्तोरुकटीजङ्घं सुपादं स्वङ्गुलीनखम् ।

C. 9. 303
B. 9. 6. 12
K. 9. 5. 12

D2.3.5 पुत्रो; D8 पुत्राद् (for पुत्रा). — d) D8 गिरं. D4 हैमंते गाश्च दुर्बला:.

5 a) D4 अब्रुवन् (for तेऽब्रु°). M1 सखितास् (for सहि°). K2 वीरा (for तत्र). — b) T2 राजान: (for °नं). D10.11 शल्य- (for सैन्य-). D4 राजानं गिरिमूर्धनि. — D1 om. 5cd. — c) Dn2 कृतयत्नो; Dn3 °यत्नौ; D3 °त्नया; T2 °यात्रा (for °यत्ना). D9 कृतवर्मा यत्ना राजन् (sic). — d) Dn1.n2 D2.6 तत: (for तदा). D4 संपूज्य च यथाविधि.

6 a) K2 -प्रणीतारं. — D1 om. 6c–17f. — c) Dn1.n2 D2.6 T1.2 सेनाभिगुप्ता: (for येनाभि°). B1 समरे; D10 समे (sic); T1.3 G2 योत्स्याम; T2 यास्याम; G3 M1 योत्स्यामो (for संग्रामे). T4 सेनायामभिगुप्तायां. — d) Ś1 K1.2 जयामासुहृदो; K5 D2.9 T2.4 M1.3 जयेम (K5 °न) सु°; D4 जयेमासुहृनो. D10 युधि (for वयम्). D3 जयेमाशु हृदोपमं.

7 D1 om. 7 (cf. v. l. 6). — a) D6 दुर्योधनं. D10 ष्ठित्वा (for स्थित्वा). — b) Ś1 K1.2 Dn2.n3 D10 रथं; S रणे (for रथे). K4.5 D3.4 M रथवरोत्तमे (K4.5 °म:). — c) D6 सर्वे (for सर्व-). T G -सत्त्व- (for -युद्ध-). K3 B Dn3 D8.9.11 -विभावज्ञम्; D4 -विभागज्ञ: (for °ज्ञम्). — d) Dn T G M1 रणे; D2.5 भुवि (for युधि).

8 D1 om. 8 (cf. v. l. 6). — a) D4 T4 corrupt. B2 शृंगं; Dn1.n2 D2.6 शृंग-; Dn3 D3.9 स्वंग-; D10 स्वस्वंग (sic) (for खड्गं). K3 D6.8 प्रच्छिन्न-. K4 सुगुप्तभिन्नशिरसं; T1.2 G1.3 M स्वां (M3 स्वं) गप्रच्छादि- (T1.2 °च्छिन्न) शिरसं; T3 G2 स्वप्रभाच्छादितदिशं. — b) D4 कंबूग्रीवं. G2 रणप्रियं (for प्रियंवदम्). — c) K1 आकाश-; K5 आकोष-; B1 व्याकोष-; Dn1 व्याक्रोशत्; D3 अकोप-; T4 G3 व्याक्रोश-; G2 व्याकोच- (for व्याकोश-). K5 B D (except D4; D1 om.; D7 missing) -पद्मपत्राक्षं (for -पद्माभिमुखं). — d) T3 व्याघ्राभं (for व्याघ्रास्यं). K5 B1 Dn D5.6 मेघ- (for मेरु-). T1.2 मेरुमंदरगौरवं.

9 D1 om. 9 (cf. v. l. 6). — a) T1.2 शंभोर् (for स्थाणोर्). D9 रुद्रस्य (for सदृशं). D4 वृषस्य सदृशं स्थाणो:. — b) K2.3 स्कंद- (for स्कन्ध-). B2 -गतिं (for -गति-). K5 B1.3 D8.9 T4 G2 -स्वनै:; B2 वलै:; Dn1 -स्वरत्; Dn2.n3 -स्वरं; D4 -स्वरे (for -स्वरै:). — c) Ś1 K1.3 प्रज्ञा-; D9 पुच्छ-; T1–3 मुष्टि-; T4 पुष्टं (for पुष्ट-). D4 -श्लिष्टायुत-; T3 -शिष्टायत- (for -श्लिष्टायत-). K4 जुष्टक्लिष्टायतभुजं. ❀ Ca: श्लिष्टेति पाठश्चिन्त्य: । ❀ — d) D10 सुविस्तीर्णं. Dn D2.5.6 -महोरसं; D8 -वनेपसं (sic); D10.11 -वरोरसं (for -घनोरसम्). D4 सुविस्तीर्णोरुवक्षसं; D9 सुविस्तीर्णायतोरसं; S सुविस्तीर्णो (G2 °प्रसन्नो) रसं शुभं.

10 D1 om. 10 (cf. v. l. 6). — a) Ś1 K1 जले बले; K5 B2 D3.10.11 T3 G2 M बले जवे (by transp.). D4 सदृश:. K2 D5 जवे (D5 °ये) बलेन सदृशम्. — b) D9 corrupt. — c) B Dn D2.5.6.8–11 T1 G1 [अ]र्चिषा (for त्विषा). D10 तुल्यो. — d) K5 चोसिनसा (sic); D3.4 वोश° (for चोश°). D3 सतं (sic) (for समम्). K1–3 बुद्ध्या चोश (K1 °स) नसोपमं.

11 D1 om. 11 (cf. v. l. 6). K3 om. (hapl.) 11ab. — a) K2 B3.5 D2–4.8 T4 M Ca -सुखै (D3 °षै)-श्वर्यैस्; Dn -सु (Dn2 -मु) खैश्वर्य-; D10.11 -मुखैश्चैव; T3 G2 -बलैश्वर्यैस् (for -मुखै°). — b) K4.5 B Dn D2–6.8–11 T1.2 चंद्रमसा समं (T2 °म:); T3 °सोपमा (for °सोपमम्). M1 चंद्रेंद्रधनदोपमं. — c) D3 कांचनैलक्ष- (sic); D4.10 T1.2 °नोत्पल-; Ca °नोपल- (as in text). D8 -संधामै:; S Ca -संघात- (for -संघातै:). — d) M3 -सदृश- (for °शं). D4 श्लिष्टसंधितं; T3.4 G M श्लि (M1 क्लि) ष्टसंधिनं; Ca °संधिकम् (as in text).

12 D1 om. 12 (cf. v. l. 6). — a) K5 सुवृतोनु-; Dn1 D4 सुवृतोरु-; D3 सुवृत्तानु- (for °त्तोरु-). G3

C. 9. 303
B. 9. 6. 12
K. 9. 5. 12

स्मृत्वा स्मृत्वैव च गुणान्धात्रा यत्नाद्विनिर्मितम् ॥ १२
सर्वलक्षणसंपन्नं निपुणं श्रुतिसागरम् ।
जेतारं तरसारीणामजेयं शत्रुभिर्बलात् ॥ १३
दशाङ्गं यश्चतुष्पादमिष्वस्त्रं वेद तत्त्वतः ।
साङ्गांश्च चतुरो वेदान्सम्यगाख्यानपञ्चमान् ॥ १४
आराध्य त्र्यम्बकं यत्नाद्व्रतैरुग्रैर्महातपाः ।
अयोनिजायामुत्पन्नो द्रोणेनायोनिजेन यः ॥ १५
तमप्रतिमकर्माणं रूपेणासदृशं भुवि ।
पारगं सर्वविद्यानां गुणार्णवमनिन्दितम् ।
तमभ्येत्यात्मजस्तुभ्यमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ १६
यं पुरस्कृत्य सहिता युधि जेष्याम पाण्डवान् ।
गुरुपुत्रोऽद्य सर्वेषामस्माकं परमा गतिः ।
भवांस्तस्मान्नियोगात्ते कोऽस्तु सेनापतिर्मम ॥ १७

द्रौणिरुवाच ।

अयं कुलेन वीर्येण तेजसा यशसा श्रिया ।
ः समुदितः शल्यो नोऽस्तु चमूपतिः ॥ १८

-घटी- (for -कटी-). Dn_2 -संधं; Dn_3 -जंघा; D_5 -जंघे (for -जङ्घं). —^{b}) D_5 सुपदं; $T_{1.2}$ सुपार्श्वं; G_3 स्वपादा (for सुपादं). D_2 T_2 स्वं(D_2 त्वं)गुळीनखं; D_3 °ळीयकं; T_3 °ळीनघं; G_2 स्वंगुळीतलं. —^{c}) D_8 corrupt. Dn स्मृत्वा च; D_4 M_1 स्मृत्वेव; D_6 रथं च (for स्मृत्वैव). $K_{3.4}$ B $D_{2.5.9-11}$ तु; K_5 D_3 हि; Dn_1 $G_{1.3}$ सु-; $Dn_{2.n3}$ स (for च). K_4 D_6 गणान्; G_3 -गुणं (for गुणान्). T_4 स्नात्वा स्मृत्वा चांबुगुणान्. —^{d}) D_9 यत्नैर् (for यत्नाद्). K_5 विनिर्मितान्. $T_{1.2}$ धात्रा यत्नेन निर्मितं.

13 D_1 om. 13 (cf. v. l. 6). —^{a}) D_3 सर्वै (for सर्व-). D_4 T_2 -संपूर्णं (for -संपन्नं). —^{b}) M_4 सद्गुण- (for निपुणं). D_4 -पारगं; M_1 -सागरे (for -सागरम्). —^{c}) $D_{4.10}$ येत्ता(D_{10} °ता)रं. —^{d}) K_1 अजयं; B_2 $T_{1.2}$ G M_{2-4} अजय्यं; T_3 अव्ययं (for अजेयं). K_5 $D_{3.10.11}$ अरिभिर् (for शत्रु°). — After 13, T_{1-3} ins.:

41* प्रयोगबलसंहारप्रायश्चित्तं सुमङ्गलम् ।
प्रयोगविनियोगौ च स्मृतिं यस्य गुणान्विदुः ।

[(L. 1) T_1 -छळ- (for -बल-). $T_{2.3}$ समंगळं. —(L. 2) T_2 स्मृतं (for स्मृतिं).]

14 D_1 om. 14 (cf. v. l. 6). —^{b}) Ś$_1$ (*sup. lin.* as in text) K_1 इष्वंगं; D_8 इष्टास्त्रं (for °ष्वस्त्रं). —^{c}) K_3 $D_{10.11}$ सांगांस्तु; D_9 स सांगांश्; M_{2-4} सखिलांश् (for साङ्गांश्च). —^{d}) Dn_1 सग्रामाख्यान-; $Dn_{2.n3}$ समग्राख्यान-; D_2 सम्यग्व्याख्यान-.

15 D_1 om. 15 (cf. v. l. 6). B_5 om. 15^{ab}. —^{a}) Dn $D_{5.6}$ यस्माद्; M_1 रुद्रं (for यत्नाद्). —^{b}) Dn $D_{2.5}$ वरैर् (for व्रतैर्). D_4 महात्मना (for °तपाः). —^{c}) ❀ Cn: अयोनिजा कृपी, तस्यामुत्पन्नः । ❀ —^{d}) G_3 नरेण (for द्रोणेन).

16 D_1 om. 16 (cf. v. l. 6). —^{a}) Dn $D_{2.5}$ -कल्याणं (for -कर्माणं). T_4 तं प्रीतं प्रतिकर्माणं. —^{b}) K_5 $B_{1.2.4.5}$ $D_{3.4.10.11}$ S [अ]प्रतिमं (G_3 °मा) (for [अ]-सदृशं). —^{c}) Dn $D_{2.5}$ (marg. as in text). $_6$ -भूतानां (for -विद्यानां). D_3 तेजसां सर्वविप्राणां. —^{d}) $T_{1.2}$ गुणवंतम् (for गुणार्णवम्). $D_{2.5}$ अनंदितं; D_4 अनींद्रितं (sic); M_1 अनिन्प्रतं (sic) (for अनिन्दितम्). —^{e}) T_{1-3} G समेत्य (G_3 °न); M_1 समभ्येत्य (hypermetric) (for अभ्येत्य). G_1 आत्मनस् (for °जस्). K_4 D_3 स्तुल्यम्; K_5 $D_{3.5}$ (marg.; orig. as in text) तूर्णम्; D_6 M_3 तुल्यम् (for तुभ्यम्). K_2 तमप्रतिमकर्माणं रूपेणाम् (sic) (cf. 16^{ab}); T_4 तं समेत्यागुणास्तुभ्यम् (sic). —^{f}) Dn_1 अब्रुवन् (for अब्रवीत्).

17 D_1 om. 17 (cf. v. l. 6). D_4 S (except $T_{1.2}$) read 17^{ab} after 17^{ef}. —^{a}) Ś$_1$ $K_{1.2}$ सहितान्; T_3 सहसा (for सहिता). —^{b}) $K_{3.5}$ B_1 जेष्यामि; D_4 नेष्याम (for जेष्याम). $T_{3.4}$ G M_1 शात्रवान् (for पाण्ड°). — Before 17^{c}, T_3 G_2 ins. दुर्योधनः. —^{c}) Dn $D_{2.5.6}$ T_4 G M -पुत्र (for -पुत्रो). —^{d}) Dn $D_{2.5.6}$ च परा; $D_{4.9}$ M_3 परमां (for परमा). —^{e}) K_2 D_4 नियोगात्तु; D_3 निपुनः*; D_5 (marg. as in text) नियोगाय (for °गात्ते). Dn $D_{2.6}$ भवानस्मि(D_2 °स्म)न्नियोगोयं; $T_{1.2}$ अश्वत्थामन्महाबाहो. —^{f}) $T_{1.2}$ भव (for कोऽस्तु).

18 K_3 Dn $D_{1.2.4.6}$ $T_{3.4}$ G M_1 अश्वत्थामा (for द्रौणिर्). —^{a}) K_5 $D_{3.10.11}$ रूपेण; Dn $D_{1.2.5.6}$ धैर्येण; G शौर्येण (for वीर्येण). —^{b}) D_2 ओजसा; D_4 शिल्पेन; T_3 M शौर्येण; T_4 G_2 धैर्येण; $G_{1.3}$ वीर्येण (for तेजसा). K_4 वयसा; T_4 मनसा (for यशसा). K_4 धिया (for श्रिया). —^{c}) K_5 स सर्वैर् (hypermetric). K_4 सुसंपन्नः; K_5 D_3 समुदितैः (for °दितः). Dn D_6 सर्वै गुणाः समुदिताः. —^{d}) K_5 lacuna; $D_{3.10.11}$ वो; D_8 मे (for नो).

19 ^{a}) D_3 भागिनेयक्षिजांस् (sic); D_{10} °यानिह (for

भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वा कृतज्ञोऽस्मानुपागतः ।
महासेनो महाबाहुर्महासेन इवापरः ॥ १९
एनं सेनापतिं कृत्वा नृपतिं नृपसत्तम ।
शक्यः प्राप्तुं जयोऽस्माभिर्देवैः स्कन्दमिवाजितम् ॥ २०
तथोक्ते द्रोणपुत्रेण सर्व एव नराधिपाः ।
परिवार्य स्थिताः शल्यं जयशब्दांश्च चक्रिरे ।
युद्धाय च मतिं चक्रुरावेशं च परं ययुः ॥ २१
ततो दुर्योधनः शल्यं भूमौ स्थित्वा रथे स्थितम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा रामभीष्मसमं रणे ॥ २२
अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल ।
यत्र मित्रममित्रं वा परीक्षन्ते बुधा जनाः ॥ २३
स भवानस्तु नः शूरः प्रणेता वाहिनीमुखे ।
रणं च याते भवति पाण्डवा मन्दचेतसः ।
भविष्यन्ति सहामात्याः पाञ्चालाश्च निरुद्यमाः ॥ २४

शल्य उवाच ।

यत्तु मां मन्यसे राजन्कुरुराज करोमि तत् । C. 9. 318 B. 9. 6. 23 K. 9. 5. 28

°यान्निजांस्). D9 भागिनेयान्निजां रूप (sic). — D1 om. 19ᶜ–20ᵈ. — ᵈ) D5 महासेनि (sic); Cn °सेन (as in text). G3 अचलः (for अपरः).

20 D1 om. 20 (cf. v. l. 19). — ᵃ) D3 corrupt. K1. 2 Dn D2. 4. 6 T3 M1 एवं (for एनं). K5 सैन्यपतिं (for सेना°). — ᵇ) Dn1 नृपं च; Dn2. n3 नृपश्च; D2. 5 नृप त्वां; D4 नृपतिर्; D6 नृपाश्च (for नृपतिं). K5 D3. 4. 10 नृपसत्तमः. — ᶜ) Ś1 K1. 2 M2 शल्यं; T2 M4 शक्यं (for शक्यः). Ś1 K1. 2 प्राप्तो; K5 प्राप्तं (for प्राप्तुं). Dn1 [ऽ]स्माकं (for ऽस्माभिर्). — ᵈ) D3 [अ]मरः; T1. 2 G2. 3 M1 [ऊ]र्जितं (for [अ]जितम्).

21 ᵃ) K4 B5 D8 तथोक्तो; Dn यथोक्तो; D1 त थोक्ता; D4 अथोक्ते (for तथोक्ते). — ᵇ) M1 सर्वम्. Dn2. n3 D8 नराधिपः; D5 M3. 4 महारथाः; M1 जनाधिपाः (for नरा°). — ᶜ) T4 G1. 3 ततः (for स्थिताः). — ᵈ) Ś1 K1. 2 सिंहनादांश्; T1. 2 M1 जयशब्दं (for °शब्दांश्). K4 तु (for च). K2 चक्रमे (for चक्रिरे). D1 भूयो राजपुरोगमाः. — Dn1 D1 om. 21ᵉᶠ. — ᵉ) B1 reads from युद्धाय up to प्राञ्जलि (in 22ᶜ) on marg. K2 युक्ताय (for युद्धाय). Dn2. n3 D5 [अ]थ (for च). D4 T1. 3. 4 M मनश्; G1. 3 परं (for मतिं). K5 वकुर् (sic); D9 चक्रे (for चक्रुर्). T2 युद्धाय च महाराजन्; G2 °य गमनं चक्रुर्. — ᶠ) K4 आवेगं; Ca आवेशं (as in text). D8 परंतपः (for परं ययुः). Ś1 K1. 2 आवेगं परमाययुः.

22 B1 reads up to प्राञ्जलि on marg. — ᵃ) Ś1 K1–3 B2 Dn D1. 2. 6. 10 भूमौ; D5 स्थित्वा (for शल्यं). — ᵇ) D3 रथोस्थितं; T3 रथे स्थिरं (for रथे स्थितम्). Ś1 K1–3 B2 Dn D1. 2. 5. 6. 10 स्थित्वा (D5 भूमौ) रथवरे स्थितं. — ᶜ) T1. 2 प्रोवाच (for उवाच). — ᵈ) K4 D8. 10 T1. 2 द्रोण-; K5 द्रोणे; Dn1 मम (sic); T4 राज- (for राम-). G1 -भीम- (for -भीष्म-). G3 भीमसेनसमं रणे.

23 Before 23, T3 G2 ins. दुर्योधनः. — ᵃ) Dn अद्य (for अयं). D2 काळः. — ᵇ) B3 -वर्धन; D1 T G -सत्तम; D2 -वत्सळ (for -वत्सल). — ᶜ) M4 यस्मिन् (for यत्र). D10 lacuna for मित्रम. D10. 11 च (for वा). — ᵈ) Dn M1 परीक्षेत (Dn1 °तुं); D1. 10. 11 °क्ष्यंते; D4 °क्षंति (for °क्षन्ते). D4 ध्रुवं (for बुधा).

24 ᵃ) D10 अस्ति (for अस्तु). K1 शूर-. — ᵇ) B3 lacuna for प्रणेता वाहिनी. D1 सुस्वामी (for प्रणेता). M1 वाहिनीपतिः (for °मुखे). — ᶜ) D10 यशं (sic) (for रणं). K5 D3 प्रयाते; D2. 10. 11 याते च (by transp.); D5 च जाते; T1. 2. 4 G तु याते. T3 भरते (for भवति). M1. 2. 3 (*sup. lin.* as in text) सेनापतौ (M3 °मुखे) च भवति. — ᵈ) D3 संविचेतसः (for मन्द°). — ᵉ) D3 M1 भविष्यति. Dn यथा मत्वा; D6 यथामात्याः (for सहा°). — ᶠ) K4 D4 पांचाल्याश्; B1. 5 पंचालाश्; D9 पांचालश्. Dn D5. 6 तु (for च). T1. 2 सबला अपि दुर्बलाः. — After 24, K5 D2. 3. 8 ins.:

42* दुर्योधनवचः श्रुत्वा शल्यो मद्राधिपस्तदा ।
उवाच वाक्यं धर्मज्ञो राजानं राजसंनिधौ ।

[(L. 1) D3 तथा (for तदा). — (L. 2) D2 वाक्यज्ञो (for धर्मज्ञो). D8 -संनिभं (for -संनिधौ).]

25 ᵃ) Ś1 K2 T2 यत्तु मा; K5 B1. 3–5 D8. 9 यत्त्वं मां; B2 D4 यथा मां; Dn D1. 2. 5. 6 यदेवं; T3. 4 G M यत्र मां (for यत्तु मां). — ᵇ) T3. 4 G M कुरु सर्वं (for कुरुराज). D4 तं (for तत्). D1 कुरु मां तच्च- मूपतिं. — ᶜ) D3 तत् (for त्वत्). K5 -प्रियार्थे. T3. 4 G M च मे प्राणा (G3 °णान्) (for हि मे सर्वे). — ᵈ) B3 lacuna for प्राणा राज्यं धना. K5 राज्य- (for राज्यं). D1 सुखानि च; D3 धनानि वः; D4 च भारत (for धनानि

C. 9. 318
B. 9. 6. 28
K. 9. 5. 28

त्वत्प्रियार्थं हि मे सर्वे प्राणा राज्यं धनानि च ॥ २५
दुर्योधन उवाच ।
सेनापत्येन वरये त्वामहं मातुलातुलम् ।
सोऽस्मान्पाहि युधां श्रेष्ठ स्कन्दो देवानिवाहवे ॥ २६
अभिषिच्यस्व राजेन्द्र देवानामिव पावकिः ।
जहि शत्रून्रणे वीर महेन्द्रो दानवानिव ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

संजय उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञो मद्रराजः प्रतापवान्
दुर्योधनं तदा राजन्वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १
दुर्योधन महाबाहो शृणु वाक्यविदां वर ।
यावेतौ मन्यसे कृष्णौ रथस्थौ रथिनां वरौ ।
न मे तुल्यावुभावेतौ बाहुवीर्ये कथंचन ॥ २
उद्यतां पृथिवीं सर्वां ससुरासुरमानवाम् ।
योधयेयं रणमुखे संक्रुद्धः किमु पाण्डवान्

च). T3.4 G M राज्यं च भरतर्षभ.

26 D1 om. from 26 up to 9. 6. 3. — ^{a}) K3 B D8.11 G1 सैनापत्येन; K5 D3 से(D3 सै)नापत्ये च (for °पत्येन). — ^{b}) K4 मातुलानुजं; D2 °ळातुळं; D5 भ्रातृ-मातुलं; D9 G1 मातुलातुल; T1.2 °लानघ; T4 मम मातुले (for मातुलातुलम्). Dn D6 त्वां पुरस्कृत्य मातुल (D6 °लं). — ^{c}) D2 T3.4 G यो (for सो). T4 G2 पासि. — ^{d}) K2 D3 स्कंधो; D4 स्कंद्यन् (sic); D9 छंद्रो (sic) (for स्कन्दो).

27 D1 om. 27 (cf. v. l. 26). — ^{a}) B2 अभिषिच्याह; Dn D6 °षिक्तस्तु; S (except M1) °षिंचस्व; Cv °षिच्यस्व (as in text). B2 राजेंद्रं. — ^{d}) B3 lacuna for महेन्द्रो दान.

Colophon om. in Ś1 K1.2.4 D1.10 : D7 missing. — *Adhy. name :* D2 शल्यसेनापतिकरणं; T1.2 दुर्योधन-वाक्यं; T4 G1.3 शल्याभिषेकः; M2–4 सेनापत्याभ्युपगमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 Dn D11 6; S 5 (as in text). — *Śloka no.:* K5 Dn 29; D5 (wrongly) 10.

6

☞ This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 D1 om. 1–3 (cf. v. l. 9. 5. 26). G1.8 M3 om. the ref. — ^{a}) T3.4 महाराज (T4° ज्ञो); G महाप्राज्ञो (for वचो राज्ञो). — ^{b}) D8 मद्रो राजः; D10 मद्रराज्ञः (sic) (for °राजः). — D5 reads 1^{cd} on marg. — ^{cd}) Ś1 K1.2 ततो; T2.3 तथा (for तदा). K4 transp. राजन् and वाक्यम्. D10.11 राजा (for राजन्). T4 G1.3 मद्रराज (for वाक्यमेतद्). B3 lacuna for क्यमेतदुवाच ह. T1.2 इदं वचनमब्रवीत् (for 1^{d}).

2 D1 om. 2 (cf. v. l. 1). Before 2, T3.4 G ins. शल्यः. — ^{a}) T3.4 G M1 महाराज (for °बाहो). — ^{b}) D9 शूर (for शृणु). K3 T3 M4 -विशारद (K3 °दः) (for -विदां वर). T1 G शृणु वाक्यं नराधिप. — ^{c}) Ś1 यावंतौ; D9 यास्त्वेतौ; T1 यौ च तौ; G1 यौ येतौ (for यावेतौ). D8 मनस्ये (for मन्यसे). K2 कृष्णो; B4 वीरौ (for कृष्णौ). — ^{d}) G3 रथः स (sic) (for रथस्थौ). K2 रथस्थो रथिनां वरः. — ^{e}) D3 तुल्याविभाव्; T3 तुल्यप्रभाव् (for तुल्यावु°). — ^{f}) M1.2 बले; M3.4 बल- (for बाहु-). B1 D9 कदाचन (for कथं°).

3 D1 om. 3 (cf. v. l. 1). — ^{a}) K1 D4 युध्य- (D9 उद्य)तां पृथिवी सर्वा. — ^{b}) K1 -मानवा; K2 -मानवान्; D5 -मानुषां (for -मानवाम्). — ^{c}) B3 lacuna; B5 T4 योधयेहं; Dn D2.5.6 संयोधये (D2 °यद्); T1.3 G2 रोधयेयं (for योध°). G1.3 रणे मुख्यैः (for रणमुखे). — ^{d}) D4 संक्रुद्धं; T3 M1 °द्धान्. — Dn1.n2 om. (hapl.) 3^{ef}; Dn3 reads the same on marg. — ^{e}) K4 B5 विजिष्ये च; D3 विजेष्यो त्रि- (sic); D4.10.11 °ष्यामि; T3.4 °ष्येहं; G2 विजित्य च (for विजेष्ये च). D4 सर्वान् (for पार्थान्). — ^{f}) D2 पांचाळांश्च; D4

विजेष्ये च रणे पार्थान्सोमकांश्च समागतान् ॥ ३
अहं सेनाप्रणेता ते भविष्यामि न संशयः ।
तं च व्यूहं विधास्यामि न तरिष्यन्ति यं परे ।
इति सत्यं ब्रवीम्येष दुर्योधन न संशयः ॥ ४
एवमुक्तस्ततो राजा मद्राधिपतिमञ्जसा ।
अभ्यषिञ्चत सेनाया मध्ये भरतसत्तम ।
विधिना शास्त्रदृष्टेन हृष्टरूपो विशां पते ॥ ५
अभिषिक्ते ततस्तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् ।
तव सैन्येष्ववाद्यन्त वादित्राणि च भारत ॥ ६
हृष्टाश्चासंस्तदा योधा मद्रकाश्च महारथाः ।
तुष्टुवुश्चैव राजानं शल्यमाहवशोभिनम् ॥ ७
जय राजंश्चिरं जीव जहि शत्रून्समागतान् ।
तव बाहुबलं प्राप्य धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
निखिलां पृथिवीं सर्वां प्रशासन्तु हतद्विषः ॥ ८
त्वं हि शक्तो रणे जेतुं ससुरासुरमानवान् ।
मर्त्यधर्माण इह तु किमु सोमकसृञ्जयान् ॥ ९
एवं संस्तूयमानस्तु मद्राणामधिपो बली ।
हर्षं प्राप तदा वीरो दुरापमकृतात्मभिः ॥ १० C. 9. 333 B. 9. 7. 13 K. 9. 6. 19

संजयांश् (for सोमकांश्). D5.6 ससंजयान् (for समागतान्).

4 a) S वै (for ते). D9 अहं सेनान्नणे तात (sic). — B1 reads 4^{b}–5^{a} on marg. — b) D8.10 भविष्यति (for °ष्यामि). D10 om. न. D8 संशयं. — Ś1 K1–4 om. (hapl.) 4^{cdef}; D6 reads the same on marg. — c) T2 पंच-; G1.2 तच्च (for तं च). — d) D9 भविष्यंति; T1–3 G M करि° (for तरि°). D6 ये (for यं). D1 परं (for परे). T4 निकृष्यंति यमे पुरे. — After 4^{d}, D4 S read 11–17. Dn3 (marg.) D8.9 repeat 4^{e}–5^{f} after 17. D5 reads 4^{ef} on marg. — e) D10 एव; S एतद् (for एष). — f) Dn1.n2.n3 (both times) तव राजन्समाहितः; D6 शृण्वंतां सर्वकौरवाः.

5 For the repetition in Dn3 D8.9, cf. v. l. 4. Before 5, D8.9 T3 G2 ins. संजयः. B1 reads 5^{a} on marg. — a) D4 उक्त्वा (for उक्तस्). K3 G2 तथा; T3–4 M1 तदा (for ततो). D6 T2.3 राजन् (for राजा). — b) D1 मद्राधिपतिना तदा; D4 मुदा मद्राधिपं तदा; D6 महाधिपतितेजसा. — c) K3.5 D6 M3 अभिषिंचत; K4 प्रत्य°; D2 अभिषेच्य च; D3 अभ्यसिंचत; T1.4 °षिंचच्च; T2 अभिषिंचच्च (for अभ्यषिञ्चत). K4.5 D1.9 (both times) M2.4 सेनायां. — d) D4 भरतसत्तमः; T2 भारतसत्तम. D1 शल्यं सुस्वामिनं स्वयं. — f) K5 हृष्टतपो; D2 °रोमा; Bom. Kumbh. ed. क्लिष्टरूपो (for हृष्ट°).

6 a) T3 G2 M तदा (for ततस्). S शल्ये (for तस्मिन्). — c) B1.5 D4.8 वार्धत (D8 °ते) (for [अ]वाद्यन्त). D1.10.11 तव सैन्येष्ववार्धत. — d) B3 lacuna; T2.4 G2 च संघशः; G3 च सर्वशः (for च भारत).

7 a) Bom. ed. कृष्टाश् (for हृष्टाश्). K4.5 B1.3–5 D3.6.10.11 T1.2.4 G M3.4 तथा; B2 Dn D1.2.5.9 ततो (for तदा). K5 D3–5 योद्धा; M यौधा. — c) B3 चापि (for चैव). D4 राजेंद्र (for राजानं). — d) D8 -शोभनं.

8 a) B1 D4.10 राज (for राजंश्). — c) D10 बाह- (for बाहु-). — d) B4 S धार्त(T1 धृत)राष्ट्रो; D10 धार्तराष्ट्र-. K3 S -बलः; D9 -बलैः. — e) B3 lacuna for लां पृथिवीं सर्वां. K5 निखिलाः. Ś1 K1–3 पूर्णां; D1 वीराः; M1 राजन्; M2.4 राजा (for सर्वां). — f) D1 पालयंतु (for प्रशासन्तु). D4 हतद्विषं; D5 °द्विषाः; D10 महद्विषः (for हतद्विषः). D6 शशासंतु नतद्विषः; T G M2–4 प्रशास्तु निहतद्विषं; M1 हतशत्रुः प्रशास्त्विमां.

9 D1 om. 9. — a) K3 त्वं च; D9 अहं; M1 त्वां न (for त्वं हि). M1 शक्ता. Dn D5.6 सर्वान्; D2 राजन् (for जेतुं). — b) D5.6 -मानुषान्. D4 S देवगंधर्वदा(G1 °मा)नवान् (M1 °वाः). — c) Ś1 मर्त्यधर्मा (submetric); Dn D2.3.5 °धर्मेण. Ś1 K1.3 इति (for इह). K1 om.; Dn वै; D10 च (for तु). D2 वै हंतुं (for इह तु). K2 मर्त्यधर्मा इति कृते; T1.2 सत्यधर्मा तु किमुत. — d) T3 G2 किं नु (for किमु). B1.5 T3 M1 -संजयाः; Dn -संजयान् (for -सृञ्जयान्). K6 D3.10.11 किमु सं(D10 °सं)जयसोमकान्; T1.2.4 G1.3 सोमके(T4 °कै)कयसं(G3 °सं)जयान्.

10 a) D3 स एवं (hypermetric) (for एवं). K3 D10.11 संपूज्यमानस्. — b) K4 अधिको. D3 बली; D4.10 बलिः. — c) D6 T1.2 प्राप्य. T3 तथा (for तदा). — d) Ś1 K1.2.4 T1.2 दुष्पापम् (for दुरा°). B3 lacuna for पमकृता.

11 D4 S read 11–17 after 4^{cd}. D4 S om. the

C. 9. 333
B. 9. 7. 13
K. 9. 6. 6

शल्य उवाच ।

अद्यैवाहं रणे सर्वान्पाञ्चालान्सह पाण्डवैः ।
निहनिष्यामि राजेन्द्र स्वर्गं यास्यामि वा हतः ॥ ११
अद्य पश्यन्तु मां लोका विचरन्तमभीतवत् ।
अद्य पाण्डुसुताः सर्वे वासुदेवः ससात्यकिः ॥ १२
पाञ्चालाश्चेदयश्चैव द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सर्वे चापि प्रभद्रकाः ॥ १३
विक्रमं मम पश्यन्तु धनुषश्च महद्बलम् ।
लाघवं चास्त्रवीर्यं च भुजयोश्च बलं युधि ॥ १४
अद्य पश्यन्तु मे पार्थाः सिद्धाश्च सह चारणैः ।
यादृशं मे बलं बाह्वोः संपदस्त्रेषु या च मे ॥ १५
अद्य मे विक्रमं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः ।
प्रतीकारपरा भूत्वा चेष्टन्तां विविधाः क्रियाः ॥ १६
अद्य सैन्यानि पाण्डूनां द्रावयिष्ये समन्ततः
द्रोणभीष्मावति विभो सूतपुत्रं च संयुगे ।
विचरिष्ये रणे युध्यन्प्रियार्थं तव कौरव ॥ १७

संजय उवाच ।

अभिषिक्ते तदा शल्ये तव सैन्येषु मानद ।
न कर्णव्यसनं किंचिन्मेनिरे तत्र भारत ॥ १८
हृष्टाः सुमनसश्चैव बभूवुस्तत्र सैनिकाः ।

ref. —^{a}) K1.3–5 B D (D7 missing) M2–4 च (for [ए]व). —^{b}) K3 सृंजयैः ; D4 -पांडवान् (for पाण्डवैः). —^{c}) Ś1 K B (except B2) D3.8–11 वा (D9 वै) राजन् (for राजेन्द्र).

12 For the sequence in D4 S, cf. v. l. 11. —^{a}) D6 अथ (for अद्य). K4 T3 पश्यंति ; T1 G2 M पश्यतु (M3 [*sup. lin.*] °ति). T2 मा (for मां). D2 T4 लोके ; G2 M2–4 लोको ; G3 लोकान् (for लोका). —^{b}) T4 महीतले (for अभीतवत्). —^{d}) B3 lacuna ; D9.10 वासुदेवं (sic). D4 S [ऽ]श (for स-). D9 G1 -सात्यकी.

13 For the sequence in D4 S, cf. v. l. 11. —^{a}) K3 B1–3 Dn2 D8–10 पंचालाश्. M3 यदवश् (for चेद-यश्). —^{d}) D5 वापि ; M3 चाभि- (for चापि).

14 For the sequence in D4 S, cf. v. l. 11. —^{a}) Ś1 K1.2 मेद्य ; Dn1.n3 D2.5.6 मे प्र- (for मम). —^{b}) K2 B (except B2) D8.9 T3 महाबलं ; M2–4 बलं महत् (by transp.). —^{c}) K2 शास्त्र- (for चास्त्र-). —^{d}) D1 तथा बलं (for बलं युधि).

15 For the sequence in D4 S, cf. v. l. 11. —^{a}) Dn1 मां (for मे). D1 सर्वे ; D3 पार्थः (for पार्थाः). —^{b}) D3 सिद्धार्थ (sic) (for °श्च). G3 मम (for सह). — D1 om. 15^{c}–16^{d}. —^{c}) K1 महा- (for बलं). K1.2 D6 बाहोः ; B5 राज्ञः ; D8 बाहू (for बाह्वोः). —^{d}) M1.3.4 शस्त्रेषु ; M2 चास्त्रेषु (for अस्त्रेषु). M1 मे विभो (for या च मे). K5 D8 सम्यगस्त्रेषु लाघवं.

16 For the sequence in D4 S, cf. v. l. 11. D1 om. 16 (cf. v. l. 15). —^{a}) Dn D3.5.6 विग्रहं (for °क्रमं). —^{c}) D10 T1 G2 प्रतिकार-. D8 -मना (for -परा). K5 भूमौ ; G1.3 -क्रांताश् (for भूत्वा). —^{d}) T4 G M1 चेष्टंते.

17 For the sequence in D4 S, cf. v. l. 11. —^{b}) B3 lacuna for वयिष्ये समन्ततः. K2 श्रवयिष्ये ; K3 द्रावयित्वा ; D4 नाशयिष्ये (for द्राव°). — D1 om. 17^{cd}. —^{c}) K2 द्रोणपुत्राव् ; Dn1 °भीमाव् ; D4 S Cv भीष्मद्रोणाव् (for द्रोणभीष्माव्). Ś1 K1–3 D4 अपि ; K5 Dn D3.6 T4 G2 M3.4 इव ; T2 इति ; Cv (gloss : अतिक्रम्य) अति (as in text). —^{d}) K3 D3 T4 M2–4 -पुत्रश्च ; Dn -पुत्रस्य (for -पुत्रं च). — Ś1 K1–4 om. 17^{ef}. —^{e}) D2 विचरिष्यन्. Dn1.n2 D4 रणे युद्धा- (D4 यत्ना)न् ; S रणमुखे (for रणे युध्यन्). —^{f}) D1 प्रियार्थं ते सुयोधन. — After 17, Dn3 (marg.) D8.9 repeat 4^{e}–5^{f}.

18 D4 S om. the ref. —^{a}) D10.11 तथा ; G1 ततः (for तदा). D1 अभिषिक्तस्तदा शल्यस्. —^{b}) K5 D1 मानदः ; D11 भारत ; T4 मानदाः ; G3 M3 मारिष (for मानद). —^{c}) M2.3 कर्णस्य (for न कर्ण-). Ś1 K1–4 B1.3.5 D4.9 केचिन् (for किंचिन्). —^{d}) Ś1 K1.2 बत ; K3 यत्र ; K5 D10 तव (for तत्र). M1 मानवाः (for भारत). K4 B Dn D1.2.5.6.8.9 M2 (also as in text) मेनिरे भरतर्षभ (D1 °भाः).

19 K4 om. (hapl.) 19^{a}–20^{b}. —^{ab}) D1 प्रहृष्ट- (for हृष्टाः सु-). B3 lacuna for चैव बभूवुस्तत्र. D2 [ए]वं (for [ए]व). K3 ते च ; Dn1.n3 सर्वे- ; T3 G M1.4 तव (for तत्र). M3 सैनिकान्. D4 बभूवुः सैनिकास्तदा

मेनिरे निहतान्पार्थान्मद्रराजवशं गतान् ॥ १९
प्रहर्षं प्राप्य सेना तु तावकी भरतर्षभ ।
तां रात्रिं सुखिनी सुप्ता स्वस्थचित्तेव साभवत् ॥ २०
सैन्यस्य तव तं शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ।
वार्ष्णेयमब्रवीद्वाक्यं सर्वक्षत्रस्य शृण्वतः ॥ २१
मद्रराजः कृतः शल्यो धार्तराष्ट्रेण माधव ।
सेनापतिर्महेष्वासः सर्वसैन्येषु पूजितः ॥ २२
एतच्छ्रुत्वा यथाभूतं कुरु माधव यत्क्षमम् ।
भवान्नेता च गोप्ता च विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ २३
तमब्रवीन्महाराज वासुदेवो जनाधिपम् ।
आर्तायनिमहं जाने यथातत्त्वेन भारत ॥ २४
वीर्यवांश्च महातेजा महात्मा च विशेषतः ।
कृती च चित्रयोधी च संयुक्तो लाघवेन च ॥ २५
यादृग्भीष्मस्तथा द्रोणो यादृक्कर्णश्च संयुगे ।
तादृशस्तद्विशिष्टो वा मद्रराजो मतो मम ॥ २६
युध्यमानस्य तस्याजौ चिन्तयन्नेव भारत ।
योद्धारं नाधिगच्छामि तुल्यरूपं जनाधिप ॥ २७
शिखण्ड्यर्जुनभीमानां सात्वतस्य च भारत । C. 9. 351 B. 9. 7. 31 K. 9. 6. 30

(for 19^{b}). — ^{c}) S च (for नि-). T1.2.4 G तदा (for हतान्). — ^{d}) D4 -वशे.

20 K4 om. 20^{ab} (cf. v. l. 19). — ^{a}) D3 अत्रहारं (hypermetric) (for प्रहर्षं). D4 सेनां. K5 प्रहर्ष्यं सेना तु तदा. — ^{b}) K5 D3.9 तावका; D8 भारती; T3 तावती (for °की). — ^{c}) B1 D3 T2 M3 रात्रीं. K1 D5 T2 सुखिनीं; K3 सुषिनीं; K4 सुखिनः; Dn2 D10 उषि(D10 °खि)ता; D3 om.; T3.4 G सुखिता (for °नी). K4 सुप्ताः; D5 T3 सुप्त्वा; M2–4 भूत्वा (for सुप्ता). — ^{d}) K3 Dn3 D10.11 हर्ष-; B2.4 सुस्थ-; B5 सुप्त-; D3 स्वार्थ- (for स्वस्थ-). K4 -चित्तास्; D9 -चिंता (for -चित्ता). K3 B2.4.5 Dn1.n2 D1–6.8.9.11 च सा; K4 G2 तदा; K5 *सा; Dn3 हि सा; D10 समा-; T1.2.4 G1.3 M [इ]व च (for [इ]व सा). K4 D3 [अ]भवन्. B1 सुस्थचित्ता च भारत; T3 सुस्थचित्ता इवाभवत्.

21 ^{ab}) T G तु ततः (T3 G2 °दा); M1 नदतः (for तव तं). D3 संघोषं; D4 नेतारं (for तं शब्दं). S transp. शब्दं and श्रुत्वा. D4 शल्यं श्रुत्वा युधिष्ठिरः (for 21^{b}). — ^{c}) D1 श्रीकृष्णम् (for वार्ष्णेयम्). — ^{d}) K4 B4 D4.10.11 S (except M1) पश्यतः (for शृण्वतः).

22 ^{a}) D8 मद्रराज्ञः सुतः शल्यो. — ^{b}) S (except M1) मारिष (for माधव). — ^{d}) K8 -सैन्यैश्च; K4 D4 -सैन्येन; Dn2.n3 D6 -सैन्यस्य (for -सैन्येषु). Dn1 [अ]धिष्ठितः; Dn2.n3 D5.6 पश्यतः; D1 चानघ (for पूजितः).

23 ^{a}) G3 एतं (for एतच्). K2.4.5 B D2–4.8–11 T G2.3 M2–4 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). D4 यथातत्त्वं; S तथाभू(T2 °दा भू)तं (for यथा°). — ^{b}) T1.3 G1.2 मः; T2.4 G3 न (for यत्). — B4 damaged from 23^{c} up to च वि (in 25^{b}). — ^{c}) Dn D1.2.5.6 जेता (for नेता). — ^{d}) D1 अस्माकं शरणं परं.

24 B4 damaged. — ^{b}) K4 जनाधिपः; T1.2.4 G महारथं (for जनाधिपम्). — Before 24^{cd}, D2 ins. कृष्ण उवाच. — ^{c}) B2 आर्ययत्नम्; Dn1 आर्तायय (sic); Dn2.n3 आर्तायनीं; D1 मद्रराजम्; Ca (gloss: शल्यं) आर्तायनिम् (as in text). B1.3.5 Dn D5.8.9 ह्यहं; D2 त्वहं (for अहं). — ^{d}) Dn D6 यथायोगेन; D1.4.5 या- (D5 य)थातथ्येन (for यथातत्त्वेन). B3 तत्त्वेन भरतर्षभ.

25 B4 damaged up to च वि. — ^{a}) Ś1 K1.2 महाराज; S महेष्वासो (for महातेजा). — ^{c}) D4 कृतास्त्र- (for कृती च). D10 -योधां (for -योधी). — ^{d}) Dn D2.5 सुयुक्तो. D1 सर्वास्त्रकुशलो युधि.

26 B4 partly damaged. — ^{a}) B Dn D1.5.8.9 M1 यथा (for तथा). — ^{b}) K4 कर्णः स्म; M1 कीर्णश्च (for कर्णश्च). — ^{c}) M1 तादृग्वा (for तादृशस्). Ś1 K1.2.4 तद्वरिष्ठो; D10 तद्विसृष्टो. — ^{d}) D10 om. मतो. D3 च संयुगे; D4 प्रतापवान्; T1.2 G न संशयः; T4 महाबलः (for मतो मम). — After 26, D1 ins.:

43* एवमुक्ते तु कृष्णेन धर्मराजो विशां पतिः ।
संग्रामाय मतिं चक्रे ततः परपुरंजयः ।
भेरीमृदङ्गशङ्खानां पटहानां तथैव च ।
निनादैरुभयोस्तत्र सैन्ययोर्व्यासमम्बरम् ।

27 B4 partly damaged. D1 om. from 9. 6. 27 up to 9. 7. 4. T4 om. 27–28. — ^{a}) D11 अहं (for आजौ). — ^{b}) K5 B1–3 D2.3.8.9 चिंतयन्निव; B5 D10.11 °यानश्च; Dn D5.6 °यंस्तव; D4 °यानोथ (for °यन्नेव). M वीर्यवान् (for भारत). — K3 om. (hapl.) 27^{c}–28^{b}; T2 reads the same twice. — ^{c}) D10 नाति-; T3 नास- (sic) (for नाधि-). Dn D5.6 योद्धारं तं न पश्यामि. — ^{d}) T3 -मानं (for -रूपं). Ś1 K2 जनार्दन;

C. 9. 331 B. 9. 7. 31 K. 9. 6. 30 धृष्टद्युम्नस्य च तथा बलेनाभ्यधिको रणे ॥ २८

मद्रराजो महाराज सिंहद्विरदविक्रमः ।
विचरिष्यत्यभीः काले कालः क्रुद्धः प्रजास्विव ॥ २९

तस्याद्य न प्रपश्यामि प्रतियोद्धारमाहवे ।
त्वामृते पुरुषव्याघ्र शार्दूलसमविक्रमम् ॥ ३०

सदेवलोके कृत्स्नेऽस्मिन्नान्यस्त्वत्तः पुमान्भवेत् ।
मद्रराजं रणे क्रुद्धं यो हन्यात्कुरुनन्दन ।
अहन्यहनि युध्यन्तं क्षोभयन्तं बलं तव ॥ ३१

तस्माज्जहि रणे शल्यं मघवानिव शम्बरम् ।
अतिपश्चादसौ वीरो धार्तराष्ट्रेण सत्कृतः ॥ ३२

तवैव हि जयो नूनं हते मद्रेश्वरे युधि ।
तस्मिन्हते हतं सर्वं धार्तराष्ट्रबलं महत् ॥ ३३

एतच्छ्रुत्वा महाराज वचनं मम सांप्रतम् ।
प्रत्युद्याहि रणे पार्थ मद्रराजं महाबलम् ।
जहि चैनं महाबाहो वासवो नमुचिं यथा ॥ ३४

न चैवात्र दया कार्या मातुलोऽयं ममेति वै ।
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य जहि मद्रजनेश्वरम् ॥ ३५

भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा कर्णपातालसंभवम् ।

K1 Dn1 T1.3 G M3 जनाधिपं; D3 °धिपः; D1 नराधिपः (for जनाधिप).

23 For the repetition in T2, cf. v. l. 27. D1 T4 om. 28; K3 om. 28^{ab} (for both, cf. v. l. 27). — ^{b}) D3 [ए]व (for च). — ^{c}) T2 यदा; G1.3 तदा (for तथा). — ^{d}) D5.6 T3 G M भवति; D10 कर्णेन (for बलेन). D5 [अ]प्यधिको. T3 G1.3 M बले (for रणे). Dn को भवत्यधिको रणे; D4 बलेष्वेव महाबलः.

29 D1 om. 29 (cf. v. l. 27). B1 reads 29–31 on marg. — ^{a}) T4 मद्राधिपो (for मद्रराजो). K3.5 D2 महाराजः. — ^{c}) K5 om.; D4 युद्धे (for काले). — ^{d}) K5 प्रजापते (for °स्विव).

30 D1 om. 30 (cf. v. l. 27). B4 damaged for 30^{a}–41^{b}. B1 reads 30 on marg. — ^{a}) D6 तं च (for तस्य). D2 [अ]हं न; T4 [अ]प्यत्र; G1.3 [अ]प्यद्य; M1 नाद्य (by transp.). T4 G1.3 न (for प्र-). D4 नान्यं पश्यामि संग्रामे. — ^{b}) G3 इति (for प्रति-). D9 -युद्धारम्. D4 योद्धारं भवतो बले; T4 प्रयोद्धारं महामृधे. — ^{c}) D4 त्वदंते (for त्वामृते). — ^{d}) Ś1 K1 Dn1.n2 G3 -विक्रम; K4 D4.8 -विक्रमः.

31 D1 om. 31 (cf. v. l. 27). B4 damaged. B1 reads 31 on marg. — ^{a}) K4.5 D3 -दैव- (for -देव-). Dn D5.6 सदैवतेषु लोकेषु; D4 ससुरासुरलोकेस्मिन्; T G M2–4 स त्व(G1 सत्य)मेको हि (T3 °मेवेह) लोकेस्मिन्; M1 सदेवके हि लोकेस्मिन्. — ^{b}) B1 D8.9 पुमानिह; D4 परंतपः (for पुमान्भवेत्). Dn D6 नान्यश्च स्वस्तिमान्भवेत्. — ^{c}) K2 D10 रणं. — ^{d}) B3 lacuna for हन्यात्कु. D3.4.10 कुरुनंदनः. — ^{e}) D4 विगाहमानं (for अहन्यहनि). — ^{f}) K2 क्षोरयंतं; D4 क्षोभवंतं; D9 लोभयंतं (for क्षोभ°). Dn D5.6 तथा (for तव).

32 D1 om. 32 (cf. v. l. 27). B4 damaged. — ^{a}) M1 तं त्वं (for तस्माज्). — ^{b}) D8 संबरे; D10 संधरं (for शम्बरम्). — ^{c}) D4 अनु-; T1.3 M1 सौतेः; T2 G1.3 स ते; T4 G2 स तु (for अति-). K4 -भूयान् (for -पश्चाद्). Dn D6 T1–3 M1 अयं (for असौ). T3 धीरो (for वीरो). K3.5 B (B4 damaged) D8.9.11 अजेयश्चाप्यसौ वीरो (D9 °र); D2.5 अधिपश्चाप्य°; D3 अधिजेयः स्यादसौ वीरो (hypermetric). — ^{d}) D11 संगतः (for सत्कृतः).

33 D1 om. 33 (cf. v. l. 27). B4 damaged. — ^{a}) Ś1 K (except K3) B1 D2.8.9 T1.2 विजयो (for हि जयो). — ^{b}) D11 [ऽ]हनि; M2-4 भवेत् (for युधि). — ^{c}) M2–4 अस्मिन्. Dn1 om. हते. — ^{d}) K5 Dn D5 धार्तराष्ट्रं (for °राष्ट्र-). Dn D4-6 T3.4 G M प्रभो (for महत्). K4 धार्तराष्ट्रं महद्बलं.

34 D1 om. 34 (cf. v. l. 27). B4 damaged. — ^{a}) K4 एवं (for एतत्). M1 महाबाहो. D8 om. (? hapl.) 34^{bcde}. — ^{b}) T1.2 संप्रति (for सांप्रतम्). — ^{c}) D3 तं च (for पार्थ). — ^{d}) K4.5 B (except B1; B4 damaged) Dn D3.5.8–11 T G1.2 M1 महारथं (for °बलम्). — D3 om. (hapl.) 34^{e}–41^{b}. — ^{e}) K4 [ए]वं (for [ए]नं). Dn D4.5 T3.4 G M महाराज (for °बाहो). — ^{f}) D4 transp. वासवो and नमुचिं.

35 D1 om. 35 (cf. v. l. 27). D3 om. 35 (cf. v. l. 34). B4 damaged. — ^{a}) D8 तं (for न). M2–4 मतिः (for दया). — ^{b}) Ś1 K1.3.4 M3 मातुलेयो (for °लोऽयं). D4 G1.3 M1 च (for वै). T4 मातुलो धर्ममेति वै. — D8 om. 35^{c}–36^{b}. — ^{c}) K3 क्षत्रधर्मा.

मा निमज्जस्व सगणः शल्यमासाद्य गोष्पदम् ॥ ३६
यच्च ते तपसो वीर्यं यच्च क्षात्रं बलं तव ।
तद्दर्शय रणे सर्वं जहि चैनं महारथम् ॥ ३७
एतावदुक्त्वा वचनं केशवः परवीरहा ।
जगाम शिबिरं सायं पूज्यमानोऽथ पाण्डवैः ॥ ३८
केशवे तु तदा याते धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
विसृज्य सर्वान्भ्रातॄंश्च पाञ्चालानथ सोमकान् ।
सुष्वाप रजनीं तां तु विशल्य इव कुञ्जरः ॥ ३९
ते च सर्वे महेष्वासाः पाञ्चालाः पाण्डवास्तथा ।
कर्णस्य निधने हृष्टाः सुषुपुस्तां निशां तदा ॥ ४०
गतज्वरं महेष्वासं तीर्णपारं महारथम् ।
बभूव पाण्डवेयानां सैन्यं प्रमुदितं निशि ।
सूतपुत्रस्य निधने जयं लब्ध्वा च मारिष ॥ ४१

C. 9. 366
B. 9. 7. 48
K. 9. 6. 44

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

— B3 om. (hapl.) 35^{d}–37^{c}. — ^{d}) D4 -गणेश्वरं (for -जने°). M जहि शल्यं (M3 शत्रुं) जनेश्वर.

36 D1 om. 36 (cf. v. l. 27). D3 om. 36 (cf. v. l. 34). B3 om. 36; D8 om. 36^{ab} (for both, cf. v. l. 35). B4 damaged. — ^{a}) K4. 5 D2. 10. 11 T1 द्रोण-भीष्मार्णवं. T4 G तीर्णं (for तीर्त्वा). — ^{b}) Ś1 K1. 2 Dn1. n3 D5 कर्णं (for कर्ण-). D2 T2. 3 M1. 2 -पाताळ-. K1 -संनिभं; Dn -संमितं; D5 -संमतं; T3. 4 G -संयुतं; M1 -संभवः (for -संभवम्). — ^{c}) D8 om. मा. T4 तैय; G2 हि रणे (for सगणः). — ^{d}) Dn D6 गोपदं.

37 D1 om. 37 (cf. v. l. 27). D3 om. 37 (cf. v. l. 34). B3 om. 37^{abc} (cf. v. l. 35). B4 damaged. — ^{a}) S वै (for ते). D4 प्रख्यापय तपोवीर्यं. — ^{b}) K4 क्षत्रं; K5 D2 क्षात्र-; D4 S (except T1) क्षत्र- (for क्षात्रं). D8 बले (for बलं). — For 37^{ab}, Dn D5. 6 subst.:

44* चक्षुर्धर्मेति यल्लोके कथ्यसे त्वं जनाधिप ।

[D5. 6 चक्षुर्हेणेति (for °धर्मेति).]

— ^{c}) Dn D6 निदर्शय (for तद्द°). D2 रणे क्षिप्रं; D4 T3. 4 G M द्रुतं तत्र (for रणे सर्वं). — ^{d}) D4 चैव; T3. 4 G शल्यं (for चैनं). T3. 4 G M महाबलं.

38 D1 om. 38 (cf. v. l. 27). D3 om. 38 (cf. v. l. 34). B4 damaged. Before 38, T4 G2. 3 ins. संजयः. — ^{a}) K4 एतदुक्त्वा तु वचनं. — ^{c}) D2 प्रययौ (for जगाम). K5 सोथ; D2. 4. 5 कृष्णः; S साये (for सायं). — ^{d}) T G हि पांडवैः; M महारथैः (for ऽथ पाण्डवैः).

39 D1 om. 39 (cf. v. l. 27). D3 om. 39 (cf. v. l. 34). B4 damaged. — ^{ab}) T3 हि (for तु). D4 यथा; S (except G2) तथा (for तदा). B3 lacuna for याते धर्मराजो. K5 D6. 10. 11 -पुत्रो (for -राजो). — After 39^{b}, Ś1 K1. 2 read 41^{ef}. — ^{c}) K4 सार्थान्; G1. 3 सर्व- (for सर्वान्). D4 विसृज्य भ्रातॄन्सर्वान्स. — ^{d}) B3 Dn2 D6 पंचालान्; D10. 11 M पांडवान् (for पाञ्चालान्). B1. 5 D8. 9 सैनिकान् (for सोम°). — ^{e}) D2 अन्वास्य (for सुष्वाप). Ś1 K1–3 तां च; M तात (for तां तु).

40 D1 om. 40 (cf. v. l. 27). D3 om. 40 (cf. v. l. 34). Ś1 K1–3 om. 40. B4 damaged. — ^{a}) K4 तं तु; G1 तव; G3 तथा (for ते च). — ^{b}) B3 पंचालाः. — After 40^{b}, T3 ins.:

45* अब्रवीत्तावकान्सर्वान्कर्णस्य निधनेन वै

— ^{c}) Dn D6 हृदये (for निधने). D4 चैव; T3. 4 G M नैव (for हृष्टाः). — B3 lacuna for 40^{d}. — ^{d}) Dn D2. 5. 6 सुखं; M3 तथा (for तदा). D4 सुखं प्राप्ता निशां ततः.

41 D1 om. 41 (cf. v. l. 27). D3 om. 41^{ab} (cf. v. l. 34). B4 damaged for 41^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1–3 तच्च सर्वं महेष्वासं. — K1 om. 41^{b}. — ^{b}) Ś1 तीर्णं (for तीर्ण-). T3 -चारं (for -पारं). D2 महाबळं (for °रथम्). — ^{c}) Dn1 बभूवुः. — ^{d}) K3 B5 D10. 11 च मुदितं; B2 समु° (for प्रमु°). D10. 11 नृप (for निशि). D2 बलं सर्वं समागतं. — Ś1 K1. 2 read 41^{ef} after 39^{b}. K3 om. 41^{ef}. — ^{e}) G2 सूर्य- (for सूत-). Dn D4. 5 T3. 4 G1. 2 M -निधनाज्; D2 G3 निधनं (for निधने). — ^{f}) K4 बलं बद्धा (for जयं लब्ध्वा). D2 हर्षिताः; D4 भारत (for मारिष). — After 41, D2 ins.:

46* प्रभातसमये हृष्टाः संनह्यन्त रथोत्तमाः ।

७

C. 9. 357 B. 9. 8. 1 K. 9. 7. 1

संजय उवाच ।

व्यतीतायां रजन्यां तु राजा दुर्योधनस्तदा ।
अब्रवीत्तावकान्सर्वान्संनह्यन्तां महारथाः ॥ १

राज्ञस्तु मतमाज्ञाय समनह्यत सा चमूः ।
अयोजयन्रथांस्तूर्णं पर्यधावंस्तथापरे ॥ २

अकल्प्यन्त च मातङ्गाः समनह्यन्त पत्तयः ।
हयानास्तरणोपेतांश्चक्रुरन्ये सहस्रशः ॥ ३

वादित्राणां च निनदः प्रादुरासीद्विशां पते ।
बोधनार्थं हि योधानां सैन्यानां चाप्युदीर्यताम् ॥ ४

ततो बलानि सर्वाणि सेनाशिष्टानि भारत ।
संनद्धान्येव ददृशुर्मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ५

शल्यं सेनापतिं कृत्वा मद्रराजं महारथाः ।
प्रविभज्य बलं सर्वमनीकेषु व्यवस्थिताः ॥ ६

ततः सर्वे समागम्य पुत्रेण तव सैनिकाः ।

Colophon om. in D1; D7 missing. —*Adhy. name:* Ś1 K1–3 D4 T1.2 M2–4 शल्याभिषेकः; D2 शल्यसेनापत्यभिषेकः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B5 Dn D11 7; D4.10 S 6 (as in text). —*Śloka no.:* K5 Dn1 45; Dn2.n3 44.

☞ This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 D1 om. 1–4 (cf. v. l. 9. 6. 27). —^a) M1 व्यतीयाम (for °तायां). D2 च शर्वर्यां (for रजन्यां तु). —^b) D5.6 तथा (for तदा). —^c) Dn1 D10 om. (hapl.); D4 सर्वाः (for सर्वान्). —^d) K2 Dn2 संनह्यंतं; D2 °ह्यंतु; D3 °ह्यतां; D6 G3 °ह्यत (for °ह्यन्तां). M1 रथा इति (for महारथाः).

2 D1 om. 2 (cf. v. l. 1). —^a) K5 D3.10.11 T4 G राज्ञश्च; D2 तत्तस्य (for राज्ञस्तु). T1.2 आस्थाय. —^b) Dn D5.6 समनह्यंत तावकाः; D2 °नह्यन्महाचमूं; D4 संनह्यत तदा चमूः. —^c) Ś1 K1 अथोजयद् (K1 °यन्); D2.5 अयोजयद्; T1.3 G2 M2 अचोदयंस् (M2 °यत्); T2.4 G1 M3.4 अ(T4 G1 आ)योधयंस् (for अयोजयन्). Dn3 यथा; T1.2.4 G1 M1.2 तथा; T3 G2 M3.4 तदा (for रथांस्). G3 दुर्योधनं स्थिता तूर्णं. —^d) D2 सादिनोश्वास्; M2.4 पर्यधावत् (for °धावंस्). S (except M1) परान् (for [अ]परे).

3 D1 om. 3 (cf. v. l. 1). —^a) K5 D2.4 G3 अ-(G3 आ)कल्पंत च; Dn अकल्पं(Dn2 °ल्पे; Dn3 °ल्पै)स्तत्र; D3 अकल्पनव (sic); D5 अकंपंस्तत्र; D6 अद्य-कस्तत्र (sic); T4 आततत्य च; M3 अकंपंत च; Ca (gloss: सज्जिताः) अकल्प्यन्त च (as in text). Dn2.n3 D4 मातंगान्. —^b) D2 समानह्यंत. —^c) D8.9 रथान् (for हयान्). D2 हयांश्च तरुणोपेतांश्; M1 हयानावरणोपेतांश्. —^d) D2 नादान्; D4 चान्ये; G3 M2–4 अग्रे (for अन्ये).

4 D1 om. 4 (cf. v. l. 1). —^c) K3.5 B D9.10 योधनार्थं (for बोध°). D4 T1 च; T2 तु (for हि). B (except B2) D8.9 T1.2 सैन्यानां (for योधानां). Dn D2.5.6 तयोस्तत्रैव योधानां; D8 धावतां चैव योद्धानां; D11 आयोधनार्थं योधानां; T3.4 G M यो(M2.4 यौ)धानां सैन्यमुख्यानाम्. —^d) B (except B2) D8.9 योधानां; D10.11 बलानां (for सैन्यानां). Dn D5 [उ]दीर्णतां (for [उ]दीर्यताम्). D4 सैन्यानां हर्षयस्तदा; T1.2 योधानां चाप्यनेकशः; T3.4 G M अन्योन्यं प्रति(T4 °न्यमभि)गर्जतां.

5 B1 reads 5^b–6^c on marg. —^b) K4 B1.2 T2 Ca सेनानिष्टा(Ca °ष्ठा)नि; K5 °सृष्टानि; B3 समाविष्टानि; B4.5 D8.9 सेनाविष्टानि; T1.3 G2 M हतशिष्टानि; T4 ह्यनु°; G1.3 अव° (for सेना°). —^c) K2.3 [इ]व (for [ए]व). Ś1 K1–3 दृष्टानि; Dn D1.2.4–6 T1.2 M2–4 दृश्यंते (for ददृशुर्). D10.11 प्रस्थितानि व्यदृश्यंत; T3.4 G संनद्धानि व्यदृ(G1 ह्यदृ; G2 प्रदृ; G3 ह द)श्यंत; M1 समनह्यंत युद्धाय. —^d) Ś1 K1 निवर्तिनं; D5 °र्तते.

6 B1 reads 6^abc on marg. —^b) K5 महाबल; D1 °बलाः; D5.10 M1 °रथं (for °रथाः). —D1 om. 6^cd. —^c) K2 प्रविभाज्य; D3 प्रतिविष्य; D4 विभज्य च (for प्रविभज्य). —^d) K5 B5 व्यवस्थितः; Dn D2.5.6 °स्थितं (for °स्थिताः).

7 B4 partly damaged. —^a) G1.3 तव (for ततः).

कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिः शल्योऽथ सौबलः ॥ ७
अन्ये च पार्थिवाः शेषाः समयं चक्रिरे तदा ।
न न एकेन योद्धव्यं कथंचिदपि पाण्डवैः ॥ ८
यो ह्येकः पाण्डवैर्युध्येद्यो वा युध्यन्तमुत्सृजेत् ।
स पञ्चभिर्भवेद्युक्तः पातकैः सोपपातकैः ।
अन्योन्यं परिरक्षद्भिर्योद्धव्यं सहितैश्च नः ॥ ९
एवं ते समयं कृत्वा सर्वे तत्र महारथाः ।
मद्रराजं पुरस्कृत्य तूर्णमभ्यद्रवन्परान् ॥ १०
तथैव पाण्डवा राजन्व्यूह्य सैन्यं महारणे ।
अभ्ययुः कौरवान्सर्वान्योत्स्यमानाः समन्ततः ॥ ११
तद्बलं भरतश्रेष्ठ क्षुब्धार्णवसमस्वनम् ।
समुद्धूतार्णवाकारमुद्धूतरथकुञ्जरम् ॥ १२

धृतराष्ट्र उवाच

द्रोणस्य भीष्मस्य च वै राधेयस्य च मे श्रुतम् ।
पातनं शंस मे भूयः शल्यस्याथ सुतस्य मे ॥ १३
कथं रणे हतः शल्यो धर्मराजेन संजय । C. 9. 381 B. 9. 8. 14 K. 9. 7. 14

D6 समागत्य. —^{b}) K4 योद्धारस्; D3 पुत्रस्य (for पुत्रेण). M चोदिताः (for सैनिकाः). Dn1. n2 D1. 4. 5 तव पुत्रेण सैनिकाः.

8 ^{a}) K4 Dn D1. 2. 5. 6 T1. 2. 4 G1. 3 सर्वे; M1 शिष्टाः (for शेषाः). —^{b}) D8 समये. T2 तथा; T3 सदा (for तदा). K5 D8. 10. 11 समयं चक्रुराहताः (K5 °शः). —^{c}) K8 B4 D11 G1 ननु; K5 तत; Dn D1. 2. 5. 6. 9 M1 न तु; D8 न च; G2 न हि (for न न). Dn1 चैकं न; Dn2. n3 D1. 2. 5. 6 चैकेन; D8 एकं न (for एकेन). G1 यो विद्धः (for योद्धव्यं). D3. 4 न एकेनैव (D4 °नात्र) योद्धव्यं; M2–4 न त्वेकेन च योद्धव्यं. —^{d}) Dn1. n3 D2. 5. 6 M2–4 कदाचिद् (for कथं°). T1. 2 इह (for अपि). M1 पापकैः (for पाण्डवैः).

9 ^{a}) Ś1 K1 यद्येकः; M1 यमेकः (for यो ह्येकः). Ś1 K1. 2 पांडवान् (for पाण्डवैर्). D1. 2. 4. 6 युद्धे (for युध्येद्). —^{b}) B1 तयोर् (for यो वा). D3 युद्धांतम्; T4 युद्धे तम् (for युध्यन्तम्). Dn D2. 6 तयोर्युद्धं (D6 °द्धः) समुत्सृजेत्; D1 युध्येत स्वयमाहतः; M यो वा युद्धं परित्यजेत्. —^{d}) K3. 5 B Dn D2–6. 8–11 T1. 2 चो(D4 उ)पपातकैः; D1 गोवधादिकैः (for सोपपातकैः). — T1. 2 ins. after 9^{d}; T3 G after 10^{b}:

47* अथाचार्यसुतो द्रौणिर्नैको युध्येत शत्रुभिः ।

[T3 एको (for नैको).]

—^{e}) M2. 4 प्रति-; M3 अभि- (for परि-). —^{f}) B2 D10. 11 G3 ह (for नः).

10 ^{a}) T2. 4 एतत् (for एवं). —^{b}) D5 ते च; D6 तत्त्वं (for तत्र). — After 10^{b}, T3 G ins. 47*. D1. 2 T4 om. 10^{c}–11^{b}. —^{c}) T1. 2 मद्राधिपं. —^{d}) K2 तूभम् (for तूर्णम्). Ś1 K1 अभ्याद्रवन्. Dn रणात्; D4. 8 पुरात्; D6 परे (for परान्).

11 D1. 2 T4 om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). —^{a}) K4 तदैव; D9 तथैवं. B (except B5) D8. 9 सर्वे (for राजन्). —^{b}) Cn सैन्यं व्यूह्य (by transp.). Ś1 K1–3 महाहवे; Dn D5. 6 S (T4 om.) °रथाः (for °रणे). ^{c}) D1. 2 कौरवाः. K3. 5 B Dn3 D8–11 राजन्; D1 सर्वे; D2. 4 S युद्धे (for सर्वान्). —^{d}) Ś1 K1. 2. 4 यु(K4 यो)ध्यमानाः; Dn D2. 6 T2. 3 M1. 3 योत्स्यमानान् (Dn2. n3 °नां; M3 °नः).

12 D1 om. 12. —^{a}) K2 भरतश्रेष्ठं. S ततो बलं समभवत्. —^{b}) M1 क्षुंडार्णव- (for क्षुब्धा°). Ś1 K1–3 -निभ- (for -सम-). —^{c}) K3–5 B D2. 3. 8. 9. 11 T3 समुद्भूता(B3 °द्भृत्ता; T3 °द्धता)र्णवाकारम्; D4 समधूता°; T1. 2 समुद्धतपदात्यश्वम्; G1. 3 समुद्धूतार्णवं घोरम्. —^{d}) Dn2 om. मुद्धूत. D3. 6. 11 T1. 2 उद्भूत-; D4 T3. 4 G M उदीर्ण- (for उद्धूत-). D9 -रण- (for -रथ-).

13 ^{a}) D4 वधो (for च वै). K3. 5 B (except B3) Dn D1–3. 5. 6. 10. 11 T1. 2 द्रोणस्य चैव (T1. 2 °स्यैव च) भीष्मस्य; M1 भारद्वाजस्य भीष्मस्य. —^{b}) K5 B D3. 8. 9 T G मया (for च मे). D4 श्रुतः. — D1 om. 13^{cd}. —^{c}) K2 T G M2. 4 पतनं; B3 शातनं; Dn1 घातनं; M1 निधनं (for पातनं). Dn D5 समरे (for शंस मे). D4 तूर्णं (for भूयः). D3 पतंतं न शये भूयः (sic). ^{d}) G2 [अ]पि (for [अ]थ).

14 ^{b}) G1 धर्मराजोथ (sic); G3 मद्रराजोथ (for धर्मराजेन). Ś1 K1. 2 शंस नः (for संजय). — After 14^{b}, D4 ins.:

48* कथं च निहतः संख्ये गदायुद्धविशारदः ।

—^{c}) D3 भीमसेन (sic) (for भीमेन च). T3 -युद्धे; T4 -युद्धे; G1. 3 M2–4 -बुद्धिः (for -बाहुः). K4. 5 B D8. 9 T1. 2 भीमसेनेन बलिना; D4 भीमेन युद्धदैर्दीनः; G2 भीमेन च सहायुध्यत्.

C. 9. 381 B. 9. 8. 15 K. 9. 7. 14

भीमेन च महाबाहुः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ १४

संजय उवाच ।

क्षयं मनुष्यदेहानां रथनागाश्वसंक्षयम् ।
शृणु राजन्स्थिरो भूत्वा संग्रामं शंसतो मम ॥ १५
आशा बलवती राजन्पुत्राणां तेऽभवत्तदा ।
हते भीष्मे च द्रोणे च सूतपुत्रे च पातिते ।
शल्यः पार्थान्रणे सर्वान्निहनिष्यति मारिष ॥ १६
तामाशां हृदये कृत्वा समाश्वास्य च भारत ।
मद्रराजं च समरे समाश्रित्य महारथम् ।
नाथवन्तमथात्मानममन्यत सुतस्तव ॥ १७
यदा कर्णे हते पार्थाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
तदा राजन्धार्तराष्ट्रानाविवेश महद्भयम् ॥ १८
तान्समाश्वास्य तु तदा मद्रराजः प्रतापवान् ।
व्यूह्य व्यूहं महाराज सर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥ १९
प्रत्युद्यातो रणे पार्थान्मद्रराजः प्रतापवान् ।
विधुन्वन्कार्मुकं चित्रं भारघ्नं वेगवत्तरम् ॥ २०
रथप्रवरमास्थाय सैन्धवाश्वं महारथः ।
तस्य सीता महाराज रथस्थाशोभयद्रथम् ॥ २१

15 T4 lacuna for the ref. and क्ष (in 15^{a}). — ^{a}) Dn अयं; D3 यथा (for क्षयं). M -देवानां (for -देहानां). — ^{b}) K3.4 B Dn D2.5.6.8.9–11 T4 G2.3 तथा (for रथ-). — ^{c}) D2 स्थितो (for स्थिरो). — ^{d}) K4.5 D8 संग्रामे. Dn D2.5 मम शंसतः (by transp.); D8 शंतनो मम. — For 15, D1 subst.:

49* शृणु राजन्नवहितो गजाश्वनरसंक्षयम् ।
वक्ष्येऽहं सर्वयोधानां संग्रामं तव दारुणम् ।

16 ^{a}) Dn D1.2.5.6 कष्टा (for राजन्). — ^{b}) M1 transp. ऽभवत् and तदा. Dn D1.2.5.6 तव पुत्रस्य भारत. — ^{c}) D8 ते च (sic); M2–4 मृते (for हते). K (except K2) B Dn D1–3.5.8–11 transp. भीष्मे च and द्रोणे च. D4 S हते (D4 T3 G2 तथा) द्रोणे (for च द्रोणे च). D6 हते द्रोणे च ***. — ^{d}) Dn D1.2.5.6 कर्णे च निधनं गते. — ^{e}) D1.2.4.5 T4 G M शल्यः सर्वान्रणे पार्थान् (T4 हंतुं); D6 सर्वाञ्शल्यो रणे पार्थान्. — ^{f}) Ś1 K1–3 Dn1 T3 भारत; T1.2 पार्थिव (for मारिष).

17 ^{a}) T4 G2 सैनिकाः (for हृदये). Dn D2.4–6 तामाशां हृदि कृत्वा च (D4 °त्वाथ; Dn1 °त्वा*). — ^{b}) K3.5 B D1–5.8–11 T1.4 G M3.4 समाश्वस्य. D3 om. च. Ś1 K1–3 च मारिष; T4 परंतप (for च भारत). — ^{c}) K5 D3 तु (for च). D4 मद्रराजस्य समरे. — ^{d}) D4 पराक्रमः (sic); T3.4 च भारत; G M1 परंतप (M1 °पं) (for महारथम्). — ^{e}) K3–5 B D3.6.8–11 तदा-त्मानम्; Dn D2.5 तथा°; D1 हि चा°; T1 M1.4 महा°; T2 तमा°; T3.4 G ह्यथा° (for अथा°). — ^{f}) D8 आकर्णेत (sic); T1.2 मन्यमानः (for अमन्यत). K2.3 B4 D4.10.11 अमन्यंत सुतास्तव

18 ^{b}) K4 D3.4 सिंहनादान्. Dn1.n3 D1.6 च; D8 om. (for प्र-). — ^{c}) M2–4 ततो (for तदा). D4 रणे (for राजन्). D10.11 तदा तु तावकान्राजन्. — ^{d}) D3 विशशत्सु (sic) (for आविवेश). D1 T4 महाभयं (for महद्भयम्).

19 ^{a}) K5 Dn1 समाश्वस्य. K4 T3 G3 च तदा; D10.11 योधांस्तु (for तु तदा). T1.2 तान्समाश्वासयामास. — ^{b}) T1–3 G महारथः; T4 M1 महाबलः (for प्रतापवान्). — Ś1 K1–3 Dn D5.6 om. (hapl.) 19^{c}–20^{b}. T2 om. (hapl.) 19^{c}–28^{b}. — ^{c}) D4 T4 व्यूहं व्यूह्य (by transp.). — ^{d}) D4 अद्रिवत्; M4 ऋद्धिमान् (for °मत्). M3 सर्वतोभद्रबुद्धिमान्.

20 Ś1 K1–3 Dn D5.6 om. 20^{ab}; T2 om. 20 (for both, cf. v. l. 19). G2 reads 20^{a}–21^{b} after 24^{b}. — ^{a}) K4 B4 D10.11 M1 प्रत्युद्ययौ; D3 T4 °द्याते (for °द्यातो). M1 पार्थं. — ^{b}) D10 corrupt. D8 मद्रराजा. B1 reads from प्रतापवान् up to 21^{b} on marg. — ^{c}) S (T2 om.) विधून्वन्. K4 तत्र (for चित्रं). — ^{d}) B2 बलवद्; Dn3 D2 भाराढ्यं; D4 G1 M1 Ca. वेगघ्नं; D6 सारघ्नं; D10 सुप्रभं; T3 वैरघ्नं; T4 G2 वेगितं (G2 °नं); G3 M2–4 वेगवद् (for भारघ्नं). D1 T3.4 G M बलवत्तरं (for वेग°).

21 For the sequence in G2, cf. v. l. 20. T2 om. 21 (cf. v. l. 19). B1 reads 21^{ab} on marg. — ^{a}) K4 Dn1 D9 रथं (for रथ-). — ^{b}) K5 D5.9.11 M1 सैंधवांश्च; D3 सैंधवं स्वं; D8 सैंधवश्च; T1.4 G1.3 सैन्यपार्श्वं (T1 °र्श्वे); T3 सैंधवाश्वान् (for °वाश्वं). K4 D2 M3 महारथं. — After 21, G2 ins.:

50* तस्य स्थित्वा महाराज मुखे व्यूहस्य दंशितः ।
[post. half = (var.) 23^{b}.]

D1 T4 om. 21^{c}–22^{d}. — ^{c}) K3–5 D3.8.9.11 सूतो;

स तेन संवृतो वीरो रथेनामित्रकर्शनः ।
तस्थौ शूरो महाराज पुत्राणां ते भयप्रणुत् ॥ २२
प्रयाणे मद्रराजोऽभून्मुखं व्यूहस्य दंशितः ।
मद्रकैः सहितो वीरैः कर्णपुत्रैश्च दुर्जयैः ॥ २३
सव्येऽभूत्कृतवर्मा च त्रिगर्तैः परिवारितः ।
गौतमो दक्षिणे पार्श्वे शकैश्च यवनैः सह ॥ २४
अश्वत्थामा पृष्ठतोऽभूत्काम्बोजैः परिवारितः ।
दुर्योधनोऽभवन्मध्ये रक्षितः कुरुपुंगवैः ॥ २५
हयानीकेन महता सौबलश्चापि संवृतः ।
प्रययौ सर्वसैन्येन कैतव्यश्च महारथः ॥ २६
पाण्डवाश्च महेष्वासा व्यूह्य सैन्यमरिंदमाः ।
त्रिधा भूत्वा महाराज तव सैन्यमुपाद्रवन् ॥ २७
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः ।
शल्यस्य वाहिनीं तूर्णमभिदुद्रुवुराहवे ॥ २८
ततो युधिष्ठिरो राजा स्वेनानीकेन संवृतः ।
शल्यमेवाभिदुद्राव जिघांसुर्भरतर्षभ ॥ २९ C. 9. 397 B. 9. 8. 31 K. 9. 7. 29

B5 T3 पीता; Dn1 D2.6 शांता; Dn2.n3 शाति (sic); D4 शीता; D5 दांता; G2 [आ]सीनं; M3 (*inf. lin.*; orig. as in text) [अ]न्विता; **Ca** (gloss: भूमिः). v (gloss: सुवर्णफलकायां लाङ्गलेन कृता रेखा) सीता (as in text). — ^{d}) K3–5 B2.4 D3.6.8.11 G रथस्थो. D9 रथे (for रथम्). D10 T3 रथस्थाः शोभयन्रथं (D10 °न्रथी); M रथस्था शुशुभे ध्वजे.

22 For the sequence in G2, cf. v. l. 20. T2 om. 22 (cf. v. l. 19). D1 T4 om. 22 (cf. v. l. 21). — ^{a}) Ś1 K1.2 संभृतो; M महता (for संवृतो). K4 वीर; T1.3 G राजा (for वीरो). — ^{b}) T1.3 G बलेन (for रथेन). Ś1 K1–3 B (except B1) Dn2 D5.8–10 -कर्षणः; D2 -कर्षनः (sic) (for -कर्शनः). — ^{c}) K5 D8 मद्रराजः; Dn D5.6 महेष्वासः (for महाराज). — ^{d}) K5 D9.11 G3 भयप्रदः; Dn D2 भयं प्रणुत्; T3 M1 भयप्रणा(M1 °ण)त्; G3 भयं प्रणुदन् (hypermetric); **Ca** भयप्रणुत् (as in text). D4 परेषां भयमावहन्.

23 For the sequence in G2, cf. v. l. 20. T2 om. 23 (cf. v. l. 19). — ^{a}) D3 प्रययौ; D4 प्रणेता (for प्रयाणे). T4 तस्यासीन्मद्रराजोथ. — ^{b}) D4 मुखे; T4 मुख्यं (for मुखं). K1.2 D3 T3.4 G2.3 M दंसितः. B Dn D1.2.5.9 संमु(B2 D1.2.5 सन्मु-; B4 Dn3 स मु)खं (B2 °खे) व्यूह्य दं(Dn D2 °हदं)शितः. — ^{c}) Dn D6 T4 G वीरः. — ^{d}) D2 च सृंजयैः; T1 च रक्षितः; T3 सुदंसितः; T4 महारथैः; G2.3 सुदुर्जयैः (for च दु°).

24 T2 om. 24 (cf. v. l. 19). — ^{a}) Ś1 K2.3 D3 मध्ये; G2 संखे (for सव्ये). D4 G1.3 M तु (for च). K1 कृतवर्मा वामपार्श्वे. — ^{b}) K3 त्रिरथैः. — After 24^{b}, G2 reads 20^{a}–21^{b}. D5 om. (hapl.) 24^{c}–25^{b}. — ^{c}) Ś1 K1–3 कृपोभूद्; D1 कृपोथ; **Cn** गौतमो (as in text). D8 दक्षिणं. — ^{d}) K1.4 शकैः स-; K5 शक्रैश्च; D4 शकाश्च; D10 सर्वैश्च (for शकैश्च). K5 D10 जवनैः; D9 पवनैः (for यवनैः).

25 T2 om. 25 (cf. v. l. 19). D5 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — ^{a}) G1 -भाक् (for ऽभूत्). — ^{b}) Ś1 K1 कांभोजैः. — ^{d}) K2 -पांडवैः (sic) (for -पुंगवैः).

26 T2 om. 26 (cf. v. l. 19). — ^{a}) D9 सहानीकेन. — ^{b}) K2 सौबलेनापि संवृतः; D4 S (except T1; T2 om.) सौबल्लोपि (G1.3 °लेन; G2 M1 °लो हि; M2–4 °लोभि-) व्यवस्थितः. — D11 reads 26^{c}–29^{b} on marg. — ^{c}) B3 lacuna for प्रययौ सर्व-. G2 M1 प्रययुः; M2 प्रमुखे (for प्रययौ). T1.3.4 G M1 -सैन्यानि; M2–4 -सैन्यानां (for -सैन्येन). D4 संवृतः सर्वसैन्यं च. — ^{d}) D4 T3 G3 कैतवश्च. D1 हर्षयन्सर्वकौरवान्.

27 T2 om. 27 (cf. v. l. 19). D11 reads 27 on marg. — ^{a}) K5 B3.5 Dn1 D2.4.5(marg. as in text).6 पांडवापि; D9 पांचालाश्च; T1 पांडवेया (for पाण्डवाश्च). D1 पांडवा अपि वीरेंद्रा. — ^{b}) K4 व्यूढ- (for व्यूह्य). K5 B1.3–5 D2.8 अनिंदिताः; B2 D3 T3 G3 अरिंदम (D3 °मः); Dn D1.5.6.9 अतंद्रिताः; T4 अभिद्रवन्; G1 अरिंदमं (for °दमाः). — T4 om. (? hapl.) 27^{cd}. — ^{c}) K3 D10 S (T2.4 om.) भूता; D3 भूतं (for भूत्वा). D4 महाराजंस्; T1 महेष्वासास् (for महाराज). — ^{d}) D1.4.9 उपाद्रवत्; T1 G अभिद्रवन्; T3 अरिंद्रवन् (sic). B2 सुसंनद्धा युयुत्सवः.

28 T2 om. 28^{ab} (cf. v. l. 19). D11 reads 28 on marg. — ^{b}) T3.4 G [अ]पराजितः; M1 महाबलः (for °रथः). — M1 reads 28^{cd} twice. — ^{c}) B1 शैल्यस्य (sic). D4.8.9 वाहिनी; T4 [अ]भिमुखं (for वाहिनीं). B4 D11 हंतुम् (for तूर्णम्). — ^{d}) K5 D3.10 M1 (second time) अभिदुद्राव (D3 °द्रुश्च) संयुगे.

29 D11 reads 29^{ab} on marg. — ^{a}) T3 G2 M1.4

C. 9. 398 B. 9. 8. 31 K. 9. 7. 30 हार्दिक्यं तु महेष्वासमर्जुनः शत्रुपूगहा ।
संशप्तकगणांश्चैव वेगतोऽभिविदुद्रुवे ॥ ३०
गौतमं भीमसेनो वै सोमकाश्च महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त राजेन्द्र जिघांसन्तः परान्युधि ॥ ३१
माद्रीपुत्रौ तु शकुनिमुलूकं च महारथौ ।
ससैन्यौ सहसेनौ तावुपतस्थतुराहवे ॥ ३२
तथैवायुतशो योधास्तावकाः पाण्डवान्रणे ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः ॥ ३३

धृतराष्ट्र उवाच ।

हते भीष्मे महेष्वासे द्रोणे कर्णे महारथे ।
कुरुष्वल्पावशिष्टेषु पाण्डवेषु च संयुगे ॥ ३४
सुसंरब्धेषु पार्थेषु पराक्रान्तेषु संजय ।
मामकानां परेषां च किं शिष्टमभवद्बलम् ॥ ३५

संजय उवाच ।

यथा वयं परे राजन्युद्धाय समवस्थिताः ।
यावच्चासीद्बलं शिष्टं संग्रामे तन्निबोध मे ॥ ३६
एकादश सहस्राणि रथानां भरतर्षभ ।
दश दन्तिसहस्राणि सप्त चैव शतानि च ॥ ३७
पूर्णे शतसहस्रे द्वे हयानां भरतर्षभ ।
नरकोट्यस्तथा तिस्रो बलमेतत्तवाभवत् ॥ ३८

तथा; T_4 तदा (for ततो). D_8 दुर्योधनो (for युधिष्ठिरो). —^{d}) K_{3-5} B_4 $D_{3-5.\,10.\,11}$ भरतर्षभः. — After 29, M_2 reads 32.

30 ^{a}) D_9 हार्दिकं; D_{10} T_4 M_1 हार्दिक्यः. $K_{3.\,5}$ $B_{1.\,2.\,4}$ Dn_2 $D_{3.\,9-11}$ T_2 M च (for तु). —^{b}) K_4 -गर्वहा; K_5 $D_{3.\,10.\,11}$ -सैन्यहा (D_3 °हः); D_4 T_4 -सूदनः; T_2 -पुंगवः (for -पूगहा). — D_1 om. 30^{cd}. —^{c}) K_{3-5} B_4 Dn $D_{2-6.\,9-11}$ T_2 संसप्तक-. K_2 Dn_3 D_3 T_2 M_4 -गणाश्. —^{d}) K_3 B $D_{6.\,9-11}$ $T_{3.\,4}$ G वेगितो; D_8 वेगिते; M_1 वेगेन (for वेगतो). K_5 B (except B_1) $Dn_{2.\,n3}$ $D_{2.\,3.\,5.\,8.\,9}$ G_2 M_{1-3} [ऽ]भिप्र-; Dn_1 [ऽ]पि प्र-; T_3 [ऽ]हनि (for ऽभिवि-). K_4 वेगितश्चाभिदुद्रुवे; D_4 चेकितानभिदु°.

31 D_3 om. (hapl.) 31–32. —^{a}) D_4 च; T_{1-3} $G_{2.\,3}$ [ऽ]पि; T_4 हि (for वै). —^{b}) D_4 सोमश्चापि (for °काश्च). — D_1 om. 31^{cd}. —^{c}) K_4 B (except B_2) Dn $D_{2.\,5.\,8.\,9}$ T_1 G अभ्य(D_8 °भि)वर्तंत; D_4 अभिद्रवंत (for अभ्य°). —^{d}) $D_{2.\,5}$ परं (for परान्). Dn संक्रुद्धा विविधायुधाः; D_4 सहिता वीर्यवत्तमाः.

32 D_3 om. 32 (cf. v. l. 31). M_2 reads 32 after 29. —^{a}) D_4 माद्रीसुतौ. $Dn_{1.\,n3}$ $D_{1.\,2.\,5}$ T G च (for तु). T_3 G_2 शकुनिर्. —^{b}) D_{10} T_3 G_2 उलूकश्. K_{2-4} B (except B_2) Dn $D_{1.\,2.\,5.\,6.\,8-11}$ T_4 G_3 M_3 महारथं; K_5 °रथ; G_2 M_4 °रथः. —^{c}) K_5 $D_{8.\,11}$ समेतौ (for ससैन्यौ). $K_{4.\,5}$ $B_{2.\,5}$ $D_{2.\,8.\,10.\,11}$ सहसैन्यौ. $Ś_1$ K_1 शरै**** सेना; T G ससैन्यौ सहसैवोभौ. —^{d}) B_4 उपातस्थतुर्; Dn D_6 अव°; T_4 समा° (for उप°).

33 ^{a}) D_6 योद्धास्; M_{2-4} यौधास्. D_{10} तथैव चोभयोः शेषास्. —^{b}) $D_{2.\,10}$ तावकान्. D_4 पांडवा. —^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} D_4 अभ्य(K_3 °भि)धावंत; $K_{4.\,5}$ B_{3-5} Dn $D_{1-3.\,5.\,6.\,8-11}$ °वर्तंत; B_1 °वर्षंत (for °द्रवन्त).

34 $Ś_1$ om. the ref. G_3 reads from 34 up to 9. 8. 20 twice (without var.). —^{b}) T_4 $G_{1.\,3}$ हते (for द्रोणे). K_{1-3} निपातिते; D_4 T G M_{2-4} जयद्रथे; M_1 च सैंधवे (for महारथे). —^{c}) $Ś_1$ K_1 -शेषेषु; K_5 -सृष्टेषु (for -शिष्टेषु). D_4 कुरुष्वल्पविशिष्टेषु; $D_{6.\,9}$ कुरुशल्याव°. —^{d}) K_2 पांडवेयेषु (for °वेषु च). D_4 संयुताः (for °गे).

35 D_1 om. 35^{ab}. —^{a}) T G संरब्धेषु च; M_1 ससंरंभेषु (for सुसंरब्धेषु). —^{c}) G_3 पराणां (for परेषां).

36 ^{a}) K_5 Dn $D_{1.\,3.\,5.\,6.\,10.\,11}$ M_3 तथा; T_1 यदा (for यथा). D_9 T_4 बलं (for वयं). Dn_1 परं; D_8 $T_{1.\,2}$ M_1 परै. —^{b}) D_2 युद्धार्थं. K_4 B_4 $D_{2.\,8.\,10.\,11}$ T_3 G $M_{1.\,3.\,4}$ समुपस्थिताः ($G_{1.\,3}$ °तं). —^{c}) K_5 D_3 श्चासीद्; T_3 चारि-; M_{2-4} ह्यासीद् (for चासीद्). —^{d}) D_6 समासे; $T_{2.\,3}$ G_2 M संग्रामं; $G_{1.\,3}$ समग्रं (for संग्रामे). D_4 T_3 G M च (for तन्).

37 ^{c}) M_{2-4} हस्ति- (for दन्ति-). — D_3 om. (hapl.) 37^{d}–39^{a}. T_4 om. (hapl.) 37^{d}–39^{c}. K_3 om. from 37^{d} up to षट् (in 39^{a}). —^{d}) D_4 तथा सप्त (for सप्त चैव). $Ś_1$ K_1 ह (for च).

38 K_3 D_3 T_4 om. 38 (cf. v. l. 37). —^{a}) T_2 दश- (for शत-). —^{b}) K_5 $D_{2.\,10.\,11}$ तत्र भारत (for भरतर्षभ). —^{c}) $K_{4.\,5}$ Dn_1 D_{10} पत्ति-; $B_{1.\,3.\,5}$ D_8 T_2 नव (for नर-). Dn $D_{1.\,2.\,5.\,6}$ तु तिस्रो वै; M_{2-4}

रथानां षट्सहस्राणि षट्सहस्राश्च कुञ्जराः ।
दश चाश्वसहस्राणि पत्तिकोटी च भारत ॥ ३९
एतद्बलं पाण्डवानामभवच्छेषमाहवे ।
एत एव समाजग्मुर्युद्धाय भरतर्षभ ॥ ४०
एवं विभज्य राजेन्द्र मद्रराजमते स्थिताः ।
पाण्डवान्प्रत्युदीयाम जयगृद्धाः प्रमन्यवः ॥ ४१
तथैव पाण्डवाः शूराः समरे जितकाशिनः ।
उपयाता नरव्याघ्राः पाञ्चालाश्च यशस्विनः ॥ ४२
एवमेते बलौघेन परस्परवधैषिणः ।
उपयाता नरव्याघ्राः पूर्वां संध्यां प्रति प्रभो ॥ ४३
ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
तावकानां परेषां च निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४४ C. 9. 412 B. 9. 8. 45 K. 9. 7. 44

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

तथा पंच (for तथा तिस्रो). — ^{d}) D2 तथा; D9 तदा (for तव). D2 भवेत्; S (T4 om.) [अ]नघ (for [अ]-भवत्).

39 K3 om. up to षट्; D3 om. 39^{a}; T4 om. 39^{abc} (for all, cf. v. l. 37). — ^{b}) Dn D1. 2. 5 षट्-सहस्राणि; D4 T3 G M त्रिस(G3 M °सा)हस्राश्च (for षट्सह°). — Dn2 reads from कुञ्जराः up to स्राणि (in 39^{c}) twice. K5 om. 39^{cd}. — ^{d}) Dn D1. 2. 5 T3 G2 पत्तिकोटिः; D3. 4. 10 T1. 2 M2. 4 °कोटि; D6 °कोट्यश्; T4 G3 पत्तिः कोटी. Dn तथैव च; T1. 2 शतानि च (for च भारत).

40 ^{a}) D3 om. (hapl.) from पाण्डवा up to तथैव (in 42^{a}). — ^{b}) G4 शेषमासीन्महाहवे. — After 40^{b}, D4 ins. :

51* स्वल्पमप्येतदेवेह बलवत्परिरक्षितम् ।

— ^{c}) K5 तत एवं; D4 M1 एतदेव; T3 एतत्तव; M2. 4 एवमेते; M3 एवमेतत् (for एत एव). Dn D1. 2. 5. 6 परं जग्मुर्; D4 समातस्थे; M1 जगामैवं (for समाजग्मुर्).

After 41, D4 ins. :

52* शस्त्राश्चेष्वभवन्घोराः केतवः क्षयकारिणः ।
भ्रान्त्याश्वाः शतशस्तत्र नेत्राण्युच्चैरवर्षयन् ।

41 D8 om. 41 (cf. v. l. 40). — ^{b}) D10 -राजे (for -राज-). K5 B4. 5 D10. 11 -वशे (for -मते). T4 G8 स्थितः. Dn D2. 6 मद्रराजमवस्थितः (D6 °ताः); D1 °मुपाश्रिताः. — ^{c}) K1 Dn1 प्रत्युदीयामो; K5 D10. 11 °दीयस्ते; D2 °दीयाथ; T1. 2 °पाजग्मुर् (for °दीयाम). — ^{d}) K4 Dn D5. 8 T2 M3 -गृध्राः; T3 G2 -श्रद्धाः (for -गृद्धाः). T1 प्रहृष्य च; T2 प्रमथ्य च (for प्रमन्यवः). D1 वयं विजयकांक्षिणः.

42 D3 om. तथैव (cf. v. l. 40). — ^{b}) B3 संग्रामे. D1 समरेष्वनिवर्तिनः. — ^{c}) Dn3 उपायाता. — Dn3 D6 om. (hapl.) 42^{d}–43^{c}. — ^{d}) K5 B3 D10 पंचालाश्. D1. 5 तु (for च).

43 Dn3 D6 om. 43^{abc} (cf. v. l. 42). — ^{a}) K4 D10. 11 इमे ते च; K5 D3 एवमेव; T2 M1 एवमेतौ; G2 एवं तेन; M2–4 एवमेतद् (for एवमेते). D1. 2. 5. 8. 9 महाराज (for बलौघेन). — ^{b}) K5 परस्परं (for °स्पर-). D5 T2–4 G2. 3 M -जयैषिणः (for -वधै°). — ^{c}) T1. 2 महावीराः; G M2–4 नरव्याघ्र (for °व्याघ्राः). M1 पांडवा धार्तराष्ट्राश्च. — ^{d}) K4 सर्वे; K5 पूर्व- (for पूर्वां). D8 प्रचक्रिरे (for प्रति प्रभो).

44 Ś1 K1. 3 om. 44. K2 om. 44^{ab}. — ^{a}) K5 युद्धे. — B1 reads 44^{bcd} and the colophon on marg. — ^{b}) K4 सुदारुणं (for भयानकम्). D1 कुरूणां भयवर्धनं. — D1 om. 44^{cd} and the colophon.

Colophon om. in D1 : D7 missing : B1 reads it on marg. — *Adhy. name :* Ś1 K1–3 शिष्टबलसंख्या; K4 बलशिष्टसंख्यावर्णनं; D2 युद्धप्रवर्तनं; M2. 4 पुनर्युद्धप्रवर्तनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : B5 Dn D11 8; D4. 10 S 7 (as in text). — *Śloka no.* : K5 44; Dn D5 43.

C. 9. 413
B. 9. 9. 1
K. 9. 8. 1

संजय उवाच ।

ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां भयवर्धनम्
सृञ्जयैः सह राजेन्द्र घोरं देवासुरोपमम् ॥ १
नरा रथा गजौघाश्च सादिनश्च सहस्रशः ।
वाजिनश्च पराक्रान्ताः समाजग्मुः परस्परम् ॥ २
नागानां भीमरूपाणां द्रवतां निस्वनो महान् ।
अश्रूयत यथा काले जलदानां नभस्तले ॥ ३
नागैरभ्याहताः केचित्सरथा रथिनोऽपतन् ।
व्यद्रवन्त रणे वीरा द्राव्यमाणा मदोत्कटैः ॥ ४
हयौघान्पादरक्षांश्च रथिनस्तत्र शिक्षिताः ।
शरैः संप्रेषयामासुः परलोकाय भारत ॥ ५
सादिनः शिक्षिता राजन्परिवार्य महारथान् ।
विचरन्तो रणेऽभ्यघ्नन्प्रासशक्त्यृष्टिभिस्तथा ॥ ६
धन्विनः पुरुषाः केचित्संनिवार्य महारथान् ।
एकं बहव आसाद्य प्रेषयेयुर्यमक्षयम् ॥ ७
नागं रथवरांश्चान्ये परिवार्य महारथाः ।

8

This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1.1).

1 G3 reads 1–20 twice (without var.) (cf. v. l. 9. 7. 34). D1 om. 1–3. B1 reads 1[a] with the ref. on marg. —[a]) D4 T4 युद्धे. —[b]) D3 भीरूणां (for कुरूणां). D4 कुरुपांडवसेनयोः; S घोररूपं भयानकं. —[c]) K5 D8 संजयैः; Dn1. n2 D6 पांडवैः (for सृञ्जयैः). —[d]) K5 D10 घोर- (for घोरं). D4 घोरदेवासुरोपमे; S देवासुरर(G3 °ग)णोपमं.

2 D1 om. 2 (cf. v. l. 1). —[a]) K4. 5 D10. 11 M नरा रथ-; D2 रथा नरा (by transp.); T1. 2 नरौघाश्च. D6 गजाश्वाश्; D8 रथौघश् (for गजौघाश्). Ś1 K1–3 नरनागरथौघाश्च. —[b]) S वाजिनश् (for सादि°). —[c]) S सादिनश् (for वाजि°). D4 परिक्रांताः; T1 सहस्रशः; T1 G1 समाक्रांताः (for परा°). —[d]) D4. 8 समाजग्मुः.

3 D1 om. 3 (cf. v. l. 1). —[a]) K3. 5 Dn2 D3. 8. 10 गजानां (for नागानां). —[b]) D3 गर्जतां (for द्रवतां). Some MSS. निःस्वनो. D5 महत्. —[c]) D5 M3 आश्रूयत. D5 यदा; T3 तदा (for यथा). D2 काळे; D10 -कालं (for काले). —[d]) D2. 6. 9 T G M3 नभःस्थले (D2 T2 °ळे).

4 [a]) D4 नागेन (for नागैर्). D3 अश्वाहतैः (for अभ्याहताः). —[b]) K5 D3 सबला (for सरथा). D4 T G1 M भृशं (for ऽपतन्). —D1 om. 4[c]–14[b]. —[c]) K2 व्याद्रवंत; Dn1 प्रद्र°; D2 विद्र°; G1. 3 विद्रवंति (for व्यद्रवन्त). Ś1 K1. 2 रणाद्; D4 दिशो (for रणे). D– वीरे; D4 S भीता (T3 °का) (for वीरा). —[d]) D4 T4 द्रव्यमाणा; M2–4 वध्यमाना (for द्राव्यमाणा). Dn1. n2 D2. 5 मदोत्कटाः; T4 G2. 3 M1 रणोत्कटैः (for मदो°).

5 D1 om. 5 (cf. v. l. 4). Dn1 हययोधान् (hypermetric) (for हयौघान्). T4 हयौघान्पतितांश्चैव. —[b]) K4. 5 D3 शिक्षितान्. —D3 om. 5[c]–7[b]. —[c]) Ś1 K1 शनैः (for शरैः).

6 D1 om. 6 (cf. v. l. 4). D3 om. 6 (cf. v. l. 5). —[a]) D8 सांक्षितारौ (sic) (hypermetric) (for सादिनः). D4 अथ पत्तींश्च तात्राजन्. —[b]) K4 D4 महारथाः; B3 lacuna (for महारथान्). —B1 reads 6[cd] on marg. —[c]) D4 व्यचरंतो (sic); D10 विचरतो; M1 °रंते (for °रन्तो). Ś1 K1. 2 Dn1. n2 D4 G1 न्यघ्नन्; K5 भग्नान्; D9 निघ्नन्; T1 (also as in text). 2 ह्यघ्नन् (for ऽभ्यघ्नन्). —[d]) K4. 5 B3 प्राश-; D11 नाना- (for प्रास-). Dn2 D11 -शक्त्यर्ष्टिभिस्; D9 -शक्तीष्टीभिस् (sic); T2 -शक्त्यादिभिस्; T3 -शक्त्यष्टिभिस् (for -शक्त्यृष्टिभिस्). T1–3 G3 M1 तदा (for तथा).

7 D1 om. 7 (cf. v. l. 4). D3 om. 7[ab] (cf. v. l. 5). —[a]) K1 बंधिनः (for धन्विनः). K2 संबंधिपुरुषान्केचित्. —K2 om. (? hapl.) 7[b]–8[a]. K3 om. (? hapl.) 7[b]–9[c]. —[b]) K5 निवार्य च; B (except B2) Dn D2. 4–6. 8–11 परिवार्य (for संनि°). Ś1 K1 महारथाः; D4 T2 °रथं. —Ś1 K1 om. (hapl.) 7[c]–8[b]. —[c]) Dn1. n2 D5. 8 एवं; D9 एके (for एकं). D5 चाहवम् (for बहव). D10 स्वासाद्य. —[d]) D6 प्रेषयाद्य (for °येयुर्). K4. 5 D4. 10 S (except T2) प्रे(M2 प्रै)षयन्य(K4 D4 M1 °च्च)मसादनं; B2 D11 प्रययुर्यमसादनं.

8 D1 om. 8 (cf. v. l. 4). K3 om. 8; Ś1 K1 om. 8[ab]; K2 om. 8[a] (for all, cf. v. l. 7). —[a]) K5 B2

सोत्तरायुधिनं जघ्नुर्द्रवमाणा महारवम् ॥ ८
तथा च रथिनं क्रुद्धं विकिरन्तं शरान्बहून् ।
नागा जघ्नुर्महाराज परिवार्य समन्ततः ॥ ९
नागो नागमभिद्रुत्य रथी च रथिनं रणे ।
शक्तितोमरनाराचैर्निजघ्नुस्तत्र तत्र ह ॥ १०
पादातानवमृद्नन्तो रथवारणवाजिनः ।
रणमध्ये व्यदृश्यन्त कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥ ११
हयाश्च पर्यधावन्त चामरैरुपशोभिताः ।
हंसा हिमवतः प्रस्थे पिबन्त इव मेदिनीम् ॥ १२
तेषां तु वाजिनां भूमिः खुरैश्चित्रा विशां पते ।
अशोभत यथा नारी करजक्षतविक्षता ॥ १३
वाजिनां खुरशब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
पत्तीनां चापि शब्देन नागानां बृंहितेन च ॥ १४
वादित्राणां च घोषेण शङ्खानां निस्वनेन च । C. 9. 427 B. 9. 9. 15 K. 9. 8. 15

Dn D3.11 T4 G2.3 M1.2.4 नागान्; D2.6.8 नागा; M3 नाथान् (for नागं). K4.5 D5.6.8 रथवराश्; D4 T2.4 G3 M1.2 °गताश्; T1 G1.2 M3.4 °गतांश्; T3 °गजाश् (for °वरांश्). Dn D2.5.6 चैव. —K5 om. (hapl.) 8^{b}–9^{c}. —b) D4 सुदुर्मदाः (for महारथाः). —c) Ś1 K1.2.4 B1–3 D5.8.10.11 सांतरायु(B2 D11 °यो)धिनं (Ś1 K1 °नो; K2 °नां); B4.5 D6 T1 G1 सोत्तरायोधिनं; Dn1 D2.3.4.9 सोंतरा युधि तं (D2.9 °धिनं; D4 °धि ताञ्); Dn2.n3 M Cn सोत्तरा युधि तं (M °धिनो); Ca (gloss: हस्त्यारूढयोधसहितं) सोत्तरायुधिनं (as in text). Dn1 T2 जग्मुर् (for जघ्नुर्). G2 सोदरा युधि संजघ्नुस्. ❀ Cn: सोत्तराः, अयमस्मीति परस्परं वदन्तः। ❀ —d) Ś1 K1 रुवै**; K2 द्रवंतो*; B Dn D2.4.5.6.8.9 द्रवमाणं; T3 M1.3 रवमाणा (M2 °ण-); T4 G त्वरमाणा (G3 °ण-); M2.4 रवमाणान् (for द्रवमाणा). K4 D3.10.11 T1.2.4 G महारथाः; B Dn D2.5.6.8 °रथं; D4 M1 °रथान्; D9 °रथः; M2–4 °रवान् (for °रवम्).

9 D1 om. 9 (cf. v. l. 4). K3 om. 9^{abc} (cf. v. l. 7). K5 om. 9^{abc} (cf. v. l. 8). —a) D4 [ए]व; M3 वि- (for च). Ś1 K1 रथिनां; D3.4 M1 रथिनः. K4 योधं; D3.4 M3 क्रुद्धा; M1 क्रुद्धान् (for क्रुद्धं). b) Ś1 K1 lacuna; K2 विमुंचंतं; K4 D8 त्रिकरंतं (D8 °तः); M1 विकिरंतः (for °रन्तं). M3 transp. शरान् and बहून्. D4 किरंतो निशितान्बहून्. —c) Dn नागो; D4 नागं. M1.3 जग्मुर् (for जघ्नुर्).

10 D1 om. 10 (cf. v. l. 4) —a) B1 Dn D5 G1 नागा; D3 नागं (for नागो). D6 अतिद्रुत्य (for अभि°). M1 अभिसृत्य जगन्नागा (sic). —b) K5 रथिनो; D3.4 रथिनां (for °नं). D4 वरं (for रणे). M1 रथिनं रथिनो रणे. —d) K4 B2 Dn D2.3.5.6.10.11 T1.2 निजघ्ने; T3 अभिघ्नुस् (for निज°). K4.5 B Dn D2.3.5.6.8–11 भारत; D4 तत्र वै; G2 तत्र हि (for तत्र ह).

11 D1 om. 11 (cf. v. l. 4). —a) K3.4 Dn D5 पदातान्; D2.9 पदातीन्; D10 पादांतान्; T4 पातकान् (for पादातान्). Ś1 K1–3 -निघ्नंतो; T2–4 G2.3 M -मर्दंतो (for -मृद्नन्तो). D4 पदातिनममर्दंतो. —b) G1 नर- (for रथ-). B5 -वाजिभिः (for °नः). B1 रथवाजिनवारणः (sic). —c) D6 T G3 रथ-; G1 नर- (for रण-). K3 विदृश्यंत; B8 व्यजृंभंत; T1 [ऽ]प्यदृश्यंत; T2 स्म दृ°; T4 प्रदृ°; G1 हि दृ°; M2.3 [ऽ]भ्यदृ°; M4 ह्यदृ° (for व्यदृ°). —d) B1 हवम् (for महद्)

12 D1 om. 12 (cf. v. l. 4). —a) T4 परिधावंत. G2 हयाश्चैव प्रधावंतश्. —b) K3 नाराचैर् (for चामरैर्). Dn1 -शोभितैः; Dn2.n3 शोभितं. D4 T3.4 G1.3 M चा(T3 G1 च)मरापीडधा(D4 °चा)रिणः. —c) K5 Dn D2–6 T3.4 G M2–4 पृष्ठे; M1 पृष्ठात् (for प्रस्थे). —d) M पतंत (for पिबन्त).

13 D1 om. 13 (cf. v. l. 4). —a) K5 वाहिनीं (sic) (for वाजिनां). D10 सेना (for भूमिः). —b) K5 खुर-; Dn D6.10 शरैश्; D3 क्षुरैः; G1 lacuna (for खुरैश्). K5 क्षुण्ना; D3.9 M2 क्षुण्णा; B2 D10 M3.4 छिन्ना; T1.2 चित्रैर्; T4 चात्र (for चित्रा). —d) K3–5 B D (D1 om; D7 missing) T3.4 G2 M2–4 Cn करजैः (for करज-). Dn1.n2 कृत-; M3 कर- (for -क्षत-). K1.4.5 D5.8 G1 -विक्षताः (sic); D2 -वीक्षिता; D3.4 विक्षिता (D4 °ताः); M1 -विग्रहा (for -विक्षता). ❀ Ca: कराग्रैर्नखैः, करजैरिति वा पाठः।

14 D1 om. 14^{ab} (cf. v. l. 4). —a) T3 वाजिनः. K2 D4 सुख-; D5 (*sup. lin.* as in text) क्षुर- (for खुर-). —T4 om. (hapl.) 14^{bc}. G2 transp. 14^{b} and 14^{d}. —b) D9 रथे (for रथ-). K5 D3.10.11 रथानां नि(K5 निः-; D10 वि)स्वनेन च. —M3 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}. —c) D4 च वै; M1.2.4 पाद- (for चापि). —d) G2 रथानां (for नागानां). T5 G1.3 कूजितेन (for बृंहि°).

C. 9. 427 B. 9. 9. 15 K. 9. 8. 15 अभवन्नादिता भूमिर्निर्घातैरिव भारत ॥ १५
धनुषां कूजमानानां निस्त्रिंशानां च दीप्यताम् ।
कवचानां प्रभाभिश्च न प्राज्ञायत किंचन ॥ १६
बहवो बाहवश्छिन्ना नागराजकरोपमाः ।
उद्वेष्टन्ते विवेष्टन्ते वेगं कुर्वन्ति दारुणम् ॥ १७
शिरसां च महाराज पततां वसुधातले ।
च्युतानामिव तालेभ्यः फलानां श्रूयते स्वनः ॥ १८
शिरोभिः पतितैर्भाति रुधिरार्द्रैर्वसुंधरा ।
तपनीयनिभैः काले नलिनैरिव भारत ॥ १९
उद्वृत्तनयनैस्तैस्तु गतसत्त्वैः सुविक्षतैः
व्यभ्राजत महाराज पुण्डरीकैरिवावृता ॥ २०
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः सकेयूरैर्महाधनैः ।
पतितैर्भाति राजेन्द्र मही शक्रध्वजैरिव ॥ २१
ऊरुभिश्च नरेन्द्राणां विनिकृत्तैर्महाहवे ।
हस्तिहस्तोपमैरन्यैः संवृतं तद्रणाङ्गणम् ॥ २२
कबन्धशतसंकीर्णं छत्रचामरशोभितम् ।

15 M3 om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). —^{b}) Ś1 K1. 4 निःस्वनेन; K5 Dn D1–3. 6. 10. 11 G2 निनदेन (for निस्वनेन). —^{d}) T4 निधनैर् (sic) (for निर्घातैर्). D4 दारुणैः (for भारत).

16 D1 om. 16–33. —^{a}) T4 G1. 3 M1 कूज(T4 °जि)तां चैव (M1 चापि) (for °मानानां). —^{b}) Dn D2. 4. 5 निस्तृंशानां; D10. 11 शस्त्रौघानां (for निस्त्रिंशानां). K5 D3. 4 दी(D4 द)र्यंतां; T3. 4 G1 M1 पात्यतां; G2 पातिनां; G3 पश्यतां (for दीप्यताम्). —^{c}) T4 corrupt. —^{d}) K2. 4 Dn D3. 5 S (except T1 G1) प्रज्ञायत.

17 D1 om. 17 (cf. v. l. 16). The portion of the text from 17^{a} up to 43^{d} is lost in B2 on missing folio. —^{a}) D4 बहवो बाहुभिश्; T3. 4 G2. 3 M बाहवो बहवश् (by transp.). —^{b}) D10 नानागजकरोपमाः. —^{c}) Dn2. n3 उद्वेषंते; D4 T G उद्वेष्टंति; D5 उद्विष्टंते; Ca (gloss: उत्पद्य मण्डलतां यान्ति) उद्वे° (as in text). K B (B2 missing) Dn D2. 3. 5. 6. 8–11 विचेष्टंते; D4 T1–3 G1 °ष्टंति; T4 G2. 3 विवेष्टंति; Ca °ष्टन्ते (as in text). M1 वसुधायां प्रवेष्टंतो. —^{d}) M2–4 वेगांश्चक्रुश्च दारुणान्.

18 B2 missing. D1 om. 18 (cf. v. l. 16). —^{a}) Ś1 (*sup. lin.* as in text) शिरांसि. —^{b}) K5 B4 D3. 10. 11 धरणी-; D4 च धरा-; M3 च मही- (for वसुधा-). —^{c}) K3 पक्वानाम्; K5 पतताम् (for च्युतानाम्). K3 वृक्षेभ्यः; K4. 5 नालेभ्यः; D2 T2 ताळेभ्यः; D5. 6 तालेन; T3 नाराणां (for तालेभ्यः). —^{d}) K4 कुंतानां; B1 D9 तालानां (for फलानां). D8 corrupt; T4 G ध्वनिः (for स्वनः).

19 B2 missing. D1 om. 19 (cf. v. l. 16). —^{b}) Dn1 D2. 5. 8 रुधिरार्द्रा; Dn3 D6 °रार्द्रै-; T2. 3 °राग्रैर् (for °रार्द्रैर्). —^{d}) T1–3 G1 M नळिनैर्.

20 B2 missing. D1 om. 20 (cf. v. l. 16). —^{a}) D9 उद्धृता (for उद्वृत्त-). T1. 3. 4 G M1 -लोचनैस् (for नयनैस्). —^{b}) D4 गतसर्वैर्; M3 हतसत्त्वैर् (for गत°). Ś1 K1. 2. 4 D6. 7 T1. 2 मही तदा; K5 सविक्षितः (sic); B1 Dn1 D2–5. 9 सुविक्षितैः; T3 अविक्षतैः; T4 अवीक्षिता; G M अपि क्षितिः (for सुविक्षतैः). —^{c}) K4 D2 विभ्राजत; K5 बभ्राजत (for व्यभ्रा°). K3 B (B2 missing) Dn D2. 4–6. 8. 9–11 मही राजन् (for महाराज).

21 B2 missing. D1 om. 21 (cf. v. l. 16). —^{a}) K5 D5 M4 बहुभिश्. M1 चंदनासिक्तैः (for °दिग्धैः). —^{b}) D5. 8 सकर्पूरैर् (for सकेयू°). — Dn D6 om. 21^{c}–22^{b}. —^{c}) D4 पातितैर्. K4 B (B2 missing) D2. 4. 8. 9 T3. 4 G वसुधा (for राजेन्द्र). D5 पतितैर्वसुधा भाति; M पतितैर्ब(M2. 4 °र्बा)हुभिर्भाति. —^{d}) K3. 5 D8. 10. 11 T3 G2 महा- (for मही). K5 D3 -छत्र-; T2 शक्तैर् (for शक्र-). M2–4 यथा (for इव). K4 B (B2 missing) D2. 4. 5. 8. 9 यथा शक्रध्वजैस्तथा.

22 B2 missing. D1 om. 22 (cf. v. l. 16). Dn D6 om. 22^{ab} (cf. v. l. 21). —^{a}) D10. 11 जानुभिश् (for ऊरु°). T4 G1. 3 महाराज (for नरेन्द्राणां). —^{b}) B1 विनिकृत्यैर्; D2. 8. 9 °कृंतैर् (for °कृत्तैर्). D4 विनिक्षिप्तां महात्मनां. —^{c}) D8. 9 हस्तैर् (for हस्ति-). T3 G M जज्ञे; T4 चैव (for अन्यैः). —^{d}) D9 संस्मृतं; M3 संवृत्तं. Ś1 K1–3. 5 B4 D8 रणांगनं; K4 गृहांगणं; D3 रणांगकं; D4 रणांगरं; T3 M रणांकणं; T1 G1. 3 रणाजिरं; G2 रथांकणं (for रणाङ्गणम्).

23 B2 missing. D1 om. 23 (cf. v. l. 16). —^{a}) M3. 4 -गण- (for -शत-). Ś1 K1. 2 T1. 2 -संछन्नं (for -संकीर्णं). —^{b}) G1 चित्र-; M3. 4 श्वेत- (for छत्र-). K4. 5 B (B2 missing) Dn D2. 3. 5. 6. 8–11 -संकुलं (D2 °ळं) (for -शोभितम्). —^{c}) D8. 9 -बलं (for -वनं). T3. 4 G इवोद्यानं (for तच्छुशुभे). M1 विराजंति स्म बहुधा. —^{d}) T3. 4 G बहु- (for वनं). Ś1 K1. 2 D4

सेनावनं तच्छुशुभे वनं पुष्पाचितं यथा ॥ २३
तत्र योधा महाराज विचरन्तो ह्यभीतवत् ।
दृश्यन्ते रुधिराक्ताङ्गाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ २४
मातङ्गाश्चाप्यदृश्यन्त शरतोमरपीडिताः ।
पतन्तस्तत्र तत्रैव छिन्नाभ्रसदृशा रणे ॥ २५
गजानीकं महाराज वध्यमानं महात्मभिः ।
व्यदीर्यत दिशः सर्वा वातनुन्ना घना इव ॥ २६
ते गजा घनसंकाशाः पेतुरुर्व्यां समन्ततः ।
वज्ररुग्णा इव बभुः पर्वता युगसंक्षये ॥ २७
हयानां सादिभिः सार्धं पतितानां महीतले ।
राशयः संप्रदृश्यन्ते गिरिमात्रास्ततस्ततः ॥ २८
संजज्ञे रणभूमौ तु परलोकवहा नदी ।
शोणितोदा रथावर्ता ध्वजवृक्षास्थिशर्करा ॥ २९
भुजनक्रा धनुःस्रोता हस्तिशैला हयोपला ।
मेदोमज्जाकर्दमिनी छत्रहंसा गदोडुपा ॥ ३०
कवचोष्णीषसंछन्ना पताकारुचिरद्रुमा । C. 9. 443 B. 9. 9. 31 K. 9. 8. 31

T2 G1. 3 पुष्पचितं.

24 B2 missing. D1 om. 24 (cf. v. l. 16). — a) D3 ततो; D4 M2 यत्र (for तत्र). M यौधा. D9 च विविधा (for महाराज). — b) K4 D5 G2 व्यचरंतो (for विच°). D10 [ऽ]त्यभीतवत्. — c) T3. 4 G1. 3 रुधिरार्द्रांगाः. — d) D4 G सपुष्पा; T3 M1. 2. 4 सुपुष्पा; M3 संफुल्ला (for पुष्पिता). K4 किंशुका इव पुष्पिताः.

25 B2 missing. D1 om. 25 (cf. v. l. 16). — a) Dn1. n2 [अ]पि दृश्यंते; D2 व्यदृश्यंत; D4 [अ]थ दृ° (for [अ]प्यदृ°). — b) G2 शित- (for शर-). K4 -ताडिताः; D4 -विक्षिताः (for -पीडिताः). — c) D4 आपतंस्; T3 सरंतस् (for पतन्तस्). G2 दृश्यंत (for तत्रैव). — d) T2 श्वेताभ्र-; M2–4 भिन्नाभ्र- (for छिन्नाभ्र-). K4 छिन्नास्त्रैः सहसा रणे; D3 छिन्नहस्ता महारणे.

26 B2 missing. D1 om. 26 (cf. v. l. 16). — a) D3 जनानीकं; D4 गजार्णवं; T1. 2 गजा ह्यन्ये (for गजानीकं). — b) T1. 2 वध्यमाना; G2 भिद्यमानं (for वध्य°). T4 G1. 3 om. from महात्मभिः up to पतितानां (in 28b). K4 महात्मना; T1–3 G2 °रथैः (for महात्मभिः). — c) K4 T3 व्यशीर्यं(T3 °र्यं)त; B4 D3 T1. 2 व्यदीर्यंत; M2–4 व्यकीर्यत (for व्यदी°). Dn1. n3 D2. 5. 6 महाराज (for दिशः सर्वा). — d) D6 वायु- (for वात-). D5 -भिन्ना (for -नुन्ना). M3 यथा (for इव).

27 B2 missing. D1 om. 27 (cf. v. l. 16). T4 G1. 3 om. 27 (cf. v. l. 26). — a) K5 ये (for ते). B1 गता (for गजा). K2 om.; B (B2 missing) Dn D2. 5. 6. 8 मेघ-; D3 वन-; D4 T1. 3 G2 M गिरि-; T2 इव (for घन-). — b) K4 महातपाः (for समन्ततः). — B1 om. (hapl.) 27c–28d. — c) Ś1 K1. 2 वात-; D9 वायु- (for वज्र-). Ś1 K1–3 D10. 11 -नुन्ना; K4 D4 T1. 2 -भग्ना; K5 -भूमौ; D3 -भिन्ना; D8 -रुद्रा (for -रुग्णा). B3–5 Dn D2. 4–6. 8. 9 T3 G2 M विभो (for बभुः). — d) D5 इव (for युग-). D4 S (T4 G1. 3 om.) -पर्यये (for -संक्षये).

28 B2 missing. D1 om. 28 (cf. v. l. 16). T4 G1. 3 om. up to पतितानां (cf. v. l. 26). B1 om. 28 (cf. v. l. 27). — a) K5 Dn1. n2 हतानां (for हयानां). — b) D2 T2 -तळे; D4 -पते (for -तले). — c) K3 B3. 4 D8–11 स्म प्रदृश्यंते; K4 Dn D1. 2. 6 स्मात्र दृ°; D4 च प्रदृ°; S प्रत्यदृश्यंत (for संप्रदृश्यन्ते). — d) Dn2 om. the first ततः.

29 B2 missing. D1 om. 29 (cf. v. l. 16). — b) B5 D4 T2 G2 -महा- (for -वहा). — c) D4 T4 शोणितौघ- (for °तोदा). D4 महावर्ता. — d) Ś1 K1–3 -वृष्ट्यस्थि- (for -वृक्षास्थि-).

30 B2 missing. D1 om. 30 (cf. v. l. 16). — a) D2 भुजनक्र-. B4. 5 Dn D4. 8. 10 धनुःश्रोता. — b) D9 हस्तिशैल-. K1 हयोत्तमाः; Dn D5. 6 इवोपला; D2 हयोपळा; T1. 2 °रगाः (for °पला). — Dn D6 om. (hapl.) 30c–32d. — c) D4 corrupt. T4 -रथोद्दामाश्र् (for -कर्दमिनी). — K4 D3 om. (hapl.) 30d–32a. — d) K1 गदोत्तमा; D4 हयोडुपाः (sic) (for गदोडुपा). K5 भीरूणां भयवर्धनी (= 32b); S छत्रहंसोपशोभिता.

31 B2 missing. D1 om. 31 (cf. v. l. 16). K4 Dn D3. 6 om. 31 (cf. v. l. 30). — a) K5 B1. 4. 5 D9 -संपन्ना; D2. 5 G2 -संछिन्ना; D10 -संक्षुण्णा; M3 -सत्फेना (for -संछन्ना). — b) T3 G1. 3 -विकृति-; G2 -वितति-; M1. 3. 4 -रचित-; M2 -रजत- (for -रुचिर-). D4 पताका ऊर्मिमालिनी. — c) T G1. 2 M2. 4 -नक्रावळी- (M2. 4 °ली-) (for -चक्रावली-). T4 -कृष्टा; M3 -शुष्टा (sic). Ś1 K1. 2 D4 चक्रवाकावलीघु(D4 °जु)ष्टा; D2. 5 गजचक्रावलीपुच्छा (D5 °घुष्टा); D10 चक्रवाकवलाजुष्यन् (sic);

C. 9. 443
B. 9. 9. 31
K. 9. 8. 31

चक्रचक्रावलीजुष्टा त्रिवेणूदण्डकावृता ॥ ३१
शूराणां हर्षजननी भीरूणां भयवर्धिनी ।
प्रावर्तत नदी रौद्रा कुरुसृञ्जयसंकुला ॥ ३२
तां नदीं पितृलोकाय वहन्तीमतिभैरवाम् ।
तेरुर्वाहननौभिस्ते शूराः परिघबाहवः ॥ ३३
वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशां पते ।
चतुरङ्गक्षये घोरे पूर्वं देवासुरोपमे ॥ ३४
अक्रोशन्बान्धवानन्ये तत्र तत्र परंतप ।
क्रोशद्भिर्बान्धवैश्चान्ये भयार्ता न निवर्तिरे ॥ ३५
निर्मर्यादे तथा युद्धे वर्तमाने भयानके ।
अर्जुनो भीमसेनश्च मोहयांचक्रतुः परान् ॥ ३६
सा वध्यमाना महती सेना तव जनाधिप ।
अमुह्यत्तत्र तत्रैव योषिन्मदवशादिव ॥ ३७
मोहयित्वा च तां सेनां भीमसेनधनंजयौ ।
दध्मतुर्वारिजौ तत्र सिंहनादं च नेदतुः ॥ ३८
श्रुत्वैव तु महाशब्दं धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।

M1 चक्रचक्राह्वसंघुष्टा. — ^{d}) K2.3 B (B2 missing) D2.4.5.8–11 T1.2.4 त्रिवेणु-; K5 त्रिवेणैर् (for त्रिवेणू-). T1.2 -दांडवावृता; T3.4 -दंडजा° (for -दण्डका°). G1.3 त्रिवेणूरगसंवृता; G2 त्रिवेणौ घांडजावृता (sic).

32 B2 missing. D1 om. 32 (cf. v. l. 16). Dn D6 om. 32; K4 D3 om. 32^{a} (for both, cf. v. l. 30). — ^{b}) K4 B1.3.5 D3–5 T1.2 G3 M1.2.4 -वर्धनी. — ^{c}) D2 T4 घोरा; G1 रुद्रा; G3 भद्रा (for रौद्रा). — ^{d}) K3 G3 -संजय-; D3 -स्वजय- (sic) (for -सृञ्जय-). D2 T1.2 -संकुले; D4 T3.4 G M -संगमे (for -संकुला).

33 B2 missing. D1 om. 33 (cf. v. l. 16). — ^{a}) Dn3 ते नदीं; T3 G2 नदीं वै (for तां नदीं). K4.5 Dn2 D2.3.8.10.11 पर- (for पितृ-). — ^{b}) D5 नयतीम् (for वहन्तीम्). K3 अव-; K4 अभि- (for अति-). K5 D3 -भैरवीं. — ^{c}) K4 चेरुर्; K5 तेनुर् (for तेरुर्).

34 B2 missing. — ^{a}) K4 T2–4 G2 तदा; M3 यथा (for तथा). D4 M2–4 रौद्रे (for युद्धे). —D1 om. 34^{bc}. — ^{c}) D3 नरवाजि- (for चतुरङ्ग-). Dn2.n3 D3 -क्षयो (for -क्षये). D8.10 घोरं (for घोरे). — ^{d}) K2–5 B3.4 D2.5.6.8.10.11 पूर्व-; D4 T G M2–4 युद्धे (for पूर्वं). M1 देवासुररणोपमे.

35 B2 missing. D1 om. 35^{a}–36^{b}. — ^{a}) K2 Dn1 D4 T1.4 G M आक्रोशन्; K3–5 B (B2 missing) Dn2.n3 D3.5.6.8–11 व्या(D3 व्य)क्रो°; D2 प्राक्रो° (for अक्रो°). M1 बांधवैर् (for बान्धवान्). B (B2 missing) Dn D2.5.6.8.9 T2 चान्ये (for अन्ये). T4 आक्रोशन्पांडवान्योन्यं. —B5 T G1.2 M1 om. (hapl.) 35^{bc}. — ^{b}) D4 नराधिपाः (for परंतप). — ^{c}) K4.5 क्रोशंति (K5 °ता) (for क्रोशद्भिर्). K3 D2.10.11 G3 दयितैर्; K1 भ्रातरं (for बान्धवैश्). K3 D2.11 G3 अन्ये; K5 D8.10 M1 अन्यैर्; D4 M2 चान्यैर्. —D6 repeats 35^{d} (twice) and 36^{a} after 36^{c}. — ^{d}) G2 भयार्तान्; M1 भयार्तैर् (for भयार्ता). Ś1 K1–3 न निवारिताः; K4 D3 न निवर्तते; K5 Dn D3 M1 न (Dn च) निवर्तिताः (Dn °रे); B (B2 missing) D6 (all three times). 9 निववर्तिरे; D2 नैव वर्तिरे; D4 समरे भृशं; T3 G1.3 नातिवर्तिनः (G1 °नं; G3 °नी); T4 न निवर्तनं; G2 नातिवर्तते; M2–4 व्रणपीडिताः (for न निवर्तिरे).

36 B2 missing. D1 om. 36^{ab} (cf. v. l. 35). — ^{a}) T3 वर्तमाने (for निर्मर्यादे). K4 यथा; D4 महा-; T2–4 G3 तदा (for तथा). — ^{b}) T3 निर्मर्यादे (for वर्तमाने). Ś1 K1.2 भयंकरे; D2 भयावहे (for °नके). — ^{c}) K4 तु; B5 om. (for च). —After 36^{c}, D6 repeats 35^{d} (twice) and 36^{a}. D6 om. 36^{d}. — ^{d}) T3.4 G मोहयामासतुः.

37 B2 missing. — ^{a}) D6 * वर्तमाना; M संवध्य° (for सा वध्य°). — ^{b}) K3.5 D1.3.4.9–11 G2 नराधिप; T4 विशां पते (for जनाधिप). — ^{c}) K1 Dn D2.5 अमुह्यत च; K5 D4 G2 अमुह्यंस्तत्र. — ^{d}) G2 -वशा इव.

38 B2 missing. — ^{a}) T2.4 तु (for च). Dn D6 om. (? hapl.) 38^{c}–39^{b}. — ^{c}) K5 दधतुर्. D4 वारिजं. — ^{d}) K4 B (B2 missing) D1.2.5.8–11 M2–4 सिंहनादांश्च. Ś1 K1.2 D10.11 M1 चक्रतुः; D1 नेदिरे (for नेदतुः).

39 B2 missing. Dn D6 om. 39^{ab} (cf. v. l. 38). D1 om. 39–43. — ^{a}) T2.3 G M2 च (for तु). — ^{b}) D2.5 -धनंजयौ (for -शिखण्डिनौ). — After 39^{b}, M2 reads 41. — ^{c}) Dn1 धर्मसेनं (for °राजं).

धर्मराजं पुरस्कृत्य मद्रराजमभिद्रुतौ ॥ ३९
तत्राश्चर्यमपश्याम घोररूपं विशां पते ।
शल्येन संगताः शूरा यदयुध्यन्त भागशः ॥ ४०
माद्रीपुत्रौ सरभसौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ।
अभ्ययातां त्वरायुक्तौ जिगीषन्तौ बलं तव ॥ ४१
ततो न्यवर्तत बलं तावकं भरतर्षभ ।
शरैः प्रणुन्नं बहुधा पाण्डवैर्जितकाशिभिः ॥ ४२
वध्यमाना चमूः सा तु पुत्राणां प्रेक्षतां तव ।
भेजे दिशो महाराज प्रणुन्ना दृढधन्विभिः ।
हाहाकारो महाञ्जज्ञे योधानां तव भारत ॥ ४३
तिष्ठ तिष्ठेति वागासीद्द्रावितानां महात्मनाम् ।
क्षत्रियाणां तदान्योन्यं संयुगे जयमिच्छताम् ।
आद्रवन्नेव भग्नास्ते पाण्डवैस्तव सैनिकाः ॥ ४४
त्यक्त्वा युद्धे प्रियान्पुत्रान्भ्रातॄनथ पितामहान् ।
मातुलान्भागिनेयांश्च तथा संबन्धिबान्धवान् ॥ ४५
हयान्द्विपांस्त्वरयन्तो योधा जग्मुः समन्ततः ।
आत्मत्राणकृतोत्साहास्तावका भरतर्षभ ॥ ४६ C. 9. 459 B. 9. 9. 47 K. 9. 8. 47

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

—^{d}) M1 माद्रेशमभिजग्मतुः.

40 B2 missing. D1 om. 40 (cf. v. l. 39). —^{a}) D2 [अ]द्भूतम् (for [आ]श्चर्यम्). K4 अपश्यामो. —^{b}) M3 घोररूपौ. T3.4 G महद्भयं (for विशां पते). —^{c}) Ś1 K1.2 सहिताः; K4 संहृताः; T4 संहताः; M4 संगताञ् (for संगताः). K2 वीरा; Dn D2.5 सर्वे; M4 शूरान् (for शूरा). —^{d}) T G भारत (for भागशः).

41 B2 missing. D1 om. 41 (cf. v. l. 39). M2 reads 41 after 39^{b}. —^{a}) K (except K2) B (B2 missing) D2.5.6.8–11 M1.3.4 तु; Dn3 च (for स-). M1 संरब्धौ (for -रभसौ). —^{b}) D9 -दुर्मद. —^{c}) Dn1 अभ्यायातां; D2.4 अभ्यायातौ. D4 मुदा (for त्वरा-). S अभीतौ त्व(M1 जघ्नतुस्त्व)रया युक्तौ. —^{d}) T4 भीषयंतौ (for जिगीषन्तौ). K3 D10.11 G2.3 परंतप (for बलं तव).

42 B2 missing. D1 om. 42 (cf. v. l. 39). D9 om. (hapl.) 42^{a}–43^{b}. T4 om. (? hapl.) 42–43. K4 repeats 42^{ab} after 43^{b}. —^{a}) D6 T1.2 [ऽ]भ्यवर्तत; T3 ह्यव°; G1 [ऽ]भ्याव°; G2.3 M2–4 ऽयाव°; M1 ह्याव° (for न्यव°). —^{c}) Ś1 शनैः (for शरैः). Ś1 K1 प्रभिन्नं; K4 D2.5.10 °नुन्नं; B3 °पन्नं; D3 °सृतं; M1 °भग्नं (for °णुन्नं). T1–3 G M2–4 ततः शरप्र(M2–4 °रैः प्र)वि(T3 M3 °वृ)द्धैश्च.

43 B2 missing. D1 om. 43^{abcd} (cf. v. l. 39). D9 om. 43^{ab}; T4 om. 43 (for both, cf. v. l. 42). —^{a}) T2 वर्धमाना (for वध्य°). —^{b}) Dn D5.6 तव प्रेक्षतां (by transp.); D2 पश्यतां तव. — After 43^{b}, K4 repeats 42^{ab}. —^{c}) D4 भीता (for भेजे). S (T4 om.) भेजे दश दिशो राजन्. —^{d}) Ś1 K1.2 प्रभुग्ना; K4 D10 °नुन्ना; M3.4 °भिन्ना (for °णुन्ना). K5 D3.10.11 शरवृष्टिभिः; Dn इव धन्विभिः; S (T4 om.) दृढ- (M1 देव)विक्रमैः (G1 °मे). —^{f}) B2.4 D10.11 तत्र (for तव). D4 T3 G1.2 M यो(M2–4 यौ)धानां द्रवतां तव (D4 °दा); G3 योधानां द्रावतस्तव.

44 D1 om. 44^{abcd}. —^{a}) Ś1 K1.5 वाक्चासीत्; B Dn D2.5.6.8–11 T1.2 चाप्यासीद्; D3 विक्रासीत् (sic) (for वागासीद्). —^{b}) Ś1 K D3.10.11 पांडवानां (for द्रावितानां). D4 S महात्मभिः; D6 °त्मनः. — K4 om. 44^{c}–45^{d}. —^{c}) B3 Dn D2.4–6 T3.4 G तथा; D10.11 सह (for तदा). —^{d}) B2 संघशो; T1.2 संग्रामे (for संयुगे). —^{e}) K2 अद्रवंतेव; K3.5 B Dn D1.2.4–6.8–11 T3 M1 प्रा(D4 प्र-; T3 अ-; M1 ऽय)द्रवन्नेव (B2 °न्निव; Dn1 om.); D3 प्राद्रवंतश्च; T1.2.4 G1.3 आ- (T2.4 प्र)द्रवंते च; G2 प्राद्रवंति च (for आद्रवन्नेव). K3 D10.11 संभग्नाः; B4 भग्नांते; D3 ते भग्नाः (by transp.). —^{f}) K5 तत्र (for तव).

45 K4 om. 45 (cf. v. l. 44). D1 om. 45–46 with the colophon. —^{a}) T4 स्थितान् (for प्रियान्). —^{b}) D8 अन्यान्; T3.4 G M2–4 अपि (for अथ). D4 T3.4 G M पितॄनपि (for पितामहान्). —^{c}) D2 T2 मातुळान्. D8 भगिनीयांश्; D10 भगिने° (for भागिने°). —^{d}) K3.5 D3.10.11 वयस्यानपि भारत.

46 D1 om. 46 (cf. v. l. 45). —^{a}) Ś1 K1.2 हयद्विपांस्; D4 हयान्द्विपं; T4 G हयाविद्धास् (for हया-

C. 9. 460
B. 9. 10. 1
K. 9. 9. 1

संजय उवाच ।

तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा मद्रराजः प्रतापवान् ।
उवाच सारथिं तूर्णं चोदयाश्वान्महाजवान् ॥ १
एष तिष्ठति वै राजा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डुरेण विराजता ॥ २
अत्र मां प्रापय क्षिप्रं पश्य मे सारथे बलम् ।
न समर्था हि मे पार्थाः स्थातुमद्य पुरो युधि ॥ ३
एवमुक्तस्ततः प्रायान्मद्रराजस्य सारथिः ।
यत्र राजा सत्यसंधो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ४
आपतन्तं च सहसा पाण्डवानां महद्बलम् ।
दधारैको रणे शल्यो वेलेवोद्वृत्तमर्णवम् ॥ ५
पाण्डवानां बलौघस्तु शल्यमासाद्य मारिष ।
व्यतिष्ठत तदा युद्धे सिन्धोर्वेग इवाचलम् ॥ ६
मद्रराजं तु समरे दृष्ट्वा युद्धाय विष्ठितम् ।
कुरवः संन्यवर्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ७
तेषु राजन्निवृत्तेषु व्यूढानीकेषु भागशः ।

न्द्विपांस्). Dn D_{9} त्वरयतो; D_{3} चरयंतो; D_{6} त्रासयंतो; $T_{1.2}$ च रथिनो; T_{3} $G_{1.3}$ त्वरावंतो; T_{4} त्वरायुक्ता; G_{2} प्रधावंतो; M_{1} तारयंतो; $M_{2.4}$ त्वार°; M_{3} वार° (for त्वर°). —^{b}) $T_{1.2}$ भिया; M यौधा (for योधा). B (except B_{2}) Dn_{1}. n_{2} $D_{2.5.6.8.9}$ सहस्रशः (for समन्ततः). —^{c}) D_{4} आत्मत्राणे (for °त्राण-).

Colophon om. in D_{1}: D_{7} missing. —*Adhy. name:* $Ś_{1}$ $K_{1.4}$ रणभूमिवद(K4 °र्ण)नं; M_{2-4} धार्तराष्ट्रसेनापलायनं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B_{5} Dn D_{11} G_{3} 9; D_{4} T G_{1} M 8 (as in text). —*Śloka no.:* K_{5} 45; Dn 42; D_{5} 47.

9

☞ This adhy. is missing in D_{7} (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 G_{1} om. the ref. —^{a}) B_{1} $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ M_{2-4} तत्र (for तत्प्र-). —^{c}) K_{5} D_{3} नूनं (for तूर्णं). —^{d}) Dn $D_{1.2.4.5}$ नोदय (for चोदय). B_{3} Dn $D_{1.2.5.6}$ T_{2} मनो- (for महा-). T_{4} $G_{1.3}$ मद्रराजः प्रतापवान् (= 1^{b}); G_{2} मद्रराजो महीपतिः.

2 ^{b}) G_{3} मम (for पाण्डु-). —D_{1} om. 2^{cd}. —^{c}) D_{9} पत्रेण (for छत्रेण). $D_{2.4}$ G_{2} ध्रीयमाणेन; D_{5} ध्रय°; T_{4} धार्य°; G_{1} ह्रिय° (for ध्रिय°). B_{2} ध्रियमाणेम छत्रेण; D_{8} छत्रेणाधृतमानेन (sic). —^{d}) D_{8} पांडवेन; $T_{3.4}$ $G_{2.3}$ M_{2-4} पांडरेण. $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ विराजते.

3 ^{a}) Dn_{3} $D_{4.9}$ T_{3} M_{2-4} तत्र (for अत्र). B_{3} प्रापय मां (by transp.); T_{2} मे प्रापय. —^{b}) B_{5} M_{2} मां (for मे). $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ D_{1} सारथे पश्य मे बलं; G_{2} पश्य मेद्य महाबलं. —D_{1} om. 3^{cd}. —^{c}) $K_{3.5}$ $D_{10.11}$ $T_{1.2}$ समर्थः. $T_{1.2.4}$ $G_{1.3}$ तु (for हि). D_{8} M_{1} ते (for मे). $K_{3.5}$ $D_{3.10.11}$ $T_{1.2}$ पार्थः. —^{d}) K_{5} जेतुम् (for स्थातुम्). $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ अत्र पुरो; Dn अद्य स्थिरा; S अद्याग्र(T1 °द्याग-; T2 °भ्याग-; T4 °त्राग-; G2 M1 °प्यग्र)तो (for अद्य पुरो).

4 ^{a}) K_{5} प्राप्य (for प्रायान्). —^{c}) T_{2} धर्मपुत्रः; M_{3} सत्यधर्मो (for °संधो). —^{d}) $K_{3.5}$ $B_{2.3}$ $D_{3.4.10.11}$ $T_{1.4}$ G M धर्मपुत्रो; T_{2} सत्यसंधो (for धर्मराजो).

5 D_{1} om. 5–6. —^{a}) K_{2} प्रापत्स्यंत च; K_{3} $B_{1.3.5}$ D_{8-11} $T_{1.2.4}$ $G_{1.3}$ आ(K3 प्रा-; T4 अ)पतत्तत्र (D10 °त्तत्र); K_{5} B_{2} Dn $D_{2.5.6}$ आयांतं तं च (Dn D2 तत्र; D5 तत्र); D_{4} तमापतंतं (for आपतन्तं च). —^{b}) Dn $D_{2.5.6}$ महाबलं; D_{4} महाचमूः. —^{c}) K_{5} corrupt. T_{2} तथा च (for दधार). —^{d}) D_{4} [उ]द्धृतम्; T_{4} [उ]द्धतम्; G_{2} [उ]द्यंतम् (for [उ]द्वृत्तम्). $K_{3.5}$ B Dn $D_{2.3.5.6.8-11}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ वेलो(D2 T2 वेळो-; D10 बलो)-द्वृत्त(K4. 5 D5 °द्वृत-; Dn1 D2. 9. 10 °द्धत-; D6 °द्धृत)-मिवार्णवं.

6 D_{1} om. 6 (cf. v. l. 5). —^{a}) $B_{4.5}$ M_{2} बलौघं; D_{2} बळौघस्. —^{b}) D_{5} संयुगे; M_{3} मारिषं. —^{c}) K_{5} D_{8} व्यतिष्ठत्स; G_{1} °ष्ठति (for °ष्ठत). Dn_{1} T_{4} $G_{1.3}$ M_{1} महा-; D_{4} T_{3} तथा (for तदा). —^{d}) K_{4} D_{4} सिंहो (sic) (for सिन्धोर्). K_{4} [अ]परं; D_{10} [अ]बलं (for [अ]चलम्).

7 ^{a}) T_{4} च (for तु). —^{b}) $Ś_{1}$ K_{1-4} $D_{2-5.10.11}$ धिष्ठितं; K_{5} $D_{8.9}$ चोष्टितं; D_{1} संस्थितं (for विष्ठितम्). Dn दृष्ट्वा युध्ययुधि स्थितं (sic); D_{6} दृष्ट्वा ** युधिष्ठिरः. —^{c})

प्रावर्तत महारौद्रः संग्रामः शोणितोदकः ।
समार्छच्चित्रसेनेन नकुलो युद्धदुर्मदः ॥ ८
तौ परस्परमासाद्य चित्रकार्मुकधारिणौ ।
मेघाविव यथोद्वृत्तौ दक्षिणोत्तरवर्षिणौ ॥ ९
शरतोयैः सिषिचतुस्तौ परस्परमाहवे ।
नान्तरं तत्र पश्यामि पाण्डवस्येतरस्य वा ॥ १०
उभौ कृतास्त्रौ बलिनौ रथचर्याविशारदौ ।
परस्परवधे यत्तौ छिद्रान्वेषणतत्परौ ॥ ११
चित्रसेनस्तु भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
नकुलस्य महाराज मुष्टिदेशेऽच्छिनद्धनुः ॥ १२
अथैनं छिन्नधन्वानं रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
त्रिभिः शरैरसंभ्रान्तो ललाटे वै समर्पयत् ॥ १३
हयांश्चास्य शरैस्तीक्ष्णैः प्रेषयामास मृत्यवे ।
तथा ध्वजं सारथिं च त्रिभिस्त्रिभिरपातयत् ॥ १४
स शत्रुभुजनिर्मुक्तैर्ललाटस्थस्त्रिभिः शरैः ।
नकुलः शुशुभे राजंस्त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥ १५
स छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च ।
रथादवातरद्वीरः शैलाग्रादिव केसरी ॥ १६ C. 9. 478 B. 9. 10. 17 K. 9. 9. 16

K4 D5 T4 संनिवर्तंत; D4 नाभ्य° (for संन्य°). — d) D2 transp. मृत्युं and कृत्वा. K1 निवर्तिनं.

8 a) Ś1 राजा (for राजन्). D5 विवृत्तेषु (for निवृ°). D4 तेषु राजन्यवर्तेपु. — b) K2 B2 Dn2. n3 भारत; D4 T3. 4 G M सर्वशः (for भागशः). — c) D5 महाभाग (for °रौद्रः). — d) D10 शोणितोदके. — e) Ś1 K1. 2 सामात्यश्च; D4 समेतश्च; T1. 2 संगतश्च; G1. 3 समा(G3 °म)याच् (for समार्छच्च). K3 B Dn D1. 2. 5. 6. 8. 9 चित्रसेनं तु (Dn च); K5 कर्णपुत्रेण; D3 कानपुण्येन (sic) (for चित्रसेनेन). T4 समरे चिरसेनेन. ❀ Cn: चित्रसेनं कर्णपुत्रम् । ❀ — f) D3 -दुर्मदे. — After 8, D4 ins.:

53* नाथेव च महाराज चित्रसेनस्तु पाण्डवम् ।

9 b) S -योधिनौ (for -धारिणौ). D4 युध्येते चित्रकारिणौ. — Dn om. (hapl.) 9cd. D1 om. 9c–10d. — c) T4 प्रावर्तद्धि; M3 मेघा इव (for मेघाविव). K5 यथोद्भूतौ; D2 °द्धूतौ; D4. 10. 11 यथावृत्तौ; D5 यथावृत्तं; D6 यथोद्वृत्तं (for °द्वृत्तौ). M1 काळमेघाविवोद्वृत्तौ. — d) K5 D3 -वर्तिनौ; D6 -वत्स्वनौ (sic); T4 -वार्षिकौ (for -वर्षिणौ). M3 छिद्रान्वेषणतत्परौ (= 11d).

10 D1 om. 10 (cf. v. l. 9). — a) D3 corrupt. K4. 5 B5 Dn1. n3 D5 T2. 3 शिषिचतुस् (for सिषि°). — b) D8 परस्परमहा*वे; T3 तौ परस्परसमाहवे (hypermetric). — c) B4. 5 D4 S पश्यामः (D4 T4 °म). — d) K3–5 B4. 5 Dn D3. 4. 10. 11 G3 M2–4 च; T2. 3 ह (for वा).

11 a) Dn1. n3 D2. 5 कृतज्ञौ; D1 कृतघ्नौ; D6 उत्कृष्ट- (for कृतास्त्रौ). T4 उभौ कृतावविरणौ (sic). — b) T3. 4 G1. 2 रण- (for रथ-). — c) Dn1 वृत्तौ; D9 दक्षौ; M3 युक्तौ (for यत्तौ). — D3 om. (hapl.) from 11d up to मुष्टिदेशे (in 12d).

12 D3 om. up to मुष्टिदेशे (cf. v. l. 11). — a) D2 चित्रसेनेन (sic) (for °नस्तु). Dn D2. 5. 6. 9 पीतेन (for भल्लेन). D1 चित्रसेनः सुधारेण. — b) Ś1 K1. 2 चित्रेण; B2 T3 शि(B2 शी)तेन; Dn D1. 6 बाणेन; D5 बल्लेन; Ca (gloss: पायितजलेन) पीतेन (as in text). — d) D2 T4 महद्धनुः (for ऽच्छिनद्धनुः).

13 a) K4 यथा (for अथ). B1 चित्र- (for छिन्न-). — b) M1. 3. 4 रुग्मपुंखैः. K4 Dn D5 T2 शि(D5 सि)लासितैः; K5 °शिरैः (for °शितैः). — c) D5 transp. त्रिभिः and शरैः. G2 सुसंभ्रांतो. — d) Dn D6 च; D1 स; D10. 11 तैः (for वै). Ś1 K1. 2 D1 समार्दयत्; K3. 4 B4. 5 Dn D6. 8. 11 T3 समार्प°; D4 समर्थ°; M1 समर्च° (for समर्प°).

14 c) D10 स रथिनां (for सारथिं च). — d) K5 अवारयत्; D4 T G M1. 2. 4 अताड°; D8 अयोध°; M3 अताप° (for अपात°).

15 T4 reads 15ab twice. — a) K5 om. स. — b) D5 transp. त्रिभिः and शरैः. — c) K5 साष्टभे (sic) (for शुशुभे).

16 a) G1 M संछिन्न- (for स छिन्न-). — b) D3 वर्म च; T1. 2 भारत (for चर्म च). — c) K5 Dn2 D3. 10 T2 G M3 अवतरद्. Dn3 T3 धीरः. — d) K3. 4 B (except B4) D3. 5. 10 केशरी.

17 D1 om. 17. — a) D10 पंथानं पततस्तस्य. — b) K5 सार-; D10 स शर- (hypermetric) (for शर-). K3. 5 B Dn D2. 3. 5. 6. 8–11 समासृजत्; K4 द्रवा°; M1

C. 9.476 B. 9.10.17 K. 9.9.17

पञ्चामापततस्तस्य शरवृष्टिमवासृजत् ।
नकुलोऽप्यग्रसत्तां वै चर्मणा लघुविक्रमः ॥ १७
चित्रसेनरथं प्राप्य चित्रयोधी जितश्रमः ।
आरुरोह महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १८
सकुण्डलं समुकुटं सुनसं स्वायतेक्षणम् ।
चित्रसेनशिरः कायादपाहरत पाण्डवः ।
स पपात रथोपस्थाद्दिवाकरसमप्रभः ॥ १९
चित्रसेनं विशस्तं तु दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
साधुवादस्वनांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥ २०
विशस्तं भ्रातरं दृष्ट्वा कर्णपुत्रौ महारथौ ।
सुषेणः सत्यसेनश्च मुञ्चन्तौ निशिताञ्शरान् ॥ २१
ततोऽभ्यधावतां तूर्णं पाण्डवं रथिनां वरम् ।
जिघांसन्तौ यथा नागं व्याघ्रौ राजन्महावने ॥ २२
तावभ्यधावतां तीक्ष्णौ द्वावप्येनं महारथम् ।
शरौघान्सम्यगस्यन्तौ जीमूतौ सलिलं यथा ॥ २३
स शरैः सर्वतो विद्धः प्रहृष्ट इव पाण्डवः ।
अन्यत्कार्मुकमादाय रथमारुह्य वीर्यवान् ।
अतिष्ठत रणे वीरः क्रुद्धरूप इवान्तकः ॥ २४

क्षपा° (for अवा°). — ^{c}) S (except T1) अग्रसीत् (for अग्रसत्). D8 नकुलोगसतां चैव (sic). — ^{d}) Dn वर्षेणे; D6 ववर्ष (for चर्मणा). T4 G1.3 -हस्तवत् (for -विक्रमः).

18 K3 om. (hapl.) 18^{a}–19^{b}. T3.4 G om. (hapl.) 18^{ab}. — ^{a}) D4 प्राप; M चैव (for प्राप्य). — ^{b}) M लघुक्रमः (for जितश्रमः). D1 आरुह्य विगतश्रमः. — D1 om. 18^{c}. — ^{c}) D4 महाबाहो; G2 रथं तस्य (for महाबाहुः). — D1 transp. 18^{d} and 19^{a}. — ^{d}) T3 M1 -लोकस्य (for -सैन्यस्य).

19 K3 om. 19^{ab} (cf. v. l. 18). D1 transp. 18^{d} and 19^{a}. — ^{a}) T1.4 G M1.2.4 स(T4 सु)मकुटं. B सुकुंडलं सुमुकुटं. — D1 om. 19^{b}. — ^{b}) K2 स्वमनं (sic); T1.2.4 G M1 सुनासं. Dn1.n3 D2.4.6 चायतेक्ष(D4 °र)णं; D5 त्वायतेक्षणं (for स्वायते°). — ^{d}) D1 अपातयत (for °हरत). — ^{e}) K3–5 B D (except D4; D7 missing) T1.2 रथोपस्थे; G1.3 रथात्तस्माद् (for रथोपस्थाद्). — ^{f}) D3.4.10.11 T3 G M -द्युतिः (for -प्रभः).

20 ^{a}) D6 रथस्थं; D9 विनष्टं (for विशस्तं). B1.2.4 D2.8.9 च; B3 तं (for तु). T G चित्रसेनशिरस्तत्तु. — ^{b}) G3 महारथान् (sic). — For 20^{ab}, D1 subst.:

54* चित्रसेनं हतं दृष्ट्वा सर्वे पाण्डवसैनिकाः ।

while D4 subst.:

55* चित्रसेनो महाराज नकुलेन हतो रणे ।

— ^{c}) Dn1.n2 D1.2.5.6 साधुसाधु-; T1.2 M3 सिंहनाद-; T3.4 G तथा (G2 °दा) साधु- (for साधुवाद-). K4.5 Dn D1–6.11 T3.4 G M1.2.4 -स्वनं; M3 -रवांश्च (for -स्वनांश्च). — ^{d}) T1.2 M3 साधुवादांश्च; M2.4 सिंहनादं (for °नादांश्च). D3 चक्रिरे; D5.6 पूज(D6 °र)यन्; T2 पुष्कळान्; M2.4 पुष्कलं (for पुष्कलान्). Dn सिंहनादानपूरयन्.

21 ^{a}) B1 विनाश- (sic); D1 G2 निहतं; D9 विशस्तं (for विशस्तं). — ^{b}) D3 महारथैः. — ^{c}) K1 D2.3.5 सुखेणः; B3 सुसेनः; S सुशर्मा (for सुषेणः). D10 चित्रसेनश्च (for सत्य°). — ^{d}) D10.11 G3 विविधाञ्च् (for निशिताञ्).

22 ^{a}) K4 corrupt. Dn D2.5.6 तत्र (for ततो). Dn [अ]भ्यद्रवतां; T3 [ऽ]भ्यगच्छतां (for °धावतां). D3 ततस्तावभ्यधावंतां. — ^{b}) B (except B2) Dn D1.2.5.6.8.9 वरौ (for वरम्). — D1 om. 22^{c} 23^{b}. — ^{c}) Dn D6 जिघांसंतं. G2 महा- (for यथा). K1 नागौ. — ^{d}) Ś1 K1 व्याघ्रं राजन्; G1.3 व्याघ्रराजौ (for व्याघ्रौ राजन्). B2 Dn महाहवे; D10 °बले; G2 यथा वने (for महावने).

23 D1 om. 23^{ab} (cf. v. l. 22). — ^{a}) K2 अप्यधावतां; K4 B1.3–5 Dn D2–5.8.10 T2 अभ्यत्र(K4 B1 °प्यव-; D9 °थ व)र्पेतां; K5 अभ्य**तां (for अभ्यधावतां). Ś1 K1.2 शीघ्रं; K1 तीक्ष्णान्; K5 Dn1 D3–5.10.11 T2 तीक्ष्णैर्; D9 तीक्ष्णं. T3.4 G तावभ्येत्य महाबाहू (T3 °हो); M तावुपेत्य महाबाहुं. — ^{b}) B1 एवं; D4 T3.4 G2 एकं; G1.3 अति- (for एनं). D3.10.11 महाशरैः; D4.5 T1.3 G M °रथौ (for °रथम्). — ^{c}) M ववर्षतुः शरैस्तीक्ष्णैर्. — ^{d}) K4 सलिले; B6 D10 शलिलं; M1 पर्वतं (for सलिलं).

24 ^{a}) D8 शरधारैः (hypermetric) (for स शरैः). ^{b}) Ś1 K1.2 प्रवृष्ट; D1 प्रसष्ट (sic) (for प्रहृष्ट). After 24^{b}, D4 ins.:

तस्य तौ भ्रातरौ राजञ्शरैः संनतपर्वभिः ।
रथं विशकलीकर्तुं समारब्धौ विशां पते ॥ २५
ततः प्रहस्य नकुलश्चतुर्भिश्चतुरो रणे ।
जघान निशितैस्तीक्ष्णैः सत्यसेनस्य वाजिनः ॥ २६
ततः संधाय नाराचं रुक्मपुङ्खं शिलाशितम् ।
धनुश्चिच्छेद राजेन्द्र सत्यसेनस्य पाण्डवः ॥ २७
अथान्यं रथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
सत्यसेनः सुषेणश्च पाण्डवं पर्यधावताम् ॥ २८
अविध्यत्तावसंभ्रान्तौ माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां महाराज शराभ्यां रणमूर्धनि ॥ २९
सुषेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महद्धनुः ।
चिच्छेद प्रहसन्युद्धे क्षुरप्रेण महारथः ॥ ३०
अथान्यद्धनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्छितः ।
सुषेणं पञ्चभिर्विद्ध्वा ध्वजमेकेन चिच्छिदे ॥ ३१
सत्यसेनस्य च धनुर्हस्तावापं च मारिष ।
चिच्छेद तरसा युद्धे तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३२
अथान्यद्धनुरादाय वेगघ्नं भारसाधनम् ।
शरैः संछादयामास समन्तात्पाण्डुनन्दनम् ॥ ३३

C. 9. 494
B. 9. 10. 35
K. 9. 9. 34

56* नकुलो भरतश्रेष्ठस्ताभ्यां परबलार्दनः ।

— After 24^{c}, T4 reads 27^{b}–29^{b}, repeating 27^{b} in its proper place; G1 reads 27^{b}–29^{a}, repeating 27^{bc} in its proper place; and G3 reads for the first time 27^{b}–29^{a} repeating the same in its proper place. T4 om. 24^{d}. — ^{d}) D10. 11 वेगवान् (for वीर्य°). — ^{f}) B1 क्रुद्धस्तत्र; M1 क्रुद्धः क्रूर (for क्रुद्धरूप).

25 D1 om. 25. — ^{a}) T1 तौ तस्य (by transp.); T2 तावस्य. M1 शूरौ (for राजञ्). — ^{b}) T2 आनत- (for संनत-). D9 -वीर्यभिः (sic) (for -पर्वभिः). — ^{c}) K4 च (for वि-). D2 -शकळीकर्तुं. — ^{d}) M1 आरभेतां (for समारब्धौ).

26 ^{a}) D2 नकुळश्. — ^{b}) K2 चतुरोश् (sic) (for चतुर्भिश्). Ś1 चोत्तरे; D3 च ततो (for चतुरो). T3 G M हयान् (for रणे). — ^{c}) Ś1 K1. 2 D9 T3. 4 विशिखैस् (for निशितैस्). K4. 5 D1. 3. 10. 11 T4 G बाणैः; M1 भल्लैः (for तीक्ष्णैः). — ^{d}) D1 भारत; D6 वा पुनः; T4 G M संयुगे (for वाजिनः).

27 For the sequence in T4 G1 and the repetition in T4 G1. 3, cf. v. l. 24. Dn1. n2 om. 27. Dn3 reads 27 on marg. — ^{a}) T4 G M अथान्यं बाणमादाय. — ^{b}) Dn3 D3. 10 M3 रुक्मपुंख- (D10 °पुंप-) (for °पुङ्खं). Dn3 D4. 5. 10 शि(D5 सि)लाश्मितं (Dn3 °तैः) (for °शितम्). G1. 3 (both first time) रुक्मपुंखैः शिलाशितैः. — ^{d}) D4 भारतः; D6 वा पुनः; G3 (second time) पांडवान् (sic) (for पाण्डवः).

28 For the sequence in T4 G1 and the repetition in G3, cf. v. l. 24. — ^{ab}) K5 D8 अन्योन्यं (for अथान्यं). M1 चादाय (for आदाय). D1 अथान्यद्धनुरादाय रथमास्थाय चापरं. — ^{c}) K4 D3. 5. 10 सुखेणश् (D3. 10 °नश्); T G1. 2. 3 (both times) M सुशर्मा (for सुषेणश्). Ś1 K1–3 सुषे(K3 °खे)णः सत्यसेनश्च. — ^{d}) B2 तमधावतां; T1–3 G1. 2. 3 (both times) M1 प्रत्य°; T4 त्वभ्य°; G3 (also) प्रत्ययुध्यतां (for पर्यधावताम्). K5 D3 पर्यधावत पांडवं.

29 For the sequence in T4 G1 and the repetition in G3, cf. v. l. 24. — ^{a}) B2 Dn1 D4 आविध्यत्. D1 चापि (for ताव्). D9 M असंभ्रांतो. — G1 om. (hapl.) 29^{b}–35^{c}. — ^{b}) T2 च वीर्यवान् (for प्रतापवान्).

30 G1 om. 30 (cf. v. l. 29). — ^{a}) K4. 5 D2–5 सुखेणस् (K5 D3. 4 °नस्); D10 सु**; S (G1 om.) सुशर्मा (for सुषेणस्). Dn D9 G2 M च; D10 om. (for तु). — ^{b}) D4. 8. 10 महाध(D8 °ह)नुः; T3. 4 G2. 3 M1 महात्मनः (for महद्धनुः). — ^{c}) Ś1 K1. 2 प्रीतः सन् (for प्रहसन्). D2. 4 क्रुद्धः (for युद्धे). — B1 D3 om. (hapl.) 30^{d}–32^{c}. — ^{d}) T3 तु कार्मुकौ; T4 G2. 3 M1 च कार्मुकं (for महारथः). M2–4 तत उच्चुक्रुशुर्जनाः (= 32^{d}).

31 G1 om. 31 (cf. v. l. 29). B1 D3 om. 31 (cf. v. l. 30). — ^{b}) Ś1 K1 नकुलं; D2 नकुळः. — Ś1 K1. 2 om. (? hapl.) 31^{c}–33^{b}. — ^{c}) K3–5 D2. 5. 10 सुखेणं (K5 D10 °नं). D2 बाणैर् (for विद्ध्वा). S (G1 om.) सुशर्माणं शरैः (T1. 2 त्रिभि)र्विद्ध्वा. — ^{d}) D4 विक्षिपत्; M1 चाच्छिनत् (for चिच्छिदे).

32 G1 om. 32 (cf. v. l. 29). B1 D3 om. 32^{abc} (cf. v. l. 30). Ś1 K1. 2 om. 32 (cf. v. l. 31). — ^{a}) B5 D10. 11 स; G2. 3 तु (for च). K4 पुनर् (for धनुर्). Dn D1. 2. 5 सत्यसेनधनुश्छित्वा. — ^{b}) D1 लाघवेन; Ca (gloss: शरमुष्टिं) हस्तावापं (as in text). Dn हस्तपंचक

C. 9. 494
B. 9. 10. 35
K. 9. 9. 35

संनिवार्य तु तान्बाणान्नकुलः परवीरहा ।
सत्यसेनं सुषेणं च द्वाभ्यां द्वाभ्यामविध्यत ॥ ३४
तावेनं प्रत्यविध्येतां पृथक्पृथगजिह्मगैः ।
सारथिं चास्य राजेन्द्र शरैर्विव्यधतुः शितैः ॥ ३५
सत्यसेनो रथेषां तु नकुलस्य धनुस्तथा ।
पृथक्शराभ्यां चिच्छेद कृतहस्तः प्रतापवान् ॥ ३६
स रथेऽतिरथस्तिष्ठन्रथशक्तिं परामृशत् ।
स्वर्णदण्डामकुण्ठाग्रां तैलधौतां सुनिर्मलाम् ॥ ३७
लेलिहानामिव विभो नागकन्यां महाविषाम् ।
समुद्यम्य च चिक्षेप सत्यसेनस्य संयुगे ॥ ३८
सा तस्य हृदयं संख्ये बिभेद शतधा नृप ।
स पपात रथाद्भूमौ गतसत्त्वोऽल्पचेतनः ॥ ३९
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा सुषेणः क्रोधमूर्छितः ।
अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णं पदातिं पाण्डुनन्दनम् ॥ ४०

मारिष· —^{c}) D1 ननाद (for चिच्छेद). T4 om. from तरसा up to संनिवार्य (in 34^{a}). M1 सहसा (for तरसा). —^{d}) D3 ते चुक्रुशुर् (for उच्चु°).

33 G1 om. 33 (cf. v. l. 29). Ś1 K1. 2 om. 33^{ab} (cf. v. l. 31). T4 om. 33 (cf. v. l. 32). —^{a}) B2 M अथ सोन्यद्धनुर्गृह्य; T3 G2. 3 असावन्यद्धनुर्गृह्य. —^{b}) K3 B Dn D2. 5. 6. 8. 9 शत्रुघ्नं; D4 वैरिघ्नं (for वेगघ्नं). D1 सत्यसेनः परंतपः. ❀ Cn: भारसाधनं, यशःसाधनमित्यर्थः। ❀ —^{c}) Ś1 तं छादयामास; K1 तौ छादया°; D3 संताड° (for संछाद°). —^{d}) B1 पांडुनंदनः.

34 G1 om. 34 (cf. v. l. 29). T4 om. up to संनिवार्य (cf. v. l. 32). —^{a}) Ś1 K1. 4 Dn2. n3 D2. 6 स (for सं-). B2 ततो; T2. 4 च तान् (for तु तान्). K5 वीरान् (for बाणान्). —^{b}) D2 पांडवः (for नकुलः). —^{c}) K4. 5 Dn1 D2. 3. 5. 10 सुखेणं (K5 D3. 10 °नं). T G2. 3 M सत्यसेनसुशर्माणौ (G3 °णं). — After 34, D1 ins.:

57* ततः शक्तिं समुद्यम्य सत्यसेनाय चिक्षिपे ।
[cf. 38^{cd}.]

35 G1 om. 35^{abc} (cf. v. l. 29). D1 om. 35^{a}–37^{b}. —^{a}) K4 प्रतिविध्येतां; D5 प्रत्यविध्यानां (sic); M2. 4 प्रत्ययुध्येतां (for प्रत्यवि°). D4 चैवं प्रतिवध्येतां (submetric). —^{b}) D10 corrupt. Dn1 om. the first पृथक्. —^{c}) K3 सारथ्यं. Ś1 K1–3 D4 तस्य; M2–4 चैव (for चास्य). —^{d}) K4. 5 B1. 3–5 D3. 6. 9–11 T4 G2. 3 शितैर्; D8 शतैर् (for शरैर्). K4 B (except B5) Dn2. n3 D2. 5. 6. 10. 11 विविधतुः; K5 वध्यधतुः (sic); T1 M विव्य(M3 °व्या)थतुः (for °धतुः). K4. 5 B1. 3–5 D3. 6. 8–11 T4 G2. 3 शरैः; Dn D5 सितैः (for शितैः). D4 शरैर्घोरधनुच्युतैः.

36 D1 om. 36 (cf. v. l. 35). —^{a}) K1 ध्वजं तस्य; K2 रथाश्वांस्तु; B2. 5 D9 रथेशां तु; Dn1. n2 D5 रथस्थस्य; D3 रथे तिष्ठन् (also रथस्थस्तु); D8 रथेर्षां तु; T4 [s]थ तूर्णं तु (for रथेषां तु). —^{b}) D2 नकुळस्य. T G M1 तदा (for तथा). —^{c}) D3 om. from शराभ्यां up to दण्डाम (in 37^{c}). D4 शिराभ्यां (for शराभ्यां). —^{d}) T4 G3 लघु- (for कृत-).

37 D1 om. 37^{ab} (cf. v. l. 35). D3 om. up to दण्डाम (cf. v. l. 36). —^{a}) D10 समरे; G2 स रथी (for स रथे). K1. 4 D6 T4 G M विरथस् (for ऽति°). K4 तत्र (for तिष्ठन्). D4 स तदा विरथं ज्ञात्वा. —^{b}) Dn2 D9 अथ (for रथ-). Ś1 K1 परामृषन्; B1. 3–5 D9 °मृषत्; Dn1 D2. 5 °मृशन्. —^{c}) T3. 4 G M सुवर्णदंडां तीक्ष्णाग्रां. —^{d}) D4 तिलाद्योतां (for तैलधौतां). D2 सुनिर्मळां.

38 D1 om. 38. —^{a}) D9 इह विभो; T1. 2 महाबाहो (for इव विभो). —^{b}) B1 D6. 9 भोगि- (for नाग-). —^{c}) T1. 2 प्र- (for च). D11 चिच्छेद.

39 ^{a}) T1 M1 संघे; T3. 4 G गत्वा; M2. 4 संखे (for संख्ये). —^{b}) G2 चिच्छेद (for बिभेद). D10. 11 G2 दशधा (for शतधा). K2 D1. 3 नृपः. —^{c}) K4 हतो (for रथाद्). K4. 5 B Dn D1–3. 6. 8. 11 T1. 2 M3 भूमिं. —^{d}) K4 [s]ल्पचेतसः; K5 D3. 4 M1 विचेतनः (for ऽल्पचे°).

40 M1 om. (hapl.) 40^{b}–41^{a}. —^{b}) K4. 5 Dn1. n2 D2–5. 10 सुखेणः (K5 D3. 10 °नः); S (M1 om.) सुशर्मा (for सुषेणः). —^{c}) Dn अभ्यव(Dn1 °वि)ध्यत्; G2. 3 °वर्षन् (sic). B2 D5 तीक्ष्णैः (for तूर्णं). —^{d}) K3. 5 B D3. 6. 8. 9 पादातं (K3 D8 °तिं); Dn1 पदातिः; D1 लीलया; D2. 11 T1 पदातं (for पदातिं). — K5 Dn3 (marg.) D8. 9. 11 ins. after 40: D2 after 41^{b}:

58* चतुर्भिश्चतुरो वाहान्ध्वजं छित्त्वा तु पञ्चभिः ।
त्रिभिर्वै सारथिं हत्वा कर्णपुत्रो ननाद ह ।

[K5 om. line 1. — (L. 1) D2 खड्गं (for ध्वजं). D2. 8 च (for तु). D2 सप्तभिः (for पञ्चभिः). — (L. 2) D2. 9 कर्णपुत्रेण धन्विना (for the post. half).]

नकुलं विरथं दृष्ट्वा द्रौपदेयो महाबलः ।
सुतसोमोऽभिदुद्राव परीप्सन्पितरं रणे ॥ ४१
ततोऽधिरुह्य नकुलः सुतसोमस्य तं रथम् ।
शुशुभे भरतश्रेष्ठो गिरिस्थ इव केसरी ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सुषेणं समयोधयत् ॥ ४२
तावुभौ शरवर्षाभ्यां समासाद्य परस्परम् ।
परस्परवधे यत्नं चक्रतुः सुमहारथौ ॥ ४३
सुषेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवं विशिखैस्त्रिभिः ।
सुतसोमं च विंशत्या बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ४४
ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा ।
शरैस्तस्य दिशः सर्वाश्छादयामास वीर्यवान् ॥ ४५
ततो गृहीत्वा तीक्ष्णाग्रमर्धचन्द्रं सुतेजनम् ।
स वेगयुक्तं चिक्षेप कर्णपुत्रस्य संयुगे ॥ ४६
तस्य तेन शिरः कायाज्जहार नृपसत्तम ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४७
स हतः प्रापतद्राजन्नकुलेन महात्मना ।
नदीवेगादिवारुग्णस्तीरजः पादपो महान् ॥ ४८
कर्णपुत्रवधं दृष्ट्वा नकुलस्य च विक्रमम् ।
प्रदुद्राव भयात्सेना तावकी भरतर्षभ ॥ ४९
तां तु सेनां महाराज मद्रराजः प्रतापवान् । C. 9. 512 B. 9. 10. 53 K. 9. 9. 54

41 M1 om. 41^{a} (cf. v. l. 40). D1 om. 41–42. — ^{b}) K4. 5 B D (D1 om.; D7 missing) T1. 2 M2–4 महारथः (K4 D4. 6 °थाः; D11 M3 °थं). — After 41^{b}, D2 ins. 58*. — ^{c}) D3. 10. 11 श्रुतसोमो; T2 कृत°; T4 द्रौपदेयो (for सुतसोमो). D4 श्रुतसेनोथ दुद्राव. — ^{d}) D8 परीप्सुः; T4 पस्पर्शन् (for परीप्सन्).

42 D1 om. 42 (cf. v. l. 41). — ^{a}) K1 तत्र आरुह्य; T4 G2 सहसारुह्य (for ततोऽधि°). — ^{b}) D2. 3. 10 T2. 4 श्रुतसोमस्य; D4 श्रुतसेनस्य (for सुतसोमस्य). — ^{c}) K2. 5 Dn D2. 3. 5. 9 T1–3 M भरतश्रेष्ठ. — ^{d}) B D5. 10 केशरी. K4 गिरिस्थः केशरी इव; K5 D3 गिरिशृंगेव (D3 °गे च) केस(D3 °श)री. — ^{e}) K5 D2. 3. 8. 10 अन्यत् (for सोऽन्यत्). — ^{f}) K4. 5 Dn1 D2–4. 10 सुखेणं (K5 D3. 10 °नं). S सुशर्माणमयोधयत्.

43 ^{a}) T3. 4 G M तत्र तौ (for तावुभौ). — ^{c}) B2 परस्य च; D3 ** स्पर-; D4 परस्परं (for °स्पर-). G2 यत्तौ (for यत्नं). — ^{d}) T4 तौ (for सु-). D4 चक्रतुः समहाबलौ; G2 प्रचक्राते महारथौ.

44 ^{a}) K4. 5 Dn1. n2 D2–5. 10 सुखेणस् (K4 D3. 10 °नस्); T1–3 G2 M सुशर्मा (for सुषेणस्). B2 सुसंरब्धः; D11 ततः क्रुद्धं; T1 सुसंक्रुद्धः (for ततः क्रुद्धः). T4 G1. 3 ततः क्रुद्धः सुशर्मा तु. — ^{b}) K4 D2–4 T3. 4 G M निशितैः; D1 बिभिदे; D5. 10 विशिषैस् (for विशिखैस्). D1. 2 T3 M शरैः (for त्रिभिः). —D1 om. 44^{cd}. — ^{c}) K3–5 D3 T2. 4 श्रु(K5 सू)तसोमं; D4 श्रुतसेनं; D10. 11 श्रुतसोमस् (for सुतसोमं). B5 Dn2 D10. 11 तु (for च). B2 सुतसोमस्य विंशत्या. — ^{d}) B5 राज्ञोर् (sic) (for बाह्वोर्). Ś1 K1–3 चार्दयत् (for चार्प°).

45 ^{b}) D2 नकुळः; D6 कुपितः (for नकुलः). — ^{c}) M2–4 सर्वान्ञ् (sic) (for सर्वाश्). — ^{d}) K4 B (except B2) Dn1. n2 D1. 2. 4–6. 8. 9 T2. 3 M वेगवान् (for वीर्य°).

46 ^{a}) Dn D3. 4 ग्रहीत्वा. K2 तीक्ष्णाग्र-; T3 शिक्षाग्रम् (sic) (for तीक्ष्णा°). — ^{b}) K2 -भवचंद्रं; Dn2 अर्धं चंद्रं. K2. 4. 5 B2. 4. 5 Dn D2–6. 9 T1. 2 G1 M1 सुतेजसं; D8 सुतोपमं (sic); T4 सतेजनं (for सुते°). — ^{c}) K3 सुवेगयुक्तं; K5 D3. 10. 11 G2. 3 स वे(D11 G2. 3 सुवे)गवंतं; D4 T3. 4 G1 M आकर्णपूर्णं (for स वेगयुक्तं). — ^{d}) K5 D3. 10. 11 कर्णपुत्राय. D4 सुखेणस्य महारथः.

47 ^{a}) T3 स तस्य च; G2 सत्यसेन- (for तस्य तेन). — ^{b}) K5 D3–5 नृपसत्तमः. — ^{c}) D10 सर्वसैन्यानि (sic). — ^{d}) D2 अद्भूतम्.

48 D1 om. 48. — ^{a}) D4 M भूमौ (for राजन्). Ś1 K1. 2 स हतस्तत्र (K2 °स्तेन) राजेंद्र; T3. 4 G स पपात हतो भूमौ. — ^{b}) D2 नकुळेन. — ^{c}) D2 नदीवेग (for °वेगाद्). K4 D3. 8. 10 इवारुग्नस्; Dn D2. 5 T1. 2 °भग्नस्; D11 °नुग्नस् (for °रुग्णस्). K2 नदीवेगा ** रुग्णस्; D4 तदा वेगाभिसंभग्नस्; M1 नदीवेगेन चारुग्णस्. — ^{d}) D2 transp. तीरजः and पादपः. K5 D3. 4. 10. 11 M1 यथा; Dn D2 [ऽ]भवत् (for महान्).

49 ^{a}) T3 -रथं (for -वधं). K4 D2 कर्णपुत्रं हतं दृष्ट्वा. — ^{b}) D2 नकुळस्य. K4 धीमतः (for विक्रमम्). — ^{c}) D6 महा- (for भयात्). D9 सैन्यं; T4 भीता (for सेना). — ^{d}) D9 तावका (sic). G3 भरतर्षभौ (sic).

50 ^{a}) D4 स; M1 तास् (for तां). M1 सेना. — ^{b}) D9 मद्रीराजः. — ^{c}) K4 Dn2. n3 T4 अपलायद्;

C. 9. 512
B. 9. 10. 53
K. 9. 9. 54

अपालयद्रणे शूरः सेनापतिररिंदमः ॥ ५०
विभीस्तस्थौ महाराज व्यवस्थाप्य च वाहिनीम् ।
सिंहनादं भृशं कृत्वा धनुःशब्दं च दारुणम् ॥ ५१
तावकाः समरे राजन्रक्षिता दृढधन्वना ।
प्रत्युद्ययुररातींस्ते समन्ताद्विगतव्यथाः ॥ ५२
मद्रराजं महेष्वासं परिवार्य समन्ततः ।
स्थिता राजन्महासेना योद्धुकामाः समन्ततः ॥ ५३
सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य ह्रीनिषेधमरिंदमम् ॥ ५४
परिवार्य रणे वीराः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
बाणशब्दरवांश्चोग्रान्क्ष्वेडांश्च विविधान्दधुः ॥ ५५
तथैव तावकाः सर्वे मद्राधिपतिमञ्जसा ।
परिवार्य सुसंरब्धाः पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ ५६
ततः प्रववृते युद्धं भीरूणां भयवर्धनम् ।
तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ५७
यथा देवासुरं युद्धं पूर्वमासीद्विशां पते ।

D9 अपातयद्; G2 °रयद् (for °लयद्). D1 महाशूरः; D3 महेश्वरः; M2-4 रणे वीरः (for रणे शूरः). — ^{d}) K4 अरिंदम. — After 50, D1 ins.:

59* सा सेना विद्रुता राजन्दिशो दश भयद्रुता ।

51 D1 om. from 51 up to 9. 10. 9. — ^{a}) K4 Dn व्यभीस्तस्थौ; B3 D4 अभी°; G1. 3 विभु°; G2 वरेष्वस्थौ (for विभीस्तस्थौ). D4 T3. 4 G M महेष्वासः (for महाराज). — ^{b}) T1. 2 तु (for च). D4 समाक्रम्य च मेदिनीं; T3. 4 G M समवस्थाप्य वाहिनीं. — ^{c}) T3 धनुःशब्दं (for सिंहनादं). D4 T3. 4 G M महत् (for भृशं). — ^{d}) D4 शंखशब्दं; T3 सिंहनादं (for धनुःशब्दं).

52 D1 om. 52 (cf. v. l. 51). The portion of the text from 52 up to 9. 10. 12 is lost in B2 on missing folio. — ^{b}) T4 रक्ष्यतां (sic); G3 रक्षितान् (sic) (for रक्षिता). K3. 5 B1. 3. 5 D4–6. 8–11 T G दृढ(T4 दृत-; G3 रथ)धन्विना; K4 °बुद्धिना; Dn M1 °धन्विनः (for °धन्वना). — ^{c}) Dn3 D4 अरींस्तांस्; D3. 10. 11 च तांस्ते; T3. 4 G M अभीतास् (for अरातींस्). B3 Dn3 D3. 4. 10. 11 तु; Dn1. n2 D2. 5 च; T3. 4 G M1 तान्; M2 ताः (for ते). T1. 2 प्रत्युद्ययुररीन्सर्वान्. — ^{d}) D4 व्यगतव्यथः.

53 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 53 (cf. v. l. 51). D3 om. 53–58. — ^{a}) Dn1. n2 महाराजं (for मद्र°). — ^{b}) T3. 4 G व्यवस्थिताः (for समन्ततः). M1 समंतात्परिवार्य च. — Ś1 K1–3 D10 om. (hapl.) 53^{cd}. — ^{c}) T4 G ततो (for स्थिता). D4 रणे (for राजन्). K5 B (B2 missing) D6. 8. 9 महात्मानो; G2 °शूरा (for °सेना). — ^{d}) K4 Dn D2. 4. 5. 11 T1 M2. 4 योद्धुकामा; K5 योद्धुंकामाः. D4 [अ]रिभिः सह (for समन्ततः).

54 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 54 (cf. v. l. 51). D3 om. 54 (cf. v. l. 53). — ^{a}) Dn सात्यकी (for °किर्). — ^{b}) B1 D6 पार्थिवौ (for पाण्डवौ). — ^{d}) K3. 5 B (B2 missing) D6. 8 Cap ह्रीनिषेवम्; D4 प्रहृष्यंश्च; T3. 4 G महारथम्; Ca ह्रीनिषेधम् (as in text). Dn1 अरिंदमः; D4 °दमाः; G3 M3 °दम.

55 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 55 (cf. v. l. 51). D3 om. 55 (cf. v. l. 53). — ^{a}) T1. 2 महेष्वासाः; T3 रणे वीर (for रणे वीराः). — Ś1 K1–3 om. 55^{b}–56^{c}. — ^{b}) K4 सिंहनादान्; M3 °नादः (sic) (for °नादं). — ^{c}) Dn1. n3 -शब्दान्; D4 -नाद-; T3. 4 G M -शंख- (for -शब्द-). D9 -वरांश् (for -रवांश्). D8 चाग्रे; D10. 11 तीव्रान्; M1 चैव (for चोग्रान्). — ^{d}) B (B2 missing) D2. 6. 8 Ca (gloss: सिंहनादान्) क्ष्वेडाश्; D4 T G1. 3 M2-4 क्ष्वेळां(D4 °लां)श्; G2 ढक्काश्; Cv क्ष्वेळाश् (for क्ष्वेडांश्). B (B2 missing) D6. 8. 9 G2 Cv विविधा. K5 D5 बहून्; B (B2 missing) Dn D2. 6. 8. 9 Cv मुहुः; M2-4 ददुः (for दधुः). K4 क्ष्वेडिता विविधा दधुः; M1 क्ष्वेळितोत्कृष्टसंयुतान्.

56 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 56 (cf. v. l. 51). D3 om. 56 (cf. v. l. 53). Ś1 K1-3 om. 56^{abc} (cf. v. l. 55). — ^{b}) M1 माद्राधिपतिम्. — ^{c}) D10 परिधार्य. K5 तु संक्रुद्धाः; D4 सुसंनद्धाः (for °रब्धाः). — ^{d}) K2 योद्धुम्; K5 द्वंद्वम् (for युद्धम्). K4 अनोदयन्.

57 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 57 (cf. v. l. 51). D3 om. 57 (cf. v. l. 53). K4 om. (hapl.) 57^{c}–58^{d}. — ^{d}) Ś1 K1 निवर्तिनं.

58 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 58 (cf. v. l. 51). D3 om. 58 (cf. v. l. 53). K4 om. 58 (cf. v. l. 57). — ^{a}) K2 D2 G3 दैवासुरे; K3 दैबासुरा (sic) (for देवासुरं). G3 युद्धे. — ^{c}) D4 corrupt. K5 B1 अतीतानां. Dn1. n2 D2. 5 G2 तदा. T3. 4 G1. 2 M2-4 [आ]सीत्त(T4 °थ)द्; G3 ह्यासीद्; M1 [ए]वासीद् (for

अभीतानां तथा राजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ५८
ततः कपिध्वजो राजन्हत्वा संशप्तकान्रणे ।
अभ्यद्रवत तां सेनां कौरवीं पाण्डुनन्दनः ॥ ५९
तथैव पाण्डवाः शेषा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
अभ्यधावन्त तां सेनां विसृजन्तः शिताञ्शरान् ॥ ६०
पाण्डवैरवकीर्णानां संमोहः समजायत ।
न च जज्ञुरनीकानि दिशो वा प्रदिशस्तथा ॥ ६१
आपूर्यमाणा निशितैः शरैः पाण्डवचोदितैः ।
हतप्रवीरा विध्वस्ता कीर्यमाणा समन्ततः ।
कौरव्यवध्यत चमूः पाण्डुपुत्रैर्महारथैः ॥ ६२
तथैव पाण्डवी सेना शरै राजन्समन्ततः ।
रणेऽहन्यत पुत्रैस्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६३
ते सेने भृशसंतप्ते वध्यमाने परस्परम् ।
व्याकुले समपद्येतां वर्षासु सरिताविव ॥ ६४
आविवेश ततस्तीव्रं तावकानां महद्भयम् ।
पाण्डवानां च राजेन्द्र तथाभूते महाहवे ॥ ६५ C. 9. 528 B. 9. 10. 68 K. 9. 9. 69

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

राजन्).

59 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 59 (cf. v. l. 51). — ^{b}) K4. 5 B1 Dn D2–5. 9–11 T2 संसप्तकान् (K5 °का); B5 शंश° (for संश°). T4 G M हत्वा शत्रून्समंततः. — ^{c}) G1. 3 अभ्यद्रवत्तां सेनां वै. — After 59^{c}, D2 reads 60^{d}-61^{a} for the first time (repeating it in its proper place), followed by the repetition of 60^{d}. Ś1 K1. 2. 4 om. (hapl.) 59^{d}–60^{c}. D2 om. 59^{d}. — ^{d}) D5 कुरूणां; D9 कौरवां; G1. 3 वासवि: (G1 °व:) (for कौरवीं). D4 G1. 2 M3 कुरुनंदनः; T3. 4 G3 M1. 2. 4 कुरुनंदन.

60 For the repetition in D2, cf. v. l. 59. B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 60 (cf. v. l. 51). Ś1 K1. 2. 4 om. 60^{abc} (cf. v. l. 59). — ^{a}) T3 तदा; T4 तत्र (for तथा). K3 B1. 4. 5 D6. 8. 9 सर्वे; K5 शेषां; T4 M1 राजन् (for शेषा). — ^{c}) D3 अभ्यद्रवंत; D5. 9 °वर्तंत (for °धावन्त). T3. 4 G M2–4 अभ्यधावंस्तदा (T4 G2. 3 °था) सेनां. — ^{d}) Ś1 K1. 2 विसृजंस्ताञ् (for °जन्तः). T2 G1. 3 transp. शितान् and शरान्. Dn2. n3 D5 सिताञ्.

61 For the repetition in D2, cf. v. l. 59. B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 61 (cf. v. l. 51). — ^{a}) T4 समकीर्णानां; G M2. 4 अभिकी°; M3 अविकी° (for अवकी°). K5 D3 शरैः समवकीर्णानां. — ^{b}) D3. 6 समपद्यत. T3 मोहः समभिजायत. — ^{c}) K4 तव; Dn ततो (for न च). K2 जज्ञान् (sic); K4 D3 जह्रुः; B1 जह्नुर्; B3–5 Dn D9 जग्मुः; D8 जंतुर्; D10 तक्षुस्; M1 [अ]जानन् (for जज्ञुर्). K3. 5 Dn2 D9–11 स्त्वनीकानि; D8 स्वनी° (for अनी°). D2. 5 जग्मुरनीकानि दिशो (D5 ततो); D4 T G M2–4 न च जा(T1. 2 विजा)नंत्यनीकानि. — ^{d}) Dn T4 G2 दिशश्च; D2. 5 विदिशः; D3 न दिशो; T3 G1. 3 M दिशो वै (for दिशो वा). K5 B3 D3. 4. 6. 11 T1 विदिशस् (for प्रदि°). Ś1 K1–3 [ऽ]पि वा; Dn D2 च वा; T3 तदा (for तथा). K4 दिशो व्याप्तदिशस्तथा; D10 **** दिशस्तथा.

62 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 62 (cf. v. l. 51). — ^{a}) D2 आपूर्यमाणं; T4 G2. 3 आवार्यमाणा; G1 lacuna (for आपूर्यमाणा). D4 विविधैः (for निशितैः). — ^{b}) Dn D2. 5 -नोदितैः; T4 -शोभितैः (for -चोदितैः). — ^{c}) D10 corrupt. K4 Dn3 D5 हतप्रवीर-; Dn1 हतवीर- (submetric) (for °प्रवीरा). G1 हतप्रवीरो विध्वस्तः. — ^{d}) Ś1 Dn3 D10. 11 T4 वार्यमाणा; K1. 3. 4 B (B2 missing) D5. 6. 8 T1 G3 कीर्यमाणाः; T2 शीर्यमाणा; G1 कीर्यमाणः (for °माणा). K5 om. समन्ततः. — Ś1 K1. 2. 4 M3 om. (hapl.) 62^{e}–63^{b}. — ^{e}) K5 वध्यत; Dn D2 [आ]विध्यत; D5. 6. 11 [आ]वध्यत (for [अ]वध्यत). D4 कौरवी वध्यते सेना.

63 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 63 (cf. v. l. 51). Ś1 K1. 2. 4 M3 om. 63^{ab} (cf. v. l. 62). Dn1. n2 D2. 5. 6 om. 63; Dn3 reads the same on marg. — ^{a}) D10. 11 पांडवं; G1. 3 पांडवीं. D8. 10. 11 सैन्यं; G1. 3 सेनां (for सेना). — ^{c}) T3 पुत्रस् (for पुत्रैस्).

64 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 64 (cf. v. l. 51). — ^{a}) Dn D2. 5. 6 नृप- (for भृश-). Ś1 K1–3 -संक्रुद्धे (for -संतप्ते). — ^{c}) Dn2 समपाद्येतां; D9 °पद्यंतां; T4 G °सज्जे(G1 °ज्ये)तां (for °पद्येतां). — ^{d}) K4 सरिता; D3 T3 सरितास् (for °ताव्). G1. 3 यथा (for इव).

65 B2 missing (cf. v. l. 52). D1 om. 65 (cf. v. l.

१०

C. 9. 529
B. 9. 11. 1
K. 9. 10. 1

संजय उवाच ।
तस्मिन्विलुलिते सैन्ये वध्यमाने परस्परम् ।
द्रवमाणेषु योधेषु निनदत्सु च दन्तिषु ॥ १
कूजतां स्तनतां चैव पदातीनां महाहवे ।
विद्रुतेषु महाराज हयेषु बहुधा तदा ॥ २
प्रक्षये दारुणे जाते संहारे सर्वदेहिनाम् ।
नानाशस्त्रसमावापे व्यतिषक्तरथद्विपे ॥ ३
हर्षणे युद्धशौण्डानां भीरूणां भयवर्धने ।
गाहमानेषु योधेषु परस्परवधैषिषु ॥ ४
प्राणादाने महाघोरे वर्तमाने दुरोदरे ।
संग्रामे घोररूपे तु यमराष्ट्रविवर्धने ॥ ५
पाण्डवास्तावकं सैन्यं व्यधमन्निशितैः शरैः

51). —^{a}) D3 प्रविवेश. D6 शीघ्रं; G1. 3 तत्र (for तीव्रं). —^{c}) Ś1 om. च. —^{d}) D3 तथाभूतं; D10 °भूत- (for °भूते). Ś1 K1. 2 om. (hapl.) from महाहवे up to पदातीनां (in 9. 10. 2^{b}). K3 महामृधे; D4 महद्भयं (for महाहवे).

Colophon om. in Ś1 K1. 2 D1: B2 D7 missing. —*Adhy. name:* D2 दुर्योधनसेनामोहः; T3. 4 G1. 3 M2–4 कर्णपुत्रवधः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B5 Dn 10; D4. 10 S 9 (as in text). —*Śloka no.:* K5 Dn3 66; Dn1. n2 65.

10

☞ This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 B2 missing up to 9. 10. 12 (cf. v. l. 9. 9. 52). Ś1 K1. 2 om. up to पदातीनां (in 2^{b}) (cf. v. l. 9. 9. 65). D1 om. 1–9 (cf. v. l. 9. 9. 51). D5 om. the ref. —^{a}) B3 विनि**; D4 विलसिते; S (except T2) विलुळिते; Ca विलुलिते (as in text). —^{c}) D3. 5. 10 द्रव- (D5 °व्य)मानेषु; S (except T1. 2) हन्यमानेषु; Ca द्रवमाणेषु (as in text). D3. 4 T4 G1 सैन्येषु; M यौधेषु. —^{d}) K3 निरदत्सु; K4 विरमासु (sic); D4. 5 T M विनदत्सु; D6. 10 विद्रवत्सु; G1. 3 विनष्टेषु; G2 विषीदत्सु (for निनदत्सु). T4 नदत्सु च (for च दन्तिषु).

2 B2 missing; Ś1 K1. 2 om. up to पदातीनां; D1 om. 2 (for all, cf. v. l. 1). T2 om. 2^{a}–3^{b}. —^{a}) Dn D4. 6. 8 स्वनतां; D3 स्वजतां; Ca स्तनतां (as in text). G1. 3 [अ]पि (for [ए]व). —^{b}) Ś1 K1. 2 D4 महामृधे (for °हवे). —^{c}) K4 D10. 11 वि(D10. 11 नि)-हतेषु. D4 महाराजन्. —^{d}) Dn1. n2 हवेषु. K1 बहुधस् (sic). Ś1 K1. 3 B1 D9 T4 तथा (for तदा).

3 B2 missing; D1 om. 3 (for both, cf. v. l. 1). T2 om. 3^{ab} (cf. v. l. 2). —^{a}) D6 प्रक्षयं; T1 संक्षये (for प्रक्षये). Ś1 K1. 2 बहुधा; Cn दारुणे (as in text). K3 D10. 11 घोरे; D6 याते; G3 राजन् (for जाते). —^{b}) D4 समरे; T1 संगरे; G3 सुहारे; M3 संसारे (sic) (for संहारे). Dn3 -देहिनः. —^{c}) Ś1 K1 -वस्त्र-; M3 -शस्त्रे (for -शस्त्र-). Ś1 K1. 2 -समा(K2 °म)-वाप-; K3. 5 B (B2 missing) Dn D2–4. 6. 8–11 -समा-(Dn1 °म)वाये; T3 -समालापे; T4 G2 -समावासे (for °वापे). —^{d}) K2. 5 D3 T3 व्यतिषिक्त-; K3 °पक्ति-; D8 °ष्टश्व (sic); T2 °रिक्त- (for °पक्त-). Ś1 -महाद्विपे; K4 -समद्विपे; K5 -रथद्वैये (sic) (for °द्विपे).

4 B2 missing; D1 om. 4 (for both, cf. v. l. 1). —^{a}) D5. 6. 11 T1 G1 हर्षेण (for हर्षणे). D4 रण-; D6 युधि (for युद्ध-). K6 D3. 5. 10 -शौडानां. —^{b}) Ś1 K1 भेरूणां. D2 भयवर्धनः. —K4 om. (hapl.) 4^{c} 5^{d}. —^{c}) K3 तेषु सर्वेषु; M3 गाधमानेषु (for गाह°). M यौधेषु. —K2 om. (hapl.) 4^{d}. —^{d}) Dn1. n2 D5. 6 नि(D5 न)नदत्सु (for परस्पर-). D4 -वधेषु च; D8 M1. 3 -वधेषिषु; D10 -वधैषिणः (for °षिषु). D2 विनिदत्सु च द्वेषिषु; T2 नदत्सु स्वरवच्चिव.

5 B2 missing; D1 om. 5 (for both, cf. v. l. 1). K4 om. 5 (cf. v. l. 4). —^{a}) K1. 5 D4 T1. 4 G1 प्राणदाने; D3. 10 प्राणद्यूते; D9 प्राणादेने (sic) (for °दाने). K2 महाघोरं. —^{b}) D10. 11 वर्धमाने (for वर्त°). K2 दुरोदरं; D5 दुरासदे; G M2–4 दरोदरे; M1 नरेश्वर; Ca (gloss: युद्धद्यूते) दुरोदरे (as in text). —^{c}) Ś1 K1. 2 वै (for तु). Dn संग्रामे घोररूपेषु.

6 B2 missing; D1 om. 6 (for both, cf. v. l. 1). —^{b}) T1 व्यथमन्; T3. 4 G विध्यधुर्; M1 व्यदहन् (for व्यधमन्). Dn D2. 5. 6. 8 व्यधमंत (D2. 5. 6 °तः) शि(D5 सि)तैः शरैः. —^{cd}) D4 transp. योधा and जघ्नुः. G3 M यौधा.

तथैव तावका योधा जघ्नुः पाण्डवसैनिकान् ॥ ६
तस्मिंस्तथा वर्तमाने युद्धे भीरुभयावहे ।
पूर्वाह्णे चैव संप्राप्ते भास्करोदयनं प्रति ॥ ७
लब्धलक्षाः परे राजन्रक्षिताश्च महात्मना ।
अयोधयंस्तव बलं मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ८
बलिभिः पाण्डवैर्दृप्तैर्लब्धलक्षैः प्रहारिभिः ।
कौरव्यसीदत्पृतना मृगीवाग्निसमाकुला ॥ ९
तां दृष्ट्वा सीदतीं सेनां पङ्के गामिव दुर्बलाम् ।
उज्जिहीर्षुस्तदा शल्यः प्रायात्पाण्डुचमूं प्रति ॥ १०
मद्रराजस्तु संक्रुद्धो गृहीत्वा धनुरुत्तमम् ।
अभ्यद्रवत संग्रामे पाण्डवानाततायिनः ॥ ११
पाण्डवाश्च महाराज समरे जितकाशिनः ।
मद्रराजं समासाद्य विव्यधुर्निशितैः शरैः ॥ १२
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मद्रराजो महाबलः ।
अर्दयामास तां सेनां धर्मराजस्य पश्यतः ॥ १३
प्रादुरासंस्ततो राजन्नानारूपाण्यनेकशः ।
चचाल शब्दं कुर्वाणा मही चापि सपर्वता ॥ १४
सदण्डशूला दीप्ताग्राः शीर्यमाणाः समन्ततः । C. 9. 543 B. 9. 11. 15 K. 9. 10. 15

7 B2 missing; D1 om. 7 (for both, cf. v. l. 1). —^{a}) G1. 3 तदा. K4 वर्धमाने. —^{b}) K5 D3 -भयानके; D4 T3 G M -भयप्रदे; T2 -भयंकरे (for -भयावहे). T4 तस्मिन्भीते भयप्रदे. —^{c}) K4. 5 Dn D3–5 पूर्वाह्ने; D9 पूर्वाणि (for पूर्वाह्णे). Ś1 K D3. 10. 11 T1. 2 चापि (for चैव).

8 B2 missing; D1 om. 8 (for both, cf. v. l. 1). —^{a}) Ś1 K1. 2 लब्धलक्ष्याः; K5 वसलक्ष्याः (sic); M3 लब्धरक्षाः (for °लक्षाः). D5 महा- (for परे). — K4 om. 8^{b}–9^{a}. —^{b}) Ś1 K1. 2 आर्थि(K1 °क्षि)ताश्; D3 राक्षसास्; T2 रक्षितांश् (for °ताश्). K3. 5 D3. 10. 11 तु (for च). B1 D4. 9 T3. 4 G M महात्मभिः (for °त्मना). —^{c}) D4 अयोधयत्; G3 आयोधयंस्. D2 बळं. —^{d}) D3 त्यक्त्वा (for कृत्वा). K1 निवर्तिनं; K5 °र्तकं.

9 B2 missing; D1 om. 9 (for both, cf. v. l. 1). K4 om. 9^{a} (cf. v. l. 8). —^{a}) D2 बळिभिः. Dn D2. 5 हृष्टैर्; T1. 3 G1. 3 M दीप्तैर् (for दृप्तैर्). — D3 om. 9^{b}–10^{a}. —^{b}) Ś1 K1. 2 D8 -लक्ष्यैः. —^{c}) Dn D2. 5. 6 Cn कौरव्यासी(D2 °वी सी)दमाना सा; T1 तव व्यसीदत्पृतना; G3 कौरव्यासीदत्सा पृतना (hypermetric). —^{d}) Ś1 K1. 2 वृकीव; T1. 2. 4 गौरिव; G1. 3 गिरीव; G2 गिरिर् (sic) (for मृगीव). D2 -समाकुळा; D3 -समाकुले; T3 G2 M -भयातुरा; T4 G1. 3 -भयाकुला (for -समा°).

10 B2 missing (cf. v. l. 1). D3 om. 10 (cf. v. l. 9). —^{a}) K5 वृद्धा (sic) (for दृष्ट्वा). Ś1 K1. 2 T2 रुदतीं (for सीदतीं). B4. 5 तां सीदतीं तदा सेनां; Dn D1. 2. 5. 6 तां दृष्ट्वा सीदमानां च (D1 स; D5 तां). —^{c}) D4 T3 G M ततः (for तदा). —^{d}) K4 D9 प्रयात्. D6 पर-; D9 योद्धुं (for पाण्डु-). K3. 4 D10. 11 -सुतान् (for -चमूं). T1. 2 प्रदुद्राव चमूपतिः.

11 B2 missing (cf. v. l. 1). D3 reads 11^{a}–12^{b} after 17^{d}. —^{a}) Ś1 K1–3 D3. 4. 10. 11 सु- (for तु). — D1 om. 11^{cd}. —^{c}) K4 B1 Dn1 D4 T3 G2. 3 M2 अभ्यधावत. T3 G2 M2–4 संक्रुद्धः; G1. 3 संक्रुद्धान्; M1 वेगेन (for संग्रामे).

12 For the sequence in D3, cf. v. l. 11. B2 missing (cf. v l. 1). —^{a}) K5 B (B2 missing) D2. 4–6. 8 पांडवापि (for °वाश्च). D1. 3. 9–11 पांडवा अपि भूपाल (D1 राजेंद्र; D9 महाराज [hypermetric]). —^{b}) D1 समरे जयवादिनः. —^{d}) K3 D10. 11 बिभिदुर्; D1. 2 विविधुर्; T1. 4 G3 विव्यथुर् (for °धुर्). Dn2 om. शरैः. — After 12, M2–4 ins.:

60* तथैव तावका योधा धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।

13 ^{a}) D2 -शितैस् (for -शतैस्). S (except T1. 2) ततः सुतीक्ष्णैर्निशितैर् (M1. 3 °र्विशिखैर्). —^{b}) K3. 5 B2 D3. 10. 11 T1. 2 महारथः (for °बलः). M1 माद्रराजोपि पांडवीं. —^{c}) Dn नोदयामास; D4 मर्दया°; D6 चोदया°.

14 ^{a}) K5 D3. 10. 11 S (except T1. 2) निमित्तानि (for ततो राजन्). —^{b}) Ś1 K1–4 वातरूपाणि; B1. 2. 4. 5 Dn2. n3 D2. 5 दुर्निमित्तानि; B3 Dn1 D9 Ca (gloss: निमित्तरहितानि रूपाणि) अनिमित्तानि; T1. 2 घोररूपाणि (for नाना°). Dn अशेषतः; M3 अनीकशः (for अने°). D1 निमित्तानि अनेकशः; D8 निमित्तान्यतकेशवः (sic). —^{c}) D3 ववाद (for चचाल). D8 सर्व- (sic) (for शब्दं). —^{d}) B2 D4 S (except T1. 2) सपर्वतवना मही (B2 नदी).

15 D1 T3. 4 G om. 15^{ab}. —^{a}) K2, 4 D4 M -मूला;

C. 9. 543
B. 9. 11. 15
K. 9. 10. 15

उल्का भूमिं दिवः पेतुराहत्य रविमण्डलम् ॥ १५
मृगाश्च महिषाश्चापि पक्षिणश्च विशां पते ।
अपसव्यं तदा चक्रुः सेनां ते बहुशो नृप ॥ १६
ततस्तद्युद्धमत्युग्रमभवत्संघचारिणाम् ।
तथा सर्वाण्यनीकानि संनिपत्य जनाधिप ।
अभ्ययुः कौरवा राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १७
शल्यस्तु शरवर्षेण वर्षन्निव सहस्रदृक् ।
अभ्यवर्षददीनात्मा कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ १८
भीमसेनं शरैश्चापि रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
द्रौपदेयांस्तथा सर्वान्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ १९
धृष्टद्युम्नं च शैनेयं शिखण्डिनमथापि च ।
एकैकं दशभिर्बाणैर्विव्याध च महाबलः ।
ततोऽसृजद्बाणवर्षं घर्मान्ते मघवानिव ॥ २०
ततः प्रभद्रका राजन्सोमकाश्च सहस्रशः ।
पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्ते शल्यसायकैः ॥ २१
भ्रमराणामिव व्राताः शलभानामिव व्रजाः ।

Dn1.n2 D2.5.6 -शूल- (D2 °ळ-) (for -शूला). D4 संदीपाः (for दीप्ताग्राः). D8 त्रिशूलाश्चापि दीप्ताग्राः. — ^{b}) K3 B1.3-5 Dn D2.5.6.8-11 दीर्यमाणाः; B2 M1 व्य(B2 वि)कीर्यंत; T1 जीर्यमाणाः; M2.4 विकिरंत्यः (M2 °तः); M3 व्यकीर्यं च (for शीर्यमाणाः). — ^{c}) K1 भूमे; B2 Dn D1.2.5.6.9 T1.2 M1 भूमौ (for भूमिं). K2.5 B5 D3 M1 दिवा (for दिवः). — ^{d}) M3 आहित्य. D2 -मंडळं; D8 -मंडले.

16 D1 om. 16–17. — ^{a}) D4 पक्षिणश्च (for महिषाश्च). Dn D2.4–6 S [ए]व (for [अ]पि). — ^{b}) D4 महिषाश्च (for पक्षिणश्च). B2 नराधिप; D2 महीपते. — ^{c}) Dn अपसव्यां. K2 B1.3 Dn D4.9 T1.2 G2 ततश्च; D5 सदा; M2 तथा (for तदा). D8 सव्यं (for चक्रुः). — ^{d}) B2 सेनास्. S (except T1.2) वै (for ते). Ś1 K1–3 सेनां ते भरतर्षभ. — After 16, Dn3 (marg.) D4.8.9 ins.:

61* भृगुसूनुधरापुत्रौ शशिजेन समन्वितौ ।
चरमं पाण्डुपुत्राणां पुरस्तात्सर्वभूभुजाम्
शस्त्राग्रेष्वभवज्ज्वाला नेत्राण्याहत्य वर्षती ।
शिरः स्वलीयन्त भृशं काकोलूकाश्च केतुपु

[(L. 1) Dn3 भृगुसूनुर्; D4 सूर्यसूनु- (for भृगु°). Dn3 -पुत्रः (for -पुत्रौ). — (L. 2) D4 समरं (for चरमं). D4 कुरु- (for सर्व-). — (L. 3) Dn3 भवज्; D4 [अ]भवन् (for [अ]भवज्). Dn3 हर्षतां (for वर्षती). D4 हयाश्चाश्रूणि मुंचति (for the post. half). — (L. 4) Dn3 स्वलीयत; D4 °यतो (for °यन्त).]

17 D1 om. 17 (cf. v. l. 16). — ^{a}) Dn D2.5.6 यतस्; T4 तत्र (for ततस्). B1.2 T1.2 तु (for तद्). Dn1.n3 D5 अत्युग्रम्; D6 अत्यस्तम्; T3.4 G M1.2.4 अभवद् (for अत्युग्रम्). M3 ततस्तदभवद्युद्धम्. — ^{b}) T4 G M अत्यग्रं (for अभवत्). D10.11 सहचारिणां; T4 G संघवारणं; M2 संखच्चारिणां; M3 सखलारिणां. T3 अत्यग्रमघवारणं. — ^{c}) K5 B Dn D2.3.5.6.8.9 ततः (for तथा). T1 तथा सर्वस्य सैन्यानि. — ^{d}) B2 D4.5 नराधिप; D8 जनानि च (for °धिप). T3.4 G M2.4 संनिवार्य समंततः. — After 17^{d}, D3 reads 11^{a} 12^{b}. — ^{e}) K5 T4 G M अभ्यघ्नन्; D3 अन्यत्र (sic); T3 अभ्यघ्नत् (for °युः). T3 G M3.4 कौरवो राजा (M4 °जन्); T4 कौरवेयाश्च; M1 °वाणां वै (for °वा राजन्).

18 ^{a}) T4 शल्यश्च; G1.3 स शल्यः (for शल्यस्तु). D3 -वर्षाणि. T3 G2 शल्यः शरसहस्रेण. — ^{b}) D1.3.6 सहस्रधृक् (for °दृक्). — ^{c}) D8 अभ्यवर्धत दीनात्मा; D10 अभ्यवर्षत धर्मात्मा.

19 ^{a}) G1.3 शितैश्च (for शरैश्च). — ^{b}) M1 रुग्म- (for रुक्म-). K3 शिलाचितैः; Dn D4.5 °सितैः; D6 शिलोद्धतैः (for शिलाशितैः). — ^{c}) K4 D2 M3 द्रौपदेयास्. Dn2.n3 D2.6 T3.4 G M1.2.4 ततः; T2 तदा (for तथा). — ^{d}) D1 लीलया (for पाण्डवौ).

20 Dn1.n2 om. 20^{abcd}; Dn3 reads the same on marg. — ^{a}) G3 धृष्टद्युम्नः. K4 D3.5.10 च सैने(D4 °न्ये)यं; D1 द्रौपदेयान्; T3.4 G1.3 M स शैनेयं. — ^{b}) K2 D3.4 शिखंडीनम्; D5.10 शिखंडिनम्. D2.3.5 अपि वा; T3.4 G M2–4 आहवे (for अपि च). D1 शैनेयं च शिखंडिनं. — ^{d}) Ś1 K1.2 सु-; K3 D11 स (for च). K5 (also as in text) महारथः; D2 °बळः; D9 °बलं (for °बलः). B2 D4 अविध्यत महाबलः (B2 °रथः); T3.4 G M विव्याध (G1 °थ) भरतर्षभ. — ^{f}) Ś1 (*sup. lin.* as in text) वर्षांते; D10 घर्मांतर् (for घर्मान्ते).

21 ^{a}) D10 om. from ततः up to मिव (in 22^{a}). G3 प्रभकरा; M3 प्रभद्रको. D6 om. राजन्. — ^{c})

ह्लादिन्य इव मेघेभ्यः शल्यस्य न्यपतञ्शराः ॥ २२

द्विरदास्तुरगाश्चार्ताः पत्तयो रथिनस्तथा ।

शल्यस्य बाणैर्न्यपतन्बभ्रमुर्व्यनदंस्तथा ॥ २३

आविष्ट इव मद्रेशो मन्युना पौरुषेण च ।

प्राच्छादयदरीन्संख्ये कालसृष्ट इवान्तकः ।

विनर्दमानो मद्रेशो मेघह्लादो महाबलः ॥ २४

सा वध्यमाना शल्येन पाण्डवानामनीकिनी ।

अजातशत्रुं कौन्तेयमभ्यधावद्युधिष्ठिरम् ॥ २५

तां समर्प्य ततः संख्ये लघुहस्तः शितैः शरैः ।

शरवर्षेण महता युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ २६

तमापतन्तं पत्त्यश्वैः क्रुद्धो राजा युधिष्ठिरः ।

अवारयच्छरैस्तीक्ष्णैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥ २७ C. 9.559 B. 9. 11. 31 K. 9. 10. 30

M1 पातिताः. T2 हन्यमानाश् (for पात्य°). — ^{d}) D4 T3.4 G M व्य(T3 ह्य)दृश्यन् (for दृश्यन्ते). B1 दिव्य-; T2 तस्य (for शल्य-). K5 D3.11 व्य(D3 व्या)-दृश्यंत स साय(K5 स साध-; D11 ससाय)कैः.

22 D10 om. up to मित्र (in 22^{a}) (cf. v. l. 21). D1 om. 22^{a}–23^{b}. — ^{a}) D4 व्रजाः; T2 वृताः (for व्राताः). D6 शराणामिव संघाताः. — ^{b}) D2 शळभानाम्. B5 D8 प्रजाः (for व्रजाः). — ^{c}) Dn D4.9 आदित्य; D3 ह्रदिन्य (for ह्लादिन्य). — ^{d}) D9 निपतञ्; M1 पतिताः (for न्यपतञ्). K4 शरान्; D9 शरैः (for शराः).

23 D1 om. 23^{ab} (cf. v. l. 22). — ^{a}) M2 द्विपदास् (for द्विर°). K1 श्रांताः; T2 चार्वाः; M3 (orig.) चाश्वाः; M3 (*sup. lin.*) चास्ताः (for चार्ताः). — ^{b}) D9 पक्षयो (for पत्तयो). G3 तदा. — ^{c}) G1 शल्य*; G3 ते शल्य- (for शल्यस्य). K2 न्य**; K3.5 Dn3 D3.4.10.11 G2 अपतन्; D2 निप°; T2 नृपते (for न्यपतन्). B2 शल्यबाणैर्हताः पेतुर्; D6 शल्यस्य न्यपतन्बाणैर्. — ^{d}) K5 D3 व्यभ्रमुर्; B3–5 D8.9 व्य(B3.4 ब)भ्रमन्; T8 M3 बभूवुर् (for बभ्रमुर्). Ś1 K1–3 व्य(K3 वि)धमंस्; K4 न्यपतंस्; T3 व्यसवस्; M1 नानदंस् (for व्यनदंस्). B2 बभ्रमुश्चस्वनुस्तथा (sic).

24 ^{a}) K2 D3 अवि(K2 °ति)ष्ट; D4 आदित्य; M2 प्रविष्ट (for आविष्ट). — Ś1 K1.2 D3 om. (hapl.) 24^{bcde}. K3 om. 24^{bcd}. — ^{c}) K4 Dn D5 प्रच्छादयद्; D4 T1.2.4 G M प्रोत्साद(D4 T4 G2 °र)यद् (for प्राच्छाद°). T4 G1.3 M सर्वान् (for संख्ये). D2 प्रच्छादयदसंप्रेक्ष्य; T3 प्रोत्सारयद्यत्सर्वान् (submetric). — ^{d}) D1 कालनुन्न; M1 काचसृष्ट (sic); Ca कालसृष्ट (as in text). — D1 om. 24^{ef}. — ^{e}) Dn D8.10 M विमर्दमानो; D4 बाणवर्षेण; T3 निनर्दमानो (for विनर्द°). — ^{f}) K3 T1.2 -नादो; D4 -ह्लादो (for -ह्लादो).

25 ^{a}) Dn D1.2.5.6 समरे (for शल्येन). — ^{b}) Ś1 K1–3 महाचमूः (for अनीकिनी). — After 25^{b}, D1 ins.:

62* प्रदुद्राव महाराज शल्यबाणैः प्रपीडिता ।

— D1 om. 25^{c}–26^{d}. — ^{c}) K2 Dn2 D3.4.8.9 अजातशत्रु-; B5 °शल्यं (for °शत्रुं). — ^{d}) D8 अभिधावद्. K2.3 युधिष्ठिरः. — After 25, K5 reads 28^{c}–29^{d}.

26 D1 om. 26 (cf. v. l. 25). K3 om. (hapl.) 26^{a}–27^{b}. K5 repeats 26^{ab}, after नकुलो द (in 29^{d}), occurring after 28^{b}. — ^{a}) B2 स; T2 तं; M2.4 तान्; M3 ताः (for तां). K2 Dn2.n3 D6 M3 स(Dn2 M3 सं)-मर्द्य; K4 B Dn1 D2.5 सं(K4 B3.5 D5 स)मर्दय्; K5 (both times) D8.9 समभ्य(D8 °र्प्य-; D9 °र्थ)त्; D4 संत्रास्य; D10.11 समर्छत्; T1.2 आसाद्य (for समर्प्य). T4 शरैः; G1 शतैः; G3 शितैः (for ततः). T4 G3 संघैर् (G3 °खैर्); G2 M2–4 संखे (M4 °घे) (for संख्ये). D3 ततः संमतः संख्ये (submetric); M1 संमर्द्यत ततः संखे. — B2 om. 26^{bc}. — ^{b}) K5 (both times) D4 -हस्तं (for -हस्तः). K5 (both times) निशितैः (hypermetric); D4 शरैः; D5 सितैः (for शितैः). — ^{c}) D10 repeats from रवर्षेण up to तमा (in 27^{a}) after 27. B1 Dn2 D3.10 (both times) S (except T1.2) बाण- (for शर-). S (except T1.2) मद्रेशो (for महता). — ^{d}) B2 D10 (both times).11 M1.2.4 अताडयत्. — For 26^{cd}, D4 subst.:

63* ववर्ष समरे क्रुद्धो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

27 For the repetition in D10, cf. v. l. 26. K3 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26). — ^{a}) D1 बाणौघैः; D3 पत्यैस्वै (sic); D10 पृत्स्वैः (sic); T3.4 G M2–4 जात्यश्वैः; M1 अत्युग्रैः (for पत्त्यश्वैः). — ^{b}) B2 M1.3 राजा क्रुद्धो (by transp.); D4 राजन्क्रुद्धो; T3.4 G M2.4 तदा (T4 G2 °था) क्रुद्धो. — ^{c}) K5 आवारयत्; D4 निवारयन्; T3.4 G2 अवाकिरत् (T4 °न्) (for °रयत्). — ^{d}) K5 Dn D1.3.5.6.9 T G1.2 M2–4 मत्त-; D10.11 महा- (for मत्तं). K5 Dn2.n3 M4 -द्विप; D8 -मत्तम् (for द्विपम्). Dn D6 [अं]कुशं. G3 तद्विपमिव कुंजरैः (sic).

C. 9. 586
B. 9. 11. 31
K. 9. 10. 31

तस्य शल्यः शरं घोरं मुमोचाशीविषोपमम् ।
सोऽभ्यविध्यन्महात्मानं वेगेनाभ्यपतच्च गाम् ॥ २८
ततो वृकोदरः क्रुद्धः शल्यं विव्याध सप्तभिः ।
पञ्चभिः सहदेवस्तु नकुलो दशभिः शरैः ॥ २९
द्रौपदेयाश्च शत्रुघ्नं शूरमार्तायनिं शरैः ।
अभ्यवर्षन्महाभागं मेघा इव महीधरम् ॥ ३०
ततो दृष्ट्वा तुद्यमानं शल्यं पार्थैः समन्ततः ।
कृतवर्मा कृपश्चैव संक्रुद्धावभ्यधावताम् ॥ ३१
उलूकश्च पतत्री च शकुनिश्चापि सौबलः ।
स्मयमानश्च शनकैरश्वत्थामा महारथः ।
तव पुत्राश्च कार्त्स्न्येन जुगुपुः शल्यमाहवे ॥ ३२
भीमसेनं त्रिभिर्विद्ध्वा कृतवर्मा शिलीमुखैः ।
बाणवर्षेण महता क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ३३
धृष्टद्युम्नं कृपः क्रुद्धो बाणवर्षैरपीडयत् ।
द्रौपदेयांश्च शकुनिर्यमौ च द्रौणिरभ्ययात् ॥ ३४
दुर्योधनो युधां श्रेष्ठावाहवे केशवार्जुनौ ।

28 For the sequence in K5, cf. v. l. 25. — ^{a}) Ś1 K2. 3 T3. 4 M2–4 ततः (for तस्य). — ^{b}) K5 आसीविषा**; D4. 5. 10 आसीविषोपमं. — After 28^{b}, K5 reads नकुलो द (in 29^{d}) and repeats 26^{ab}. D1 om. 28^{cd}. — ^{c}) K3. 5 B D2. 3. 8–11 M स नि(B3 M विनि)र्भिद्य; D4 तेप्यविध्यन् (for सोऽभ्यवि°). Dn D6 स नि(Dn2. n3 संनि)र्भिन्नो महाबाहु(Dn2. n3 °हो)र्; D5 स निर्भिन्नमहाबाहुं; T1. 2 सोतिविद्धो महात्मा वै. — ^{d}) Ś1 K2. 4. 5 B (except B2) Dn D2. 5. 6. 9 न्यपतच्च् (for [अ]भ्यप°). T2 शरं; T3 लघु; G3 चमूं (for च गाम्). M1 वेगेनागात्स गां शरं.

29 For the sequence in K5, cf. v. l. 25. — ^{b}) K2 शल्यो (sic). T1 G1 विव्याथ. B2 पंचभिः; D4 शक्तिभिः (for सप्तभिः). — ^{cd}) B5 सप्तभिः (for पञ्चभिः). D4 च (for तु). B3 om.; D4 अष्टभिः; T3. 4 G1. 2 M2–4 नवाभिः (for दशभिः). M1 नवभिर्नकुलः शरैः (for 29^{d}). Dn D1–3. 5. 6 सहदेवस्तु नकुलो (D2 °ळो) दशभिर्दशभिः शरैः.

30 D4 om. (hapl.) 30^{ab}. — ^{a}) K4 तु (for च). — ^{b}) B2 तथा (for शरैः). D1 मद्रराजं विषोपमैः. — ^{c}) B2 अभ्यद्रवन्; Dn1 °वर्तन् (for °वर्षन्). Ś1 K2. 3 महाभागा; K1 °भागान्; K5 D3. 10. 11 T4 G °राज; B1. 3–5 D8. 9 °वेगं; B2 Dn D1. 2 °वेगा; D5 °वेगो (for °भागं). — ^{d}) G3 महाचलं (for महीधरम्).

31 ^{a}) D1 पीड्यमानं; D4 वनुद्युतं (sic); D10 चोद्यमानं; D11 बाध्यमानं; T G1. 3 M2–4 विमर्द(T1 G1. 3 °नर्द-; M2 °मर्द्य)तं; G2 विमृद्नंतं; M1 विलुप्यंतं; Cn तुद्यमानं (as in text). — ^{b}) Dn1 पार्थं (for पार्थैः). S (except T1. 2 M1) शल्यमाहवशोभिनं. — ^{c}) M1 कृतपर्वा (for °वर्मा). — ^{d}) K3 अभिधावतां.

32 ^{a}) B1 D9 तु (for च). Ś1 K1. 2 पतत्रिश्च; K3. 5 B D3. 5 (marg.; orig. as in text). 8–11 महावीर्यः; T3. 4 G M [अ]पि कैत(T4 G3 कौर)व्यः (for पतत्री च). — ^{b}) D2 सौबळः. S (except T1. 2) सौबलः शकुनिस्तथा (G1 °दा). — ^{c}) K3 G2 स्मयमानै(G2 °ना)श्; D10. 11 समागम्य (for स्मयमानश्). B D8. 9 M2 तु; D10. 11 [अ]थ (for च). K4 स किरन्; K5 सनकैर्; T3 शकुनिर् (for शनकैर्). — ^{d}) K2. 3. 5 B3 D3. 5. 10. 11 T1. 2 महाबलः; K4 °रथाः; T3 मदृत्तमः (sic); T4 G M रथोत्तमः (M2–4 °मं) (for महारथः). — ^{e}) D1 सर्वशक्त्या; T1. 2 च सबला (for च कार्त्स्न्येन). — ^{f}) D3 जिहुर्पुः (sic) (for जुगुपुः).

33 D1 om. 33^{cd}. — ^{d}) G2 अवाकिरत्.

34 B3 om. (hapl.) 34^{ab}; D3 repeats the same after 35. — ^{a}) D10 धृष्टद्युम्नस्. Ś1 K1. 3. 5 B (B3 om.) D1. 3 (first time). 9–11 ततः (for कृपः). D3 (second time) ततः क्रुद्धो महाबाहुर्. — ^{b}) K5 B1. 4. 5 Dn D2. 5. 6. 8. 9 अताडयत्; T1. 2 अवर्षयत् (for अपीड°). K4 M3 बाणवर्षेण पीडयन् (K4 °यत्); D3 (first time) गौतमोभ्यपतद्रणे. — ^{c}) K1 द्रौपदीयांश्. M2 शनकैर् (for शकुनिर्). — ^{d}) K4 द्रौणिम् (for द्रौणिर्). Dn D1. 2. 5. 6 यमौ द्रौणिरथाभ्ययात्; D4 यमौ तु द्रौणिरन्वयात्; S (except T1. 2) यमौ (M2 युक्तो) द्रौणिः समभ्ययात्.

35 K5 om. 35^{ab}. — ^{a}) T1. 2 युधि; T4 रथ- (for युधां). K3. 4 B Dn D1–5. 8–11 T4 श्रेष्ठः (for श्रेष्ठाव्). — ^{b}) Dn2. n3 चाहवे; T1–3 ह्याहवे. — D1 om. 35^{cd}. — ^{c}) T1. 2 समभ्यगाद्; M3 °भ्यायाद्. D4 उग्रसेने; D11 °चेताः (for °तेजाः). — ^{d}) D4 T1. 2 M1. 3 शरैः (for शरैश्). Ś1 K1–3 चाभ्यभवद्; K5 B3. 4 D2. 5. 8. 10. 11 T1 चाभ्य(T1 °भ्या)हनद्; B5 चाहनद् (submetric); T2–4 G M अभ्य(G1. 3 °भ्या)हनद् (M1 °न्). D2 बळी; T1–3 G M युधि; T4 रथी (for बली). K4 शरैश्चाहनद्बली तदा (hypermetric); D8 शरैराशीविषोपमैः.

समभ्ययादुग्रतेजाः शरैश्चाभ्यहनद्बली ॥ ३५
एवं द्वंद्वशतान्यासंस्त्वदीयानां परैः सह ।
घोररूपाणि चित्राणि तत्र तत्र विशां पते ॥ ३६
ऋश्यवर्णाञ्जघानाश्वान्भोजो भीमस्य संयुगे ।
सोऽवतीर्य रथोपस्थाद्धताश्वः पाण्डुनन्दनः ।
कालो दण्डमिवोद्यम्य गदापाणिरयुध्यत ॥ ३७
प्रमुखे सहदेवस्य जघानाश्वांश्च मद्रराट् ।
ततः शल्यस्य तनयं सहदेवोऽसिनावधीत् ॥ ३८
गौतमः पुनराचार्यो धृष्टद्युम्नमयोधयत् ।
असंभ्रान्तमसंभ्रान्तो यत्नवान्यत्नवत्तरम् ॥ ३९
द्रौपदेयांस्तथा वीरानेकैकं दशभिः शरैः ।
अविध्यदाचार्यसुतो नातिक्रुद्धः स्मयन्निव ॥ ४०
शल्योऽपि राजन्संक्रुद्धो निघ्नन्सोमकपाण्डवान् ।
पुनरेव शितैर्बाणैर्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ४१
तस्य भीमो रणे क्रुद्धः संदष्टदशनच्छदः ।
विनाशायाभिसंधाय गदामादत्त वीर्यवान् ॥ ४२ C. 9. 577 B. 9. 11. 49 K. 9. 10. 47

— After 35, D3 repeats 34^{ab}.

36 ^{b}) T4 स्वकीयानां (for त्वदी°). — D1 om. 36^{cd}. — ^{c}) Dn D2. 5. 6 तत्रासन् (for चित्राणि). — ^{d}) Ś1 K1. 2 तव तत्र; Dn D2. 5. 6 द्वंद्वानि च; T4 G2 युद्धानि च (for तत्र तत्र).

37 ^{a}) Ś1 K1. 2 B D9 ऋष्य-; K3–5 D1. 2. 5. 8. 10. 11 ऋक्ष-; Dn D6 कृष्ण-; D4 रुष- (for ऋश्य-). T2 [अ]थ (for [अ]श्वान्). D3 ऋक्षवर्णाक्षवाताश्वान्. — ^{b}) K4 भेजे; D9 तेजो (sic) (for भोजो). — 37^{cdef} = (var.) lines 2–3 of 65*. — ^{d}) K3. 4 B5 D8. 10 T1. 3. 4 G M2–4 हताश्वात्; M1 °श्वं (for °श्वः). — K5 reads 37^{e}–38^{d} after 47^{b}. — ^{e}) K4 D8 T4 काल-; D2 काळ-; D4 काले (for कालो). — ^{f}) M2. 4 अविध्यत.

38 For the sequence in K5, cf. v. l. 37. M2 reads 38 after 40. — ^{a}) D4 प्रमुखान्. M3 सहदेवस्तु. — ^{b}) K3. 4 D10. 11 स; T4 G M2–4 तु (for च). — ^{d}) Dn D1. 2. 5. 6 पदा (for ऽसिना). K5 सहदेवोसि पांडवः (sic).

39 ^{b}) M3 अयोजयत्. — D1 om. 39^{cd}. — ^{c}) K4 स संभ्रांतमसंभ्रांतो; D4 असंभ्रांतः स संभ्रांतं; T1. 2 असंभ्रांतो ह्यसंभ्रांतं. — ^{d}) Dn3 बलवान्. D11 बलवत्तरं.

40 ^{a}) B2 ततो. — ^{c}) G3 आविध्यद्. — ^{d}) D10. 11 हसन् (for स्मयन्). D9 सानुजानिति क्रुध्यतः. — After 40, M2 reads 38; while K4 ins.:

64* युक्ताश्वस्य पुनर्मध्यं रथस्यारोहमिच्छतः ।

K4 cont.: Ś1 K1–3. 5 B Dn D2. 3. 5. 6. 8–11 T1. 2 ins. after 40:

65* पुनश्च भीमसेनस्य जघानाश्वांस्तथाहवे ।
सोऽवतीर्य रथात्तूर्णं हताश्वः पाण्डुनन्दनः
कालो दण्डमिवोद्यम्य गदां क्रुद्धो महाबलः ।
पोथयामास तुरगान्रथं च कृतवर्मणः ।
कृतवर्मा त्ववप्लुत्य रथात्तस्मादपाक्रमत् । [5]

[(L. 1) Dn शल्यस्य; D6 शल्यश्च; T1. 2 भोजश्च (for पुनश्च). Dn1. n2 भीमसेनश्च. D3 वाजानश्वांस् (for जघाना°). K4 च यादवः; D2 तदाहवे. — Lines 2–3 = (var.) 37^{cdef}. — (L. 2) B4 रथोपस्थात् (for रथात्तूर्णं). Ś1 K (except K3) D10. 11 हताश्वात् (for हताश्वः). Dn पांडुनंदनं; D10 पंडुनंदनः. — Dn1. n2 D6 om. lines 3–5. Dn3 reads line 3 on marg. — (L. 3) Ś1 K1. 2. 4 Dn3 D2. 5. 9 काल- (for कालो). B4 गदापाणिर् (for गदां क्रुद्धो). K3 वृकोदरः; B1 रणे रथः; B3. 4 अयुध्यत (for महाबलः). — K3 Dn3 om. lines 4–5. — (L. 4) K5 योधयामास. D8 तु रथान् (for तुरगान्). Ś1 (*sup. lin.* as above) श्रुत- (for कृत-). — (L. 5) Ś1 K1. 2 तदाप्लुत्य; K5 ह्यव° (for त्वव°). D5 T2 अस्माद् (for तस्माद्).]

41 Dn D6 om. from 41 up to 9. 11. 1. D1 om. from 41^{a} up to 9. 11. 3^{b}. — ^{a}) D4 S (except T1. 2) तु (for ऽपि). T3. 4 G2 M1. 2. 4 राजा (for राजन्). K3 एतस्मिन्नंतरे शल्यो. — ^{b}) D2 न्यघ्नन्. — ^{c}) D4 शरैर्; D5 सितैर् (for शितैर्). — D2 om. 41^{d}–42^{a}. — ^{d}) K4 अताडयत्; G2 अपोथ° (for अपीड°).

42 Dn D1. 6 om. 42; D2 om. 42^{a} (for both, cf. v. l. 41). — ^{a}) T3 M2–4 रण- (for रणे). D4 क्रोधात्; T3. 4 G1. 3 M2–4 क्रोधी (for क्रुद्धः). B1. 3 D5. 9 तस्य क्रुद्धो रणे भीमः. — ^{b}) K5 D10 संदस्य; D3. 11 संदश्य; D4 संदष्ट- (for संदष्ट-). K5 B2 D3. 10. 11 T2 -दशनच्छदं. — D3 reads 42^{cd} twice. — ^{c}) D4 G2 M3 विनाशम्. K4 [अ]ति-; D5 [अ]स्य (for [अ]भि-). — ^{d}) K4 B4 D2. 3 (both times). 4. 8. 9. 11; T1. 2. 4 G2 M1

C. 9. 576 B. 9. 11. 50 K. 9. 10. 48 यमदण्डप्रतीकाशां कालरात्रिमिवोद्यताम् ।
गजवाजिमनुष्याणां प्राणान्तकरणीमपि ॥ ४३
हेमपट्टपरिक्षिप्तामुल्कां प्रज्वलितामिव ।
शैक्यां व्यालीमिवात्युग्रां वज्रकल्पामयस्मयीम् ॥ ४४
चन्दनागुरुपङ्काक्तां प्रमदामीप्सितामिव ।
वसामेदोसृगादिग्धां जिह्वां वैवस्वतीमिव ॥ ४५
पट्टघण्टारवशतां वासवीमशनीमिव ।
निर्मुक्ताशीविषाकारां पृक्तां गजमदैरपि ॥ ४६
त्रासनीं रिपुसैन्यानां स्वसैन्यपरिहर्षिणीम् ।
मनुष्यलोके विख्यातां गिरिशृङ्गविदारिणीम् ॥ ४७
यया कैलासभवने महेश्वरसखं बली ।
आह्वयामास कौन्तेयः संक्रुद्धमलकाधिपम् ॥ ४८
यया मायाविनो दृप्तान्सुबहून्धनदालये ।
जघान गुह्यकान्क्रुद्धो मन्दारार्थे महाबलः ।

आदाय (for आदत्त). — After the first occurrence of 42^{cd}, D_3 reads for the first time 9. 11. 8–19 and 9. 11. 21^{c}–22^{b}, repeating them in their proper places.

43 Dn $D_{1.6}$ om. 43 (cf. v. l. 41). K_5 om. 43^{a}–44^{b}. — ^{b}) S (except T_1 G_1) काळ-. $D_{9–11}$ -रात्रीम्. D_4 [अ]परां ; D_5 [उ]दितां ; $T_{1.2}$ [उ]द्धृतां (for [उ]द्यताम्). — ^{c}) $G_{1.3}$ रथ- (for गज-). D_2 -सहस्राणां (for -मनुष्याणां). — ^{d}) $B_{4.5}$ $D_{8.10.11}$ T_4 $G_{2.3}$ देहांत- (for प्राणान्त-). $K_{3.4}$ B $D_{3.5.8.10.11}$ अति ; D_2 मृधि ; D_4 मृद्धे (sic) ; $T_{1.2}$ इव (for अपि). D_9 प्राणांतकरणां सति (sic).

44 Dn $D_{1.6}$ om. 44 (cf. v. l. 41). K_5 om. 44^{ab} (cf. v. l. 43). — ^{a}) D_{11} हेमपट्टां (for °पट्ट-). K_4 -परिक्लृप्ताम्. — ^{b}) D_4 प्रज्वालिताम् ; T_1 आपतिताम् ; T_2 आपततीम् (for प्रज्वलिताम्). — T_3 om. (hapl.) 44^{c}–45^{b}. — ^{c}) Ś$_1$ $K_{1.2}$ D_4 G_3 $M_{2–4}$ सैक्यां ; D_2 सैन्य- ; D_3 सैवां ; T_1 दुष्टां ; T_2 तुषां ; T_4 सिंह- ; G_2 सेनां ; M_1 सैत्यां ; Ca (gloss : विशिष्टलोहघटिताम्) शैक्यां (as in text). Ś$_1$ K_1 वालीम् ; K_4 व्यालम् ; D_2 -काळीम् ; D_3 कालीम् ; $G_{2.3}$ M व्याळीम्. — ^{d}) $K_{4.5}$ B (except B_3) $D_{2.5.8–11}$ $T_{1.2}$ M_2 अयोमयीं (D_9 °यां) ; D_3 यमोपमां (for अयस्मयीम्).

45 Dn $D_{1.6}$ om. 45 (cf. v. l. 41). T_3 om. 45^{ab} (cf. v. l. 44). — ^{a}) K_5 T_2 चंदनागरु- (T_2 °र-) ; T_4 G M रक्तचंदन-. D_3 $T_{1.2}$ -पंकांकां ; D_9 -कल्पाक्तां (for -पङ्काक्तां). — ^{b}) T_2 वनिताम् (for ईप्सिताम्). — ^{c}) $B_{4.5}$ D_{10} वशा-. Ś$_1$ $K_{1.2}$ -मेदोसृगाक्तांगीं ; K_3 B $D_{3.5.8–11}$ -मेदोस्र(K_3 $D_{10.11}$ °प- ; D_3 °स्थि)दिग्धांगीं ; K_4 D_2 T_2 -मेदप्रदिग्धांगीं (T_2 °गां) ; K_5 D_4 -मेदोसृग्दिग्धांगां (D_4 °गीं) ; T_4 G °स्रगादिग्धां.

46 Dn $D_{1.6}$ om. 46 (cf. v. l. 41). $K_{4.5}$ om. (hapl.) 46^{ab}. — ^{a}) D_5 corrupt. K_3 $D_{3.8}$ T_3 G_2 $M_{3.4}$ पट्ट- ; $T_{1.2.4}$ $G_{1.3}$ बद्ध- ; M_2 वर- (for पट्ट-). D_2 T_4 G_1 -घंटां ; G_3 -खंडा- (for -घण्टा-). K_2 -रवशितां ; $B_{1.5}$ -नवशतां ; D_2 रसवतीं ; D_3 -शतह्रदा ; $D_{4.10.11}$ M -शतरवां ; D_9 -रवशमां ; $T_{1.2}$ -रवयुतां ; T_3 G_2 -शतधरां ; T_4 G_1 शित(G_1 °ता)धरां ; G_3 -शिताधारां. — ^{b}) D_4 विचक्राम् (for वासवीम्). $T_{3.4}$ G $M_{2–4}$ शक्राशनिमिवापरां ; M_1 शक्रस्याशनिसंनिभां. — ^{c}) $D_{2.4}$ विमुक्ताशी- (for निर्मु°). D_8 -विषाकारा. — ^{d}) K_5 $D_{8.10}$ पृ(K_5 मृ)क्ता ; D_2 युक्तां ; D_5 रक्तां ; T_3 $G_{2.3}$ प्राप्तां (for पृक्तां). D_4 गतमदैर् ; D_9 राज° (for गज°). K_5 $D_{2.3}$ $T_{2.4}$ G इव (for अपि). $M_{2.4}$ अप्रसह्यां गजैरपि.

47 Dn $D_{1.6}$ om. 47 (cf. v. l. 41). — ^{a}) $K_{2.3}$ D_5 T_4 G_2 M_1 त्रासिनीं ; K_5 D_3 त्राशनीं ; G_3 त्रासनं. $D_{10.11}$ G_3 सर्व- ; $T_{1.2}$ पर- (for रिपु-). D_8 -सैन्यस्य ; $D_{10.11}$ -भूतानां (for -सैन्यानां). — ^{b}) T_2 -पर- (for -परि-). K_4 B $D_{5.9.11}$ $T_{1.2}$ -हर्षणीं ; K_5 D_4 -हार्पिणी ; D_3 $T_{3.4}$ G M -रक्षिणीं (D_3 °क्षिणी ; M_2 °क्षणीं ; M_1 °क्षिणां). — After 47^{b}, K_5 reads 37^{c}–38^{d}. — ^{c}) $D_{1.5.9}$ M_1 -लोक- (for -लोके). D_5 -प्राच्यानां (sic) (for विख्यातां). — ^{d}) D_{10} रिपु- (for गिरि-). K_2 B $D_{9.11}$ T_2 G_2 $M_{2.4}$ -विदारणीं ; K_5 D_3 °रिणी ; D_{10} °रिणां.

48 Dn $D_{1.6}$ om. 48 (cf. v. l. 41). — ^{a}) Ś$_1$ $K_{1.4.5}$ $D_{2.5}$ T_4 यथा ; D_3 तथा (for यया). K_4 $B_{3.4}$ $D_{2.3}$ कैलाश-. $D_{2.9}$ -भुवने ; T_4 $G_{1.3}$ M_1 -शिखरे (for -भवने). D_4 यया च शिखरे रम्ये. — ^{b}) T_4 G_3 -समं (for -सखं). D_2 बळी ; T_2 बलीं ; $G_{1.2}$ बालिं (for बली). — ^{c}) M_1 योधयामास (for आह्वया°). $D_{2.5}$ कौंतेयं (sic) ; D_{11} युद्धाय (for कौन्तेयः). — ^{d}) K_4 उलूकाधिपं ; D_2 M अळकाधिपं ; $T_{1.2}$ अल(T_2 °ळ-)कापतिं. D_4 संक्रुद्धो ह्यलकाधिपं ; D_{11} भीमसेनो महाबलः

49 Dn $D_{1.6}$ om. 49 (cf. v. l. 41). — ^{a}) Ś$_1$ $K_{1.5}$ D_2 यथा (for यया). $K_{3–5}$ B (except B_2) $D_{2.3.8.11}$

निवार्यमाणो बहुभिर्द्रौपद्याः प्रियमास्थितः ॥ ४९
तां वज्रमणिरत्नौघामष्टाश्रिं वज्रगौरवाम् ।
समुद्यम्य महाबाहुः शल्यमभ्यद्रवद्रणे ॥ ५०
गदया युद्धकुशलस्तया दारुणनादया ।
पोथयामास शल्यस्य चतुरोऽश्वान्महाजवान् ॥ ५१
ततः शल्यो रणे क्रुद्धः पीने वक्षसि तोमरम् ।
निचखान नदन्वीरो वर्म भित्त्वा च सोऽभ्यगात् ॥ ५२
वृकोदरस्त्वसंभ्रान्तस्तमेवोद्धृत्य तोमरम् ।
यन्तारं मद्रराजस्य निर्बिभेद ततो हृदि ॥ ५३
स भिन्नवर्मा रुधिरं वमन्वित्रस्तमानसः ।
पपाताभिमुखो दीनो मद्रराजस्त्वपाक्रमत् ॥ ५४
कृतप्रतिकृतं दृष्ट्वा शल्यो विस्मितमानसः । C. 9. 590 B. 9. 11. 62 K. 9. 10. 60

T1.2 मायामयान्; D5 °मृगान्; D9 मायामय-; D10 मायान् (submetric) (for मायाविनो). Ś1 K2 हस्तान्; K1 यक्षान्; D2 T1–3 दृष्ट्वा; D9 -क्रूसान्; G3 मत्तान् (for हसान्). — b) G3 स्वबाहून् (for सुब°). K3 D4 धनदालयः (sic); K5 B (except B2) D2.3.5.8–10 गंधमादने (for धनदालये). — c) D2 अजयन् (for जघान). T3.4 G M2–4 जघान यक्षान्संक्रुद्धो. — d) Ś1 K2–5 D2.3.5 T3 मंदरार्थे (K5 T3 °र्थं); K1 कमलार्थे; D4 स्वदारार्थे; D8 Ca (gloss: सौगन्धिकार्थम्) मंदारार्थं; D9 नदन्पार्थो (for मन्दारार्थे). D2 महाबळः; D8 महाबलं; D9 महाचलः; T3 G2 °बलान्. — e) B D2.5.8–10 वार्यमाणोपि. — f) M1 प्रियकाम्यया; M4 प्रीतिमास्थितः (for प्रिय°).

50 Dn D1.6 om. 50 (cf. v. l. 41). — a) B2 वज्रमानव- (hypermetric) (for वज्रमणि-). K5 D3.11 -रत्नौघ-; B1 -वज्राढ्याम्; B2–5 D8 -रत्नाढ्याम्; D4 T3.4 G1.2 M2–4 -रत्नांकाम्; D5 -बंधाढ्याम्; D9 -रत्न्यायाम् (sic); G3 -रत्नांगाम्; M1 -रत्नोसाम् (for -रत्नौघाम्). — b) Ś1 अष्टाभिं; K1 B3 अष्टा*; K2.3 ऋष्टाभिं; K4 अष्टास्थि (sic); K5 D2.11 -कल्माषां; B5 अष्टर्श्रीं; D2.4.9.10 अष्टाश्रिं (D4.10 °स्रीं); D8 °श्रां; T G1 M °श्रीं (for °श्रिं). K3 व*भ्नरवां (sic); D3 बहुगैरिकां; D4 वज्रदारुणां (for °गौरवाम्). D5 अष्टाश्रिरत्नगौरवात् (sic). — d) K5 B1 D3.11 अभ्यपतद् (for °द्रवद्). T3.4 G M शल्यस्याभिमुखोभवत् (G2 °मुखो ययौ; M1 °मुखे स्थितः).

51 Dn D1.6 om. 51 (cf. v. l. 41). — a) K5 D8 पांडुपुत्रस्तु; M1 क्रोधसंयुक्तस् (for युद्धकुशलस्). — b) D5.10 T4 G1.3 तदा (for तया). — c) G3 बोधयामास (for पोथ°). B1 शैल्यस्य; B3 lacuna; D3 सैन्यस्य (for शल्यस्य). — d) K5 चतुरश्वान्; D10 स वराश्वान् (for चतुरोऽश्वान्). D2 T4 G1.3 मनोजवान्; T1.2 महाबलान्.

52 Dn D1.6 om. 52 (cf. v. l. 41). — a) D4 T3.4 G M तस्य (for ततः). B1 शैल्यो (for शल्यो). D4 [ऽ]थ सं-; T3.4 G1.3 M भृशं (for रणे). — b) K4 पीनो; K5 T4 M1 पीन-. K3 वक्षस्य (sic). D5 तोमरान्. — For 52^{c}–53^{b}, T1.2 subst.:

66* चिक्षेप भीमसेनस्य सोऽस्रवच्छोणितं बहु ।
तमेवादाय भीमस्तु ततः कोपसमन्वितः ।

— K3.4 om. (hapl.) 52^{c}–53^{b}, while D11 reads the same on marg. — c) D3 निचपान; T4 G निजघान (for निचखान). B3 D2.8 रणे; M3.4 हसन् (for नदन्). M1 धीरो (for वीरो). — d) B3 D2.4.10 T4 G2.3 मर्म; D9 चर्म (for वर्म). K5 D3 स; B (except B3) D5.8–10 [अ]स्य; D2 [अ]थ (for च). K2.5 B3 D2.3.8 [ऽ]भ्ययात्; D4 [ऽ]पतत्; T3 G M2–4 [ऽ]त्यगात्.

53 For the substitution in T1.2, cf. v. l. 52. Dn D1.6 om. 53 (cf. v. l. 41). K3.4 om. 53^{ab} (cf. v. l. 52). D11 reads 53^{ab} on marg. — a) B5 G2 संभ्रांतस् (for [अ]सं°). — b) T4 G उद्धृह्य (for उद्धृत्य). D4 तथैवोद्यम्य तोमरं. — d) B2 S तदा (M1 °था); D11 हृदि (for ततो). D11 स्थितं; T4 युधि (for हृदि).

54 Dn D1.6 om. 54 (cf. v. l. 41). — a) K5 D3.4 सं भिन्नमर्मा; T2–4 G1.3 संछिन्नवर्मा. — b) T4 G2.3 M स्रवन् (G2 °द्) (for वमन्). K2 विश्रस्त-; T3.4 G2.3 M1 विस्त्रस्त- (for वित्रस्त-). — c) D3 T1 वीरो; T3.4 G M भीमं (for दीनो). — d) D8 तथाक्रमं; M3 अपक्रमत् (for अपा°).

55 Dn D1.6 om. 55 (cf. v. l. 41). — a) K5 D3.4 कृते; D2 कृतं (for कृत-). — b) K5 D3 वित्रस्त-; M8 विस्मृत- (for विस्मित-). — c) D2 आसृत्य (for आश्रित्य). K3 धर्मात्मा; B1.3 D9.10 वीरात्मा. — d) K5 तदैक्षत; B2 D4 T3 G1.3 M उदै°; D3 स वै°; D6 अवैक्षतां; T4 G2 अथैक्षत (for अवै°).

56 Dn D1.6 om. 56 (cf. v. l. 41). — a) Ś1 K1.2.4 पार्थं; D4 पार्थान्. — b) D4 सर्वे भीमम् (for

C. 9. 591
B. 9. 11. 63
K. 9. 10. 60

गदामाश्रित्य धीरात्मा प्रत्यमित्रमवैक्षत ॥ ५५
ततः सुमनसः पार्था भीमसेनमपूजयन् ।
तद्दृष्ट्वा कर्म संग्रामे घोरमक्लिष्टकर्मणः ॥ ५६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

११

संजय उवाच ।
पतितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं गदाम् ।
आदाय तरसा राजंस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ १
तं दीप्तमिव कालाग्निं पाशहस्तमिवान्तकम् ।
सशृङ्गमिव कैलासं सवज्रमिव वासवम् ॥ २
सशूलमिव हर्यक्षं वने मत्तमिव द्विपम् ।
जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ ३
ततः शङ्खप्रणादश्च तूर्याणां च सहस्रशः ।
सिंहनादश्च संजज्ञे शूराणां हर्षवर्धनः ॥ ४
प्रेक्षन्तः सर्वतस्तौ हि योधा योधमहाद्विपौ ।

भीमसेनम्). — After 56^b, D_4 ins.:

67* वियत्स्थिता जातहर्षास्ततः सिद्धा बभाषिरे ।
पूर्वजन्मनि प्रह्लादो दृष्टोऽस्माभिरयं बलिः ।

— ^{c}) K_1 $B_{1.5}$ D_{11} ते; $K_{4.5}$ $D_{3.4}$ $T_{1.4}$ G $M_{1.3.4}$ तं (for तद्). T_4 घोर-; G_2 धर्म- (for कर्म). — ^{d}) $D_{4.10}$ -कर्मणा; M_1 -कारिण: (for -कर्मण:). K_4 घोरम्नं क्लिष्टकर्मण:; D_3 घोशक्यारिष्टकर्मण: (sic). — After 56, D_4 ins.:

68* तं दृष्ट्वा कर्म शल्यस्य सर्वसिद्धास्त्वपूजयन् ।

Colophon om. in Dn $D_{1.6}$: D_7 missing. — *Adhy. name :* $Ś_1$ K_{1-4} द्वंद्वयुद्धं; K_5 गदायुद्धं; D_{11} भीमसेनशल्ययुद्धं; M_{2-4} भीमयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B_5 D_{11} 11; D_4 T_{2-4} G M 10 (as in text); T_1 9 (wrongly). — *Śloka no.:* K_5 58.

11

☞ This adhy. is missing in D_7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 Dn D_6 om. 1; D_1 om. 1^a–3^b (for both, cf. v. l. 9. 10. 41). — ^{a}) D_2 T_3 G_2 M_{2-4} पातितं; D_3 पतंतं (for पतितं). — ^{b}) K_5 शून्य: (for शल्य:). K_5 D_9 सर्वायसं; T $G_{1.2}$ सै(T_1 शै-; G_2 त्वै)क्यायसीं (for सर्वा°). — ^{c}) K_5 corrupt. D_4 वीर (for राजंस्). — ^{d}) K_3 गिरिम्. $B_{4.5}$ (marg. as in text) [अ]पर:; D_2 [अ]चळ:; G_3 [अ]चलं (for [अ]चल:).

2 D_1 om. 2 (cf. v. l. 1). — ^{a}) Dn D_6 वि- (for तं). D_2 काळाग्निं. — ^{b}) D_9 पास- (for पाश-). — ^{c}) Some MSS. कैलाशं.

3 D_1 om. 3^{ab} (cf. v. l. 1). — ^{a}) Dn $D_{2.5.6}$ संक्रुद्धम् (for सशूलम्). Dn D_6 सिंहाक्षं; G_2 हल्यक्षं; Ca (gloss: रुद्रं) हर्यक्षं (as in text). — After 3^a, T G ins.:

69* सचक्रमिव चक्रिणम् ।
सशक्तिमिव सेनान्यं
[(L. 1) G_2 केशवं (for चक्रिणम्).]

— ^{b}) K_4 D_5 मत्त (for मत्तम्). — ^{c}) M_1 स तदा (for जवेन). D_4 S (except T_4) [अ]भ्यद्रवद् (for °पतद्). K_4 Dn $D_{2.5}$ T_1 भीमं (for भीम:). — After 3, D_1 ins.:

70* मद्रराजमसंभ्रान्तः पश्यतां सर्वधन्विनाम् ।

4 ^{a}) K_5 B_1 $D_{2.6.9}$ -प्रणादांश्; Dn $D_{1.3-5.10.11}$ T $G_{2.3}$ °णा(D_5 °ना)दाश्; M_3 °णादं (for °णादश्). B_3 तु (for च). — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ M_1 महास्वन: (for सहस्रश:). — ^{c}) $K_{4.5}$ B_2 D_3 -नादांश्च; Dn T G -नादाश्च (for -नादश्च). D_3 $T_{3.4}$ G संजज्ञु: (for °जज्ञे). — ^{d}) T_4 बल- (for हर्ष-). K_4 T_{2-4} $G_{2.3}$ -वर्धना:; $D_{3.4.8.9}$ -वर्धनं (for -वर्धन:).

5 D_1 om. 5. — ^{a}) $K_{2.5}$ T प्रेक्षंत ($T_{1.2}$ °ते); K_3 प्रेक्ष्यंति; B_2 D_9 प्रेक्ष्यंत:; G_1 प्रैक्षंत; G_2 प्रेक्षका: (for प्रेक्षन्त:). K_2 M_{2-4} सर्वशस् (for °तस्). D_4 $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ ते हि; T_3 G_2 स्नेहाद्; M_{2-4} ते ह (for तौ हि). $Ś_1$ K_1 प्रेक्षंत: सर्वे**हि; M_1 °त: सर्वयौधास्तौ. — ^{b}) D_8 corrupt. K_5 om.; D_{11} योधौ (for योधा).

तावकाश्च परे चैव साधु साध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ५
न हि मद्राधिपादन्यो रामाद्वा यदुनन्दनात् ।
सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥ ६
तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
सोढुमुत्सहते नान्यो योधो युधि वृकोदरात् ॥ ७
तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
आवल्गितौ गदाहस्तौ मद्रराजवृकोदरौ ॥ ८
मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।
निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ९
तप्तहेममयैः शुभ्रैर्बभूव भयवर्धनी ।
अग्निज्वालैरिवाविद्धा पट्टैः शल्यस्य सा गदा ॥ १०
तथैव चरतो मार्गान्मण्डलेषु महात्मनः ।
विद्युदभ्रप्रतीकाशा भीमस्य शुशुभे गदा ॥ ११
ताडिता मद्रराजेन भीमस्य गदया गदा ।
दीप्यमानेव वै राजन्ससृजे पावकार्चिषः ॥ १२
तथा भीमेन शल्यस्य ताडिता गदया गदा । C. 9. 605 B. 9. 12. 13 K. 9. 11. 13

Dn D4. 5 -महाधिपौ (D4 °पाः) (for °द्विपौ). K4 योधायैव महाद्विपौ; T G M2–4 योधा (M2 वने; M3. 4 यौधा) मत्ताावि(T3 G4 °त्तामि-; G2 °त्तमि)व द्विपौ (G2 °पं); M1 युध्यंतौ द्विरदाविव. — ^{c}) K3 B (except B5) D2. 6. 10. 11 T1. 4 G2 [अ]परे (for परे). K2 साधु (for चैव). G1. 3 तावकाश्च परेयाश्च. — ^{d}) K4 Dn1. n2 D3. 10 पूजयन्; K5 B (except B2) Dn3 D2. 5. 6. 8. 9. 11 T1. 2 [अ]पूजयन् (for [अ]थाब्रुवन्).

6 ^{a}) D5 तथा (for न हि). M1 माद्राधिपाद्. — K3 om. (hapl.) 6^{b}–7^{c}.

7 K3 om. 7^{abc} (cf. v. l. 6). — ^{b}) G3 महात्मनां. — Dn D6 om. (hapl.) 7^{c}–11^{b}; D5 reads the same on marg. — ^{c}) D2 लोके (for नान्यो). D1 न शक्नोति नरः सोढुं. — ^{d}) K4 D3. 4. 10 योद्धा; B3 युधि; D5 योधा; D8 द्वंद्व-; T G पुमान्; M2. 4 यौधो; M3 समो (for योधो). K2 युध्य (sic); K5 D4. 8 G2 युद्धे; B3 योधा; D8 ना हि (for युधि). D1 भीमसेनं विना रणे; D2 नान्यो भीमान्नृपोत्तम.

8 Dn D6 om. 8 (cf. v. l. 7). D1. 2 om. 8^{a}–11^{b}. D3 reads (without var.) 8–19 and 21^{c}–22^{b} for the first time after the first occurrence of 9. 10. 42^{cd}. D5 reads 8 on marg. — ^{a}) T1. 2 गो- (for तौ). K3 ऋषाव्; T3 गजाव् (for वृषाव्). K2 नंदंतौ; T3. 4 G2. 3 M गर्जंतौ (for नर्दन्तौ). B2 तौ दृष्ट्वा च विनिर्दंतौ. G1. 3 om. 8^{c}–11^{b}. — ^{c}) K3 D9–11 T2 आवर्ति- (D9. 10 °ल्गि-; T2 °ल्ग)तौ; B1 T3. 4 G2 M आवर्जि- (B1 °ल्गि-; T4 G2 °र्ति)त-; D4 अवर्जित-; T1 अवल्गंतौ (for आवल्गितौ). D8 तदा (for गदा-). — ^{d}) D9 मद्रीराज-.

9 For the repetition in D3, cf. v. l. 8. Dn D6 om. 9 (cf. v. l. 7). D1. 2 G1. 3 om. 9 (cf. v. l. 8). D5 reads 9 on marg. — ^{b}) D8 -विवरणेषु; T4 G2 -विहरणेपि (for °णेषु). D10 om.; T1 वा (for च).

10 For the repetition in D3, cf. v. l. 8. Dn D6 om. 10 (cf. v. l. 7). D1. 2 G1. 3 om. 10 (cf. v. l. 8). D5 reads 10 on marg. — ^{a}) D3 सप्त- (for तप्त-). K2 -हयैः (for -मयैः). B1 D5. 9. 10 शृंगैर्; D4 दिव्यैर् (for शुभ्रैर्). — ^{b}) D3 बभौ च (for बभूव). D10 भग- (for भय-). K B2. 4 D3–5. 8. 11 (before corr. as in text) T2–4 G2 M2 -वर्धिनी. — ^{c}) D4 T4 -ज्वाला; T3 M1 -जालैर् (for -ज्वालैर्). T4 [इ]व च (for इव). K4 B D5. 8. 9. 11 [आ]बद्धा (K4 D5 °द्धाः); G2 °विद्धौ (for °विद्धा). — ^{d}) D5. 10 पदैः; T3 पटैः; M3 परैः (for पट्टैः). K5 संयुगे (for सा गदा).

11 For the repetition in D3, cf. v. l. 8. Dn D6 om. 11^{ab} (cf. v. l. 7). D1. 2 G1. 3 om. 11^{ab} (cf. v. l. 8). K5 om. (hapl.) 11. D5 reads 11^{ab} on marg. — ^{a}) D5 [आ]चरतो. D3 T2 मार्गा; M3 मार्गे- (for मार्गान्). — ^{b}) T3. 4 G2 मंडलानि (for °लेषु). D4 महाहवे; T4 G2 विचेरतुः (for महात्मनः). — ^{c}) K1 विद्युदर्थ-; D9 M1 °दग्नि- (for °दभ्र-). D4. 10 -प्रतिकाशा; T3. 4 G1 -प्रकाशाभिर् (T3 °शा हि) (for -प्रतीकाशा).

12 For the repetition in D3, cf. v. l. 8. K4 om. (hapl.) 12^{a}–13^{b}. D4 om. (hapl.) 12^{ab}. — ^{a}) T G M2 मद्रराजस्य. — ^{b}) T4 तदा (for गदा). — K3 Dn om. (hapl.) 12^{c}–13^{b}. — ^{c}) K1. 5 B4 D1. 2. 5. 6. 8. 11 दह्यमानेव (D5 °न); D4 T4 दीप्यमाना च (for °मानेव). K5 B4 D2. 4. 8. 11 T1. 2 M2–4 खे; D1. 5. 6 सा (for वै). B1–3. 5 D9. 10 दह्य(B2 दीप्य)माने रथे राजन्; D3 दह्ययोर्ववृधे राजन् (sic). — ^{d}) K5 B4 D11 सासृजत्; D4 विसृजेत्; G2 विसस्ने (for ससृजे). G2 पावकार्चिषं.

C. 9. 605
B. 9. 12. 13
K. 9. 11. 13

अङ्गारवर्षं मुमुचे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १३
दन्तैरिव महानागौ शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
तोत्त्रैरिव तदान्योन्यं गदाग्राभ्यां निजघ्नतुः ॥ १४
तौ गदानिहतैर्गात्रैः क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।
प्रेक्षणीयतरावास्तां पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १५
गदया मद्रराजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।
भीमसेनो महाबाहुर्न चचालाचलो यथा ॥ १६
तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो मुहुर्मुहुः ।
शल्यो न विव्यथे राजन्दन्तिनेवाहतो गिरिः ॥ १७
शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
गदानिपातसंह्रादो वज्रयोरिव निस्वनः ॥ १८
निवृत्य तु महावीर्यौ समुच्छ्रितगदावुभौ ।
पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥ १९
अथाभ्येत्य पदान्यष्टौ संनिपातोऽभवत्तयोः ।
उद्यम्य लोहदण्डाभ्यामतिमानुपकर्मणोः ॥ २०
प्रार्थयानौ तदान्योऽन्यं मण्डलानि विचेरतुः ।

13 For the repetition in D_3, cf. v. l. 8. $K_{3.4}$ Dn om. 13^{ab} (cf. v. l. 12). —^{a}) $D_{1.6}$ तथा भग्निस्य शल्येन (D_6 °ल्यस्य). —^{b}) T_4 G_2 निहता (for ताडिता) K_2 T_4 तदा (for गदा). $G_{1.3}$ गदया ताडिता गदा. —^{c}) K_4 -वर्षान् (for -वर्षं).

14 For the repetition in D_3, cf. v. l. 8. —^{a}) K_2 -नागः; $D_{3.4}$ -नागैः; D_{10} -नागे (for -नागौ). —^{b}) $Ś_1$ K_1 lacuna for the portion from शृङ्गै up to तोत्त्रैरिव (in 14^{c}). K_2 महावृषः; S महावृषौ (for महर्षभौ). — K_4 om. 14^{c}–15^{b}. —^{c}) K_2 रणे वीरौ; Dn तत्रैव तत् (for तोत्त्रैरिव). B_2 D_4 T $G_{2.3}$ M तौ विरेज- (D_4 T_2 G_2 °चेर-; M_1 °भ्रेर)तुरन्योन्यं; D_1 पश्यतां सर्ववीराणां; G_1 (before corr.) तौ वीरौ जतुरन्योन्यं (sic); G_1 (after corr.) तावाजघ्नतुर°. —^{d}) D_1 गदाभ्यां तौ (for °ग्राभ्यां). B_2 D_4 परंतपौ; D_2 विजिघ्नतुः; D_3 च ज°; T_3 M_{2-4} परिक्षतौ; M_1 महारणे (for निजघ्नतुः). D_{10} गदाभ्यामभिजघ्नतुः; $T_{1.2}$ °भ्यामपरिक्षतौ; G °भ्यां परिराक्षि(G_1 °विक्ष-; G_3 °ताक्षि)तौ.

15 For the repetition in D_3, cf. v. l. 8. K_4 om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). —^{a}) K_5 तौ गदाविहतैर्; D_2 °भिहतौ; $D_{3.6.11}$ $T_{1.2}$ M_{1-3} °भिहतैर्; D_4 °निहतौ; $T_{3.4}$ G M_4 गदयाभिहतैर् (for तौ गदानिहतैर्). T_3 गाढैः (for गात्रैः). —^{b}) G_1 क्षणे तु (for क्षणेन). D_3 रुधिरे क्षतौ. —^{c}) $D_{4.10}$ प्रेषणीयतराव्.

16 For the repetition in D_3, cf. v. l. 8. —^{a}) D_{11} (after corr. *sec. m.* as in text) T_2 मद्रराजस्य. —^{b}) S (except G_2) सव्यं (for सव्य-). T_3 आहितः (for °हतः). —^{c}) K_4 महाबाहो (for °बाहुर्). —^{d}) D_2 चचाळ. K_4 Dn $D_{1.2.4.6.9}$ [अ]चलो(D_2 °ळो)पमः (for °लो यथा).

17 For the repetition in D_3, cf. v. l. 8. —^{c}) D_4 व्यथते (for विव्यथे). D_4 स्मेह; $T_{3.4}$ G M धीमान् (for राजन्). —^{d}) Dn $D_{1.2.4.5}$ $T_{3.4}$ हस्तिनेव (for दन्ति°). $Ś_1$ $K_{1.3}$ यथा; $K_{2.5}$ $D_{3.4.11}$ महा-; K_4 B_{3-5} Dn $D_{2.6.8}$ $T_{1.2}$ M_1 हतो; T_3 [अ]चलो (for [आ]हतो).

18 For the repetition in D_3, cf. v. l. 8. —^{a}) K_4 शुश्रुवुर्; D_{11} (after corr. *sec. m.* as in text) शुशुभे (for शुश्रुवे). — T_4 reads 18^{c}–19^{d} twice. —^{c}) K_4 -संपात-; M_1 -निष्पेष- (for -निपात-). Dn $D_{1.2.5.6}$ -निर्ह्रादो (for -संह्रादो). —^{d}) D_{10} reads from रिव up to ऽभवत्तयोः (in 20^{b}) twice. Many MSS. निःस्वनः.

19 For the repetition in D_3, cf. v. l. 8. For the repetition in D_{10} T_4, cf. v. l. 18. —^{a}) K_5 विवृत्य; Dn $D_{1.2.5}$ निवर्त्य; D_9 °वृत्तौ (for °वृत्य). Dn_1 D_1 तौ (for तु). M -धैर्यौ (for -वीर्यौ). D_3 विवृत्तासिमहावीर्यौ. —^{b}) $K_{1.5}$ समुत्थित-; Dn_1 °त्सृज्य; Dn_2.n_3 D_5 °त्सृत-; D_4 °द्यत-; G_1 समाश्रित्य; G_3 मतश्रुत्य (sic) (for समुच्छ्रित-). K_5 $D_{3.10}$ (both times).$_{11}$ $T_{1.3.4}$ (both times) G -महागदौ (for -गदावुभौ). —^{c}) D_1 आंतर-; D_4 $T_{3.4}$ (both times) G M_{2-4} उत्तम-; D_{10} (both times) उत्तर- (for अन्तर-). M_1 -मार्गेण (for -मार्गस्थौ). D_6 पुनः पुनरमार्गस्थौ (sic). —^{d}) D_2 मंडळानि. $M_{3.4}$ विरेचतुः.

20 For the repetition in D_{10}, cf. v. l. 18. $Ś_1$ $K_{1.2}$ B_2 $G_{1.3}$ M_3 om. (hapl.) 20^{a}–21^{b}. —^{a}) K_5 D_3 तावन्योन्यं (D_3 °न्य-); D_{10} (both times) अथोत्पत्य; $T_{2.3}$ M_1 तदा(T_3 °था)भ्येत्य (for अथा°). —^{b}) M_1 महत् (for ऽभवत्). Dn_1 T_4 तदा (for तयोः). —^{c}) K_3 उभाभ्यां दोरदंडाभ्याम्; G_2 उद्यम्य चास्तां गदाभ्याम्; M_1 उद्यतायसदंडाभ्याम्. —^{d}) Dn_1 D_5 -कर्मणौ; G_2 -कर्मणा.

क्रियाविशेषं कृतिनौ दर्शयामासतुस्तदा ॥ २१
अथोद्यम्य गदे घोरे सशृङ्गाविव पर्वतौ ।
तावाजघ्नतुरन्योन्यं यथा भूमिचलेऽचलौ ॥ २२
तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ ।
युगपत्पेततुर्वीरावुभाविन्द्रध्वजाविव ॥ २३
उभयोः सेनयोर्वीरास्तदा हाहाकृतोऽभवन् ।
भृशं मर्मण्यभिहतावुभावास्तां सुविह्वलौ ॥ २४
ततः सगदमारोप्य मद्राणामृषभं रथे ।
अपोवाह कृपः शल्यं तूर्णमायोधनादपि ॥ २५
क्षीबवद्विह्वलत्वात्तु निमेषात्पुनरुत्थितः ।
भीमसेनो गदापाणिः समाह्वयत मद्रपम् ॥ २६
ततस्तु तावकाः शूरा नानाशस्त्रसमायुताः ।
नानावादित्रशब्देन पाण्डुसेनामयोधयन् ॥ २७
भुजावुच्छ्रित्य शस्त्रं च शब्देन महता ततः ।
अभ्यद्रवन्महाराज दुर्योधनपुरोगमाः ॥ २८
तदनीकमभिप्रेक्ष्य ततस्ते पाण्डुनन्दनाः । C. 9. 621 B. 9. 12. 29 K. 9. 11. 30

21 For the repetition in D3, cf. v. l. 8. Ś1 K1. 2 B2 G1. 3 M3 om. 21^{ab} (cf. v. l. 20). — ^{a}) K3 पोथयंतौ; B3 पोदयानौ; B4 Dn1 D4 प्रार्थयंतौ; Dn2. n3 D1. 2. 5. 6 °येतां (for °यानौ). T2. 3 तथा; G2 यशो (for तदा). — K5 om. (hapl.) 21^{b}–22^{c}. D8 repeats 21^{bc} after 22^{c}. — ^{b}) D2 मंडळानि. — ^{c}) Dn D1. 2. 4–6. 8 (both times) T2 -विशेष- (for -विशेषं). T3. 4 G M बलिनौ (for कृतिनौ). — ^{d}) D4 तथा (for तदा).

22 For the repetition in D3, cf. v. l. 8. K5 om. 22^{abc} (cf. v. l. 21). D1 om. 22. — ^{a}) K4 D5 तथा (for अथ). Dn1 गते (for गदे). S (except M1) अभ्यु(M2–4 °थो)द्यतगदौ घो(T1. 2 वी)रौ. — ^{c}) Dn2. n3 D2. 3 T4 G2 तावजघ्नतुर्; D4 तत्र ज°; D5 ततो ज° (for तावाज°). Ś1 K1–3 प्रार्थयंतो तदान्योन्यं (cf. 21^{a}). — After 22^{c}, D8 repeats 21^{bc}. — ^{d}) B5 D4 तथा (for यथा). D5 भूरि- (for भूमि-). D3 om. from चले up to गदाभ्यां (in 23^{b}). K3 भूम्यचले; K4 B3 D4. 8–11 T2 M2–4 भूमितले; D2 °चळे; D5 °बलौ; Ca (gloss: भूमिकम्पे) °चले (as in text). D2 [ऽ]चळौ; D5 T3 च तौ; D0 बलौ (for ऽचलौ). Dn बलवासवयोरिव; D6 यथा भूमिर्यथाचलौ; M1 भूमिचाले यथाचलौ.

23 D3 om. up to गदाभ्यां (cf. v. l. 22). — ^{a}) K5 D10. 11 -संरंभाद्; T G -संवेगाद् (for -वेगाच्च). — ^{b}) K5 तु; D10. 11 सु- (for च). B Dn D1. 2. 5. 6. 8. 9 गदाभ्यां भृशविक्ष(Dn1 D2. 5 °क्षि)तौ. — ^{c}) Ś1 K1. 2 पतितौ (for पेततुर्). D5 घोराव्; G1 वेगाद् (for वीराव्). — ^{d}) T3. 4 G -बली (for -ध्वजाव्).

24 ^{a}) Dn D1. 2. 5. 6 वीर; D4 योधैस्; T1. 2 शब्दस्; T3. 4 G M यो(M2–4 यौ)धास् (for वीरास्). — ^{b}) D6 om. from हाहाकृतो up to अपोवा (in 25^{a}). B8 D8. 9 G3 M1. 2 -कृता; Ca -कृतो (as in text). Dn1. n2 D2. 8 T2 M4 [ऽ]भवत् (for ऽभवन्). D1 T4 हाहाकारस्तदाभवत्. — Ś1 K1–3 om. 24^{cd}. — ^{c}) K5 D4. 8–11 मर्माणि; Dn D1. 2. 5 G2 मर्मसु; D3 शर्मनि (sic) (for मर्माणि). — ^{d}) T1. 2 सविह्वलौ; T3 प्रवि° (for सुवि°).

25 D6 om. up to अपोवा (cf. v. l. 24). — ^{a}) K5 B D2–5. 8–11 T (except T3) G2 स्व(K5 D2. 3 T2. 4 G2 स; D4 तु; D8 सु)रथम् (for सगदम्). — ^{b}) Dn D4 S (except T1) अधिपं (for ऋषभं). K5 Dn D1. 2. 4. 5. 10. 11 T रणे; B D8. 9 बली (for रथे). — ^{d}) T4 G3 आयोधनं (for °धनाद्). Ś1 K1. 2 Ca अधि; K3 B1. 4. 5 D8. 9. 11 G2 अथ; D4 T1. 2 M3. 4 बहिः; T4 G1. 3 प्रति (for अपि).

26 ^{a}) K3 क्लीबवद्; D3 जीवितादु; D9 क्षीणवद्; D10 Cv (gloss: मनुष्यजीववत् लोकनटनयेत्यर्थः) जीव° (for क्षीब°). D4 विह्वलाक्षस्; T3. 4 G2 विह्वलं तं; M2–4 °लित्वा (for °लत्वात्). Dn D2. 5. 6 च (for तु). D1 भीमोपि संज्ञां लब्ध्वाथ; T1. 2 क्षी(T2 क्ली)बवद्विह्वलो राजन्; G1. 3 क्षिप्रं तदा विह्वलस्तु; M1 क्षीबवद्विह्वलद्गात्रो. — ^{b}) Cv महापाणिर्वृकोदरः. — ^{c}) K5 गदापाणिं; T1 महाबाहुः (for गदापाणिः). — ^{d}) D4 समाह्वयति. M1 माद्रपं.

27 ^{a}) Dn D1. 2. 5. 6 ततस्ते; T4 तावकं (for ततस्तु). T3. 4 G योधा; M यौधा (for शूरा). — ^{b}) D1 नानाशस्त्रसमन्विताः; T2. 4 G °देशसमागताः; M1 °शस्त्रा महारथाः. — ^{c}) D4 -घोषेण (for -शब्देन). — ^{d}) D8 भीमसेनम्; T2–4 G M पांडुसैन्यम् (for °सेनाम्). D2–4. 8. 9 M1 अयोधयत्.

28 K4 om. 28. D1 om. 28–29. — ^{a}) K5 भुताव्; D3 भूमाव्; D4 M2. 4 भुजान्; D9 °जाद्; G2 °जेषु; G3 °जम् (for °जाव्). K5 D3 उत्क्षिप्य; D4 उत्सृज्य; T2 M3 उद्धृत्य; T3 G M1 उद्यम्य (for उच्छ्रित्य). K1 शस्त्रे च; K5 D3 शस्त्रं तु; T3 शस्त्रेण. — ^{b}) K3 तथा;

C 9. 621
B 9. 12. 30
K. 9. 11. 30
प्रययुः सिंहनादेन दुर्योधनवधेप्सया ॥ २९
तेषामापततां तूर्णं पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
प्रासेन चेकितानं वै विव्याध हृदये भृशम् ॥ ३०
स पपात रथोपस्थे तव पुत्रेण ताडितः ।
रुधिरौघपरिक्लिन्नः प्रविश्य विपुलं तमः ॥ ३१
चेकितानं हतं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः ।
प्रसक्तमभ्यवर्षन्त शरवर्षाणि भागशः ॥ ३२
तावकानामनीकेषु पाण्डवा जितकाशिनः ।
व्यचरन्त महाराज प्रेक्षणीयाः समन्ततः ॥ ३३
कृपश्च कृतवर्मा च सौबलश्च महाबलः ।
अयोधयन्धर्मराजं मद्रराजपुरस्कृताः ॥ ३४
भारद्वाजस्य हन्तारं भूरिवीर्यपराक्रमम् ।
दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ ३५
त्रिसाहस्रा रथा राजंस्तव पुत्रेण चोदिताः ।
अयोधयन्त विजयं द्रोणपुत्रपुरस्कृताः ॥ ३६
विजये धृतसंकल्पाः समभित्यक्तजीविताः ।
प्राविशंस्तावका राजन्हंसा इव महत्सरः ॥ ३७
ततो युद्धमभूद्घोरं परस्परवधैषिणाम् ।

T_{4} तदा (for ततः). —^{c}) D_{3} अभ्यधावन् (for °द्रवन्). D_{5} मद्रराज- (for महाराज).

29 D_{1} om. 29 (cf. v. l. 28). —^{a}) K_{4} D_{3} T_{4} तमनीकम्; D_{9} सद°; $T_{1.2}$ तवा°; T_{3} तदा° (for तद°). D_{4} अभिप्रेत्य (for °प्रेक्ष्य). —^{b}) Dn_{3} तं (for ते). —^{c}) D_{4} प्राययुः; T (except T_{3}) G, M_{2-4} आययुः; M_{1} आजग्मुः (for प्रययुः). —^{d}) K_{4} B (except B_{2}) Dn_{1} D_{8-11} -पुरोगमान् (Dn_{1} °माः); M_{1} -वधेप्सवः (for °प्सया). $Dn_{2.n3}$ $D_{2.5.6}$ भीमसेनपुरोगमाः ($Dn_{2.n3}$ °मान्).

30 ^{b}) D_{1} पुत्रो दुर्योधनस्तव. —^{cd}) $K_{4.5}$ D_{3} प्राशेन; D_{1} शरेण (for प्रासेन). B_{4} वा; Dn $D_{1.2.6}$ $T_{1.2}$ च (for वै). D_{4} प्रासेन हृदि विव्याध चेदिराजं भृशं तदा.

31 ^{a}) T_{3} G_{2} रथोपस्थात्. —^{b}) K_{4} $T_{3.4}$ G_{2} M पातितः (for ताडितः). $G_{1.3}$ तव पुत्रनिपातितः. — $Dn_{1.n2}$ om. (hapl.) 31^{c}–33^{d}; Dn_{3} reads the same on marg. —^{c}) M_{1} रुधिरेण (for °रौघ-). K_{4} -परिक्लिन्नं (for °क्लिन्नः). —^{d}) D_{3} T_{3} G_{2} प्राविशद् (for प्रविश्य). D_{2} T_{2} विपुळं; G_{3} हृदयं (for विपुलं).

32 $Dn_{1.n2}$ om. 32 (cf. v. l. 31). Dn_{3} reads 32 on marg. —^{a}) D_{4} चेदिराजं (for चेकितानं). —^{b}) K_{5} पांडवेन; $D_{3.4.8.10.11}$ S पांडवेया (for °वानां). —^{c}) $K_{4.5}$ प्रशक्तम्; B_{1} $D_{2.3.6.9-11}$ असं°; $B_{4.5}$ अश°; D_{1} अत्यंतम्; D_{8} मृषक्त्वम् (sic); G_{2} पुनस्तम् (for प्रसक्तम्). K_{3} $T_{3.4}$ अभिवर्षंतः (K_{3} °त); Dn_{3} अभ्यवर्तंत; D_{4} °वर्षंस्ते (for °वर्षन्त). M_{1} प्रवर्षंतोभ्यधावंत.

33 $Dn_{1.n2}$ om. 33 (cf. v. l. 31). D_{1} om. 33. Dn_{3} reads 33 on marg. —^{c}) B_{2} व्यराजंत; D_{2} G_{3} विचरंत (G_{3} °तं) (for व्यच°). —^{d}) $Ś_{1}$ $K_{1.2.4}$ $D_{2.4.5.9}$ प्रेक्षणीयं; M °माणाः (for °णीयाः).

34 ^{a}) T_{3} कृतश् (for कृपश्). —^{b}) D_{2} सौबळश्; T_{3} सौलभश् (for सौबलश्). Dn_{1} om. च महाबलः. $Ś_{1}$ $K_{1.2.4}$ $B_{2.3}$ $D_{4.11}$ -रथः; D_{2} -बळः (for -बलः). — $G_{1.3}$ om. (hapl.) 34^{c}–36^{b}. —^{c}) K_{4} D_{5} अयोधयद्; M_{3} °जयन् (for °धयन्). — D_{3} om. (hapl.) 34^{d}–36^{a}.

35 D_{3} $G_{1.3}$ om. 35 (cf. v. l. 34). K_{5} om. (hapl.) 35–36; K_{4} reads the same on marg. —^{b}) K_{1} भूमि-; D_{1} शौर्य- (for भूरि-). D_{1} $T_{1.2}$ -समन्वितं; M -प्रतापिनं (for -पराक्रमम्). D_{4} $T_{3.4}$ G_{2} भूरि(T_{4} G_{2} भीम)वीर्यं प्रतापिनं. —^{d}) D_{4} धृष्टद्युम्नेन योधयत्.

36 D_{3} om. 36^{a}; $G_{1.3}$ om. 36^{ab} (for both, cf. v. l. 34). K_{5} om. 36 (cf. v. l. 35). K_{4} reads 36 on marg. —^{a}) D_{4} त्रिसहस्रा; D_{9} T G_{2} त्रिसा(T_{3} °स)हस्र-; M_{1} °स्रं (for °स्रा). $B_{1.2}$ $Dn_{1.n3}$ $D_{8.10.11}$ तथा; D_{4} यथा (for रथा). —^{b}) Dn $D_{1.2.6}$ नोदिताः. —^{c}) K_{4} अयोधयंस्ते; Dn °यंति; D_{8} °यंतो; D_{5} °यंश्च; T_{3} G_{2} M_{1} °यंस्तु (for °यन्त). —^{d}) S त्रि(M त्रै)गर्तानां महारथाः.

37 D_{1} om. 37. —^{a}) D_{4} $T_{1.2}$ कृत-; G_{1} युत- (for धृत-). —^{b}) K_{5} $D_{8.10.11}$ G_{2} समरे; D_{6} समति- (for समभि-). B_{3} -व्यक्त- (for -त्यक्त-). —^{c}) K_{4} प्रविशंस्. —^{d}) D_{8} corrupt. Dn $G_{1.3}$ महा-; M_{3} महान् (for महत्-).

38 ^{a}) D_{6} तयोर् (for ततो). T_{4} महद् (for अभूद्). —^{b}) D_{1} -जयैषिणां; D_{6} -वधैषिणोः (for °षिणाम्). M_{2-4} संग्रामे विजयैषिणां. — D_{1} om. 38^{c}–42^{b}. —^{c})

अन्योन्यवधसंयुक्तमन्योन्यप्रीतिवर्धनम् ॥ ३८
तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे राजन्वीरवरक्षये ।
अनिलेनेरितं घोरमुत्तस्थौ पार्थिवं रजः ॥ ३९
श्रवणान्नामधेयानां पाण्डवानां च कीर्तनात् ।
परस्परं विजानीमो ये चायुध्यन्नभीतवत् ॥ ४०
तद्रजः पुरुषव्याघ्र शोणितेन प्रशामितम् ।
दिशश्च विमला जज्ञुस्तस्मिन्रजसि शामिते ॥ ४१
तथा प्रवृत्ते संग्रामे घोररूपे भयानके ।
तावकानां परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ ४२
ब्रह्मलोकपरा भूत्वा प्रार्थयन्तो जयं युधि ।
सुयुद्धेन पराक्रान्ता नराः स्वर्गमभीप्सवः ॥ ४३
भर्तृपिण्डविमोक्षार्थं भर्तृकार्यविनिश्चिताः ।
स्वर्गसंसक्तमनसो योधा युयुधिरे तदा ॥ ४४
नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः ।
अन्योन्यमभिगर्जन्तः प्रहरन्तः परस्परम् ॥ ४५
हत विध्यत गृह्णीत प्रहरध्वं निकृन्तत । C. 9. 638 B. 9. 12. 46 K. 9. 11. 47

T3.4 G M1.4 अन्योन्यं. T1.2 -स्तव-; T3.4 G M -प्राति- (for -वध-). D4 -संकल्पा; T3 G2 M1 -संसक्तम्; T4 G1.3 M4 -संरब्धम् (G3 °ब्धा) (for -संयुक्तम्). — d) T3.4 G M1 अन्योन्यं (for अन्योन्य-). K5 -भीति-; B2 D4 T3 G1.3 M प्राति-; T4 प्रात्रि-; G2 अपि (for -प्रीति-). D4 -बाधकाः; T3.4 G1.2 M3.4 -बाधनं; G3 M2 -बोधनं; M1 -बंधनं (for -वर्धनम्).

39 D1 om. 39 (cf. v. l. 38). — a) D4 संघाश्च (for संग्रामे). D8 तस्मिन्प्रववृते युद्धे. — D3 om. (hapl.) 39^{b}–42^{a}. — b) T4 तदा; G2 परं (for राजन्). D4 गजवाजिनरक्षये. — c) D2 अनिळेन; D8 अनलेन. — d) K2 T1.2 उत्थितं (for उत्तस्थौ). K4 पार्थिवो (sic); T2 पांडवं (for पार्थिवं).

40 D1 om. 40 (cf. v. l. 38). D3 om. 40 (cf v. l. 39). — a) K5 श्रवणं; D4 श्रावयन् (for श्रवणात्). — b) D4.10 T3 G1.3 M पार्थिवानां (for पाण्ड°). G3 पार्थिवैर्नामकीर्तनात्. — c) D4 S परान्वयं (for परस्परं). Ś1 K1.2 वि(K2 व्य)जानीयुर्; D9 न जानीमो; T4 अजानंतस्; G1 M4 विजानीम (for °नीमो). — d) Ś1 K2 वीरा; K1 धीरा; K5 B1–4 D8–11 यद्; B5 यत्र; Dn1 D5 योधा; Dn2.n3 D6 योद्धा; D2 यथा; T1.2 M4 ये वा; T3 यो (submetric) (for ये च). Dn D2.5.6 युद्धम्; M3 युध्यंति (for [अ]युध्यन्). Ś1 K1 अभीरुवत्. T4 G3 ततो युध्यंत्यभी(G3 °ति भी)तवत्; G1.2 ततोयुध्यत भी°.

41 D1 om. 41 (cf. v. l. 38). D3 om. 41 (cf. v. l. 39). — a) D4 -श्रेष्ठ (for -व्याघ्र). — b) G3 शोणितोद- (for °तेन). K3 प्रशामिते; D2 सशोषितं; T1.2.4 G1.3 प्रणाशितं (for प्रशामितम्). M1 प्रशांतं नृपशोणितैः. — T3 om. 41^{cd}. — c) K2 दिवश् (for दिशश्). D2 विमळा. K3 M1 राजंस्; K4 B D8–11 जग्मुस्; Dn D4.6 T (T3 om.) G M2–4 जातास्; D2.5 जज्ञे (for जज्ञुस्). — d) K4.5 B D (except D4; D1.3 om.; D7 missing) T1.2 तमसि; G3 राजन्वि- (for रजसि). D4.10.11 T1.2.4 G1.3 M2–4 नाशिते (for शामिते). M1 तस्मिन्नासन्रजःक्षये.

42 D1 om. 42^{ab} (cf. v. l. 38). D3 om. 42^{a} (cf. v. l. 39). — a) Dn1.n2 D6 यथा; T2 ततः; T3 G तस्मिन् (for तथा). D8 युद्धे (submetric) (for संग्रामे). — b) B4.5 Dn D2.8 भीम- (for घोर-). D4 S समंततः (for भयानके). K5 B3 घोरे भीरुभयानके; B1 D9 युद्धे भीरुभयावहे. — c) D1 om. च. — d) G2 तत्र (for कश्चित्). D4 पराङ्मुखं.

43 a) G2 ब्रह्मलोकं परं मत्वा. — b) D3 corrupt. M3.4 वधं (for जयं). K5 द्युति (sic) (for युधि). — D1 om. 43^{c}–45^{b}. Dn1 reads 43^{c}–44^{d} after 54. — c) K2 स्व-; D3 स- (for सु-). — d) D5 वीराः (for नराः). T3 अभीप्सया (for °प्सवः). M1 स्वर्गलोकमभीप्सवः.

44 For the sequence in Dn1, cf. v. l. 43. D1 om. 44 (cf. v. l. 43). — a) D4 दर्भ- (for भर्तृ-). — b) K5 B2 -कार्यैं; D2 -कार्यं (for -कार्य-). Ś1 K1.2 भर्तृका (Ś1 °क) इति निश्चितं; D4 S मित्र(G2 भर्तृ)कार्यै च वि(D4 धि-; G2 नि)ष्ठिताः. — K4 om. 44^{c}–45^{b}. — c) Dn1 M3 स्वर्गं; T1.2 स्वर्गे (for स्वर्ग-). T1 सुरक्त-; T2 [ऽ]नुरक्त-; T3.4 G -संयुक्त- (for -संसक्त-). — d) D3 योधान्; M2–4 यौधा (for योधा). D2.6 T2 तथा (for तदा).

45 D1 om. 45^{ab} (cf. v. l. 43). K4 om. 45^{ab} (cf. v. l. 44). — b) D8 विसृजंत. — c) K5 T2 अपि; M1 प्रति- (for अभि-). T3 -निघ्नंतो; G2 M3 -जघ्नंतः (for -गर्जन्तः). — D2 om. 45^{d}–46^{c}. — d) Ś1 K1.2 प्रहसंतः; K4 D4.5 प्रहरंत; T3 G2 विसृजंतः (for प्रहरन्तः).

C. 9. 636 B. 9. 12. 47 K. 9. 11. 47 इति स्म वाचः श्रूयन्ते तव तेषां च वै बले ॥ ४६
ततः शल्यो महाराज धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
विव्याध निशितैर्बाणैर्हन्तुकामो महारथम् ॥ ४७
तस्य पार्थो महाराज नाराचान्वै चतुर्दश ।
मर्माण्युद्दिश्य मर्मज्ञो निचखान हसन्निव ॥ ४८
तं वार्य पाण्डवं बाणैर्हन्तुकामो महायशाः ।
विव्याध समरे क्रुद्धो बहुभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ४९
अथ भूयो महाराज शरेण नतपर्वणा ।
युधिष्ठिरं समाजघ्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ५०
धर्मराजोऽपि संक्रुद्धो मद्रराजं महायशाः ।
विव्याध निशितैर्बाणैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ ५१
चन्द्रसेनं च सप्तत्या सूतं च नवभिः शरैः ।
द्रुमसेनं चतुःषष्ट्या निजघान महारथः ॥ ५२
चक्ररक्षे हते शल्यः पाण्डवेन महात्मना ।
निजघान ततो राजंश्चेदीन्वै पञ्चविंशतिम् ॥ ५३
सात्यकिं पञ्चविंशत्या भीमसेनं च पञ्चभिः ।
माद्रीपुत्रौ शतेनाजौ विव्याध निशितैः शरैः ॥ ५४
एवं विचरतस्तस्य संग्रामे राजसत्तम ।

46 D2 om. 46^abc (cf. v. l. 45). — ^a) D4 S घ्न- (D4 घ्नं)त (for हत). Dn1 D5 [आ]विध्यत; T G M2–4 वध्यत; M1 बध्नत (for विध्यत). Dn1 गृह्णंत; D1 गृह्णीथाः. — ^b) K4 प्रहरंत; D9 °रस्व (for °रध्वं). K5 D3–5, 9, 10 नि(D10 *)कृंततः; T3 M3 °गृह्णत (for °कृन्तत). — ^c) B1 D4, 9 वाचः स्म (by transp.). D4 विविधास्; T2 [ऽ]श्रूयंत (for श्रूयन्ते). — ^d) D10 तत्र (for तव). D2 वै बले; T3, 4 G M भारत (for वै बले).

47 ^b) K5 B4, 5 D3–5, 8, 10, 11 धर्मपुत्रं (for °राजं). — ^c) D10 om.; T1 G1, 3 विव्याथ; M3 हित्वाथ (for विव्याध). D10 विशितैर्. — K4 Dn D4, 6 om. (hapl.) 47^d–49^a. — ^d) Ś1 K1, 2 हंतुकामं. Ś1 K1, 3 महाबलं; D1 °हवे; S (except T4 G3) °रथः (for °रथम्).

48 K4 Dn D4, 6 om. 48 (cf. v. l. 47). D1 om. 48. — ^a) M3 महाराजो. — ^b) K5 D3 शरांश्चैव (for नाराचान्वै). — ^c) D3 T2 मर्मणि; T4 मर्मम् (for मर्माणि). K3 धर्मज्ञो; B4 मार्ग° (for मर्म°). — ^d) K5 T2–4 G2 निजघान; D3, 10 निचषान. M1 व्यसृजत्प्र- हसन्निव.

49 K4 Dn D4, 6 om. 49^a (cf. v. l. 47). — ^a) K5 B (except B2) D1, 2, 11 आवार्य; D3 मातुलं; D5, 10 अवार्य; S संवार्य (for तं वार्य). D1–3 T3, 4 G2 पांडवो. D8 वेगैर् (for बाणैर्). — ^b) K5 D10, 11 M2 महाबलः (for °यशाः). D4 मद्रराजो महामनाः. — D3 om. (hapl.) 49^c–51^b. — ^c) T1 G1, 3 विव्याथ. D1 बहुभिः (for समरे).

50 D3 om. 50 (cf. v. l. 49). — ^a) T3, 4 G अथ म(T3 रु)द्रो; M1 पुनः शल्यो (for अथ भूयो). M2–4 अथ मद्रेश्वरो राजन्. — ^b) T3, 4 G1, 2 M2, 4 शितेन (for शरेण). Ś1 K4, 5 B D5, 8–11 [आ]नत- (for नत-). — ^c) D4 समाजघ्नुः (sic). — ^d) D1 शल्यः (for सर्व-). B4 -लोकस्य (for -सैन्यस्य). K3 पर्वतः (sic) (for पश्यतः). D10 सैन्यस्य पश्य पश्यतः.

51 D3 om. 51^ab (cf. v. l. 49). — ^a) T3 धर्मात्मजो (for धर्मराजो). Ś1 K1–3 [ऽ]थ (for ऽपि). — ^b) D4 महाबल; T1, 2 °रथं; T3, 4 G M2, 4 °बलः; M1, 3 °बलं (for °यशाः). — ^c) K4 विचिंत्य; T1, 2 जघान; G1, 3 विव्याथ (for विव्याध). — ^d) Dn1, n2 D5 -बर्हण- (for -बर्हिण-). D4 -वाजिभिः; D8 -राजतैः; D10, 11 -वाससैः (sic) (for -वाजितैः). D1 विनद्य समरांगणे.

52 ^a) D10 चंद्रसेनश्च (for °सेनं). — T2 reads 52^b twice. — ^c) K2 क्रमसेनं; D1 इंद्र°; S द्यु(T1 वि)मत्सेनं (M1 °नश्च) (for द्रुमसेनं). D10 चतुःखष्ट्या (sic). — ^d) Ś1 (sup. lin.) निचखान (for निजघान). Ś1 K1, 2 हसन्निव; D1 पृथासुतः; T1, 2 महाबलः (for °रथः).

53 ^a) Ś1 K1–3 M2 चंद्रसेने; D4 M1 चक्ररक्षो; T4 न च रक्षि-; G2 चक्ररक्षौ (for °रक्षे). K3 च ते; G2 हतः; M1 हतौ (for हते). D4 शल्यं; M1 दृष्ट्वा (for शल्यः). — ^b) T2 धर्मराज्ञा (for पाण्डवेन). M1 शल्यः पार्थेन धीमता. — ^c) B2 T1, 2 महाराज; T1 ततो राजा (for ततो राजंश्). — ^d) Dn D1, 2, 6 नकुलं (D2 °लं); D4, 8 T3, 4 G M चेदीनां (for चेदीन्वै). B1 om. (hapl.) from पञ्च up to सात्यकिं (in 54^a). Dn D1, 2, 5, 6, 10, 11 पंचभिः शरैः; M2 एकविंशतिं (for पञ्च°).

54 B1 om. सात्यकिं (cf. v. l. 53). D6 om. (hapl.) 54. — ^b) B (except B2) Dn D1, 2, 5, 8, 9 T4 G सप्तभिः (for पञ्चभिः). — ^c) Dn1 माद्रीपुत्रं; D1 सहदेवं (for माद्रीपुत्रौ). T2 च तौ राजौ; T4 G च विंशत्या (for शतेनाजौ). — After 54^c, G2 reads 56^d–57^d. G2

संप्रेषयच्छितान्पार्थः शरानाशीविषोपमान् ॥ ५५
ध्वजाग्रं चास्य समरे कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
प्रमुखे वर्तमानस्य भल्लेनापहरद्रथात् ॥ ५६
पाण्डुपुत्रेण वै तस्य केतुं छिन्नं महात्मना ।
निपतन्तमपश्याम गिरिशृङ्गमिवाहतम् ॥ ५७
ध्वजं निपतितं दृष्ट्वा पाण्डवं च व्यवस्थितम् ।
संक्रुद्धो मद्रराजोऽभूच्छरवर्षं मुमोच ह ॥ ५८
शल्यः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्रियं क्षत्रियर्षभः ॥ ५९
सात्यकिं भीमसेनं च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ६०
ततो बाणमयं जालं विततं पाण्डवोरसि ।
अपश्याम महाराज मेघजालमिवोद्गतम् ॥ ६१
तस्य शल्यो रणे क्रुद्धो बाणैः संनतपर्वभिः ।
दिशः प्रच्छादयामास प्रदिशश्च महारथः ॥ ६२
ततो युधिष्ठिरो राजा बाणजालेन पीडितः ।
बभूव हृतविक्रान्तो जम्भो वृत्रहणा यथा ॥ ६३ C. 9. 655 B. 9. 12. 63 K. 9. 11. 64

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्येकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

om. 54^{d}. — ^{d}) T1 G1 विव्याथ; G3 विव्यथे. — After 54, Dn1 reads 43^{c}–44^{d}.

55 ^{b}) Dn D3–5 G3 राजसत्तमः. — D1 om. 55^{cd}. — ^{c}) Ś1 स प्रेषयन्न्; B1.3 D8 संप्रैष° (for संप्रेष°). K4 D4 शतान् (for शितान्). Dn D5.6 बाणान् (for पार्थः). T4 G संप्रयच्छति ता(T4 °च्छिता)न्पार्थः (T4 °र्थाः; G3 °र्थान्). — ^{d}) Dn D5.6 तथा; M3 पार्थो (for शरान्). D4 आसी-; M3 ह्याशी- (for आशी-).

56 For the sequence in G2, cf. v. l. 54. — ^{a}) Ś1 K1–3 चापि; T4 G1.3 तस्य (for चास्य). — ^{c}) Ś1 K1.2 वर्तमानोस्य; T2 G3 युध्यमानस्य (for वर्त°). — ^{d}) K1.5 B2–5 D6.8 T G1.2 [अ]पाहरद्; B1 [अ]पातयद् (for [अ]पहरद्).

57 For the sequence in G2, cf. v. l. 54. T4 om. 57^{a}–58^{b}. — ^{b}) D4 corrupt. D10.11 T2 G1 केतुश्छिन्नो. B1.3–5 Dn D1.2.5.6.8.9 महाहवे; G1.3 M3 °त्मनः (for °त्मना). — ^{d}) D4 T2.3 G2.3 M गिरेः (for गिरि-). K4 इवाहितं.

58 T4 om. 58^{ab} (cf. v. l. 57). — ^{a}) K5 निपातितं; D3 च पतितं; D10 नि**तं (for निपतितं). — ^{b}) K5 पांडवस्य; D10 °वश्च (for °वं च). K4 व्यवेष्टितं; T1 G1.3 [अ]प्यवस्थितं; T2 [अ]व्यव°; T3 [अ]भ्यव°; G2 [अ]प्युप°; M1 स्थितं रणे (for व्यवस्थितम्). — ^{c}) M1 माद्रराजो. T4 विसंक्रुद्धो महाराजः. — After 58^{c}, B4.5 read 61^{d}–62^{d} for the first time, repeating it in its proper place. Ś1 K1–3 om. 58^{d}–59^{c}. B4.5 om. 58^{d}. — ^{d}) D4 ममर्ष च (for मुमोच ह).

59 Ś1 K1–3 om. 59^{abc} (cf. v. l. 58). — ^{a}) B1 D8 शायक-. D4 S (except T1.2) -वर्षैस्तु (M1 °श्च) (for -वर्षेण). — ^{b}) D8 पर्जन्यम्. — ^{c}) M1 अल्पवर्षद्. — ^{d}) Ś1 K1 T4 क्षत्रियः; K3–5 B Dn1.n3 D1–6.8–11 T1 M1 क्षत्रियान्; Dn2 क्षत्रियात्मा (hypermetric) (for क्षत्रियं). Ś1 K2.5 B1 Dn2.n3 D1 क्षत्रियर्षभ; K4 °र्षभाः; T3 °र्षभं.

60 ^{a}) D1 om. च. — ^{c}) D4 S दशभिर् (for पञ्च°). — ^{d}) M1 अताडयत् (for अपीड°).

61 For the repetition in B4.5, cf. v. l. 58. — ^{a}) T1.2 तेन (for ततो). T4 बाणमहा- (for °मयं). Ś1 K1.3 B5 (marg.) G2 वर्षं; K2 हर्षं (sic); D2 जालं; G3 शल्यं (for जालं). — ^{b}) T1.2 विसृष्टं (for विततं). D6 पांडवो रथी (for °वोरसि). — ^{c}) K5 B (except B2) Dn D2.5.6.8.9.11 अथापश्यं; D4 प्रपश्याम (for अप°). — ^{d}) D2 मेघजालम्. B4 (both times) [उ]च्छ्रितं; D4 T1–3 [उ]त्थितं; G2 [उ]द्गतं; M1 [अ]चले (for [उ]द्गतम्).

62 For the repetition in B4.5, cf. v. l. 58. — ^{a}) B1 D9 तस्य क्रुद्धो रणे शल्यो. — ^{b}) B4 (both times) D10.11 शरैः (for बाणैः). — D8 om. 62^{c}–63^{b}. — ^{c}) K5 D3.11 संछादयामास; M1 प्रह्लाद° (for प्रच्छाद°). D9 दिशः प्रच्छादयन्सर्वे. — ^{d}) Ś1 K1–3 D1 वि- (for प्र-). Ś1 K1–3 समंततः; T1.2.4 महाबलः (for °रथः).

63 D8 om. 63^{ab} (cf. v. l. 62). — ^{a}) Dn D1.2.5.6 [ऽ]प्यर्थं (for राजा). — ^{b}) D4 शर- (for बाण-). T1.2 -वर्षेण (for -जालेन). — ^{c}) Ś1 K1.2 भुवि; K5

१२

C. 9. 656
B. 9. 13. 1
K. 9. 12. 1

संजय उवाच ।

पीडिते धर्मराजे तु मद्रराजेन मारिष ।
सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
परिवार्य रथैः शल्यं पीडयामासुराहवे ॥ १
तमेकं बहुभिर्दृष्ट्वा पीड्यमानं महारथैः ।
साधुवादो महाञ्जज्ञे सिद्धाश्चासन्प्रहर्षिताः ।
आश्चर्यमित्यभाषन्त मुनयश्चापि संगताः ॥ २
भीमसेनो रणे शल्यं शल्यभूतं पराक्रमे ।
एकेन विद्ध्वा बाणेन पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३
सात्यकिश्च शतेनैनं धर्मपुत्रपरीप्सया ।
मद्रेश्वरमवाकीर्य सिंहनादमथानदत् ॥ ४
नकुलः पञ्चभिश्चैनं सहदेवश्च सप्तभिः ।
विद्ध्वा तं तु ततस्तूर्णं पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ५
स तु शूरो रणे यत्तः पीडितस्तैर्महारथैः ।
विकृष्य कार्मुकं घोरं वेगघ्नं भारसाधनम् ॥ ६
सात्यकिं पञ्चविंशत्या शल्यो विव्याध मारिष ।

$D_{2.3}$ हत-; $B_{1.3-5}$ $D_{8.9}$ कृत-; Dn $D_{5.6}$ स ह; $D_{10.11}$ [अ]द्भुत-; $T_{1.2}$ हृदि; $G_{1.3}$ भृश- (for हृत-). D_{1} बभूव विह्वलो राजन्. —^{d}) $Dn_{2.}n_{3}$ जृंभो. K_{4} D_{6} वृत्रहणं; Dn_{1} $D_{9.10}$ °हणे; D_{11} °हणो; $T_{1.2.4}$ G M_{1} वज्रभृता; T_{3} $M_{2.4}$ वज्रहतो; M_{3} वृत्रहतो (for °हणा). D_{4} वृत्रेणेंद्रो यथाहवे.

Colophon: D_{7} missing. —*Adhy. name:* K_{4} भीमसेनयुद्धं; M_{2} शल्ययुधिष्ठिरयुद्धं; $M_{3.4}$ युधिष्ठिरयुद्धं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B_{5} 12; Dn $D_{4.10.11}$ S 11 (as in text). —*Śloka no.*: K_{5} 61; Dn 94; D_{5} 101 (?).

12

☞ This adhy. is missing in D_{7} (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 M_{4} om. the ref. —^{a}) K_{4} पांडवे (for पीडिते). —^{c}) Dn_{1} D_{3} G_{1} सात्यकीर्. —^{d}) D_{4} पार्थिवौ; $T_{1.2}$ दुर्जयौ; $T_{3.4}$ $G_{1.3}$ मारिष; G_{2} M भारत (for पाण्डवौ). —^{e}) $Ś_{1}$ K_{1} T_{4} रथे; T_{3} M_{1} रणे; G_{2} शरैः (for रथैः).

2 ^{a}) $Ś_{1}$ K_{1-3} बहुधा; B_{2} कुरुभिर् (for बहुभिर्). —^{c}) $D_{3.4}$ महाय(D_{4} °न्य)ज्ञे; $D_{10.11}$ °राज; $T_{3.4}$ G M °नासीत् (for °अज्ञे). —^{e}) K_{5} आचार्यम् (for आश्च°). D_{1} भाषंतो (for [अ]भाषन्त). —^{f}) D_{4} मुनयो ये समागताः.

3 ^{b}) Dn $D_{1.5}$ -सूतं (for -भूतं). Dn $D_{1.2.5.6}$ पराक्रमी. —^{d}) T_{1} $G_{1.3}$ विव्याथ. D_{4} विव्याध सप्तभिस्ततः.

4 $G_{1.3}$ om. (hapl.) 4–5. —^{a}) $K_{4.5}$ B_{1} Dn $D_{1.}$ $_{2.5.6.8.9}$ M शतेनैव; B_{3} °न वै; D_{3} शतेवं (submetric) (for शतेनैनं). —^{b}) Dn $D_{1.5}$ T_{2-4} G_{2} M धर्मराज- (for °पुत्र-). D_{1} धर्मपुत्रमभीप्सया. —^{c}) D_{9} मद्रेश्वरो (sic); M_{1} माद्रेश्वरं. D_{9} om. (hapl.) from अवाकीर्य up to शूरो (in 6^{a}). K_{5} $B_{3.5}$ Dn $D_{1-3.}$ $_{5.6.8}$ T_{3} M अथा($Dn_{2.}n_{3}$ °पा)कीर्य. T_{4} मद्रेशरथमाकीर्य. —^{d}) K_{5} B_{1} D_{2} अनदन्; M_{1} अकरोत् (for अनदत्).

5 D_{9} $G_{1.3}$ om. 5 (cf. v. l. 4). —^{a}) D_{2} नकुलः. $Ś_{1}$ K_{1} विध्वा; K_{5} $Dn_{2.}n_{3}$ D_{3-6} $T_{1.2}$ M चैव (for चैनं). K_{4} नकुलः पंचविंशत्या. —^{b}) Dn_{3} तु (for च). K_{3-5} $D_{3.10}$ पंचभिः (for सप्तभिः). —$Ś_{1}$ K_{1-3} D_{1} T_{3} om. (hapl.) 5^{cd}. —^{c}) $Dn_{2.}n_{3}$ D_{2} विध्य (for विद्ध्वा). D_{8} तांस्तु; T_{2} तत्र; T_{1} G_{2} तु तं (by transp.). B_{1} $Dn_{2.}n_{3}$ $D_{3.10.11}$ पुनस् (for ततस्). —^{d}) K_{5} $D_{3.}$ $_{10.11}$ ततो (for पुनर्). K_{1} B $D_{2.4.6}$ पंचभिः (for सप्त°).

6 D_{9} om. स तु शूरो (cf. v. l. 4). —^{a}) D_{1} ततः (for स तु). K_{4} यत्न-; K_{5} यत्नैः; D_{3} यत्तैः; D_{4} राजन्; G_{2} युक्तः (for यत्तः). —^{b}) $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ $D_{10.11}$ तु; Dn $D_{2.5.6}$ च; D_{1} [ऽ]पि (for तैर्). —^{c}) K_{4} विक्रम्य (for विकृष्य). D_{9} भग्नं; T_{1} वेगं (for घोरं). —^{d}) D_{1} वेगवत्तरसा बली; D_{4} $T_{3.4}$ G M भारघ्नं वेगवत्तरं.

7 ^{b}) T_{1} G_{1} विव्याथ. —M_{1} om. (hapl.) 7^{c}–10^{d}. —^{c}) D_{10} om. (hapl.) from त्रिसप्तत्या up to विव्याधैनं (in 8^{d}). $K_{4.5}$ $D_{8.11}$ तु (for त्रि-). —^{d}) D_{2} नकुलं. S (except G_{2}; M_{1} om.) पंचभिः (for सप्तभिस्). G_{3} तदा; G_{3} सह (for तथा).

भीमसेनं त्रिसप्तत्या नकुलं सप्तभिस्तथा ॥ ७
ततः सविशिखं चापं सहदेवस्य धन्विनः ।
छित्त्वा भल्लेन समरे विव्याधैनं त्रिसप्तभिः ॥ ८
सहदेवस्तु समरे मातुलं भूरिवर्चसम् ।
सज्यमन्यद्धनुः कृत्वा पञ्चभिः समताडयत् ।
शरैराशीविषाकारैर्ज्वलज्ज्वलनसंनिभैः ॥ ९
सारथिं चास्य समरे शरेणानतपर्वणा ।
विव्याध भृशसंक्रुद्धस्तं च भूयस्त्रिभिः शरैः ॥ १०
भीमसेनस्त्रिसप्तत्या सात्यकिर्नवभिः शरैः ।
धर्मराजस्तथा षष्ट्या गात्रे शल्यं समर्पयत् ॥ ११
ततः शल्यो महाराज निर्विद्धस्तैर्महारथैः ।
सुस्राव रुधिरं गात्रैर्गैरिकं पर्वतो यथा ॥ १२
तांश्च सर्वान्महेष्वासान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
विव्याध तरसा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १३
ततोऽपरेण भल्लेन धर्मपुत्रस्य मारिष ।
धनुश्चिच्छेद समरे सज्यं स सुमहारथः ॥ १४
अथान्यद्धनुरादाय धर्मपुत्रो महारथः ।
साश्वसूतध्वजरथं शल्यं प्राच्छादयच्छरैः ॥ १५ C. 9. 672 B. 9. 13. 17 K. 9. 12. 16

8 D10 om. up to विव्याधैनं; M1 om. 8 (for both, cf. v. l. 7). — ^{a}) M3 ततं च (for ततः स-). K4 D4. 5 -विशिषं. — ^{b}) D11 चिच्छिदे (for धन्विनः). — ^{c}) T4 भित्त्वा (for छित्त्वा). D4 सहसा (for समरे). B4. 5 सहदेवस्तु समरे (= 9^{a}). — D3 om. (hapl.) 8^{d}–10^{a}. — ^{d}) T1 G1 विव्याथ; T4 षष्ट्याथ (for विव्याध). D4 स सप्तभिः; T3. 4 G M2–4 त्रिभिस्तथा (G °दा) (for त्रिसप्तभिः).

9 M1 om. 9 (cf. v. l. 7). D3 om. 9 (cf. v. l. 8). D2 om. 9^{a}–10^{b}. — ^{a}) K4 सहदेवस्य (for °वस्तु). — ^{b}) T2 मातुळं. G1. 3 भीम- (for भूरि-). K2. 3 B1 D9 -तेजसं (for -वर्चसम्). — ^{c}) Ś1 K1. 4. 5 T2 सज्जम्; B1 सह्यम् (for सज्यम्). K4 M3. 4 अन्यं (for अन्यद्). — D8 repeats 9^{d} after 10^{a}. — ^{d}) Ś1 K1. 2 सप्तभिः (for पञ्च°). — ^{f}) Dn1 om.; T1. 2 अर्क-; T3. 4 G M (M1 om.) राजज् (for ज्वलज्-).

10 M1 om. 10 (cf v. l. 7). D3 om. 10^{a} (cf. v. l. 8). K5 reads 10 twice. — ^{a}) K5 (first time) शरान्येवास्य समरे. — After 10^{a}, D8 repeats 9^{d}. — ^{b}) Dn D1. 2. 4–6 S (except T2; M1 om.) नत- (for [आ]नत-). K5 (second time) ✳✳नानतपर्वणा. — ^{c}) T1 G1 विव्याथ; T3 सुव्याध (for विव्याध). B1 च भृशं; T3. 4 G M (M1 om.) सुभृशं (for भृशसं-). — ^{d}) Bom. ed. वै (for च). K4 शितैः (for त्रिभिः). K5 (first time) D3 तव वीरं त्रिभिः शरैः; K5 (second time) तं तं भूयस्त्रिभिस्त्रिभिः.

11 K2. 4 D11 om. (hapl.) 11^{ab}. — ^{a}) K5 B D (except D4; D11 om.; D7 missing) तु (for त्रि-). — ^{c}) T3 समं राजंस्; G2 सहदेवस् (for धर्मराजस्). D9 षष्ठ- (for षष्ट्या). — After 11^{c}, D3 ins.:

71* पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
गात्रे बाणैस्तु ते सर्वे शूराः सर्वे समर्पयन् ।
[L. 1 = 13^{b}.]

— D3 om. 11^{d}. — ^{d}) Ś1 K1 समा(K1 °म)र्दयन्; K2–4 D1 समार्दयत्; B2–4 Dn1. n2 D2. 5. 6. 11 समार्पयत्; M1 समर्चयत् (for समर्प°).

12 ^{a}) T4 om. शल्यो. — ^{b}) Ś1 K1. 2 निबद्धस्; D8 °र्विण्णैस्; D9 °षिद्धस् (for °र्विद्धस्). D8 महारथः. — ^{c}) K4. 5 D2–5. 10 शु(D2. 3. 10 सु)श्राव. D4 भूरिर्; D9 गात्राद् (for गात्रैर्). — ^{d}) Dn1 गिरिकं.

13 ^{a}) B2 सर्वानेव (for तांश्च सर्वान्). Dn D1. 5. 6 महाश्रेष्ठान्; D4 महेष्वासः (for °ष्वासान्). — ^{c}) T1 G1. 3 विव्याथ. — ^{d}) D4 महद्भूतम् (for तदद्भुतम्).

14 ^{a}) D6 परेण (for ऽपरेण). — ^{b}) K3 सायकैः (for मारिष). — ^{c}) T1. 2 चिच्छेद समरे सज्यं. — ^{d}) Ś1 K1. 4 D2 सज्जं; K5 D3 शल्यः; G2 सव्यं (for सज्यं). K4 G1. 3 कृत्वा; B2 D3 च सु-; Dn D6 च स; T3 G2 M1. 2 सेपुं; T4 M3. 4 सेषुर् (for स सु-). M2–4 महाबलः (M3 °लं) (for -महारथः). K3 सुघोरं हि महारथं; D1. 4 स सज्यं स महायशाः; T1. 2 धनुस्तस्य महात्मनः.

15 Ś1 K1. 2 Dn3 om. (hapl.) 15^{ab}. D1 om. 15^{a}–16^{b}. — ^{ab}) K4 ततो (for अथ). — D3 om. (hapl.) 15^{b}–25^{a}. K4 सज्जं कृत्वा (for धर्मपुत्रो). K5 B3 D10. 11 S (except T1. 2) युधिष्ठिरः (for महारथः). Dn1. n2 D6 ततो युधिष्ठिरो राजा मद्रराजं (Dn1 °जे) तदा रणे; D5 वेगेनान्यद्धनुर्गृह्य राजा धर्मभृतां वरः. — ^{c}) Dn1 साश्वसूतं. K2 -ध्वजं चास्य (for -ध्वजरथं). — ^{d}) K2 रथं (for शल्यं). K4 Dn T2. 4 G1. 2 M4 प्रच्छादयत्.

C. 9. 672
B. 9. 13. 17
K. 9. 12. 17

स च्छाद्यमानः समरे धर्मपुत्रस्य सायकैः ।
युधिष्ठिरमथाविध्यद्दशभिर्निशितैः शरैः ।। १६
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धर्मपुत्रे शरार्दिते ।
मद्राणामधिपं शूरं शरौघैः समवारयत् ।। १७
स सात्यकेः प्रचिच्छेद क्षुरप्रेण महद्धनुः ।
भीमसेनमुखांस्तांश्च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ।। १८
तस्य क्रुद्धो महाराज सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
तोमरं प्रेषयामास स्वर्णदण्डं महाधनम् ।। १९
भीमसेनोऽथ नाराचं ज्वलन्तमिव पन्नगम् ।
नकुलः समरे शक्तिं सहदेवो गदां शुभाम् ।
धर्मराजः शतघ्नीं तु जिघांसुः शल्यमाहवे ।। २०
तानापतत एवाशु पञ्चानां वै भुजच्युतान् ।
सात्यकिप्रहितं शल्यो भल्लैश्चिच्छेद तोमरम् ।। २१
भीमेन प्रहितं चापि शरं कनकभूषणम् ।
द्विधा चिच्छेद समरे कृतहस्तः प्रतापवान् ।। २२
नकुलप्रेपितां शक्तिं हेमदण्डां भयावहाम् ।
गदां च सहदेवेन शरौघैः समवारयत् ।। २३
शराभ्यां च शतघ्नीं तां राज्ञश्चिच्छेद भारत ।

16 D1 om. 16^{ab}; D3 om. 16 (for both, cf. v. l. 15). T3 om. (hapl.) 16. —^{a}) K5 स ताड्यमानः; B2 छाद्यमानः स (by transp.); D2. 4–6 G M1 संछाद्यमानः; T2 M2. 4 प्रच्छाद्य°. —^{b}) B4 D10 शायकैः. — B4 damaged for 16^{c}–17^{b}. —^{c}) K5 D2. 4 T2 अथाविध्य; Dn3 समाविध्यद् (for अथा°). — After 16, D8. 11 ins.:

72* एवं द्वंद्वशतान्यासंस्त्वदीयानां परैः सह ।

17 D3 om. 17 (cf. v. l. 15). K2 om. 17. B4 damaged for 17^{ab}. —^{b}) D8 शरार्दितैः. K4 धर्मपुत्रः शरार्दितः; T4 °राजेश्वरार्दिते; M1 °पुत्रशराचिते. —^{c}) B1. 3. 5 Dn D1. 2. 5. 8. 9 शूरः; T3. 4 G M वीरं (for शूरं). —^{d}) Dn2 D1. 9 शरोघैः. B1 Dn D4 T4 M1 समवाकिरत् (for °वारयत्). Ś1 K1. 3 शरैः संनतपर्वभिः; K4. 5 D10. 11 T1. 2 शरैर्विव्याध (T1 °थ) पंचभिः.

18 D3 om. 18 (cf. v. l. 15). —^{ab}) T3 सात्यकिः. T3 transp. प्रचिच्छेद and क्षुरप्रेण. T1. 2 च (for प्र-). D4 क्षुरेण स (for क्षुरप्रेण). —^{c}) Ś1 K1. 2. 5 D4 T3 तांस्तु; B2 T1. 2 G तांस्तांस्; T4 सर्वांस् (for तांश्च).

19 D3 om. 19 (cf. v. l. 15). —^{a}) T1–3 G M2–4 ततः (for तस्य). Dn3 मद्रराजः (for महाराज). M1 ततो माद्राधिपो राजन्. —^{c}) M1 प्रेषयामासुः. —^{d}) Dn1 -दंड- (for -दण्डं). K5 महाधनुः; D4 °हवे; D8 महद्धनं; T G1. 3 महारणे (T2 °थे); G2 M2–4 रणाजिरे; M1 महाप्रभं (for °धनम्).

20 D3 om. 20 (cf. v. l. 15). —^{ab}) D8 राजानं (for नाराचं). M1 सायकं भीमसेनोथ (for 20^{a}). Dn D4. 6 M1 पावकं (for पन्नगम्). T G M2–4 भीमसेनः शरं घोरं कार्तस्वरविभूषितं. —^{c}) D2 नकुळः. T3. 4 G M2–4 च (T4 तु) तथा (for समरे). —^{d}) M2. 4 च तोमरं (for गदां शुभाम्). —^{e}) K4. 5 D10. 11 च (for तु). D4 धर्मराजस्तु शतघ्नीं. —^{f}) K5 महाहवे (hypermetric) (for आहवे). — After 20, B2 ins.:

73* तेषां पतन्ति शस्त्राणि बहुभिः सायकैर्युधि ।

21 D3 om. 21 (cf. v. l. 15). —^{a}) K4 D2. 6 ततोपतत (sic) (for ताना°). —^{b}) B4 damaged. K5 om.; D4 वि- (for वै). — After 21^{b}, B3 (marg.) ins.:

74* वारयामास समरे शस्त्रसंघैः स मद्रराट् ।

while D4 ins.:

75* चिच्छेद समरे राजन्सर्वेषां च पृथक्पृथक् ।

—^{c}) D1 T2 M3 सात्याकिः (sic). M1 -प्राथितं (for -प्रहितं). —^{d}) D1 corrupt. Dn शरैश्; D5 (orig.) भुजैश्; D5 (marg.) मध्ये (for भल्लैश्). D4 तोमरैः (for तोमरम्).

22 D3 om. 22 (cf. v. l. 15). —^{a}) K2. 4 भीमसेन- (hypermetric) (for भीमेन). Ś1 K1–3 प्रेषितं; B2 निहतं; D8 प्रहतं (for प्रहितं). K5 D10. 11 प्रहितं भीमसेनेन; D4 भीमसेनेन प्रहितं; S वृकोदरेण प्रहितं. —^{b}) K4 चंदन-; T1 कांचन- (for कनक-). S (except M4) -भूषितं (for -भूषणम्).

23 D3 om. 23 (cf. v. l. 15). —^{a}) D2 नकुळ-. D4 T3. 4 G M नकुलेन तथा (D4 ततः; M1 च तां) शक्तिं. —^{b}) K5 Dn1. n2 -दंडा- (for -दण्डां). Ś1 K1 महाभयां; K2 भयासहां (for °वहाम्). D4 T3. 4 G M2–4 प्रेषितां रत्न(D4 हेम-; T3 रुक्म)भूषितां; M1 प्रेषितां भुजगोपमां. — B4 damaged for 23^{cd}. —^{c})

पश्यतां पाण्डुपुत्राणां सिंहनादं ननाद च ।
नामृष्यत्तं तु शैनेयः शत्रोर्विजयमाहवे ॥ २४
अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।
द्वाभ्यां मद्रेश्वरं विद्ध्वा सारथिं च त्रिभिः शरैः ॥ २५
ततः शल्यो महाराज सर्वांस्तान्दशभिः शरैः ।
विव्याध सुभृशं क्रुद्धस्तोत्त्रैरिव महाद्विपान् ॥ २६
ते वार्यमाणाः समरे मद्रराज्ञा महारथाः ।
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं तस्य शत्रुनिषूदनाः ॥ २७
ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा शल्यस्य विक्रमम् ।
निहतान्पाण्डवान्मेने पाञ्चालानथ सृञ्जयान् ॥ २८
ततो राजन्महाबाहुर्भीमसेनः प्रतापवान् ।
संत्यज्य मनसा प्राणान्मद्राधिपमयोधयत् ॥ २९
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ।
परिवार्य तदा शल्यं समन्ताद्व्यकिरञ्शरैः ॥ ३०
स चतुर्भिर्महेष्वासैः पाण्डवानां महारथैः ।
वृतस्तान्योधयामास मद्रराजः प्रतापवान् ॥ ३१
तस्य धर्मसुतो राजन्क्षुरप्रेण महाहवे ।
चक्ररक्षं जघानाशु मद्रराजस्य पार्थिव ॥ ३२ C. 9. 690 B. 9. 13. 35 K. 9. 12. 35

M2–4 तोमरं (for गदां च). — ^{d}) Dn स शरैः (for शरौघैः). D4 समवाकिरत्; M3 °पातयत् (for °वारयत्).

24 D3 om. 24 (cf. v. l. 15). — ^{a}) D5 स शराभ्यां (for शराभ्यां च). D1 om.; D2 T4 G2 तु; D10 वै (for च). — ^{b}) Ś1 K1. 2 शल्यश्; D8 राजा; T2 M2–4 राजंश् (for राज्ञश्). K4 Dn D1. 2. 5. 6 मारिष (for भारत). — D10 reads 24^{cdef} twice. — ^{c}) G2 तव (for पाण्डु-). — ^{d}) T1–3 अनादयत्; T4 G M अथानदत् (T4 M3 °यत्) (for ननाद च). — ^{e}) B4 damaged. Dn नामृश्यत्; D5. 8 नामृष्यं (sic). K3 Dn2 D10 (both times). 11 G1. 3 तत्र; T G2 M1. 3. 4 तत्तु (for तं तु). K4 D2 सैनेयः; K5 शैणेयः. — ^{f}) D1 शल्यस्य जयमाहवे; S शत्रोर्विजयलक्षणं.

25 D3 om. 25^{a} (cf. v. l. 15). B4 damaged. — ^{a}) Dn [अ]स्य (for [अ]न्यद्). — ^{c}) K2 सेत्र-ध्वरं (sic); D5 अस्य ध्वजं (for मद्रेश्वरं). T3. 4 रुंधन् (for विद्ध्वा). D1 द्वाभ्यामश्वांश्च संहत्य.

26 ^{a}) K5 D3. 4. 10. 11 T1. 2 M1 रणे राजन् (for महाराज). T3. 4 G M2–4 ततो (M2–4 °था) मद्रेश्वरो राजन्. — ^{b}) Dn1 सात्यकिं; Dn2. n3 सर्वांगं (for सर्वांस्तान्). B1 D9 तान्निशितैः; D3 द्वादशभिः (for तान्द°). — ^{c}) D3 *व्याथ; T1 G1. 3 विव्याथ. K4. 5 D3. 10. 11 G2 भृशसं-; T3. 4 G1. 3 M समरे (for सुभृशं). — ^{d}) Dn D2. 3. 5 (marg.) M4 महाद्विपं; D5 (orig.) °धिपं; G3 महद्विपान्. D1 अंकुशैरिव वारणं.

27 ^{a}) K5 न ते (hypermetric) (for ते). T4 वध्यमानाः (for वार्यमाणाः). — ^{b}) B4 damaged. K4 -राजे; D1 -राज्ञो (for -राज्ञा). D1 महाबलाः. D4 S मद्रराजेन धीमता (D4 मारिष). — ^{cd}) D3 corrupt for 27^{c}. Dn1. n2 नाशकुः (for न शेकुः). K5 B1. 2 D10 समरे; B4. 5 D6. 11 संमुखे (for प्रमुखे). T3. 4 G M2–4 transp. स्थातुं and तस्य. M1 स्थातुम् (for °तुं). B4 damaged from तस्य up to शल्यस्य (in 28^{b}). Ś1 K2 -निसूदन; B1 D8. 9 M2–4 °सूदनाः; B2 Dn D5 T2 G3 °पूदन; M1 °सूदिनं (for °पूदनाः). D1 तत्र संगरडंबरे; D4 तस्य सर्वे महाहवे (for 27^{d}).

28 B4 damaged up to शल्यस्य. — ^{b}) D9 सैन्यस्य (for शल्यस्य). — ^{c}) D4 मन्ये (for मेने). — ^{d}) D9. 10 M2–4 पंचालान्. T1. 2 M1 च स- (for अथ). Dn1 D3. 4 संजयान्; D1 संजये. — After 28, T3. 4 G ins.:

76* तथाविधं महाराज मद्रराजस्य विक्रमम् ।
असह्यं मानवैर्युद्धे तद्बभूव नरर्षभ ।

29 T3 om. 29–31. T4 om. 29. — ^{a}) D3 राजा (for राजन्). D3 om. from बाहुर् up to प्रताप (in 29^{b}). — ^{c}) Dn1 मानस-; D3 *नसा; D4 G M2–4 समरे (for मनसा). D4 द्रौणि (sic) (for प्राणान्). — ^{d}) T1. 2 G1. 3 मद्रराजम् (for मद्राधिपम्). T1. 2 अपोथयत्. M1 माद्राधिपमयुध्यत.

30 T3 om. 30 (cf. v. l. 29). — ^{b}) D4 om. सात्यकिश्च. B1. 3–5 D9 महाबलः; T4 G3 [अ]पराजितः (for महारथः). — T4 G1. 3 om. 30^{c}–31^{d}. — ^{c}) Dn1. n3 D1. 2. 6 G2 रणे; M3 तथा (for तदा). D11 (after corr. *sec. m.* as in text) सैन्यं (for शल्यं). — ^{d}) B4 damaged. K4 D8 विकि(K4 °क)रत्; Dn D4. 6 विकिरञ् (for व्यकि°).

31 T3 om. 31 (cf. v. l. 29). T4 G1. 3 om. 31 (cf. v. l. 30). K4 om. 31^{ab}. — ^{cd}) D6 एकस् (for वृतस्). M1 माद्र- (for मद्र-). Dn2 D6 -राजं (for -राजः). G2 वृतस्तान्योधयन्सर्वांश्चकाशे मद्रकाधिपः.

C. 9. 691
B. 9. 13. 36
K. 9. 12. 36

तस्मिंस्तु निहते शूरे चक्ररक्षे महारथे ।
मद्रराजोऽतिबलवान्सैनिकानास्तृणोच्छरैः ॥ ३३
समाच्छन्नांस्ततस्तांस्तु राजन्वीक्ष्य स सैनिकान् ।
चिन्तयामास समरे धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३४
कथं नु न भवेत्सत्यं तन्माधववचो महत् ।
न हि क्रुद्धो रणे राजा क्षपयेत बलं मम ॥ ३५
ततः सरथनागाश्वाः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज ।
मद्रेश्वरं समासेदुः पीडयन्तः समन्ततः ॥ ३६
नानाशस्त्रौघबहुलां शस्त्रवृष्टिं समुत्थिताम् ।
व्यधमत्समरे राजन्महाभ्राणीव मारुतः ॥ ३७
ततः कनकपुङ्खां तां शल्यक्षिप्तां वियद्गताम् ।
शरवृष्टिमपश्याम शलभानामिवाततिम् ॥ ३८

32 a) K2 corrupt. D1 धर्मयुतो; T1 धर्मो रणे (for धर्मसुतो). K1.4 M3 राजा (for राजन्). — d) M1 माद्रराजस्य. K3–5 B3–5 D (except D8.9; D7 missing) T2 G2.3 पार्थिवः; B2 पश्यतः (for पार्थिव).

33 a) D10 सूरे; S वीरे (for शूरे). — b) B4 damaged from रथे up to नु न (in 35a). D3 महासुरे; D4 °रथः; T G M3 °बले (for °रथे). — c) M1 माद्रराजो. Ś1 K1–3 D2.3.10.11 [ऽ]पि; K4 [ऽ]थ (for ऽति-). — d) D10 corrupt. Dn वृष्टिभिस् (for सैनिकान्). Ś1 K1–3 अ(K3 आ)स्तृणत्; K5 किरत् (submetric); B3 Dn D1–3.5.8.9 त्वकिरत्; D4.11 T1.4 M1 आवृणोत् (for आस्तृ°). D6 संग्रामेवकिरच्छरैः.

34 D1 om. 34–39. B4 damaged. — a) K4 समाछंस (submetric); B2 शरैश्छन्नांस्; D2 समाच्छिन्नांस्; D10.11 M1 °वृतांस्; T3.4 G सर्वाञ्छन्नांस् (for समाच्छन्नांस्). B2 तीक्ष्णै; M3 तांश्च (for तांस्तु). — b) K5 B3 Dn1 D2.4.10.11 T3.4 G1.3 स्व-; T1.2 च (for स). — c) K4 चृतयामास (for चिन्त°). — d) K4 B2 D2–4.10.11 T3.4 G M -पुत्रो (for -राजो).

35 D1 om. 35 (cf. v. l. 34). B4 damaged up to नु न. — a) K3 B (B4 damaged) D3.8.9 नूनं; K4 D2.5 G1.3 तु न; K5 भूतं; D4 मम (for नु न). D10.11 Bom. ed कथं नु समरे शक्यं (D10 सत्यं). — b) Dn D2.5.6 अर्थवच्च; T1.2 माधवस्य (for तन्माधव-). K4 तव; Dn1 मम; T3.4 G2 भवेत् (for महत्). — c) T1.2.4 अभि-; T3 G M अपि (for न हि). Ś1 K1.2 T1.2.4 G1.3 महाराज; K5 D3.10.11 रणे राजन्; D4 रणे शल्यः (for रणे राजा). — d) B5 क्षयमेतद्; D2 क्षपयेच्च; M1 °येत्तु (for °येत). D2 बळं. K5 D10.11 T3.4 G महत् (for मम). D3 शोषयेच्च महद्बलं; D4 कृपयेत बलं मम. — After 35, T G ins.:

77* अहं मद्रातरश्चैव सात्यकिश्च महारथः ।
पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव न शक्ताश्च हि मद्रपम् ।
निहनिष्यति चेदद्य मातुलोऽस्मान्महायशाः ।
गोविन्दवचनं सत्यं कथं भवति किं त्विदम् ।

[(L. 1) T1 च (for मद्-). — (L. 2) T3 G2 स हि (for च हि). T1.2 न शक्ताः समभिद्रुताः (for the post. half). — (L. 3) T1.2 G1 चैव (for चेद्). T2 मातुळो. T1.2 G1 महाबलः (for °यशाः). — (L. 4) T1–3 G1 नु (for तु).]

36 D1 om. 36 (cf. v. l. 34). — a) G1 सरथि- (for सरथ-). T4 -नागाश्च (for -नागाश्वाः). — b) Ś1 K1 -पूर्वजाः. K4 पांडवानां तु पूर्वकृत्; D4 पांडवाः क्रोधमूर्छिताः. — c) K2 M1 माद्रेश्वरं; K5 D3.10.11 मद्रराजं. Ś1 K1–3 समापेतुः (for °सेदुः). — d) T3.4 G M2–4 लो(T4 दो)ळयंतः (for पीड°).

37 D1 om. 37 (cf. v. l. 34). Dn1.n2 D8 om. 37ab; Dn3 D5 read the same on marg. — a) D4 स तां (for नाना-). Ś1 K1.2 -शस्त्रास्त्र-; M3 -शास्त्रौघ- (for -शस्त्रौघ-). T2.3 -बहलां. — b) D3.4.9 G2 शर- (for शस्त्र-). Dn3 D3.4.10 -वृष्टि- (for -वृष्टिं). Dn3 D10.11 समुद्यतां; D3 °च्छ्रितां; M2 °ज्झितां (for °त्थिताम्). — c) T1 G1 व्यथमत्. D3 om. from रे राजन् up to पश्याम (in 38c). K4 शरौघै (for समरे). Ś1 K1.2.4 D2.4–6.10 T1.2 G3 राजा (for राजन्). — d) D10 corrupt. K4 महाप्राणो महाबलः.

38 D1 om. 38 (cf. v. l. 34). D3 om. 38abc (cf. v. l. 37). — a) K2.4 Dn D2.5.9 M -पुंखानां; K5 B3 T3.4 G1.3 -पुंखाभां; D4.10 -पुंपाणां; G2 -पुंखौघां (for -पुङ्खां तां). — b) D4 M1 शरौघाणां (for शल्यक्षिप्तां). K4 D9 वियद्रुतां; M1 विहायसि (for वियद्गताम्). — c) D4 बाणवृष्टिम्; M1 आयतिं ताम् (for शरवृष्टिम्). K4.5 G2 M3.4 अपश्यामः. — d) K3.5 B2–5 Dn D3–5.8.10.11 T G इवायतिं; K4 °यतं; B1 D2.9 °यतीं; D6 °र्जितं; M1 ततामिव (for इवाततिम्).

39 D1 om. 39 (cf. v. l. 34). — b) D2 प्रेरिता (for प्रेषिता). D4 S (except T1.2) परमाहवे (for रणमूर्धनि). — c) T1.2 च (for स्म). G1 दृश्यंत; G3

ते शरा मद्रराजेन प्रेषिता रणमूर्धनि ।
संपतन्तः स्म दृश्यन्ते शलभानां व्रजा इव ॥ ३९
मद्रराजधनुर्मुक्तैः शरैः कनकभूषणैः ।
निरन्तरमिवाकाशं संबभूव जनाधिप ॥ ४०
न पाण्डवानां नास्माकं तत्र कश्चिद्व्यदृश्यत ।
बाणान्धकारे महति कृते तत्र महाभये ॥ ४१
मद्रराजेन बलिना लाघवाच्छरवृष्टिभिः ।
लोड्यमानं तथा दृष्ट्वा पाण्डवानां बलार्णवम् ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवगन्धर्वदानवाः ॥ ४२
स तु तान्सर्वतो यत्ताञ्शरैः संपीड्य मारिष ।
धर्मराजमवच्छाद्य सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ ४३
ते छन्नाः समरे तेन पाण्डवानां महारथाः ।
न शेकुस्तं तदा युद्धे प्रत्युद्यातुं महारथम् ॥ ४४
धर्मराजपुरोगास्तु भीमसेनमुखा रथाः ।
न जहुः समरे शूरं शल्यमाहवशोभिनम् ॥ ४५ C. 9. 704 B. 9. 13. 48 K. 9. 12. 50

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२

दृश्येत; M3 विद्यंते (for दृश्यन्ते). — ^{d}) K5 B2. 3. 5 Dn D2. 3. 5. 9 T3. 4 G1. 2 M1–3. 4 (*sup. lin.* as in text) Cn शकुनानां; D4. 6 G3 श(D4 स)कुंतानां (for शलभानां). Ś1 K1–3 इव व्रजाः (by transp.).

40 G1. 3 om. 40^{a}–41^{b}. — ^{a}) M1 माद्रराज-. D5 T3 G2 M -विनिर्मुक्तैः (for -धनु°). — ^{b}) B3 T3. 4 G2 M -भूषितैः (for -भूषणैः). — ^{c}) D3. 4 corrupt. D1 एकच्छायम्; M2 निपतंतम् (for निरन्तरम्). — ^{d}) D8 सर्वभूतं (for संबभूव). D4. 8 नराधिप.

41 G1. 3 om. 41^{ab} (cf. v. l. 40). D1 om. 41^{a}–42^{b}. — ^{a}) D10 om. न. K4 Dn D2 T3 G2 अस्माकं (for ना°). D4 पांडवानां तु नास्माकं. — ^{b}) K5 B1. 3. 4 D3. 6. 8–11 किं(D9 कं)चिद् (for कश्चिद्). K4 अदृश्यत; K5 प्रदृश्यत; B2 D5. 6 T1 व्य(D5 वि)दृश्यते; B5 D9 न दृश्यत; D4 विदृश्यतां (for व्यदृश्यत). — ^{d}) B2 तत्र (for कृते). D2 तेन; D4 शस्त्र-; G2 शत्रु- (for तत्र). K5 महाभयं; B (except B2) D8–11 T G °हवे (for °भये).

42 D1 om. 42^{ab} (cf. v. l. 41). — ^{a}) M1 माद्रराजेन. D2 बळिना; G2 बलवाँल् (for बलिना). — ^{b}) D3 corrupt. T4 बलिना (for लाघवात्). T2 शस्त्र- (for शर-). — D8 om. 42^{c}–43^{b}. — ^{c}) D1 पीड्यमानं; D10. 11 चाल्य° (for लोड्य°). K1. 4 B4 T4 G1 तदा; D10. 11 तु तं; G2 बलं (for तथा). — ^{d}) D2 बळार्णवं; D5 महा°. — ^{f}) K4 B3 D10 -मानवाः; B2 -पन्नगाः (for -दानवाः).

43 D3 om. 43^{ab} (cf. v. l. 42); D1 om. 43. — ^{a}) K4 छन्नाञ्; B3 D4. 6. 8 T4 G2. 3 यत्नात् (T4 G3 °त्नाञ्); T3 युक्ताञ् (for यत्ताञ्). — ^{b}) K4. 5 D2. 10. 11 संछाद्य (for °पीड्य). D4 शरौघैः पीड्य मारिष. — ^{c}) K5 D3 अवस्थाय; Dn D2. 5. 6 अथाच्छाद्य; T3. 4 समाच्छा(T4 °सा)द्य (for अव°). — ^{d}) D5 T3 G3 विनदन्. Ś1 K1–3 सिंहनादान्व्यधान्मुहुः.

44 ^{a}) D3 corrupt. Dn1 D2 T3 छिन्नाः; D4 छिन्ने; G2 भग्नाः (for छन्नाः). D1 बाणैः (for तेन). — ^{b}) S (except T1. 2) मद्रपेन (M1 °पेण; M2–4 °केण) महात्मना. — After 44^{b}, Dn D5. 6 read 45^{cd}. K4 D1 om. (hapl.) 44^{c}–45^{b}. B4 damaged for 44^{c}–45^{d}. — ^{c}) D10. 11 न श(D11 नाश)क्नुवंस; T3. 4 न च शेकुस् (for न शेकुस्तं). B1. 5 Dn D2. 4–6. 8 T1 G1. 2 ते; D3 च (for तं). D4 रथा; D6 न वा; T2 तथा (for तदा). — ^{d}) Ś1 K1. 2 प्रत्युद्यंतं; Dn1. n3 D5 °त्थातुं; D8 T3 °द्यातं; D4 प्रतिहंतुं (for प्रत्युद्यातुं). S महारथाः.

45 K4 D1 om. 45^{ab} (cf. v. l. 44). B4 damaged. — ^{a}) Ś1 K1. 2 ते (for तु). — ^{b}) T3 तदा (for रथाः). Ś1 K1. 2 भीमसेनपुरोगमाः. — Dn D5. 6 read 45^{cd} after 44^{b}. — ^{cd}) D2 न जहुः; S निजघ्नुः (for न जहुः). T3. 4 G1. 3 M1 transp. शूरं and शल्यम्. B2 D8 G1 -शोभितं (for -शोभिनम्).

Colophon om. in D1: D7 missing. — *Adhy. name:* Bom. ed. शल्ययुद्धम्. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Ś1 K1 B2 10; B5 Dn 13; Dn D10 S 12 (as in text). — *Śloka no.:* K5 48; Dn 46.

१३

C. . 705
B. 9. 14. 1
K. 9. 13.

संजय उवाच ।
अर्जुनो द्रौणिना विद्धो युद्धे बहुभिरायसैः ।
तस्य चानुचरैः शूरैस्त्रिगर्तानां महारथैः ।
द्रौणिं विव्याध समरे त्रिभिरेव शिलीमुखैः ॥ १
तथेतरान्महेष्वासान्द्वाभ्यां द्वाभ्यां धनंजयः ।
भूयश्चैव महाबाहुः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २
शरकण्टकितास्ते तु तावका भरतर्षभ ।
न जहुः समरे पार्थं वध्यमानाः शितैः शरैः ॥ ३
तेऽर्जुनं रथवंशेन द्रोणपुत्रपुरोगमाः ।
अयोधयन्त समरे परिवार्य महारथाः ॥ ४
तैस्तु क्षिप्ताः शरा राजन्कार्तस्वरविभूषिताः ।
अर्जुनस्य रथोपस्थं पूरयामासुरञ्जसा ॥ ५
तथा कृष्णौ महेष्वासौ वृषभौ सर्वधन्विनाम् ।
शरैर्वीक्ष्य वितुन्नाङ्गौ प्रहृष्टौ युद्धदुर्मदौ ॥ ६
कूबरं रथचक्राणि ईषा योक्त्राणि चाभिभो ।
युगं चैवानुकर्षं च शरभूतमभूत्तदा ॥ ७

13

This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 B4 damaged up to विधूमो (in 9. 13. 18^{d}). —^{ab}) Ś1 K1. 2 [अ]युध्यद् (for विद्धो). M2–4 transp. विद्धो and युद्धे. D1 बाणैर्; T3. 4 G शरैर् (for युद्धे). B3 आशुगैः; D4 सायकैः; Cn (gloss: आयुधविशेषैः) आयसैः (as in text). —^{c}) D9 चापि शरैः (for चानुचरैः). Ś1 K1 तस्य चानुचरः शूरस्. —^{d}) D9 त्रैगर्तानां. Ś1 K1 महारथः. —^{e}) B1 द्रौणं. T1 G1 विव्याथ. —^{f}) K2 om. त्रिभिरे.

2 B4 damaged. —^{a}) K4 तत्वेतरान्; T3 तथेतर- (for °तरान्). D3. 4 महेष्वासा. —^{b}) T1. 2. 4 G1. 3 M2–4 समच्छिनत्; T3 समच्छिदत्; G2 अपीडयत् (for धनंजयः). —^{c}) T G M2. 4 चैतान्; M3 चैनां (for चैव). K5 D3. 10. 11 महाराज (for °बाहुः). —^{d}) K5 D2 M1. 3 अ(K5 इ)वाकिरन्. K4 शरवर्षेण चाकिरत्.

3 B4 damaged. —^{a}) D3. 4 S (except M1) -कंटकिनस्. K4. 5 D3 तत्र; D1 वीरास्; T4 तेषु (for ते तु). —^{b}) T3 तमार्छन्; G2 तावुभौ (for तावका). — B3 om. 3^{c}–4^{b}. D1 om. 3^{cd}. —^{c}) T3 जहुः (for जहुः). D10. 11 न जहुः पार्थमासाद्य. —^{d}) D10. 11 ताड्यमानाः; T3 पीड्य° (for वध्य°). K5 D4 शरैः शितैः (by transp.); D3 शरैः शरैः; T1. 2 शिलीमुखैः.

4 B3 om. 4^{ab} (cf. v. l. 3). B4 damaged. —^{a}) K4. 5 D1. 3. 10. 11 T1. 2 अर्जुनं (for तेऽर्जुनं). Ś1 K1–3 रथवेगेन; K5 शरवर्षैश्च; B (B3 om.; B4 damaged) Dn D1. 2. 5. 6. 8. 9. 11 शरवर्षेण; T3 रथमास्थाय (for °वंशेन). —^{c}) M1 अपोथयंत (for अयोध°). —^{d}) K5 परिचार्य; M1 प्रतिवार्य (for परि°). K4 B (B4 damaged) Dn D1. 2. 4–6. 8. 9 T1. 2 महारथं (for °रथाः). — For 4^{cd}, T3. 4 G M2–4 subst.:

78* परिवार्य मुदा युक्ता योधयन्तश्चकाशिरे ।

[T4 तदा (for मुदा). T4 योधयंश्च प्रकाशिरे (for the post. half.).]

5 B4 damaged. —^{a}) D4 तत्र; D5 तैः सु-; T4 तैश्च (for तैस्तु). Dn1 शरान्; M3 तदा (for शरा). G2 तैर्मुक्ताश्च शरा राजन्. —^{b}) K2 कांतस्वर- (for कार्त°). Dn1 -विभूषितान्. —^{c}) K4. 5 D3 रथोपस्थे; D1 °त्संगं (for °पस्थं). —^{d}) Ś1 K1–3 ओजसा; D1 आहवे (for अञ्जसा). Dn2. n3 T2 M4 पूजयामासुरंजसा.

6 D1 om. 6. B4 damaged. —^{a}) T2 G2 तदा (for तथा). —^{b}) Ś1 K (except K3) D2. 3. 5. 6. 9 ऋषभौ. —^{c}) Ś1 K1–3 शितैः शरैर्; D8 शरैर्वीरौ; D4 शरवर्ष- (for शरैर्वीक्ष्य). Ś1 K1. 2 Dn त्रिभि(Ś1 °भु)न्नांगौ; K3–5 D2–6. 8–11 विनुन्नांगौ (for वितु°). T2 शरैर्विक्षिपतुर्नागौ; T3. 4 G विव्यधु(T3 °धु)श्च शरैर्घोरैः; M शरैर्विक्षततुन्नांगौ. —^{d}) K5 B (B4 damaged) D (D1 om.; D7 missing) T3. 4 G1. 3 प्रहृष्टा युद्धदुर्मदाः.

7 B4 damaged. D5 reads 7 on marg. —^{a}) Ś1 D8 कूवरं; Dn2. n3 D1. 6 कवचं; D8 M3 कुबेरं (for कूबरं). D1. 6 -योक्त्राणि; M1. 2. 4 -चक्रे च (for -चक्राणि). —^{b}) K5 B2. 3. 5 Dn रथ-; B1 ईशा; Dn1. n3 इषा; D9 ईशां; T2 यूषा; G3 यान- (for ईषा). Dn D8 T1. 2 चक्राणि; T3. 4 G M2–4 नेत्राणि (for योक्त्राणि). Ś1 K1–3 चाभितः; K5 B (B4 damaged) D3. 5. 6. 8–11

नैतादृशं दृष्टपूर्वं राजन्नैव च नः श्रुतम् ।
यादृशं तत्र पार्थस्य तावकाः संप्रचक्रिरे ॥ ८
स रथः सर्वतो भाति चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः ।
उल्काशतैः संप्रदीप्तं विमानमिव भूतले ॥ ९
ततोऽर्जुनो महाराज शरैः संनतपर्वभिः ।
अवाकिरत्तां पृतनां मेघो वृष्ट्या यथाचलम् ॥ १०
ते वध्यमानाः समरे पार्थनामाङ्कितैः शरैः ।
पार्थभूतममन्यन्त प्रेक्षमाणास्तथाविधम् ॥ ११
ततोऽद्भुतशरज्वालो धनुःशब्दानिलो महान् ।
सेनेन्धनं ददाहाशु तावकं पार्थपावकः ॥ १२
चक्राणां पततां चैव युगानां च धरातले ।
तूणीराणां पताकानां ध्वजानां च रथैः सह ॥ १३
ईषाणामनुकर्षाणां त्रिवेणूनां च भारत ।
अक्षाणामथ योक्त्राणां प्रतोदानां च सर्वशः ॥ १४ C. 9. 719 B. 9. 14.15 K. 9. 13.14

T1 वा विभो; Dn वा पुनः; D2 T3 चाभिभोः (for °भो). D1 तथा कृष्णौ महारथौ. —^{c}) K4 युगे; D10 युगश् (for युगं). Ś1 K1. 3. 4 D10 T3 [अ]नुकर्षश्; K5 °कर्मं; Dn D4. 8 °वर्षं; M3. 4 °षंगं (for °कर्षं). D1 युगं तथा रश्मिगणः. —^{d}) G1 शरीभूतम्; G2 शरघातम्; M1 शरावृतम् (for शरभूतम्). T3 तथा (for तदा).

8 D1 om. 8–9. B4 damaged. —^{a}) Ś1 K1. 2 एतादृशं; T1. 2 M न ता° (for नैता°). T3. 4 G तादृशं दृष्टपूर्वं वा (G हि). —^{b}) G2 नासीन् (for नैव). Ś1 K1. 2 G2 न च; B2. 3. 5 Dn D2. 5. 6. 8. 9 [अ]पि च (D6 वि-; D9 न); D11 च तत्; T1. 2 च मे (for च नः). T4 [ऽ]श्रुतं (for श्रुतम्). —^{c}) B5 D4 तादृशं; M2 यादृशस् (sic) (for °शं). G3 M2. 4 तस्य (for तत्र).

9 D1 om. 9 (cf. v. l. 8). B4 damaged. —^{a}) T4 वीरो (for भाति). M2–4 सर्वतः स रथो भाति. —^{b}) D4 T2–4 G1. 3 M2 रुक्म-; M1. 3. 4 रुग्म- (for चित्र-). K5 -पुंखैः (for -पुङ्खैः). Dn T1. 2 G2 शिलाशि(Dn °सि)तैः (for शितैः शरैः). K1 चित्रपुंखचितैः शरैः. —^{c}) G1 उल्काचितैः; M1 कृत्तं शतैः (for उल्काशतैः). B5 समं (for संप्र-). B2 T3. 4 G -दीप्तैर् (for -दीप्तं). —^{d}) D2 T2 भूतळे.

10 B4 damaged. —^{a}) G3 महाराजः. —^{b}) D1 छिन्नं वीक्ष्य निजं रथं. —^{c}) K3 D2. 9 अवाकिरंस् (for °किरत्). —^{d}) D1 T3 G इव (for यथा). D2 [अ]चळं. K5 D3. 10. 11 मेघो वृष्ट्येव पर्वतं (D10 °तान्).

11 D1 om. 11. B4 damaged. —^{a}) Dn1 पार्थेन (for समरे). —^{b}) Dn1 स्वस्य (for पार्थ-). Dn2. n3 D3 T2 पार्थनामं(Dn2 T2 °मां)कितैः शरैः; M1 पार्थेनात्मांकि°. —^{c}) K3 पार्थं (for पार्थ-). K4 अपश्यंत (for अमन्यन्त). T3 पार्थमेकमपश्यंत. —^{d}) K4. 5 Dn D2. 5. 9 T1. 2 प्रेक्ष्यमाणास्. K1 तथाधिपं; Dn D2. 5 Cn तदायुधं (D2 °धि); M3 तथा वधं (for तथाविधम्).

12 B4 damaged. —^{a}) K2 ततः शूर-; K4 D3. 10. 11 T1. 2 कोपोद्धू(K4 D3 °द्भू-; T1 °द्ध)त-; K5 B2 D2. 6 G1 ततोद्भूत-; D4 तथाभूत-; T3. 4 ततः श(T4 पी)त-; M1 तत्राद्भुत- (for ततोऽद्भुत-). K5 -सरि- (sic) (for -शर-). D2 -ज्वाळो. —^{b}) D2 -शब्दानिळो. — After 12^{b}, K5 erroneously reads तावकानां ध्वजानां च and leaves some space blank thereafter. K5 om. 12^{cd}. —^{c}) Ś1 D10. 11 T3 सैन्येंधनं; K3 शनेंधनो (sic); D1 जलं तव; D3 सैन्यं धनं; T2 सहेंधने (for सेनेन्धनं). —^{d}) D1 इंधनं (for तावकं).

13 B4 damaged. —^{a}) D2 om. (hapl.) from पततां up to ईषाणा (in 14^{a}). T2 विततां (for पततां). K4. 5 B (B4 damaged) Dn D1. 3. 5. 6. 8–11 T1. 2 G1 [अ]पि (for [ए]व). D4 ततः शराभिसृष्टानां. —^{b}) Dn D1. 5 Cn युग्यानां; D4 पततां (for युगानां). K5 वसुधा- (for च धरा-). T2 -तळे; M2 -तलं (for -तले). —^{c}) D8 पताकानां च (hypermetric) (for पताकानां). —^{d}) M1 तथैव च (for रथैः सह). — After 13, D1 ins.:

79* ईषाणां चापि योक्त्राणां वेणूनां चापि सर्वशः ।
भुजानां शिरसां चैव छत्राणां व्यजनैः सह ।
तत्र क्रुद्धस्य पार्थस्य अगम्या समभूद्धरा

14 D2 om. ईषाणा (cf. v. l. 13). D1 om. 14–17. B4 damaged. —^{a}) D3. 4 इषाणा(D3 °ता)म् (for ईषा°). K5 M3 अनुकर्माणां; Dn3 °कार्षाणां; Cn (gloss: रथानामधःस्थदारूणाम्) °कर्षाणां (as in text). —^{b}) K2 D3 त्रिवे(K2 °वी)नूनां; K5 किन्नेनूनां (sic); D11 त्रिशूलानां (for °वेणूनां). T4 om. (hapl.) from भारत up to प्रतोदानां च (in 14^{d}). D9 वेणूनां च सहस्रशः. — After 14^{b}, K5 ins. 81*. K5 om. (hapl.) 14^{c}–16^{d}. D9 om. (? hapl.) 14^{c}–15^{d}. —^{c}) Dn2. n3 योक्तॄणां; D8. 10 योक्तां(D10 °क्त्रा)नां. —^{d}) D3 M2–4 भारत; T G राशयः; M1 मारिष (for सर्वशः).

15 K5 D1. 9 om. 15 (cf. v. l. 14). B4 damaged. —^{a}) K4 D3. 10. 11 चापि (for चैव). —^{b}) D5 कुंज-

C. 9. 719
B. 9. 14. 15
K. 9. 13. 15

शिरसां पततां चैव कुण्डलोष्णीषधारिणाम् ।
भुजानां च महाराज स्कन्धानां च समन्ततः ॥ १५
छत्राणां व्यजनैः सार्धं मुकुटानां च राशयः ।
समदृश्यन्त पार्थस्य रथमार्गेषु भारत ॥ १६
अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ।
बभूव भरतश्रेष्ठ रुद्रस्याक्रीडनं यथा ।
भीरूणां त्रासजननी शूराणां हर्षवर्धनी ॥ १७
हत्वा तु समरे पार्थः सहस्रे द्वे परंतप ।
रथानां सवरूथानां विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ १८
यथा हि भगवानग्निर्जगद्दग्ध्वा चराचरम् ।
विधूमो दृश्यते राजंस्तथा पार्थो महारथः ॥ १९
द्रौणिस्तु समरे दृष्ट्वा पाण्डवस्य पराक्रमम् ।
रथेनातिपताकेन पाण्डवं प्रत्यवारयत् ॥ २०
तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ श्वेताश्वौ धन्विनां वरौ ।
समीयतुस्तदा तूर्णं परस्परवधैषिणौ ॥ २१
तयोरासीन्महाराज बाणवर्षं सुदारुणम् ।
जीमूतानां यथा वृष्टिस्तपान्ते भरतर्षभ ॥ २२
अन्योन्यस्पर्धिनौ तौ तु शरैः संनतपर्वभिः ।
ततक्षतुर्मृधेऽन्योन्यं शृङ्गाभ्यां वृषभाविव ॥ २३
तयोर्युद्धं महाराज चिरं सममिवाभवत् ।

लोष्णीष- (for कुण्डलो°). — c) D3 भूतानां (for भुजानां). D3. 10. 11 महाभाग (for °राज). — d) K4 T2 सुस्कंधानां ; B3. 5 D8 जंघानां च ; Dn D2. 5. 6 दृंडा° ; D4 सचापानां (for स्कन्धानां च). B1. 3. 5 Dn D2. 6. 8 सहस्रशः ; D5 [ए]व सर्वशः (for समन्ततः). — After 15, D3 ins. :

80* सर्वेषां पततां चैव छत्राणां च समन्ततः ।

16 K5 D1 om. 16 (cf. v. l. 14). B4 damaged. — a) T4 G3 मकुटैः (for व्यजनैः). — b) S (except T1 G1) मकुटानां. Ś1 K1–3 भारत ; D8 सर्वशः (for राशयः). — d) B1. 2. 5 D9 -मार्गस्य (for -मार्गेषु). Ś1 K1. 2 B2 T2 वृष्टयः ; D4 राशयः ; T1. 3. 4 G M सर्वशः (M3 °तः) (for भारत). — After 16, N (D1 om. ; D7 missing ; K5 after 14^{b} ; B4 damaged) T1. 2 ins. :

81* ततः क्रुद्धस्य पार्थस्य रथमार्गे विशां पते ।

[Dn D5. 6. 9 तत्र (for ततः). D4 रणमध्ये (for रथमार्गे).]

17 D1 om. 17 (cf. v. l. 14). B4 damaged. Bom. ed. transp. 17^{cd} and 17^{ef}. — e) K4. 5 D3. 4. 10 -जननं (for -जननी). — f) K1. 3. 5 B (B4 damaged) Dn1 D2. 6. 8. 9. 11 T1. 4 G M1 -वर्धिनी ; K4 D3. 4. 10 -वर्धनं.

18 B4 damaged up to विधूमो (in 18^{d}). — a) B3 दृष्ट्वा (for हत्वा). D2. 4 च (for तु). — b) K6 D3. 4 सहस्र- ; G2 सहस्रं (for सहस्रे). G2 वै (for द्वे). K3 B2. 3 D2. 4–6. 11 T1. 2. 4 G1. 2 M2. 4 परंतपः ; K5 B1. 5 D8. 9 समंततः (for परंतप). — c) K4 सपताकानां (for सवरूथानां). — d) B1 [अ]ज्वलत् ; D1. 9 [आ]ज्वलन् ; D8 [उ]ज्ज्व° (for ज्व°).

19 a) D3 पार्थो (sic) ; D4 तथा (for यथा). D2. 4 S वह्निर् (for अग्निर्). — b) D1 दहन्विश्वं ; D9 जगद्दग्धं (for °दग्ध्वा). — c) Ś1 K1–3 वह्निस् (for राजंस्). — d) G2 M तद्वत् (for तथा). K5 D3. 10. 11 T3. 4 G M धनंजयः ; B1 D5. 9 महाबलः (for °रथः). T1. 2 ज्वलमानस्तथार्जुने (T2 °नः).

20 b) Dn पांडवानां (for °वस्य). T4 रथोत्तमं (for पराक्रमम्). — After 20^{b}, the sequence in Ś1 K1–3 is : 21^{cd}, 20^{cd}, 21^{ab}, 23^{ab}, 22, 24^{cd}, 23^{cd}, 24^{ab}, 25. — c) M1 स- (for [अ]ति-). — d) S पर्यवा(T3 °धा)रयत् (for प्रत्य°).

21 For the sequence in Ś1 K1–3, cf. v. l. 20. D1 om. 21. — b) D3. 11 तावुभौ ; D4 शराश्वौ (sic) ; D10 बलिनौ (for श्वेताश्वौ). B Dn D2. 5. 6. 8. 9 रथिनां (for धन्विनां). — c) Dn D2. 5 संपेततुस् ; D6 संयते तु ; T4 समरे तु ; G M2 समेयतुस् ; M3. 4 उत्पेत° (for समीय°). B5 Dn D2. 5. 6 T3 तथा (for तदा). K5 D3. 10. 11 [अ]न्योन्यं ; D9 हंतुं (for तूर्णं).

22 For the sequence in Ś1 K1–3, cf. v. l. 20. — b) M1 बाणवर्षः सुदारुणः. — c) K4 जीमूतैर्या ; D3. 10. 11 S °तयोर् (for °तानां).

23 For the sequence in Ś1 K1–3, cf. v. l. 20. D1 om. 23–24. — a) K3 B1. 4 D3. 8. 9. 11 T4 G अन्योन्यं (for °न्य-). Ś1 K1–3 चैव (for तौ तु). — c) D10. 11 तदा (for मृधे). — d) D4 शृंगाणां. K3 Dn ऋषभाव् (for वृष°).

अस्त्राणां संगमश्चैव घोरस्तत्राभवन्महान् ॥ २४
ततोऽर्जुनं द्वादशभी रुक्मपुङ्खैः सुतेजनैः ।
वासुदेवं च दशभिर्द्रौणिर्विव्याध भारत ॥ २५
ततः प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः ।
मानयित्वा मुहूर्तं च गुरुपुत्रं महाहवे ॥ २६
व्यश्वसूतरथं चक्रे सव्यसाची महारथः ।
मृदुपूर्वं ततश्चैनं त्रिभिर्विव्याध सायकैः ॥ २७
हताश्वे तु रथे तिष्ठन्द्रोणपुत्रस्त्वयस्मयम् ।
मुसलं पाण्डुपुत्राय चिक्षेप परिघोपमम् ॥ २८
तमापतन्तं सहसा हेमपट्टविभूषितम् ।
चिच्छेद सप्तधा वीरः पार्थः शत्रुनिबर्हणः ॥ २९
स च्छिन्नं मुसलं दृष्ट्वा द्रौणिः परमकोपनः ।
आददे परिघं घोरं नगेन्द्रशिखरोपमम् ।
चिक्षेप चैव पार्थाय द्रौणिर्युद्धविशारदः ॥ ३०
तमन्तकमिव क्रुद्धं परिघं प्रेक्ष्य पाण्डवः ।
अर्जुनस्त्वरितो जघ्ने पञ्चभिः सायकोत्तमैः ॥ ३१ C. 9. 737 B. 9. 14. 33 K. 9. 13. 31

24 For the sequence in Ś1 K1–3, cf. v. l. 20. D1 om. 24 (cf. v. l. 23). — a) D8 ततो (for तयोर्). — c) T3 corrupt. K5 B2 Dn D3. 5. 6. 10. 11 शस्त्राणां (for अ°). Ś1 K1–3 संश(K2. 3 °च)यश् (for °गमश्). — d) K4. 5 B D (D1 om.; D7 missing) T1. 2 पुनः (for महान्).

25 For the sequence in Ś1 K1–3, cf. v. l. 20. — b) M1 रुग्म- (for रुक्म-). K3 -पुंख-; D10 -पुंषैः (for -पुङ्खैः). D1 T1 सुतेजितैः; D3. 4 °जसैः; T3. 4 G M शिलाशितैः (for सुतेजनैः). — c) D4 नवभिर् (for दश°). — d) T1 G1 विव्याथ. K5 D3. 10. 11 विव्याध भरतर्षभ.

26 a) Ś1 K1–3 प्रणम्य; D10. 11 °हर्षाद् (for °हस्य). — b) D8 प्राक्षिपद्; T G2. 3 M1 विक्षिपन्; G1 विक्षिप्य (for व्याक्षिपद्). D4 गांजिवं (for गाण्डिवं). Dn D1 गांजी(Dn1 °डी-; D1 °जि)वं व्याक्षिपद्धनुः; M2–4 गांडीवं विक्षिपन्ध(M3 °द्व)नुः. — c) K3. 5 B3. 4 D3. 4. 10. 11 T G तु; K4 तं; Dn D1. 5 स; D6 om. (for च). — d) S महारथं (G1 M2–4 °थः) (for °हवे). — After 26, D10 ins.:

82* निरुच्छ्वासं ततः कृत्वा गुरुपुत्रं महामनाः ।
सोऽसृजत्सायकान्संख्ये अर्जुनो जयतां वरः ।
चतुर्भिः सायकैश्चैव ताडयामास घोटकान् ।

27 D10 reads from 27a up to the prior half of 83* twice. B4 damaged for 27. — a) K3 विश्व- (sic); Dn8 अश्व- (sic) (for व्यश्व-). K5 -सूतं (for -सूत-). — b) Dn2. n8 T3 सव्यसाचि- (T3 °चिर्) (for °साची). K5 D2–4. 10 (both times). 11 परंतपः (K5 °प); T1. 2. 4 G M महाहवे; T8 °बलः (for °रथः). — c) D10 (both times) मृदुपूर्वे. Ś1 K1–3 D4 चैव (for चैनं). — d) T1 G1 विव्याथ- Ś1 K1–3 त्रिभिस्त्रिभिरताडयत्; K5 D3. 10 (both times). 11 पुनः पुनरताडयत्.

28 For the repetition in D10, cf. v. l. 27. — a) D4 रथाश्वे (for हताश्वे). Ś1 K1–3 ततस्तस्मिन् (for रथे तिष्ठन्). — b) K5 B D3. 8. 9 तदास्मयन् (K5 °यं; D3 °रन्); D4 ह्यविस्मयन्; T1. 2 व्यवस्थितः; T3 ह्ययस्मयं; T4 G [ऽ]प्यथ स्म(T4 °थास्म)यन्; M [ऽ]प्य(M1 व्य)यस्मयं (for त्वय°). Dn D1. 2. 6 प्रगृह्य च अयोमयं; D5 भारद्वाजात्मजो बली. — After 28b, D10 ins.:

83* यमदण्डनिभं घोरं शत्रुसैन्यभयंकरम् ।

[For the repetition of the prior half, cf. v. l. 27.]
— B4 damaged from 28c up to 29d. — c) Ś1 K1 मुसुलं; K4 Dn1. n2 D1. 3–5. 9. 10 मुशलं; B (B4 damaged) मुषलं; D2 मुशळं. D4 पांडुपुत्रस्य. — d) D1 चिक्षेप गुरुनंदनः.

29 B4 damaged. — a) Dn तदापतच्च सहसा. — b) D4 -पट्टैर् (for -पट्ट-). — c) S (except T1. 2) पार्थो (for वीरः). — d) T3. 4 G M2–4 वीरः; M1 भीमं (for पार्थः). Dn3 T8 शत्रुर् (for शत्रु-). K2 -निवर्हनः; T3 °बर्हिणः.

30 a) S (except T1 G1) संछिन्नं. Ś1 K1. 2 मुसुलं; K3–5 Dn D1. 3–5. 9. 10 मुशलं; B मुषलं; D2 मुशळं; D8 मुषितं. — b) G1 द्रौणिं परमकोपनं. — c) Ś1 K1 आददे. T2 परमं (for परिघं). — d) K5 B2 Dn1 D1. 8 नागेंद्र-; M1 शैलेंद्र- (for नगेन्द्र-). D3. 5 -शिषरोपमं. D4 नागेंद्रस्य करोपमं. — K4 om. 30ef. — e) D4 M पार्थस्य (for पार्थाय). — f) B4 damaged. D4 क्रोधाद्द्रौणिर्महाहवे; M1 द्रौणिः परमदुर्जयः.

31 a) K3 क्रुद्धः. — b) Ś1 K1–3 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). — c) D3 त्वरतो; D4 तुरितो (for त्वरितो). K3 जज्ञे (for जघ्ने). — d) D3 corrupt.

C. 9. 738
B. 9. 14. 34
K. 9. 13. 32

स च्छिन्नः पतितो भूमौ पार्थबाणैर्महाहवे ।
दारयन्पृथिवीन्द्राणां मनः शब्देन भारत ॥ ३२
ततोऽपरैस्त्रिभिर्बाणैर्द्रौणिं विव्याध पाण्डवः ।
सोऽतिविद्धो बलवता पार्थेन सुमहाबलः ।
न संभ्रान्तस्तदा द्रौणिः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥ ३३
सुधर्मा तु ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
अवाकिरच्छरव्रातैः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥ ३४
ततस्तु सुरथोऽभ्याजौ पाञ्चालानां महारथः ।
रथेन मेघघोषेण द्रौणिमेवाभ्यधावत ॥ ३५
विकर्षन्वै धनुः श्रेष्ठं सर्वभारसहं दृढम् ।
ज्वलनाशीविषनिभैः शरैश्चैनमवाकिरत् ॥ ३६
सुरथं तु ततः क्रुद्धमापतन्तं महारथम् ।
चुकोप समरे द्रौणिर्दण्डाहत इवोरगः ॥ ३७
त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा सृक्किणी परिलेलिहन् ।
उद्वीक्ष्य सुरथं रोषाद्धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
मुमोच तीक्ष्णं नाराचं यमदण्डसमद्युतिम् ॥ ३८

32 ^{a}) T2. 4 G2. 3 M1. 3. 4 संछिन्नः. — ^{b}) B1. 4 D9 महामृधे (for °हवे). — ^{c}) Ś1 K1–3 द्रावयन्; T2 धार° (for दार°). K3. 4 D8 पृथिवीं प्रा(D8 बा)णान्; D11 (before corr.) °वीं द्रौणिर्; D11 (after corr.) °वीशानां (for °वीन्द्राणां). D4 शब्देन दारयन्राज्ञां. — ^{d}) K4. 5 B Dn D1–3. 5. 6. 8–11 T1. 2 मनांसीव च भारत; D4 मनांसि भरतर्षभ.

33 ^{a}) T3 अतो (for ततो). K5 D3. 10. 11 भल्लैर् (for बाणैर्). — ^{b}) T1 G1 विव्याथ. — ^{c}) K4 सोभि-; K5 Dn D3. 6 सोपि (for सोऽति-). D2 बळवता. — ^{d}) K5 D3 T1. 2 तु; T4 G2 स (for सु-). D2 -महाबळः; D10. 11 °त्मना (for °बलः). — ^{e}) Ś1 K3 नाभ्य-(K3 °भि)भ्रमत्; K1 नाभ्यद्रवत्; K2 नाभ्यत्रसत्; K4 D4 नासंभ्रमस्; K5 B5 D3. 10. 11 नाकंपत; B3 असंभ्रांतस्; D1 न चुक्षुभे; T G M2–4 न (T3 स) मुमोह; M1 न चचाल (for न संभ्रान्तस्). D2 T3 तथा; D10 ततो (for तदा). — ^{f}) D10. 11 T3 पौरुषेषु (for °षे स्वे).

34 B4 damaged for 34^{ab}. — ^{a}) K3. 4 B1. 2. 5 D5 M2. 4 सुरथस्; K5 B3 Dn D1–4. 6. 8–11 T1. 2 M1 सु(D1. 2 स-; T2 स्व)रथं; T4 G सुशर्मा (for °धर्मा). K5 D3. 10. 11 M1 च; Dn1 om. (for तु). D1 तदा पार्थं; D5 T1. 2 महाराज (D5 °जन्); T3. 4 G M1. 2. 4 तदा (T3 °था) राजन् (for ततो रा°). — ^{b}) K4. 5 B (B4 damaged) Dn D2. 3. 6. 8–11 T1. 2 भारद्वाजो; D1 अश्वत्थामा; D4 द्रौणिरेव; G1 विजयं तं (for भारद्वाजं). K4. 5 B1 D3. 6. 8. 9 T1–3 महारथः. — Ś1 K1. 2 om. (hapl.) 34^{c}–37^{b}. K3 reads 34^{c}–35^{b} twice. — ^{c}) D2 M4 अवाकिरञ्. D10 क्षुर- (for शर-). D4 S (except T3 G1) -शतैः (for -व्रातैः).

35 For the repetition in K3, cf. v. l. 34. Ś1 K1. 2 om. 35 (cf. v. l. 34). B4 damaged for 35–36. — ^{a}) K4 च; D3 तौ (for तु). K5 T2 सरथो (for सु°). K4 B1. 3. 5 D3. 4. 9 T1. 2 ह्याजौ; Dn D5. 6 राजन्; D1 नाम; D2 राजा (for ऽभ्याजौ). — ^{b}) B1. 3 D1. 8. 10. 11 पंचालानां. K3 (first time) महारथं; Dn2 D9 T4 G3 °रथाः (for °रथः). — ^{c}) S (except T1. 2) रथघोषेण महता. — ^{d}) T3. 4 G [अ]भ्ययात्तदा (T3 °था) (for °धावत).

36 Ś1 K1. 2 om. 36 (cf. v. l. 34). D1 om. 36. B4 damaged. — ^{a}) K4 व्यकर्षन्वै; D3 विकरन्वै; D4 M °कर्ष(D4 °र्शं-; M3 °र्षा)श्च; T G °चकर्ष (for °कर्षन्वै). G1 श्रेष्ठः. — ^{b}) T3 -हरं (for -सहं). D1 दृढः. Dn1 सर्वभारदृढं सहं. — ^{c}) K5 D3. 6 ज्वलनासी- (D6 °शी-); D2. 4. 10 °नासी-; D11 तलेनाशी-; T1. 2 ज्वलदाशी- (for °नाशी-). T1–3 G2 M2. 4 -समैः (for -निभैः). — ^{d}) K4 चैवम्; K5 D1. 8 चैव; T3. 4 G1. 3 छन्नम् (for चैनम्). K4 T2 अवाकिरन्; K5 ह्यवाकिरन्. Dn D2. 5. 6 शरौघैस्त(D2. 5 °घैः स)मवाकिरत् (D2. 5 °रन्); D3 शरैश्चैवाभ्यवाकिरत्.

37 Ś1 K1. 2 om. 37^{ab} (cf. v. l. 34). — ^{a}) D10. 11 G3 तं (for तु). K4 Dn D1. 2. 5. 6 तदा; D4 M3 तथा (for ततः). K3. 5 B D3. 8. 9 सुरथं वीक्ष्य संक्रुद्धम्. — ^{b}) K4 दृष्ट्वायांतं (for आपतन्तं). — ^{c}) B Dn1. n3 D1. 2. 5. 6. 8 चुक्रोध (for °कोप). M1 चुकोप दृष्ट्वा द्रौणिस्तु. — D2 om. 37^{d}–38^{c}. B4 damaged for 37^{d}–39^{b}.

38 D2 om. 38^{abc} (cf. v. l 37). B4 damaged. — ^{a}) D1. 4. 5 त्रिशाखां (D5 °षां); D3. 10 °शिषां (for °शिखां). Dn3 D1. 4. 5. 10 भ्रुकुटिं. — ^{b}) K2–5 B2 Dn D3. 4. 5 (marg.). 6. 8–11 T1 G1 सृक्किणी (D9. 11 °णीं); B1. 3. 5 सृक्कणीं (B3 °णी); D1 T3 M3 सृक्कणी; D5 (orig.) सृग्विणी; T4 सृक्किणीं; G2. 3 स्राक्किणी (G3 °णीः); M1. 2. 4 स्रक्कणी (for सृक्किणी). K4. 5 B (B4 damaged) D (except D6; D2 om.; D7 missing) T M -संलिहन् (for -लेलि°). — ^{c}) K4. 5 उद्वीक्ष्य; B (B4

स तस्य हृदयं भित्त्वा प्रविवेशातिवेगतः ।
शक्राशनिरिवोत्सृष्टा विदार्य धरणीतलम् ॥ ३९
ततस्तं पतितं भूमौ नाराचेन समाहतम् ।
वज्रेणेव यथा शृङ्गं पर्वतस्य महाधनम् ॥ ४०
तस्मिंस्तु निहते वीरे द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
आरुरोह रथं तूर्णं तमेव रथिनां वरः ॥ ४१
ततः सज्जो महाराज द्रौणिराहवदुर्मदः ।
अर्जुनं योधयामास संशप्तकवृतो रणे ॥ ४२
तत्र युद्धं महच्चासीदर्जुनस्य परैः सह ।
मध्यंदिनगते सूर्ये यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ४३
तत्राश्चर्यमपश्याम दृष्ट्वा तेषां पराक्रमम् ।
यदेको युगपद्वीरान्समयोधयदर्जुनः ॥ ४४
विमर्दस्तु महानासीदर्जुनस्य परैः सह ।
शतक्रतोर्यथा पूर्वं महत्या दैत्यसेनया ॥ ४५ C. 9. 752 B. 9. 14. 48 K. 9. 13. 46

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

damaged) Dn D5. 6. 8. 9 तं वीक्ष्य (for उद्वीक्ष्य). Ś1 K1 स्व-; T2 G3 स- (for सु-). T3. 4 G1. 3 राजन् (for रोषाद्). D1 अश्वत्थामा ततो रोषाद्. —^{d}) T2 धनुर्ज्याम् (for °ज्यम्). K1 अवसृज्य; D9 °मृज्य; Cn (gloss : अवकृष्य) °मृज्य (as in text). —^{f}) K5 D3. 10. 11 G3 -दंडोपम- (for -दण्डसम-). T1 -प्रभं (for -द्युतिम्). B2 Dn1. n3 D1. 2. 5 (marg. as in text). 6 यमदंडसमं युधि.

39 B4 damaged for 39^{ab}. —^{a}) D3. 5 भीत्वा (for भित्त्वा). —^{b}) K4 [अ]भिवेगतः; K5 B (B4 damaged) Dn D3. 6. 8–11 T1. 2 [अ]तिवेगितः; D1 धरातलं; D5 [अ]तिवेगनः; T3. 4 G °वेगवत्; M1 महीतलं; M2. 4 [अ]तिवेगवान् (for °वेगतः). — D1 om. (hapl.) 39^{cd} —^{c}) K3. 4 B5 D4. 10. 11 T2 M1 [उ]त्सृष्टो; Dn [उ]त्कृष्टा (for [उ]त्सृष्टा). D5 शक्राशनिसमोत्सृष्टो. —^{d}) Ś1 तरणी- (for धरणी-). K5 D8 -तले; T2 -तळं (for -तलम्). M1 विदार्यैव महीधरं.

40 ^{a}) K4. 5 B D (D7 missing) स पतितो (for तं पतितं). S ततस्तं (T3 °स्तु) निहतं दृष्ट्वा. —^{b}) K4. 5 B D (D7 missing) समाहतः; T3. 4 G त(T4 र)थागतं; M1 महारथं; M2–4 धरागतं (for समाहतम्). —^{c}) K3 B2 T1. 3. 4 G1. 2 [ए]व; K4. 5 Dn D1. 3. 5. 6. 8. 10. 11 M1 च (for [इ]व). B4. 5 T G2. 3 M2–4 महा- (for यथा). —^{d}) K5 Dn D1–3. 5. 6. 8. 9. 11 निपातितं; B1. 3–5 निपातनं; D4 महद्भुतं (sic); T G M2–4 महावने (M3 °नं) (for °धनम्). B2 D10 पर्वतस्येव दीर्यतः.

41 B4 damaged for 41^{a}–42^{b}. —^{a}) K5 B2 D3. 10. 11 वि- (for तु). B1 D4. 9 S (except M2) शूरे (for वीरे). —^{d}) D1 तस्यैव (for तमेव). K5 वर; D5 वरं (for वरः).

42 B4 damaged for 42^{ab}. —^{a}) Dn1 तदा; Dn2. n3 तव (for ततः). Ś1 K1–3 चैव; Dn D5. 6 T1. 2 G1 सद्यो; D1 शल्यो; D4 सज्यं; D9 जरो (sic); T3 संध्यो; G3 सेंद्रो (for सज्जो). —^{b}) D5 -मर्दनः; D6 -दुर्लभः (for -दुर्मदः). —^{d}) K4. 5 D1–5. 9–11 T2 संसप्तक-; Dn D6 त्रिगर्तक- (for संशप्तक-). D3 -वृको; D4 -वृतं; D9 -युतो (for -वृतो). T1 संशप्तकमिवोरणे (sic); T3. 4 G M °गणैर्वृतः (G1. 3 °तं).

43 ^{a}) Ś1 K1–3 ततो; B1 तच्च; B2 तत्तु; M2 तस्य (for तत्र). D5 M1 महान् (for महच्). Ś1 K1–3 ह्यासीद्; D6 त्वा°; M1 आ° (for चा°). —^{b}) B1–3 Dn D1. 2. 5. 6. 8. 9 एकस्य बहुभिः सह (Dn °र्मं). — G3 om. (hapl.) 43^{c}–45^{b}. —^{d}) K4 -विवर्धने; D4 °र्धनः (for °र्धनम्).

44 G3 om. 44 (cf. v. l. 43). B4 damaged for 44–45. —^{a}) Dn D1. 5. 6 अत्र (for तत्र). Ś1 K1–3 [अ]द्भुतम् (for [आ]श्चर्यम्). T3 अपश्यामो. —^{b}) M3 राजंस् (for दृष्ट्वा). M तस्य (for तेषां). —^{c}) Dn यदा; T2 यथा (for यद्). D4 वीरः; D8 एकः (for वीरान्). —^{d}) K3 अर्जुनं.

45 G3 om. 45^{ab} (cf. v. l. 43). D1 om. 45. B4 damaged. —^{a}) D2–4. 10. 11 सु-; T1. 2 च (for तु). Dn D6 महाराज (for °नासीद्). —^{b}) Ś1 K D3. 4. 10 T1. 2 एकस्य बहुभिः सह; T4 विमर्दस्तु परैः सह. —^{c}) D4 शक्रस्येव (for शतक्रतोर्). —^{d}) Ś1 K1 [अ]देव-; K2 [अ]सुर- (for दैत्य-).

१४

C. 9. 753
B. 9. 15. 1
K. 9. 14. 1

संजय उवाच ।
दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
चक्रतुः सुमहद्युद्धं शरशक्तिसमाकुलम् ॥ १
तयोरासन्महाराज शरधाराः सहस्रशः ।
अम्बुदानां यथा काले जलधाराः समन्ततः ॥ २
राजा तु पार्षतं विद्ध्वा शरैः पञ्चभिरायसैः ।
द्रोणहन्तारमुग्रेषुः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३
धृष्टद्युम्नस्तु समरे बलवान्दृढविक्रमः ।
सप्तत्या विशिखानां वै दुर्योधनमपीडयत् ॥ ४
पीडितं प्रेक्ष्य राजानं सोदर्या भरतर्षभ ।
महत्या सेनया सार्धं परिवव्रुः स्म पार्षतम् ॥ ५
स तैः परिवृतः शूरैः सर्वतोऽतिरथैर्भृशम् ।
व्यचरत्समरे राजन्दर्शयन्हस्तलाघवम् ॥ ६
शिखण्डी कृतवर्माणं गौतमं च महारथम् ।
प्रभद्रकैः समायुक्तो योधयामास धन्विनौ ॥ ७
तत्रापि सुमहद्युद्धं घोररूपं विशां पते ।

Colophon: D7 missing. — *Adhy. name:* K4 M2–4 सुरथवधः; D2 अश्वत्थामापराजयः; Bom. ed. संकुलयुद्धम्. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B2 11; B5 Dn3 (after corr.) 14; Dn1. n2. n3 (before corr.) D4. 10 S 13 (as in text). —*Śloka no.:* K5 Dn 48; D5 47.

14

☞ This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 b) D5 दृष्टद्युम्नश्च. M3 पार्षदः. — c) D1. 2 सुमहा-; D5 सहसा (for सुमहद्). — d) D2 -समाकुळं.

2 K4 om. 2. — a) K2 D1. 2 तयोरासीन्; Dn D6 T G M3 ततो राजन् (for तयोरासन्). Dn महानासीत्; D4. 9 महाराजन्; T G समापेतुः; M विनिष्पे(M1 °र्ये)-तुः (for महाराज). — b) D3 om. शर. T4 om. (hapl.) from सहस्रशः up to जलधाराः (in 2^{d}). D9 समंततः; D10 सह** (for सहस्रशः). — Ś1 K1–3 D9 om. (? hapl.) 2^{cd}. — c) D2 काळे; D4 [आ]काशे; T3 चापि (ior काले). — d) D2 जळ-; D5 M1 वारि- (for जल-). Dn D1. 2. 5 M2 सहस्रशः; M1 इवाशुगाः (for समन्ततः).

3 D1 om. 3. — a) D6. 10. 11 च (for तु). T3 युद्ध्वा (for विद्ध्वा). — b) B4. 5 D8. 10. 11 T3. 4 G M2–4 आशुगैः (for आयसैः). T1. 2 शरैः संनतपर्वभिः. — c) K2 D8. 10 अग्रेषुः; K3–5 B1. 2 D2. 5. 6. 11 T3. 4 G M1 उग्रेषुं; D3 अद्रेश (sic); T1. 2 उग्रैस्तु (for उग्रेषुः). — d) T1 G1 विव्याथ. D3 पुरा विद्ध्वाथ सप्तभिः.

4 a) K5 D5 दृष्टद्युम्नस्. T1. 2 M1 च (for तु). — b) D2 बळवान्. — c) D3. 5. 10 विशिषानां (for °खानां). Ś1 K1. 2 तु (for वै). — d) D4 अताडयत् (for अपीड°).

5 a) B1 पतितं (for पीडितं). Ś1 K B2 D3. 4. 10. 11 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). — b) K5 Dn2. n3 D3–5. 9 सौदर्या. — c) K2 मारं (sic); B3. 4 युक्तं; D6 सार्कं (for सार्धं). — d) D9 परिबभ्रुः (for °वव्रुः). D3 S च (for स्म). K3 M1 पांडवं; T4 पार्थिवं (for पार्षतम्).

6 a) K4 G1 क्रूरैः; K5 B D (D7 missing) T2 M शूरः (for शूरैः). — b) K1 -रथैर्; D8 -रथं (for -रथैर्). — c) Dn D1. 2. 5 M3 व्यधमत्; M1 व्याचरत् (for व्यच°). D1 शत्रून् (for राजन्). — d) K4 तत्र; K5 B D1–6. 9–11 G1. 3 M अस्त्र- (for हस्त-). T4 लासयंतं च लाघवं.

7 D1 om. 7–8. — a) D10 शिषंडी. G3 -धर्माणं (for -वर्माणं). — b) K2 गोतमं. D8 om. च. — c) Dn1 D2 समायुक्तौ; D9 °युक्ते; T3 °युक्तैर्; T4 महाराजो (for समायुक्तो). — d) D8 घोपयामास (for योध°). T3 धान्विनं; G2 °भिः (for °नौ).

8 D1 om. 8 (cf. v. l. 7). D11 om. 8. — a) Ś1 K1–3 तत्रैव; K4 तथापि; D4 T1. 2 G2 तत्रासीत् (for तत्रापि). K2 D3 सुमहा- (for सुमहद्). — c) D9 प्राणः (for प्राणान्). K4. 5 Dn1 D3 संत्यजयतो (K4 °तां); Dn2. n3 T1. 4 G °जतो; D5 T2. 3 M1. 2 °जतोर्; M4 °जतौ (for °जतां). D4 प्राणान्संत्यज्य युद्धे तु. — d) K4 -घातादि-; B1 -द्यूतात्ति-; D3 -दाताभि-; D10 T1. 2. 4 G1 M1 -द्यूताधि-; G3 -द्यूताथ- (sic) (for -द्यूताभि-). K5 D4 -देविनां; Dn D2. 5 -देवनं; T4 -दैवतैः; G3

प्राणान्संत्यजतां युद्धे प्राणद्यूताभिदेवने ॥ ८
शल्यस्तु शरवर्षाणि विमुञ्चन्सर्वतोदिशम् ।
पाण्डवान्पीडयामास ससात्यकिवृकोदरान् ॥ ९
तथोभौ च यमौ युद्धे यमतुल्यपराक्रमौ ।
योधयामास राजेन्द्र वीर्येण च बलेन च ॥ १०
शल्यसायकनुन्नानां पाण्डवानां महामृधे ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त केचित्तत्र महारथाः ॥ ११
ततस्तु नकुलः शूरो धर्मराजे प्रपीडिते ।
अभिदुद्राव वेगेन मातुलं माद्रिनन्दनः ॥ १२
संछाद्य समरे शल्यं नकुलः परवीरहा ।
विव्याध चैनं दशभिः स्मयमानः स्तनान्तरे ॥ १३
सर्वपारशवैर्बाणैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैर्धनुर्यन्त्रप्रचोदितैः ॥ १४
शल्यस्तु पीडितस्तेन स्वस्रीयेण महात्मना ।
नकुलं पीडयामास पत्रिभिर्नतपर्वभिः ॥ १५
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनोऽथ सात्यकिः ।
सहदेवश्च माद्रेयो मद्रराजमुपाद्रवन् ॥ १६
तानापतत एवाशु पूरयानात्रथस्वनैः । C. 9. 769 B. 9. 15. 17 K. 9. 14. 17

-देवनैः; M_1 -देविनोः (for -देवने). T_3 परस्परवधैषिणोः; G_2 पणद्यूता दिने दिने.

9 ^{a}) $D_{10.11}$ सायक- (for तु शर-). — ^{b}) $T_{3.4}$ G_2 भृशं (for -दिशम्). — ^{c}) D_2 पीडयामासुः; G_2 योधयामास (for पीडया°). — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} -सहोदरान्; D_6 -वृकोदरं (for °दरान्). $K_{4.5}$ Dn $D_{1.2.5}$ सात्यकिं च वृकोदरं.

10 D_1 om. 10. — ^{a}) D_4 तथैव; $D_{10.11}$ G_2 तथा तौ; T_4 ततोभौ; $G_{1.3}$ तत्रोभौ (for तथोभौ). Dn $D_{3.5.6.10.11}$ तु (for च). T_3 तथा बाणैर्यमौ युद्धे. — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ यमतुल्यौ पराक्रमे. — ^{c}) D_9 $T_{1.2}$ समरे (for राजेन्द्र). — ^{d}) B Dn $D_{2.6.8.9}$ धैर्येण (for वीर्येण). $K_{4.5}$ $D_{3.5.10.11}$ S [अ]स्त्र-; D_4 स्व- (for च). D_2 बळेन च; D_9 महाबलौ (for बलेन च).

11 ^{a}) $B_{1.4}$ D_{10} -शायक- (for -सायक-). $T_{1.2}$ -भिन्नानां (for -नुन्नानां). — ^{b}) K_2 महा**; M_1 महाहवे (for °मृधे). — ^{c}) $D_{3.4}$ भ्राता(D_3 °त)रं (for त्रातारं). $Ś_1$ K_{1-3} M_2 नाभ्यगच्छंत; B_2 $D_{1.2.4.6}$ T_4 नाधिगच्छंति (D_1 T_4 °त; $D_{2.6}$ °तः); Dn_1 नोपगच्छंत (for नाध्य°). ^{d}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ D_2 कंचित्तत्र; $T_{1.2}$ तत्र केचिन् (by transp.). D_4 $M_{3.4}$ नराधिपाः (for महारथाः).

12 ^{a}) D_2 नकुळः. $T_{3.4}$ $G_{1.3}$ राजन् (for शूरो). — ^{b}) K_3 प्रपीड्यते (for °डिते). — ^{c}) D_6 अति- (for अभि-). — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1.2.4.5}$ B_4 Dn $D_{1.4-6.10}$ मातृ-; D_3 भ्रातृ- (for माद्रि-). After माद्रि, T_1 reads 28^{f}–29^{a} for the first time, repeating it in its proper place. Dn -नंदकः.

13 ^{a}) K_4 संसाद्य; K_5 आसाद्य; B (except B_2) Dn $D_{1-3,5,6,8,9}$ आच्छाद्य (for संछाद्य). B_4 $D_{10.11}$ वीरं (for शल्यं). — ^{b}) D_2 नकुळः. — ^{c}) T_1 G_1 विव्याथ. $Ś_1$ $K_{1.2}$ D_4 विव्याध दशभिश्चैनं (D_4 °स्तीक्ष्णैः).

14 D_1 om. 14. — ^{a}) $Ś_1$ -पारगवैर्; $K_{1.4.5}$ $B_{2.4.5}$ Dn $D_{2-5.10.11}$ T_1 G_1 °सवैर्; D_8 °शरैर्; D_9 °शतैर्; T_2 °वशैर् (for °शवैर्). D_6 सर्वपारसवर्षाणि. — ^{b}) K_2 कंदार- (sic) (for कर्मार-). D_3 -वर्जितैः; T_4 -निष्ठितैः (for -मार्जितैः). — ^{c}) D_{10} -पुंखैः (for -पुङ्खैः). D_4 तैल- (for शिला-). S सुवर्णपुंखैर्विशिखैर्. — ^{d}) T_4 बाहु- (for धनुर्-). D_6 चार्य; G_3 -यंत्रैः (for -यन्त्र-). K_5 Dn $D_{2.5}$ -प्रनो(Dn °णो)दितैः; T $G_{1.3}$ -प्रपीडितैः (for -प्रचोदितैः).

15 ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ D_8 T_2 स्वस्रेयेण ($Ś_1$ K_1 °न); K_5 $D_{1.5.10}$ M_3 स्वस्रीयेन; M_1 स्वस्रियेण (for स्वस्री°). T_{1-3} G हि ($G_{1.3}$ तु) मातुलः (T_2 °ळः); T_4 महाबळः (for °त्मना). — ^{c}) D_2 नकुळं. — ^{d}) $K_{1.2}$ सप्तभिर्; D_4 $T_{3.4}$ G M त्रिभिः सं-; $T_{1.2}$ शरैः सं- (for पत्रिभिर्).

16 ^{b}) D_2 $T_{3.4}$ G M_1 च (for ऽथ). — $D_{1.5.6}$ om. 16^{c}–17^{b}. — ^{c}) $Ś_1$ K_2 M_{2-4} तु (for च). K_3 T_3 माद्रीयो; G_2 नकुलो (for माद्रेयो). — ^{d}) $B_{4.5}$ Dn $D_{2-4.8}$ उपाद्रवत्; T_4 G उपेयिवान्; M_3 उपागमत् (for °द्रवन्). $Ś_1$ K_{1-3} मद्रराजः (K_3 °जं) प्रतापवान्; T_3 शल्यं मद्रपमेयिवान्; M_1 माद्रराजमभिद्रवत्.

17 $D_{1.5.6}$ om. 17^{ab} (cf. v. l. 16). — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ ****न्; K_3 शीघ्रयानान्; $B_{1.3.4}$ $D_{8.11}$ पूरयाणान्; B_5 पूरया*न्; D_9 °माणांस् (for °यानान्). D_2 अथ; D_9 तथा (for रथ-). K_4 पूरयामासतुः शरैः; K_5 B_2 पूरयामास सायकैः; D_3 पूरय विरथस्वनैः (sic); D_4 स पूरयन्रथनिःस्वनैः (hypermetric). — D_3 reads 17^{c}–18^{b} after 28^{d}. — ^{c}) K_5 B_{3-5} Dn $D_{2.11}$ विदिशश् (for प्रदि°). — ^{d}) K_4 कंपमाना च; $B_{1.5}$ D_9 °मानांश्च; D_1

C. 9. 769
B. 9. 15. 17
K. 9. 14. 17

दिशश्च प्रदिशश्चैव कम्पयानांश्च मेदिनीम् ।
प्रतिजग्राह समरे सेनापतिरमित्रजित् ॥ १७
युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा भीमसेनं च सप्तभिः ।
सात्यकिं च शतेनाजौ सहदेवं त्रिभिः शरैः ॥ १८
ततस्तु सशरं चापं नकुलस्य महात्मनः ।
मद्रेश्वरः क्षुरप्रेण तदा चिच्छेद मारिष ।
तदशीर्यत विच्छिन्नं धनुः शल्यस्य सायकैः ॥ १९
अथान्यद्धनुरादाय माद्रीपुत्रो महारथः ।
मद्रराजरथं तूर्णं पूरयामास पत्रिभिः ॥ २०
युधिष्ठिरस्तु मद्रेशं सहदेवश्च मारिष ।
दशभिर्दशभिर्बाणैरुरस्येनमविध्यताम् ॥ २१
भीमसेनस्ततः षष्ट्या सात्यकिर्नवभिः शरैः ।
मद्रराजमभिद्रुत्य जघ्नतुः कङ्कपत्रिभिः ॥ २२
मद्रराजस्ततः क्रुद्धः सात्यकिं नवभिः शरैः ।
विव्याध भूयः सप्तत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ २३
अथास्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।
हयांश्च चतुरः संख्ये प्रेषयामास मृत्यवे ॥ २४
विरथं सात्यकिं कृत्वा मद्रराजो महाबलः ।
विशिखानां शतेनैनमाजघान समन्ततः ॥ २५
माद्रीपुत्रौ तु संरब्धौ भीमसेनं च पाण्डवम् ।

°यामास; D4 °यतश्च; D5. 6. 10 °यानाश्च (for °यानांश्च). K4. 5 D3. 4. 10 मेदिनी. — ^{c}) B1 D9 अभि- (for प्रति-).

18 For the sequence in D3, cf. v. l. 17. — ^{b}) K4. 5 D3. 10. 11 T1. 2 M3 पंचभिः (for सप्त°). — ^{d}) K5 च पंचभिः (for त्रिभिः शरैः).

19 ^{a}) Dn D6 मद्रस्; D1 शल्यस् (for ततस्). — ^{c}) M1 माद्रेश्वरः. B1 खुरप्रेण. — ^{d}) D4 S मध्ये (for तदा). D10 तदा मारिष चिच्छिदे. — D1 om. 19^{ef}. T3 om. (hapl.) 19^{e}–21^{b}. — ^{e}) D4 ततः शीर्यंत; D5 तदाशी° (for तदशी°). D2 विच्छन्नं. T1. 2. 4 G1. 3 तदपास्य धनुश्छिन्नं. — ^{f}) G1. 3 ततः (for धनुः).

20 T3 om. 20 (cf. v. l. 19). K2 om. (? hapl.) 20. — ^{a}) D4 अन्य- (for अन्यद्). — ^{b}) T1. 2 महाबलः (for °रथः). — ^{c}) M1 माद्रराज-. K4 -रथात्; D8 -रथांस् (for -रथं). B2 मद्रेश्वरध्वजं तूर्णं. — ^{d}) Ś1 K1. 5 सायकैः (for पत्रिभिः).

21 T3 om. 21^{ab} (cf. v. l. 19). D1 om. (hapl.) 21–22. — ^{a}) Ś1 K1 युधिष्ठिरश्च; K4 °ष्ठिरस्य (sic). D10 om. (hapl.) from मद्रेशं up to शरैः (in 22^{b}). D3 मद्रेण; G2 समरे; M1 माद्रेशं (for मद्रेशं). — ^{b}) D4. 9 तु (for च). T2 (also as in text) भारत (for मारिष). — ^{c}) D4 S (except T4 G3) भल्लैर् (for बाणैर्). — ^{d}) T1. 2 तदा तूर्णम् (for उरस्येनम्). D2 अविध्यत; D5 अवध्यतां; T3. 4 G अपीडयत् (for अविध्यताम्).

22 D1 om. 22; D10 om. 22^{ab} (for both, cf. v. l. 21). — ^{a}) K3–5 B Dn D2. 3. 5. 6. 8. 9. 11 तु तं; D4 तथा; T1. 2 तदा; T3 G1 चतुः (for ततः). — ^{b}) K2 D4 सात्यकिं (sic). K5 D11 दशभिः (for नव°). — B5 om. (hapl.) 22^{c}–23^{b}. M3 reads 22^{cd} after 23. — ^{c}) T3. 4 G1. 2 मद्रेश्वरम्; M1 माद्रराजम् (for मद्र°).

23 B5 om. 23^{ab} (cf. v. l. 22). M3 om. (hapl.) 23^{ab}. — ^{a}) G1 मद्रराजं; M1 माद्रराजस्. D4 तथा; G1. 3 पुनः; G2 तदा (for ततः). — ^{b}) D4 G1 M1 सात्यकिर्. T1. 2 दशभिः; M2. 4 निशितैः (for नवभिः). — ^{c}) T1 G1 विव्याथ. — After 23, M3 reads 22^{cd}.

24 ^{a}) K4 सरथं; T3. 4 G M2–4 समरे (for सशरं). T3 G1 चाप- (for चापं). — ^{b}) B5 G3 अष्टौ (sic); T3 G1 -यष्टिं (for मुष्टौ). D4 सायकैः; T1 मुष्टिना; M1 भारत (for मारिष). — ^{c}) T4 संवे; G1. 3 सद्यः; G3 M संखे (for संख्ये).

25 ^{a}) B3 D5 विराथिं. — ^{b}) M1 माद्रराजो. Ś1 K1–3 महाबलं; K5 B3 D3. 10. 11 S (except T1. 2) °रथः (for °बलः). — ^{c}) K5 D3–5. 10 विशिषानां (for °खानां). K4. 5 Dn D2–4. 6. 8 G3 शतेनैवम्; T4 शतं चैवम्; G2 शतैस्तूर्णं (for शतेनैनम्). — ^{d}) D8 जघान च; G2 निजघान (for आज°). B (except B2) D9 महाबलः (for समन्ततः).

26 ^{a}) G1 (before corr. as in text). 3 -पुत्रं (for -पुत्रौ). K4 Dn D1. 2. 4–6. 8 T1. 2 सु-; K5 D3. 10. 11 T3. 4 G M च (for तु). T4 G M संक्रुद्धौ (G1. 3 °द्धो) (for संरब्धौ). — ^{b}) T4 G3 भीमसेनश्. Ś1 K1–3 तु (for च). — ^{c}) B4. 5 Dn D1–6. 9 S (except T1 M1) कौरव्यं. — ^{d}) T1 G1 विव्याथ. D4 S निशितैः (for दशभिः).

युधिष्ठिरं च कौरव्य विव्याध दशभिः शरैः ॥ २६
तत्राद्भुतमपश्याम मद्रराजस्य पौरुषम् ।
यदेनं सहिताः पार्था नाभ्यवर्तन्त संयुगे ॥ २७
अथान्यं रथमास्थाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
पीडितान्पाण्डवान्दृष्ट्वा मद्रराजवशं गतान् ।
अभिदुद्राव वेगेन मद्राणामधिपं बली ॥ २८
आपतन्तं रथं तस्य शल्यः समितिशोभनः ।
प्रत्युद्ययौ रथेनैव मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ २९
स संनिपातस्तुमुलो बभूवाद्भुतदर्शनः ।
सात्यकेश्चैव शूरस्य मद्राणामधिपस्य च ।
यादृशो वै पुरा वृत्तः शम्बरामरराजयोः ॥ ३०
सात्यकिः प्रेक्ष्य समरे मद्रराजं व्यवस्थितम् ।
विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३१
मद्रराजस्तु सुभृशं विद्धस्तेन महात्मना ।
सात्यकिं प्रतिविव्याध चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः ॥ ३२
ततः पार्था महेष्वासाः सात्वताभिसृतं नृपम् ।
अभ्यद्रवन्रथैस्तूर्णं मातुलं वधकाम्यया ॥ ३३
तत आसीत्परामर्दस्तुमुलः शोणितोदकः ।
शूराणां युध्यमानानां सिंहानामिव नर्दताम् ॥ ३४
तेषामासीन्महाराज व्यतिक्षेपः परस्परम् । C. 9. 789 B. 9. 15. 37 K. 9. 14. 35

27 a) K2 D2.3.10 [अ]द्भूतम्. T3 G2 अपश्यामो. — b) M1 माद्रराजस्य. — c) D6 विहिताः (for सहिताः). K4 सर्वे; T4 G1 पार्थान् (for पार्था). K5 D3 M2–4 यदेतान्स(K5 °नं स-; D3 °कः स)हितान्पार्थान्. — d) K1 D10 नात्यवर्त(D10 °र्ते)त; K5 D3 G1 M2–4 अभ्यवर्तत; T3 न ह्यवध्यंत (for नाभ्यवर्तन्त).

28 e) K2 द्रष्टुं; K5 वीक्ष्य (for दृष्ट्वा). — After 28d, D3 reads 17c–18b. T1 reads 28f–29a for the first time after माद्रि (in 12d). — f) K4 D3 आधिपो. K5 D10.11 बलात् (for बली).

29 For the repetition in T1, cf. v. l. 28. — a) D4 यदा वीरं; G3 बलं तस्य; M3.4 रथस्थं तु (for रथं तस्य). — b) K4 T2 समि(K4 स जि)त-; G1.3 समर- (for समिति-). Ś1 K1–3 -कोपनः; K4 -शोभितः (for -शोभनः). — c) D4 रथं तं तु; S (except M1) रथेनै-(T4 °थे नू)नं (for °नैव).

30 a) Dn1.n3 D3 तुमलो. D4 संनिपातस्तु सबलो; T3 °पातस्तु समरे तुमुलो (hypermetric). — b) K2 D3.4 [अ]द्भूत-. D3 -दर्शनं. — c) D8 om. शूरस्य. K4 सात्यकिः शूरसेनश्च. — d) M1 माद्राणाम्. Ś1 K1–3 मद्रराजस्य चानघ. — Ś1 K1–3 D1 om. 30ef. — f) K4 D8.9 संबरामर- (for शम्ब°).

31 a) B5 D4 सात्यकिं. Ś1 K1–3 सात्यकिश्च महाराज. — b) D4 मद्रेश्वरम् (for मद्रराजं). B2.5 D3.4.9–11 S अवस्थितं. — c) T1 G1 विव्याथ. S निशितैर् (for दशभिर्). — d) D9 तिष्ठश्चिव वचोब्रवीत्.

32 a) D9 मद्री-; M1 माद्र- (for मद्र-). D8 संभृशं; G1.3 समरे (for सुभृशं). D2 मद्रराजो भृशं विद्धो. — b) D2 रणे (for विद्धस्). D4 विद्धः सात्यकिना रणे. — c) T1 G1 प्रतिविव्याथ. — d) K2 शिलाशितैः; Dn शिलीमुखैः; D3.5 श(D5 सि)तैः शरैः (for शितैः शरैः). D4 S विंशत्या निशितैः शरैः.

33 a) D8 T2 ततः पार्थौ महेष्वासः. — b) K4 G2 त्वरिताभि-; T3.4 पार्थिवाभि- (for सात्वताभि-). T G1.3 -मुखं (for -सृतं). D3 सायकैश्चापि विक्षितं; M1 चापानुद्यम्य मारिष. — T4 om. 33cd. — c) K4 Dn D5 T2 अभ्यद्रवद्; K5 D8.10.11 °वर्तन्; D4 परिवव्रू (for अभ्यद्रवन्). K4 रथं; D1 तदा; D5 रणे; D8 T2 रथे (for रथैस्). — d) D2 T2 मातुळं. K2.5 D10.11 G2.3 -कांक्षया (for -काम्यया). M1 मद्रराजवधेप्सया.

34 D1 om. 34. — a) D6 M2 तत्र (for तत). K4 D4 चासीत् (for आसीत्). T1 तु सं-; T2 सुसं-; M2.4 परो (for परा-). Dn D2.5 तत्रासीत्स्वप(D2 °त्संप-; D5 °त्स प)रामर्दस्. — b) Dn D2.5 तुमलः; D3 तुमूलः. D4 तुमलं शोणितोदकं; M3 तुमुलं शोणितोदतः. — c) Ś1 K1–4 B2 Dn D2.4–6 नराणां (for शूराणां). K5 युद्धतां चैव; B1 वध्यमानानां; M3 विध्य° (for युध्य°). — d) K5 सिंहनादम् (hypermetric) (for सिंहानाम्). T1.2 गर्ज(T1 °र्जि)तां (for नर्द°). T3.4 G नर्द(G2.3 °द)तामितरेतरं.

35 a) T2 चास्मिन् (for आसीन्). K5 महाराजन्; D1 महाक्षेपः; D4 ततो राजन् (for महाराज). — b) Dn M2 व्य(Dn1 व्या)धिक्षेपः; G2 व्यतिषेधः (for °क्षेपः). D1 सिंहनादेन नर्दतां (cf. 34d). — c) D6 आमिषेप्छूनां; T3 अच्छभल्लानां (for आमिषेप्सूनां). — d)

C. 9. 789 B. 9. 15. 37 K. 9. 14. 35 सिंहानामामिषेप्सूनां कूजतामिव संयुगे ॥ ३५
तेषां बाणसहस्रौघैराकीर्णा वसुधाभवत् ।
अन्तरिक्षं च सहसा बाणभूतमभूत्तदा ॥ ३६
शरान्धकारं बहुधा कृतं तत्र समन्ततः ।
अभ्रच्छायेव संजज्ञे शरैर्मुक्तैर्महात्मभिः ॥ ३७
तत्र राजञ्शरैर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
: प्रकाशद्भिर्व्यरोचन्त दिशस्तथा ॥ ३८
तत्राद्भुतं परं चक्रे शल्यः शत्रुनिबर्हणः ।
यदेकः समरे शूरो योधयामास वै बहून् ॥ ३९
मद्रराजभुजोत्सृष्टैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
संपतद्भिः शरैर्घोरैरवाकीर्यत मेदिनी ॥ ४०
तत्र शल्यरथं राजन्विचरन्तं महाहवे ।
अपश्याम यथा पूर्वं शक्रस्यासुरसंक्षये ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

Ś1 K स्फूर्ज(K4 °र्यं)ताम्; T1. 2 गर्ज° (for कूज°). Dn D2. 5. 6 गर्जतामिव कूजतां; D1 यथान्योन्यं सुगर्जतां.

36 [a]) K5 D4 तयोर्; T2 ततो (for तेषां). K2 -सहस्रौघा; B4 °स्रैस्तैर्; T4 °स्रा वै (for °स्रौघैर्). —[b]) M1 आस्तीर्णा (for °कीर्णा). —[c]) K5 अंतरिक्षे; B1–3 D2 °रीक्षं. K4 महता (for सहसा). —[d]) D4 T3 G M बाणावृतम्; T4 बाणव्रातम् (for °भूतम्). D3 महत् (for अभूत्). D4 भृशं (for तदा). B2 सर्वं बाणमयं तदा.

37 [a]) Ś1 K1–3 शरासा(K3 °शा)रं च; K5 D4 S शरांधकारे; D2 बाणांधकारे (for शरान्धकारं). K5 Dn D1. 2. 5. 6. 10. 11 सहसा; T1. 2 महति (for बहुधा). —[b]) K5 D2. 4 S कृते (for कृतं). K5 D10. 11 तेनं (for तत्र). T4 समन्वितः. —[d]) B2 T1 G1. 3 M पूर्णे; D4 T2–4 पूर्णैर्; D9 युक्तैर्; G2 पूर्णं (for मुक्तैर्). D6 om. from महात्मभिः up to चक्रे (in 39[a]). T4 महारथैः; M1 नभस्तले (for महात्मभिः).

38 D6 om. 38 (cf. v. l. 37). D1 om. 38. —[a]) K4 युक्तं (for मुक्तैर्). Dn D2 शरैर्मुक्तैस्तत्र राजन्. —[b]) K2 om.; Dn D2. 5 विमुक्तैर् (for निर्मु°). T3. 4 G1. 3 निर्मुक्तोरगसंनिभैः. —[c]) T G रुक्म- (for स्वर्ण-). D10 -पुंषैः (for -पुङ्खैः). M1 सुवर्णपुंखैर्विदिशो; M2–4 रुग्म- (M2 °क्म)पुंखैर्व्यराजंत. —[d]) K2 corrupt. K5 D5 व्यरोचत; Dn T1. 2 G2 व्यराजंत; M1 विराजंति (for व्यरोचन्त). Ś1 K1. 3 D2 G2 दश; B2. 3 Dn3 D5. 10. 11 तदा (for तथा). T3. 4 G1. 3 व्य(G1 वि)राजत वियत्तदा; M2–4 दिशश्च प्रदिशस्तथा.

39 D6 om. 39[a] (cf. v. l. 37). —[a]) D3 तत्राद्भूतं. T3 तत्राद्भुततरं चक्रे. —[b]) K3 -निबर्हणं; T3 °र्हिणः (for °र्हणः). —[c]) G1. 3 राजन् (for शूरो). —[d]) D2 तैर् (for वै). T G1. 3 [ऽ]योधयद्वै तदा बहून्.

40 D1 om. 40. B1 reads 40[ab] on marg. —[a]) M1 माद्रराज- (for मद्र°). T4 मद्रराजं च मत्सृष्टैः. —[b]) Dn D5 -बर्हण- (for -बर्हिण-). B3 -राजिभिः; D8 -वाजिभिः; T4 -वासितैः (for -वाजितैः). —[d]) K4. 5 Dn D2. 5. 9. 10 T4 G1. 3 अवकीर्यत. D6 अवकार्यं च मेदिनीं.

41 [a]) T3. 4 G1. 3 ततः (for तत्र). Dn2 T3 शल्यं (for शल्य-). T1. 2 घोरं (for राजन्). —[b]) T4 महाबलं (for °हवे). —[c]) K4 G1 अपश्यामो. Dn D5. 6 पुरा (D5 °रो) यद्वत्; D1. 2 पुरा युद्धे; D4 अथापूर्वं (for यथा पूर्वं). T3 अपश्यामोदयापूर्वं. —[d]) Dn शक्रं च (for शक्रस्य). M1 सुर- (for [अ]सुर-). Ś1 K1–3 शर्वस्य पुरसंक्षये; D1 शक्रस्येवासुरक्षये.

Colophon: D7 missing. — *Adhy. name:* M2–4 एकानेकयुद्धं; Bom. ed. संकुलयुद्धम्. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 15; Dn D4. 10 S 14 (as in text). — *Śloka no.:* K5 Dn 43.

१५

संजय उवाच ।
ततः सैन्यास्तव विभो मद्रराजपुरस्कृताः ।
पुनरभ्यद्रवन्पार्थान्वेगेन महता रणे ॥ १
पीडितास्तावकाः सर्वे प्रधावन्तो रणोत्कटाः ।
क्षणेनैव च पार्थांस्ते बहुत्वात्समलोडयन् ॥ २
ते वध्यमानाः कुरुभिः पाण्डवा नावतस्थिरे ।
निवार्यमाणा भीमेन पश्यतोः कृष्णपार्थयोः ॥ ३
ततो धनंजयः क्रुद्धः कृपं सह पदानुगैः ।
अवाकिरच्छरौघेण कृतवर्माणमेव च ॥ ४
शकुनिं सहदेवस्तु सहसैन्यमवारयत् ।
नकुलः पार्श्वतः स्थित्वा मद्रराजमवैक्षत ॥ ५
द्रौपदेया नरेन्द्रांश्च भूयिष्ठं समवारयन् ।
द्रोणपुत्रं च पाञ्चाल्यः शिखण्डी समवारयत् ॥ ६
भीमसेनस्तु राजानं गदापाणिरवारयत् ।
शल्यं तु सह सैन्येन कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ७
ततः समभवद्युद्धं संसक्तं तत्र तत्र ह ।
तावकानां परेषां च संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ८
तत्र पश्यामहे कर्म शल्यस्यातिमहद्रणे । C. 9. 804 B. 9. 16. 9 K. 9. 15. 9

15

☞ This adhy. is missing in D7 (cf. v. l. 9. 1. 1).

1 ^{a}) K4 D2. 3 T1–3 G1. 3 M2–4 सेना; M1 सैन्यं (for सैन्यास्). T4 G2 ततः सेनापरिभवे (G2 °तिर्भूयो). — ^{b}) K4 D2. 3 T1–3 G1 M2–4 -पुरस्कृता; D9 °स्कृतं; T4 °स्कृतान् (for °स्कृताः). K5 मद्रराजमुपस्कृताः; G2 °राजः पुरस्कृतः; M1 °राजस्य रक्षणे. — ^{c}) Ś1 K1. 2 अभ्याद्रवन्; T3 G2 M2. 4 अभ्य(T3 °प्य)हनत्; T4 अभ्यागतान्; G1. 3 M1 अभ्य(G1 °भ्या)पतत्; M3 °हनन् (for °द्रवन्). — ^{d}) T3. 4 G नदन्नेको म(T3 नदंती सा म-; G1.3 यदनेकैर्म)हारणे.

2 ^{a}) Ś1 K1. 3 B2 D1 पिंडितास्; B4. 5 पति°; T2 पीडितांस्; T4 पंडितास् (for पीडि°). — ^{b}) D4 M1 प्रधावंत (for °वन्तो). D3 मदोत्कटाः; M1 रणोत्कटान्; M3 °न्नटाः (for °त्कटाः). — ^{c}) D1 दक्षिणे (for क्षणेन). K5 B4 Dn3 D1. 3. 6. 10. 11 चैव (by transp.); B3 [ए]व तु. Ś1 K1. 5 D3 पार्था(K1 °र्थां)स्तान्; K2. 3 D2 तान्पार्थान्; D3. 10. 11 M2. 3 पार्थास्ते (for पार्थांस्ते). — ^{d}) K5 सुबहून्; Dn1. n2 D2. 5. 6 समंतात् (for बहुत्वात्). D1 समवारयन्; T3 G2. 3 M °लोळयन्; T4 प्रत्ययोधयन् (for समलोड°).

3 ^{a}) D2. 10. 11 समरे (for कुरुभिः). — ^{b}) K4 न च; M2–4 नैव (for नाव-). K5 D3. 8 पांडवानां च त-(K5 तत)स्थिरे. — ^{c}) D4 S (except T1. 2) क्षणेनैव महाराज (D4 रणे राजन्). — ^{d}) K5 D3. 10. 11 पश्यतोः कृष्णयोस्तदा.

4 B4 damaged for 4^{b}–6^{d}. — ^{c}) D4 S अवारयत्; D9 °किरञ् (for °किरत्). Ś1 K1. 5 D10 शरौघेन.

5 B4 damaged. — ^{a}) B1. 2. 5 Dn D2. 5. 6. 8. 9 T3. 4 G1. 3 च (for तु). — ^{b}) D10. 11 अवाकिरत् (for °रयत्). B1. 3. 5 D4. 8 ससैन्यं समवारयत्. — G3 om. (hapl.) 5^{c}–6^{d}. — ^{c}) K4 पार्षत (for पार्श्वतः). T2 नकुलं पांडवं स्थित्वा (sic). — ^{d}) D5 महाराजम्; M1 माद्रराजम्. D1 T G1. 2 M2–4 अयोधयत्; M1 अयुध्यत (for अवैक्षत).

6 G3 om. 6 (cf. v. l. 5). B4 damaged. — ^{a}) D11 G1 द्रौपदेयान् (for °देया). Ś1 K1. 5 D5. 8 T2. 3 M3 नरेंद्राश्च; K4 °द्रैश्च; Dn1. n3 D6 °द्राणां; D2 °द्रास्तान्; D3 G1 °द्रश्च (for नरेन्द्रांश्च). — ^{b}) B5 D1 M1 भूयिष्ठान्; D8 ससैन्यं (for भूयिष्ठं). K5 D3 समधारयन्. — ^{c}) Dn1. n3 द्रौणेः (for द्रोण-). K4 -पुत्रस् (for -पुत्रं). K4 D1 M2–4 तु (for च). Dn D5 पांचालाः; D6 पांचालं (for पाञ्चाल्यः). — ^{d}) D10 शिषंडी. D1 स शिखंडी अवारयत्.

7 D3 om. (hapl.) 7^{ab}. T G1. 3 transp. 7^{ab} and 7^{cd} — ^{b}) K4 गदापाणिम्. Dn D5. 6 अ(D5 ह्)-वाकिरत्; D4 अथाह्वयत् (for अवार°). — ^{c}) B1. 3 शल्यस् (for शल्यं). T4 सैन्यं च (for सैन्येन).

8 ^{a}) K5 D3. 10. 11 सैन्यं (for युद्धं). — ^{b}) K5 B1 D9 सं(D9 स)शक्तं; Dn D2. 5. 6 °कुलं(D2 °ळं); D8 G1 °युक्तं (for °सक्तं). D4 वै युधि (for तत्र ह). — ^{c}) K4 तु; D4 om. (for च).

C. 9. 804 B. 9. 16. 9 K. 9. 15. 9

यदेकः सर्वसैन्यानि पाण्डवानामयुध्यत ॥ ९
व्यदृश्यत तदा शल्यो युधिष्ठिरसमीपतः ।
रणे चन्द्रमसोऽभ्याशे शनैश्चर इव ग्रहः ॥ १०
पीडयित्वा तु राजानं शरैराशीविषोपमैः ।
अभ्यधावत्पुनर्भीमं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ११
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा तथैव च कृतास्त्रताम् ।
अपूजयन्ननीकानि परेषां तावकानि च ॥ १२
पीड्यमानास्तु शल्येन पाण्डवा भृशविक्षताः ।
प्राद्रवन्त रणं हित्वा क्रोशमाने युधिष्ठिरे ॥ १३
वध्यमानेष्वनीकेषु मद्रराजेन पाण्डवः ।
अमर्षवशमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
ततः पौरुषमास्थाय मद्रराजमपीडयत् ॥ १४
जयो वास्तु वधो वेति कृतबुद्धिर्महारथः ।
समाहूयाब्रवीत्सर्वान्भ्रातॄन्कृष्णं च माधवम् ॥ १५
भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च ये चान्ये पृथिवीक्षितः ।
कौरवार्थे पराक्रान्ताः संग्रामे निधनं गताः ॥ १६
यथाभागं यथोत्साहं भवन्तः कृतपौरुषाः ।
भागोऽवशिष्ट एकोऽयं मम शल्यो महारथः ॥ १७
सोऽहमद्य युधा जेतुमाशंसे मद्रकेश्वरम् ।
तत्र यन्मानसं मह्यं तत्सर्वं निगदामि वः ॥ १८

---

9 B4 damaged. B5 om. 9^{ab}. — a) D10. 11 पश्यास्यहं (for °महे). T4 कामं (for कर्म). — b) D4 [अ]पि; G2 [अ]धि- (for [अ]ति-). D4 महात्मनः; T3. 4 G2 -महारणे (for -महद्रणे). — D8 om. 9^{c}–10^{b}. — c) D5. 9 -सैन्यानां (for -सैन्यानि). — d) Ś1 K1–3. 5 Dn D2. 5. 6. 9 अयोधयत्; D3 अपोथयत् (for अयुध्यत).

10 D8 om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). — a) Dn T3 तथा (for तदा). — c) S (except T2) क्रूरश् (for रणे). K2. 4. 5 B (except B4) Dn D1–5. 8–10 T4 [ऽ]भ्यासे (for ऽभ्याशे). D11 रणे चंद्रस्य सोभ्याशे.

11 a) D1 वारयित्वा (for पीड°). B2 स (for तु). D4 S (except T1. 2) स पी(T4 G संपी)डयित्वा राजानं. — d) B2. 5 D8 M3 अवाकिरन्; D5 इवाकिरत् (for अवा°).

12 a) Dn3 तं (for तल्). — b) Dn [अ]स्त्र-; D5. 6 [अ]स्त्रे (for च). Ś1 K1. 2 महास्त्रतां; Dn1. n3 D5 कृतार्थतां (for °स्त्रताम्). — B4 damaged from 12^{c} up to 14^{c}. — c) D3 T2 अपूरयन् (T2 °यद्) (for अपूज°).

13 D2 om. 13. B4 damaged. — a) D10. 11 समरे (for शल्येन). — b) G3 शर- (for भृश-). K5 D3. 10. 11 -पीडिताः; Dn1 T4 G3 -वीक्षताः; D4. 5 -विक्षिताः (for °क्षताः). — c) Dn D5 पांडवं तं (for प्राद्रवन्त). B5 Dn D1. 5. 8. 9 रणे (for रणं). — d) Ś1 K1–3 क्रोशमात्रे; D4 °माना (for °माने). K3 युधिष्ठिरं.

14 B4 damaged for 14^{abc}. — b) K4 -राजेषु (for -राजेन). K1 D5 पांडवाः; K4 पांडवं. — d) D4 मद्रराजं युधिष्ठिरं (sic). — T3 om. 14^{e}–15^{d}. — e) D10 पौरुष्यम्. — f) K2 अमोडयत्; D10. 11 अताड° (for अपीड°).

15 T3 om. 15 (cf. v. l. 14). — a) Dn1 corrupt. B4. 5 वास्ति; Dn2. n3 D5. 6 [ऽ]स्तु वा (by transp.). K3. 5 D1. 4. 10. 11 चास्तु; D3 चास्तु (for वेति). — b) D4 -युद्ध- (for -बुद्धिर्). — c) K5 corrupt. Dn1. n2 D2. 5. 6 स महात्मा (for समाहूय). T4 भ्रातॄन् (for सर्वान्). — d) T2 कृष्णेन (for कृष्णं च). K4 पांडवं; D6 मानवं; T4 पांडवान्; G M पांडवाः (G3 °व) (for माधवम्). D4 तथा कृष्णं तथार्जुनं

16 a) D2 T3 भीष्म- (for भीष्मो). — b) Ś1 पृथिवीभृतः; K1 पृथिकौरवे (sic); K2. 3 °वीतले; K4 D10 °वी(D10 °वि)क्षिताः; D1. 4 °वीश्वराः; G1. 3 योधपुंगवाः (for पृथिवीक्षितः). — c) T3 परिक्रांताः.

17 a) K4 D3 यथाभागो; M2–4 °भारं (for °भागं). — b) Dn D2. 5. 6 -निश्चयाः (for -पौरुषाः). G2 भवद्भिः कृतपौरुषैः. — K2 om. 17^{cd}. — c) D8 M4 विशिष्ट (for ऽवशिष्ट). D2 शल्योयं; T G एवायं (for एकोऽयं).

18 a) D1 रणे (for युधा). Dn यैनम् (sic); D2 ह्यैनम् (for जेतुम्). — b) K5 D1. 3. 10. 11 मद्रकाधिपं (D3 °पः). — c) K2 corrupt. Ś1 K1 M3 यत्र; K4. 5 B1. 3–5 Dn D1–3. 6. 8. 9 T2 अत्र; T1 अद्य (for तत्र). T1. 2 सर्वं (for मह्यं). T3. 4 तर्कयामास संदेहस् (T4 मह्यं तत्); G1 तर्कयन्मानसं मह्यं. — d) D2 तत्परं; D4 तत्त्वं तु; T1. 2. 4 G M3. 4 तद्धितं; T3 तत्पदं; M1. 2 संकल्पं (for तत्सर्वं). Ś1 K1. 2 निरगामि (for निगदामि). Dn1 तत्तत्परं विधीयतां; Dn2. n3 D5. 6 तत्परं संविधीयतां.

चक्ररक्षाविमौ शूरौ मम माद्रवतीसुतौ ।
अजेयौ वासवेनापि समरे वीरसंमतौ ॥ १९
साध्विमौ मातुलं युद्धे क्षत्रधर्मपुरस्कृतौ ।
मदर्थं प्रतियुध्येतां मानार्हौ सत्यसंगरौ ॥ २०
मां वा शल्यो रणे हन्ता तं वाहं भद्रमस्तु वः ।
इति सत्यामिमां वाणीं लोकवीरा निबोधत ॥ २१
योत्स्येऽहं मातुलेनाद्य क्षत्रधर्मेण पार्थिवाः ।
स्वयं समभिसंधाय विजयायेतराय वा ॥ २२

तस्य मेऽभ्यधिकं शस्त्रं सर्वोपकरणानि च ।
संयुञ्जन्तु रणे क्षिप्रं शास्त्रवद्रथयोजकाः ॥ २३
शैनेयो दक्षिणं चक्रं धृष्टद्युम्नस्तथोत्तरम् ।
पृष्ठगोपो भवत्वद्य मम पार्थो धनंजयः ॥ २४
पुरःसरो ममाद्यास्तु भीमः शस्त्रभृतां वरः ।
एवमभ्यधिकः शल्याद्भविष्यामि महामृधे ॥ २५
एवमुक्तास्तथा चक्रुः सर्वे राज्ञः प्रियैषिणः ।
ततः प्रहर्षः सैन्यानां पुनरासीत्तदा नृप ॥ २६ C. 9. 822 B. 9. 16. 27 K. 9. 15. 27

19 ^{a}) K5 B2. 4. 5 D1. 3. 11 S (except T1. 2) वीरौ (for शूरौ). —^{b}) M3 मद्रवती- (for माद्र°). —D10 repeats 19^{cd} after 20^{b}. —^{c}) K4. 5 D1. 3 अयोध्यौ; Dn D2. 5. 6 दुर्जयौ; D4 T1 G1 अजयौ (T1 °ययौ); D10 (first time) अयज्यौ (sic) (for अजेयौ). Ś1 K1. 2 वासवस्य; D10 (second time) माधवेन (for वास°). —^{d}) B4 D1. 9. 10 (both times). 11 शूर- (for वीर-). K4 D3 -संगमे (for °मतौ). Ś1 K1. 2 समरे कोविदौ मतौ; Dn D2. 5. 6 °रे चित्रयोधिनौ.

20 ^{a}) Ś1 K1. 2 मा त्विमं; Dn D2. 5. 6 योत्स्येते (D6 °तौ); T4 M साध्विमं; G1 स्वध्वियौ (sic); G3 स्वत्रियं (sic) (for साध्विमौ). D2 मातुळं. —^{b}) D3. 10 यत्र; D4 वीरौ (for क्षत्र-). Dn D2. 5. 6 क्षत्रधर्मे व्य(D2 °र्मेव्य)-वस्थितौ. —After 20^{b}, D10 repeats 19^{cd}. —^{c}) K4. 5 D1. 10. 11 T1. 2 मदर्थे; G1. 3 तदर्थं (for मदर्थं). Ś1 K1. 2 प्रत्ययुध्येतां (for प्रति°). —^{d}) Ś1 K1. 2 मानार्थौ; T3 ममस्वात्; G1 M1 मानार्हं; G3 अनर्हौ; M3 महार्हौ (for मानार्हौ). Ś1 K1. 2 -विक्रमौ; K5 -संयुगौ; M1 -संगरं (for °गरौ). —After 20, K3 Dn D2. 5. 6 ins.:

84* किं वा प्रलपितेनाथ व्यर्थेनानेन किंचन ।

[Dn1. n2 [अ]पि (for [अ]थ).]

21 ^{a}) D10 मा (for मां). Dn D1. 2. 5. 6 हन्यात् (for हन्ता). —^{c}) D4 तु मे (for इमां). T3. 4 G1. 2 वाचं (for वाणीं). —^{d}) K4 D1 T3 G2 M1 लोके (for लोक-). G3 -वीरौ (for -वीरा). G2 निबोधतां (for °धत).

22 ^{a}) Dn D2. 5 मद्रराजेन; D4 मातुलं ह्यद्य (for °लेनाद्य). —^{b}) K4 तत्र; K5 B2. 4 Dn क्षात्र- (for क्षत्र-). D4 क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः. —K2 om. 22^{c}–25^{b}; D1 om. 22^{cd}. —^{c}) K5 corrupt. Ś1 K1. 3 मनः स्वमाभि-; K4 S (except T2) स्वमंश°; D3 स्वमस्व°; D4 स्वपक्ष°; D5 वयं स° (for स्वयं स°). —^{d}) K4. 5 D3. 4. 11 च (for वा).

23 K2 om. 23 (cf. v. l. 22). —^{a}) T3 ततो (for तस्य). D10. 11 मेप्यधिकं; T1. 2 G1 ह्यभ्य°; T3 [अ]स्याप्य°; T4 विभ्यधिकं (sic); G3 सह्य° (sic); M1 मेत्य° (for मेऽभ्य°). D4 सत्त्वं (for शस्त्रं). —^{b}) D8 वा; G3 तु (for च). D3 सर्वोपस्करणानि च; M1 °करणान्वितं. —^{c}) K3 D10 संजुगं (D10 °तं) तु; K4 B2 D3 संयुज्यंतु; K5 संपूज्यंतु; Dn D6 संयु(D6 °युं)-जत; D1 संयुजंतु; D2 सुयुजंतु; D4 संयुज्यतु; D8 °युतं तु; D11 °सज्जंतु; T1 G1. 3 M2–4 संयुज्यंतां; T2. 3 G2 °युज्यतां; T4 °क्षिप्यतां (for °युञ्जन्तु). D4. 5 T G1. 3 M2–4 रथे (for रणे). M1 योजयंतु रथं शीघ्रं. —^{d}) D6 -योजना; T1. 3. 4 G M2–4 -योजकैः; M1 -कोविदाः (for -योजकाः). D4 प्रशस्ते भद्रमोजसा.

24 K2 om. 24 (cf. v. l. 22). M2 om. 24^{a}–25^{b}. —^{a}) K4. 5 B5 D3. 4 से(D4 सै)नेयो; G3 शैनेयं. M1 दक्षिणे. T1. 2 पक्षं; G3 भागं; M1 चक्रे (for चक्रं). —^{b}) M3 धृष्टद्युम्नं. D1 तथोत्तमं; T3. 4 G3 M (M2 om.) तथेतरं (M1 °रे; M4 °रत्) (for तथोत्तरम्). —^{c}) T4 पृष्ठतो वै (for °गोपो). M1 पृष्ठतो नकुलस्तत्र. —^{d}) M1 वामपार्श्वे (for मम पार्थो).

25 K2 om. 25^{ab} (cf. v. l. 22). M2 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). —^{a}) Ś1 K1 ममाप्यस्तु; B5 Dn1 D4. 8 °द्यस्तु; M1 महाबाहुर् (for ममाद्यास्तु). —^{b}) Dn D5 (after corr. as in text). 6 भीमसेनो वृकोदरः. —^{cd}) T3 पार्थाद् (for शल्याद्). D1 महाहवे (for °मृधे). Dn D2. 5 एवमासंधितः शल्यं वधिष्यामि महामृधे (Dn1 °हवे).

26 ^{a}) T3. 4 G3 ततश् (for तथा). D2 सर्वे (for चक्रुः). —^{b}) K2 corrupt. K5 B2 D1. 4. 5. 10. 11 T1 तदा; D8 T2 तथा; T3. 4 G M ततो (for सर्वे). G2

. 9. 822 B. 9. 16. 27 K. 9. 15. 27 पाञ्चालानां सोमकानां मत्स्यानां च विशेषतः ।
प्रतिज्ञां तां च संग्रामे धर्मराजस्य पूरयन् ॥ २७
ततः शङ्खांश्च भेरीश्च शतशश्चैव पुष्करान् ।
अवादयन्त पाञ्चालाः सिंहनादांश्च नेदिरे ॥ २८
तेऽभ्यधावन्त संरब्धा मद्रराजं तरस्विनः ।
महता हर्षजेनाथ नादेन कुरुपुंगवाः ॥ २९
ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
तूर्यशब्देन महता नादयन्तश्च मेदिनीम् ॥ ३०
तान्प्रत्यगृह्णात्पुत्रस्ते मद्रराजश्च वीर्यवान् ।
महामेघानिव बहूञ्शैलावस्तोदयावुभौ ॥ ३१
शल्यस्तु समरश्लाघी धर्मराजमरिंदमम् ।
ववर्ष शरवर्षेण वर्षेण मघवानिव ॥ ३२
तथैव कुरुराजोऽपि प्रगृह्य रुचिरं धनुः ।
द्रोणोपदेशान्विविधान्दर्शयानो महामनाः ॥ ३३
ववर्ष शरवर्षाणि चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
न चास्य विवरं कश्चिद्ददर्श चरतो रणे ॥ ३४

राज- (for राज्ञः). D2 राज्ञः प्रियहितैषिणः. — K4 om. 26^c–27^b. — ^c) D4 हर्षस्तु; M3 प्रहर्ष (for °र्षः). M1 ततः प्रहर्षयन्सैन्यं. — ^d) M1 आयात् (for आसीत्). B1 D3.9 महा- (for तदा). K5 B D3.8–11 मृधे; D1 युधि (for नृप).

27 K4 om. 27^ab (cf. v. l. 26). — ^a) K1 B पंचालानां. D1.4 पांचालसोमकानां च. — ^b) G1.2 मात्स्यानां. D2 परंतप; S (except T1.2) महात्मनां (for विशेषतः). — ^c) Dn1 D4 T2–4 G M2.3 प्रतिज्ञातं (for °ज्ञां तां). — ^d) B Dn D5.6.8.9 T4 G पूजयन् (for पूर°). D1.2 M1 धर्मराज्ञोभ्य(D1 °सूनोर)पूजयन्; D4 °राजेन पूर्वतः; M2–4 °राजोभ्यपूरयत्. — For 27^cd, K4.5 D3.10.11 subst.:

85* प्रतिज्ञां तां तदा राजा कृत्वा मद्रेशमभ्ययात् ।
[K5 D3 राज्ञा (for राजा).]

— After 27, Ś1 K1.2 leave a blank space of about half a stanza.

28 ^a) K4.5 Dn D2.3.5.6.8.9 T3 G1 शंखाश्च. Dn D2.5.6 T4 भेर्यश्च; D9 T1 M1 भेरी°; G3 भेर्या° (for भेरी°). — ^b) K2.3.5 B D3–6.8–11 T2–4 पुष्कला(T2 °ला)न्; K4 M3 पुष्कलाः; Cn (gloss: वादित्राणि) पुष्करान् (as in text). — ^c) B2 प्रावादयंत; D3 आवादयंतः; T2 अवादयंश्च; T3 अनादयंत (for अवाद°). K2.5 B3–5 D10 पंचालाः. — ^d) K5 D9 M3 -नादाश्च (for -नादां°). T2 नादिरे; M1 चक्रिरे (for नेदिरे).

29 ^a) D4 अभ्यधावंत; T1.2 तेभ्यधावंश्च (for °धावन्त). B1 D9 समरे; T3.4 G1.3 M संक्रुद्धा (for °रब्धा). G2 तेभ्यधावन्सुसंक्रुद्धं. — ^b) K3.5 D3.4.10.11 T1.2.4 G1.2 M1 तर(D4 °प)स्विनं (for °स्विनः). — D1 om. 29^cd. — ^c) D4 हर्षवेगेन; D9 G1.3 °जातेन (for °जेनाथ). — ^d) M2–4 नर- (for कुरु-). T1.2 -नंदन; T3 G2 -पुंगव (for °गवाः). K5 D3 गर्जयं(D8 विदार्य)तो नभस्तलं.

30 ^a) D3 ह्रदेन; T2 नादेन (for ह्रादेन). Dn D5 -वृंदानां (for -घण्टानां). — ^b) D10 शंषानां (for शङ्खानां). D8 M2 निस्वनेन; M3 °गदेन (for °नदेन). — ^c) D4 पूर्व- (for तूर्य-). — ^d) T3.4 G नादयानाश्च.

31 ^a) D3 corrupt. Dn1 पुत्रास्. T3.4 G तान्प्रत्यगृह्णन्पुत्रास्ते. — ^b) K4 तु; Dn2.n3 स्व- (for च). — D1 om. 31^cd. — ^c) Dn D2.5.6 गर्जन् (for महा-). D3 शैलो; D4 वहञ् (for बहूञ्). — ^d) D10 इव (for उभौ). Ś1 K1 शैलावस्थोदयावुभौ; D3 वर्पतोस्तोयदा°; D4 शैलपानौ तथा उभौ; T1.3.4 G शैलौ द्वौ तो(T3 °लें-द्रस्तो-; T4 °ला वै तो-; G1 °लोभौ तो-; G2 °लाभांस्तो-; G3 °लोभौ तो)यदागमे; T2 शैलाद्वातो यथागमे; M शैलावि(M2 °ला इ-; M3 °लानि)व घनागमे.

32 ^a) Ś1 K1–3 शैब्यस् (for शल्यस्). Dn D2.5.6 तं (for तु). B1 D5.9 समरे; T4 समर्द (for समर-). D5 पार्थं; T4 क्रुद्धं (for -श्लाघी). — ^b) Ś1 K1–3 मद्र- (for धर्म-). K4.5 D2.5.8 M3 अरिंदम; Dn D6 °दमः (for °दमम्). — K3 om. (hapl.) 32^c–33^d; B1 reads the same on marg. — ^d) K4 मघवा (sic); K5 lacuna; Dn D2.6 पर्वतं; D4 वर्षासु; D11 शंबरं (for वर्षेण). Bom. ed. मघवा (for मघवान्). S (except M1) मघवानिव पर्वतं.

33 K3 om. 33 (cf. v. l. 32). B1 reads 33 on marg. — ^b) D8 यथा (for धनुः). — ^d) K5 corrupt. M1 महारथः (for °मनाः). — After 33, G2 ins.:

86* संदधे विविधान्बाणान्दर्शयन्हस्तलाघवम् ।

34 ^a) B1 D1.8 -वर्षेण; D4 -जालानि (for -वर्षाणि). — ^b) Ś1 K1.2 चिरं (for चित्रं). — D1 om. 34^c–35^d.

तावुभौ विविधैर्बाणैस्ततक्षाते परस्परम् ।
शार्दूलावामिषप्रेप्सू पराक्रान्ताविवाहवे ॥ ३५
भीमस्तु तव पुत्रेण रणशौण्डेन संगतः ।
पाञ्चाल्यः सात्यकिश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
शकुनिप्रमुखान्वीरान्प्रत्यगृह्णन्समन्ततः ॥ ३६
तदासीत्तुमुलं युद्धं पुनरेव जयैषिणाम् ।
तावकानां परेषां च राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ३७
दुर्योधनस्तु भीमस्य शरेणानतपर्वणा ।
चिच्छेदादिश्य संग्रामे ध्वजं हेमविभूषितम् ॥ ३८
सकिङ्किणीकजालेन महता चारुदर्शनः ।
पपात रुचिरः सिंहो भीमसेनस्य नानदन् ॥ ३९
पुनश्चास्य धनुश्चित्रं गजराजकरोपमम् ।
क्षुरेण शितधारेण प्रचकर्त नराधिपः ॥ ४०
स च्छिन्नधन्वा तेजस्वी रथशक्त्या सुतं तव ।
बिभेदोरसि विक्रम्य स रथोपस्थ आविशत् ॥ ४१
तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते पुनरेव वृकोदरः ।
यन्तुरेव शिरः कायात्क्षुरप्रेणाहरत्तदा ॥ ४२
हतसूता हयास्तस्य रथमादाय भारत । C. 9. 1 B. 9. 16. 44 K. 9. 15. 44

— c) Dn D2. 5. 6 [ए]व (for च). D2 कंचिद् (for कश्चिद्). — d) M1 दिशो वि- (for ददर्श). K4. 5 Dn1 D3. 4 G3 च ततो ; M2–4 पुरतो (for चरतो). T3. 4 G1. 3 युधि (for रणे).

35 D1 om. 35 (cf. v. l. 34). — a) B2 D4 निशितैर् ; T3. 4 G M2–4 विधिवद् (for विविधैर्). — b) D3 तक्षाते च (for ततक्षाते). D10 परस्परैः. — c) K5 शार्दूलाद् (for °लाव्). D3 शार्दूलाविव संप्रेप्सू ; D4 °वामिषस्यार्थे.

36 ab) T1. 2 transp. तव पुत्रेण and रणशौण्डेन. T3. 4 द्रोण- (for तव). D4. 10. 11 युद्ध- (for रण-). D4 संयुतः ; G3 °वृतः (for °गतः). — c) Dn1. n2 D2. 5. 6. 10. 11 T3. 4 G M2 पांचालाः (D2 °ळाः) ; M3. 4 पांचालः. — d) T1. 2 तथा माद्रीसुतावुभौ. — Ś1 K1. 2 om. 36c–38d. — e) K3 -प्रमुषान् (for °खान्). — f) K5 B1 Dn1 D3 प्रत्यगृह्णात् ; Dn3 °गृह्णीत् (for °गृह्णन्).

37 Ś1 K1. 2 om. 37 (cf. v. l. 36) ; D1 om. 37. — a) Dn1. n3 D4. 5 तुमलं. — b) D6 जयैषिणौ (sic). — d) K5 D3 दुश्चरिते तव ; B5 दुर्मंत्रितेन च (for °ते तव).

38 Ś1 K1. 2 om. 38 (cf. v. l. 36). — a) K3 दुर्योधनस्य. G3 भीमस्तु. — b) B5 [उ]न्नत- ; Dn D2. 4. 6. 10 S (except T4) नत- (for [आ]नत-). B4 शराणां नतपर्वणां. — c) D1. 3 [आ]दित्य- ; T1. 2. 4 [उ]द्दिश्य (for [आ]दिश्य). D1 -संकाशं (for संग्रामे). — d) D10 गज- (for ध्वजं). K5 D1. 3. 10. 11 -परिष्कृ(D1. 10 °स्कृ)तं (for -विभूषितम्).

39 a) K5 D10 -किं(D10 -कं)किनीक- ; D3 -किचिनिक- (sic) ; G2 -किंकणीक- (for -किङ्कि°). D2 -जाळेन. K4 किंकिणीकृतजालेन. — b) Dn D6 महान्वै ; D5 शरेण ; D8 महतश् (for महता). Ś1 K1. 2 -दर्शिना (K2 °नः) (for -दर्शनः). — c) Ś1 K1. 2 चचार (for पपात). K3 D4 रुचिरं ; B3. 4 रुधिरः ; D11 द्विरदः (for रुचिरः). K3. 5 B Dn D2. 5. 6. 8–11 संख्ये (for सिंहो). — d) K3 B1 D9 मारिष ; K4. 5 B2–5 Dn D2. 3. 5. 6. 8 मानद (B2 D2 °दः) ; D1 नादवत् ; D4 वै तदा ; D10. 11 पश्यतः ; T1. 3 G2. 3 M2–4 नादयन् (G3 °यत्) ; T2 G1 M1 नानदत् (for °दन्).

40 D8 om. 40a. — a) B (except B2) D9 पुनश्चापि ; Dn D2. 5. 6 भीमस्या(D5 °श्चा)पि ; D1 पुनस्तस्य (for °श्चास्य). B1 छिन्नं (for चित्रं). — b) K4. 5 D1 नाग- ; D2 दृढं (for गज-). D2 गज- (for -राज-). — c) D1 शरेण ; D4 बाणेन (for क्षुरेण). D10 om. (hapl.) शितधारेण. Ś1 K1 Dn D1. 5. 6 G3 शत- ; D4 सीत- ; M3 शीत- (for शित-). — d) K5 D3 स ; T4 वि- (for प्र-). Ś1 K1. 5 Dn1 D1. 8 नराधिप ; T3 °धिपं (for °धिपः).

41 a) T2. 4 G2. 3 M संछिन्न- (for स च्छिन्न-). — b) G3 प्लुतं (sic) (for सुतं). — c) Ś1 K1–3 संगम्य (for विक्रम्य). — d) D3. 4 रथोपस्थम् (for °पस्थ). D3 उपाविशत् (hypermetric). K5 Dn D2. 5 M1 रथोपस्थ उपा(Dn D2. 5 °स्थं स आ- ; M1 °स्थमथा)विशत्.

42 S (except T1. 2) om. 42ab. — b) D8 वृकोदरात्. D4 भीमो गृह्य धनुः पुनः. — c) K5 D3 T4 M1 तस्य ; B D4. 8. 9 T1. 3 G1 M2–4 अस्य (for एव). — d) K3 B5 [अ]हनत्तदा ; T3. 4 G1. 3 न्यकृंतत (for [अ]हरत्तदा). K2 क्षुरेणाहनत्तदा (submetric) ; D4 M1. 3 क्षुरेणापहरत्तदा.

43 a) K4. 5 D8 हतसू(K5 °स्त)तो ; Dn D4 T4 G8 °सूत- ; D6 रथसूता ; G2 हते सूते (for हतसूता). — b)

C. 9. 839 B. 9. 16. 44 K. 9. 15. 44

व्यद्रवन्त दिशो राजन्हाहाकारस्तदाभवत् ॥ ४३
तमभ्यधावत्त्राणार्थं द्रोणपुत्रो महारथः ।
कृपश्च कृतवर्मा च पुत्रं तेऽभिपरीप्सवः ॥ ४४
तस्मिन्विलुलिते सैन्ये त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
गाण्डीवधन्वा विस्फार्य धनुस्तानहनच्छरैः ॥ ४५
युधिष्ठिरस्तु मद्रेशमभ्यधावदमर्षितः ।
स्वयं संचोदयन्नश्वान्दन्तवर्णान्मनोजवान् ॥ ४६
तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।
पुरा भूत्वा मृदुर्दान्तो यत्तदा दारुणोऽभवत् ॥ ४७
विवृताक्षश्च कौन्तेयो वेपमानश्च मन्युना ।
चिच्छेद योधान्निशितैः शरैः शतसहस्रशः ॥ ४८
यां यां प्रत्युद्ययौ सेनां तां तां ज्येष्ठः स पाण्डवः ।
शरैरपातयद्राजन्गिरीन्वज्रैरिवोत्तमैः ॥ ४९
साश्वसूतध्वजरथान्रथिनः पातयन्बहून् ।
आक्रीडदेको बलवान्पवनस्तोयदानिव ॥ ५०
साश्वारोहांश्च तुरगान्पत्तींश्चैव सहस्रशः ।

$D_{10.11}$ आस्थाय (for °दाय). — D_{9} om. 43^{c}–44^{b}. — ^{c}) K_{4} शिरो (sic); B Dn $D_{2.5.6.8}$ रणे; T_{3} G_{3} ततो (for दिशो). $T_{1.2}$ राज्ञो (for राजन्). K_{5} व्यद्रवन्संदिशो राजन्. — ^{d}) B $Dn_{1}.n_{2}$ $D_{2.5.6.8}$ T_{1-3} G M_{1} ततो (for तदा). T_{4} हाहाकारो महानभूत्.

44 D_{9} om. 44^{ab} (cf. v. l. 43). — ^{a}) $T_{1.2}$ अभ्यधावंस्; T_{3} °याञ्च (for °धावत्). — ^{d}) K_{4} तेभ्यः; B (except B_{2}) Dn $D_{4.5.6.8.9}$ तव; $T_{2.4}$ $G_{1.3}$ ते हि (for तेऽभि-). D_{2} तव पुत्रं परीप्सवः.

45 ^{a}) K_{5} निदुषिते (sic); Dn $D_{2.5.6}$ विनिहते; D_{3} °लुषिते; D_{4} °चलिते; T_{3} °मुशिते; M °लुळिते (for °लुलिते). — ^{b}) K_{1} न्यस्तास्; B_{2} व्यस्तास्; $Dn_{2}.n_{3}$ [ऽ]त्रस्यंस्; D_{1} संत्रस्तास् (hypermetric); T_{2} त्रासात् (for त्रस्तास्). D_{3} तत्र (for तस्य). Dn_{1} तत्रस्यंस्त पदानुगाः; D_{2} संत्रस्तास्य पदा°; T_{3} G $M_{1.2.4}$ त्र(G_{1} संत्र [hypermetric])स्तांस्तस्य पदानुगान्. — ^{c}) $Ś_{1}$ K_{1} गांडीवं; $Dn_{2}.n_{3}$ $D_{1.5}$ गांजीव-. $Ś_{1}$ K_{1} lacuna for धन्वा विस्फार्य. K_{5} D_{3} विस्फूर्य; $T_{2.3}$ G_{3} M °ष्फार्य (for °स्फार्य). — ^{d}) $T_{3.4}$ $G_{1.3}$ तद् (for तान्). D_{2} न्यहनत्; S (except $T_{1.2}$) व्य($G_{1.3}$ वि)धमत् (for अहनत्).

46 ^{b}) Dn $D_{2.5.6}$ अरिंदमः (Dn_{3} D_{5} °म) (for अमर्षितः). T_{3} अभ्ययादवमर्षितः. — D_{1} om. 46^{cd}. — ^{c}) $Ś_{1}$ K_{1-3} प्र- (for सं-). Dn $D_{10.11}$ -नोदयन्; $T_{3.4}$ $G_{2.3}$ M_{2-4} Cv -चोदयानो (for -चोदयन्). K_{4} स्वयं संचोदयंतस्तान्; D_{2} संनोदयत तानश्वान्. — ^{d}) K_{5} हेमवर्णान्; Dn D_{6} हंस°; T_{3} दंतवत्तान् (for °वर्णान्). B_{1} महा- (for मनो-).

47 ^{a}) D_{4} T_{3} G_{2} M तद् (for तत्र). K_{2} $D_{2.4}$ [अ]द्भूतम्; K_{5} $D_{1.8.10.11}$ [आ]श्चर्यम् (for [अ]द्भुतम्). K_{4} Dn T_{3} अपश्यामः. — ^{b}) $K_{2.4}$ $D_{2.8}$ S (except M_{1}) कुंतिपुत्रो युधिष्ठिरः. — ^{c}) $D_{2.8}$ पुरो (for पुरा). Dn D_{2} पुनर् (for मृदुर्). $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ क्रांतो (for दान्तो). — ^{d}) K_{4} यत्र वै; T_{1} यस्तदा; $T_{3.4}$ G_{2} यत्नवान् (for यत्तदा).

48 ^{a}) $D_{3.4}$ S (except T_{2} M_{1}) वि(M_{3} नि)वृत्ताक्षः; D_{10} विकृता° (for विवृता°). $K_{4.5}$ B_{3} Dn $D_{2.3.5.6.11}$ T_{2} तु; $T_{3.4}$ G M हि (for च). — ^{b}) T_{4} मन्युमान् (for मन्युना). T_{2} दीप्यमानस्तु मन्युना. — ^{c}) $T_{3.4}$ G विशिखैः (for निशितैः). M_{1} बिभेद निशितैर्योधान्; M_{2-4} बिभेद यौधान्विशि(M_{3} °धांश्च शि)खैः. — ^{d}) B (except B_{2}) $D_{8.9}$ भल्लैः; $Dn_{1}.n_{3}$ $D_{2.5.6}$ बाणैः; $G_{1.2}$ M_{2-4} शितैः; G_{3} शतैः (for शरैः). T_{4} शतशोथ सहस्रशः. — After 48, Dn $D_{5.6}$ read 51^{c}–52^{b}.

49 $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ lacuna for 49^{a}–51^{b}; Dn $D_{1.5.6}$ om. 49. — ^{a}) K_{3} $B_{1.3.5}$ $D_{2.8.9}$ प्रत्युदियात्; K_{5} प्रत्युदियायौ (hypermetric); D_{4} G_{2} M_{2-4} अभ्यहनत्; $T_{3.4}$ $G_{1.3}$ M_{1} अभ्यगमत् (T_{4} °मन्) (for प्रत्युद्ययौ). — ^{b}) K_{5} $B_{1.5}$ D_{3} श्रेष्ठः; D_{9} छेद्यः (sic) (for ज्येष्ठः). $T_{1.2}$ तु (for स). D_{2} सा सा चाथो व्यनश्यत; D_{4} S (except $T_{1.2}$) सा सा ($G_{2.3}$ तां तां) सद्यो व्यनीनशत् (D_{4} विनस्यति). — ^{c}) K_{2} D_{2} राजा (for राजन्). D_{9} स शरैः पातयद्राजन्; D_{4} S (except $T_{1.2}$) न्यपात(M_{3} °वार)यत कौंतेयो. — ^{d}) K_{5} गिरिर् (for गिरीन्). $T_{3.4}$ G गिरीन्व(T_{4} °रिवं)ज्र इवोत्तमान्; $M_{2.4}$ गिरिघातैरिवोत्तमैः. — After 49, D_{2} reads 51^{c}–52^{b}.

50 $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ lacuna for 50. T_{4} om. 50^{ab}. — ^{a}) T_{2} -वरान् (for -रथान्). — ^{b}) T_{3} स तथा; G M यो(M_{2} यौ)धांश्च (for रथिनः). D_{4} प्रमथन्; $T_{1.2}$ [ऽ]पातयद् (T_{1} °यन्); T_{3} प्रादहद्; $G_{1.3}$ प्राध(G_{3} °थ)मद्; G_{2} प्रवरान्; M प्रहितान् (for पातयन्). — ^{c}) K_{3} सोक्रीडदेको; K_{5} Dn_{2} $D_{1.2.10}$ T_{2-4} G_{1} M_{1} अक्री°; G_{2} आक्रीडतैको (for °देको). — ^{d}) K_{4} $D_{1.4}$ S तोयदैर्

व्यपोथयत संग्रामे क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥ ५१
शून्यमायोधनं कृत्वा शरवर्षैः समन्ततः ।
अभ्यद्रवत मद्रेशं तिष्ठ शल्येति चाब्रवीत् ॥ ५२
तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे भीमकर्मणः ।
वित्रेसुस्तावकाः सर्वे शल्यस्त्वेनं समभ्ययात् ॥ ५३
ततस्तौ तु सुसंरब्धौ प्रध्माप्य सलिलोद्भवौ ।
समाहूय तदान्योन्यं भर्त्सयन्तौ समीयतुः ॥ ५४
शल्यस्तु शरवर्षेण युधिष्ठिरमवाकिरत् ।
मद्रराजं च कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ५५
व्यदृश्येतां तदा राजन्कङ्कपत्रिभिराहवे ।
उद्भिन्नरुधिरौ शूरौ मद्रराजयुधिष्ठिरौ ॥ ५६
पुष्पिताविव रेजाते वने शल्मलिकिंशुकौ ।
दीप्यमानौ महात्मानौ प्राणयोर्युद्धदुर्मदौ ॥ ५७
दृष्ट्वा सर्वाणि सैन्यानि नाध्यवस्यंस्तयोर्जयम् ।
हत्वा मद्राधिपं पार्थो भोक्ष्यतेऽद्य वसुंधराम् ॥ ५८
शल्यो वा पाण्डवं हत्वा दद्याद्दुर्योधनाय गाम् । C. 9. 855 B. 9. 16. 60 K. 9. 15 59

(for °दान्).

51 For the sequence in Dn $D_{5.6}$, cf. v. l. 48; for that in D_2, cf. v. l. 49. $Ś_1$ $K_{1.2}$ lacuna for 51^{ab}. — ^{a}) K_4 Dn_2 D_{10} साश्वरोहांश्च (K_4 °हान्स; Dn_2 °हांस्तु); Dn_1 $D_{5.6.9}$ साश्वारोहांस्तु (for °श्च). — ^{b}) $Dn_{1.n3}$ $D_{5.6}$ पत्तीं($D_{5.6}$ °त्तिं)श्चापि; $T_{1.3}$ $G_{1.3}$ $M_{2.4}$ पत्तीन्नै(T_1 °नैं-; T_3 °नैं)क-; T_2 पत्तिनैक-; M_1 पत्तयश्च (for पत्तींश्चैव). Dn_3 $D_{10.11}$ सहस्रधा. — ^{c}) Dn D_6 व्यपोथयत्तान्; M न्यपातयत (M_1 °च्च) (for व्यपोथयत). D_1 कौंतेयः (for संग्रामे). — ^{d}) B_5 वज्रः (for रुद्रः).

52 For the sequence in Dn $D_{5.6}$, cf. v. l. 48; for that in D_2, cf. v. l. 49. — ^{a}) K_4 अन्यम् (for शून्यम्). Dn_3 साश्वरोहांश्च तुरगान् (= 51^a). — ^{c}) D_1 S (except T_1) अभ्यधावत (for °द्रवत). K_2 मद्रेण (for मद्रेशं). — ^{d}) Dn $D_{1.2.4-6}$ T $G_{1.3}$ तिष्ठ (for शल्य).

53 ^{b}) Dn D_8 [s]भीरु- (for भीम-). K_4 -दर्शनः; D_1 -विक्रमः (for -कर्मणः). — ^{c}) $B_{1.4.5}$ वित्रेपुस्. — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ च (for तु). D_4 एकः (for एनं). $T_{2.4}$ G_3 समभ्यधात्.

54 ^{a}) K_4 Dn_1 $D_{2.5.6}$ $T_{1.2}$ तु तौ सु-; K_5 B_2 $D_{3.10.11}$ $T_{3.4}$ G M तौ भृश-; D_4 तावति- (for तौ तु सु-). K_5 $D_{3.10.11}$ -संक्रुद्धौ; D_1 °पन्नौ (for °रब्धौ). — ^{b}) K_2 प्रामाप्य (sic); K_5 B_4 Dn_2 $D_{1.6.9-11}$ T_1 प्रध्माय (Dn_2 D_9 °ध्य); D_3 °धाप्य; $T_{2.4}$ पद्मास्य-; T_3 प्रदाप्य (for °ध्माप्य). T_4 -जलजोद्भवौ (for सलिलो°). — K_5 om. 54^{cd}. — ^{c}) K_4 तावाहूय; $Dn_{1.n2}$ समाहूतौ; D_8 °हूत; D_5 °ह्वयत् (for °हूय). $Ś_1$ $K_{1.2}$ ततो; D_1 T_2 तथा (for तदा). — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} भक्षयंतौ (for भर्त्स°). $M_{1.3.4}$ परस्परं (for समीयतुः).

55 ^{b}) S अपीडयत् (for अवाकिरत्). K_5 $D_{3.10.11}$ पीडयामास पांडवं. — K_2 B_1 $D_{2.6}$ om. (hapl.) 55^{cd} — ^{c}) $K_{3.5}$ B_{3-5} D ($D_{2.6}$ om.; D_7 missing) M_{2-4} तु (for च). — ^{d}) $T_{3.4}$ G M_{2-4} शरैरेव (T_3 °नं) समाकिरत्.

56 D_1 om. 56^{ab}. — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1-3.5}$ B_4 $D_{2-4.10}$ अदृश्येतां; K_4 विदृ°; $T_{3.4}$ G_3 व्य(G_3 *)दृश्येते; G_1 संदृश्येते (for व्यदृश्येतां). $Ś_1$ K_{1-4} महाराज; $T_{2.3}$ तथा राजन् (for तदा रा°). — ^{b}) D_3 corrupt. K_5 $D_{10.11}$ आचितौ; S (except $T_{1.2}$) °हतौ (for °हवे). — ^{c}) T_4 G उद्वमद्- (for उद्भिन्न-). B_2 Dn D_6 -हृदयौ (for -रुधिरौ). $B_{1.2}$ T_4 G वीरौ; Dn D_5 चोभौ (for शूरौ). T_3 उद्वमद्रुधिरापीडौ.

57 ^{a}) K_3 रेजातौ; Dn $D_{2.4-6}$ राजेतां; D_1 राजेंद्र; $T_{1.2}$ राजंतौ; M राजेते (for रेजाते). — ^{b}) K_3 B Dn $D_{1.2.4-6.8.9}$ $T_{1.3}$ G_1 शाल्मलि-; K_4 शाल्मीकि- (for शल्मलि-). $Dn_{2.n3}$ -किंशुकैः (for °शुकौ). — For 57^{ab}, K_5 $D_{3.10.11}$ subst.:

87* पुष्पितौ शुशुभाते तौ वसन्ते किंशुकौ यथा ।

[$D_{10.11}$ वै (for तौ).]

— ^{d}) $B_{1.4.5}$ Dn $D_{2.5.6.8.9}$ T_4 G_2 ने($D_{2.6.9}$ न)-दतुर्; D_4 संसक्तौ; M प्रयुद्धौ (for प्राणयोर्). K_4 प्राणघाते सुदुर्मदौ; K_5 वने शाल्मलिदुर्मदौ; B_3 $D_{1.3.10.11}$ $T_{1.2}$ प्राणद्यूतेन (D_1 $T_{1.2}$ °षु) दुर्मदौ (D_1 संगरे).

58 D_1 om. 58^{ab}. — ^{a}) K_4 D_4 T_3 G_2 सर्वाणि भूतानि; $T_{1.2}$ M_{2-4} सैन्यानि सर्वाणि (by transp.). — ^{b}) K_4 B_{3-5} नाध्य(K_4 °त्य)पश्यंस्; Dn D_5 नाप्यदृश्यंस्; D_2 G_2 M_{2-4} न व्यवस्यंस्; D_4 नाभ्यगच्छंस् (for नाध्यवस्यंस्). B_1 M_1 ततो (for तयोर्). K_2 M_3 जनं; Dn जयः; D_{10} जये; D_{11} नयं; T_4 जयौ (for जयम्). — ^{c}) D_1 मद्रपतिं; D_8 मद्रेश्वरं; D_9 मद्राधिपे; $G_{1.3}$ धर्मात्मजः; M_8 धर्मसुतः (for मद्राधिपं). S

C. 9. 855 B. 9. 16. 60 K. 9. 15. 60 इतीव निश्चयो नाभूद्योधानां तत्र भारत ॥ ५९
प्रदक्षिणमभूत्सर्वं धर्मराजस्य युध्यतः ॥ ६०
ततः शरशतं शल्यो मुमोचाशु युधिष्ठिरे ।
धनुश्चास्य शिताग्रेण बाणेन निरकृन्तत ॥ ६१
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय शल्यं शरशतैस्त्रिभिः ।
अविध्यत्कार्मुकं चास्य क्षुरेण निरकृन्तत ॥ ६२
अथास्य निजघानाश्वांश्चतुरो नतपर्वभिः ।
द्वाभ्यामथ शिताग्राभ्यामुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ ६३
ततोऽस्य दीप्यमानेन पीतेन निशितेन च ।
प्रमुखे वर्तमानस्य भल्लेनापाहरद्ध्वजम् ।
ततः प्रभग्नं तत्सैन्यं दौर्योधनमरिंदम ॥ ६४
ततो मद्राधिपं द्रौणिरभ्यधावत्तथाकृतम् ।
आरोप्य चैनं स्वरथं त्वरमाणः प्रदुद्रुवे ॥ ६५
मुहूर्तमिव तौ गत्वा नर्दमाने युधिष्ठिरे ।
स्थित्वा ततो मद्रपतिरन्यं स्यन्दनमास्थितः ॥ ६६
विधिवत्कल्पितं शुभ्रं महाम्बुदनिनादिनम् ।
सज्जयन्त्रोपकरणं द्विषतां लोमहर्षणम् ॥ ६७

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

(except T1.2) शल्यं (for पार्थौ). — d) K2 corrupt. K4 Dn2 [ऽ]थ; D8 स्व- (for ऽद्य).

59 a) B1 D9 [ऽ]पि (for वा.). D4 पांडवान्. — b) D1 दाता; D2.6 दत्त्वा (for दद्याद्). — c) Ś1 K1.2 [ए]वं; D1 वि-; T2.3 वा (for [इ]व). M1.2 संशयो (for निश्चयो). K5 द्वेधा; D3 द्वैधो; S (except T1.2) ह्या(G1 [ऽ]भ्या)सीद् (for नाभूद्). — d) M2–4 यौधानां. Dn1.n2 D5.6 तव (for तत्र). D4 S (except T1.2) मारिष (for भारत).

60 b) B4.5 D2 धीमतः (for युध्यतः).

61 a) K2 शल्ये. — b) K5 D3.6.10 [अ]थ; B (except B2) Dn D2.5.9.11 [अ]ग्र्यं; D8 [उ]ग्रो (for [आ]शु). K2 Dn3 युधिष्ठिरः; D6 °ष्ठिरं (for °ष्ठिरे). — c) Dn D2.5.6 स चोग्रेण; D4 शरा°; T2 सिता° (for शिता°). — d) K1 बलेन; D4 घोरेण; M3 om. (for बाणेन). K5 D3 बाणेनैव निराकृतं; B2 °न निचकर्त ह.

62 Ś1 K2.4 D8 M3 om. (hapl.) 62; K1 om. 62a–63b. D11 reads 62 on marg. — a) D1 [ऽ]न्य- (for ऽन्यत्). — b) D6 शल्यः. — c) B1 D4 आविध्यत्. B2 M2.4 तस्य (for चास्य). — d) M1 शितेन (for क्षुरेण). K5 D2–4 T1.3 क्षुरप्रेण न्यकृंतत (K5 D3 निराकृतं; T1 निकृंतत).

63 K1 om. 63ab (cf. v. l. 62). — a) D4 corrupt. Dn D2.5.6 तथा (for अथ). K2 आशूंश्च (for अश्वांश्च). — b) D4 corrupt. K4 T1 चतुरोश्वत-. — c) B4.5 ताभ्याम् (for द्वा°). B D8.9.11 T1.4 G1 अति-; Dn D2.5.6 च नि-; D4 T3 G2 M1 तु नि-; G3 द्वाभ्यां; M2 तस्य; M3.4 तं तु (for अथ). — d) D4 corrupt. K5 D3.10.11 तत्-; T1.2 वै; M1 तौ (for च). Ś1 K1 प्रार्ष्टि-; K2 प्रार्ष्णि-; Dn1 पार्थि-; T3 G2.3 M प्राष्ठि- (M1 °ष्टि-) (for पार्ष्णि-).

64 a) T1.2 ततो ह्या- (for °तोऽस्य). — b) T3 पीडितो (for पीतेन). K5 पीडितेन शितेन च. — d) D4 corrupt. K4.5 Dn D1–3.5.10 T2 G2.3 M2–4 अपहरद्. D3 हृदि (for ध्वजम्). — e) D4 तु (for प्र-). — f) Dn2.n3 D4.5 दुर्योधनम्; T G1.3 M2–4 धार्तराष्ट्रम् (T3 °ष्ट्राद्) (for दौर्योधनम्). Dn D3.4 T1.2 अरिंदमः; D6 G3 °दमं. G2 धार्तराष्ट्रस्य मारिष.

65 b) B (except B4) Dn D2.5.6.8.9 अभ्यवर्तत् (for °धावत्). Ś1 K1.2 D4 तथा कृपः; D10 तथाकृता; T2 तदा कृतं; T4 तथागतं; G3 °कृतिं (for °कृतम्). — c) D3 नैव (for चैनं). K5 B2 D1.3.4 स्वरथे; Dn D6 राजानं; D10.11 स रथे; T3 स्वरथात् (for °रथं). B (except B2) D8.9 आरोप्य स्वरथं चैनं.

66 a) T3.4 G M1 तान्हत्वा (for तौ गत्वा). — b) T3 G2 वर्धमाने (for नर्द°). — c) D2.6.10 स्मित्वा (D6 °ता); G1.3 हित्वा (for स्थित्वा). D6 चातो (for ततो). D4 निवर्तत ततः शल्यो; T3 G2 ततः स मद्राधिपतिर्; T4 ततो मद्राधिपस्तूर्णम्. — d) Ś1 K1 D4 अन्य-; D8 T2 M1 अन्यत् (for अन्यं). K5 आविशत् (for आस्थितः).

67 K4 om. 67. — a) B1.3.5 D3.9 दिव्यं; D6

१६

संजय उवाच ।
अथान्यद्धनुरादाय बलवद्वेगवत्तरम् ।
युधिष्ठिरं मद्रपतिर्विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ १
ततः स शरवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ २
सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा भीमसेनं त्रिभिः शरैः ।
सहदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ३
तांस्तानन्यान्महेष्वासान्साश्वान्सरथकुञ्जरान् ।
कुञ्जरान्कुञ्जरारोहानश्वानश्वप्रयायिनः ।
रथांश्च रथिभिः सार्धं जघान रथिनां वरः ॥ ४
बाहूंश्चिच्छेद च तथा सायुधान्केतनानि च ।
चकार च महीं योधैस्तीर्णां वेदीं कुशैरिव ॥ ५
तथा तमरिसैन्यानि घ्नन्तं मृत्युमिवान्तकम् ।
परिवव्रुर्भृशं क्रुद्धाः पाण्डुपाञ्चालसोमकाः ॥ ६ C. 9. 870 B. 9. 17. 7 K. 9. 15. 75

छत्रं; G1. 3 भूयो (for शुभ्रं). — ^{b}) K5 महानाद- (for °म्बुद-). K5 B (except B2) D2. 8 T2 M1 -निनादितं; D6 °नादितौ; G1 °नर्दिनं (for °नादिनम्). — ^{c}) T1. 2 न्यस्त- (for सज्ज-). Ś1 K1 संज * * * करणं (K1 °काराणां); G1. 3 सज्जं रथोपकरणैर्. — ^{d}) S रोम- (for लोम-). — After 67, T1. 2 ins.:

88* सुकूबरं सुचक्राक्षं विधेयाश्वं सुसारथिम् ।
[T2 सकूबरं सचक्राक्षं (for the prior half).]

Colophon om. in T3 M : D7 missing. — *Adhy. name* : Bom. ed. युधिष्ठिरयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 16; Dn D4. 10 S (T3 M om.) 15 (as in text). — *Śloka no.*: K5 65; Dn1 67; Dn2. n3 64.

16

1 D7 missing up to 80^{c} (cf. v. l. 9. 1. 1). D1 S (except T1. 2) om. the ref. — ^{a}) M1 धनुश्चान्यदुपादाय. — ^{b}) K5 B4 D3. 10. 11 बलवान् (for °वद्). D1 स्वनवत्तरं (for वेग°). — ^{d}) K5 D1. 3. 10. 11 भित्त्वा (for विद्ध्वा). K4 Dn3 D1. 2. 5. 6. 10. 11 [उ]न्नदन् (for [अ]नदत्).

2 ^{a}) K1–3 च; D9 स्म (for स). — ^{c}) Ś1 K1 अदीनात्मा (for अमेयात्मा). — ^{d}) Dn2. n3 D2 क्षत्रियः; D5. 6. 10. 11 M2. 3 क्षत्रियं (for क्षत्रियान्). Dn2 D6. 10 T4 क्षत्रियर्षभ; Dn3 °र्षभं; D2 G3 °र्षभान्.

3 Dn1. n2 om. 3; Dn3 reads it on marg. — ^{b}) K4 B Dn3 D1. 4–6. 8. 9 T4 M2. 4 तथा; G1. 3 M3 तदा (for शरैः).

4 ^{a}) K4 तांश्चान्यान् (submetric); Dn ततश्चान्यान्; D1 तान्सर्वांश्च; D10 तांश्च तांश्च; T3. 4 तांस्तांश्चैव; M1 एतांश्चान्यान्; M2–4 तांस्तांश्चान्यान् (for तांस्तानन्यान्). D4 अन्यांश्च परमेष्वासान्. — ^{b}) K5 om. सरथकुञ्जरान्. Dn D2. 6 सवाजि-; D4 साश्वांश्च (for साश्वान्स-). D3 -कौरवान्; D10. 11 -कूबरान्; T4 -यूथपान् (for -कुञ्जरान्). — After 4^{b}, K4. 5 B1–3 D3. 8–11 T1. 2 ins.:

89* अर्दयामास विशिखैरुल्काभिरिव कुञ्जरान् ।
[K4. 5 B3 D3. 8 कुंजरं (for कुञ्जरान्). T1. 2 मद्रराजः प्रतापवान् (for the post. half).]

— D1 om. 4^{cd}. — ^{d}) D6. 9 अथ (for अश्व-). T1. 2 -धाविनः (for -यायिनः). D4 अश्वानश्वाभिरोहितान्. — ^{e}) D1 पत्तींश्च; D3 रथाश्व- (for रथांश्च). K5 D2. 10. 11 रथिनः (for रथिभिः).

5 D1 om. 5^{ab}. — ^{a}) K5 D3. 10. 11 तरसा; B1 D9 समरे; Dn D2. 6 T3 च तदा; T4 बहुधा; G2 शतधा (for च तथा). K2 बाहूंश्चिच्छेदयंस्तथा (sic); T1. 2 बाहूंश्च चि(T2 वि)च्छेद तदा(T1 °था). — ^{b}) T1. 2 सायुधान्केवलांस्तथा. — ^{c}) B1 D8. 9 वै महीं; Dn D3 च (D3 वै) महा-; M1. 2 महतीं (for च महीं). M यौधैस्. — ^{d}) D2 वेदीं तीर्णां (by transp.); T3 कीर्णां वेदीं.

6 Ś1 K1–3 om. 6^{ab}. — ^{a}) T2 तदा (for तथा). D4 एवं सोमकसैन्यानि. — ^{b}) K4. 5 निघ्नन् (for घ्नन्तं). D4 मृत्युर्; M1 क्रुद्धम् (for मृत्युम्). — ^{d}) Ś1 K1–3 -सैनिकाः; M1 -सृंजयाः (for -सोमकाः). After 6, T3. 4 G M ins. an addl. colophon [*Adhy. name* : M2–4 शल्यमोहनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): T3 M 13].

C. 9. 871
B. 9. 17. 8
K. 9. 16. 1

तं भीमसेनश्च शिनेश्च नप्ता
माद्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ ।
समागतं भीमबलेन राज्ञा
पर्यापुरन्योन्यमथाह्वयन्तः ॥ ७
ततस्तु शूराः समरे नरेन्द्रं
मद्रेश्वरं प्राप्य युधां वरिष्ठम् ।
आवार्य चैनं समरे नृवीरा
जघ्नुः शरैः पत्रिभिरुग्रवेगैः ॥ ८
संरक्षितो भीमसेनेन राजा
माद्रीसुताभ्यामथ माधवेन ।
मद्राधिपं पत्रिभिरुग्रवेगैः
स्तनान्तरे धर्मसुतो निजघ्ने ॥ ९
ततो रणे तावकानां रथौघाः
समीक्ष्य मद्राधिपतिं शरार्तम् ।
पर्यावव्रुः प्रवराः सर्वशश्च
दुर्योधनस्यानुमते समन्तात् ॥ १०
ततो द्रुतं मद्रजनाधिपो रणे
युधिष्ठिरं सप्तभिरभ्यविध्यत् ।
तं चापि पार्थो नवभिः पृषत्कै-
र्विव्याध राजंस्तुमुले महात्मा ॥ ११

7 Before 7, T_4 G M ins. संजय:. —^{a}) K_2 D_6 corrupt. $Ś_1$ भीमसेनं (for °सेनश्च्). $D_{1.5}$ शनेश्च; D_4 मितेश्च; T_2 om. (for शिनेश्च). D_1 पौत्रो (for नप्ता). —^{b}) D_3 om. पुत्रौ. D_8 पौरुष- (for पुरुष-). —^{c}) D_9 समागमं; $T_{1.2}$ °पतन्; M_1 °गता (for °गतं). M_3 -सेनेन (for -बलेन). $Ś_1$ $K_{1.2}$ om. (hapl.) from राज्ञा up to भीमसेनेन (in 9^{a}). $T_{1.2}$ राजन्; M_1 राज्ञ: (for राज्ञा). —^{d}) $K_{3.5}$ B Dn $D_{2.3.5.6.8.9.11}$ T_2 पर्याप्सम्; K_4 पर्येपुम् (for पर्यापुर्). $K_{3.5}$ B (except B_2) $D_{1.5.9}$ अथाह्वयंत; Dn $D_{2.3.6.8}$ °यंतं; G_3 इवाह्वयंत: (for अथा°).

8 $Ś_1$ $K_{1.2}$ om. 8 (cf. v. l. 7). —^{a}) K_4 $B_{2.3}$ च; $D_{1.4}$ स्म; T_4 स (for तु). $K_{3.4}$ $B_{1.3.4}$ $D_{2.4-6.8.9}$ $M_{2.3}$ नरेंद्र; B_2 D_1 नृपेंद्रं (D_1 °द्र); B_5 om; D_8 महेंद्र; G_2 नरेंद्रा (for नरेन्द्रं). —^{b}) K_5 Dn_2, n_3 D_3 महेश्वरं; D_{10} नरे° (for मद्रे°). D_8 मद्रेश्वरं प्राप्य युधिष्ठिरं (submetric). —^{c}) $D_{1.8}$ अवार्य. D_5 वैरं; D_8 सैन्यं (for चैनं). D_1 सकला (for समरे). K_3 B Dn $D_{2.5.6}$ $_{8.9}$ T_4 नृवीरं; K_5 नृवीरौ; D_1 नरेंद्रा; G_3 नृवीर्यं (for नृवीरा). —^{d}) D_9 जग्मु: (for जघ्नु:). Dn परै:; D_4 M शितै: (for शरै:). D_9 उग्रवेगौ; $D_{10.11}$ °वेगा: (for °वेगै:).

9 $Ś_1$ $K_{1.2}$ om. up to भीमसेनेन (cf. v. l. 7). K_3 D_4 om. (hapl.) 9^{abc}. —^{a}) Dn M_1 सुरक्षितो; D_1 स विक्षतो; $D_{2.5}$ G_2 स रक्षितो (for संर°). K_5 B $D_{8.9}$ -बलेन; Dn -सुतेन (for -सेनेन). $K_{4.5}$ $D_{1.3.5}$ राज्ञा (for राजा). —^{b}) T_3 -पुत्राभ्याम् (for -सुता°). K_5 D_3 अपि (for अथ). $Ś_1$ $K_{1.2}$ यादवेन; D_1 सात्यकेन (for माधवेन). —^{c}) M_1 माद्राधिपं. Dn $D_{2.5.6}$ पंचभिर्; D_3 च त्रिभिर् (for पत्रिभिर्). B_5 उग्रबाणै: (for °वेगै:). —^{d}) M_3 तानंतरे (for स्तनां°). T_2 जवेन (for निजघ्ने).

10 ^{a}) K_4 बलौघा:; Dn D_5 सहस्रा:; D_1 T_3 रथौघ:; D_8 रथाद्या:; T_4 रथौघान्; G_3 रथासन् (for रथौघा:). M_1 ततो रथौघा युधि तावकानां. —^{b}) Dn D_5 संवीक्ष्य (for समीक्ष्य). D_3 मद्राधिपति:. $Ś_1$ K_1 शरार्सं; D_4 परांस्तान् (for शरार्तम्). —^{c}) K_5 $D_{4.8}$ corrupt. $Ś_1$ $K_{1.2}$ प्रवरान् (for °रा:). K_4 D_1 सर्वराज्ञां; B_4 सर्वशो (submetric); $D_{10.11}$ ते सुसज्जा; $T_{1.2}$ G_2 M_{2-4} सर्वयो(M_{2-4} °यौ)धा (for °शश्च). Dn $D_{2.5.6}$ परि(D_2 पर्या)वव्रु(D_6 °चक्रु)स्तं पुरुषप्रवीरा; D_3 पर्यधावंस्तु प्रचरा: सर्वशो; $T_{3.4}$ $G_{1.3}$ परिवव्रुस्ते (T_3 पत्यु: प्रवव्रु:; T_4 पर्युः प्रवर्य: [sic]) प्रवरा: समंताद्; M_1 तं पर्यवृण्वन्प्रचरा नृसिंहा. —^{d}) K_3 अनुमतं; Dn_1 T_4 G_2 °मते:; D_3 °गते; D_4 °मत: (for °मते). K_5 $D_{3.10.11}$ पुरस्तात्; $T_{1.3}$ G_3 समेता: (for समन्तात्).

11 ^{a}) K_4 तथाद्भुतं; Dn ततोद्भुतं; D_5 तदद्भुतं; T_2 ततो वृतं; T_3 ततो भृशं; T_4 ततोग्रजं (for ततो द्रुतं). D_4 ततोद्भूतं मद्रकाणामधीपो. —^{b}) K_3 अभ्यविध्यतां; D_1 $M_{2.3}$ अप्यविध्यत्; D_2 अभ्यवर्षत्; T G प्रत्यविध्य(T_3 °ध्या)त् (for अभ्य°). — After 11^{b}, M_{2-4} read 19^{cd}. —^{c}) D_4 पंचाभि (sic) (for तं चापि). — After 11^{c}, M_1 reads 19^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. K_5 D_3 om. 11^{d}–12^{a}. —^{d}) T_1 $G_{1.3}$ विव्याथ. D_4 बाणैस् (for राजंस्). Dn_1, n_3 $D_{1.5}$ तुमले; $D_{4.6}$ तुमु(D_4 °म)लैर्; G_3 समरे (for तुमुले). K_2 महात्मन:; D_8 °त्मन्

आकर्णपूर्णायतसंप्रयुक्तैः
शरैस्तदा संयति तैलधौतैः ।
अन्योन्यमाच्छादयतां महारथौ
मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरश्च ॥ १२
ततस्तु तूर्णं समरे महारथौ
परस्परस्यान्तरमीक्षमाणौ ।
शरैर्भृशं विव्यधतुर्नृपोत्तमौ
महाबलौ शत्रुभिरप्रधृष्यौ ॥ १३
तयोर्धनुर्ज्यातलनिस्वनो महा-
न्महेन्द्रवज्राशनितुल्यनिस्वनः ।
परस्परं बाणगणैर्महात्मनोः
प्रवर्षतोर्मद्रपपाण्डुवीरयोः ॥ १४
तौ चेरतुर्व्याघ्रशिशुप्रकाशौ
महावनेष्वामिषगृद्धिनाविव ।
विषाणिनौ नागवराविवोभौ
ततक्षतुः संयुगजातदर्पौ ॥ १५
ततस्तु मद्राधिपतिर्महात्मा
युधिष्ठिरं भीमबलं प्रसह्य ।
विव्याध वीरं हृदयेऽतिवेगं
शरेण सूर्याग्निसमप्रभेण ॥ १६
ततोऽतिविद्धोऽथ युधिष्ठिरोऽपि
सुसंप्रयुक्तेन शरेण राजन् । C. 9. 891 B. 9. 17.18 K. 9. 16. 11

12 K5 D3 om. 12^{a} (cf. v. l. 11). — ^{a}) Dn D5 -पूरायत- (for -पूर्णा°). K2.4 -संप्रमुक्तैः; Dn D2.5.6 -चापमुक्तैः; D8 -संप्रयुतैः; S (except T1.2) -विप्रमुक्तैः. — ^{b}) B3–5 Dn D5.6.8.9 T3.4 G तथा; M2 सदा (for तदा). K5 D3 T1.2 संप्रति (for संयति). T3 G2 M2.4 संप्रधौ(G2 °दा)तैः; T4 M1 सुप्र°; G1.3 विप्र°; M3 सुप्रयौधैः (for तैलधौतैः). — T4 om. 12^{cd}. D4 repeats 12^{cd} after 14^{b}. — ^{c}) D9 आच्छादयतो; G2 आमर्दयतां (for आच्छाद°). K5 महाबलौ (for °रथौ). D4 (second time) अन्योन्यमाच्छाद्य ववर्षतुः शरैर्. — ^{d}) G2 चैव (for चापि).

13 Dn3 om. 13. D1 om. 13–14. — ^{a}) K4 च; Dn1 om. (for तु). K5 पूर्णं; D4 पूर्वं (for तूर्णं). K5 सरथौ (for समरे). — ^{b}) K1 परस्परस्यातुरम्; Dn1. n2 D2.5.6 °स्परं चांतरं (for °स्परस्यान्तरम्). K3.4 Dn1. n2 D2.3.9.10 ईक्ष्यमाणौ; D5 T2 वीक्ष्य° (for ईक्ष°). — ^{c}) T1 G1.3 विव्यथतुर्. Dn1. n2 D4.6 M2.4 नरोत्तमौ; T3.4 G M1.3 महारथौ (for नृपोत्तमौ). — ^{d}) K5 महारणे; T4 °हवे; G2 °रथौ (for °बलौ). Dn1. n2 अप्यधृष्यौ; D9 T2 अप्रधृष्टौ (for °धृष्यौ).

14 D1 om. 14 (cf. v. l. 13). — ^{a}) B1 T1.3 G1.2 M ततो; T2 नाना- (for तयोर्). D2 T2 -तळ-. Some MSS. -निःस्वनो. — ^{b}) Ś1 K B4 D (except Dn2; D1 om.; D7 missing) T1.4 G1.2 -तुल्यनिःस्वनः (G2 °नौ); G3 -निस्वनो महान्; M1 -निस्वनोपमः (for -तुल्यनिस्वनः). — After 14^{b}, D4 repeats 12^{cd}. D4 om. 14^{cd}. — ^{c}) T1.2 -शतैर् (for -गणैर्). — ^{d}) B2 प्रहर्षतोर्; D10 प्रक°; T4 अम°; G1 विव° (for प्रव°). D3 मद्रपपांडुवज्रयोः; T1.2 °पांडवाग्र(T1 °ग्रे)योः; T4 G M °कुरुप्रवीरयोः (for °पपाण्डुवीरयोः).

15 ^{a}) T3 om. from तौ up to मद्राधिपतिं (in 17^{c}). K4 G1.3 रेजतुर् (for चेर°). T1.2 -वर- (for -शिशु-). — ^{b}) T4 G M2–4 महाहवे(M3 °ये)षु (for °वनेषु). M2 [आ]हव- (for [आ]मिष-). Ś1 K1.4 D5 -गृध्रिणाव् (K4 D5 °नाव्); K3 -गृद्धिणाव्; K5 -ग्रद्धिनाव्; Dn3 D4 -गृ(D4 -ग)र्धिनाव्; D1 -कांक्षिणाव्; T4 -ग्रंथकाद्; G3 -गंधिनाव् (for -गृद्धिनाव्). — ^{c}) K5 D3 नागबलाव् (for °वराव्). B3 [उ]दितौ; D4 [उ]त्तमौ; T1.2.4 G [उ]ल्बणौ (for [उ]भौ). Dn D2.5.6 महावने मत्तगजाविवोभौ (D2 °विवावभौ). — ^{d}) D6 महावने (for ततक्षतुः). Ś1 K1–3 संयुगे; K5 D3 संप्रति; D10.11 संयति (for संयुग-).

16 T3 om. 16 (cf. v. l. 15). T4 om. 16^{a}–17^{c}. — ^{a}) D6 तत्र (for ततस्). Dn D2.5.6 T1.2 च (for तु). D3 मद्राधिपतिं; D9 °पतेर् (for °पतिर्). D8 om. महात्मा. — ^{b}) B1 reads from युधिष्ठिरं up to सुसंप्र (in 17^{b}) on marg. D8 M1 भीमबलः. Dn प्रगृह्य; D4 महाबल; M1 प्रहस्य (for प्रसह्य). — ^{c}) T1 विव्याथ. T1.2 वेगं (for वीरं). D4 विव्याध चैनं हृदयेनुवेगात्; G M विव्याध (G1 °थ) गाढं हृदि संशि(G2 °हि)तेन.

17 T3 om. up to मद्राधिपतिं (cf. v. l. 15). T4 om. 17^{abc} (cf. v. l. 16). D8 om. 17^{a}–18^{b}. B1 reads up to सुसंप्र on marg. — ^{a}) Dn D6 M3.4 तथा (for ततो). B2 [s]क्ष-; Dn D6 [ए]व; D10 G3

C. 9. 881
B. 9. 17. 18
K. 9. 16. 11

जघान मद्राधिपतिं महात्मा
मुदं च लेभे ऋषभः कुरूणाम् ॥ १७
ततो मुहूर्तादिव पार्थिवेन्द्रो
लब्ध्वा संज्ञां क्रोधसंरक्तनेत्रः ।
शतेन पार्थं त्वरितो जघान
सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावः ॥ १८
त्वरंस्ततो धर्मसुतो महात्मा
शल्यस्य क्रुद्धो नवभिः पृषत्कैः ।
भित्त्वा ह्युरस्तपनीयं च वर्म
जघान षड्भिस्त्वपरैः पृषत्कैः ॥ १९
ततस्तु मद्राधिपतिः प्रहृष्टो
धनुर्विकृष्य व्यसृजत्पृषत्कान् ।
द्वाभ्यां क्षुराभ्यां च तथैव राज्ञ-
श्चिच्छेद चापं कुरुपुंगवस्य ॥ २०
नवं ततोऽन्यत्समरे प्रगृह्य
राजा धनुर्घोरतरं महात्मा ।
शल्यं तु विद्ध्वा निशितैः समन्ता-
द्यथा महेन्द्रो नमुचिं शिताग्रैः ॥ २१

[ऽ]पि; T2 हि; G1.2 M2.4 [अ]भि-; M3 वि- (for ऽति-). K2.4.5 Dn D2.5 [ऽ]पि; M2 स (for ऽथ). K2 [ऽ]थ; K5 B3–5 D9 तदा; B1 तु; D8 तथा (for ऽपि). — b) Dn D2.5 भृशं (for सुसं-). B3 -प्रमुक्तेन (for -प्रयु°). — For 17ab, D4 subst.:

90* ततः स विद्धो विधिधर्मसूनुना
महाबलेनेन्द्रपराक्रमेण ।

— c) D4 मुमोच (for जघान). D4.9 T2 G3 M1 मद्राधिपतिर्; D8 °धिपं (submetric) (for °धिपतिं). K3 om. (hapl.) from महात्मा up to मद्राधिपतिः (in 20a). d) K2 Dn3 मुदे; K4 G2.3 मोहं; D4 मूर्छां (for मुदं). D4 तु (for च). D1.4 S (except T1) वृषभः (D4 °भं).

18 K3 om. 18; D3 om. 18ab (for both, cf. v. l. 17). — a) Dn D2.5.6 निर्विचेष्टो; T1 G3 M पार्थिवेंद्र (G3 °द्रं) (for °वेन्द्रो). — b) B4.5 Dn3 D4 लब्ध्वा च (Dn3 D4 तु) (for लब्ध्वा). D4 T G M2–4 रोष- (for क्रोध-). K2 -संदीप्त-; D4 T4 G3 M3 -संसक्त- (for -संरक्त-). M1 लब्ध्वा स संज्ञां पुरुषप्रवीरः. — c) B2 D4 T1.2.4 G M2–4 शरेण; Dn शितेन; D3 स तेन (for शतेन). K2 पार्थे; D3 T1.2 G1 पार्थस्; M3 पार्थांस् (sic) (for पार्थं). Ś1 K1 त्वरितं (for °तो). T3 शरेण पार्थः स जघान गाढं. — d) D6 om. from मप्रभावः up to परैः (in 19d).

19 K3 om. 19 (cf. v. l. 17). D6 om. up to परैः (cf. v. l. 18). — a) G2 द्रुतं (for त्वरंस्). Dn1 reads धर्मसुतो twice. — b) K5 D3.10.11 M2.4 शल्यस्य कोपान्; D1 T1.2 °स्य रुष्टो; D4 रोषात्तु शल्यं; M1 तं मद्रराजं (for शल्यस्य क्रुद्धो). — After 19b, B1 reads 20c for the first time, repeating it in its proper place. Ś1 K1.2 B4 D6.11 T2 om. (hapl.) 19cd; M1 reads it for the first time after 11c while M2–4 read the same after 11b. — c) D3 corrupt. T3 ह्युरस्तत् (for ह्युरस्). B2.3.5 Dn1.n2 D5.8 M2.4 तापनीयं; M1 (first time) हेममयं (for तपनीयं). K4 D4 भित्त्वा पुरस्तात्त(D4 ह्युरस्तस्त)पनीयवर्मा. — d) M1 (first time) जघाय (for जघान). B2 समरे; B3.5 D5.8.9 त्वरितः; Dn त्वरितं (for त्वपरैः). M1 (first time).3.4 उदग्रैः (for पृषत्कैः).

20 K3 om. up to मद्राधिपतिः (cf. v. l. 17). D6 repeats 20a after 20b. — a) Ś1 K1.2 [ऽ]पि; D6 (both times) स (for तु). D10.11 प्रकृष्टं (for प्रहृष्टो). — b) Ś1 K1.2 विक्षिप्य; T1.2 प्रगृह्य; T4 G1.3 विकुर्वन्; G2 व्यकृष्यद् (for विकृष्य). K4 प्रहिणोत्; K5 D3 [अ]भ्यसृजत्; B3.5 प्रसृजन्; D5 G1.3 विसृजन्; D8.9 प्रसृजत् (for व्यसृ°). Ś1 K1 पृषद्कान्. —B1 reads 20c for the first time after 19b. — c) D6 om. from द्वाभ्यां up to राजा (in 21b). K5 Dn D1.3.10.11 T1–3 G M शराभ्यां (for क्षुराभ्यां). D4 G M प्रवरस्य; T3 वृषभस्य (for च तथैव). Dn D2.5 G1.3 M2–4 राजंश् (for राज्ञश्). T4 द्वाभ्यां शराभ्यां च शरं धनुश्च. — d) Ś1 K1.2 मौर्वीं; T4 G1.3 राजन् (for चापं). D4 -सत्तमस्य (for -पुंगवस्य).

21 D6 om. up to राजा (cf. v. l. 20). — a) K4 धनुस्; T3 समं; G2 नृपस् (for नवं). Ś1 K1.2 [ऽ]न्यं (for [ऽ]न्यत्). T3 G2 प्रवरं; T4 स हि सं- (for समरे). — b) T G1.3 रेजे; M2–4 राजन् (for राजा). K2 महात्मनः; D8 °त्मना (for महात्मा). — T4 om. (hapl.) 21c–24c. — c) D3.10 शल्यस् (for शल्यं). K5 D1.3.10 त्व(D1 न्य)विध्यन् (for तु विद्ध्वा). D11

ततस्तु शल्यो नवभिः पृषत्कै-
भीमस्य राज्ञश्च युधिष्ठिरस्य ।
निकृत्य रौक्मे पट्टुवर्मणी तयो-
र्विदारयामास भुजौ महात्मा ॥ २२
ततोऽपरेण ज्वलितार्कतेजसा
क्षुरेण राज्ञो धनुरुन्ममाथ ।
कृपश्च तस्यैव जघान सूतं
षड्भिः शरैः सोऽभिमुखं पपात ॥ २३
मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरस्य
शरैश्चतुर्भिर्निजघान वाहान् ।
वाहांश्च हत्वा व्यकरोन्महात्मा
योधक्षयं धर्मसुतस्य राज्ञः ॥ २४
तथा कृते राजनि भीमसेनो
मद्राधिपस्याशु ततो महात्मा ।
छित्त्वा धनुर्वेगवता शरेण
द्वाभ्यामविध्यत्सुभृशं नरेन्द्रम् ॥ २५
अथापरेणास्य जहार यन्तुः
कायाच्छिरः संनहनीयमध्यात् । C. 9. 890 B. 9. 17. 27 K. 9. 16. 22

शिताग्रैर् (for समन्ताद्). $K_{3.4}$ B Dn $D_{2.5.6.8.9}$ $T_{1.2}$ शल्यं हि (K_3 $T_{1.2}$ तु; K_4 Dn_3 च) विव्याध (T_1 °थ) शरैः (K_4 °तैः) समंताद्; D_4 कृत्वा शल्यं सकलं बाणजालैर्; T_3 G M शल्यं तथा (G_2 °दा) शकलीकृत्य बाणैर्. — ^{d}) D_2 सुरेंद्रो (for महेन्द्रो). Ś$_1$ K_1 पृषक्कैः; Dn D_5 सिताग्रैः; D_4 शराग्रैः; D_{11} समंतात् (for शिताग्रैः).

22 T_4 om. 22 (cf. v. l. 21). — ^{a}) $B_{1.2}$ $D_{2.11}$ G_2 शल्ये (for शल्यो). Ś$_1$ K_1 पृषक्कैर्. — ^{b}) T_3 [ऽ]थ (for च). — $G_{1.3}$ om. (hapl.) 22^{c}–24^{a}. — ^{c}) B_5 रौद्रे; T_3 G_2 रोषाद्; M_1 रौग्मे (for रौक्मे). D_1 T_2 पर-; $D_{4.5}$ तु सु-; T_1 वर-; T_3 इव; G_2 M भुवि (for पट्टु-). K_5 -धर्मणी; $M_{3.4}$ -चर्मणी (for -वर्मणी). Ś$_1$ निकृत्य रौक्मं च**वर्म*तयोर्; K_1 °त्य रौक्मे च तयोस्तु वर्मणी; K_2 °त्य रौक्मं च धनुश्च वर्मणो; K_3 °त्य रुक्मं च तयोः सुवर्मयोर्; Dn $D_{2.6}$ °त्य रु(D_2 रौ)क्मैस्तु शरैरुरस्तयोर्. — T_3 om. 22^{d}–24^{a}. — ^{d}) D_4 भुजे; D_6 ततो; $T_{1.2}$ च तौ; M_1 भुजान् (for भुजौ).

23 T_4 om. 23 (cf. v. l. 21). T_3 $G_{1.3}$ om. 23 (cf. v. l. 22). — ^{a}) Dn_{2}, n_3 D_5 परेण (for ऽपरेण). K_4 B Dn $D_{2.4–6.8.9}$ M_1 ज्वलनार्क-; K_5 $T_{1.2}$ ज्वलनोग्र-; $D_{1.10.11}$ ज्वलिताग्नि-; D_3 G_2 ज्वलितो(D_3 °ता)ग्र- (for °तार्क-). Ś$_1$ $K_{1–3}$ -वर्चसा (for -तेजसा). — ^{b}) G_2 क्षणेन (for क्षुरेण). Dn $D_{2.5.6}$ ध्वजम् (for धनुर्). K_4 रुक्मवत्व; K_5 D_3 उन्ममंथ; D_4 उच्चकर्षति (sic); T_2 उद्वहंतं; M_2 आममाथ (for उन्म°). — ^{c}) D_4 क्षणेन (for कृपश्च). $M_{3.4}$ तत्र (for तस्य). K_4 संपश्यतोस्यैव जघान षड्भिः. — ^{d}) K_4 सूतं (for षड्भिः). M_3 om. (hapl.) from सोऽभिमुखं up to शरै (in 24^{b}). $D_{6.10.11}$ T_2 M_1 सोभिमुखः (for °मुखं).

24 T_4 om. 24^{abc} (cf. v. l. 21). T_3 $G_{1.3}$ om. 24^{a} (cf. v. l. 22). M_3 om. up to शरै (cf. v. l. 23). — ^{b}) K_4 क्षुरैश्च (for शरैश्च). K_2 सूतं; D_4 चाशु (for वाहान्). — ^{c}) Ś$_1$ (*sup. lin.*; orig. as in text) $K_{1.2}$ ह्यकरोन्; K_4 [अ]प्यकरोन्; T_1 न्यकरोन् (for व्यक°). — ^{d}) $M_{2–4}$ यौध- (for योध-). G_2 तस्य (submetric) (for धर्मसुतस्य). — After 24, T G ins.:

91* यदद्भुतं कर्म न शक्यमन्यैः
सुदुःसहं तत्कृतवन्तमेकम् ।
शल्यं नरेन्द्रः स विषण्णभावा-
द्विचिन्तयामास मृदङ्गकेतुः ।
किमेतदिन्द्रावरजस्य वाक्यं
मोघं भवत्यद्य विधेर्बलेन ।
जहीति शल्यं ह्यवदत्तदाजौ
न लोकनाथस्य वचोऽन्यथा स्यात् ।

[(L. 1) $T_{1.2}$ तद् (for यद्). — (L. 2) T_3 -कृतवान्यदेकः (for °वन्तमेकम्). — (L. 3) T_3 शल्यो नरेंद्रस्य. — (L. 4) $T_{1–3}$ मृगेंद्र- (for मृदङ्ग-). — (L. 6) T_1 मोघो; T_4 $G_{1.3}$ मोघी- (for मोघं).]

25 ^{b}) B_2 $D_{1.4.10}$ [अ]थ; T_2 [अ]पि (for [आ]शु). — ^{c}) T_4 $G_{1.2}$ M_4 भित्त्वा; M_1 हित्वा (for छित्त्वा). D_4 मद्रपतेः (for वेगवता). — ^{d}) Ś$_1$ $K_{1.2}$ $D_{1.4.8.11}$ नरेंद्र; $D_{3.9}$ नरेंद्रः.

26 ^{a}) $K_{3.5}$ B (except B_1) Dn $D_{1–3.5.6.10.11}$ T G तथा; $M_{2–4}$ ततो (for अथ). Dn [अ]प-; $T_{3.4}$ G [अ]पि (for [अ]स्य). B_4 om.; D_4 सारथेः; $T_{3.4}$ $G_{1.3}$ केतुं (for यन्तुः). — ^{b}) T_3 शितं (for शिरः). $K_{3–5}$ Dn $D_{5.6}$ संहननीय-; D_3 हरणीय- (submetric); D_9

C. 9. 890
B. 9. 17. 27
K. 9. 16. 22

जघान चाश्वांश्चतुरः स शीघ्रं
तथा भृशं कुपितो भीमसेनः ॥ २६
तमग्रणीः सर्वधनुर्धराणा-
मेकं चरन्तं समरेऽतिवेगम् ।
भीमः शतेन व्यकिरच्छराणां
माद्रीपुत्रः सहदेवस्तथैव ॥ २७
तैः सायकैर्मोहितं वीक्ष्य शल्यं
भीमः शरैरस्य चकर्त वर्म ।
स भीमसेनेन निकृत्तवर्मा
मद्राधिपश्चर्म सहस्रतारम् ॥ २८

प्रगृह्य खड्गं च रथान्महात्मा
प्रस्कन्द्य कुन्तीसुतमभ्यधावत् ।
छित्त्वा रथेषां नकुलस्य सोऽथ
युधिष्ठिरं भीमबलोऽभ्यधावत् ॥ २९
तं चापि राजानमथोत्पतन्तं
क्रुद्धं यथैवान्तकमापतन्तम् ।
धृष्टद्युम्नो द्रौपदेयाः शिखण्डी
शिनेश्च नप्ता सहसा परीयुः ॥ ३०
अथास्य चर्माप्रतिमं न्यकृन्त-
द्भीमो महात्मा दशभिः पृषत्कैः ।

संनहताप- (sic); G2 सन्महनीय-; G3 संनुतनीय- (sic); Cv संनहनीय- (as in text). K2. 3 -मध्यं (for -मध्यात्). D1 कायाच्छिरः पश्यतां भूपतीनां. —c) D3 वाहांश्; G2 सोश्वांश् (for चाश्वांश्). K3 B Dn D2. 4. 6. 8–10 T1 M1 सु-; D1 T4 G1. 3 च; T2 G2 [ऽ]स्य; T3 M2–4 तु (for स). K4 B Dn D2. 5. 6. 8. 9 T1 शीघ्रांस्; D1 वर्म (for शीघ्रं). —d) B Dn D5. 6. 8. 9 T4 G2 M2–4 तदा; G1. 3 ततो (for तथा). Ś1 K1–3 तथा भृशं भीमसेनप्रनु(K3 °नः प्रणु)न्नः; T1. 2 तथा ध्वजं वै कुपितो वृकोदरः.

27 D1 om. 27^{a}–28^{b}. —a) D4 शूरो; T3 G2 तथा; T4 G1. 3 तदा; M1 दृष्ट्वा (for तम्). K4 [अ]ग्रणीं. M1 -धुरंधराणाम् (for -धनुर्ध°). —b) D8 स्वकं; D10 एकश् (for एकं). K1 प्रवीरं (for चरन्तं). T3. 4 G1. 2 M1. 3. 4 -वेलं (for -वेगम्). —c) D4 G1. 3 M3 शरेण (for शतेन). K4. 5 D3. 10. 11 T1. 2 G1. 2 M1. 2. 4 [अ]वकिरत् (T2 °रञ्); D4 T3 M3 [अ]विकिरञ् (D4 °रत्); G3 [अ]पि किरत् (for व्यकिरत्). T4 भीमः शरं विकिरंतं शराणां. —d) D3 T1. 2 -सुतः (for -पुत्रः).

28 D1 om. 28^{ab} (cf. v. l. 27). —a) D3 om.; T1 तं (for तैः). B1. 4 शायकैर्. Ś1 K1. 2 ईक्ष्यं (for वीक्ष्य). —b) D4 शरेण (for शरैर्). Dn1. n2 D6 तस्य (for अस्य). D5 चर्म (for वर्म). — For 28^{b}, G3 subst.:

92* भीमः शरैर्निशितैस्तिग्मतेजैः
शिलीमुखैरस्य चकर्त वर्म ।

—c) D3 corrupt. K4 D8 निकृंत- (for निकृत्त-). Dn1. n2 D2, 5, 6 ततोतिविद्धश्च हताश्वसूतो. —d) B4 T1 सहस्रभारं; Dn3 D4 T2. 3 G2 °धारं; D9 स सुप्रतारं (for सहस्र°).

29 K3 reads 29^{ab} twice. —a) T1 विगृह्य (for प्र°). K3 (first time) चक्रं च; T2 खड्गेन (for खड्गं च). B1 च रथं; T3 त्वरितं (for च रथान्). Ś1 K1. 2. 3 (second time) रथात्स तस्मादवतीर्य भूमौ. —b) K4 D1 प्रसह्य; D2 T1 प्रगृह्य (for प्रस्कन्द्य). K2 -पुत्रम् (for -सुतम्). T1. 2 अन्वधावत् (for अभ्य°). — Ś1 K1–3 D1. 3 om. (hapl.) 29^{cd}; S (except T1. 2) reads the same after 30. —c) D3 corrupt. B5 M1 हित्वा; M2. 4 भित्त्वा (for छित्त्वा). Dn D2. 4 रथैषां; T2 तथैषां; T4 [अ]थ शेषां; G2 [अ]थ सैषां; G3 च चैषां (for रथेषां). D4 राजन् (for सोऽथ). —d) D1 [ऽ]भ्यगच्छत् (for °धावत्).

30 G1 om. 30^{ab}. —a) K4. 5 B2 D4. 5 M2–4 [अ]थ (for [अ]पि). Ś1 K1. 2 अथोपतसं; D4 T3. 4 G2. 3 M2–4 अभिद्रवंतं (for अथोत्पतन्तं). M1 तं चाभिधावंतमनुप्रविद्धं. — Dn D6 om. (hapl.) 30^{b}. —b) D3 तथैव; D4 तथा हि (for यथैव). M1 क्रुद्धं तथैवांतकतुल्यमाजौ. —c) K1 D8 द्रौपदी(D8 °दे)यः. — Dn om. 30^{d}. —d) D1 शनेश्च; D2. 5. 6 शैनेय- (for शिनेश्च). M1. 2. 4 सहिताः (for सहसा). Ś1 K1–3 प्रतीयुः; B4 (marg.; orig. as in text). 5 D4. 5 परेयुः; D2. 3 परीप्सुः; D10 परायपुः (for परीयुः). — After 30, S (except T1. 2) read 29^{cd}.

31) D4 तच्चापि; T3 तथास्य; G2 यथास्य (for अथास्य). Dn2. n3 T3 वर्म; M3 मर्म (for चर्म). T3 [अ]प्रतिमो. Ś1 K1 D4 निकृ(D4 °कृं)त्य; K3 Dn1. n2

खड्गं च भल्लैर्निचकर्त मुष्टौ
नदन्प्रहृष्टस्तव सैन्यमध्ये ॥ ३१

तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य हृष्टा-
स्ते पाण्डवानां प्रवरा रथौघाः ।
नादं च चक्रुर्भृशमुत्स्मयन्तः
शङ्खांश्च दध्मुः शशिसंनिकाशान् ॥ ३२

तेनाथ शब्देन विभीषणेन
तवाभितप्तं बलमप्रहृष्टम् ।
स्वेदाभिभूतं रुधिरोक्षिताङ्गं
विसंज्ञकल्पं च तथा विषण्णम् ॥ ३३

स मद्रराजः सहसावकीर्णो
भीमाग्रगैः पाण्डवयोधमुख्यैः ।
युधिष्ठिरस्याभिमुखं जवेन
सिंहो यथा मृगहेतोः प्रयातः ॥ ३४

स धर्मराजो निहताश्वसूतं
क्रोधेन दीप्तज्वलनप्रकाशम् ।
दृष्ट्वा तु मद्राधिपतिं स तूर्णं
समभ्यधावत्तमरिं बलेन ॥ ३५

गोविन्दवाक्यं त्वरितं विचिन्त्य
दध्रे मतिं शल्यविनाशनाय ।
स धर्मराजो निहताश्वसूते
रथे तिष्ठञ्शक्तिमेवाभिकाङ्क्षन् ॥ ३६ C. 9. 900 B. 9. 17. 37 K. 9. 16. 32

निकृंतद्; K4 D5 निकृंतत; K5 D8 न्यकृंत (for न्यकृन्तद्). B2 अथास्य चर्मोत्तममभ्यकर्षद्. — b) K3 D3. 10. 11 नवभिः (for दशभिः). Ś1 K1 पृषत्कैः. D4 वीरस्य भीमो दशभिः पृषत्कैः. — c) B Dn D1. 2. 5. 6. 8. 9 S (except M1) भल्लेन चकर्त (T1. 2 निकृत्य) (for भल्लैर्निचकर्त). D4 मुष्टे; D11 भीमो (for मुष्टौ). — d) Ś1 K1 B1 ननंद (B1 °दंत) हृष्टस्; K2 ननंद चक्रुस् (sic) (for नदन्प्रहृष्टस्).

32 a) Dn राजंस् (for हृष्टास्). — b) D4 तथोग्राः; T1 नृवीराः; T2 तथौघाः (for रथौघाः). — c) T1. 2 G2 नादान् (for नादं). K5 B Dn D2. 5. 6. 8. 9 S (except M1) प्र- (for च). D5 उत्स्मयंतं; T3 उत्सहंतः (for उत्स्मयन्तः). — d) D2 G3 शंखान् (submetric) (for शङ्खांश्च). M1 -संप्रकाशान् (for -संनि°).

33 a) M1 तेनाह (for तेनाथ). D2 तु; D4 T3 G M सु- (for वि-). — b) K3 B1. 3 Dn D2. 5. 6. 9–11 T4 G2 तथा; B2 दृष्ट्वा (for तव). B1. 3–5 D8 [अ]भि- (B4. 5 °ति)गुप्तं; B2 [अ]तितप्तं; D4 T1 [अ]पि तप्तं; G1 [अ]हितस्तं (sic) (for [अ]भितप्तं). D8. 9 अप्रकृष्टं; D10. 11 S °धृष्यं (for °हृष्टम्). — c) K4. 5 क्लेदाभिभूतं; B2 तदाभि°; Dn कांदिक्च भूतं; D1–3. 5. 6. 10 कां(D3 किं)-दिग्भूतं; T3 स्वेदार्द्रभूतं (for स्वेदाभि°). D2. 10 रुधिरेणोक्षितांगं. — d) D1. 3. 10. 11 तदा (for तथा). B2 विसंज्ञं; Dn D3 विवर्णं; D2 G1 निषण्णं; T4 विषादं (for विषण्णम्).

34 a) Ś1 K1. 3 धर्मराजः; K2 मद्रराजा (for °राजः). Ś1 [अ]वकीर्णं; K3. 4 विकीर्णं; B1. 2. 4 Dn D2. 4. 6. 11 T1. 3. 4 G1 M1. 2. 4 विकीर्णो. — b) Ś1 K1. 2 भीमायुधैः; K4 °दिभिः; B5 D6. 8 T2 M3 °ग्रजैः (for °ग्रगैः). D4 पांडवैर् (for पाण्डव-). M2 -यौध-. T4 -मुख्यं. G2 भीमाग्रगाः पांडवेयाथ मुख्याः. — c) D4 T G M2–4 युधिष्ठिरं चा(D4 T1–3 °रस्या-; G2 °रश्चा)भिमुखो जवेन; M1 ततोभ्यधावद्युधि धर्मराजं. — d) Dn D6 -हंता (for -हेतोः). T2 M1 प्रयाति; G2 प्रहृष्टः (for प्रयातः).

35 K4 D1 om. (hapl.) 35^{a}–36^{b}. — a) K5 B D (D1 om.; D7 missing) T4 G2. 3 M1. 2. 4 -सूतः. — b) K1. 2. 5 Dn1 D3. 10. 11 M4 दीप्तो; D4 दीर्घो (for दीप्त-). K5 B D (D1 om.; D7 missing) T1. 2. 4 G1. 3 M1. 2. 4 -प्रकाशः. — c) Ś1 K1–3 B2 D10. 11 T2 च; T3 om. (for तु). K2 B2 D3. 10. 11 G3 स्म (for स). B1 D9 हंतुं (for तूर्णं). M1 दृष्ट्वा तु मद्राधिपमापतंतं. — d) G2 M4 तमभ्यधावत् (for सम°). B2 त्वरितं; T3. 4 तमरिर्; G2 तरसा; M1. 3. 4 त्वरितो (for तमरिं). M4 जवेन (for बलेन).

36 K4 D1 om. 36^{ab} (cf. v. l. 35). — a) Dn1 चरितं (sic); D3. 4 T3. 4 G M त्वरितो; T1. 2 तु ततो (for त्वरितं). T4 [ऽ]नुचिंत्य (for वि°). — c) Ś1 K1–3 निहतेथ; K4 विहताश्व-; B1. 4. 5 Dn D6. 8 [ऽ]भि(B5 °ति)ह° (for निह°). B1. 4. 5 Dn D2. 3. 6. 9–11 T1. 2. 4 G -सूतो (for -सूते). — d) B (except B1) D8 [ऽ]धितिष्ठञ्; Dn D5. 6 व्यतिष्ठत् (D5 °ष्ठञ्); D2 [ऽ]भ्यतिष्ठञ्; D9 वितिष्ठञ् (for तिष्ठञ्). K2. 3 इव; T3. 4 G M2–4 अथ (for एव). D2 [अ]भ्यकक्षत्; D6 [अ]भिकांक्षयन्; T3. 4 G1. 3 M1 [अ]न्वकर्षत्; G2

C. 9. 901
B. 9. 17. 38
K. 9. 16. 33

तच्चापि शल्यस्य निशम्य कर्म
महात्मनो भागमथावशिष्टम् ।
स्मृत्वा मनः शल्यवधे यतात्मा
यथोक्तमिन्द्रावरजस्य चक्रे ॥ ३७
स धर्मराजो मणिहेमदण्डां
जग्राह शक्तिं कनकप्रकाशाम् ।
नेत्रे च दीप्ते सहसा विवृत्य
मद्राधिपं क्रुद्धमना निरैक्षत् ॥ ३८
निरीक्षितो वै नरदेव राज्ञा
पूतात्मना निर्हृतकल्मषेण ।
अभून्न यद्भस्मसान्मद्रराज-
स्तदद्भुतं मे प्रतिभाति राजन् ॥ ३९
ततस्तु शक्तिं रुचिरोग्रदण्डां
मणिप्रवालोज्ज्वलितां प्रदीप्ताम् ।
चिक्षेप वेगात्सुभृशं महात्मा
मद्राधिपाय प्रवरः कुरूणाम् ॥ ४०
दीप्तामथैनां महता बलेन
सविस्फुलिङ्गां सहसा पतन्तीम् ।
प्रैक्षन्त सर्वे कुरवः समेता
यथा युगान्ते महतीमिवोल्काम् ॥ ४१

[आ]चकर्ष ; M2 [अ]वकांक्षन् ; M3. 4 [अ]न्वकांक्षत् (M3 °क्षन्) (for [अ]भिकाङ्क्षन्). D1 रथे तिष्ठन्सर्वयोधैकवीरः.

37 D1 om. 37^{ab}. — ^{a}) B4. 5 Dn D5. 6. 8 तत्र ; T3. 4 तस्य (for तच्च). G2 रौद्रं च (for शल्यस्य). K4 T1. 2 G2 M निशाम्य ; Dn D2. 5 निरीक्ष्य (for निशम्य). T4 कामं (for कर्म). — ^{b}) Ś1 K1 D6 महामना ; D2 °त्मनोर् ; D4 T1–3 G1 M1. 3. 4 तमात्मनो (for महा°). D2 भोगम् (for भागम्). K4 D8 [अ]विशिष्टं ; T G1. 3 [अ]व(T2 °वि)शेषं (for °शिष्टम्). — ^{c}) Dn D2. 5. 6. 10 S (except M1) कृत्वा ; D3 om. (for स्मृत्वा). D8 om. ; T4 G3 वधः ; M1 मतिं (for मनः). Dn1 शल्यवधं ; S (except M1) शत्रुवधे (for शल्य°). K2 Dn D2. 3. 10. 11 T G M2–4 महात्मा ; K3 यथात्मा ; B2 M1 धृतात्मा (for यतात्मा). D4 स्मृत्वा मनः शल्यविनाशनाय. — ^{d}) M इंद्रावरजेन.

38 ^{a}) D1 वर- ; D4 [ऽ]शनि- (for मणि-). K4 -कुंडलो (for -दण्डां). — T3 om. (hapl.) 38^{b}–40^{a}. — ^{b}) K4. 5 परम- ; D1 om ; S (T3 om.) ज्वलन- (for कनक-). — ^{c}) Ś1 K1. 2 नेत्रं (for नेत्रे). Ś1 K1. 2 च दीप्तं ; D11 सुदीप्ते ; M1 ततस्ते (for च दीप्ते). K3 प्रवृत्य ; B2 विकृत्य (for विवृत्य). — ^{d}) K4 मद्राधिपः ; Dn1 °धिपे (for °धिपं). D4. 5 M2 क्रोधमना ; M1 वधुकामो (for क्रुद्धमना). K3. 4 निरीक्षत् ; K5 D8 निरैक्षत ; Dn T2 G3 निरीक्षन् ; D2. 5 T4 G2 M निरीक्ष्य (for निरैक्षत्).

39 T3 om. 39 (cf. v. l. 38). The portion of the text from 39 up to the end of this adhy. is lost in B2 on missing folios. D6 reads 39 twice. — ^{a}) Ś1 K1 वै नरदेवेन ; K4. 5 D3. 10. 11 [ऽ]सौ नरदेव ; T4 G M धर्मसुतेन (for वै नरदेव). Dn राजा (for राज्ञा). — ^{b}) M3 भूतात्मना (for पूता°). K4. 5 M1 निर्गत- ; D1 वर्जित- ; D4 निर्वृत- ; D5 निर्हित- ; T4 निहृत- (for निर्हृत-). — ^{c}) K2 Dn1 D10. 11 आसीन्न ; K4. 5 नाभूच्च (for अभून्न). B (B2 missing) Dn D2. 6 (both times). 9 T1. 2 भस्म स (for भस्मसान्). Ś1 K1 धर्मराजस् (for मद्र°). — ^{d}) K2 तदा (for तद्). D2–4 अद्भूतं. B1 प्रतिभातीह (for °भाति).

40 B2 missing (cf. v. l. 39). T3 om. 40^{a} (cf. v. l. 38). — ^{a}) Ś1 K1. 2 D3. 9 रुचिराग्र-. B3 -दंष्ट्रां (for -दण्डां). — ^{b}) Ś1 K1–3 -प्रकाशोज्ज्वलितां ; B4. 5 -प्रवालां ज्व° ; D1. 3. 10. 11 -प्रवेकोज्ज्व° ; T1. 3 G M2. 4 -प्रबद्धां ज्व° ; T2 M3 -प्रबंधां ज्व° ; T4 -प्रदीप्तां ज्व° ; M1 -प्रवाळज्व° (for -प्रवालोज्ज्व°). K4. 5 B (B2 missing) D8. 9 S (except T1. 2) सुदीप्तां ; D1. 4 सुतीक्ष्णां (for प्रदीप्ताम्). — ^{c}) T2 स (for सु-). D4 महामना (for महात्मा). — ^{d}) D4 मद्राधिपानां (for °पाय). Dn प्रवहन् (for प्रवरः).

41 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) K4. 5 क्षिप्ताम् (for दीप्ताम्). Ś1 K1. 3 [ए]तां ; T4 [ए]षां (for [ए]नां). D3. 10. 11 प्रहि(D10 °हृ)तां (for महता). M3 जवेन (for बलेन). — ^{b}) T2. 4 G3 M सविस्फुलिंगां. — ^{c}) K4 D2. 4–6. 9 T2. 4 G3 प्रेक्षंत (for प्रै°). T3. 4 G M2–4 समंताद् (for समेता). — ^{d}) K4. 5 B (B2 missing) D (D7 missing) दिवो (D8 °व्ये) (for यथा). T2 युगांता ; T3 नमंती ; T4 नभोंते (for युगान्ते). B1 महतीव चोल्कां.

42 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) Dn D4

तां कालरात्रीमिव पाशहस्तां
यमस्य धात्रीमिव चोग्ररूपाम् ।
सब्रह्मदण्डप्रतिमाममोघां
ससर्ज यत्तो युधि धर्मराजः ॥ ४२
गन्धस्रगग्र्यासनपानभोजनै-
रभ्यर्चितां पाण्डुसुतैः प्रयत्नात् ।
संवर्तकाग्निप्रतिमां ज्वलन्तीं
कृत्यामथर्वाङ्गिरसीमिवोग्राम् ॥ ४३
ईशानहेतोः प्रतिनिर्मितां तां
त्वष्ट्रा रिपूणामसुदेहभक्षाम् ।
भूम्यन्तरिक्षादिजलाशयानि
प्रसह्य भूतानि निहन्तुमीशाम् ॥ ४४
घण्टापताकामणिवज्रभाजं
वैडूर्यचित्रां तपनीयदण्डाम् ।
त्वष्ट्रा प्रयत्नान्नियमेन क्लृप्तां
ब्रह्मद्विषामन्तकरीममोघाम् ॥ ४५
बलप्रयत्नादधिरूढवेगां
मन्त्रैश्च घोरैरभिमन्त्रयित्वा ।
ससर्ज मार्गेण च तां परेण
वधाय मद्राधिपतेस्तदानीम् ॥ ४६ C. 9. 910 B. 9. 17. 47 K. 9. 16. 16

कालरात्रिम्; D2 T2.3 G2.3 M काळरात्रीम् (T3 °त्रिम्). B1 Dn2 D9 om. (hapl.) from पाशहस्तां up to धात्रीमिव (in 42^{b}). T4 वंश- (for पाश-). — b) Ś1 K3 चोर्ध्वरूपां; D1 संपतंतीं (for चोग्ररूपाम्). — D1 om. 42^{c}–43^{d}. — c) Ś1 K1.2 तां (for स-). Dn D5.6 महौजाः; D2 महौजसां (for अमोघां). — d) B5 D8.9 G1 यंतो (sic); Dn D2.5 यत्नाद्; T4 दीप्तां (for यत्तो).

43 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 43 (cf. v. l. 42). — a) K2 -अर्घ्यासन-; K4 B3 D4.9 -अग्रासन-; D8 -अग्राशन-; G1.3 -अग्र्यभृश-; M -अग्र्याशन- (for -अग्र्यासन-). D9 -यान- (for -पान-). D4 T2 M2–4 -भक्षैर्; T1.3.4 G1.3 M1 -भक्ष्यैर् (for -भोजनैर्). Dn D2.5.6 सु(D2.5 स)गंधधूपांबरभूषणैस्ताम्; G2 गंधैश्च वस्त्राशनपानभक्ष्यैर्. — b) D4 पांडुसुतेन; T3 G1.3 तां प्र(T3 सुप्र)सूतैः प्र- (for पाण्डुसुतैः प्र-). — c) K3 B4 D6.10.11 सांवर्तकाग्नि-; D3 संवर्तां कामां; G3 स्वशक्तिकाग्नि- (for संवर्त°). D4 om. तिमां. — d) D4 om.; D11 G3 अथर्वांगिरसाम्; T3 °गिरसोर्; G2 तथैवांगिरसीम् (for अथर्वाङ्गि°). D4 om. इव. Dn D2.6 [उ]ल्कां; D4 om.; D5 [उ]ज्वलां (for [उ]ग्राम्).

44 B2 missing (cf. v. l. 39). — a) D4 corrupt. Dn प्रवि- (for प्रति-). — b) Dn1 दंष्ट्री; Dn2.n3 दंष्ट्रीं; D2 दृष्ट्वा; D4 हंत्रि (for त्वष्ट्रा). D2.8 अथ (for असु-). Ś1 K1–3 -रक्षां; B5 -भक्षी; Dn D1.5.6.10.11 -भक्ष्यां; D3 -भंक्त्या (for -भक्षाम्). — c) D3 corrupt. K2.3 भूम्यंतरिक्षाणि; K4 B (B2 missing) Dn D2.5.6.8.9 °रि(B1.3.5 °री)क्षं तु; D1 T3.4 G2 M °रिक्षगु-; T2 °रिक्षाग्नि- (for °रिक्षादि-). T G2 M -जलाश्रयाणि. D4 भूम्यंतरिक्षे सजलाश्रयाणि; G1.3 भूम्यंतरिक्षं जलसंश्रयाणि. — d) D2.4.10.11 प्रगृह्य (for प्रसह्य). M3 भीतानि (for भूतानि). K3 निहंति; T1–3 नियंतुम्; M1 [अ]पि हंतुम् (for निहन्तुम्).

45 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 45^{abc}. — a) Dn D5.6 ध्वजा- (for घण्टा-). D10.11 T1.4 G M2 -पताकां (for -पताका-). Dn D2.5.6 -रत्न-; T1 -चित्र-; T2 -चक्र- (for -वज्र-). K4.5 D9 T1.2 -भाजां; Dn D2.4–6 -शोभां; D3 -जालां; D10 M2 -नालां; D11 -मालां; T3.4 G2 -भूषां; G1.3 -भूषितां; M1 -भासं; M3.4 -भासां (for -भाजं). — b) B (B2 missing) D5.10 M2 वैदूर्य- (for वैडूर्य-). Ś1 K1–3 मणिहेम- (for तपनीय-). — c) K2 om. (hapl.) from न्नियमेन up to बलप्रयत्ना (in 46^{a}). Ś1 K1.3 नियतेन; G3 निधनेन (for नियमेन). T1 गुप्तां; T2 क्षिप्तां (for क्लृप्तां). — d) D5 जिह्म- (for ब्रह्म-). B1 Dn D6 अघोषां; D2.5 सुघोषां (for अमोघाम्).

46 B2 missing (cf. v. l. 39). K2 om. बलप्रयत्ना (cf. v. l. 45). D1 om. 46^{a}. — a) Dn D2 चलत्-; G2 बलैः (for बल-). M4 -प्रयत्नाम् (for -प्रयत्नाद्). K4.5 अधिगूढ-; Dn इव गाढ-; D2 अविमूढ-; D5.6 अविगाढ-; T1–3 G M अनि(G3 °व)रोध-; T4 अतिरूढ- (for अधि°). — b) Ś1 K1–3 तु; D2 T1 om. (for च). K3 घोरम्; Dn D5.6 सौरैर्; D2 शरैर् (for घोरैर्). B (B2 missing) Dn D1–3.5.6.8–11 T1.2 अभि(D3 °धि-; D5 °ति)मंत्र्य यत्नात्; T3.4 G M अपि पूर(M1 °भिपूज-; M2.4 °पि पूज)यित्वा (for अभिमन्त्र°). — D1 om. 46^{cd}. — c) K5 वेगेन (for मार्गेण). Ś1 K1–3 तथा परेण; T1.3.4 M2–4 च (T3.4 हि) तत्परेण; T2 न चांबरेण; G1.3 गतां खगानां (for

C. 9. 911
B. 9. 17. 47
K. 9. 16. 43

हतोऽस्यसावित्यभिगर्जमानो
रुद्रोऽन्तकायान्तकरं यथेषुम् ।
प्रसार्य बाहुं सुदृढं सुपाणिं
क्रोधेन नृत्यन्निव धर्मराजः ॥ ४७

तां सर्वशक्त्या प्रहितां स शक्तिं
युधिष्ठिरेणाप्रतिवार्यवीर्याम् ।
प्रतिग्रहायाभिननर्द शल्यः
सम्यग्घुतामग्निरिवाज्यधाराम् ॥ ४८

सा तस्य मर्माणि विदार्य शुभ्र-
मुरो विशालं च तथैव वर्म ।
विवेश गां तोयमिवाप्रसक्ता
यशो विशालं नृपतेर्दहन्ती ॥ ४९

नासाक्षिकर्णास्यविनिःसृतेन
प्रस्यन्दता च व्रणसंभवेन ।
संसिक्तगात्रो रुधिरेण सोऽभू-
त्क्रौञ्चो यथा स्कन्दहतो महाद्रिः ॥ ५०

च तां परेण).

47 B2 missing (cf. v. l. 39). — a) T1. 2 हतो हि; G3 अथोसि; M1 हंतास्मि (for हतोऽसि). K4. 5 B (B2 missing) D1. 3. 8–11 पाप (for असाव्). M अथ (for अभि-). Dn1. n3 -गर्जमानौ; D8 -गर्जमाणे (for °मानो). — D1 om. 47bc. — b) K3–5 B (B2 missing) Dn3 D3. 4. 8–11 G2 रुद्रोंधकाय (for रुद्रोऽन्तकाय). D5 अंतकरीं (for °करं). Ś1 K1. 2 D4 महेषुं; D5 यथेष्टिं (for यथेषुम्). Dn1. n2 D2 रुद्रांतकायांतकरं यथेष्टं (D2 °षुं). — c) B5 प्रसाह्य (for °र्य). Dn D5 बाहून्; D2 राजा; M1. 2 बाहू (for बाहुं). Ś1 K1 lacuna for सुदृढं सु. K3 रुचिरं; B4 सुदर्शं; D6 सुदृढः; M1. 2 सुदृढौ (for सुदृढं). B3–5 D2 सुपाणिः; M1 सुबाहुः; M2 सुपाणी. K2 प्रसार्य बाहुं सुविशालनेत्रः; D4 °हुं मणिरत्नचित्रं. — d) D1 रोषेण; M1 कोपेन (for क्रोधेन). Dn D2. 5. 6 दीप्यन् (for नृत्यन्). Dn1. n2 D4 T3 G M वृत्रहंता; Dn3 D5. 6 वज्रहंता; T1 दर्पहंता; T2 दर्पहेतोः; T4 हर्तृहंता (for धर्मराजः). — After 47, T G ins.:

93* स्फुरत्प्रभामण्डलमंशुजालै-
र्धर्मात्मजो मद्रविनाशकाले ।
पुरत्रयप्रोद्धरणे पुरस्ता-
न्माहेश्वरं रूपमभूत्तदानीम् ।
आवर्तनाकुञ्चितबाहुदण्डः
संध्याविहारी तनुवृत्तमध्यः ।
विशालवक्षा भगवान्हरो यथा
सुदुर्निरीक्ष्योऽभवदर्जुनाग्रजः ।

[L. 1] T3 G2 -मंडलिनो; G1. 3 -मंडलैर् (for -मण्डलम्). T1. 2 आशु (for अंशु-). — (L. 3) T1. 4 -प्रोत्सरणे (for °द्धरणे). T3. 4 पुरा तु (for पुरस्तान्). — (L. 5) G2 आवर्जिताकुंचित-. — (L. 6) T4 संध्याभिहारी (for °विहारी). T2 -मध्यमः (for -मध्यः).]

48 B2 missing (cf. v. l. 39). — a) K2 Dn प्रतितां (for प्रहितां). K4. 5 B3. 4 Dn1. n2 D2. 5. 6 स्व-; B1. 5 Dn3 D1. 3. 4. 8–11 T2. 3 सु-; G3 वि- (for स). — b) Ś1 K1 lacuna for प्रतिवार्य. K2 [अ]प्रतिवीर्येण; K3 [अ]तिबलेन; K4 प्रतिवीर्य-; Dn D2. 4 [अ]प्रतिवीर्य- (for °वार्य-). — c) D3 corrupt. K2–4 Dn D1. 2. 5 T2. 3 G2 M [अ]भिननंद; D10 °ननर्त (for °ननर्द). — d) K4 सम्यग्घुतश्च; B1. 3 °ग्घृताम्; Dn D2. 5. 6. 11 °क्च्युताम्; D1 समागताम्; G1 सम्यक्स्रुताम् (for °ग्घुताम्). K4. 5 चाग्निर्; B3–5 T3 अग्निम् (for अग्निर्). D4 सम्यग्घुताग्निरिव घोरधारां.

49 B2 missing (cf. v. l. 39). — a) K4 वर्माशु; K5 शल्यस्य; D4 चर्माति-; D9 कर्माणि; T3 मर्माभि-; T4 G M वर्माभि- (for मर्माणि). — b) D1 om. तथैव. D8 तथैव च (by transp.). Ś1 K3 चर्म; K4. 5 B (B2 missing) Dn D1–3. 5. 6. 8–11 भित्त्वा; D4 मर्मणि; T3. 4 M भीमा; G भीमां (for वर्म). — c) K2 D1 तां (for गां). Ś1 K1 [अ]प्र(K1 °भि)सिक्तां; K2 [अ]वसक्तां; K4. 5 [अ]प्रश(K4 °शि)क्तां; Dn1. n3 D5. 6 [आ]शुकामा; Dn2 [अ]सुकामा; D1 [अ]प्रसक्तं; D3 [उ]ल्कभासा; D4 T4 [अ]ससक्तां; T3 [अ]प्यसक्ता; G1. 3 M3. 4 [अ]त्यसक्ता (G3 °क्तौ); G2 [अ]र्थशक्तो (sic); M1 ह्यसक्ता; M2 [अ]ति° (for [अ]प्र°). — d) K4 यथा (for यशो). Ś1 K1 द(K1 म)हंतीं; K4 D8 दहंतं; B1 D9 वहंती; D4 च पीत्वा; T2–4 G2. 3 M हरंती (for दहन्ती).

50 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 50–51. — a) Ś1 K1. 2 नासाक्षिकर्णास्थि-; K3 °स्यकर्णास्य-; Dn D2. 3. 5. 6 M1 °स्यकर्णाक्षि-; G2 °क्षिकर्णेन; M2. 4 °क्षिकर्णाभि-; M3 °क्षिकर्णौ (sic) (for °क्षिकर्णास्य-). — b) G3 विष्यंदता; M1 प्रस्यंदिना (for प्रस्यन्दता). D4 -संक्रमेन (for -संभवेन). — c) D2. 4 संसक्त- (for संसिक्त-).

प्रसार्य बाहू स रथाद्गतो गां
संछिन्नवर्मा कुरुनन्दनेन ।
महेन्द्रवाहप्रतिमो महात्मा
वज्राहतं शृङ्गमिवाचलस्य ॥ ५१
बाहू प्रसार्याभिमुखो धर्मराजस्य मद्रराट् ।
ततो निपतितो भूमाविन्द्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ ५२
स तथा भिन्नसर्वाङ्गो रुधिरेण समुक्षितः ।
प्रत्युद्गत इव प्रेम्णा भूम्या स नरपुंगवः ॥ ५३
प्रियया कान्तया कान्तः पतमान इवोरसि ।
चिरं भुक्त्वा वसुमतीं प्रियां कान्तामिव प्रभुः ।
सर्वैरङ्गैः समाश्लिष्य प्रसुप्त इव सोऽभवत् ॥ ५४
धर्म्ये धर्मात्मना युद्धे निहतो धर्मसूनुना ।
सम्यग्घुत इव स्विष्टः प्रशान्तोऽग्निरिवाध्वरे ॥ ५५
शक्त्या विभिन्नहृदयं विप्रविद्धायुधध्वजम् ।
संशान्तमपि मद्रेशं लक्ष्मीर्नैव व्यमुञ्चत ॥ ५६
ततो युधिष्ठिरश्चापमादायेन्द्रधनुष्प्रभम् । C. 9. 921 B. 9. 17. 58 K. 9. 16. 55

K4 [ऽ]भवत् (for ऽभूत्). —^{d}) D4 corrupt.

51 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 51 (cf. v. l. 50). D5 om. 51^{a}–58^{d}. —^{a}) B1 प्रसह्य (for प्रसार्य). K3 Dn D2. 3. 6. 8. 10. 11 च (for स). B5 रथां-गतो; Dn D2. 6 तथा गतो; D3 रणौ गतौ (sic); T2 रथोद्गतो; T3. 4 G2 M1. 2. 4 हतो गतो (for रथाद्गतो). K4. 5 प्रसार्य बाहू च तथा ततोगं; D9 G1. 3 °हू सहसा गतो गां; M3 °हू सहसोद्गतो गां. —^{b}) Ś1 G2 संभिन्न-; K2 D2. 3. 6. 9 T1 स च्छिन्न- (for संछिन्न-). Ś1 K2. 5 D3. 11 -मर्मा (for -वर्मा). —^{c}) Dn1 corrupt. Ś1 K1. 2 -बाहु-; T3. 4 G M -वीर्य- (for -वाह-). D4 विश्रस्तमौलिह्रतहन्म-हात्मा. —^{d}) M3 [आ]मिषस्य (for [अ]चलस्य). — After 51, S ins. an addl. colophon [*Adhy. name:* T2–4 G M2–4 शल्यवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): S 16].

52 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. 52 (cf. v. l. 51). Before 52, T2–4 G ins. संजय उवाच. S transp. 52^{ab} and 52^{cd}. —^{a}) K1 [अ]भिमुखं; K2 °मुखे (for °मुखो). —^{b}) Ś1 K1. 2 धर्मपुत्रस्य; T2 °राजेन (for °राजस्य). G1. 3 मद्रराजस्य धर्मराट्. — For 52^{ab}, Dn subst.:

94* बाहू प्रसार्याभिमुखोऽतितूर्णं
स धर्मराजस्य समीपमद्र(? द्रि)राट्र ।

— After 52^{ab}, T1. 2 read 56^{ab} and repeat 52^{cd}. —^{c}) T1 (second time) हतो (for ततो). D2 M2–4 निपातितो; D11 [ऽ]थ पतितो; T4 विनिहतो (for निपतितो). D8 T3 भूम्याम्; D10. 11 भूमिम्; G1. 3 सोभूद् (for भूमाव्). D4 अभितः पतितो भूमाव्. —^{d}) D9 [उ]-स्थितः; T1 (second time) स्थितः (for [उ]च्छ्रितः). D1 वज्राहत इवाचलः.

53 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. 53 (cf. v. l. 51). —^{a}) D4 तथा वै; T2 स तदा (for स तथा). M2 -वर्मांगो (for -सर्वाङ्गो). —^{b}) Dn [अ]परिक्ष(Dn3 °क्षि)तः; D2. 6 परिक्षितः; D3. 10 समुच्छ्रितः; D8 समं क्षितः (for समुक्षितः). —^{c}) D1 आलिंगित (for प्रत्युद्गत). Ś1 K1. 4. 5 प्रेम्ना; Dn प्रेक्ष्यो (for प्रेम्णा). —^{d}) K4. 5 Dn1 D4. 9 भूम्यां; T4 भूम्ना (for भूम्या).

54 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. 54 (cf. v. l. 51). D1 om. 54^{ab}. —^{a}) D10 om. (hapl.) कान्तया. B4 सुसः; D9 कामी (for कान्तः). — D9 om. 54^{bc}. —^{c}) Ś1 K1. 2 भुक्तां (for भुक्त्वा). —^{d}) D6 नक्त-; T2 प्रिय- (for प्रियां). —^{f}) D8 शोभत; D10 चाभवत् (for सोऽभवत्). D3 स प्रसुप्त इवाभवत्.

55 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. 55 (cf. v. l. 51). D1 om. 55–56. —^{a}) K4. 5 B5 D3 धर्मो; Dn1 D2. 4 धर्मी; D8 T2. 3 G2 धर्मे (for धर्म्ये). Owing to a fragmentary folio, the portion of the text in M1 from त्मना up to 9. 17. 11 is considerably damaged. Ś1 K1. 3 धर्मात्मना धर्मयुद्धे; K2 धर्मात्मा धर्मयुद्धे (submetric); Dn3 D10 धर्माधर्मात्मना युद्धे. —^{b}) K1 D2. 11 निहते (for निहतो). —^{c}) K4. 5 कृत; B1. 3. 5 घृत (for हुत). K4. 5 [आ]श्लिष्टः; D3 [आ]शिष्व (sic); D4 [अ]न्विष्टः; S [उ]त्सृष्टः (for स्विष्टः). —^{d}) K4. 5 T3 M2 प्रशांताग्निर्. Ś1 K1. 3 [अं]बरे (for [अ]ध्वरे).

56 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. 56 (cf. v. l. 51); D1 om. 56 (cf. v. l. 55). T1. 2 read 56^{ab} after 52^{ab}. —^{a}) Ś1 K1. 2 निर्भिन्न- (for विभिन्न-). T1. 2 M2–4 -हृदयो. —^{b}) M2–4 -ध्वजः (for -ध्वजम्). Ś1 K1–3 अतियु(K3 द्ग्ति यु)द्धायुधध्वजं; K4 विप्रयुद्धा°; B (B2 missing) D8. 9 T1. 2 विप्रमु(D9 T1 °यु)क्तायुधध्वजं (T1. 2 °जः); D8 विप्रविद्धमहध्वजं. —^{c}) K4. 5 B (B2 missing) D8. 9 T3 G2 प्रशांतम्; T1. 2 तं शांतम् (for संशान्तम्). K4. 5 Dn1. n2 D2. 4. 6 T4 G2 M2 इव; D8 अधि (for

C. 9. 922
B 17. 59
K. 9. 16. 55

व्यधमद्द्विषतः संख्ये खगराडिव पन्नगान् ।
देहासून्निशितैर्भल्लै रिपूणां नाशयन्क्षणात् ॥ ५७
ततः पार्थस्य बाणौघैरावृताः सैनिकास्तव ।
निमीलिताक्षाः क्षिण्वन्तो भृशमन्योन्यमर्दिताः ।
संन्यस्तकवचा देहैर्विपत्रायुधजीविताः ॥ ५८
ततः शल्ये निपतिते मद्रराजानुजो युवा ।
भ्रातुः सर्वैर्गुणैस्तुल्यो रथी पाण्डवमभ्ययात् ॥ ५९
विव्याध च नरश्रेष्ठो नाराचैर्बहुभिस्त्वरन् ।
हतस्यापचितिं भ्रातुश्चिकीर्षुर्युद्धदुर्मदः ॥ ६०
तं विव्याधाशुगैः षड्भिर्धर्मराजस्त्वरन्निव ।
कार्मुकं चास्य चिच्छेद क्षुराभ्यां ध्वजमेव च ॥ ६१
ततोऽस्य दीप्यमानेन सुदृढेन शितेन च ।
प्रमुखे वर्तमानस्य भल्लेनापाहरच्छिरः ॥ ६२
सकुण्डलं तद्ददृशे पतमानं शिरो रथात् ।

अपि). K4 मद्रेशो; D4 om. (for मद्रेशं). — ^{d}) K4.5 D4 T3.4 G M नैव (G3 °वं) लक्ष्मीर् (by transp.). K3 विमुंचत; B4 D3.4.10 T3.4 G M2–4 विमुंचति; T2 प्रमुंचत (for व्यमुञ्चत).

57 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. 57 (cf. v. l. 51). — ^{b}) D3 om. from मादाये up to देहासू (in 57^{e}). B (B2 missing) D8.9 [इं]द्र(D8.9 °दु)समप्रभं; Dn D2.6 °समप्रभः; D4 [इं]द्रायुधोपमं; T3.4 G M2–4 [इं]द्रायुधप्रभं; M1 [इं]द्रध्वजोपमं (for °धनुष्प्रभम्). — M1 damaged for 57^{cd}. — ^{c}) D2 विधमद्. K2.4 D4 G2 द्विषतां. T4 संघे; G2.3 M2–4 संखे. — ^{d}) B1.3.4 D8.9 गरुत्मान् (for खगराड्). Dn D6 पन्नगानिव पक्षिराट्. — Ś1 K1.3 D1 om. 57^{ef}. — ^{e}) K5 T1.2 देहांस्तु; B (B2 missing) Dn D2.6.8.9 देहांश्च; D4 देहान्सं-; D10.11 देहान्सु-; T3 देहांस्तान्; G3 ते सुतं (for देहासून्). Dn D2.4.6 T3.4 G M1 बाणै (for भल्लै). — ^{f}) K4.5 B1.3.4 Dn1.n3 D6.9 T G नाशयत् (for °यन्). D6 om. क्षणात्

58 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. 58^{abcd} (cf. v. l. 51). D3 reads 58 after 74. — ^{a}) D4 G2 M तथा; T4 G1.3 तदा (for ततः). K2 प्रागस्य (for पार्थस्य). — ^{b}) T2 आवृत्ताः. D1 तदा (for तव). — ^{cd}) K4 ह्रिण्वंतो; Dn2 D2 शृण्वंतो; D4 क्षुब्धाश्च; T1.2 कूजंति; T3.4 G2 क्लिश्यंति; G1 क्षिण्वंति; G3 क्षिणंति (for क्षिण्वन्तो). K4 D3 शरम् (for भृशम्). D3 शल्येन (for अन्योन्य-). K4 D3 -पीडिताः; T G -कर्शिताः. K5 निमीलिताक्षास्तु भृशं क्षिण्वंतोन्योन्यपीडिताः; D1 °क्षा नक्ष्यंतो मिथः संयातपीडिताः. — D1 om. (hapl.) 58^{ef}. — ^{e}) K4 corrupt. D4 -रुधिरा (for -कवचा). K5 B (B2 missing) Dn D2.3.5.6.8–11 स्यंदं(K5 D10.11 क्षरं)तो रुधिरं देहैर् (D3 °हे); T1.2 संतप्ता बभ्रमुश्चैव; T3.4 G M2–4 संस(G2 °सि)क्तरुधिरा देहैर्; M1 संसक्तरुधिरै **. — ^{f}) M1 damaged. K3 विचित्रायुध-; B3–5 Dn D2.5.9 G2 विशस्त्रा°; D6 T1.2 विशस्त्रा°; T4 विवर्णा°. T3 -जीवितान्; M2–4 -जीवितैः. D3 विपन्ना युधि विक्षिताः; D4 विपन्ना युद्धजीवितैः; D8 विशल्यायुधजीविताः.

59 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{b}) T4 -राजात्मजो (for °नुजो). — ^{c}) B1 भ्रातुश्च (hypermetric); Dn D2.5.6 भ्राता (for भ्रातुः). Dn D2.4–6 T3.4 G M2–4 सर्व- (for सर्वैर्). D4 T1.2 युक्तो (for तुल्यो). D1 विचित्रकवचो नाम; D3.10.11 भ्रातुस्तुल्यो गुणैः सर्वैः. — ^{d}) Dn1 D3 रथ- (sic); Dn2.n3 [ऽ]भ्यय; D8 रथे (for रथी).

60 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) T1 G1 विव्याथ. Ś1 K1.3 M3.4 नरश्रेष्ठ; B (B2 missing) D9 नरव्याघ्रो; D1 शल्यतुल्यो; D4 T3 M1.2 नरश्रेष्ठं; G2 °श्रेष्ठान् (for °श्रेष्ठो). — ^{b}) M1 पत्रिभिर् (for नाराचैर्). D4 दशभिस् (for बहु°). K4.5 तथा; T2 स्मरन् (for त्वरन्). T3.4 G1.3 नाराचेन त्वरन्निव. — ^{c}) Ś1 K1.2 एतस्य (for हतस्य). K2 [अ]पचितं (for °चितिं). — ^{d}) B5 M1 चिकीर्षन्.

61 B2 missing (cf. v. l. 39). M1 damaged for 61^{ab}. — ^{a}) T1 G1 विव्याथ. D4 शरैः; T2 शुभैः (for [आ]शुगैः). D1 विव्याध तं शरैः षड्भिर्. — ^{b}) G3 धर्मराजं. T3 स्मयन् (for त्वरन्). — ^{c}) G2 तस्य (for चास्य). Ś1 K1.2 विव्याध (for चिच्छेद). — ^{d}) Ś1 K1.2 दृढकार्मुकः; K3 घोरकर्मणः (for ध्वजमेव च).

62 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) T3.4 G M2–4 वै (for ऽस्य). D8 दीर्यमाणेन. — ^{b}) T3.4 G1 सुदीप्तेन; G2 M2–4 °तीक्ष्णेन; G3 °दृप्तेन; M1 °शितेन (for °दृढेन). K4 [अ]सितेन; Dn1 D4.5 T2 सितेन; T3.4 G1.2 M दृढेन (for शितेन). — ^{d}) K2 Dn D1.4.5 T4 G2 M [अ]पहरत्; D3 [अ]भ्याहनत् (for [अ]पाहरत्). — For 62^{cd}, T3 subst. :

95* शिरश्चिच्छेद बाणेन भल्लेन नतपर्वणा ।

63 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) K4 स (for

पुण्यक्षयमिव प्राप्य पतन्तं स्वर्गवासिनम् ॥ ६३
तस्यापकृष्टशीर्षं तच्छरीरं पतितं रथात् ।
रुधिरेणावसिक्ताङ्गं दृष्ट्वा सैन्यमभज्यत ॥ ६४
विचित्रकवचे तस्मिन्हते मद्रनृपानुजे ।
हाहाकारं विकुर्वाणाः कुरवो विप्रदुद्रुवुः ॥ ६५
शल्यानुजं हतं दृष्ट्वा तावकास्त्यक्तजीविताः ।
ः पाण्डवभयाद्रजोध्वस्तास्तथा भृशम् ॥ ६६
तांस्तथा भज्यतस्त्रस्तान्कौरवान्भरतर्षभ ।
शिनेर्नप्ता किरन्बाणैरभ्यवर्तत सात्यकिः ॥ ६७

तमायान्तं महेष्वासमप्रसह्यं दुरासदम् ।
हार्दिक्यस्त्वरितो राजन्प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ ६८
तौ समेतौ महात्मानौ वार्ष्णेयावपराजितौ ।
हार्दिक्यः सात्यकिश्चैव सिंहाविव मदोत्कटौ ॥ ६९
इषुभिर्विमलाभासैश्छादयन्तौ परस्परम् ।
अर्चिर्भिरिव सूर्यस्य दिवाकरसमप्रभौ ॥ ७०
चापमार्गबलोद्धूतान्मार्गणान्वृष्णिसिंहयोः ।
आकाशे समपश्याम पतंगानिव शीघ्रगान् ॥ ७१
सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः । C. 9. 937 B. 9. 17. 74 K. 9. 16. 70

तद्). — ^{b}) D8 यथा; T1. 2 रणे; T3. 4 G3 धरात् (sic) (for रथात्). — K4 Dn1. n2 D6 M3 om. (hapl.) 63^{c}–64^{b}; Dn3 reads the same on marg. M1 damaged for 63^{cd}. — ^{c}) D3. 10. 11 T4 अनु- (for इव). — ^{d}) D4 -वासिनः (for -वासिनम्). Ś1 K1. 2 पतन्स्व- (K2 °न्दु)र्गान्नरोत्तमः; D1 पतेत्स्वर्गादिवामरः; D3. 10. 11 T1. 2 पतन्स्व(T1. 2 पुनः स्व)र्गादिव च्युतः; T3 G M2. 4 पततः स्वर्गवासिनः; T4 पततामुपवासिनः.

64 B2 missing (cf. v. l. 39). K4 Dn1. n2 D6 M3 om. 64^{ab} (cf. v. l. 63). D1 om. 64. Dn3 reads 64^{ab} on marg. — ^{a}) D4 [अ]पभृत-; D8 °कृष्टं; D10. 11 G2 °कृत्त- (for °कृष्ट-). K3 -शीर्षस्तु; D4 G1. 3 M1 -मूर्धानं; D10. 11 G2 -शीर्षं तु; T3. 4 M2 -मूर्धं तत्; M4 -मूर्ध्नस्तत् (for -शीर्षं तत्). Ś1 K1. 2 मद्रराजानुजस्यापि. — ^{b}) M1 देहं च (for शरीरं). Ś1 K1. 3 T1. 2 अपतद्; Dn3 D2 पातितं (for पतितं). T3 G2 धरात् (sic) (for रथात्). K2 पतमानं शिरो रथात् (= 63^{b}). — ^{c}) D3 विसिक्तांगं; D4. 9 च सिक्तांगं.

65 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) Ś1 K1. 2 तदा ह(K2 °स्मिन्ह)ते महावीरे. — ^{b}) Ś1 K1 तस्मिन्; K2 तदा (for हते). Ś1 K B1. 3. 5 D6. 8. 9 मद्रनृपात्मजे; D1 S मद्राधिपानुजे (for मद्रनृपा°). D4 पतिते मद्रकेश्वरे.) D3. 6. 10, 11 T1 प्रकुर्वाणाः; T3. 4 G2. 3 प्रकुर्वतः; M स्म कुर्वतः (for विकुर्वाणाः). — M1 damaged for 65^{d}–66^{a}. — ^{d}) D3 वै प्र-; D9 संवि-; D10. 11 [ऽ]भिप्र-; M (M1 damaged) संप्र- (for विप्र-). Ś1 K1. 2 तव सैन्या विदुद्रुवुः; G1. 3 पुनरेव प्रदुद्रुवुः.

66 B2 missing (cf. v. l. 39). M1 damaged for 66^{a}. — ^{b}) Ś1 K1–3 तावका भरतर्षभ. — ^{c}) D1 व्यद्रवन् (for वित्रेसुः). — ^{d}) Dn D2. 5. 6 राज्ञ(D2. 6 °जं)-त्रस्तास्; T1. 2 सर्वे ध्वस्तास्; G1. 3 प्रविध्वस्तास्; M3 रजोध्वस्तं (for °ध्वस्तास्). D3. 4. 10. 11 G2. 3 तदा; M1 ततो (for तथा). Ś1 K1. 2 पलायनकृतोद्यमाः; D1 मृगाः सिंहभयादिव; T4 रजोध्वस्ताः प्रदुद्रुवुः.

67 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) D4 तत्र; D8 तस्मात् (for त्रस्तान्). D3. 10. 11 S तांस्तथा (D11 T2. 3 G2 °दा) भज्यमानांस्तु. — For 67^{ab}, Ś1 K1. 2 subst.:

96* तत्सैन्यं तव पुत्रस्य विद्रुतं सर्वतो भयात् ।

— ^{c}) D1. 2 शनेर् (for शिनेर्). T3 [आ]किरद् (for किरन्). T3. 4 G1 M बाणान् (for बाणैर्). — ^{d}) Ś1 K1. 2 D2. 4 G2 अभ्यवर्षत; K4 °धावत (for °वर्तत).

68 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) M1 damaged. B5 महेष्वासो. T3. 4 G M2–4 तमापतंतं शीघ्रेपुम् (M3 °घ्रास्त्रम्). — ^{b}) Ś1 K1–3 अप्रमेयं; K4 B5 D11 दुष्प्रसह्यं; D4 असह्यं सु-; T1. 2 अप्रमत्तं; T3. 4 G2 सात्यकिं तु (T4 सु-); G1. 3 M2–4 अप्रधृष्यं (for °सह्यं). — ^{c}) ... राजा (for राजन्). — ^{d}) M2 अभ्यगृह्णाद्.

69 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) K4 संमतौ (for समेतौ). — ^{b}) D10. 11 वार्ष्णेयौ वरवाजिनौ. — ^{c}) D1 कृतवर्मा सात्यकिश्च. — ^{d}) K3–5 B4 D1, 3, 4, 8, 10. 11 S (except T4) बलोत्कटौ.

70 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 70. — ^{a}) M1 damaged. Dn1. n3 D5. 8 विमलाभासौ (for °भासैश्). — ^{b}) D3 G1 corrupt. — ^{c}) K1 B5 Dn1 D2–4 आर्चिभिर् (for अर्चिर्भिर्). — ^{d}) D10. 11 -प्रभैः (for -प्रभौ).

71 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) K4. 5 D8 -बलोद्भूतान्; G1. 3 -गणाधूतान्; M1 -समुद्भूतान्. — ^{c}) Dn D2. 6 समदृश्येतां; D5 °दृश्येय; T4 संप्रपश्यामि;

C. 9. 938
B. 9. 17. 35
K. 9. 16. 70

चापमेकेन चिच्छेद हार्दिक्यो नतपर्वणा ॥ ७२
तन्निकृत्तं धनुः श्रेष्ठमपास्य शिनिपुंगवः ।
अन्यदादत्त वेगेन वेगवत्तरमायुधम् ॥ ७३
तदादाय धनुः श्रेष्ठं वरिष्ठः सर्वधन्विनाम् ।
हार्दिक्यं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ७४
ततो रथं युगेषां च छित्त्वा भल्लैः सुसंयतैः ।
अश्वांस्तस्यावधीत्तूर्णमुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ ७५
मद्रराजे हते राजन्विरथे कृतवर्मणि ।
दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ ७६
तत्परे नावबुध्यन्त सैन्येन रजसा वृते ।
बलं तु हतभूयिष्ठं तत्तदासीत्पराङ्मुखम् ॥ ७७
ततो मुहूर्तात्तेऽपश्यन्रजो भौमं समुत्थितम् ।
विविधैः शोणितस्रावैः प्रशान्तं पुरुषर्षभ ॥ ७८
ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा भग्नं स्वबलमन्तिकात् ।

G2 समपश्यामः; M2–4 °दृश्याम (for °पश्याम). Editions आकाशगानपश्याम. — ^{d}) Dn D3 पतंगाविव शीघ्रगौ.

72 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) Dn1. n2 हत्वा (for विद्ध्वा). — ^{b}) D5 चापि (for चास्य). D10 शिरः (for शरैः). — M1 damaged for 72^{c}.

73 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) K4 T3 तन्निकृतं (T3 °त्य); Dn D5 निकृत्तं च; D2 निर्कृत च; D3. 4 तन्निष्कृत्य (D4 °त्य) (for °कृत्तं). D5 om. (hapl.) from श्रेष्ठ up to धनुः (in 74^{a}). — B1 reads 73^{b}–74^{a} on marg. — ^{d}) K4 B (B2 missing) D8. 9 बलवत्तरम् (for वेग°). D1 वेगवत्तरसा युधि; S धनुर्जलदनिस्वनं.

74 B2 missing (cf. v. l. 39). D5 om. up to धनुः (cf. v. l. 73). T3. 4 G om. 74^{ab}. B1 reads 74^{a} on marg. — ^{a}) B1 उपादाय (for तदा°). — ^{b}) K4. 5 D2 T1. 2 वरिष्टं. — ^{d}) K3 प्रातिविध्यत्. D6 स्तनांतरं. — After 74, D3 reads 58.

75 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) M1 damaged. K2 Dn1. n2 रथ- (for रथं). Ś1 K1 ततो रथयुगेषाश्च; S (M1 damaged) ततो युगं र(M3 °गर)थेषां च. — ^{b}) Dn1. n3 D2. 5. 6 भित्त्वा; M4 हित्वा (for छित्त्वा). B (B2 missing) D8. 9 सुप(D8 स प)त्रिभिः; Dn च संयुगे; D1 सुतेजितैः; D2. 5 च संयुतैः; D4 T1. 2. 4 G M2–4 सुसं(D4 च सं-; M3 स सं)शितैः; T3 सुसंहितैः (for °यतैः). — ^{c}) D3 corrupt. K4 T4 अस्य; T2. 3 G M2–4 चास्य (for तस्य). T1 अश्वांश्च न्यवधीत्तूर्णं. — ^{d}) D1 T1. 4 G2. 3 M1. 3 तथोभौ; D3 तावुभौ; D4 T2. 3 G1 M2. 4 ततोभौ (for उभौ च). Ś1 K1 प्रार्ष्टि-; D4 पाणि-; T2 प्राष्टि-; T4 G2. 3 M प्राष्ठि- (for पार्ष्णि-). — After 75, Dn3 (marg.) D2. 4. 8–11 S ins.:

97* हार्दिक्यं विरथं दृष्ट्वा कृपः शारद्वतः प्रभो ।
अपोवाह ततः क्षिप्रं रथमारोप्य वीर्यवान् ।

[(L. 1) Dn3 D2, 8, 9, 11 ततस्तं (for हार्दिक्यं). M1 तपः (sic) (for कृपः). D4 प्रभुः; D10 तथा (for प्रभो). D9 कृपस्य च ततः प्रभो (for the post. half). — (L. 2) D4 T1 G आपोवाह; M1 अतो° (for अपो°). D4 शीघ्रं (for क्षिप्रं). T3. 4 वै तदा (for वीर्यवान्).]

76 B2 missing (cf. v. l. 39). K1 om 76^{ab}; M1 damaged for the same. — ^{a}) D1 ततः शल्ये (for मद्रराजे). Ś1 तस्मिन्; K3 शल्ये; T3. 4 G M (M1 damaged) वीरे (for राजन्). — ^{d}) D4 भीतम्; M3 कृतम् (for पुनर्). T4 आयात् (for आसीत्).

77 B2 missing (cf. v. l. 39). Ś1 K1–3 D8. 10 om. (hapl.) 77. D1 om. 77–84. — ^{a}) B1 D9 अपरे; T1. 2. 4 G स्वे परे (for तत्परे). K4. 5 B4. 5 D2. 6. 11 [अ]न्वबुध्यंत; Dn D5 [अ]न्वयुध्यंत (Dn3 °ते); D3 [अ]नुबुध्यंत (for [अ]व°). T3 स्वान्पराञ्चावबुध्यतः. — ^{b}) B1. 4 Dn D2. 5. 9 सैन्ये च; T3. 4 G2 सैन्ये तु (for सैन्येन). K4 B3 M1 वृताः; B5 च ते; D4 वृतं (for वृते). — ^{c}) B4 T1. 2 च (for तु). D4 बलं सर्वत्र भूयिष्ठं. — ^{d}) K4. 5 D3 T1. 2 G M2–4 त्रस्तम्; D6 हतम्; T3. 4 तूर्णम्; M1 सर्वम् (for तत्तद्). D4 त्रस्तं चासीद्विशां पते.

78 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 78 (cf. v. l. 77). — ^{a}) T3. 4 G2 मुहूर्तं. Ś1 K2 तु तद्भौमं (hypermetric); K1 तद्भौमं; Dn D2. 5. 6 सैन्यस्य; D3 अपश्यन्; D9 तं पश्यन् (for तेऽपश्यन्). — ^{b}) D4 corrupt. Ś1 K1. 2 तत्र; Dn1. n3 घोरं; D6 भूमौ (for भौमं). Dn खमुत्थितं; D3 समुच्छ्रितं (for °त्थितम्). — M1 damaged for 78^{cd}. — ^{c}) D3 विविध- (for विविधैः). K5 Dn D4. 5 शोणितश्रावैः; D8 °तास्रावैः (for °तस्रावैः). — ^{d}) D3 पश्यतं (sic); D11 प्रसिक्तं (for प्रशान्तं). T1. 2 भरतर्षभ (for पुरुष°). — For 78^{cd}, S (except T1. 2; M1 damaged) subst.:

98* विविधान्सरितश्चोघाञ्शोणितस्य विशां पते ।
[M2–4 स्रवतश्च (for सरि°). G2 M2. 3 चौघाम्.]

जवेनापततः पार्थानेकः सर्वानवारयत् ॥ ७९
पाण्डवान्सरथान्दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
आनर्तं च दुराधर्षं शितैर्बाणैरवाकिरत् ॥ ८०
तं परे नाभ्यवर्तन्त मर्त्या मृत्युमिवागतम् ।
अथान्यं रथमास्थाय हार्दिक्योऽपि न्यवर्तत ॥ ८१
ततो युधिष्ठिरो राजा त्वरमाणो महारथः ।
चतुर्भिर्निजघानाश्वान्पत्रिभिः कृतवर्मणः ।
विव्याध गौतमं चापि षड्भिर्भल्लैः सुतेजनैः ॥ ८२
अश्वत्थामा ततो राज्ञा हताश्वं विरथीकृतम् ।
समपोवाह हार्दिक्यं स्वरथेन युधिष्ठिरात् ॥ ८३
ततः शारद्वतोऽष्टाभिः प्रत्यविध्यद्युधिष्ठिरम् ।
विव्याध चाश्वान्निशितैस्तस्याष्टाभिः शिलीमुखैः ॥ ८४
एवमेतन्महाराज युद्धशेषमवर्तत ।
तव दुर्मन्त्रिते राजन्सहपुत्रस्य भारत ॥ ८५
तस्मिन्महेष्वासवरे विशस्ते
संग्राममध्ये कुरुपुंगवेन ।
पार्थाः समेताः परमप्रहृष्टाः
शङ्खान्प्रदध्मुर्हतमीक्ष्य शल्यम् ॥ ८६ C. 9. 953 B. 9. 17. 90 K. 9. 16. 85

79 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 79 (cf. v. l. 77). — ^{b}) D2 स्वबळम्; D3 च बलम्. G1 वाहनं स्वबलंतिकात् (sic); G3 वाहनं स्वलमंतिका (sic). — ^{c}) Ś1 K1. 2 [अ]भ्यपतत्; Dn [आ]पतितः (for °ततः). — ^{d}) D9 एकः स च निवारयत्.

80 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 80 (cf. v. l. 77). — ^{a}) D4 सर्वान् (for दृष्ट्वा). — ^{b}) D4. 5 दृष्टद्युम्नं. D4 पातितं (for पार्षतम्). Dn भग्नं स्वबलमंतिकात् (= 79^{b}). — ^{c}) D2 corrupt. Ś1 K1. 2 सात्यकिं च; K3 युधिष्ठिरं; K4. 5 अत्यर्थं च; Dn D6 आनर्च्छेत्तान्; D3 आवर्तय; D5 कुरुराजो; M धार्तराष्ट्रो (M1 °ष्ट्रं) (for आनर्तं च). Dn D3. 6 M दुराधर्षः. — D7 commences from 80^{d}. M1 damaged for 80^{d}–81^{a}. — ^{d}) K4. 5 D2. 4 शतैर्; Dn2. n3 D5. 7 T2 सितैर् (for शितैर्). Ś1 K1–3 शरैर् (for बाणैर्). B4 Dn D2. 3. 5–7. 10. 11 T3. 4 G अवारयत्.

81 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 81 (cf. v. l. 77). — ^{a}) M1 damaged. K3 D3. 7–9 परेण (for परे न). T1. 2 [अ]त्यवर्तत; T3 G1. 3 M (M1 damaged) [अ]न्ववर्तत; G2 [अ]न्वमन्यंत (for [अ]भ्यवर्तन्त). T4 तं परेता न्यवर्तत. — ^{b}) K1 मत्वा; B1 मर्त्यान्; D3. 7 मृत्यो; T1 मर्त्यौ; G2 नरा (for मर्त्या). B1 D2. 3 मृत्युर् (for मृत्युम्). B4 [अं]तकं; Dn D2. 5–7 [उ]द्धतं; D4 [आ]हवे (for [आ]गतम्). — ^{c}) B1 D4 [अ]न्य- (for [अ]न्यं). — ^{d}) T3. 4 G1. 2 M स; G3 सं- (for ऽपि). D3 निवर्तत. Dn हार्दिक्योतिजवं ततः; D2. 5. 7 हार्दिक्योमितविक्रमः. — After 81, D2. 5 ins.

99* प्रगृह्य च धनुर्घोरमभ्यधावद्युधिष्ठिरम् ।

82 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 82 (cf. v. l. 77). — ^{a}) Ś1 K1. 2 राजंस् (for राजा). — ^{b}) D2 चरमाणो. M1 महाबलः (for °रथः). — ^{c}) K2 corrupt. Ś1 K1. 3 चतुरो (for चतुर्भिर्). Dn1 च (for नि-). — ^{d}) K3 कृतवर्मणि. — ^{e}) D2 विशल्या; T1 G1 विव्याथ (for विव्याध). T4 गौतमस्यापि. — ^{f}) Ś1 K1–3 transp. षड्भिः and भल्लैः. D5. 7 सुतेजसैः.

83 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 83 (cf. v. l. 77). — ^{a}) Ś1 K1. 2 तदा (for ततो). K4 Dn D6. 7 T4 राजन् (for राज्ञा). — ^{b}) T3 विसूताश्वरथं कृतं. — ^{c}) K3. 4 B (B2 missing) D3. 4. 7–11 तमपोवाह; K5 तमथो° (for समपो°). S (except T1. 2) हार्दिक्यं समपोवाह (T3 °मुपावहत्). — ^{d}) D9 सुरथेन. Dn D5–7 महाबलः (for युधिष्ठिरात्).

84 B2 missing (cf. v. l. 39). D1 om. 84 (cf. v. l. 77). — ^{a}) D3. 4 सारद्वतो. D10. 11 षड्भिः (for ऽष्टाभिः). Ś1 K1–3 ततः शा(K2 श)रद्वतीपुत्रः. — D4 om. 84^{cd}. — ^{c}) T1 G विव्याथ. D7 विव्याध राजंस्. — ^{d}) B (B2 missing) Dn1. n3 D2. 3. 5–8 तथा (for तस्य). Ś1 K1. 3 राज्ञः (for [अ]ष्टाभिः).

85 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) Ś1 K1. 2 नवभि*****. — ^{b}) Ś1 K1–3 हत-; M2–4 युद्धं (for युद्ध-). M1 तेषां युद्धम***. — Dn2 om. 85^{c}. M1 damaged for 85^{cd}. — ^{c}) T3 दुर्मंत्रिणो (for °ते). S (M1 damaged) घोरं (for राजन्). — ^{d}) D3 सिंह-; T G तव (for सह-). M3. 4 सुपुत्रस्य च भारत.

86 B2 missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) T2 अस्मिन् (for तस्मिन्). K2 D10. 11 -धरे (for -वरे). Ś1 K2 प्रसक्ते; K1 प्रमंथे; D4 विशिष्टे; T3 G2 प्रशस्ते (for विशस्ते). — ^{b}) Ś1 K1. 2 तेनैव राज्ञा (for संग्राममध्ये).

C. 9. 954
B. 9. 17. 91
K. 9. 16. 86

युधिष्ठिरं च प्रशशंसुराजौ
पुरा सुरा वृत्रवधे यथेन्द्रम् ।
चक्रुश्च नानाविधवाद्यशब्दा-
न्निनादयन्तो वसुधां समन्तात् ॥ ८७

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ समाप्तं शल्यवधपर्व ॥

१७

संजय उवाच ।
शल्ये तु निहते राजन्मद्रराजपदानुगाः ।
रथाः सप्तशता वीरा निर्ययुर्महतो बलात् ॥ १
दुर्योधनस्तु द्विरदमारुह्याचलसंनिभम् ।
छत्रेण ध्रियमाणेन वीज्यमानश्च चामरैः ।
न गन्तव्यं न गन्तव्यमिति मद्रानवारयत् ॥ २
दुर्योधनेन ते वीरा वार्यमाणाः पुनः पुनः ।
युधिष्ठिरं जिघांसन्तः पाण्डूनां प्राविशन्बलम् ॥ ३
ते तु शूरा महाराज कृतचित्ताः स्म योधने ।
धनुःशब्दं महत्कृत्वा सहायुध्यन्त पाण्डवैः ॥ ४

D4 निहते तु शल्ये; S (except T1. 2) कुरुसत्तमेन (for °पुंगवेन). —^{c}) S (except G3) समस्ताः (for समेताः). B1 D9 परमं (for परम-). —^{d}) Dn D2. 5–7 T1. 2 च (for प्र-). Dn D2. 5–7 विनिहत्य; G2 प्रसमीक्ष्य (for हत°). Ś1 K1 शक्त्या*** हतमीक्ष्य शल्यं; K2 शक्त्या हतं तत्र समीक्ष्य शल्यं; D1 शंखान्प्रदध्मुर्गतशल्यचित्ताः.

87 B2 missing (cf. v. l. 39). —^{a}) Dn3 राजन् (for आजौ). — M1 damaged for 87^{bc}. —^{b}) Ś1 K1–3 D4 सुरासुरा; Dn1. n2 D2. 5–7 पुरा यथा; D10. 11 पुरा कृते; T1. 2 शूराः सुरा (for पुरा सुरा). Dn D2. 5–7 महेंद्रं (for यथेन्द्रम्). —^{c}) K3 -व्याघ्र-; T3. 4 G M2–4 -शंख- (for -वाद्य-). D3 -शब्दं (for -शब्दान्). Ś1 K1. 2 तत्रोदभूत्तूर्यमहानिनादः. —^{d}) Ś1 प्रकंपयन् (submetric); K1. 2 प्रकंपयन्वै; Dn D1. 3. 5–7 T3 G1 M2–4 विनादयंतो; D9 ननाद°; M1 विदार° (for निनाद°). D1 च वीराः; D3. 10. 11 समेताः (for समन्तात्).

Colophon: B2 missing. — *Sub-parvan :* Ś1 K1–3. 5 B1 D1. 2. 4. 7. 9–11 शल्यवध. — *Adhy. name :* T1 M2–4 शल्यानुजवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 D11 S 17; Dn D4. 10 16 (as in text). — *Śloka no. :* Dn1 87; Dn2. n3 D5 86.

17

1 ^{a}) K4. 5 शल्ये च; D2. 10 शल्येथ; D8 शल्येन; D4 T4 शल्ये वि- (for शल्ये तु). D5. 7 निहिते (for निहते). T3 G M शल्ये निपतिते राजन्. —^{c}) T3. 4 G2, 3 M -शतं; G1 -दृशा (for -शता). T3. 4 G योधा (for वीरा). D1 रथैः सप्तशतैर्वीरा. —^{d}) D10 स्म हता (for महतो). D7 बळात्. D4 S (except T1. 2) निर्ययुः (G1 दुद्रुवुः) क्रोधमूर्छिताः.

2 ^{a}) T4 सुयोधनस् (for दुर्यो°). D7 च (for तु). —^{b}) D2 गिरि- (for [अ]चल-). —^{d}) K3 D3 T1 वीज्यमानैश् (for °मानश्). D4 सु-; T1. 2 तु (for च). — K4 om. 2^{e}–3^{d}. —^{e}) D7 reads the first न गन्तव्यं on marg. (*sec. m.*). —^{f}) D2 एवं (for इति). D10 माद्रान्. D4 उवाच ह; M3 अधारयत् (for अवा°). Dn D5–7 मद्रकानेव वारयत् (Dn1 °यन्).

3 K4 om. 3 (cf. v. l. 2). —^{a}) T3 G2 धीरेण; T4 G1. 3 M वीरेण (for ते वीरा). —^{b}) B2 समंततः; D5. 7 M1 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). K2 Dn1. n2 om. (hapl.) one पुनः. — K5 om. 3^{cd}. G1. 3 om. 3^{c}–6^{b}. —^{c}) Dn D2. 5. 6. 7 (marg. as in text) जिगीषंतः (for जिघांसन्तः). —^{d}) D3 corrupt. D4 पांडवं (for पाण्डूनां). Dn D2. 4. 8. 10 T2. 4 M3 प्रा(D10 प्र)विशद्; T3 प्राकिरन्; M1 प्रवि** (for प्राविशन्). D2. 7 बळं.

4 G1. 3 om. 4 (cf. v. l. 3). —^{a}) M1 damaged. B Dn D2. 5. 6. 8. 9 तत्र (for ते तु). T4 वीरा (for शूरा). —^{b}) K4 कृतयोधाः; G2 °चिंताः (for °चित्ताः). K3 T1 च (T1 तु) योधने; B Dn D2. 5–9 T2. 4 G2 सुयोधने (Dn °नैः; D6. 8 °नाः); D1. 7 (marg. *sec. m.*) रणं प्रति; D3. 10. 11 च साधने; D4 स्म संयुगे (for स्म योधने). —^{d}) T3. 4 M समयुध्यंत (for सहा°).

5 G1. 3 om. 5 (cf. v. l. 3). —^{a}) T1. 2 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). K3–5 B D (except D1) M1 च; T4 वि-

श्रुत्वा तु निहतं शल्यं धर्मपुत्रं च पीडितम् ।
मद्रराजप्रिये युक्तैर्मद्रकाणां महारथैः ॥ ५
आजगाम ततः पार्थो गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
पूरयन्रथघोषेण दिशः सर्वा महारथः ॥ ६
ततोऽर्जुनश्च भीमश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
सात्यकिश्च नरव्याघ्रो द्रौपदेयाश्च सर्वशः ॥ ७
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाञ्चालाः सह सोमकैः ।
युधिष्ठिरं परीप्सन्तः समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ८
ते समन्तात्परिवृताः पाण्डवैः पुरुषर्षभाः ।
क्षोभयन्ति स्म तां सेनां मकराः सागरं यथा ॥ ९
पुरोवातेन गङ्गेव क्षोभ्यमाना महानदी ।
अक्षोभ्यत तदा राजन्पाण्डूनां ध्वजिनी पुनः ॥ १०
प्रस्कन्द्य सेनां महतीं त्यक्तात्मानो महारथाः ।
वृक्षानिव महावाताः कम्पयन्ति स्म तावकाः ॥ ११
बहवश्चुक्रुशुस्तत्र क्व स राजा युधिष्ठिरः ।
भ्रातरो वास्य ते शूरा दृश्यन्ते नेह केचन ॥ १२
पाञ्चालानां महावीर्याः शिखण्डी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नोऽथ शैनेयो द्रौपदेयाश्च सर्वशः ॥ १३ C. 9. 967 B. 9. 16. 13 K. 9. 17. 12

(for तु). $D_{3.5.7}$ निहितं (for निहतं). —^{b}) T_3 G_2 M_{2-4} धर्मराजं (for °पुत्रं). K_4 पांडवं; $D_{1.7}$ (marg.) वेष्टितं (for पीडितम्). D_2 धर्मपुत्रेण पीडितं; T_4 मद्रराजं प्र°. — K_2 reads 5^{c} twice. —^{c}) K_3 मंत्रराज- (for मद्र°). K_4 D_4 -प्रियैर्युक्तैर्; B (except B_2) Dn $D_{2.5-7}$ -प्रियास(D_6 °यु)क्तैर्; D_8 -प्रियाशक्तौ; T_3 -प्रियैर्युग्यैर्; T_4 -प्रियैर्युक्ते; G_2 -प्रियैर्मुख्यैर्. —^{d}) K_2 $D_{3.8}$ मद्रकानां. M_1 मद्रराजपदानुगैः.

6 $G_{1.3}$ om. 6^{ab} (cf. v. l. 3). —^{a}) T_2 आजघान (for °गाम). —^{b}) $Dn_{2.n3}$ $D_{1.4.5.7}$ गांजीवं. $Ś_1$ K_1 D_1 व्याक्षिपन्; $K_{3.4}$ $D_{3.4.8.9}$ वि(K_3 D_4 व्या)क्षिपद् (for °पन्). —^{d}) D_2 महायशाः (for °रथः). $D_{1.7}$ (marg. *sec. m.*) गगनं च वसुंधरां.

7 ^{c}) K_4 -व्याघ्र. —^{d}) T_3 सर्वतः; T_4 पांडवाः (for सर्वशः).

8 D_6 reads 8–11 twice (without var.). —^{a}) Dn_1 दृष्टद्युम्नः. —^{b}) K_4 पंचालाः; D_2 पांचाल्यः; D_7 पांचाळाः; T_{1-3} G_1 पांचालैः (for पाञ्चालाः). —^{c}) D_1 हि रक्षंतः; D_6 प्रीतिमंतः; **Ca** (gloss: रक्षितुमिच्छन्तः) परीप्सन्तः (as in text). —^{d}) M_1 lacuna for पर्यवारयन्.

9 For the repetition in D_6, cf. v. l. 8. M_1 lacuna for 9^{a}. —^{a}) G_2 तैः (for ते). D_4 परिवृत्तं. —^{b}) K_3 B D पांडवाः (for पाण्डवैः). $D_{1.3}$ पुरुषर्षभ; S (except T_2 M_1) °र्षभैः. —^{c}) D_3 corrupt. $B_{1.4.5}$ $D_{8.9}$ सेनां तां (by transp.); D_4 संक्रुद्धा; T_2 ते सेनां. — After 9, B (except B_2) Dn $D_{2.3.5.7-10}$ read 11^{cd}.

10 For the repetition in D_6, cf. v. l. 8. D_1 om. 10–14. —^{a}) D_4 corrupt. D_8 पुरावातेन. —^{b}) $K_{3.5}$ B_4 Dn $D_{2-7.10.11}$ T G $M_{2.4}$ क्षोभ्यमाणा; D_9 M_3 क्षोभमाणा (for क्षोभ्यमाना). D_3 महात्मना; D_4 पुनः पुनः (for महानदी). —^{c}) $B_{1.3.5}$ Dn $D_{5.7-9.11}$ व्यक्षोभ्य(Dn D_8 °भ)त; $D_{2.6}$ व्य(D_6 वि)क्षोभयन्; D_4 आक्षोभ्यत (for अक्षो°). Dn_3 $D_{2.5-7}$ $T_{1.2}$ महाराज; T_3 ततो राजन्; T_4 महाराजन् (for तदा रा°). —^{d}) D_7 ध्वजनी. $D_{8.11}$ ततः; D_{10} तदा (for पुनः).

11 For the repetition in D_6, cf. v. l. 8. D_1 om. 11 (cf. v. l. 10). T_4 om. 11^{ab}. —^{a}) G_1 प्रास्कंद (for प्रस्कन्द्य). D_4 S (T_4 om.) transp. सेनां and महतीं. $Ś_1$ $K_{1.2}$ प्रस्कंद्य(K_2 °द)मानां महतीं. —^{b}) K_3 B D (except D_4; D_1 om.) महात्मानो (Dn D_6 °नौ; D_3 °नं) (for त्यक्ता°). Dn महारथौ; D_4 M_{2-4} विशारदाः; $D_{5.7}$ महाबलाः (D_7 °ळाः) (for °रथाः). — B (except B_2) Dn $D_{2.3.5.7-10}$ read 11^{cd} after 9. —^{c}) Dn_1 $D_{2.4}$ वृक्षानीव. —^{d}) B_2 T_1 G_1 कंपयंतः स्म; D_3 °यन्निव (for °यन्ति स्म). B (except B_2) Dn $D_{2.3.5-10}$ T_3 $G_{2.3}$ तावकान् (for °काः).

12 D_1 om. 12 (cf. v. l. 10). Dn om. (? hapl.) 12^{a}–14^{b}. —^{a}) B $D_{8.9}$ प्रचुक्रुशुस्तत्र तत्र. —^{b}) D_3 क्वासौ; T_2 स्वेन; $T_{3.4}$ G M_{2-4} क्व च (for क्व स). T_4 राजन् (for राजा). —^{c}) K_3 corrupt. K_5 चास्य ते; B $D_{2.5.7-9}$ पांडवाः (for वास्य ते). D_4 भ्रातरौ वास्य तौ शूरौ. —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} वेह; T_2 ये तु; $G_{1.3}$ M न च (for नेह). $K_{4.5}$ $D_{5.7.8}$ किंचन; B_3 D_8 T_1 G_3 केन च; T_4 केनचित् (for केचन). D_4 न हि पश्यंति केचन; G_2 दृश्यंते समरे न च.

13 D_1 om. 13 (cf. v. l. 10). Dn om. 13 (cf. v. l. 12). D_6 om. 13^{ab}. $D_{3.10.11}$ transp. 13^{ab} and

C. 9. 968
B. 9. 18. 14
K. 9. 17. 13

एवं तान्वादिनः शूरान्द्रौपदेया महारथाः ।
अभ्यघ्नन्युयुधानश्च मद्रराजपदानुगान् ॥ १४
चक्रैर्विमथितैः केचित्केचिच्छिन्नैर्महाध्वजैः ।
प्रत्यदृश्यन्त समरे तावका निहताः परैः ॥ १५
आलोक्य पाण्डवान्युद्धे योधा राजन्समन्ततः ।
वार्यमाणा ययुर्वेगात्तव पुत्रेण भारत ॥ १६
दुर्योधनस्तु तान्वीरान्वारयामास सान्त्वयन् ।
न चास्य शासनं कश्चित्तत्र चक्रे महारथः ॥ १७
ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरब्रवीत् ।
दुर्योधनं महाराज वचनं वचनक्षमः ॥ १८
किं नः संप्रेक्षमाणानां मद्राणां हन्यते बलम् ।
न युक्तमेतत्समरे त्वयि तिष्ठति भारत ॥ १९
सहितैर्नाम योद्धव्यमित्येष समयः कृतः ।
अथ कस्मात्परानेव घ्नतो मर्षयसे नृप ॥ २०

13^{cd}. —^{a}) K2 पंचालानां; K4. 5 B D4. 5. 7–9 पां(K4 B5 D4. 9 पं)चाला (D7 °ळा) वा; D2. 3. 10. 11 M1 पां(D2. 3 पं)चालाश्च (for पाञ्चालानां). Ś1 K1–3 महावीराः; T2–4 G M2. 4 °वीर्यैः; M3 °वीरः (for °वीर्यैः). —^{b}) D4 शिषंडी. K2–5 B D4. 5. 7. 8 वा (for च). D4 महारथिः; D9 °रथाः (for °रथः). —^{c}) D4 च (for ऽथ). K4. 5 D5 सैनेयो; D4 सैन्येयो (for शैनेयो). —^{d}) B3. 4 D9 महारथाः; G2 च भारत (for च सर्वशः).

14 D1 om. 14 (cf. v. l. 10). Dn om. 14^{ab} (cf. v. l. 12). G2 om. 14^{a}–15^{b}. B4 reads 14^{ab} on marg. —^{a}) D9 corrupt. D7 तद्; M4 ते (for तान्). T2 वाजिनः (for वादिनः). B (except B4) D5. 7 T1. 2. 4 G1 शूरा (for शूरान्). —^{b}) K4 M3 द्रौपदेयान्. K4. 5 महारथान्; B (except B4) D8. 9 च सर्वशः; D4 महारथः; T3 युधिष्ठिरः (for महारथाः). —^{c}) Dn D2. 5–7 अभ्यधावन्प्र(Dn1 D2. 5 °न्प्र)धानं च (D2 °नाश्च); T1. 2 G1. 3 °धु(T2 G1 °घ्नु)र्युयुधुश्चैव; T3. 4 M °घ्नन्युयु(T4 °न्विवि)धुश्चैव. —^{d}) D9 माद्रीमद्र- (sic) (for मद्रराज-). K4 Dn D6. 7 -पदानुगाः (K4 °गः).

15 G2 om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). —^{a}) K4. 5 Dn D2–7. 11 T3. 4 G1 विमथिताः (D4 °तां) (for °थितैः). B D8. 9 रथैश्च पतितैः केचित्; D1. 7 (marg.) केचिच्छस्त्रैर्विमथितैः; G3 चक्रेषु मथिताः केचित्. —^{b}) Dn D5–7 छिन्ना; D2 शस्त्रैर् (for छिन्नैर्). K4. 5 महाभुजैः; B2 परश्वधैः; Dn महारथैः; D1. 7 (marg.) ध्वजैर्भुजैः; D2. 5. 6. 7 (orig.) महागजैः (for °ध्वजैः). —^{c}) D4 अभ्यदृश्यंत; D10. 11 ते दृश्यंतेपि; T1. 2 प्रादृश्यंतैव; T3. 4 G2 सर्वेदृश्यंत; G1. 3 M संप्रदृश्यंत (for प्रत्य°). —^{d}) D5. 7 निहिताः; T3 G1. 3 [अ]भिहताः (G1 °तैः); M3 निगताः (for निहताः). K1. 4 B1 T4 शरैः; T2 परे (for परैः).

16 ^{a}) Dn2. n3 D4 T3 M2–4 आलोड्य; D7 आळोक्य. D6 क्रुद्धो (for युद्धे). —^{b}) Dn D10 योद्धा; D5, 8, 9 योधान्; M2–4 यौधा (for योधा). B1 D9 सहस्रशः (for समन्ततः). D1 तावका योधसत्तमाः. —^{c}) D6 om. from वेगात्त up to ता (in 17^{a}). B Dn D2. 5. 7. 9 वीरास्; D4 S सर्वे (for वेगात्). D1 पलायिता वार्यमाणाः. — Dn D7 om. (hapl.) 16^{d}–17^{a}; D5 reads the same on marg. —^{d}) Ś1 K D1. 3. 4. 10 पुत्रेण तव (by transp.); D5 मद्रपुत्रेण.

17 Dn D7 om. 17^{a}; D6 om. up to ता (in 17^{a}) (for both, cf. v. l. 16). D5 reads 17^{a} on marg. —^{a}) K2 D1. 3. 10. 11 च (for तु). D4 संक्रुद्धो (for तान्वीरान्). —^{b}) D2 सांत्वयामास (for वारया°). D1 सत्वरं; D4 तावकान्; G1. 3 सारवत् (for सान्त्वयन्). —^{c}) K2 चाभि- (for चास्य). D3. 10 T3 केचित्; D11 योधाश्; T4 G किंचित् (for कश्चित्). —^{d}) D8. 10. 11 चक्रुर्. Ś1 K1 D3. 6. 8. 10 T3. 4 G1. 2 महारथाः; D11 समंततः (for महारथः).

18 ^{a}) K2 गंधार-. —^{c}) D9 महाराजन्; T3 G2. 3 °राजं (for °राज). —^{d}) K3 S वचनक्षमं (for °क्षमः).

19 ^{a}) B1–4 D8. 9 किं च नः; B5 Dn1 किंचन; D5 किंचिन्नः; D7 किं स्विन्नः; G2 M3 किं नु सं- (for किं नः सं-). K2. 4. 5 T2–4 किं नः (K4. 5 तु; T4 नु) संप्रेक्ष्यमाणा(K2 °ना)नां; Dn2. n3 D2. 6 किं च नः प्रे(Dn3 किं नः संप्रे)क्ष्यमाणानां. —^{b}) K4 हन्यतां (for °ते). D2. 7 बळं. —^{c}) D3 नियुक्तम् (for न युक्तम्). —^{d}) D10. 11 शासति (for भारत).

20 ^{a}) K3 D2. 5. 7 संहतैर् (for सहितैर्). D3. 10. 11 चापि; M एव (for नाम). T3 न च भीतैस्तु योद्धव्यम्; G2 सहैभिर्मम यो°. —^{b}) B (except B2) D8. 9 T1–3 G M2. 4 [ए]वं; Dn D2. 5. 7 नः; T4 M3 [ए]व (for [ए]ष). — G3 om. 20^{c}–21^{d}. —^{c}) M3 तस्मात् (for कस्मात्). T3. 4 G1. 2 M2. 4 स्मरन्; M3 सरन् (for परान्). B D1. 4. 8. 9 T1. 2 M1 एवं (for एव). K4. 5 अथ कर्मकरानेवं; Dn D2. 5–7 अक(D2. 5. 7 स क)स्मान्मद्रकानेवं. —^{d}) K3 यतो; Dn D2. 5–7 प्रभो

दुर्योधन उवाच ।
वार्यमाणा मया पूर्वं नैते चक्रुर्वचो मम ।
एते हि निहताः सर्वे प्रस्कन्नाः पाण्डुवाहिनीम् ॥ २१
शकुनिरुवाच ।
न भर्तुः शासनं वीरा रणे कुर्वन्त्यमर्षिताः ।
अलं क्रोद्धुं तथैतेषां नायं काल उपेक्षितुम् ॥ २२
यामः सर्वेऽत्र संभूय सवाजिरथकुञ्जराः ।
परित्रातुं महेष्वासान्मद्रराजपदानुगान् ॥ २३
अन्योन्यं परिरक्षामो यत्नेन महता नृप ।
एवं सर्वेऽनुसंचिन्त्य प्रययुर्यत्र सैनिकाः ॥ २४
संजय उवाच ।
एवमुक्तस्ततो राजा बलेन महता वृतः ।
प्रययौ सिंहनादेन कम्पयन्वै वसुंधराम् ॥ २५
हत विध्यत गृह्णीत प्रहरध्वं निकृन्तत ।
इत्यासीत्तुमुलः शब्दस्तव सैन्यस्य भारत ॥ २६
पाण्डवास्तु रणे दृष्ट्वा मद्रराजपदानुगान् । C. 9. 982 B. 9. 18. 27 K. 9. 17. 26

(for घ्नतो). D9.10 नृपः; T G1 M [ऽ]नघ (for नृप). G2 कुतो वा मर्षसे नृप.

21 G3 om. 21 (cf. v. l. 20). —b) B D2.5.6.8.9 नैव; Dn नैवं; T3 G1.2 न ते (for नैते). T3.4 G2 कुर्वन् (for चक्रुर्). K4 नृप (for मम). T1.2 नैते कुर्वंति शासनं. —c) D3 एतैर्हि; D5 एतेन; D7.10.11 एते वि-; T3.4 G1.2 M2–4 तथा ते; M1 त एते (for एते हि). K5 स्वहिताः; B D8.9 सहिताः; D3 निहिताः. —d) B1 D9 प्रस्कंदाः; Dn D4.7 G2 प्रस्कन्ना; D1.7 (marg. *sec. m.*) आश्रिताः; T3 प्रपन्नाः (for °स्कन्नाः). K5 Dn D7.10 G1 -वाहिनी (D10 °नीः) (for °नीम्). T1.2 प्र(T1 प्रा)स्कंदंतोरिवाहिनीं.

22 G1 om. the ref. After the ref., Dn D6 ins.:

100* वार्यमाणो (sic) मया पूर्वं न कृतं वचनं त्वया ।

[D6 न भर्तुः शासनं वचः (for the post. half).]

—a) D5 om. न भर्तुः शासनं. D3 भृत्य-; D4 T3 भर्तृ- (for भर्तुः). T1–3 G2.3 M शूरा; T4 योधा (for वीरा). —b) D9 T4 G2 [ऽ]कुर्वन् (for कुर्वन्ति). —c) D2.7 अळं. K3 Dn D2.3 क्रोधं; T1.2 Cv रोद्धुं; T3.4 G2.3 योद्धुं; G1 om. (for क्रोद्धुं). K2 D3.10.11 अथैतेषां; K4.5 D1 T1.2 M Cv तवैतेषां; B5 तथैवैषां; T3 ततो ह्येषां; T4 न तैस्तेषां; G1.3 न चैतेषां; G2 न ते तेषां (for तथैतेषां). D4 अलं क्रोधेन वै तेषां. —d) D3.5 नाथ; T2 नालं; G2 सायं (sic) (for नायं). D1.5.8 कालम्; D2.7 काळ (for काल). D4.6 उपेक्षितुः (D6 °तः); T2 °रितुं; T3 उपास्थिते (for उपेक्षितुम्).

23 a) B1.3.5 D8.9 T3.4 G3 M1 याम; G2 वयं (for यामः). D1.7 सर्वेपि; D2.5.9 G3 सर्वत्र; D3.4.10.11 सर्वे च (D4 नु) (for सर्वेऽत्र). K4 संयुज्य (for संभूय). — After 23^{a}, T4 reads 23^{cd} (transposed) for the first time, repeating it in its proper place. K4 om. 23^{c}–24^{b}. —c) Dn1.n2 D5.7 महेष्वासा; D2.3 M1 °ष्वास (for °ष्वासान्). T4 (first time) महेश्वासान्परित्रातुं. —d) Ś1 K1.3 -सहानुगान्; B4.5 -पुरोगमान्; Dn2.n3 D5–7 -वशानुगान् (D6 °गाः) (for -पदा°).

24 K4 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). —a) B (except B2) परिरक्षाम; D3 °रक्षंतो; D4 T3 G2 M चाभिरक्षामो; D8.9 परिरक्षाय; G1.3 चापि रक्षामो (for परिर°). —b) Ś1 D1–3 [अ]न्विताः; D4 भृशं; D9 नृपं; T4 (*sup. lin.* as in text) वृताः (for नृप). — Ś1 K1 lacuna for 24^{c}–25^{b}. K2 D4 om. 24^{cd}. —c) K3 सर्वं (for सर्वे). K3–5 Dn D1.2.6.8.9 T1–3 M1 तु; B3 G2 सु- (for ऽनु-). D5.7 एवं संचिंत्य सर्वे तु. —d) T2 प्रयामो (for प्रययुर्). D1 सर्व-; D9 मद्र-; T3 G2 तत्र (for यत्र).

25 Ś1 K1 lacuna for 25^{ab}. K2.3 B Dn1.n3 D1–3.5–8.10 T1–3 om. the ref. K4 om. 25^{ab}. —a) D3 उक्त्वा (for उक्तस्). D10.11 T4 G2 तदा (for ततो). T3 G3 राजन् (for राजा). K2 इत्युक्तस्ते सुतो राजन्. —b) D1.7 बळेन; T1.2 सैन्येन (for बलेन). Dn D2–5 नृप; T2 धृतः (for वृतः). K2 युद्धे शकुनिना तदा. —d) K3 कंपयंतो; S °यानो (for °यन्वै). D1 जगत्त्रयं (for वसुंधराम्). D3.10.11 कंपयन्निव मेदिनीं.

26 a) D4 T1.2 घ्नत (for हत). T3.4 G M घ्नत गृह्णी(M1 °ह्ण)त युध्यध्वं. —b) G3 प्रहरंति (for °रध्वं). K2 निवर्तत; T4 निगृह्णत (for निकृन्तत). —c) Dn2.n3 D1.3–5.7 तुमलः (D7 °ळः); D2 तुमुळः. K3 इत्यासीत्तुमुलं युद्धं. —d) D6 स्वसैन्यस्य च चक्षतः.

27 a) M2 तावकास् (for पाण्डवास्). D4 [ऽ]पि; T1.2 तान्; T3.4 G M च (for तु). S (except T1.2) राजन् (for दृष्ट्वा). D1 तथापि निहताः सर्वे. —b) B5 -पुरोगमान्; Dn1 D2.6.7 -वशानुगान्; D1 -पदानुगाः.

C. 9. 982
B. 9. 18. 28
K. 9. 17. 26

सहितानभ्यवर्तन्त गुल्ममास्थाय मध्यमम् ॥ २७
ते मुहूर्ताद्रणे वीरा हस्ताहस्तं विशां पते ।
निहताः प्रत्यदृश्यन्त मद्रराजपदानुगाः ॥ २८
ततो नः संप्रयातानां हतामित्रास्तरस्विनः ।
हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्वन्सहिताः परे ॥ २९
अथोत्थितानि रुण्डानि समदृश्यन्त सर्वशः ।
पपात महती चोल्का मध्येनादित्यमण्डलम् ॥ ३०
रथैर्भग्नैर्युगाक्षैश्च निहतैश्च महारथैः ।
अश्वैर्निपतितैश्चैव संछन्नाभूद्वसुंधरा ॥ ३१
वातायमानैस्तुरगैर्युगासक्तैस्तुरंगमैः ।
अदृश्यन्त महाराज योधास्तत्र रणाजिरे ॥ ३२
भग्नचक्रात्रथान्केचिदवहंस्तुरगा रणे ।
रथार्धं केचिदादाय दिशो दश विबभ्रमुः ।
तत्र तत्र च दृश्यन्ते योक्त्रैः श्लिष्टाः स्म वाजिनः ॥ ३३

T3 G2 M1.2.4 दृष्ट्वा मद्रपदानुगान्; M3 दृष्ट्वा मद्रराजपदानुगान् (hypermetric). — After 27^{ab}, D1 ins.:

101* पश्यतां तव पुत्राणां पाण्डुपुत्रैरसंभ्रमम् ।

— D1 om. 27^{c}–29^{b}. T2 om. (hapl.) 27^{c}–28^{d}. —^{c}) Ś1 K1.2 संहतान्. D2 सहिताश्च न्यवर्तत; T1 सहिता न ह्य°; T3 G1.3 M सहिताः संन्य°; T4 °ताः संनिपात्यंत; G2 निर्भीतिका निवर्तत. —^{d}) D7 corrupt. Dn सेनाम्; G3 बलम्; **Ca** (gloss: व्यूहविशेषम्) **Cv** (gloss: सेनामुखम्) गुल्मम् (as in text). Dn चोत्तमां (for मध्यमम्). T3 G2 गुल्ममध्यास्तु मध्यमं.

28 D1 T2 om. 28 (cf. v. l. 27). M1 om. 28. —^{a}) T3.4 G मुहूर्तात्तु; M2.4 ते मुहूर्तं (for °र्ताद्). T1 G1 वीर. —^{b}) Ś1 K1.3 B1.3 D4.8.9 हस्ताद्धस्तं; B5 हस्तारूढां; Dn D2.5.7 तावकाश्च (Dn1 D7 °कांश्च); D6 तावकाथ; D10.11 T3 G M3 **Cv** हस्ताहस्ति; T1 हतदर्पा; T4 हस्तं हस्ता; **Ca** (gloss: झटिति) हस्ताहस्तं (as in text). —^{c}) D6 निहिताः (for निहताः).

29 D1 om. 29^{ab} (cf. v. l. 27). B4 lacuna for 29^{ab}. —^{a}) K4 ततोनुसंप्रयातान्नो. —^{b}) K5 B1.5 Dn D5–8 हतमद्रास्; B2 D2–4 T4 हता मद्रास् (for हतामित्रास्). G3 M1 तपस्विनः (for तर°). —^{c}) K4.5 दृष्ट्वा; D1 ततः (for हृष्टाः). Ś1 K1–3 कलकला-; D7 किळकिळा-; S (except G1) किलिकिला-. —^{d}) K4 संहिताः (for सहिताः). K3 परैः (for परे). D1 पांडवाश्चक्रिरे मुदा; S (except T1.2) अकुर्वंत रणे परे.

30 D3 om. 30^{a}–31^{b}. —^{a}) Ś1 K1 अथोत्थिता*; K4.5 ततस्ततो हि (for अथोत्थितानि). Ś1 K1.3 दंडानि; K2 Dn2 रुंढानि; K5 D9 T1 G1.3 मुंडानि; Dn1.n3 रुंठानि; T2 युद्धानि; T3.4 G2 कुंडानि (for रुण्डानि). D10.11 उत्थितानि कबंधानि; M अथो(M1 °त्रो)त्थितान्यु(M1 °न्य)रुंडानि. —^{b}) Ś1 K1.3–5 सर्वतः; S भारत (for सर्वशः). Dn D2.5–7 कबंधानि सहस्रशः. —^{d}) B1–3.5 Dn2.n3 D2.6.8.9 मध्ये च; D7 मध्ये वा; M1 मध्याद् (for मध्येन). B Dn D2.4–9 T1.2 M1 -मंडला- (D2.7 °ळा)त्.

31 D3 om. 31^{ab} (cf. v. l. 30). D1 om. 31–37. —^{a}) D8 मानैर्; S (except T1.2) भग्न- (for भग्नैर्). K4 युगाख्यैश्. —^{b}) T3 G2 निहताश्च महारथाः (G2 °थैः). —^{c}) Dn1 अति-; D4 अश्वि- (for अश्वैर्). D5 T1 M1 निपातितैश्. D3 एनं (for एव). —^{d}) D8 स्वच्छिन्ना. Ś1 K1.2 [आ]सीद् (for [अ]भूद्). D4 क्लिश्यमाणैश्च भारत; S दृश्यंते (M1 क्लिश्यति) स्म समंततः.

32 D1 om. 32 (cf. v. l. 31). —^{a}) G2 पलायमानैर् (for वातायमानैस्). T3.4 G M अप(T3 °व)रैर् (M1.2.4 °रे) (for तुरगैर्). T1.2 वातायमानास्तुरगा. —^{b}) K2 corrupt. D3 M2–4 युगस(D3 °श)क्तैस्. K4.5 B Dn D2–7.9–11 ततस्ततः (for तुरंगमैः). D8 युगासक्तास्ततः परे; T1.2 युगासक्ताः समंततः. —^{c}) S अ(M1 आ)कृष्यंत (for अदृश्यन्त). —^{d}) D3 योद्धास्; T1.2 योधैस्; M2.4 यौधास्; M3 हतास् (for योधास्). D3 तत्र च (hypermetric) (for तत्र). Dn T4 महारणे (for रणाजिरे).

33 D1 om. 33 (cf. v. l. 31). B2 om. 33. K4.5 om. 33^{ab}. —^{a}) G2 रणे (for रथान्). D8 चक्रे (for केचिद्). T4 भग्नचक्ररथाः केचिद्. —^{b}) B3 D10.11 अहरंस्; T3.4 G3 अमं(G3 °म)तस्; M1 ऊहुश्च (for अवहंस्). K3 D2.3.8.9 G2 M3 तुरगान् (for तुरगा). Dn अवहन्यू रणाजिरे. —^{c}) Ś1 K1 रथा*; K2 रथांश्च; D4 युगाया (sic); T3 रणात्तान्; T4 G1.3 रणार्थं; G2 रणार्तान्; M1 रणाद्धि (for रथार्धं). —^{d}) D8 दिशो दिशो; D4 तत्र तत्र (for दिशो दश). B3 विदुद्रुवुः (for विबभ्रमुः). —^{e}) K3 Dn D2–7 स्म दृश्यंते; D10.11 G1 व्यदृश्यंत (G1 °ते); M1 प्रदृश्यंते (for च दृ°). —^{f}) T4 योक्त्राः (for योक्त्रैः). K3 क्रुष्टाः; K4.5 Dn D3–7.9 क्लिष्टाः; D8 शिष्टाः (for श्लिष्टाः). K4 [अ]स्य;

रथिनः पतमानाश्च व्यदृश्यन्त नरोत्तम ।
गगनात्प्रच्युताः सिद्धाः पुण्यानामिव संक्षये ॥ ३४
निहतेषु च शूरेषु मद्रराजानुगेषु च ।
अस्मानापततश्चापि दृष्ट्वा पार्था महारथाः ॥ ३५
अभ्यवर्तन्त वेगेन जयगृध्राः प्रहारिणः ।
बाणशब्दरवान्कृत्वा विमिश्राञ्शङ्खनिस्वनैः ॥ ३६
अस्मांस्तु पुनरासाद्य लब्धलक्षाः प्रहारिणः ।
शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादान्प्रचुक्रुशुः ॥ ३७
ततो हतमभिप्रेक्ष्य मद्रराजबलं महत् ।
मद्रराजं च समरे दृष्ट्वा शूरं निपातितम् ।
दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ ३८
वध्यमानं महाराज पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
दिशो भेजेऽथ संभ्रान्तं त्रासितं दृढधन्विभिः ॥ ३९ C 9. 995 B. 9. 18. 40 K. 9. 17. 38

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

K5 D3.7.10.11 स; D4 T3.4 G च (for स्म). D4 वाजिनं. Ś1 K1.2 योक्त्राकृष्टाः स्म वाजिनः; T2 श्लिष्टा रणाजिरे; M1 रथैः क्लिष्टाश्च वाजिनः.

34 D1 om. 34 (cf. v. l. 31). — ^{a}) G2 रथेन. Dn D2.5–8 T1.2 M1 पात्य(D8 °त)मानाश्च; T4 पतमानानां (for °मानाश्च). — ^{b}) K3 D3.10.11 दृश्यंते स्म; B3 D2.5.7 व्यदृश्यंते; T1 प्रदृश्यंत (for व्य°). K3–5 D4 नृपोत्तमाः; B2.4.5 D8.9 T1.2 M नृपोत्तम; B3 नृपसत्तम (hypermetric); Dn D2.5–7.11 T3.4 नरोत्तमाः; G2.3 °त्तमं (for °त्तम). B1 दृश्यंते नृपसत्तम. — ^{c}) G2 गगन- (for गगनात्).

35 D1 om. 35 (cf. v. l. 31). D3 om. 35^{a}–36^{b}. — ^{a}) Dn3 ते हतेषु; T2 सहितेषु (for निह°). Ś1 K1.2 [अ]थ; T3 M तु (for च). Dn D2.5.7 सर्वेषु; D8 वीरेषु (for शूरेषु). — ^{b}) K4.5 B D2.6.8–11 वै (for च). D4 मद्रराजाश्निजीविषुः (sic); S (except T1.2) °जपदानुगैः. — ^{c}) K4.5 अत्र; B Dn D2.5–9 एव (for अपि). — ^{d}) D10 पार्थौ. T2 मया हताः (for महारथाः).

36 D1 om. 36 (cf. v. l. 31). D3 om. 36^{ab} (cf. v. l. 35). — ^{b}) B4 D4 -गृद्धाः (for -गृध्राः). — After 36^{ab}, M1 reads 37^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. D5.7 om. (hapl.) 36^{c}–37^{b}. — ^{c}) D8 धनुः-; M3.4 जय- (for बाण-). T4 -शंख-; M1 -भेरी- (for -शब्द-). M1 -रवं (for -रवान्). M2–4 श्रुत्वा (for कृत्वा). — ^{d}) D8 मिश्रिताः; M1 मिश्रितं (for विमिश्राञ्). Some MSS. -निःस्वनैः.

37 D1 om. 37 (cf. v. l. 31). D5.7 om. 37^{ab} (cf. v. l. 36). M1 reads 37^{ab} for the first time after 36^{ab}. — ^{a}) B2 अश्वांस्; D3 अश्वास् (for अस्मांस्). — ^{b}) Ś1 K1 B3 Dn1 लब्धलक्ष्याः; K2 °रवा; K4 D4 °लक्षा; T3 लब्धालक्षाः; G3 लब्धलक्ष- (for °लक्षाः). — ^{c}) T2–4 G2.3 M2–4 धून्वानाः. K4 शरासनं विधुन्वानाः; D8.9 बाणशब्दरवान्कृत्वा (= 36^{c}). — ^{d}) T4 ततो नादं; G1.3 M सिंहनादं (for °नादान्). Ś1 K1 विचुक्रुशुः; K4.5 प्रचक्रतुः (K5 °मुः); D3.4 प्रचक्रुशुः (for प्रचु°).

38 D6 reads 38^{ab} twice. — ^{a}) Dn D5.6 (both times).7 अनु-; D3 अपि (for अभि-). — Dn2 om. (hapl.) 38^{b}. — ^{b}) D9 महान् (for महत्). — ^{d}) Ś1 K1 lacuna for दृष्ट्वा शूरं. Dn D6–7 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). D10 निपातितः. K2 धर्मराजेन पातितं. — D6 om. 38^{e}–39^{d}. — ^{e}) M1 ततो दुर्योधनबलं. — ^{f}) D1 सर्वम् (for पुनर्). D4 आयात् (for आसीत्).

39 D6 om. 39 (cf. v. l. 38). D1 om. 39. Ś1 K1–3 om. 39^{cd}. — ^{c}) B1 Dn1 D4 T3.4 G1.3 M च (for ऽथ). D8 संप्राप्ते; T4 संभ्रांतास् (for संभ्रान्तं). — ^{d}) Dn2.n3 त्रासितुं; D7 तत्र तद्; D10 भ्रामितं; T4 त्रासिता (for °तं). D3 दृढधन्वभिः; M1 °धन्विनः.

Colophon. — *Adhy. name:* Ś1 K1–3 मद्रराजबलवधः; D2 दुर्योधनसैन्यभंगः; T1 शल्यपदानुगवधः; M2.4 मद्रराजपदानुगवधः; M3 मद्रागमवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn D4.10 17 (as in text); D11 (marg.) S 18. — *Śloka no.:* Dn 37; D5 39.

१८

C. 9. 995
B. 9. 19. 1
K. 9. 18. 1

संजय उवाच ।
पातिते युधि दुर्धर्षे मद्रराजे महारथे ।
तावकास्तव पुत्राश्च प्रायशो विमुखाभवन् ॥ १
वणिजो नावि भिन्नायां यथागाधेऽप्लवेऽर्णवे ।
अपारे पारमिच्छन्तो हते शूरे महात्मनि ॥ २
मद्रराजे महाराज वित्रस्ताः शरविक्षताः ।
अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहार्दिता इव ॥ ३
वृषा यथा भग्नशृङ्गाः शीर्णदन्ता गजा इव ।
मध्याह्ने प्रत्यपायाम निर्जिता धर्मसूनुना ॥ ४
न संधातुमनीकानि न च राजन्पराक्रमे ।
आसीद्बुद्धिर्हते शल्ये तव योधस्य कस्यचित् ॥ ५
भीष्मे द्रोणे च निहते सूतपुत्रे च भारत ।
यद्दुःखं तव योधानां भयं चासीद्विशां पते ।
तद्भयं स च नः शोको भूय एवाभ्यवर्तत ॥ ६
निराशाश्च जये तस्मिन्हते शल्ये महारथे ।
हतप्रवीरा विध्वस्ता विकृत्ताश्च शितैः शरैः ।
मद्रराजे हते राजन्योधास्ते प्राद्रवन्भयात् ॥ ७
अश्वानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः ।

18

1 M_4 om. the ref. —^{a}) K_4 B_2 $D_{3.4.9}$ T_2 M_{2-4} पतिते. $Dn_{1}.n_{2}$ दुर्मर्षे; D_3 दुर्धर्षं (for °र्षे). —^{c}) Dn D_6 तत्र (for तव). —^{d}) $Ś_1$ K_1 ययुः; D_1 स्थिताः (for [अ]भवन्). M_1 प्रायस्ते विमुखा रणात्.

2 D_1 om. 2^{a}–3^{b}. —^{b}) K_4 D_3 corrupt. K_2 S महार्णवे; B (except B_2) Dn $D_{2.5-9.11}$ [ऽ]र्णवेऽप्लवे (by transp.); D_4 [ऽ]र्णवे प्लवात्. —^{c}) D_2 (marg. as in text) अगाधे; T_4 अपार- (for अपारे). —Dn $D_{6.7}$ om. (hapl.) 2^{d}–3^{c}; $K_{4.5}$ read it after 4^{c}. —^{d}) D_2 (marg.; orig. as in text) हतनेत्रा (for हते शूरे). $K_{4.5}$ B $D_{2.5.8-11}$ $T_{1.2}$ M_1 महात्मना.

3 For the sequence in $K_{4.5}$, cf. v. l. 2. Dn $D_{6.7}$ om. 3^{abc}; D_1 om. 3^{ab} (for both, cf. v. l. 2). —^{a}) $K_{4.5}$ महाराजे; M_{2-4} हते राजन् (for महाराज). —^{b}) $T_{1.2}$ वित्रेसुः (for वित्रस्ताः). D_3 $T_{2.3}$ शरविक्षिताः. —^{d}) $D_{5.7}$ यथा (for इव). T_3 मृगाः सिंहैरिवार्दिताः.

4 For the sequence in $K_{4.5}$, cf. v. l. 2. $D_{1.4}$ om. (hapl.) 4^{ab}. —^{a}) $D_{5.7}$ यथा वृषा (by transp.); M_1 वृक्षा यथा. G_3 भिन्नशृंगाः; M_4 भग्नदंताः (for °शृङ्गाः) —^{b}) K_1 चीर्ण-; T_2 जीर्ण- (for शीर्ण-). $D_{3.10.11}$ $M_{2.4}$ यथा गजाः (for गजा इव). —^{c}) Dn $D_{1.4-7}$ प्रत्युपायाते (D_4 °ति); $T_{1.2}$ प्रत्यपायाता; T_4 °पायांते (for °पायाम). —^{d}) Dn_1 M_8 निर्जितो; $Dn_2.n_3$ °ते; G_3 °तं (for °ता). $K_{4.5}$ B Dn D_{2-11} [अ]जातशत्रुणा; D_1 पांडुपुत्रकैः (for धर्मसूनुना).

5 D_1 om 5. —^{a}) D_4 T_4 G न संस्थातुम्; M_3 नासंधातुम् (for न सं°). G_2 अनीकेषु; G_3 °कानां (for °कानि). —^{b}) D_3 तव (for न च). D_4 G_1 पराक्रमं (for °क्रमे). —^{c}) $D_{5.6}$ युधि (for बुद्धिर्). $Ś_1$ K_1 सैन्ये (for शल्ये). —^{d}) K_2 $D_{10.11}$ भूयो; D_4 न च; D_6 ततो (for तव). G_2 M_3 यौधस्य.

6 ^{a}) $D_{3.6}$ भीष्मद्रोणे. —^{b}) $T_{3.4}$ $G_{2.3}$ पातिते (for भारत). —^{c}) D_2 तद् (for यद्). K_3 तत्तु; D_1 अथ (for तव). M यौधानां. —^{e}) $G_{1.3}$ तच् (for स). G_2 वै (for नः). D_4 तद्भयं स शोकः स्याद् (submetric); T_2 तद्भयं च न शोकोपि. —^{f}) K_3 [अ]भिवर्तत:; K_4 B_5 D_5 [अ]भ्यवर्तते; M_{2-4} °वर्धत (for °वर्तत).

7 ^{a}) B Dn D_{5-9} तु (for च). B_1 $D_{4.9}$ T_3 G M राजन् (for तस्मिन्). —^{b}) D_4 T_3 M महारथाः. — For 7^{ab}, T_4 subst.:

102* निराशश्च हते शल्ये राजा राजन्महायशाः ।

— D_1 om. 7^{cd}. —^{d}) $D_{2.5.7}$ निकृंताश् (for निकृत्ताश्). D_5 च सितैः; S निशितैः (for च शितैः). $K_{4.5}$ निकृत्ता(K_4 °तां)श्च सहस्रशः; D_4 विनिकृत्ताः शितैः शरैः. —^{e}) $Dn_2.n_3$ $D_{5.7}$ तस्मिन् (for राजन्). M_1 ये शिष्टा मद्रराजस्य. —^{f}) M_{2-4} यौधास्.

8 $Ś_1$ $K_{1.2}$ $Dn_1.n_2$ D_6 M_3 om. (hapl.) 8; Dn_3 reads it on marg. —^{ab}) Dn_3 transp. गजानन्ये and रथानन्ये. —^{c}) D_1 जवनानन्ये; $T_{1.4}$ °संपन्नान्; G_2

आरुह्य जवसंपन्नाः पादाताः प्राद्रवन्भयात् ॥ ८
द्विसाहस्राश्च मातङ्गा गिरिरूपाः प्रहारिणः ।
संप्राद्रवन्हते शल्ये अङ्कुशाङ्गुष्ठचोदिताः ॥ ९
ते रणाद्भरतश्रेष्ठ तावकाः प्राद्रवन्दिशः ।
धावन्तश्चाप्यदृश्यन्त श्वसमानाः शरातुराः ॥ १०
तान्प्रभग्नान्द्रुतान्दृष्ट्वा हतोत्साहान्पराजितान् ।
अभ्यद्रवन्त पाञ्चालाः पाण्डवाश्च जयैषिणः ॥ ११
बाणशब्दरवश्चापि सिंहनादश्च पुष्कलः ।
शङ्खशब्दश्च शूराणां दारुणः समपद्यत ॥ १२
दृष्ट्वा तु कौरवं सैन्यं भयत्रस्तं प्रविद्रुतम् ।
अन्योन्यं समभाषन्त पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ १३
अद्य राजा सत्यधृतिर्जितामित्रो युधिष्ठिरः ।
अद्य दुर्योधनो हीनो दीप्तया नृपतिश्रिया ॥ १४
अद्य श्रुत्वा हतं पुत्रं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
निःसंज्ञः पतितो भूमौ किल्बिषं प्रतिपद्यताम् ॥ १५
अद्य जानातु कौन्तेयं समर्थं सर्वधन्विनाम् । C. 9. 1012 B. 9. 19. 16 K. 9. 18. 17

वाजिसंपन्नाः; M2.4 जय° (for जव°). D4 विमुखास्त्यज्य संग्रामं. —^{d}) K4 Dn3 D2.4.5.7–9 G3 M1 पदाताः; D3 प्रधानाः; T4 प्रद्रुताः (for पादाताः). K3.5 D3.4.10.11 तथा; K4 तदा; D1 दिशः (for भयात्).

9 ^{a}) D3.4.10.11 द्विसहस्राश्; T3.4 G द्विसहस्रं. ^{b}) D1 गिरिराजसमा युधि. — T4 om. (hapl.) 9^{c}–11^{d}. —^{d}) Ś1 K1.2 D4 अंकुशांकुश-; K4.5 अंकुशांबष्ठ-; M1 सांकुशांगुष्ठ-. Dn D2.5.7.10.11 -नोदिताः. D1 अंकुशेन प्रणोदिताः.

10 T4 om. 10 (cf. v. l. 9). D1 om. 10–12. ^{a}) Dn D2.5–7 T3 G2 रणे (for रणाद्). K1.5 D9 भरतश्रेष्ठस्. —^{b}) B1 D4.9 भयात्; D3 दिशं (for दिशः). —^{c}) D3.10.11 G3 M3 धावतश्; D4 वेपंतश्; G2 जीवंतश् (for धावन्तश्). Dn2 [ऽ]श्चान्; D6 [ऽ]प्यथ (for चापि). Dn3 D10.11 G2 [अ]पश्याम; D3.6 पश्याम; D4 दृश्यंत (for [अ]दृश्यन्त). K2 T2 धा(T2 या)वंतश्च प्रदृश्यंत; D7 धावंस्तथाप्यदृश्यंत. —^{d}) Dn D6 corrupt. D3.10.11 श्व(D3 श्वा)समानाञ्; M1 श्वसंतश्च (for श्वसमानाः). K1 यथोरगाः; B D4.5.7–9 शराहताः; D2 शरार्दिताः: D3 महारथान्; D10 शरातुरान्; D11 श्रमातुरान्; Bom. ed. शराहतान् (for °तुराः).

11 T4 om. 11 (cf. v. l. 9). D1 om. 11 (cf. v. l. 10). —^{a}) K4.5 B4 D6.9 T3 G1.2 M1.3.4 हतान्; D4 ह्रतान्; D7 क्षतान्; G3 हते; M2 गतान् (for द्रुतान्). — The portion of the text from 11^{c} up to 35^{b} is lost in B2 on missing folio. —^{c}) Ś1 K1.3 D10.11 T3 अभ्यवर्तंत. D2.7 पांचाळाः; D4 पांचालान्; Bom. ed. पंचालाः.

12 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 12 (cf. v. l. 10). —^{a}) K2 T4 -शंख- (for -शब्द-). K3.5 B4.5 D2.5.8.9 T3 M1 -रवाश्; K4 Dn D3.4.6.7.10 -रवांश् (for -रवश्). B1.3 D4.9 [ए]व (for [अ]पि). —^{b}) K2.4.5 B3–5 D5 M1 सिंहनादाश्च पुष्कलाः (K2 °राः); Dn D2–4.6.7.10 °नादांश्च पुष्कलान्. —^{c}) B (B2 missing) D8.9 -नादश्; D4 M1 -शब्दाश् (for -शब्दश्). —^{d}) D4 दारुणास्तत्र जज्ञिरे; M1 समपद्यंत दारुणं.

13 B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) T3 G1 दृष्ट्वा; T4 G2.3 तद्दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु). S तावकं (for कौरवं). D1 दृष्ट्वा तु कौरवानीकं. —^{b}) T3.4 भयात्; G2 जय- (for भय-). D4 -ग्रस्तं (for -त्रस्तं). B1 परिद्रुतं; D8 विप्र°; D10 प्रद्रु° (for प्रवि°). —^{c}) T1 समभाषंते; G2 °धावंत (for °भाषन्त). —^{d}) D2.7 पांचाळाः; Bom. ed. पंचालाः.

14 B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) D3.7 अथ (for अद्य). D1 हतामित्रः (for सत्यधृतिर्). —^{b}) D1 सत्यवादी; D3.4.10.11 T3 G M हतामित्रो (for जिता°). —^{c}) K3 Dn D2.7 (orig.) दीनो; D1.7 (marg. *sec. m.*) राजा; D6 om. (hapl.) (for हीनो). —^{d}) G2 दीप्तोयं (for दीप्तया). K2.3 दीप्तया राज्यसंपदा; B (B2 missing) D8.9 दी(D8 ह)प्ताया नृपतिश्रियः; Dn त्यज्यतां नृपतिश्रियं (Dn2 °यः); D1.7 (marg. *sec. m.*) भाग्यहीनो ऽगवास्थितः; D2.5 (before corr.).7 (orig.) दी(D7 ही)यतां नृपतिः श्रियं; D4 श्रिया च दीप्तया नृपः. — After 14, D4 ins.:

103* अद्य दिष्ट्या क्ष्माशयनं निरतामासुचक्षुषः (sic) ।
द्रौपद्या यश्च संकल्पः संसिद्ध इति घुष्यताम् ।

15 B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) D6 स ह (for अद्य). K5 [आ]श्रुत्य (for श्रुत्वा). G2 शल्यं (for पुत्रं). —^{b}) D1 नरेश्वरः; G3 जनेश्वर. D4 धृतराष्ट्रे जनाधिपे. —^{c}) K4.5 B (B2 missing) Dn D1–3.5–7.9–11 विह्वलः (D2.7 °ळः); D8 विहतुः (sic) (for निःसंज्ञः). — D6 reads 15^{d}–16^{d} twice. —^{d}) T1.2

C. 9. 1012
B. 9. 19. 17
K. 9. 18. 17

अद्यात्मानं च दुर्मेधा गर्हयिष्यति पापकृत् ।
अद्य क्षत्तुर्वचः सत्यं स्मरतां ब्रुवतो हितम् ॥ १६
अद्यप्रभृति पार्थांश्च प्रेष्यभूत उपाचरन् ।
विजानातु नृपो दुःखं यत्प्राप्तं पाण्डुनन्दनैः ॥ १७
अद्य कृष्णस्य माहात्म्यं जानातु स महीपतिः ।
अद्यार्जुनधनुर्घोषं घोरं जानातु संयुगे ॥ १८
अस्त्राणां च बलं सर्वं बाह्वोश्च बलमाहवे ।
अद्य ज्ञास्यति भीमस्य बलं घोरं महात्मनः ॥ १९
हते दुर्योधने युद्धे शक्रेणेवासुरे मये
यत्कृतं भीमसेनेन दुःशासनवधे तदा ।
नान्यः कर्तास्ति लोके तद्दते भीमं महाबलम् ॥ २०
जानीतामद्य ज्येष्ठस्य पाण्डवस्य पराक्रमम् ।
मद्रराजं हतं श्रुत्वा देवैरपि सुदुःसहम् ॥ २१
अद्य ज्ञास्यति संग्रामे माद्रीपुत्रौ महाबलौ ।

G1. 3 निःसंज्ञः (for किल्बिषं). Ś1 K1-3 समपद्यतां (K2 °त); D1 प्रतिपश्यति; D5. 7 प्रत्यपद्यतां; D10. 11 T1. 3. 4 G2. 3 M4 प्रतिपद्यते; T2 G1 °पत्स्यते; M3 °पद्यत (for °पद्यताम्).

16 For the repetition in D6, cf. v. l. 15. B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) D1 जानंतु; T2 जानाति. T3. 4 G M अद्य जानाति बीभत्सुं. —^{b}) D6 (both times) समर्थः; G2 प्रवरं; G3 समक्षं (for समर्थं). — D1 om. (hapl.) 16^{cd}. —^{c}) T4 [आ]त्मनश्च (for [आ]त्मानं). Ś1 K1. 3 सु-; K2 स्व-; B (B2 missing) Dn D5. 6 (both times). 7-9 तु (for च). —^{f}) D4 सर्वेषां; T4 स्मरतो (for °तां). K4 प्रवृतो; T3 नृपको (for ब्रुवतो).

17 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. (hapl.) 17. —^{a}) K2. 4 B1 D3. 4. 8 पार्थाश्च; B5 शाल्वांश्च; D10. 11 T4 पार्थं च; T1. 2 पार्थस्य (for पार्थांश्च). —^{b}) D3 G3 प्रेष्यभूता; M1 °वत्तान् (for °भूत). D10. 11 इवाचरन्; T1. 2 G3 ह्युपा°; T3 [s]भ्युपाचरेत्; G1 M3 [s]भ्युपाचरन्; G2 M2. 4 [s]भ्युपा° (for उपा°). — For 17^{ab}, Dn D2. 5-7 subst.:

104* अद्यैव च हि पार्थानां यत्कृतं पूर्वकर्मभिः ।

[Dn हि च (by transp.); D6 हि तु.]

—^{c}) D2 M1 विजानाति. D9 न यो (for नृपो).

18 B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) K2 Dn2. n3 D3. 4 महात्म्यं; D5 माहात्म्यं. —^{b}) D4 महात्मनः (for महीपतिः). B5 जानातु महतीपतिः; D1. 3. 10. 11 विजानातु महीपतिः. — D1 om. 18^c-22^d. —^{c}) Dn D4 घोरं (for -घोषं). D3 अद्यार्जुनं चमूघोरं; D7 °नस्य च धनुर्. —^{d}) D8 T1. 2 G1 जानाति. D3 स विजानातु संगरे. — T3. 4 G ins. after 18: T1. 2 after 19^b:

105* पुत्राणां च वधं घोरं भीमेन श्रोष्यते नृपः ।

[T3 भीमं च; T4 भीमाश्च (for भीमेन). T1. 2 G1 नृप (for नृपः).]

19 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 19 (cf. v. l. 18). T3. 4 G om. (? hapl.) 19^{ab}. —^{a}) D4 शस्त्राणां (for अस्त्राणां). D9 तु (for च). D2. 7 बळं. —^{b}) B1 राज्ञश्च (for बाह्वोश्च). D2. 7 बळम्. — After 19^b, T1. 2 ins. 105*. K3 om. (hapl.) 19^c-21^d. —^{c}) D4 ज्ञास्यंति; D6 ज्ञास्यसि (for °ति). —^{d}) D2. 7 बळं.

20 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 20 (cf. v. l. 18). K3 om. 20 (cf. v. l. 19). —^{a}) D4 क्रुद्धे; D9 घोरे (for युद्धे). —^{b}) K4 D2. 9 [ण]व (for [इ]व). K2 महे; K5 नते; D3. 10 बले (for मये). D6 शक्रेणेवासुरोपमे; S °णेव तु शंबरे. —^{c}) K4 भीमसेनस्य (for °नेन). —^{d}) D5. 7 T3 G2 तथा. —^{e}) S कोन्यः (for नान्यः). Dn त्रि-; M1. 3 [अ]स्मि (for [अ]स्ति). K4 B1. 4. 5 D9 लोके तु (K4 तं; B1. 5 च); K5 Dn D3. 5-8. 10. 11 T1 G1 लोकेस्मिन्; T1-3 G2. 3 M तल्लोके (by transp.). D2 नान्योस्मिँल्लोके कर्तास्ति; D4 कोन्यत्कर्ता त्रिलोकेषु. —^{f}) D9 ज्ञानभीमं (sic) (for ऋते भीमं). K2 महाबले (for °बलम्). Ś1 K1 D3. 4. 10. 11 ऋते भीमान्महाबलात्.

21 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 21 (cf. v. l. 18). K3 om. 21 (cf. v. l. 19). —^{a}) D4 corrupt. K4. 5 जानीयाद् (for °नीताम्). D5 अथ (for अद्य). B1. 5 श्रेष्ठस्य (for ज्येष्ठस्य). D3. 10 S (except T1. 2) अद्य ज्येष्ठस्य जानीतां (T3 G2 M °नातु); D6 जानंतु वा ज्येष्ठस्य (submetric). —^{c}) Dn D2. 5. 7 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). D10 मद्रराजवधं श्रुत्वा. —^{d}) B (B2 missing) Dn D2. 5-9 दुरासदं (for सुदुःसहम्).

22 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 22 (cf. v. l. 18). —^{a}) Dn ज्ञास्यंति. —^{b}) B (B2 missing) Dn D2. 5-9 च पांडवौ; D3. 10. 11 दुरुत्सहौ (for महाबलौ). — D8 om. (hapl.) 22^c-24^b. —^{c}) D3 सुबले; D7 सौबळे (for सौबले). B1. 3 D3. 4. 10. 11 T G1. 3 वीरे; Dn राजन् (for शूरे). —^{d}) K2 गंधा**;

निहते सौबले शूरे गान्धारेषु च सर्वशः ॥ २२
कथं तेषां जयो न स्याद्येषां योद्धा धनंजयः ।
सात्यकिर्भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥ २३
द्रौपद्यास्तनयाः पञ्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
शिखण्डी च महेष्वासो राजा चैव युधिष्ठिरः ॥ २४
येषां च जगतां नाथो नाथः कृष्णो जनार्दनः ।
कथं तेषां जयो न स्याद्येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥ २५
भीष्मं द्रोणं च कर्णं च मद्रराजानमेव च ।
तथान्यान्नृपतीन्वीराञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६
कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुमृते पार्थं युधिष्ठिरम् ।
यस्य नाथो हृषीकेशः सदा धर्मयशोनिधिः ॥ २७
इत्येवं वदमानास्ते हर्षेण महता युताः ।
प्रभग्नांस्तावकान्राजन्सृञ्जयाः पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ २८
धनंजयो रथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् ।
माद्रीपुत्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महारथः ॥ २९
तान्प्रेक्ष्य द्रवतः सर्वान्भीमसेनभयार्दितान् ।
दुर्योधनस्तदा सूतमब्रवीदुत्स्मयन्निव ॥ ३०
न मातिक्रमते पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितम् । C. 9. 1028 B. 9. 19. 32 K. 9. 18. 34

D11 प्रवीरेषु (for गान्धारेषु).

23 B2 missing (cf. v. l. 11). D8 om. 23 (cf. v. l. 22). — ^{a}) K2 Dn1 D4. 10. 11 transp. तेषां and जयो न. — ^{b}) D4. 9 योधा. — ^{c}) Dn1. n2 D4. 9 सात्यकी. D1 भीमसेनाद्या (for °नश्च). — ^{d}) D1 द्रौपदेयाश्च ; D4 दृष्टद्युम्नश्च.

24 B2 missing (cf. v. l. 11). D8 om. 24^{ab} (cf. v. l. 22). D1 om. 24^{ab}. — ^{a}) B (B2 missing) Dn D2. 5–7. 9 द्रौपदी- (for द्रौपद्यास्). — ^{c}) K5 D3 शिषंडी. — ^{d}) D1 यत्र राजा ; D4 राजा चापि (for राजा चैव).

25 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) T2. 3 एषां च ; T4 एतेषां (for येषां च). K3–5 D1. 3. 5. 7. 8. 10. 11 T1 G3 M1 जगतो (for °तां). Dn D4. 6 येषां चैव जगन्नाथो. — ^{b}) K4. 5 कृष्णश्चैव (for नाथः कृष्णो). — ^{d}) M1 येषु (for येषां). K4 कृत्स्न- ; K5 कृष्णो (for धर्मो). D1 हि रक्षकः ; M1 व्यपाश्रितः (for °श्रयः). — After 25, T G ins. :

106* लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराभवः ।
येषां नाथो हृषीकेशः सर्वलोकविभुर्हरिः ।

[(L. 2) T3 एषां (for येषां). T4 -गुरुर् (for -विभुर्). T3 परः (for हरिः).]

26 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 26–27. — ^{a}) K2 कोन्यो द्रोणं ; D3 T1. 3. 4 G2 M2. 4 भीष्मद्रोणौ (D3 T1 °णं) (for भीष्मं द्रोणं). — ^{b}) Ś1 K1. 2 मद्रराजं तथैव च. — ^{c}) D3. 4 नृपतिं (for °तीन्). B (B2 missing) Dn D2. 5–9 अ(Dn2 त)थान्यान्नृ(Dn D2. 5–7 °न्भू)पतीन्सर्वा(Dn1. n2 °न्वीरा)न्.

27 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 27 (cf. v. l. 26). — ^{b}) B (B2 missing) Dn D2. 4–7. 9–11 M1 ऋते पार्थाद्युधिष्ठिरात् ; D8 °र्थो युधिष्ठिरः. — ^{c}) D2 तस्य ; D4 येषां (for यस्य). — ^{d}) Ś1 K D3. 6. 10. 11 T1. 2 सदा सत्य- ; Dn संप्रसन्नो ; D4 शमधर्म- ; D8 सदा धर्मो (for सदा धर्म-). D2. 5. 7 -मयो (for -यशो-).

28 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) Ś1 K1. 2 वदमानास्तु ; D9 °मानस्ते ; M °मानैस्तैर्. — ^{b}) B (B2 missing) Dn D2. 5–9 T3 वृताः (D9 °तः) ; D1 स्तुताः ; M युतैः (for युताः). — ^{c}) B (B2 missing) D2. 3. 5. 7 प्रणुन्नांस् ; Dn प्रद्रुतांस् ; T1–3 G1. 3 M2–4 प्रभिन्नांस् (for प्रभग्नांस्). Ś1 K D3 सर्वतो (for तावकान्). Ś1 K D1. 3. 10. 11 योधान् ; B3–5 D2. 4–9 युद्धे (for राजन्). — K5 reads 28^{d}–29^{b} on marg. — ^{d}) Ś1 K D1. 3. 6. 10. 11 सं(K4. 5 प्र)हृष्टाः ; Dn1. n2 संजयाः ; M1 पांचालाः (for सृञ्जयाः). Ś1 K1–3 सर्वतो (for पृष्ठतो). T4 ययुः (for ऽन्वयुः).

29 B2 missing (cf. v. l. 11). K5 reads 29^{ab} on marg. K3 om. 29^{c}–30^{b}. D1 om. 29^{c}–36^{d}. — ^{c}) B4 D4 M तु ; D3 न ; D10 om. (for च). — ^{d}) D2 महारथाः ; D3 °रथ.

30 B2 missing (cf. v. l. 11). K3 om. 30^{ab} ; D1 om. 30 (for both, cf. v. l. 29). — ^{a}) K5 corrupt. K2 तं (for तान्). D3 ते (submetric) (for प्रेक्ष्य). T2 द्रवतान् ; T3 पुरतः ; G3 समरः (sic) (for द्रवतः). D2. 5. 7 शूरान् ; T3 G1 संख्ये ; T4 संघे ; G2. 3 M संखे (for सर्वान्). — ^{b}) K2 भीमसेने. — ^{c}) D4 तथा (for तदा). — ^{d}) K3 तं स्मयन् ; B (B2 missing) D2. 4–11 T G विस्म° (for उत्स्म°). Dn अब्रवीद्विस्मयान्वितः ; Bom. ed. °द्विजयाय च.

C. 9. 1028 B. 9. 19. 33 K. 9. 18. 34 जघने सर्वसैन्यानां ममाश्वान्प्रतिपादय ॥ ३१
जघने युध्यमानं हि कौन्तेयो मां धनंजयः ।
नोत्सहेताभ्यतिक्रान्तुं वेलामिव महोदधिः ॥ ३२
पश्य सैन्यं महत्सूत पाण्डवैः समभिद्रुतम् ।
सैन्यरेणुं समुद्भूतं पश्यस्वैनं समन्ततः ॥ ३३
सिंहनादांश्च बहुशः शृणु घोरान्भयानकान् ।
तस्माद्याहि शनैः सूत जघनं परिपालय ॥ ३४
मयि स्थिते च समरे निरुद्धेषु च पाण्डुषु ।
पुनरावर्तते तूर्णं मामकं बलमोजसा ॥ ३५
तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्य शूराग्र्यसदृशं वचः ।
सारथिर्हेमसंछन्नाञ्शनैरश्वानचोदयत् ॥ ३६
गजाश्वरथिभिर्हीनास्त्यक्तात्मानः पदातयः ।
एकविंशतिसाहस्राः संयुगायावतस्थिरे ॥ ३७
नानादेशसमुद्भूता नानारञ्जितवाससः ।

31 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 31 (cf. v. l. 29). —^{a}) K3 B (B2 missing) D3. 8. 10. 11 माम्; K4. 5 न च (for न मा). Dn D2. 4. 5. 7 न माम- (D4 मां ह्य)तिक्रमेत्पार्थो; D9 मां प्रति क्रमते पार्थो; T3 G2 स मां न मन्यते पार्थो; T1 नामानि मंस्यते पार्थान्; G1 न मावमंस्यते पार्थो; G3 नावमानस्य ते पार्थो; M तमतिक्रम्य वै पार्थ. —^{b}) B (B2 missing) D3. 4. 8. 9 धनुष्पाणिरवस्थित: (D4. 8 °तं). —^{c}) Ś1 K1–3 जघनं; Dn जवेन; D2 (orig.) जघन्यं; D2 (marg.) जघान; Ca जघने (as in text). —^{d}) D5 -पालय (for -पादय). K4. 5 अश्वानां प्रतिसंक्षये; D4 T G शनैरश्वान्प्रचो(D4 °णो)- दय (T3 °यन्); M चोदयाश्वाञ्शनैरिव.

32 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 32 (cf. v. l. 29). —^{a}) D2 जघान; D8 तद्यमे; M4 जघनैर् (for जघने). B (B2 missing) D2. 5. 7–9 वर्तमानं (for युध्य°). K4. 5 युध्यमानं हि सततं. —^{b}) Dn1 lacuna. D6 corrupt. D4 G1. 3 M मा (for मां). D4 T3 G M न संशय:; D10. 11 समंतत: (for धनंजय:). —^{c}) K3 B1. 3. 4 D3. 4. 8–10 [उ]त्सहेद् (for °हेत). K4. 5 B5 Dn D2. 5–7 T G1 M2–4 व्य(D7 अ)तिक्रंतुं (K4 T2. 3 °तं); D4 [अ]प्यति° (for [अ]भ्यति°). G2 नोत्सहिष्यति विक्रांतुं. —^{d}) D2 T2 वेळाम्. B4. 5 Dn महोदधे:; D4 °दये; D5 °निधि: (for °दधि:).

33 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 33 (cf. v. l. 29). —^{a}) T3 जन्यन् (sic); T4 चान्यं (for सैन्यं). D3 समसाहं (sic); D4 महत्सूतं; D10 om.; G2 महशूरै: (sic) (for महत्सूत). K4. 5 D5. 7 पश्य सूत महत्सैन्यं. —^{b}) T3. 4 G समभिद्रुतं. —^{c}) B3 पश्य (for सैन्य-). K4 Dn1 D2–4. 7 M1 -रेणु (for -रेणुं). K3–5 B1. 4. 5 Dn3 D2–11 T1–3 समुद्भूतं; B3 महद्भूतं (for समुद्भूतं). —^{d}) Ś1 K1 पश्य स्वैरं; D3. 8 M3 पश्य सैन्यं; D4 T4 G पश्य चैतं (for पश्यस्वैनं).

34 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 34 (cf. v. l. 29). —^{a}) D4 बहुशः सिंहनादस्तु. —^{b}) K4. 5 महद्भयान्; B (B2 missing) Dn D2. 4–9 महाभयान्; D3. 10. 11 भयावहान् (for °नकान्). —^{c}) T3. 4 G M2–4 शनै: (for याहि). Dn D... रथे (for शनै:). —^{d}) Dn वचनं (for जवनं). K4. 5 B (B2 missing) D4. 9 M1. 2 परिपालयन्; D7 °पाळय; D8 °पालनं (for °पालय).

35 B2 missing for 35^{ab} (cf. v. l. 11). D1 om. 35 (cf. v. l. 29). —^{b}) D3 M3 नियुद्धेषु; D4 °स्तेषु (for °रुद्धेषु). B (B2 missing) Dn D2. 5–9 युध्यमाने (D9 °नं) च पांडवान् (B [B2 missing] D8. 9 °वं). —^{c}) K4. 5 आवत्स्य(K5 °त्स्यं)ते (for °र्तते). B Dn D2. 3. 5–9 सूत (for तूर्णं). —^{d}) D7 बळम्. Dn D6 अंजसा (for ओजसा). D4 मामहं बलमंजसः.

36 D1 om. 36 (cf. v. l. 29). —^{a}) D3 लघुरवं (for तच्छ्रुत्वा). —^{b}) D6. 9 शूराग्र-; D10. 11 M1 Cap शूरार्य-; T3. 4 G M2–4 शूरस्य; Ca (gloss: कर्मण इति शेष:) क्रूराय (for शूराग्र्य-). Ś1 K D3. 4 T1. 2 भाषतो (K3–5 D3. 4 °षितं) मधुरं वचः. —^{d}) D8. 9 छन्नैर् (for शनैर्). B1 D9 प्रचोदयत्; D2. 5–7 अनो° (for अचो°).

37 Before 37, D4 ins. संजय उवाच. —^{a}) D3 हीनं; D9 हीनांस्; T3 भिन्नास्; G2 बाणैस् (for हीनास्). D1 अवशिष्टास्तदा योधास्. —^{b}) Ś1 K1. 2 त्यक्त्वात्मानं; D1 त्यक्त्वा प्राणान्; D3. 9 त्यक्त्वात्मानः (for त्यक्ता°). —^{d}) D3 वतस्थिरे (for [अ]व°). D4. 8 संयुगे चावतस्थिरे.

38 ^{a}) G3 -शत- (for -देश-). M2. 4 -समुद्भूताः; M3 °त्पन्ना (for °द्भूता). —^{b}) K4. 5 D10 -रजत- (for -रञ्जित-). T3 M3 -वासनः (for °सः). B Dn D2. 3. 5–9. 11 नानानगरवासिनः; D1 °शास्त्रविशारदाः. — D1 om. 38^{c}–42^{d}. B1 reads 38^{c}–39^{d} on marg. —^{c}) B (except B2) D9 व्यवस्थितास् (for अव°). D4 T2. 3 तथा (for तदा). M2–4 योधाः.

अवस्थितास्तदा योधाः प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ३८
तेषामापततां तत्र संहृष्टानां परस्परम् ।
संमर्दः सुमहाञ्जज्ञे घोररूपो भयानकः ॥ ३९
भीमसेनं तदा राजन्धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
बलेन चतुरङ्गेण नानादेश्या न्यवारयन् ॥ ४०
भीममेवाभ्यवर्तन्त रणेऽन्ये तु पदातयः ।
प्रक्ष्वेड्यास्फोट्य संहृष्टा वीरलोकं यियासवः ॥ ४१
आसाद्य भीमसेनं तु संरब्धा युद्धदुर्मदाः ।
धार्तराष्ट्रा विनेदुर्हि नान्यां चाकथयन्कथाम् ।
परिवार्य रणे भीमं निजघ्नुस्ते समन्ततः ॥ ४२
स वध्यमानः समरे पदातिगणसंवृतः ।
न चचाल रथोपस्थे मैनाक इव पर्वतः ॥ ४३
ते तु क्रुद्धा महाराज पाण्डवस्य महारथम् ।
निग्रहीतुं प्रचक्रुर्हि योधांश्चान्यानवारयन् ॥ ४४
अक्रुध्यत रणे भीमस्तैस्तदा पर्यवस्थितैः ।
सोऽवतीर्य रथात्तूर्णं पदातिः समवस्थितः ॥ ४५ C. 9. 1043 B. 9. 19. 47 K. 9. 18. 48

39 D1 om. 39 (cf. v. l. 38). B1 reads 39 on marg. — ^{a}) D4 घोषः; S (except T1. 2) वेगात् (for तत्र). — ^{b}) D3 स दृष्ट्वा नः; D4 T1. 2 संसृष्टानां; D6 संवृ° (for संहृ°). D4 परैः सह (for परस्परम्). — ^{c}) G2 संबंधः (for संमर्दः). D4 शस्त्रौघसबलो जज्ञे. — ^{d}) T2 भयंकरः (for भयानकः).

40 D1 om. 40 (cf. v. l. 38). — ^{a}) Ś1 K (except K3) D3. 4. 8. 10. 11 T3 M1 भीमसेनस्. T2. 3 तथा (for तदा). — ^{b}) Ś1 K D3. 4. 8. 10. 11 T3 M1 धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः. — ^{c}) D2. 7 बलेन. — ^{d}) Dn नानादृश्या; D2. 7 G3 °देशा. Dn1. n2 D8–9 T3 G1 M न्य- (D3 नि)वारयत्. Ś1 K D3. 4. 10. 11 नानादेश्यान(K4 °श्याभि-; D4 °शान)वारयत् (K1 °यन्). — After 40, D4 reads 44^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

41 D1 om. 41 (cf. v. l. 38). T4 om. 41^{ab}. — ^{a}) K2 corrupt. Dn D5. 7 भीमसेने (for °मेव). D4 [अ]भ्यधावंत. — ^{b}) Dn D2. 5–7 ततो; D4 अन्ये (for रणे). K4. 5 जेतुं; D3 [ऽ]न्ये च; D4 ये तु (for ऽन्ये तु). — D3 om. 41^{c}–42^{f}. — ^{c}) K2 प्रक्षेत्य (sic); D6 आक्ष्वेड्य; T2. 3 M प्रक्ष्वे(T3 °क्षे)ळ्य; T4 प्रक्षेप्य (for प्रक्ष्वेड्य). K2 [आ]स्फोड्य (for °ट्य). Ś1 K1. 2. 4 संक्रुद्धा (for °हृष्टा). K5 B Dn D2. 5. 7–9 G प्रक्ष्वेडा(K5 B1. 4. 5 D9 °ला-; D8 °ता-; G1 °ळा-; G2. 3 °ळ्या)स्फोटसंहृष्टा (K5 °क्रुद्धा). — ^{d}) D2 वीरा (for वीर-). Ś1 K1 -लोक-; D7 -ळोकं (for -लोकं). K3 जिघांसवः; T2. 3 G2. 3 इया° (for यिया°). K2 वीरलोकधियः सर्वाः.

42 D1 om. 42^{abcd} (cf. v. l. 38). D3 om. 42 (cf v. l. 41). — ^{a}) Dn D5–7 तं; T1. 2 च (for तु). — ^{b}) T1. 2 संक्रुद्धा (for संरब्धा). D5. 7 युध- (for युद्ध-). — ^{c}) Ś1 K3 निनेदुर् (for विने°). Dn ते (for हि). — ^{d}) Ś1 K1–3 राज्यां; Dn [ऽ]न्योन्यं (for नान्यां). Dn2 D2. 8 चाकथयत्; D5. 6 M2–4 वाकथयन्; D10. 11 T G अकथयन् (for चाक°). Ś1 K1. 2 कथाः. M1 नानावाद्यान्यवादयन्. — After 42^{d}, M1 ins.:

107* निगृहीतुं तदा क्रुद्धाः समन्तात्पर्यवारयन् ।

— ^{f}) D8 संनिजघ्नुः (for निजघ्नुस्ते). B4. 5 परस्परं (for समन्ततः).

43 ^{a}) G3 सं- (for स). D1 कौंतेयः (for समरे). — ^{b}) D8 पदातीं; D4 पदातिर् (for पदाति-). — ^{c}) B D2. 5. 7–11 M2 त(D5. 7 ह)तः स्थानान् (for रथोपस्थे).

44 D1 om. 44^{a}–45^{b}. G1. 3 om. 44–45. D4 reads 44^{ab} for the first time after 40. — ^{a}) B5 Dn D3. 6 T3. 4 G2 M1. 3. 4 ततः (for ते तु). D3 T4 क्रुद्धो (for क्रुद्धा). — ^{b}) B (except B2) D4 (first time). 8 पांडवानां (for पाण्डवस्य). D3. 4 (both times) महारथः; T M4 °रथाः; M2 पदानुगाः; M3 महारथ (for °रथम्). G2 पांडवाः सुमहारथाः. — ^{c}) K4 निगृह्य तं; B2 Dn2. n3 D3–5. 7. 8. 10 T2. 3 M निगृ(D3 प्रगृ-; M1 न गृ)हीतुं (for निग्र°). K2 B2 Dn D3. 5–7. 10. 11 G2 प्रवृत्ता; K4 प्रजघ्नुर् (for प्रचक्रुर्). D4 मे (for हि). — ^{d}) D4. 5. 8 T2. 3 योधाश्; M यौधाश् (for योधांश्). Ś1 K1. 2 अन्यान्; D6 तान् (submetric); T1–3 M1 चान्ये (for चान्यान्). K2. 8 B1 Dn3 D3. 8–11 T4 G2 अवारयत्; D2. 5–7 T1–3 M1 न्यवारयन् (D2. 5 °यत्) (for अवा°). Dn1. n2 योधास्तानन्वधारयन्.

45 D1 om. 45^{ab}; G1. 3 om. 45 (for both, cf. v.l. 44). K4 repeats 45^{ab} after 46^{b}. — ^{a}) M4 अयुध्यत (for अक्रु°). Dn वीरस् (for भीमस्). — ^{b}) B Dn D2. 5–9 रथैः; M2 तथा (for तदा). Ś1 **वस्थितैः; K1–3 समव°; B1–3 D8. 9 T3 पर्युप°; B4. 5

C. 9. 1043
B. 9. 19. 48
K. 9. 18. 49

जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
अवधीत्तावकान्योधान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ ४६
रथाश्वद्विपहीनांस्तु तान्भीमो गदया बली ।
एकविंशतिसाहस्रान्पदातीनवपोथयत् ॥ ४७
हत्वा तत्पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः ।
धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य नचिरात्प्रत्यदृश्यत ॥ ४८
पादाता निहता भूमौ शिश्यिरे रुधिरोक्षिताः ।
संभग्ना इव वातेन कर्णिकाराः सुपुष्पिताः ॥ ४९
नानापुष्पस्रजोपेता नानाकुण्डलधारिणः ।
नानाजात्या हतास्तत्र नानादेशसमागताः ॥ ५०
पताकाध्वजसंछन्नं पदातीनां महद्बलम् ।
निकृत्तं विबभौ तत्र घोररूपं भयानकम् ॥ ५१
युधिष्ठिरपुरोगास्तु सर्वसैन्यमहारथाः ।
अभ्यधावन्महात्मानं पुत्रं दुर्योधनं तव ॥ ५२

प्रत्युप° ; Dn1 पर्यवस्थित: (for °स्थितै:). — ^{d}) Ś1 K1–4 D4 समतिष्ठत ; K5 स*तिष्ठत ; B1. 5 D8. 9 T3 समुपस्थित: (for समव°).

46 ^{a}) K3 B (except B5) D3. 8–11 T G1. 2 -प्रति- (for -परि-). K2. 4 D2. 3. 5. 7 M4 -च्छिन्नां (for -च्छन्नां). — After 46^{b}, K4 repeats 45^{ab}. — ^{c}) K4 अब्रवीत् (for अवधीत्). D1 एको ; M1. 2. 4 यौधान् (for योधान्). — ^{d}) B1. 3 D2. 5. 7–9 शूल(D2 °ळ)पाणिर् (D9 °णिम्); D4 दंडहस्तम् (for °पाणिर्).

47 D1 om. 47^{ab}. — ^{a}) T4 गजाश्व- (for रथाश्व-). T3 -प्रवि- ; T4 -रथ- ; G -विप्र- (for -द्विप-). B3 -वीरांस्तु ; Dn D2. 5–7 -वीरांश्च ; D9 -हीनांश्च ; G1 -हीणांस्तु ; G3 -हीणांस्तांस् (for -हीनांस्तु). — ^{b}) D9 स (for तान्). T3 भूमौ (for भीमो). D2 छादयन् (for गदया). D2. 7 बळी. — For 47^{ab}, Ś1 K B2 D3. 10. 11 T1. 2 subst. :

108* विप्रहीनरथाश्वांस्तान्नरान्स पुरुषर्षभः ।

[B2 D10. 11 T1 -हीण- ; D3 -हीना (for -हीन-). K5 -रथाश्वां* ; D3 रथाश्वास्तान्. K5 om. the post. half. K2 D10. 11 अवधीत् ; B2 निरस्य ; D3 नरान् (submetric) (for नरान्स).]

while D4 subst. :

109* भीमसेनो गदापाणिर्गदया वज्रकल्पया ।

— D1 transp. 47^{cd} and 48^{ab}. — ^{c}) D1 -साहस्रं. — ^{d}) Ś1 K1 D4 T2 प(T2 पा)दातान् (for पदातीन्). Ś1 K1. 2 समयोधयत् ; K3. 5 D2. 5–7. 10. 11 समपोथ° ; T2 G2 अवपात° ; T3 सोप्यपात° ; T4 अवपेष° ; G1 अवबोध° ; M1 अभ्यपोथ° (for अव°). Dn पदातिन: स पोथयत् ; D1 पादातानामुपस्थितं.

48 D1 transp. 47^{cd} and 48^{ab}. — ^{a}) K4 D4 हत्वा तु (D4 तं); T3. 4 G M2–4 जघान (for हत्वा तत्). — ^{b}) D1 भीमसेनो रराज वै. — D1 om. 48^{c}–51^{b}. — ^{d}) T4 शिखंडी (for नचिरात्). D3 तान्वीरान्प्रत्यपद्यत.

49 D1 om. 49 (cf. v. l. 48). — ^{a}) K2 Dn D2. 4–7. 9. 10 T4 पदाता. M1 चैव (for भूमौ). D3 पदातिनो हता भूमौ. — ^{b}) K1 शिच्यिरे ; K4 D3. 8 T4 शिशिरे ; Dn D4. 6 शेरते ; G3 शंसिरे ; M गदया (for शिश्यिरे). — B1 reads 49^{c}–50^{d} on marg. — ^{c}) Ś1 K T1–3 M1 प्रभग्ना: ; D8 समाना (for संभग्ना). Ś1 K1–3 त्वथ (for इव). D8 व्यावृत्तं ; G1. 3 वेगेन (for वातेन). — ^{d}) Ś1 K1–3 पुष्पिता इव किंशुका: ; K4. 5 T1. 2 किंशुका इव पुष्पिता:.

50 D1 om. 50 (cf. v. l. 48). B1 reads 50 on marg. — ^{a}) D5. 7 -स्रजोद्भूता. Ś1 K Dn D3. 6. 10. 11 T1. 2 नानाश(Dn D6 °व)स्त्रसमायुक्ता (T2 °क्तान्); D4 नानायुद्धसमोपेता. — ^{b}) D7 -कुंडळ-. — ^{d}) Ś1 K1. 2 D3 -देश्या: ; K4 -देशात् (for -देश-). D4 T3. 4 G1. 2 M नानाजनपदेश्वरा: (D4 °दाधिपा:); G3 °पद्जनेश्वरा:.

51 D1 om. 51^{ab} (cf. v. l. 48). B4 damaged for 51–56. — ^{a}) T2 G2 पताक-. B1 S -संपन्नं (for -संछन्नं). — ^{b}) K3 पदातानां. Ś1 K1–3 बलं महत् (by transp.); K4. 5 D2. 4 महाबलं (D2 °ळं); D7 महद्बळं. — ^{c}) B1. 3. 5 Dn D5–7. 9 निवृत्तं वि- ; D1 रणांगणं ; M1 निहतं हि (for निकृत्तं वि-). B (B4 damaged) Dn D4–11 रौद्रं ; D2 घोरं ; T3. 4 G M2–4 राजन् (for तत्र). — ^{d}) D2 रौद्र- (for घोर-). B2 D3. 10. 11 भयावहं. Ś1 K D1 T1. 2 छिन्नं ताल(T2 °ळ)वनं यथा.

52 B4 damaged. — ^{a}) K3 -पुरोगानां. D4. 10 T3 G M च (for तु). T4 युधिष्ठिरं पुरोधाय. — ^{b}) Ś1 K B1. 2 Dn1 D1. 3. 4. 10. 11 T1. 2 M1 सह(B2 M1 °र्वे)-सैन्या (Dn1 °न्य-); Dn3 तव सैन्यं ; T3 G2 सर्वे सैन्य- (for सर्वसैन्य-). — ^{c}) B1. 5 Dn1. n2 D2. 4. 5. 7. 9 M अन्वधावन् (for अभ्य°). T1. 2 महात्मान: (for °नं).

53 B4 damaged. — ^{a}) G3 सर्वांस् (for सर्वे).

ते सर्वे तावकान्दृष्ट्वा महेष्वासान्पराङ्मुखान् ।
नाभ्यवर्तन्त ते पुत्रं वेलेव मकरालयम् ॥ ५३
तदद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् ।
यदेकं सहिताः पार्था न शेकुरतिवर्तितुम् ॥ ५४
नातिदूरापयातं तु कृतबुद्धिं पलायने ।
दुर्योधनः स्वकं सैन्यमब्रवीद्भृशविक्षतम् ॥ ५५
न तं देशं प्रपश्यामि पृथिव्यां पर्वतेषु वा ।
यत्र यातान्न वो हन्युः पाण्डवाः किं सृतेन वः ॥ ५६
अल्पं च बलमेतेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ ।
यदि सर्वेऽत्र तिष्ठामो ध्रुवो नो विजयो भवेत् ॥ ५७
विप्रयातांस्तु वो भिन्नान्पाण्डवाः कृतकिल्बिषान् ।
अनुसृत्य हनिष्यन्ति श्रेयो नः समरे स्थितम् ॥ ५८
शृणुध्वं क्षत्रियाः सर्वे यावन्तः स्थ समागताः ।
यदा शूरं च भीरुं च मारयत्यन्तकः सदा । C. 9. 1057 B. 9. 19. 61 K. 9. 18. 61

D3.4 M3 तावका. — ^{b}) B1.3.5 D8.9 T4 G1 M महेष्वासा:. K2 पराङ्मुखं; B1 D8 T4 M3 °ङ्मुखा:; D4 महारथा: (for पराङ्मुखान्). — After 53^{b}, D4 ins.:

110* समभ्यधावंस्त्वरिता युद्धाय जितकाशिन: ।

— ^{c}) K1 Dn3 D1 T1.2 G2.3 M1.2 अत्यवर्तंत (for अभ्य°). D4 पुत्रेण ते व्यधायंत. — ^{d}) D2.7 T2 वेळेव. D7 मकराळयं. D1.5 T3.4 G वेलामिव महोर्मय: (D1 महार्णव:; D5 पयोदधि:).

54 B4 damaged. — ^{a}) D3 om. (hapl.) from पश्याम up to देशं प्र (in 56^{a}). — ^{b}) Ś1 K1–3 T1.2 विक्रमं (for पौरुषम्). — ^{c}) B1 एक:; D4 T4 G2.3 M एनं (for एकं). — ^{d}) B2.3 Dn1 D9 अभिवर्तितुं; D2 अनि° (for अति°).

55 B4 damaged. D3 om. 55 (cf. v. l. 54). — ^{a}) Dn D1.4.6.7 -दूरात्प्र- (for -दूराप-). D2 -यानं; G1 -यातस् (for -यातं). M1 नातिदूरादिवायांतं. — ^{b}) K4.5 कृत्वा (for कृत-). D2.9 G1 -बुद्धि:; D4.8 (for -बुद्धिं). — ^{d}) K5 व्यद्रवीद् (for अब्र°). T3 भृत- (for भृश-). K4 -वीक्षितुं; Dn1 -वीक्षत:; Dn2 D6 -विक्षत:; D2.5 -दु:खित:; D7 (marg. as in text) -दु:खितं; T4 G3 -वीक्षितं (for -विक्षतम्).

56 B4 damaged. D3 om. up to देशं प्र (cf. v. l. 54). — ^{a}) G3 तद् (for तं). D5 M3 प्रविश्यामि; G2 प्रपश्याम (for °मि). — ^{b}) K2.4 Dn D3.4.9 च; T4 [इ]व (for वा). — ^{c}) K4.5 तत्र (for यत्र). K2 D10.11 वा; Dn वै; S (except T1.2) नो (for वो). — ^{d}) G1.3 om. (hapl.) from किं सृतेन up to पाण्डवा:. (in 58^{b}). K4 मृतेन; Dn गतेन; T1.2 द्रुतेन; T3.4 स्थितेन; G2 नु तेन; M3 धृतेन; Ca सृतेन (as in text). D8 वा; D4 च (for व:). D1 पांडवा: किं पलायते.

57 G1.3 om. 57 (cf. v. l. 56). — ^{a}) D4 अन्यं (for अल्पं). D7 बळम्. Ś1 K1.2 अल्पं चैव बलं तेषां. — ^{b}) D6 T3.4 G2 बल- (for भृश-). K3 D2.3.5.7 -विक्षितौ; B1 -वीक्षतौ; T2 -दु:खितौ; T3 -शातिनौ; T4 G2 -शालिनौ (for -विक्षतौ). Dn1 कृष्णो चैव बलं क्षितौ; Dn2.n3 कृष्णं च बलविक्षितौ (sic). — ^{c}) Ś1 K1.2 B5 D2.4.5 T3 M3 प्र-; D1.7 [ऽ]पि (for ऽत्र). B1 D9 तिष्ठाम. — ^{d}) K3–5 B D T1.2 G2 M1 ध्रुवं. D8 वो (for नो).

58 G1.3 om. up to पाण्डवा: (cf. v. l. 56). D6 reads 58^{a}–59^{a} twice. — ^{a}) D1 पलायितांस्; D4 व्यपमानांस् (for विप्रयातांस्). D8 तु च; T2.3 G2 M तु नो; T4 ततो (for तु वो). D6 (both times) [ऽ]मित्रान्; T3.4 G2 हन्यु: (for भिन्नान्). — ^{b}) T2 पांडवान् (for पाण्डवा:). B Dn D2.5.6 (first time).8.9 T3.4 G1.3 M3.4 -किल्बिषा:; D10 -विक्रिया:; D11 -विप्रिया: (for -किल्बिषान्). — ^{c}) T1 अनुव्रज्य; T2 °सृज्य; T3 G1.3 M4 °याय (for °सृत्य). T3.4 वधिष्यंति; G1.3 वधिष्यंत:; M3 [आ]हनिष्यंति (for हनि°). G2 अभियाम विजेष्यंत:. — ^{d}) D10.11 T4 G M2–4 श्रेयान्न:; M1 श्रेयांस्तत् (for श्रेयो न:). K4.5 T1.2 स्थिति:; Dn D1.3.6 (both times).7 (marg.; orig. as in text).10.11 T3.4 G M वध: (for स्थितम्).

59 For the repetition in D6, cf. v. l. 58. — ^{a}) D1.3.10.11 T1.2 G3 शृण्वंतु (for शृणुध्वं). — ^{b}) D1 वचनं (for यावन्त:). K5 B1–3 Dn D2.3.5–11 [ऽ]त्र; B4.5 वै; D1 मे; T1.2 ते; G2 तु; M4 स्यु: (for स्थ). — ^{c}) D1.7 (marg.; *sec. m.*) नित्यं; T1.2 यत:; T3.4 G1.3 M यदि; G2 युधि (for यदा). Ś1 K1–3 transp. शूरं च and भीरुं च. M1 शूरश् (for शूरं). D4.9 भीमं; T3.4 भीष्मं (for भीरुं). — ^{d}) M3 मानयति (for मार°). K4.5 समं; T3 G M यम: (for सदा). T4 मारयित्वाद्य कौसलं. — ^{e}) K3 कोन्यो; K4 के नु; B2 कोत्र; D4 को न; M1 कोयं (for को नु). K4 मूढा. M8 नु (for न). D4 M1 बुध्येत (for

C 9.1057 B 9.19.62 K. 9.18.63 को नु मूढो न युध्येत पुरुषः क्षत्रियब्रुवः ॥ ५९
श्रेयो नो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थितम् ।
सुखः सांग्रामिको मृत्युः क्षत्रधर्मेण युध्यताम् ।
जित्वेह सुखमाप्नोति हतः प्रेत्य महत्फलम् ॥ ६०
न युद्धधर्माच्छ्रेयान्वै पन्थाः स्वर्गस्य कौरवाः ।
अचिरेण जिताल्ँलोकान्हतो युद्धे समश्नुते ॥ ६१
श्रुत्वा तु वचनं तस्य पूजयित्वा च पार्थिवाः ।
पुनरेवान्ववर्तन्त पाण्डवानाततायिनः ॥ ६२
तानापतत एवाशु व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
प्रत्युद्ययुस्तदा पार्था जयगृध्राः प्रहारिणः ॥ ६३
धनंजयो रथेनाजावभ्यवर्तत वीर्यवान् ।
विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ॥ ६४
माद्रीपुत्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महाबलः ।
जवेनाभ्यपतन्हृष्टा यतो वै तावकं बलम् ॥ ६५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्यष्टादशोऽध्यायः ॥ १८

युध्येत). D1 को न युध्येत वै मूढो. — f) D1 मानवः (for पुरुषः). K3 D3 क्षत्रियव्रतः; K4.5 B D4.9.10.11 T1 क्षत्रियो ध्रुवः (D4.10.11 T1 °वं); Dn D2.5.7 °यं ब्रुवन्; D6 °याधमः; T4 °यर्षभ; G3 °यब्रवीत् (sic) (for °यब्रुवः). D8 पुरुषाः क्षत्रिया ध्रुवं.

60 a) T3 G2 श्रेयान् (for श्रेयो). M मे (for नो). — b) D11 कृष्णस्य; T2 समरे; M1 संयुगे (for क्रुद्धस्य). K5 D10.11 [अ]भिमुखे (for प्रमुखे). K5 T1.4 G M1.2.4 स्थितिः; T3 M3 स्थितः (for स्थितम्). — c) K4.5 B5 D1.6.7 M2–4 सुखं; D3 शूरस्य (hypermetric); T1–3 G2 मुख्यः; G1 दुःखं; G3 दुःखः (for सुखः). K2.4.5 B2.5 Dn D3–5 संग्रामि(D3 °म)को. — d) M युध्यतः (for °ताम्). T G दुःखो व्या(T4 G2 °खव्या)-धिजरादिभिः (T4 °युजं; G1 °दिजः; G2 °दिजात्; G3 °युजः). — After 60^{d}, D9 T G ins.:

111* मर्त्येनावश्यमर्तव्यं गृहेष्वपि कदाचन ।
युध्यतः क्षत्रधर्मेण मृत्युरेष सनातनः ।
[(L. 1) G1 मर्त्यैर् (for मर्त्येन).]

— e) D10.11 हत्वा; G2 जितो (for जित्वा). T2 वा; G2 [ऽ]त्र (for [इ]ह). — f) K2 हत्वा (for हतः). B (except B2) Dn D5.6.8.9 महाफ(D8 °ब)लं; T1.2 महद्यशः; M3 °द्बलं (for °त्फलम्).

61 a) M1.4 योध-; M2 यौध- (for युद्ध-). D4 T3 श्रेयोन्यः; M3 श्रेयो वै (for श्रेयान्वै). — b) T1.2 भारत (for कौरवाः). — D2 om. (hapl.) 61^{c}–62^{b}. — c) K2 सुचिरेण. K2.4.5 D4.10 [अ]जिताल्ँ; K3 B (except B2) Dn D3.5–9.11 T1.3.4 G1.3 [ए]व ताल्ँ; D1 [अ]क्षयाल्ँ; G2 [अ]पि ताल्ँ; M1 शुभाल्ँ (for जिताल्ँ). — d) B1.5 Dn D5.6.9 हता; B2 हत्वा; D3 M1 हते; D8 हतान् (for हतो). T2 युद्धात्; M3 युद्धं (for युद्धे). B (except B2) Dn D3.5.9 ह्यवाप्स्यथ (Dn1 D8 °त) (for समश्नुते).

62 D2 om. 62^{ab} (cf. v. l. 61). — a) D3 M2 च; D10.11 G3 तद् (for तु). — b) K4 D4 T G M1 तु (for च). D8 पार्थिवं. — c) K3 B1.2 D10.11 S [अ]भ्यवर्तंत; K4 D8 [अ]नुव°; Dn D4.6 न्यव° (for [अ]न्वव°). — d) D1 पांडवान्प्रति संगरे.

63 b) T3 व्यूढा वीराः (for व्यूढानीकाः). — K3 om. (hapl.) 63^{cd}. — c) K2 पुनरवास् (sic); D1.3 अभ्युद्ययुस् (for प्रत्युद्य°). B1 D9 ततः; Dn1.n2 D6.7 तथा (for तदा). D4 T3 पार्थान्; D8 पार्थौ (for पार्था). — d) M1 जये (for जय-). K2 B D1.3.4.6–11 T1 G1 M1.3 -गृद्धाः; G3 -गृद्ध- (for -गृध्राः). K2.4.5 B D T1.2 प्रमन्यवः; M3 प्रधारिणः (for प्रहा°).

64 D1 om. from 64 up to the end of the adhy. a) G1.3 [आ]शु (for [आ]जाव्). — b) D4 T3.4 G M संन्य(T3 न न्य)वर्तत (for [अ]भ्य°). — d) K4.5 B2 व्याक्षिपद्; B3 व्याक्षिपन्; D9 प्राक्षिपद् (for विक्षिपन्). K3 Dn D2.3.5–7.10.11 व्याक्षिपन्गांडि(Dn1.n2 °न्गांडी-; D2.3 °द्गांडि-; D5 °न्गांजि-; D7 °न्गांजी)वं धनुः.

65 D1 om. 65 (cf. v. l. 64). — a) D3 om; D4 M1 तु (for च). D6 माद्रीशकुनिपुत्रौ च. — b) D3.9 महाबल; D7 °बळः; G2 M °रथः (for °बलः). — c) D3 रथेन (for जवेन). K4.5 हृष्टो; B1.3 D8.9 वीरा; B4.5 पार्था; D8 T1.3 दृष्ट्वा (for हृष्टा). Dn D2.5–7 जवेनाभ्यद्रवन्तू(D5–7 °वंस्तू)र्णं; D4 °भ्यद्रवन्दसा; T4 तथैवान्यांश्च संहृष्टा; M2–4 जवेनाभ्यपतन्हृष्टो. — d) K3

१९

संजय उवाच ।
संनिवृत्ते बलौघे तु शाल्वो म्लेच्छगणाधिपः ।
अभ्यवर्तत संक्रुद्धः पाण्डूनां सुमहद्बलम् ॥ १
आस्थाय सुमहानागं प्रभिन्नं पर्वतोपमम् ।
दृप्तमैरावतप्रख्यममित्रगणमर्दनम् ॥ २
योऽसौ महाभद्रकुलप्रसूतः
सुपूजितो धार्तराष्ट्रेण नित्यम् ।
सुकल्पितः शास्त्रविनिश्चयज्ञैः
सदोपवाह्यः समरेषु राजन् ॥ ३
तमास्थितो राजवरो बभूव
यथोदयस्थः सविता क्षपान्ते ।
स तेन नागप्रवरेण राज-
न्नभ्युद्ययौ पाण्डुसुतान्समन्तात् ।
शितैः पृषत्कैर्विददार चापि
महेन्द्रवज्रप्रतिमैः सुघोरैः ॥ ४
ततः शरान्वै सृजतो महारणे C. 9. 1070 B. 9. 20. 5 K. 9. 19. 6

B2. 10 11 T1. 2 यत्ता वै; K5 यत्तो वै; Dn यत्नतस्; D2. 5–7 यत(D2 °त्त-; D6 °त्ता)स्तु; T3. 4 यत्तु वै; G2 योद्धुं वै (for यतो वै). D2. 7 बळं.

Colophon om. in D1. — *Adhy. name:* Ś1 K बलनिवर्तनं; T1. 2 दुर्योधनवाक्यं; M2–4 बलोपस्थापनं. — *Adhy no* (figures, words or both): B5 D10. 11 (marg.) S 19; Dn D4 18 (as in text). — *Śloka no.:* Dn1 67; Dn3 66; D5 69.

19

1 ^{a}) Ś1 K1 D1. 3. 10. 11 जनौघे; D4 रथौघे (for बलौघे). T3 योधेषु संनिवृत्तेषु; T4 G M2–4 संनिवृत्ते- (M3 °वर्ते)षु यौधे(T4 योधे-; G1. 3 सैन्ये-; G2 कुरु)षु. — ^{b}) S साल्वो. B3 D10 -जनाधिपः (for -गणा°). — ^{c}) K3 अभिवर्तत; K4. 5 M2–4 अभ्यद्रवत; B (except B3) D8. 9 °धावत; D1. 4 T3. 4 G M1 °द्रवत्सु- (for °वर्तत). K4. 5 संहृष्टः (for संक्रुद्धः). — ^{d}) K3 B1 D5–7 G3 सुमहा-; Dn च महा- (for सुमहद्). Dn1 -बलः; D7 -बळं (for बलम्). B2 D3. 10. 11 T2 M1 पांडवानां महद्बलं.

2 ^{a}) G2 प्रस्थाय (for आ°). T2 M3 च; M1. 2. 4 स (for सु-). D6 -भागं (for -नागं). — ^{c}) T2 हृष्टम् (for दृप्तम्). K4. 5 B3 Dn D1–3. 5–9 ऐरावण- (for °वत-). D4 ऐरावतगजप्रख्यम्. — ^{d}) D10 -मर्दनः.

3 ^{a}) K2–4 B Dn D2. 4. 5. 7. 9–11 T2–4 G महान्; D8 महद्- (for महा-). B4. 5 तत्र; M -पद्म- (for -भद्र-). K5 B1. 2. 4. 5 D9 -कुले; Dn -कुलः; D2. 7 -कुळ-; G1. 3 -कुरु- (for -कुल-). Dn प्रसंस्तुतः (for -प्रसूतः). — ^{b}) D4 स; T2 प्र-; T4 सं- (for सु-). D4 धार्तराष्ट्रस्य; T2 घृतराष्ट्रेण; T4 धर्म° (for धार्त°). — K4 om. 3^{c}–4^{b}. — ^{c}) D2 M1 सुकल्पितं; M3 संकल्पितः (for सुक°). K2 D1. 9 शस्त्र- (for शास्त्र-). D1 -परंपराभिः; D9 -विनिश्चितज्ञैः (for °श्चयज्ञैः). — ^{d}) Dn1. n2 सदोपवाह्यैः; Dn3 D2. 6. 7 सदोपवाह्यैः; M1 °व.ह्यं (for °वाह्यः). T3 [ऽ]नुमतश्च राज्ञः; T4 G1. 3 M सततं च राज्ञः; G2 स मतश्च राज्ञः (for समरेषु राजन्). D1. 7 (marg.; *sec. m.*) परैरजेयः समरांगणेषु. ❀ Cv (reading सदौपवाह्यः सततं च राज्ञः): औपवाह्यः राजारोहणयोग्यो गजः । ❀ — S ins. after 3: D4 after 5:

112* ऐरावतं दैत्यगणान्विमृद्न-
न्शक्रो यथा संजनयन्भयानि ।

[(L. 1) M1 विमृश्नन्; M3 °मर्दन् (for °मृद्नन्). D4 ऐरावतो दैत्यचमूं विमृद्नः. — (L. 2) D4 शक्रप्रयुक्तो (for शक्रो यथा सं-). T4 जहाति (for भयानि).]

4 K4 om. 4^{ab} (cf. v. l. 3). D1 om 4^{ab}. D6. 7 om. (hapl.) 4^{abc}. — ^{a}) S (except T1. 2) समास्थितो (for तमा°). D8 नाग- (for राज-). — ^{b}) D4 यथोदसंस्थः. B D8. 9 तपांते (B5 °पास्ते) (for क्षपान्ते). — ^{c}) D9 जघ्नन् (for राजन्). — ^{d}) D4 विरोययौ (sic); D7 अभ्युद्ययुः (for °द्ययौ). K4. 5 D1. 4. 5. 7 T G समस्तान्; Dn D3. 6. 10. 11 समेतान्; M समस्त्यान् (for समन्तात्). — D1 om. 4^{ef}. — ^{e}) Ś1 K1. 3 B5 D5. 10. 11 सितैः; K4. 5 M1 शरैः; Dn सिक्तैः; D3 शिरैः; D4 शतैः; D6 स तैः (for शितैः). Ś1 K1 पृषद्कैर्; D3 पृथक्तैर्; D4 प्रषक्तैर्; T3 प्रषत्कैर् (for पृ°). Ś1 K D3 वितुतोद; T3 °दधार; G M °रराद (for °ददार). K5 D3, 6 वापि; D10. 11 वेगैर्; G2 चाजौ (for चापि).

C. 9. 1070
B. 9. 20. 5
K. 9. 19. 6

योधांश्च राजन्नयतो यमाय ।
नास्यान्तरं ददृशुः स्वे परे वा
यथा पुरा वज्रधरस्य दैत्याः ॥ ५
ते पाण्डवाः सोमकाः सृञ्जयाश्च
तमेव नागं ददृशुः समन्तात् ।
सहस्रशो वै विचरन्तमेकं
यथा महेन्द्रस्य गजं समीपे ॥ ६
संद्राव्यमाणं तु बलं परेषां
परीतकल्पं विबभौ समन्तात् ।
नैवावतस्थे समरे भृशं भया-
द्विमर्दमानं तु परस्परं तदा ॥ ७
ततः प्रभग्ना सहसा महाचमूः
सा पाण्डवी तेन नराधिपेन ।
दिशश्चतस्रः सहसा प्रधाविता
गजेन्द्रवेगं तमपारयन्ती ॥ ८
दृष्ट्वा च तां वेगवता प्रभग्नां

— ^{f}) Dn2 om. from महेन्द्र up to ततः (in 5^a). Dn1. n3 -चाप- (for -वज्र-).

5 Dn2 om. ततः (cf. v. l. 4). — ^{a}) G1. 2 गजान्; M1 तु तान् (for शरान्). D3. 10 वै विसृजन्; G1. 2 वेगवतो (for वै सृजतो). D4 विमुंचतस्तस्य रणे महाशरान्. — D6 repeats 5^b–6^a after 6^c. — ^{b}) M योधांश्. Ś1 Dn1. n3 D10 यमालयं; Dn2 महारणे; D4 T3. 4 G M यमक्षयं (for यमाय). — For 5^{ab}, D1 subst. (reading it after 6):

113* ततः शरान्वै सृ[ज]ता नृपेण
योधाः समस्ता गमिता यमालयम् ।

— D1 om. 5^{cd}. — ^{c}) B5 M1 नान्यांतरं; Dn न तस्यांतं (for नास्यान्तरं). D3 T4 च (for वा). — ^{d}) D3 वज्रधरेण (for °धरस्य). — After 5, Ś1 K B Dn D2. 3. 5–11 ins.:

114* ऐरावणस्थस्य चमूविमर्दे
दैत्याः पुरा वासवस्येव राजन् ।

[(L. 1) D7 चमूविदार्ये (for °विमर्दे). B D3. 9 ऐरावण-(B2 °त)स्येव चमूं विमृद्य(B5 °सन्य)तो. — (L. 2) Dn D2. 5–7 यथा (for दैत्याः).]
while D4 ins. 112*.

6 For the repetition in D6, cf. v. l. 5. — ^{a}) K4. 5 B D2. 4. 8. 9 M2 सोमकसंजयाश्; Dn D6 (both times) T1. 2. 4 G संजयाः सोमकाश् (by transp.); D5. 7 T3 संजयसोमकाश्. — ^{b}) K3–5 B (except B2) Dn D2. 3. 5–7 (marg. as in text). 8–11 T4 एक- (for एव). D1 शरौघान् (for समन्तात्). — Ś1 K1–3 M1 om. (hapl.) 6^c–7^b. — ^{c}) D4 तं संघशो (for सहस्रशो). D1 विकिरंतम्; G2 प्रच° (for विचरन्तम्). D8 एके (for एकं). — K4 om. 6^d–7^c. — ^{d}) D6 गजेंद्रस्य; M3 सुरेंद्रस्य (for महेन्द्रस्य). D3 (*sup. lin.* as in text) वज्रं (for गजं). B D1. 4. 5. 10 T1. 2 G2 समीके; D7 समग्रं (for समीपे).
After 6, D1 reads 113*.

7 Ś1 K1–3 M1 om. 7^{ab}; K4 om. 7^{abc} (for both, cf. v. l. 6). D1 om. 7^{ab}. — ^{a}) Dn D3. 4. 7 T4 वि-द्राव्यमाणं (D3 °नं); D2. 5 तद्राव्य°; D6 विविध्य°; D9 स द्राव्य°; T2 संप्राप्य°; T3 संत्रास्य° (for संद्राव्य°). K5 तु बले; D4 च बलं; D7 तु बलं; T3 तुमुलं (for तु बलं). Dn1 प्रवेशात् (for परेषां). — ^{b}) Dn1. n2 काला(Dn2 °ल)घ्रातमिव; Dn3 D4 अनंतकल्पं; S (M1 om.) परेत° (for परीत°). D3 विभवैः; D4 च बभौ; G2 विभिदे (for विबभौ). D10. 11 T4 समंततः (for समन्तात्). — Dn D2. 5–7 transp. 7^c and 7^d. — ^{c}) K5 D11 T3. 4 G M च (for [नै]व). M [अ]वतस्थुः. K2 B5 T2 समरं (for समरे). D2 व्रताम्; D5 स (for भयाद्). B2 नैवावतस्थे भृशं भयाच्च (submetric). — ^{d}) B1. 3–5 D8. 9 विमृद्यमानं; B2 D1. 6. 7 (marg.; *sec. m.*). 11 T1 विमर्द्य°; D2. 5. 7 आक्रम्यमाणं; T3 विदर्द-मानं; M विमर्दमानास् (M3 °नस्) (for °मानं). K2 भयात्; T3 तथा; T4 यदा; G2 तत् (for तदा). D1. 7 (marg.; *sec. m.*) बलं (D7 °ले) पलायितं (for परस्परं तदा). D4 विद्राव्यमाणा हि गजेन तेन वै.

8 ^{a}) B2 तदा हि (for ततः प्र-). D3 T2 तदा चमूः; D4 चमूस्तदा (for महाचमूः). — ^{b}) D4 S (except T1. 2) जनाधिपेन (for नरा°). — ^{c}) D3. 10. 11 विधा-विता; T2 प्रयापिता (for °धाविता). — K2. 3 om. (?hapl.) 8^d–9^a. — ^{d}) D3 om. (hapl.) from गं up to वे (in 9^a). Ś1 -वंशं (for -वेगं).

9 K2. 3 om. 9^a; D3 om. up to वे (in 9^a) (for both, cf. v. l. 8). — ^{a}) Dn D6 ह; D4 T1. 2 तु; D5. 7 हि; T8 om. (for च). T3. 4 G2. 3 M तान् (for

सर्वे त्वदीया युधि योधमुख्याः ।
अपूजयंस्तत्र नराधिपं तं
दध्मुश्च शङ्खाञ्शशिसंनिकाशान् ॥ ९
श्रुत्वा निनादं त्वथ कौरवाणां
हर्षाद्विमुक्तं सह शङ्खशब्दैः ।
सेनापतिः पाण्डवसृञ्जयानां
पाञ्चालपुत्रो न ममर्ष रोषात् ॥ १०
ततस्तु तं वै द्विरदं महात्मा
प्रत्युद्ययौ त्वरमाणो जयाय ।
जम्भो यथा शक्रसमागमे वै
नागेन्द्रमैरावणमिन्द्रवाह्यम् ॥ ११
तमापतन्तं सहसा तु दृष्ट्वा
पाञ्चालराजं युधि राजसिंहः ।
तं वै द्विपं प्रेषयामास तूर्णं
वधाय राजन्द्रुपदात्मजस्य ॥ १२
स तं द्विपं सहसाभ्यापतन्त-
मविध्यदर्कप्रतिमैः पृषत्कैः ।
कर्मारधौतैर्निशितैर्ज्वलद्भि-
र्नाराचमुख्यैस्त्रिभिरुग्रवेगैः ॥ १३
ततोऽपरान्पञ्च शितान्महात्मा
नाराचमुख्यान्विससर्ज कुम्भे ।
स तैस्तु विद्धः परमद्विपो रणे
तदा परावृत्य भृशं प्रदुद्रुवे ॥ १४
तं नागराजं सहसा प्रणुन्नं　　C. 9. 1031 B. 9. 20. 16 K. 9. 19. 16

तां). $K_{4.5}$ B Dn $D_{2.4-6.8-11}$ T_3 वेगवतीं (Dn_3 D_9 °ती); $M_{1.3.4}$ °वतः (for °वता). $Ś_1$ K_1 प्रधावितां; $T_{3.4}$ $G_{2.3}$ M प्रभग्नान् (for °ग्नां). —[b]) $G_{1.3}$ कुरु- (for युधि). M यौधमुख्याः. —[c]) D_4 स्वपूजयंस् (for अपूज°). $D_{2.10.11}$ ते तु; D_3 ते च; $T_{1.2}$ तं च; M_2 तेत्र (for तत्र). Dn D_6 S (except $T_{1.2}$) जनाधिपं (for नरा°). K_2 $T_{1.4}$ G_2 तदा; D_2 M_{2-4} ते; D_3 च (for तं). B $D_{8.9}$ संपूजयंतस्तु ($B_{3.4}$ °श्च) नराधिपं ते ($B_{2.3}$ तं). —[d]) B $D_{8.9}$ शंखान्प्रदध्मुः; $D_{4.6}$ दध्मुश्च शंखं (for °श्च शङ्खाञ्). $K_{4.5}$ शशिनः प्रकाशान्; B_1 शशिसंनिभांस्तान्; Dn $D_{6.7}$ हिम(D_7 दधि)हारगौरान्; D_4 $T_{3.4}$ G M शशिहार(D_4 °कुंद-; T_4 °भास)गौरान् (for °संनिकाशाम्).

10 [a]) G_2 निनादांस् (for °दं). T_2 त्वयि (for त्वथ). —[b]) D_1 हस्ताद् (for हर्षाद्). $K_{4.5}$ D_3 G_2 विमुक्तान् (for °क्तं). $T_{3.4}$ G_2 त्वथ (for सह). $T_{1.2}$ सैन्य- (for शङ्ख-). $K_{4.5}$ -मुक्तैः; $T_{3.4}$ G M -नादैः (for -शब्दैः). —[d]) $K_{4.5}$ $B_{1.4}$ $D_{3.5}$ पंचाल-; D_7 पांचाळ-. D_1 -राजो (for -पुत्रो). K_4 Dn $D_{2.3.5-7.11}$ $T_{1.2}$ ममृषे न (for न ममर्ष). K_3 B $D_{2.8}$ कोपात्; D_4 M_1 राजन्; D_{10} भाषतां (for रोषात्).

11 [a]) D_4 स (for तु). —[b]) Dn_1 जवेन (for जयाय). —D_1 om. 11[cd]. —[c]) Dn_2 जृंभो; D_3 वृत्रो (for जम्भो). Dn D_5 -समागमेन; $T_{3.4}$ G °स्थितं वै (T_3 वा) (for °गमे वै). $D_{6.7}$ तथा (for वै). —[d]) Dn $D_{3.5-7}$ S ऐरावतम्. K_1 D_9 इंद्रवाहं.

12 [a]) B $D_{2.4.8.9}$ च दृष्ट्वा; Dn D_{5-7} T_4 $G_{1.3}$ M निरीक्ष्य; T_3 G_2 समीक्ष्य (for तु दृष्ट्वा). —[b]) K_4 पंचाल-; D_7 पांचाळ-. $Ś_1$ K $D_{1.3.4.10.11}$ $T_{1.2.4}$ -पुत्रं (for -राजं). K_3 युध-; $D_{10.11}$ युव- (for युधि). D_2 शाल्व- (for राज-). B_5 Dn_1 D_3 T_{2-4} M_{2-4} -सिंहं; D_4 -पुत्रं (for -सिंहः). —[c]) M_1 स (for तं). Dn_3 प्रेरयामास; M_1 प्रेषयदत्र (for °यामास). —[d]) Dn D_5 ततः स राजा; $D_{3.6.7}$ वधाय राजा (D_3 राजेंद्र) (for °य राजन्). Dn $D_{4.6}$ द्रुपदात्मजाय.

13 [a]) $G_{1.3}$ ह (for तं). Dn D_{5-7} नृपं (for द्विपं). K_4 चाभ्युपेतम्; Dn $D_{5.7}$ T_{1-3} M_{2-4} ह्यापतंतम् (for [अ]भ्या°). K_5 स तं द्विपं वै सहसाभ्युपेतम्; $D_{3.10.11}$ स तं द्विपेंद्रं सहसापतंतम्. —[b]) $D_{4.9}$ आविध्यद्; $T_{1.2}$ ह्य° (for अ°). $K_{1.3}$ B $D_{3.6.8-11}$ अग्नि- (for अर्क-). $Ś_1$ K_1 पृषक्तैः; D_9 शरौघैः (for पृषत्कैः). T_4 सविद्युदर्कप्रतिमैः पृषत्कैः. —[c]) K_2 corrupt. D_1 अत्युग्रवेगैर्; D_4 कर्मारधूतैर्; S तं तैलधौतैर् (for कर्मार°). —[d]) Dn अग्र-; D_1 एव; $D_{5.7}$ अग्र्य- (for उग्र-). K_2 -कल्पैः; Dn D_{5-7} -हस्तैः; D_1 वीरः; $T_{1.2}$ G_1 -हस्तं; T_3 -वाहाः; T_4 $G_{2.3}$ M -हस्तः (for -वेगैः).

14 [a]) K_3 B_4 Dn $D_{4.5.7.11}$ $T_{1.2}$ M_1 शतान् (for शि°). D_4 रणे वै (for महात्मा). D_2 ततस्तु पांचाळसुतो महारणे. —[b]) Dn_1 D_6 -वर्षान्; $Dn_{2.n3}$ $D_{5.7}$ -वर्यान् (for -मुख्यान्). D_8 अविस्रस्त- (for विससर्ज). G_3 कुंभैः (for कुम्भे). —[c]) $K_{4.5}$ सु-; B_2 च (for तु). $D_{3.4}$ परमो; T_3 परमैर् (for परम-). —[d]) S

C. 9. 1081
B. 9. 20. 16
K. 9. 19. 16

विद्राव्यमाणं च निगृह्य शाल्वः ।
तोत्राङ्कुशैः प्रेषयामास तूर्णं
पाञ्चालराजस्य रथं प्रदिश्य ॥ १५
दृष्ट्वापतन्तं सहसा तु नागं
धृष्टद्युम्नः स्वरथाच्छीघ्रमेव ।
गदां प्रगृह्याशु जवेन वीरो
भूमिं प्रपन्नो भयविह्वलाङ्गः ॥ १६
स तं रथं हेमविभूषिताङ्गं
साश्वं ससूतं सहसा विमृद्य ।
उत्क्षिप्य हस्तेन तदा महाद्विपो
विपोथयामास वसुंधरातले ॥ १७
पाञ्चालराजस्य सुतं स दृष्ट्वा
तदार्दितं नागवरेण तेन ।
तमभ्यधावत्सहसा जवेन
भीमः शिखण्डी च शिनेश्च नप्ता ॥ १८
शरैश्च वेगं सहसा निगृह्य
तस्याभितोऽभ्यापततो गजस्य ।
स संगृहीतो रथिभिर्गजो वै

नदन् (for तदा). M2. 4 दिश्वः; M3 दिशं (for भृशं).

15 K4 reads and K5 D2 repeat 15[ab] after 19. —[a]) T4 स वेद- (for तं नाग-). Dn D5. 7 तरसा; D4 परतः; G2 प्रहसन् (for सहसा). —[b]) Ś1 K1. 2 D8 G3 विद्राव्यमानं. D2 (first time). 3. 4 विनिगृह्य; D2 (second time) सहसा च; D10. 11 त्रिनिवर्त्यं; M2–4 तु निगृह्य (for च नि°). Ś1 K2 D7 S (except T4) साल्वः; Dn D6 शाल्वं; D2 (both times) संख्ये (for शाल्वः). —[c]) K4. 5 D4 T2. 3 तत्रांकुशैः; Dn1. n3 D1. 6 तीव्रां°. —[d]) K4. 5 B (except B4) D1. 3. 5. 7. 9–11 पंचाल- (D1 °ल्य-; D7 °ळ-); D2 पांचाळ-. K4. 5 Dn D1. 5. 7. 10 S सुतं; D6 सुतः (sic) (for रथं). Dn D6 प्रहृष्टः; D1. 4. 7 T2 M3 °दृश्य; D10. 11 °हृस्य; T1 G1 °दृश्यं (for °दिश्य).

16 [a]) M1 तम् (for दृष्ट्वा). D9 स नागं; T3. 4 G M2–4 गजेंद्रं; M1 निरीक्ष्य (for तु नागं). —[b]) T3 धृष्टद्युम्नं (for °म्नः). Ś1 K2 सरथः; K1 D3 G2. 3 स रथात्; K4. 5 (marg. as in text) D9 सहसा; D2 त्वरयन् (for स्वरथात्). Dn D6 शीघ्रगाश्च; G2 भीमवेगः (for शीघ्रमेव). M1 पांचालपुत्रः स्वरथात्पपात. —[c]) Ś1 K1 गजं; K2. 3 रथं (for गदां). T1. 2 गृहीत्वा (for प्रगृह्य). Dn D3. 5. 6. 7 (orig.; marg. *sec. m.* as in text) T4 [अ]थ; D10 [उ]ग्र-; T1. 2 सु- (for [आ]शु). D1. 7 (marg.; *sec. m.*) बलेन (for जवेन). G2 शूरो (for वीरो). —[d]) K4. 5 M भूमौ. D1 प्रपातो (for प्रपन्नो). D6 भुवि (for भय-). D6 विह्वलांगं; D7 -विह्वळांगः.

17 D6 reads 17[a] twice. —[a]) T3 सकूबरं (for स तं रथं). B1 हैम-. D2 -विचित्रभासं (for -विभूषिताङ्गं). —[b]) T3 G2 साल्वः (for साश्वं). Ś1 K1 प्रमृद्य; K2 प्रपद्य; Dn1 विसृज्य; Dn2 D5. 7 (orig.) विसृत्य; Dn3 D10. 11 विकृष्य; D1. 7 (*sup. lin.*) T1. 2 विगृह्य; D2. 3 T4 वि(D2 प्र)मृज्य; D4 बभंज; D6 विमुच्य; T3 G2 विभिद्य; G1 [अ]वमृद्य; G3 [अ]वमर्द्य (for विमृद्य). —[c]) D10 नदन्; T4 तथा (for तदा). T3 -बलाद् (for -द्विपो). B D2. 8. 9. 11 उत्क्षिप्य हस्तेन महाद्विपोपि (D2 °पो वै; D11 °पोथ). —[d]) T1. 2 तं पोथयामास; T3 व्यपाद°; G व्यपोथ° (for विपोथ°). D2 वसुंधरायां; D7 T2 °धरातळे; D8 °धरातलं.

18 [a]) K4. 5 B2. 4 D3. 10 पंचाल-; D2. 7 पांचाळ-. Ś1 K1–3 सुतः; B5 मुखं; M1 सुतांस् (for सुतं). K4. 5 B Dn D5–9 स्म; D1–3. 10. 11 च; S (except T1. 2) तु (for स). —[b]) K4. 5 Dn D4. 5. 7 S (except T1. 2) तथा; D2 सं- (for तदा). B5 [अ]र्पितं; D2 -मर्दितं (for [अ]र्दि°). D3. 9 -बलेन (for -वरेण). —[c]) Ś1 K1. 2 Dn D4. 5. 7 समभ्यधावत् (Dn D4. 5. 7 °वन्); K4. 5 तमप्यधावन्; B3. 5 D9 °न्वधावत्; D2. 6 M2 °भ्यधावन् (for °भ्यधावत्). Dn D5–7 महता (for सहसा). T3. 4 G2 महाबलो (for जवेन). —[d]) D1 शनेश् (for शिनेश्).

19 [a]) B5 शनैश् (for °रैश्). D8 विगृह्य; D4 निगृह्य तं (for निगृह्य). —[b]) D3. 4 [अ]भीतो (for °भितो). K1. 4 B4. 5 D6. 10. 11 T3 G2 व्यापततो; B1 D3. 5 (*sup. lin.*). 8. 9 T1. 2. 4 G1. 3 M2–4 ह्याप°; D1. 7 [ऽ]त्यु(D7 °भ्यु)त्प° (for ऽभ्याप°). Dn D5. 6 निगृह्य; D8 गजेभ्यः (for गजस्य). D2 तस्याहवे वेगवतागतस्य. —[c]) D8 स तं गृहीतो; T1 समागृ°; T2. 3 समं गृ° (for स संगृ°). D2 गजौघैश्; S (except T1. 2) गजेंद्रश् (for गजो वै). D4 स संगृहीतोथ गजश्चतुर्भिश्. —[d]) Ś1 K1. 2. 5 B1 D6. 9 वै (for तैर्). D4 कीर्यमाणस्; G2 पात्यमानश् (for वार्यमाणश्). Ś1 K1 स्म;

चचाल तैर्वार्यमाणश्च संख्ये ॥ १९

ततः पृषत्कान्प्रववर्ष राजा
सूर्यो यथा रश्मिजालं समन्तात् ।
तेनाशुगैर्वध्यमाना रथौघाः
प्रदुद्रुवुस्तत्र ततस्तु सर्वे ॥ २०

तत्कर्म शाल्वस्य समीक्ष्य सर्वे
पाञ्चालमत्स्या नृप सृञ्जयाश्च ।
हाहाकारैर्नादयन्तः स्म
द्विपं समन्ताद्रुरुधुर्नराग्र्याः ॥ २१

पाञ्चालराजस्त्वरितस्तु शूरो
गदां प्रगृह्याचलशृङ्गकल्पाम् ।
असंभ्रमं भारत शत्रुघाती
जवेन वीरोऽनुससार नागम् ॥ २२

ततोऽथ नागं धरणीधराभं
मदं स्रवन्तं जलदप्रकाशम् ।
गदां समाविध्य भृशं जघान
पाञ्चालराजस्य सुतस्तरस्वी ॥ २३

स भिन्नकुम्भः सहसा विनद्य
मुखात्प्रभूतं क्षतजं विमुञ्चन् ।
पपात नागो धरणीधराभः C. 9. 1090 B. 9. 20. 25 K. 9. 19. 25

K2 सु-; K3 Dn D6. 7 T4 स; D4 तु (for च). T4 संघे; M संखे (for संख्ये). K4 चचाल नैवासमबाणसंख्ये; D1. 7 (marg.; *sec. m.*) विचुक्षुभे समरे हन्यमानः; D2 तैर्वार्यमाणश्च चचाळ संख्ये; G1. 3 चचाल तैर्वार्यमाणोत्मसंखे (G3 °घे). — After 19, K4 reads and K5 D2 repeat 15^{ab}.

20 a) K4. 5 शूरः (for ततः). Ś1 K1. 3 पृषत्कान्; K2 पृषत्कं; B5 पृथक् (submetric); D2 पृषत्कैः; D4 प्रषत्कैः (for पृषत्कान्). D4 स (for प्र-). D2. 4 राजन् (for राजा). T3. 4 G2 ततः पृषत्कानसृजत्स साल्वो. — b) T3. 4 रविर् (for सूर्यो). K4. 5 B D2. 9 रश्मिजालैः (D2 °लैः); D7 °जाळं; D8 रथजालैः; T1 (*inf. lin.* as in text). 2 रश्मिशतं (for °जालं). — c) K3 B D2. 6. 8–10 T1. 2 G2 तैर्; K4. 5 ते च (for तेन). D2 आशुवेगैर् (for [आ]शुगैर्). Dn D5–7 वार्यमाणा (for वध्यमाना). D4 रथौघान्. — d) K4. 5 तत्रैव; B ततश्च; Dn D2. 5–7 T2. 3 G2. 3 तत्र (D2 G3 °तः) स्म (for ततस्तु). Ś1 K1. 3 संख्ये (for सर्वे). D1. 3. 10. 11 प्रदुद्रुवुः सहितास्तत्र तत्र; T4 M1 प्रदुद्रुवुस्तत्रसुश्चैव (M1 °स्तत्र) सर्वे.

21 D10 reads 21 twice. — a) B2 ततस्तु (for तत्कर्म). K2 B2 S साल्वस्य. Ś1 K1. 2 D1 समीक्ष्य संख्ये; K4. 5 °क्ष्यमाणाः; Dn D4–7 S (except T1. 2) निरीक्ष्य सर्वे (for समी°). — b) K4. 5 B1–3 D9. 10 (both times). 11 पंचाल-; D2. 7 पांचाळ-. Dn D1. 6 T1. 2 -मुख्या; D10 (both times). 11 -पुत्रा; T4 G2 -मात्स्या (for -मत्स्या). Ś1 K2 Dn D3 संजयाश्. — c) D8. 10 (both times). 11 हाहाकारान्; T3 °कारं. B4 D10 (both times). 11 नादयंति; Dn T3. 4 G2 नर्दं (Dn1 °द)-यंतः (for नाद°). B1 D1. 9 सुयुद्धे; B3 D3. 6 च युद्धे; Dn D5–7 च सेनां; T1. 2 तु युद्धे; T3. 4 G M2. 4 समीपे (M3 °के) (for स्म युद्धे). D4 हाहाकारान्नर्दतश्चापि राजन्; M1 हा हा हताः स्मेति च ते वदंतो. — d) M1 गजं (for द्विपं). B4. 5 दुद्रुवुर्; T3. 4 दुद्रुवुस्ते (T4 °वैं); G2 ददृशुस्ते; M1 ममथुर् (for रुरुधुर्). D1. 7 (marg. *sec. m.*; orig. as in text) शरौघैः; D4 समस्तान् (for नराग्र्याः). D3 तं नागमुख्यं रुरुधुर्नराग्र्याः.

22 a) K4. 5 B1. 5 D10. 11 पंचाल-; D7 पांचाळ-. D3. 9–11 T1. 2 G1 -पुत्रस् (for -राजस्). B1. 3 D3. 5. 7. 9 च; T3. 4 G स (for तु). D4 पांचालराजस्य सुतो महात्मा. — b) D3 [अ]चर-; D7 [अ]चळ-. K3 B1. 5 D8. 9 -तुल्यां (for -कल्पाम्). — c) B D8–11 T3 G2 ससंभ्रमं; D1. 4 असंभ्रमाद्; G3 M2–4 °भ्रमन् (for °भ्रमं). K2 शत्रुघाते. — d) T3 G2 [ऽ]भि- (for ऽनु-). K3 नागैः.

23 a) D1 अथ (for ततो). K5 B (except B2) D8. 9 तु; D1 [आ]शु; D10 [ऽ]द्य; T3 स; T4 नु (for ऽथ). — b) Dn D3. 4 श्रवंतं. D7 जळद-; T3 ज्वलन- (for जलद-). — D1 transp. 23^{c} and 23^{d}. — c) B D8. 9 समासाद्य; D4 समुद्यम्य (for समाविध्य). — d) K4 B5 D1. 8. 10. 11 पंचाल-; D7 पांचाळ-. D5 सुतं (for सुतस्). T1. 2 महात्मा (for तरस्वी).

24 a) D2 कुंभभिन्नः (for भिन्नकुम्भः). T2 विनद्यन् (for °द्य). — b) D4 चास्ये (for मुखात्). Dn D4–7 रुधिरं; T4 क्षतजान् (for °जं). Dn D5–7 प्रमुंचन्; D4 श्रवंश्च (for विमुञ्चन्). — c) D8 धरणीधराभं. — d) K4. 5 B (except B2) D2. 8. 9 -प्रकंपे च-

C. 9. 1090
B. 9. 20. 25
K. 9. 19. 25

क्षितिप्रकम्पाच्चलितो यथाद्रिः ॥ २४
निपात्यमाने तु तदा गजेन्द्रे
हाहाकृते तव पुत्रस्य सैन्ये ।
स शाल्वराजस्य शिनिप्रवीरो
जहार भल्लेन शिरः शितेन ॥ २५
हृतोत्तमाङ्गो युधि सात्वतेन
पपात भूमौ सह नागराज्ञा ।
यथाद्रिशृङ्गं सुमहत्प्रणुन्नं
वज्रेण देवाधिपचोदितेन ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्येकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

संजय उवाच
तस्मिंस्तु निहते शूरे शाल्वे समितिशोभने
तवाभज्यद्बलं वेगाद्वातेनेव महाद्रुमः ॥ १
तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कृतवर्मा महारथः ।
दधार समरे शूरः शत्रुसैन्यं महाबलः ॥ २
संनिवृत्तास्तु ते शूरा दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ।
शैलोपमं स्थितं राजन्कीर्यमाणं शरैर्युधि ॥ ३
ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह ।

(K_4 °पोच्च)लितो (for -प्रकम्पाच्च°). $D_{1.7}$ (marg.; *sec. m.*) यथा हतः पविना अद्रिकूटः.

25 ^{a}) K_2 निपत्यमाने; G_2 निहन्य° (for निपात्य°). G_3 [ऽ]थ (for तु). Dn गतप्रवर्षे; D_4 T_3 G_2 M_1 गजप्रवीरे; $D_{5.6}$ $G_{1.3}$ गजप्रव(D_6 °वी)र्ये; D_9 तदा गजेंद्रं; T_2 तथा गजेंद्रे; T_4 गजेंद्रवर्ये; M_{2-4} गजप्रबर्हे (for तदा गजेन्द्रे). — ^{b}) D_1 हाहापरे; D_8 °कृतं; M_1 °कृतस् (for °कृते). T_3 सैन्यस्य राजन् (for पुत्रस्य सैन्ये). — ^{c}) K_1 M_{2-4} साल्व-. $M_{2.4}$ -राज्ञश्च; M_3 -राज्ञस्तु (for -राजस्य). $D_{1.2}$ शनि- (for शिनि-). D_4 -प्रवीरे. Dn D_{5-7} T G M_1 शा(T G M_1 सा)ल्वस्य राज्ञस्तु (T_3 °जंस्तु; G_3 °ज्ञश्च) शिनिप्रवीरो. — ^{d}) D_2 खड्गेन (for भल्लेन). $D_{5.7}$ T_2 सितेन.

26 ^{a}) $K_{4.5}$ हतोत्तमांगो; D_4 हृतोत्तमांगेन; D_5 कृत्तोत्तमांगो (for हृतो°). T_4 हृदि (for युधि). Dn D_4 सात्यकेन (for सात्वतेन). — ^{b}) K_{3-5} Dn $D_{2.4.6.8.9}$ T G $M_{1.2}$ पपात भूमौ स ह ना(G_3 युधि ना-; M_1 स सना)गराजः ($D_{4.8.9}$ °जा). — D_1 om. 26^{cd}. — ^{c}) D_8 यथेव (for यथाद्रि-). B (except B_2) Dn $D_{2.4-9}$ $T_{1.2}$ सहसा (for सुमहत्). K_3 M_4 प्रनुन्नं; D_8 °सन्नं; $T_{3.4}$ G_2 °भिन्नं (for °णुन्नं). — ^{d}) M_{2-4} वज्रायुध- (for देवाधिप-). Dn $D_{2.5-7}$ -नोदितेन.

Colophon om. in Dn D_6. — *Adhy. name:* $Ś_1$ K_1 M_4 साल्वराजवधः; $K_{2.3}$ $D_{10.11}$ T_1 M_2 शा(K_2 T_1 M_2 सा)ल्ववधः; $D_{2.4}$ शल्यवधः; M_3 साल्वावरोधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K_3 D_{11} S 20; D_{10} 19 (as in text). — *Śloka no.:* K_5 28; Dn D_5 27.

20

1 Dn om. the ref. — ^{a}) M_1 ततस् (for तस्मिंस्). K_3 वि-; D_4 च (for तु). $D_{5.7}$ निहिते. $B_{3.4}$ शाल्वे; $T_{1.2}$ साल्वे; $G_{1.3}$ वीरे (for शूरे). $K_{4.5}$ तस्मिन्हते महेष्वासे. — ^{b}) $Ś_1$ K_1 $T_{3.4}$ G M साल्वे; $B_{3.4}$ $T_{1.2}$ शूरे (for शाल्वे). — ^{c}) $Ś_1$ K (except K_3) Dn $D_{5.7}$ अभज्यत; $B_{2.4.5}$ $T_{1.3}$ G_2 तदाभज्यद् (for तवा°). M तवाभज्यत सैन्यं तद्. — ^{d}) D_4 वायुना. D_3 [तु]व. D_{10} यथा (for महा-). $K_{4.5}$ वातोद्धूत इव द्रुमः.

2 ^{a}) K_3 तं प्र-; T_8 तत्र (for तत्प्र-). D_7 बळं. — ^{c}) T_3 ददार. $Ś_1$ $K_{1.2}$ वीरः (for शूरः). Dn $D_{6.7}$ वारयामास समरे. — ^{d}) T G -सेनां (for -सैन्यं). D_2 महारथः; $D_{4.5}$ °बलं; D_7 °बळः (for °बलः).

3 ^{a}) Dn संनिवृत्य. D_4 च (for तु). B Dn $D_{2.5.7-9}$ $T_{1.2}$ वीरा (for शूरा). — D_1 om. 3^{cd}. — ^{c}) $D_{8.8}$ $G_{1.3}$ शल्योपमं (G_1 °मः) (for शैलो°). $B_{4.5}$ T_3 स्थिरं; $G_{1.3}$ स्थितो (for स्थितं). — ^{d}) D_3 गर्जमानं; $T_{1.2}$ विकिरंतं; T_3 G_2 शीर्यमाणं; T_4 G_3 कीर्यमाणः

निवृत्तानां महाराज मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ४
तत्राश्चर्यमभूद्युद्धं सात्वतस्य परैः सह ।
यदेको वारयामास पाण्डुसेनां दुरासदाम् ॥ ५
तेषामन्योन्यसुहृदां कृते कर्मणि दुष्करे ।
सिंहनादः प्रहृष्टानां दिवःस्पृक्सुमहानभूत् ॥ ६
तेन शब्देन वित्रस्तान्पाञ्चालान्भरतर्षभ ।
शिनेर्नप्ता महाबाहुरन्वपद्यत सात्यकिः ॥ ७
स समासाद्य राजानं क्षेमधूर्तिं महाबलम् ।
सप्तभिर्निशितैर्बाणैरनयद्यमसादनम् ॥ ८

तमायान्तं महाबाहुं प्रवपन्तं शिताञ्शरान् ।
जवेनाभ्यपतद्धीमान्हार्दिक्यः शिनिपुंगवम् ॥ ९
तौ सिंहाविव नर्दन्तौ धन्विनौ रथिनां वरौ ।
अन्योन्यमभ्यधावेतां शस्त्रप्रवरधारिणौ ॥ १०
पाण्डवाः सह पाञ्चालैर्योधाश्चान्ये नृपोत्तमाः ।
प्रेक्षकाः समपद्यन्त तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ११
नाराचैर्वत्सदन्तैश्च वृष्ण्यन्धकमहारथौ ।
अभिजघ्नतुरन्योन्यं प्रहृष्टाविव कुञ्जरौ ॥ १२
चरन्तौ विविधान्मार्गान्हार्दिक्यशिनिपुंगवौ । C. 9. 1105 B. 9. 21. 13 K. 9. 20. 13

(for °मार्गं). Ś1 K1-3 T1.2 शरान्; D3 शतैर् (for शरैर्). B1 (marg. as in text) सह; D10 युधिष्ठिर (sic); T3.4 अपि (for युधि).

4 B1 reads 4^a–5^b on marg. —^{a}) K2 युद्धे (for युद्धं). —^{b}) D9 transp. पाण्डवैः and सह. — Ś1 K1.3 om. 4^c–5^d. K2 Dn1 om. (hapl.) 4^c–5^b. —^{c}) D3 निवृत्ते तु; D9 संनिवृत्ता (for निवृत्तानां). —^{d}) D1 पुरस्तदा (for निवर्तनम्).

5 Ś1 K1.3 om. 5; K2 Dn1 om. 5^{ab} (for both, cf. v. l. 4). D1 om. 5. B1 reads 5^{ab} on marg. —^{a}) B4 तदाश्चर्यम्; D3 यत्रा° (for तत्रा°). D3.8.9 महद् (for अभूद्). —^{b}) Dn2.n3 D5-7 कुरूणां पांडवैः सह (= 4^b). —^{c}) D5.7 यद्येको; G2 य एको (for यदेको). T4 G1 M धारयामास. —^{d}) D10 दुरासहां (for °सदाम्).

6 B4 damaged for 6^{ab}. —^{a}) K4.5 -सदृशं; D4 -शूराणां; T1.2 -संनादः (for -सुहृदां). —^{b}) K4.5 कृत- (for कृते). B2 T3 वर्मणि. D2.9 दुष्कृते. —^{c}) K4 D4 T2.3 सिंहनाद-. —^{d}) K3 B1.3.4 D3.11 T G दिविस्पृक्. K3 D10 स; D4 तु (for सु-).

7 D1 om. 7^{ab}. —^{a}) T4 शूरेण (for शब्देन). K4.5 B Dn D5-9 वित्रस्ताः. —^{b}) K4.5 Dn D4-7.9 पांचाला (D7 °ळा); B3.4 पंचालान्; B5 पंचाला; D2 पांचाळान् (for पाञ्चालान्). K3 भरतर्षभान्; K4 D5 °र्षभाः. D8 पांचालो भरतर्षभः. —^{c}) D1.4 शनेर्. D2 शिनेश्च नप्ता संग्रामे. —^{d}) D2 अभ्यपद्यत; D8 अनुप°; M3 अभ्यवर्तत (for अन्वपद्यत). Dn1 D10 सात्यकिं; S संयुगे (for सात्यकिः). — After 7, D1 ins.:

115* शतवर्माणमत्युग्रं महावीरं महाबलम् ।

8 D1 om. 8-9. —^{a}) D4 समासाद्य तु राजानं. —^{b}) Ś1 K1-3 T1-3 क्षेमधूर्तं; B1-3 D4.8.9 M °कीर्तिं; B5 °कीर्तिर्; Dn °मूर्तिं (for °धूर्तिं). K4 महाबलः; Dn D5-7 T3 °रथं (for °बलम्). —^{c}) K4.5 दशभिर् (for सप्त°). D8 भल्लैर् (for बाणैर्). —^{d}) G2 रणमध्ये ह्यकंपयत्.

9 D1 om. 9 (cf. v. l. 8). —^{a}) M1 तमापतंतं वेगेन. —^{b}) K4.5 Dn S प्रवर्षंतं; B D2.3.8.9 °क्षिपंतं (for °वपन्तं). T1.3.4 G M बहूञ्; T2 महाञ् (for शिताञ्). —^{c}) M1 वेगेन (for जवेन). T2 [अ]-भ्यद्रवद् (for °पतद्). Dn D4-7 M1 वीरो; T3 श्रीमान्; M2-4 धन्वी (for धीमान्). —^{d}) M3.4 हार्दिक्यं.

10 ^{a}) K2 नंदंतौ; D1 गर्जंतौ (for नर्दन्तौ). D3.10.11 सात्वतौ च (D3 तौ) महावीर्यौ. — D1 om. 10^b–13^a. —^{b}) K2 धन्विनां; D4 रथिनौ (for धन्विनौ). T4 धन्विनां (for रथिनां). —^{c}) T4 corrupt. Ś1 K1 समाभ्यधावेतां; K2-5 B D2.3.8 G2 अभिधा°; D9 अभिधावंतां; T3 G1 अभ्यधावंतौ (for °धावेतां). —^{d}) T4 -प्रहर- (for -प्रवर-).

11 D1 om. 11 (cf. v. l. 10). —^{a}) B3 पंचालैर्; D2.7 पांचाळैर्; D3.10 G2.3 पांचाला; T3.4 G1 पांचाल्यैर्; Bom. ed. पंचाला (for पाञ्चालैर्). — D9 om. 11^b–12^a. —^{b}) M योधाश्. B (except B2) D8 M1 नृपोत्तम; Dn D5-7 महारथाः (for नृपोत्तमाः). —^{c}) D3.5.7.10 प्रेक्ष्यकाः. —^{d}) K4.5 B D3.4.8.10.11 T1.2 तयोर्घोरे स(K4 D4.8.11 °रस)मागमे.

12 D1 om. 12 (cf. v. l. 10). D9 om. 12^a (cf. v. l. 11). —^{a}) D3 नारदैर् (sic) (for नाराचैर्). —^{b}) D6 G3 -महारथाः. —^{d}) D9 प्रकृष्टाव्; M1 प्रहृ° (for हृ°).

C. 9. 1105
B. 9. 21. 13
K. 9. 20. 13

मुहुरन्तर्दधाते तौ बाणवृष्ट्या परस्परम् ॥ १३
चापवेगबलोद्भूतान्मार्गणान्वृष्णिसिंहयोः ।
आकाशे समपश्याम पतंगानिव शीघ्रगान् ॥ १४
तमेकं सत्यकर्माणमासाद्य हृदिकात्मजः ।
अविध्यन्निशितैर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १५
स दीर्घबाहुः संक्रुद्धस्तोत्त्रार्दित इव द्विपः ।
अष्टाभिः कृतवर्माणमविध्यत्परमेषुभिः ॥ १६
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः कृतवर्मा शिलाशितैः ।
सात्यकिं त्रिभिराहत्य धनुरेकेन चिच्छिदे ॥ १७
निकृत्तं तद्धनुःश्रेष्ठमपास्य शिनिपुंगवः ।
अन्यदादत्त वेगेन शैनेयः सशरं धनुः ॥ १८
तदादाय धनुःश्रेष्ठं वरिष्ठः सर्वधन्विनाम् ।
आरोप्य च महावीर्यो महाबुद्धिर्महाबलः ॥ १९
अमृष्यमाणो धनुषश्छेदनं कृतवर्मणा ।
कुपितोऽतिरथः शीघ्रं कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ २०
ततः सुनिशितैर्बाणैर्दशभिः शिनिपुंगवः ।
जघान सूतमश्वांश्च ध्वजं च कृतवर्मणः ॥ २१
ततो राजन्महेष्वासः कृतवर्मा महारथः ।
हताश्वसूतं संप्रेक्ष्य रथं हेमपरिष्कृतम् ॥ २२
रोषेण महताविष्टः शूलमुद्यम्य मारिष ।

13 D1 om. 13^{a} (cf. v. l. 10). — ^{a}) K2 om. from मार्गान् up to दधाते (in 13^{c}). — ^{c}) B D8. 9 मुहुरार्दयतामेतौ; D1–3. 5, 7. 10. 11 T1. 2 °रंतर्हितावेतौ (D2. 5 °वास्तां). — ^{d}) Dn परंतपौ (for परस्परम्).

14 D1 om. 14. B4 damaged for 14^{ab}. — ^{a}) D3. 4 वायु- (for चाप-). T3 -वेगाद् (for -वेग-) Ś1 K1. 2 -बलोपेतान्; D9 °द्भूतान्. — ^{b}) Dn D4. 5. 7 S (except T1. 2) बाणान्वै (for मार्गणान्). Dn -पुंगवान् (Dn1 °वौ) (for -सिंहयोः).

15 ^{a}) D4 [ए]व (for [ए]कं). K3 अन्य- (for सत्य-). M1 -धर्माणम् (for -कर्माणम्). — ^{b}) Dn T1–3 हृदिकात्मजं. D4 समासाद्य शिनेः सुतं. —Dn om. 15^{c}–16^{b}. — ^{c}) K2 आविध्य; D8. 9 आविध्यन्; G1 अवध्यन् (for अवि°). D5. 7 बहुभिर् (for निशितैर्). — ^{d}) T3. 4 G M1 चतुर्भिश्च तुरंगमान्.

16 Dn om. 16^{ab} (cf. v. l. 15). — ^{a}) D5–7 S (except T1. 2) दीर्घबाहुस्ततः क्रु(D5–7 °हुः सुसंक्रु-; M1 °हुस्तु संक्रु)द्धस्. — ^{b}) D1 सात्यकिः सुमहाबलः. — ^{c}) K4. 5 Dn D2–4. 6. 7. 9–11 T2. 3 G3 अष्टभिः. — ^{d}) B1. 2 D9 आविध्यत्. S (except T1. 2) पुनर्विव्याध पत्रि(M2 सप्त)भिः.

17 ^{a}) K4. 5 पूर्णायतविसृष्टैस्तु. — ^{b}) T3 कृत्तवर्मा. Dn शिलासितैः; D4 S (except T1. 2) शिलीमुखैः; D5. 7 सिला(D7 °ळा)सितैः. — ^{c}) T3 आसाद्य; T4 °विध्य (for °हत्य).

18 ^{a}) K4. 5 Dn D1. 3. 4. 9 निकृतं तद्; T3. 4 G तं निकृत्तं; M1. 2. 4 तन्निकृत्तं (by transp.); M3 संनिकृत्तं. —K3 D7 G3 M3 om. (hapl.) 18^{b}–19^{a}. — ^{b}) Dn अपश्यत् (for अपास्य). — ^{d}) B5 D2. 10 सैनेयः; D4 सैन्येयः; T3. 4 G1. 2 M1. 2. 4 सात्यकिः (for शैनेयः). D1 समरे (for सशरं).

19 K3 D7 G3 M3 om. 19^{a} (cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś1 K1. 2 D3. 10 स चादाय; K4. 5 T3. 4 G1. 2 M2. 4 समादा°. — ^{b}) D4 वसिष्ठः; D5. 9 वरिष्ठं. — ^{c}) D7 अपास्य (for आरोप्य). D4 महाबाहुर्; D10. 11 धनुः शीघ्रं (for महावीर्यो). — ^{d}) D4. 10. 11 महावीर्यो (for °बुद्धिर्).

20 ^{a}) G2 अवार्यमाणो (for अमृष्य°). — ^{b}) Dn1 चोदनं (for छेदनं). K4 Dn1. n3 D3. 6 T3 G3 कृतवर्मणः. — D3 om. (hapl.) 20^{c}–21^{d}. — ^{c}) Ś1 K3 M1. 2 विरथः; B5 [ऽ]भि°; D4 [ऽ]क्षि° (sic) (for ऽति°). M3. 4 कुपितो विरथं कर्तुं. —D10 om. 20^{d}–21^{c}. — ^{d}) D4 अभ्यगात्.

21 D3 om. 21; D10 om. 21^{abc} (for both, cf. v. l. 20). — ^{a}) T3 परैः (for ततः). Ś1 K1–3 D8 T2 स; D1 च; D4 M2–4 तु (for सु-). Ś1 K1–3 दशभिर् (for -निशितैर्). — ^{b}) Ś1 K1–3 निशितैः; T3. 4 G M2–4 नवभिः; M1 स षड्भिः (for दशभिः). D1 शनिपुंगवः. — K3 om. 21^{cd}. — ^{c}) B D2. 3. 9. 11 चाश्वांश्च; D4 चैवाश्वान्; T1. 2 सोश्वांश्च (for अश्वांश्च). T3. 4 G M जघान चाश्वान्सू(G2 साश्वं सू)तं च. — ^{d}) T3 G2 रथं (for ध्वजं).

22 ^{b}) D4 T3 G M महाबलः (for °रथः). — ^{c}) Ś1 संप्रेष्य; D8 प्रेतं तं (for संप्रेक्ष्य). — ^{d}) D4 हयं; T2 कृतं (for रथं). K4. 5 Dn1. n2 D5. 7. 8. 10 -परिस्कृतं;

चिक्षेप भुजवेगेन जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ २३
तच्छूलं सात्वतो ह्याजौ निर्भिद्य निशितैः शरैः ।
चूर्णितं पातयामास मोहयन्निव माधवम् ।
ततोऽपरेण भल्लेन हृद्येनं समताडयत् ॥ २४
स युद्धे युयुधानेन हताश्वो हतसारथिः ।
कृतवर्मा कृतास्त्रेण धरणीमन्वपद्यत ॥ २५
तस्मिन्सात्यकिना वीरे द्वैरथे विरथीकृते ।
समपद्यत सर्वेषां सैन्यानां सुमहद्भयम् ॥ २६
पुत्रस्य तव चात्यर्थं विषादः समपद्यत ।
हतसूते हताश्वे च विरथे कृतवर्मणि ॥ २७
हताश्वं च समालक्ष्य हतसूतमरिंदमम् ।
अभ्यधावत्कृपो राजञ्जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ २८
तमारोप्य रथोपस्थे मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
अपोवाह महाबाहुस्तूर्णमायोधनादपि ॥ २९
शैनेयेऽधिष्ठिते राजन्विरथे कृतवर्मणि ।
दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ ३०
तत्परे नावबुध्यन्त सैन्येन रजसावृते ।
तावकाः प्रद्रुता राजन्दुर्योधनमृते नृपम् ॥ ३१ C. 9. 1124 B. 9. 21. 32 K. 9. 20. 31

B5 D4 -पुरस्कृतं; D1 S (except T1.2) -विभूषितं (for -परिष्कृतम्).

23 ^{a}) T3 G2 कोपेन (for रोषेण). D4 महताविष्टं. —^{b}) D7 शूळम्. Dn D6 उद्धृत्य (for उद्यम्य). —^{c}) D3 चिच्छेद (for चिक्षेप). Ś1 K1.2 D1.4 -वीर्येण (for -वेगेन). —^{d}) D1 शनिपुंगवं; D4 G1 शिनिपुंगवः.

24 ^{a}) D3 T3.4 G2.3 M2–4 तं (for तत्). D3.4 सूतं (for शूलं). D1.5.7 S (except T2) [ऽ]पि (for हि). K4.5 ह्याशु (for ह्याजौ). —^{b}) D4 बहुभिः (for निशितैः). —^{c}) T1.2 तूर्णमुत्पादयामास. —^{f}) D3 हृष्टेन; D4 हृदि तं; G2 हार्दिक्यं (for हृद्येनं).

25 ^{a}) Ś1 K1 D2.8 सुयुद्धे; K2 स्वयुद्धे; K3 सुयुधे; D8.10.11 युयुधे; T3 G2 स विद्धो (for स युद्धे). ^{b}) D9 हताश्वे. —^{c}) Ś1 K1–3 D1.2.10.11 D3 om.; M कृतास्त्रस्तु (for °स्त्रेण). —^{d}) D1 पृथिवीम्; D5.7 धरिणीम्; M विरथः (for धरणीम्). K5 अनुपद्यत; Dn D7 (marg. *sec. m.* as in text) अन्वपीडयत्; D8 T4 G1.3 M समपद्यत; T3 G2 प्रत्य° (for अन्व°). — After 25, B2 reads 27^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

26 B5 om. (hapl.) 26^{a}–27^{b}. D1 om. 26. B2 om. 26^{ab}. —^{a}) T3 धीरे (for वीरे). D4 महारथेनातिरथो. —^{b}) D9 M3 द्वे रथे (for द्वैरथे). D8 विरथे कृते. D4 द्वैरथो विरथीकृतः. —^{cd}) D8.10 T1.2 समापद्यत. D2 G2 M3 transp. सर्वेषां and सैन्यानां. M3 भयात् (for भयम्).

27 For the repetition in B2, cf. v. l. 25. B5 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26). —^{a}) S (except T1.2) पुत्राणां (for पुत्रस्य). D4 च तव (by transp.); T3 तु तथा; T4 G M1.2.4 तु तव. M3 अत्यंतं (for अत्यर्थं). —^{b}) D3.10.11 T3.4 G M2–4 समजायत; D8 चानुपद्यत (for सम°). — D1 om. 27^{c}–28^{b}. M1 om. 27^{cd}. —^{c}) K4.5 D3.4 हते सूते; Dn D2.5–7 सूते मृ(D2 ह)ते (for हतसूते). B1.2 (both times).3–5 Dn D8.9 तु (for च). T3.4 G M2–4 हताश्वे हतसूते च.

28 D1 om. 28^{ab} (cf. v. l. 27). D6 om. (hapl.) 28^{a}–30^{b}. —^{a}) D3 तथाश्वं (for हताश्वं). B2 Dn T3.4 G M2–4 तु (for च). D4 समीक्ष्याथ; T3 G2 समालोक्य; T4 समालोक्य (for °लक्ष्य). K4 हताश्वं समरे लक्ष्य. —^{b}) K3 Dn2.n3 D2.10 G1.3 M1.3.4 अरिंदम; D7 M2 °दमः. —^{c}) K3 अभिधावत्; K4.5 अभ्ययाच्च; D1 ततोधावत्; G2 अन्व° (for अभ्य°). — Ś1 K1–4 om. (hapl.) 28^{d}–30^{a}. —^{d}) D10 जिघांसुं. D1 शनिपुंगवं.

29 Ś1 K1–4 D6 om. 29 (cf. v. l. 28). D1 om. 29. —^{a}) K5 B (except B2) D8.9 तं चारोप्य; T3 समा° (for तमा°). G2 रथोपस्थं. —^{c}) B4 D3.10.11 महाबाहुं; S °राज (for °बाहुस्). —^{d}) D4 बहिः (for अपि).

30 Ś1 K1–4 om. 30^{a}; D6 om. 30^{ab} (for both, cf. v. l. 28). —^{a}) D3.10 G2 शै(D10 सै)नेय-; D7 सैनेये. T1.2 तु स्थिते; T4 वीक्षिते; G1.3 गर्विते; G2 M विष्ठिते (for ऽधि°). K5 शैनेयाधिष्ठिते राजन्; D1 शैनेयेन कृते रा°; D4.5 सैन्ये युधिष्ठिरे (D5 °ते) रा°; T3 शैनेयं विहिते रा°. —^{b}) M3 द्विरथे. —^{c}) D2.7 -बळं. K5 सर्वे; D4 दृष्ट्वा (for सर्वं). —^{d}) Dn1 तरसा; M3 कृतम् (for पुनर्).

31 D1 om. 31^{ab}. —^{a}) K2.5 D3.4 तत्परेण (for °रे न). K3 B2.5 D2.3.5–8.10.11 T1.3 M2–4 [अ]न्व-

C. 9. 1124 B. 9. 21. 32 K. 9. 20. 32 दुर्योधनस्तु संप्रेक्ष्य भग्नं स्वबलमन्तिकात् ।
जवेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्वांश्चैको न्यवारयत् ॥ ३२
पाण्डूंश्च सर्वान्संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
शिखण्डिनं द्रौपदेयान्पाञ्चालानां च ये गणाः ॥ ३३
केकयान्सोमकांश्चैव पाञ्चालांश्चैव मारिष ।
असंभ्रमं दुराधर्षः शितैरस्त्रैरवारयत् ॥ ३४
अतिष्ठदाहवे यत्तः पुत्रस्तव महाबलः ।
यथा यज्ञे महानग्निर्मन्त्रपूतः प्रकाशयन् ॥ ३५
तं परे नाभ्यवर्तन्त मर्त्या मृत्युमिवाहवे ।
अथान्यं रथमास्थाय हार्दिक्यः समपद्यत ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २०

(D3 °नु)बुध्यंत ; Dn [अ]न्वयुध्यंत (Dn1 °ते); T2 [अ]न्वबुध्यंते (for [अ]वबुध्यन्त). —^{b}) B Dn D2. 5–9 सैन्ये तु (for सैन्येन). T2 महता (for रजसा). Ś1 K D8. 10. 11 [आ]वृताः ; B2 [आ]कुले (for [आ]वृते). —^{c}) M1 तावत्ते (for तावकाः). D3 प्राद्रुता ; D4 वि° (for प्र°). T1. 2 तावद्विप्रद्रुतं राजन्. —^{d}) D2. 5 M3 नृप ; D4 तदा ; T3 वरं (for नृपम्). Dn D6 सर्वे च सहसैनिकाः ; T1. 2 दुर्योधनबलं भृशं.

32 D1 om. 32^{ab}. —^{a}) D2 दुर्योधनेन (for °नस्तु). —^{b}) G3 स्वं बलम्. —^{c}) D3 स्वजवेन (hypermetric). T3. 4 G M2–4 राजन् (for तूर्णं). —^{d}) D1 M2–4 स तांश्च ; M1 क्रुद्धश्च (for सर्वांश्च). B8 D8 चैतान् ; D2 एको (for चैको). Dn1. n2 D5. 7 निवारयत् ; D4 [ऽ]भ्ययोधयत् ; T3 G2 [ऽ]भ्यवारयत् (for न्य°).

33 ^{a}) T4 G2 M2–4 हि (for च). D9 सर्वैः (for सर्वान्). T3 संक्रुद्धान्. Dn D6 सर्वान्पांडूंश्च संक्रुद्धो ; D1 पांडोः सुतान्सुसं° ; D4 पांडुश्च सर्वसं° ; T1. 2 पांडवान्समरे क्रुद्धो ; G1 M1 पांडून्सर्वान्सुसंक्रुद्धो (M1 °द्धान्); G3 पांडून्पांडून्सुसं°. —^{b}) D10 पार्षदं. —^{c}) K2. 5 Dn3 D7 शिखं(K5 °षं)डीनं. D3 द्रौपदेयांश्च (hypermetric). —^{d}) B1. 3 पंचालानां च ; D7 पांचाळानां च ; T2 पांचा-

34 D1 om. 34. —^{a}) K4. 5 D3. 5. 7. 10. 11 T1 B4 D4. 8 T2 कैक° ; Dn D6 कौंते° (for केक°). K3 मामकांश्च (for सोम°). —^{b}) Ś1 K1–3 सृंजयांश्च ; B1. 3 पंचालांश्च ; Dn1. n2 D2. 7 पांचाला- (D2. 7 °ळां)श्च ; D3 मत्स्यांश्च (submetric) (for पाञ्चालांश्च). D4 S योधयामास मारिष (D4 भारत); D10. 11 सृंजयानां च मा°. —^{c}) Ś1 K1. 2 असंभ्रमाद् ; D8 असङ्क्रमो (for असंभ्रमं). G2 दुराधर्षैः. —^{d}) Dn D5. 7 सितैर्. K2 B (except B2) D8. 9 M शस्त्रैर् ; D3. 10. 11 बाणैर् (for अस्त्रैर्). K1. 3 Dn D2. 4–7 T2 G2 अवाकिरत् (for °रयत्).

35 ^{a}) K2 हातुः (sic); K4 यत्र ; K5 यत्तु ; B (except B2) Dn D2. 5–9 यत्नात् ; D1 वीरस् (for यत्तः). —^{b}) D1 transp. पुत्रः and तव. D2. 7 महाबळः ; M1 विशां पते (for महाबलः). — D1 om. 35^{c}–36^{d}. —^{c}) Ś1 महा*ज्ञो ; K1 महायज्ञो ; K2 °यज्ञे ; Dn1 °नासीन् ; Dn2 °नास्ति (for °नग्निर्). —^{d}) T3 मन्युभूतः ; G2 आज्यसिक्तः ; M1 हुतो मंत्रैः (for मन्त्रपूतः). K3 प्रकाशयेत् ; K5 B1–3 D5. 8. 9 °शवान् ; B4. 5 Dn D2. 4. 7 प्रतापवान् ; D6 प्रवातवान् ; S (except T2) प्रकाशते (for °शयन्). — After 35, D8–11 T2 ins. :

116* तथा दुर्योधनो राजा संग्रामे सर्वतोऽभवत्

36 D1 om. 36 (cf. v. l. 35). —^{a}) K3 ते परे न ; D3. 4. 9 तं परेण (for °रे न). K3 [अ]भिवर्तंत ; B (except B2) Dn D2. 5–9 T1 [अ]न्व(D8 °नु)पद्यंत ; T2 M2 [अ]त्यवर्तंत (for [अ]भ्य°). —^{b}) K4. 5 मृत्युर् (for मृत्युम्). T3 [आ]हतं ; T4 G2 [आ]गतं ; G1. 3 M [अ]भिभो (for [आ]हवे). —^{c}) D3 अन्यद्. —^{d}) K2 समपश्यत ; D4 T1. 2 M1. 2 °वर्तत ; G2 °दृश्यत ; M3. 4 संन्यवर्तत (for समपद्यत).

Colophon : — *Adhy. name :* Ś1 K1–3 D2 M2–4 कृतवर्मपराजयः ; D6 दुर्योधनसैन्यभंगः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) *:* B5 D11 (marg.) S 21 ; Dn 19 ; D4 20 (as in text). — *Śloka no. :* K5 36 ; Dn 62 (sic); D5 37.

२१

संजय उवाच ।
पुत्रस्तु ते महाराज रथस्थो रथिनां वरः ।
दुरुत्सहो बभौ युद्धे यथा रुद्रः प्रतापवान् ॥ १
तस्य बाणसहस्रैस्तु प्रच्छन्ना ह्यभवन्मही ।
परांश्च सिषिचे बाणैर्धाराभिरिव पर्वतान् ॥ २
न च सोऽस्ति पुमान्कश्चित्पाण्डवानां महाहवे ।
हयो गजो रथो वापि योऽस्य बाणैरविक्षतः ॥ ३
यं यं हि समरे योधं प्रपश्यामि विशां पते ।
स स बाणैश्चितोऽभूद्वै पुत्रेण तव भारत ॥ ४
यथा सैन्येन रजसा समुद्भूतेन वाहिनी ।
प्रत्यदृश्यत संछन्ना तथा बाणैर्महात्मनः ॥ ५
बाणभूतामपश्याम पृथिवीं पृथिवीपते ।
दुर्योधनेन प्रकृतां क्षिप्रहस्तेन धन्विना ॥ ६
तेषु योधसहस्रेषु तावकेषु परेषु च ।
एको दुर्योधनो ह्यासीत्पुमानिति मतिर्मम ॥ ७
तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य विक्रमम् । C. 9. 1137 B. 9. 22. 6 K. 9. 21. 8

21

1 a) K4 Dn D4. 6 G1. 3 तव (for तु ते). — b) T2 रथस्तु; G3 सरथो (for रथस्थो). — After 1^{b}, Dn D6 ins.:

117* दुर्धरः स पुमान्कश्चित्पाण्डवान्प्रति भारत ।
[D6 दुरासदः (for दुर्धरः स).]

— c) K2. 5 D3. 4 T3 दुरुत्साहो; T1. 2 दुराधर्षो; G2 महोत्साहो; M1 दुरासदो (for दुरुत्सहो). B2 बभौ राजन्; T3. 4 G महाबाहुर् (for बभौ युद्धे). Dn बभौ रुद्रो यथा युद्धे; D1 दुःसहः शुशुभे युद्धे; D6 बभौ युद्धे यथा रुद्रो. — d) Dn D6 दैत्यसेनां; D8 यथा रौद्रः (for यथा रुद्रः).

2 a) K4. 5 -सहस्रैश्च; Dn -सहस्रौघैः; D6 -सहस्रेषु. — b) B2 च (for हि). — D1 om. 2^{cd}. — c) D4 corrupt. T3 G2 नरांश् (for परांश्). K4 Dn D7. 11 शिषिचे; T3 सिषिचद्; M2–4 युयुधे (for सिषिचे). D3 om. (hapl.) from बाणैर्धा up to स स (in 4^{c}). — d) D4 T3. 4 G1 पर्वतं; G3 पर्वतः.

3 D3 om. 3 (cf. v. l. 2). Ś1 lacuna for 3^{a}. — a) B4. 5 समोस्ति; D5 चास्ति हि; D7 (marg. *sec. m.* as in text) चास्तीह (for च सोऽस्ति). K1 न च सोदृश्यत तदा; K2 न च सोभून्नरस्तत्र; K3 न च शास्ति बलात्कश्चित्. — b) K2 महामृधे; K4. 5 Dn D2. 4. 5. 7. 10. 11 S बलार्णवे; B2 महाबले; D6 °र्णवे (for °हवे). — c) B1 D1. 5. 9 transp. गजो and रथो. — d) K3 D10 यः स्याद्; T4 ये स्युर् (for योऽस्य). Ś1 K1. 4. 5 D6 न विक्षतः; D1. 7 (marg. *sec. m.*) न खंडितः; D2. 4. 5. 7 (orig.) न विक्षितः (for अविक्षतः).

4 D3 om. up to स स (cf. v. l. 2). D1 om. 4. — a) T2 योधा; M1 योद्धुं; M2. 4 यौधं; M3 यौधा. — b) Dn D2. 5–7 अपश्याम (for प्रपश्यामि). D4 महीपते; S (except T1. 2) महीतले (for विशां पते). — c) B (except B2) D8. 9 स तु; Dn1 सस-; T3 तस्य (for स स). Dn D2. 6 चितोद्धू(D2 °द्भू)तैः; D4 चितस्तीक्ष्णैः; D5. 7 चितोद्धृत्तैः; M3 आहतोभूद्वै (hypermetric) (for चितोऽभूद्वै). — d) S transp. पुत्रेण and तव.

5 a) D6 om. from सैन्येन up to ह्या (in 7^{c}). T2. 4 महता (for रजसा). — b) K (except K1) B D1–4. 7–11 T1. 3. 4 M1 समुद्भूतेन. — c) M1 प्रत्यपद्यत (for °दृश्यत). K2 Dn2. n3 D3 संछिन्ना; D1 संवृत्ता (for संछन्ना). — d) Ś1 K1. 2 तस्य; D3 रथा; D4 यथा (for तथा). B2 महात्मभिः; D3 °त्मना.

6 D6 om. 6 (cf. v. l. 5). — a) K4. 5 G1. 2 बाणभूतम्. K4 अपश्यामः (sic). — b) G1. 3 पृथिव्यां. G1 -तले (for -पते). — D1 om. 6^{cd}. — c) B3–5 प्रहतां; D3 प्रकृ*; D5. 9 T4 G2 °हितां; D7 (marg. *sec. m.* as in text) °क्षतां; D8 सहितां; T1 पतता; T2 [आ]पतता; T3 प्रहतां; G1. 3 M4 °ततां (for °कृतां). — d) Dn1. n2 वप्र- (for क्षिप्र-). D4 धन्विनां.

7 D6 om. up to ह्या (cf. v. l. 5). — a) D3 योद्धा; M2–4 यौध-. D9 तेषु सुयोधहस्तेषु. — c) B (except B2) Dn D2. 5. 7–9 च (for हि). S नास्ति दुर्योधनसमः. — d) D10. 11 इव (for इति). Dn D2. 5. 7. 9 स पुमानिति मे मतिः.

8 D1 om. 8. — a) T1. 2 अत्र; M1 तद् (for तत्र). D2–4 [अ]द्भूतम्. K4 D2. 3. 6 अपश्यामस्. — b) S (except T1. 2) पौरुषं (for विक्रमम्). — c) B

C. 9. 1137 B. 9. 22. 8 K. 9. 21. 8 यदेकं सहिताः पार्था नात्यवर्तन्त भारत ॥ ८
युधिष्ठिरं शतेनाजौ विव्याध भरतर्षभ ।
भीमसेनं च सप्तत्या सहदेवं च सप्तभिः ॥ ९
नकुलं च चतुःषष्ट्या धृष्टद्युम्नं च पञ्चभिः ।
सप्तभिर्द्रौपदेयांश्च त्रिभिर्विव्याध सात्यकिम् ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन सहदेवस्य मारिष ॥ १०
तदपास्य धनुश्छिन्नं माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
अभ्यधावत राजानं प्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ।
ततो दुर्योधनं संख्ये विव्याध दशभिः शरैः ॥ ११
नकुलश्च ततो वीरो राजानं नवभिः शरैः ।
घोररूपैर्महेष्वासो विव्याध च ननाद च ॥ १२
सात्यकिश्चापि राजानं शरेणानतपर्वणा ।
द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या धर्मराजश्च सप्तभिः ।
अशीत्या भीमसेनश्च शरै राजानमार्दयत् ॥ १३
समन्तात्कीर्यमाणस्तु बाणसंघैर्महात्मभिः ।
न चचाल महाराज सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १४
लाघवं सौष्ठवं चापि वीर्यं चैव महात्मनः ।
अति सर्वाणि भूतानि ददृशुः सर्वमानवाः ॥ १५

(except B_5) D_9 S (except T_2) एनं ; D_8 एतं (for एकं). — ^{d}) $K_{2.3.5}$ B_2 $D_{3.4.10.11}$ $G_{1.2}$ M_1 नाभ्यवर्तंत ; K_4 ते न्यव° ; B_1 $D_{8.9}$ नानुव° ; B_3 नान्वपद्यंत ; $B_{4.5}$ Dn $D_{2.5-7}$ नान्ववर्तंत (for नात्य°). S (except $T_{1.2}$) मारिष.

9 ^{b}) D_{3-5} भरतर्षभः. D_1 विव्याध तव नंदनः. — K_4 om. 9^c–10^b. — ^{c}) D_4 तु ; S (except $T_{1.2}$) त्रि- (for च). D_6 om. (hapl.) from सप्तत्या up to च (in 9^d). — ^{d}) S पंचभिः (T_4 °च च) (for सप्तभिः).

10 K_4 om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). B_5 D_3 om. (hapl.) 10^{ab}. — ^{a}) D_7 नकुळं. G_2 ततः (for चतुः-). — ^{b}) B_4 Dn T_4 M सप्तभिः (for पञ्चभिः). — ^{c}) $T_{3.4}$ G M_{2-4} पंचभिर् (for सप्त°). D_4 द्रौपदेयांस्तथा सर्वान् ; M_1 द्रौपदेयांश्च तावद्भिस्. — ^{d}) T_1 G_1 विव्याथ. D_4 सात्यकिं च महारथः. — ^{e}) $T_{3.4}$ G समरे (for भल्लेन). — ^{f}) $T_{1.2}$ भारत ; G_2 हारिणः (for मारिष).

11 ^{a}) K_2 D_3 तदा (for तद्). M_1 घोरं (for छिन्नं). — T_8 om. 11^b–13^c. — ^{b}) B_2 सहदेवो महाबलः. — ^{c}) $D_{3.10.11}$ अभ्यद्रवत ; T_4 प्रत्यधावत ; G_2 अभ्यवर्तत (for °धावत). D_3 om. from राजानं up to नकुलश्च (in 12^a). — T_2 om. (hapl.) 11^d–16^c. — ^{d}) D_4 [अ]थ ; T_1 सु- (for [अ]न्यन्). Dn नवभिर्नवभिः पुनः ; M_1 प्रगृह्यान्यच्छरासनं. — ^{e}) Dn युद्धे ; T_4 G_3 संघे ; $G_{1.2}$ M संखे. — ^{f}) G_3 निशितैः (for दशभिः).

12 D_8 om. नकुलश्च ; $T_{2.3}$ om. 12 (for both, cf. v. l. 11). — ^{a}) D_7 नकुळस्. K_3 $B_{3.5}$ Dn $D_{2.5-7.10.11}$ तु (for च). B_4 तदा (for ततो). — ^{b}) B_1 D_4 दशभिः (for नवभिः). $K_{4.5}$ B (except B_1) $D_{1-3.5-8.10.11}$ T_1 पुनः (for शरैः). — ^{c}) K_3 घोररूपी ; Dn_1 °रूपं ; D_8 °रूपे ; T_4 G M_{2-4} °रूपो (for °रूपैर्). $D_{3.10.11}$ महाबाणैर् ; D_6 महेष्वासान् (for °सो). — ^{d}) T_1 G विव्याथ.

13 T_2 om. 13 ; T_8 om. 13^{abc} (for both, cf. v. l. 11). — ^{a}) $B_{4.5}$ $D_{8.10.11}$ [ए]व (for [अ]पि). — ^{b}) M_{2-4} शतेन (for शरेण). $K_{2.4}$ Dn $D_{1.2.4-6}$ G $M_{1.2.4}$ नतपर्वणा. — ^{d}) B_2 -राजस्तु ; D_8 -राजस्य ; T_4 -राजं च. B $D_{1-3.5-11}$ $T_{1.3.4}$ G_3 पंचभिः (for सप्तभिः). — ^{e}) D_1 S (except T_1 G_1 ; T_2 om.) तु (for च). D_8 अशीत्या भीमसेनेन. — ^{f}) $T_{3.4}$ G_2 M घोरै ; $G_{1.3}$ घोरो (for शरै). K_8 B_1 Dn $D_{2.3.5-7}$ T_1 अर्दयत् ; $K_{4.5}$ $D_{10.11}$ $T_{3.4}$ G M अ($D_{10.11}$ T_3 आ)र्पयत् (for आर्दयत्).

14 T_2 om. 14 (cf. v. l. 11). — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ वार्यमाणस् ; G_3 कीर्णमानस् ; M_3 कीर्यमाणं (for °माणस्). K_2 च (for तु). — ^{b}) B (except B_2) $D_{8.9}$ -वर्षैर् ; G_3 M_3 -संखैर् (for -संघैर्). T_1 महात्मनां (for °भिः). — ^{c}) $D_{2.7}$ चचाळ. D_1 तदा राजा ; $D_{5.7}$ महाबाहुः (for °राज).

15 T_2 om. 15 (cf. v. l. 11). — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ सौष्ठवं लाघवं (by transp.) ; B_2 D_4 S (T_2 om.) लाघवात्सौष्ठवाच्. K_2 $T_{1.3.4}$ G चैव ; D_3 वापि (for चापि). — ^{b}) T_3 om. (hapl.) वीर्यं चैव. B_2 D_4 T_4 G M वीर्याच् ; T_1 धैर्याच् (for वीर्यं). $K_{4.5}$ $B_{2.4.5}$ $D_{3-5.7.10.11}$ M [अ]पि (for [ए]व). K_8 महात्मभिः. — ^{c}) K_2 अभि ; D_5 अपि (for अति). D_1 इति सर्वेपि वीरेंद्रा. — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 तत्र ; T_4 तानि (for सर्व-). D_1 संगरे ; S (except M_1 ; T_2 om.) -पार्थिवाः (for -मानवाः). D_4 व्यस्मयंत तदा रणे.

16 T_2 om. 16^{abc} (cf. v. l. 11). — ^{a}) B_2 D_2 M_1 धार्तराष्ट्रः ; $D_{10.11}$ $G_{1.3}$ °राष्ट्रं. K_{3-5} B_2 Dn $D_{1-7.10.11}$

धार्तराष्ट्रास्तु राजेन्द्र यात्वा तु स्वल्पमन्तरम् ।
अपश्यमाना राजानं पर्यवर्तन्त दंशिताः ॥ १६
तेषामापततां घोरस्तुमुलः समजायत ।
क्षुब्धस्य हि समुद्रस्य प्रावृट्काले यथा निशि ॥ १७
समासाद्य रणे ते तु राजानमपराजितम् ।
प्रत्युद्ययुर्महेष्वासाः पाण्डवानाततायिनः ॥ १८
भीमसेनं रणे क्रुद्धं द्रोणपुत्रो न्यवारयत् ।
ततो बाणैर्महाराज प्रमुक्तैः सर्वतोदिशम् ।
नाज्ञायन्त रणे वीरा न दिशः प्रदिशस्तथा ॥ १९
तावुभौ क्रूरकर्माणावुभौ भारत दुःसहौ ।
घोररूपमयुध्येतां कृतप्रतिकृतैषिणौ ।
त्रासयन्तौ जगत्सर्वं ज्याक्षेपविहतत्वचौ ॥ २०
शकुनिस्तु रणे वीरो युधिष्ठिरमपीडयत् ।
तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सुबलस्य सुतो विभुः ।
नादं चकार बलवान्सर्वसैन्यानि कम्पयन् ॥ २१
एतस्मिन्नन्तरे वीरं राजानमपराजितम् । C. 9. 1154 B. 9. 22. 25 K. 9. 21. 24

हि; B1. 3 D8. 9 [अ]पि; S (T2 om.) च (for तु). K4. 5 राजानं; Dn D6 राजानः; D2 राजेंद्रान् (for राजेन्द्र). — D5. 7 read 16^{b} on marg. — ^{b}) K3 D9 योधास्; D10 पार्थान् (for यात्वा). B2 M2–4 [अ]पि; D10 नु; T1. 3. 4 G2. 3 M1 हि (for तु). K4. 5 यत्ताः सुस्वल्पमंतरं; Dn D2. 6 सर्वानभ्यहनञ्शरैः; D3 पार्थिवः स्वल्पमंतरं; D4 गत्वा स्वल्पमथां°; D8 योधाः स्वल्पमनं°. — ^{c}) Dn अभ्यपश्याम; D2. 3 अपश्यमानं; M2–4 पश्चिमेन तु (for अपश्यमाना). — ^{d}) D4 यदवर्तंत; T1. 2 पर्यधावंत (for °वर्तन्त). K1 T1. 4 G M दंसिताः; D4 दर्शिताः; Cn (gloss : संनद्धाः) दंशिताः (as in text).

17 ^{a}) D4 T1. 2 G2 M घोषस् (for घोरस्). — ^{b}) Dn D4. 5 तुमलः; D2. 7 तुमुळः. D3. 10. 11 समपद्यत. — D1 om. 17^{cd}. — ^{c}) Dn2. n3 D7 क्रुद्धस्य हि; D2 प्रवृद्धस्य (for क्षुब्धस्य हि). S (except T1. 2) महार्णवस्य क्षुब्धस्य. — ^{d}) D7 -काळे. T3 महान्; G3 महा- (for यथा). B3 D4. 10. 11 स्वनः; D3 घनः; T3 इव; G2 ध्वनिः (for निशि).

18 ^{a}) B1. 5 D3 जेतुं; D4 तत्र; G2 चेरू (for ते तु). — ^{c}) D1 अभ्युद्ययुर्; D3 तत्रद्ययुर् (sic) (for प्रत्यु°).

19 ^{a}) D4 तथा (for रणे). D1. 3. 10. 11 क्रुद्धो (D3 °द्धे); D4 क्षुब्धं (for क्रुद्धं). — ^{b}) D4 व्यधारयत् (for न्यवा°). — ^{c}) D3. 10. 11 नाना-; D4 T1–3 G2. 3 M तयोर् (for ततो). — ^{d}) K4. 5 D3. 8 प्रयुक्तैः; T3. 4 G1. 3 M2–4 प्रवृत्तैः; G2 प्रावृतैः (for प्रमुक्तैः). T2. 3 G2 -दिशः (for -दिशम्). K3 प्रमुक्तैः पर्वतोर्चिषं. — D1 om. 19^{ef}. — ^{e}) Dn1 D2. 5 न ज्ञार्यंत; D3. 4. 8 नाज्ञायत. T2 G1. 3 वीर; M1 राजन् (for वीरा). — ^{f}) Ś1 K D2. 10. 11 कुतः; B2 Dn D3. 6 ततः; M1 न च (for तथा).

20 ^{a}) T1. 2 कृत-; T3. 4 G भीम-; M घोर- (for क्रूर-). — ^{b}) D1 सर्व- (for उभौ). T1. 4 भरत; G2 तावति- (for भारत). M दुःषहौ. — K4 om. 20^{cdef}. — ^{c}) M1 अविध्येतां. D4 G1. 3 घोररूपौ प्रयु(D4 तु यु)ध्येतां. — ^{d}) D4 corrupt. Dn1 कृते (for कृत-). — D1 om. 20^{ef}. — ^{e}) Dn3 D3. 10. 11 दिशः सर्वा (for जगत्सर्वं). — ^{f}) D3 corrupt. Ś1 K1–3 D4 G1 व्याक्षेप-; G3 ह्राक्षेप- (sic) (for ज्या°). Ś1 K1–3 D4 T3 -निहत-; K5 T4 G2 -विहित-; B Dn D2. 5. 7–11 -कठिन- (Dn1 D2 °ण-); T1 -पिहित- (for -विहत-). G1. 3 -त्वचा (for -त्वचौ).

21 ^{a}) D2 ततो (for रणे). M1 शूरो (for वीरो). T1. 2 शकुनिश्च धनुश्छित्त्वा. — ^{b}) K2 अभाषत; B1. 3. 5 D8. 9 अताडयत् (for अपीड°). — ^{d}) D2 सौबलश्च; D7 सुबळस्य. D2 शितैर् (for सुतो). Ś1 K1–3 D3. 10. 11 विभो; B (except B2) D9 भुवि; D1 विभौ; D5. 7 शरैः; G1. 3 बली; M1 युधि (for विभुः). — After 21^{d}, Dn D4. 6 ins. :

118* यन्त्रेण हन्यमानौ तु रथाङ्गावपि चिच्छिदे ।
मण्डलाग्रं धनुश्चापि निशितांस्तोमरानपि ।
नाराचानर्धनाराचान्सुपुण्यान्मुद्गरानपि ।
स्वर्णदण्डां च शक्तिं च भिण्डिपालान्परस्वधान् ।
निरुन्धयन्सत्यधृतिं कृत्वैतत्कर्म दारुणम् । [5]

[(L. 1) D6 [आ]हन्यमानौ. D4 सारथिश्च शिरः क्षिप्रं (for the prior half). D4 शरेण स तु चिच्छिदे (for the post. half). — (L. 4) D4 तु (for the second च). D4 भीडमाली (for भिण्डिपालान्). — (L. 5) D4 विरथं तं (for निरुन्धयन्). D6 सत्यधृतिः.]

— T4 G1. 3 repeat 21^{ef} after 23^{d}. — ^{e}) Ś1 K1–3 D1. 10. 11 बलवत्; D2. 7 बळवान्. — ^{f}) D10 T4 (second time) [अ]कंपयन्; Bom. ed. कोपयन् (for कम्प°).

C. 9. 1154
B. 9. 22. 25
K. 9. 21. 24
अपोवाह रथेनाजौ सहदेवः प्रतापवान् ॥ २२
अथान्यं रथमास्थाय धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
शकुनिं नवभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।
ननाद च महानादं प्रवरः सर्वधन्विनाम् ॥ २३
तद्युद्धमभवच्चित्रं घोररूपं च मारिष ।
ईक्षितृप्रीतिजननं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २४
उलूकस्तु महेष्वासं नकुलं युद्धदुर्मदम् ।
अभ्यद्रवदमेयात्मा शरवर्षैः समन्ततः ॥ २५
तथैव नकुलः शूरः सौबलस्य सुतं रणे ।
शरवर्षेण महता समन्तात्पर्यवारयत् ॥ २६
तौ तत्र समरे वीरौ कुलपुत्रौ महारथौ ।
योधयन्तावपश्येतां परस्परकृतागसौ ॥ २७
तथैव कृतवर्मा तु शैनेयं शत्रुतापनम् ।
योधयञ्शुशुभे राजन्बलं शक्र इवाहवे ॥ २८
दुर्योधनो धनुश्छित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
अथैनं छिन्नधन्वानं विव्याध निशितैः शरैः ॥ २९
धृष्टद्युम्नोऽपि समरे प्रगृह्य परमायुधम् ।
राजानं योधयामास पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ ३०
तयोर्युद्धं महच्चासीत्संग्रामे भरतर्षभ ।
प्रभिन्नयोर्यथा सक्तं मत्तयोर्वरहस्तिनोः ॥ ३१

D4 सर्वसैन्यमकंपयत्.

22 G2 om. 22–23. D10 repeats 22–23 after परि (in 9. 22. 11^{b}). —^{a}) D10 (both times) स तस्मिन् (for एत°). K4.5 B2 D4.5.7 T1.4 G1.3 M2.4 वीरो; D2 T2 वीर; M3 वीरौ (for वीरं). —^{c}) K4.5 रथे राजा (K5 °जन्); B1.3 D8.9 रणे राजन्; B4.5 रणाद्राजन् (for रथेनाजौ).

23 For the repetition in D10, cf. v. l. 22. G2 om. 23 (cf. v. l. 22). T3 om. 23. —^{b}) D1.3.6.10 (both times).11 T4 G1.3 -पुत्रो (for -राजो). —^{c}) D1 भित्त्वा (for विद्ध्वा). — K4 om. 23^{d}–24^{c}. —^{d}) D3 विद्ध्वा च (for विव्याध). D4.5.7 सप्तभिः (for पञ्चभिः). — After 23^{d}, T4 G1.3 repeat 21^{ef}. T4 G1.3 om. 23^{ef}. —^{e}) D3 [इ]व (for च). K5 महाराज; B1 महन्नादं (for महानादं).

24 K4 om. 24^{abc} (cf. v. l. 23). —^{a}) D2 घोरं (for चित्रं). M3.4 तद्युद्धं तु महानासीद् (sic). —^{b}) D2 चित्र- (for घोर-). D5.7 M2–4 विशां पते (for च मारिष). —^{c}) K3 ईक्षितुः; K5 B1.4.5 D9.11 ईक्षण-; B2 ईक्षितुं; Dn D2.3.5–7 प्रेक्षक-; D1 ईक्षक-; D4 वीक्षतां; D8 ईक्षणं; D10 प्रेक्षतां; G1.3 द्रष्टॄन् (submetric); Ca प्रेक्षितृ- (for ई°). G2 योधानां क्रोधजननं. —^{d}) T3.4 G2 M -पूजितं (for -सेवितम्).

25 ^{a}) Dn D4.6 T G M1 महेष्वासो. —^{b}) D7 नकुळं. T4 युधि (for युद्ध-). —^{c}) D3.4 S (except T1.2) अभ्यवर्षत् (for °द्रवद्). T3.4 G महाराज (for अमेयात्मा). —^{d}) K2 दशवर्षैः (sic) (for शरवर्षैः).

26 K3 om. 26–27. —^{a}) B1 D9 तथैनं; B2 तथैवं; B3 अथैनं (for तथैव). D7 नकुळः. —^{b}) D2.7 सौबळस्य; D3 G1.3 सुबलस्य. —^{d}) D4 पर्यकिरत् (submetric); M1 पर्यवाकिरत् (for °रयत्).

27 K3 om. 27 (cf. v. l. 26). —^{a}) G3 om. from समरे up to योधय (in 28^{c}). —^{b}) D3 सूतपुत्रौ; D4 युद्धशौंडौ; D7 कुळपुत्रौ; T2 कृत° (for कुल°). —^{c}) D1 युध्यमानाव्. D1 S (G3 om.) अद्द(D4 T2 च द)-श्येतां (for अप°). —^{d}) D1.3.10.11 कृतप्रतिकृतैषिणौ. (= 20^{d}).

28 G3 om. up to योधय (cf. v. l. 27). —^{a}) Ś1 K1–3 Dn D2.5–7 च; T3 तं (for तु). D1.3.10.11 तथैव कृतवर्माणं. —^{b}) K4 D1.3.10.11 शैनेयः; K5 सैनेयं; D4 सैन्येयं. Ś1 K1.2.4 D1.3.7.10.11 -तापनः; D4 -घातिनं (for -तापनम्). —^{d}) K2 D8.10.11 बलिं; D1 जंभं; D2.7 बळं; T1–3 G1 M3 बलिः; T4 M1.2.4 वलः (for बलं). K2.3 शत्रुर्; T G1.2 M शक्रम् (for शक्र). K4 बलशक्राविवाहवे.

29 After 29^{b}, D4 ins.:

119* पञ्चभिर्निशितैस्तीक्ष्णैः शरैर्विव्याध मर्षयन् ।

—^{c}) D8 तथैव (for अथैनं). —^{d}) T1 G1 विव्याथ.

30 ^{b}) Dn2.n3 परमायुधः; T1.2 सुमहायुधं. D1.7 (marg. *sec. m.*) प्रगृह्यान्यन्महद्धनुः (= 11^{d}). — K1 om. 30^{cd}.

31 D1 om. 31. —^{a}) K2 G1 M ततो (for तयोर्). M1 हि (for च). T3.4 G2.3 ततो युद्धं समभवत्. —^{b}) T1.2 संक्रंदे; T3.4 G M2–4 संरब्धं; M1 संसक्तं (for संग्रामे). —^{c}) T2 प्रभिन्नं वा; Ca (gloss: मदवाहिनोः)

गौतमस्तु रणे क्रुद्धो द्रौपदेयान्महाबलान् ।
विव्याध बहुभिः शूरः शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३२
तस्य तैरभवद्युद्धमिन्द्रियैरिव देहिनः ।
घोररूपमसंवार्यं निर्मर्यादमतीव च ॥ ३३
ते च तं पीडयामासुरिन्द्रियाणीव बालिशम् ।
स च तान्प्रतिसंरब्धः प्रत्ययोधयदाहवे ॥ ३४
एवं चित्रमभूद्युद्धं तस्य तैः सह भारत ।
उत्थायोत्थाय हि यथा देहिनामिन्द्रियैर्विभो ॥ ३५
नराश्चैव नरैः सार्धं दन्तिनो दन्तिभिस्तथा ।
हया हयैः समासक्ता रथिनो रथिभिस्तथा ।
संकुलं चाभवद्भूयो घोररूपं विशां पते ॥ ३६
इदं चित्रमिदं घोरमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
युद्धान्यासन्महाराज घोराणि च बहूनि च ॥ ३७
ते समासाद्य समरे परस्परमरिंदमाः ।
विव्यधुश्चैव जघ्नुश्च समासाद्य महाहवे ॥ ३८
तेषां शस्त्रसमुद्भूतं रजस्तीव्रमदृश्यत ।
प्रवातेनोद्धतं राजन्धावद्भिश्चाश्वसादिभिः ॥ ३९
रथनेमिसमुद्भूतं निःश्वासैश्चापि दन्तिनाम् । C. 9. 1173 B. 9. 22. 44 K. 9. 21. 43

प्रभिन्नयोर् (as in text). $D_{5.7}$ तथा (for यथा). $K_{3.4}$ B_1 D_{10} शक्तं; $B_{2.4.5}$ $D_{2.8.9}$ -शक्ति; **Ca** (gloss : गाढलग्नम्) [आ]सक्तं (for सक्तं). $T_{3.4}$ G_2 प्रभिन्न(G_2 °भग्न)योरिव तयोर्. — ^{d}) D_8 मल्लयोर् (for मत्तयोर्). $K_{4.5}$ B Dn_1, n_2 $D_{2.4.6-9}$ T_{1-3} G_1 M वन- (for वर-). D_7 -हस्तयो: (sic) (for -हस्तिनो:).

32 ^{a}) T_3 शरै: (for रणे). — ^{b}) $K_{4.5}$ D_8 $T_{3.4}$ G महारथान्; D_7 °बळान्. — ^{c}) T_1 G_1 विव्याथ. $Ś_1$ K_1 D_2 दशभि: (for बहुभिः). $T_{1.2}$ G_1 घोरै: ; T_3 शूरान्; M_1 शूर (for शूर:). D_4 विव्याध त्रिभिरेकैकं.

33 K_4 om. (hapl.) 33^{b}–34^{a}. — ^{b}) M_3 अपि (for इव). D_6 om. from देहिन: up to यैर्विभो (in 35^{d}). D_4 देहिनां (for °न:). — D_1 om. 33^{cd}. — ^{c}) Dn अहार्यं हि; D_4 असंभाव्यं; D_{10} T G असंहार्यं (for °वार्यं). — ^{d}) K_5 Dn $D_{5.7}$ अभीतवत्; $B_{4.5}$ अतीव वा; $D_{3.10.11}$ अवर्तत (for अतीव च).

34 K_4 om. 34^{a}; D_6 om. 34 (for both, cf. v. l. 33). T_4 om. 34–35. — ^{a}) K_3 $D_{3.10.11}$ G_2 M_1 ते च सं-; Dn $D_{4.5.7}$ त एनं; D_2 न च तं (for ते च तं). ^{b}) K_3 D_3 बालिश: ; D_2 लाळसं; G_2 देहिनं (for बालिशम्). — D_1 om. 34^{cd}. — ^{c}) D_4 तु (for च). $K_{4.5}$ B $D_{8.9}$ -संयच्छन् ($B_{4.5}$ °च्छत्); Dn_1 -संरब्धान्; $D_{2.5.7}$ -संछि(D_2 °छ)न्नान्; T_3 M -संयाय; $G_{1.3}$ -संधाय; G_2 -संयुध्यत् (for -संरब्ध:). — ^{d}) D_4 प्रत्ययोधयदाहवे.

35 D_6 om. 35 (cf. v. l. 33). T_4 om. 35 (cf. v. l. 34). — ^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} $D_{5.7}$ एवं युद्धमभूच्चित्रं. — ^{b}) D_1 तेषां; $G_{1.3}$ तत्र (for तस्य). D_4 पार्थिव (for भारत). — D_1 om. 35^{c}–36^{b}. — ^{c}) $K_{4.5}$ B (except B_2) Dn $D_{2.5.7-9}$ च (for हि). $K_{2.4.5}$ तथा; Dn $D_{2.3.5.7.10.11}$ तदा; T_2 योधा; M_1 सदा (for यथा). — ^{d}) Dn $D_{2.5.7}$ इव (for विभो). $Ś_1$ K M_1 **Ca** देहिनास्त्स्व(M_1 °श्चें)द्रियैर्विभो (K_5 [marg.] °रिव).

36 D_1 om. 36^{ab} (cf. v. l. 35). — ^{a}) $T_{3.4}$ G M नराणां च (T_3 तु; G_2 तैर्) (for नराश्चैव). — ^{b}) $T_{3.4}$ G $M_{1.3.4}$ दंतिनां (for °नो). K_3 Dn $D_{2.5.7}$ T_3 $G_{2.3}$ $M_{1.3}$ (also as in text) सह (for तथा). — D_9 om. (hapl.) 36^{cd}. — ^{c}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ transp. हया: and हयै:. K_3 समायुक्तै; $B_{1.5}$ Dn_2. n_3 $D_{5.7}$ °युक्ता; D_1 भटा योधै; D_8 समायुक्तौ (sic) (for °सक्ता). — ^{d}) $K_{2.3}$ B_2 $D_{1.3.4.10.11}$ T_3 M_1 सह (for तथा). — D_1 om. 36^{e}–37^{d}. — ^{e}) D_7 संकुळं. B (except B_2) $D_{3.8.9}$ S (except T_2) युद्धं (for भूयो).

37 D_1 om. 37 (cf. v. l. 36). — ^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} इदं घोरमिदं रौद्रम् (K_3 चित्रम्). — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ चित्रम् (for रौद्रम्). D_9 इदं (for इति).

38 ^{a}) D_3 om. ते. — ^{b}) $K_{4.5}$ Dn $D_{1.2.5.6}$ अरिंदम. — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} व्यधमंश्; $D_{1.3.10.11}$ व्य(D_3 वि)नदंश्; G_1 विविधुश् (for °व्यधुश्). — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ सहसैव; $K_{4.5}$ सहसा वै; D_1 विनशुश्च; T_2 समाभाष्य; M_1 °हूय (for °साद्य). $Ś_1$ K $T_{1.2}$ महाबला: ; $T_{3.4}$ G परस्परं (for महाहवे).

39 ^{a}) $Ś_1$ K $D_{1.3}$ $T_{1.2}$ तत्र; $D_{10.11}$ पत्र- ; G_1 वस्त्रं (for शस्त्र-). $Ś_1$ K_1 M_3 समुद्भूतं; D_8 -संभूतं (submetric). Dn D_{5-7} तेषां च शस्त्रसंमर्दाद्; D_2 तेषां शस्त्रस्य संमर्दाद्. — ^{b}) M_1 रजं. B_3 D_6 अपश्यत; G_2 समंतत: (for अदृश्यत). — ^{c}) $D_{1.10.11}$ G M वातेन च; D_3 वातेन; D_4 पत्तिभिश्च; T_3 वातेनेव; T_4 पादेन च

C. 9. 1173 B. 9. 22. 44 K. 9. 21. 43 रजः संध्याभ्रकपिलं दिवाकरपथं ययौ ॥ ४०
रजसा तेन संपृक्ते भास्करे निष्प्रभीकृते ।
संछादिताभवद्भूमिस्ते च शूरा महारथाः ॥ ४१
मुहूर्तादिव संवृत्तं नीरजस्कं समन्ततः ।
वीरशोणितसिक्तायां भूमौ भरतसत्तम
उपाशाम्यत्ततस्तीव्रं तद्रजो घोरदर्शनम् ॥ ४२
ततोऽपश्यं महाराज द्वंद्वयुद्धानि भारत ।
यथाप्राग्र्यं यथाज्येष्ठं मध्याह्ने वै सुदारुणे ।
वर्मणां तत्र राजेन्द्र व्यदृश्यन्तोज्ज्वलाः प्रभाः ॥ ४३
शब्दः सुतुमुलः संख्ये शराणां पतताम्भूत् ।
महावेणुवनस्येव दह्यमानस्य सर्वतः ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्येकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

(for प्रवातेन). K2 [उ]द्धूतं; M3 [उ]द्धृतं. Dn D2. 5–7 निनदत्सु च योधेषु. — D1 om. 39^{d}–40^{c}. — ^{d}) K4 धावतश् (for °द्भिश्).

40 D1 om. 40^{abc} (cf. v. l. 39). — ^{a}) M3. 4 -समुद्धूतं (for °द्धूतं). — ^{b}) D3. 4. 7 T3 M निश्वासैश्. D8 M3 [ए]व (for [अ]पि). D7 दंशितं; T4 देहिनां (for दन्तिनाम्). — K2 reads 40^{cd} twice. — ^{c}) K5 B D2. 3. 6. 8–11 T1. 2. 4 G1. 3 -कलिलं (for -कपिलं). K4 रजः संध्या च कलितं. — ^{d}) T3 -रथं; M3 -वनं (for -पथं). — After 40, D1 ins.:

120* एकच्छायमिवाकाशं समभूत्तत्र धन्विनाम् ।

41 D1 om. 41^{a}–42^{b}. — ^{a}) B4. 5 संपूर्णे; D3. 4. 10. 11 °पृक्तो; T3 M2–4 °वृत्ते; M1 °युक्ते (for °पृक्ते) — ^{b}) K2. 3 Dn D2. 5–7 G3 M2–4 निष्प्रभे कृते; K4. 5 निह्नवीकृते. D3. 10. 11 भास्करो निष्प्रभः कृतः.

42 D1 om. 42^{ab} (cf. v. l. 41). — ^{a}) T2–4 मुहूर्तम्. D4 T1 G2 अथ; D6 एव (for इव). B1 D11 T2 G1. 3 संपृक्तं; B2 °भूतं; T4 °रब्धं (for °वृत्तं). — ^{b}) K4 विरजस्तं; K5 B5 D4 G1 M1 वि(G1 नि)-रजस्कं (for नी°). — ^{c}) D3 -संसिक्तं; D4 T3. 4 G M2–4 -दिग्धायां; D6 T2 -सक्तायां; D10. 11 -रक्तायां (for -सि°). — ^{d}) D5. 7 G3 भारत-. — ^{e}) K4. 5 D8. 9. 11 T1. 3 उपशाम्यत्; Dn D2. 4–7 G1. 3 व्यप(G1. 3 °पा)-शाम्यत्; T4 M व्युप(M3. 4 °पा)शाम्यत् (for उपा°). D3 शीघ्रं (for तीव्रं). D1 शांतिं जगाम वेगेन; G2 व्युपशाम्योद्धतं तीव्रं. — ^{f}) D2 रणे (for रजो).

43 D1 om. from 43^{a} up to 9. 22. 5^{d}. — ^{a}) K4. 5 B4. 5 Dn D2. 4. 5. 7. 8 T3. 4 G2. 3 M2–4 [ऽ]पश्यन् (for ऽपश्यं). D3. 10. 11 अहं भूयो; T4 महाराजन्. — T3 om. 43^{cdef}. — ^{c}) B2 -प्राणं; D3. 4 -प्रासं; D10. 11 -प्राप्यं; T1. 2 चाग्र्यं (T2 °ग्रं); G2. 3 M -प्राग्रं; Ca (gloss: प्रधानं) -प्राग्र्यं (as in text). T4 om. from यथाज्येष्ठं up to शब्दः सु (in 44^{a}). K2–5 B2. 4 D3. 4. 6. 10. 11 S (T3. 4 om.) -श्रेष्ठं (for -ज्येष्ठं). — ^{d}) Ś1 K1–3 D4 G2 चैव (for वै सु-). K4. 5 B1–3. 5 Dn D2. 3. 5–11 M1 -दारुणं; B4 -दर्शनं; G2 भास्करं (for -दारुणे). — ^{e}) D4 M1 चर्मणा; D9 शस्त्राणां; G1. 3 वर्माणि; G2 वर्माणस् (for वर्मणां). — ^{f}) D3 विदृश्यत. K4 T1. 2 G M2–4 [उ]ज्ज्वल- (M3 °लत्-) (for [उ]ज्ज्वलाः). D4 दृश्यंते ज्वलनप्रभाः.

44 D1 om. 44; T4 om. शब्दः सु (for both, cf. v. l. 43). — ^{a}) K3 D3. 4. 10. 11 G3 शब्दश्च; B2 G1 स शब्दस्; Dn D2. 5–7 M शब्दस्तु; D9 शब्दः स; T3 G2 यथा प्राक् (for शब्दः सु-). Dn D4 तुमलः; D2 तुमुळे; D5. 7 तुमले (D7 °ळे); D8 -तुमुरः; T2 -तुमलं (for -तुमुलः). Dn2. n3 D2. 5–7 T4 युद्धे; G M संख्ये. — ^{c}) Ś1 K1 -वीरो (for -वेणु-). D3 -रवस्य (for -वनस्य). T3 [ए]व (for [इ]व). — ^{d}) K4. 5 D9 सर्वशः; Dn1. n3 संयुगे; Dn2 D3. 4. 6. 10. 11 S (except T3) पर्वते (for सर्वतः).

Colophon om. in D1. — *Adhy. name:* Ś1 K1. 3 द्वंद्वयुद्धानि; K4. 5 D6 द्वंद्वयुद्धं; Bom. ed. संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 D11 (marg.) S 22; Dn 20; D4 21 (as in text). — *Śloka no.:* Dn 52.

२२

संजय उवाच ।
वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके ।
अभज्यत बलं तत्र तव पुत्रस्य पाण्डवैः ॥ १
तांस्तु यत्नेन महता संनिवार्य महारथान् ।
पुत्रस्ते योधयामास पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ २
निवृत्ताः सहसा योधास्तत्र पुत्रप्रियैषिणः ।
संनिवृत्तेषु तेष्वेवं युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ ३
तावकानां परेषां च देवासुररणोपमम् ।
परेषां तव सैन्ये च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ ४
अनुमानेन युध्यन्ते संज्ञाभिश्च परस्परम् ।
तेषां क्षयो महानासीद्युध्यतामितरेतरम् ॥ ५
ततो युधिष्ठिरो राजा क्रोधेन महता युतः ।
जिगीषमाणः संग्रामे धार्तराष्ट्रान्सराजकान् ॥ ६
त्रिभिः शारद्वतं विद्ध्वा रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
चतुर्भिर्निजघानाश्वान्कल्याणान्कृतवर्मणः ॥ ७
अश्वत्थामा तु हार्दिक्यमपोवाह यशस्विनम् ।
अथ शारद्वतोऽष्टाभिः प्रत्यविध्यद्युधिष्ठिरम् ॥ ८
ततो दुर्योधनो राजा रथान्सप्तशतान्रणे । C. 9. 1187 B. 9. 23. 9 K. 9. 22. 9

22

1 D1 om. up to 5 (cf. v. l. 9. 21. 43). —^{a}) K3–5 Dn D2. 3. 6. 10. 11 T2–4 तदा ; D4 G2. 3 महा- (for तथा). —^{c}) D7 बळं. T3. 4 G1. 3 तस्य (for तत्र).

2 D1 om. 2 (cf. v. l. 1). —^{a}) K5 तां (for तांस्). D2 युद्धेन (for यत्नेन). S (except T1. 2) तांस्तु सर्वेण य(T4 G °र्वानय)त्नेन. —^{b}) T1 संनिवर्त्य ; T2 °पत्य (for °वार्य). D3 T3. 4 G M2–4 महारथाः. —^{c}) B (except B2) Dn D3. 8. 9 S (except T4) पुत्रास्ते (Dn °नस्ते ; M3. 4 °त्रार्थे) योधयामासुः. —^{d}) B1 reads from पाण्डवानाम् up to तावकानां (in 4^{a}) on marg. M2–4 पाचालानाम्.

3 D1 om. 3 (cf. v. l. 1). B1 reads 3 on marg) M2–4 संवृत्ताः (for नि°). M यौधास्. —^{b}) D5. 7 -हितैषिणः ; D10. 11 -जयै° ; T4 -वधै° (for -प्रियै°). —^{c}) D9 तैश्च (for तेषु). Ś1 K1. 2 D2. 5. 8. 9 G2. 3 [ए]व (for [ए]वं). D4 निवृत्तेष्वथ योधेषु.

4 D1 om. 4 (cf. v. l. 1). B1 reads तावकानां on marg. —^{a}) G2 ततः समभवद्युद्धं. —T3 M1 om. (hapl.) 4^{bc}. —^{b}) T1. 2 सुरासुर- (for देवा°). D4 -समं महत् (for -रणोपमम्). —^{c}) K4. 5 B D3. 6. 9–11 T2 सैन्ये वा ; Dn D2. 5. 7 T1 सैन्यानां (for सैन्ये च). G2 तावकानां परेषां च (= 4^{a}) ; M2–4 परेषां तावकानां च. —^{d}) D5. 7 [अ]भूत् (for [आ]सीत्). Ś1 K1. 2 कोपि (for कश्चित्).

5 D1 om. 5 (cf. v. l. 1). G1 om. 5–6. —^{ab}) T3. 4 G2. 3 M transp. युध्यन्ते and संज्ञाभिः. D2 युध्यंति. T3. 4 G2. 3 M2–4 स्म (for च). D4 संज्ञाभिरितरेतरं (for 5^{b}). —^{cd}) D4 तेषां वै युध्यमानानां क्षयो ह्यासीन्महांस्तदा.

6 G1 om. 6 (cf. v. l. 5). —^{b}) B2 Dn1 D2. 4 T1–3 G2. 3 वृतः ; D9 पुनः (for युतः). — D1 om. 6^{cd}. —^{c}) T3 G2. 3 M समरं (for संग्रामे). —^{d}) D3 धृतराष्ट्रान्. K4. 5 महारथः (for सराजकान्). D4 धार्तराष्ट्रं सराजकं.

7 ^{a}) B3. 5 D3. 4 सारद्वतं. D1 हत्वा (for विद्ध्वा). —^{b}) M1. 3. 4 रुग्म- (for रुक्म-). Ś1 K1–3 शिलीमुखैः ; Dn2. n3 D2. 4. 7 शिला(D2 शिळा- ; D7 सिला)सितैः. —^{d}) K2 कल्याणं ; K4. 5 कल्पांतान् ; B Dn D2. 5. 7–11 नाराचैः ; D1 ततोन्यान् ; D3 शरावैः (sic) (for कल्याणान्). K2 तव (for कृत-).

8 ^{a}) B (except B2) D2. 3. 5. 7–9 च ; Dn D6 [अ]थ ; (for तु). —^{b}) D1 रथेन तं ; D4 रणाजिरात् (for यशस्विनम्). —^{c}) T3. 4 G1. 2 M ततः (for अथ). D3. 8 सारद्वतो. —^{d}) K3 प्रतिविध्यद् ; T2 प्रत्ययुध्यद् (for °विध्यद्).

9 B2 om. (hapl.) 9^{a}–11^{b}. D3 om. (hapl.) 9–11. —^{a}) M राजन् (for राजा). —^{b}) D9 शर- (for सप्त-). D1 G1. 3 M1 -शतं (for -शतान्). M1 तदा ; M2–4 तथा (for रणे). —^{c}) Ś1 K1 B3. 5 D1. 2. 7. 8. 10 M2 प्रैषयद् ; Dn गृहीत्वा (for प्रेषयद्). B1. 4. 5 D8. 9 वै (for [अ]सौ). —^{d}) B5 धर्मराजो.

C. 9. 1167 B. 9. 23. 9 K. 9. 22. 9

प्रेषयद्यत्र राजासौ धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ९
ते रथा रथिभिर्युक्ता मनोमारुतरंहसः ।
अभ्यद्रवन्त संग्रामे कौन्तेयस्य रथं प्रति ॥ १०
ते समन्तान्महाराज परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
अदृश्यं सायकैश्चक्रुर्मेघा इव दिवाकरम् ॥ ११
नामृष्यन्त सुसंरब्धाः शिखण्डिप्रमुखा रथाः ।
रथैरग्र्यजवैर्युक्तैः किङ्किणीजालसंवृतैः ।
आजग्मुरभिरक्षन्तः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ १२
ततः प्रववृते रौद्रः संग्रामः शोणितोदकः ।
पाण्डवानां कुरूणां च यमराष्ट्रविवर्धनः ॥ १३
रथान्सप्तशतान्हत्वा कुरूणामाततायिनाम् ।
पाण्डवाः सह पाञ्चालैः पुनरेवाभ्यवारयन् ॥ १४
तत्र युद्धं महच्चासीत्तव पुत्रस्य पाण्डवैः ।
न च नस्तादृशं दृष्टं नैव चापि परिश्रुतम् ॥ १५
वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे समन्ततः ।
वध्यमानेषु योधेषु तावकेष्वितरेषु च ॥ १६

10 B2 D3 om. 10 (cf. v. l. 9). K4 om. (hapl.) 10^{a}–11^{b}. D1 om. 10. — ^{a}) D4 ते रथादथ निर्मुक्ता. — ^{b}) K2 -संयुगः (for -रंहसः). — B1 reads 10^{c}–11^{d} on marg.

11 B2 om. 11^{ab}; D3 om. 11 (for both, cf. v. l. 9). K4 om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). B1 reads 11 on marg. — ^{a}) D1 रथास्तु (for समन्तान्). — ^{b}) K3 परिवव्रुर् (for °वार्य). After परि, D10 repeats 9. 21. 22–23. — Ś1 K1. 2 om. (hapl.) 11^{c}–12^{f}. — ^{c}) K4 अपश्यं; D8 अदृष्टं (for °श्यं). G3 तावकाश् (for सायकैश्). — After 11, Dn3 D4. 8. 9. 11 S ins. :

121* ते दृष्ट्वा धर्मराजानं कौरवैस्तं तथाकृतम् ।

[T1. 3. 4 G2 अदृष्ट्वा ; T2 G1 तदृष्ट्वा ; G3 तं दृष्ट्वा ; M1. 2 दृष्ट्वा तु ; M3. 4 दृष्ट्वाथ (for ते दृष्ट्वा). T2 G1 कर्म (for धर्म-). D4 अदृश्यं धर्मराजं तु (for the prior half). D8 M1 कौरवेयैस्; D9 T G1. 3 कौरवै(T3. 4 °व्यै)स्तैस् (for °स्तं). T1. 2 समावृतं ; G3 तथावृतं (for °कृतम्).]

12 Ś1 K1. 2 om. 12 (cf. v. l. 11). D3 reads 12^{abcd} after 23^{d}. — ^{a}) K3 D5 [अ]मृश्यंत ; D3 °ष्यत (for °ष्यन्त). S सुसं(T2 तु सं)क्रुद्धाः (for °रब्धाः). — ^{b}) Dn D2. 3. 7 M3 शिखंडी- (for शिखण्डि-). — D1 om. 12^{cd}. — ^{c}) K3–5 D3. 6. 10. 11 T1. 2 अश्वचरैर् ; Dn D5. 7 उग्रजवैर् ; T3 G2 अग्र्यै(G2 °श्वै)र्जै° ; T4 अश्वज° (for अग्र्यज°). Dn M1 युक्ताः (for °क्तैः). — ^{d}) D10 -संयुतैः ; T3 (also as in text) -शोभितं ; M1 -संवृताः (for °तैः). — D8 om. 12^{ef}. — ^{e}) B3 G1 आजघ्नुर् (for °ग्मुर्). K3 D10. 11 T3 अथ (for अभि-). K5 M1 -रक्षंतं. — ^{f}) D5. 7 धर्मराजं (for कुन्तीपुत्रं).

13 ^{a}) K5 प्रचक्ष्यते ; D3. 5 °वृत्तते (sic) (for °ववृते). Dn राजन् ; D2 T4 युद्धं ; D7 T1–3 G M2–4 घोरः ; M1 घोरं (for रौद्रः). — After 13^{a}, D2 ins. :

122* देवासुररणोपमम् ।
तथान्यत्सुमहच्चैव

[(L. 1) = 4^{b}.]

— ^{b}) D4 शोणितो रथः (sic). M1 संग्रामं शोणितोदकं. — ^{d}) K4. 5 D2 T4 G3 M1 -विवर्धनं.

14 ^{a}) D1 सप्तशतं. D2 राजन् (for हत्वा) D10 रथान्स***यात्वा. — ^{b}) T3. 4 G आततायिनः. — The portion of the text from 14^{c} up to 43^{d} is lost in B2 on a missing folio. — ^{c}) D5. 7 पांडवैः (for °वाः). D1. 7 पंचालैः ; G2 पांचालाः. T3 पांचालाः पांडवैः सार्धं. — ^{d}) B4. 5 D2. 5. 7 [अ]भ्यवर्तयन् ; Dn [अ]न्ववारयन् ; D4 [अ]भ्यवर्तत ; M3 °पालयन् (for °वारयन्). D1 पुनरेताश्यवारयन्.

15 B2 missing (cf. v. l. 14). — ^{a}) K1 ततो (for तत्र). Ś1 K1. 2 ह्यासीत् ; D1 चापि (for चासीत्). — ^{b}) D1 सोमकैः (for पाण्डवैः). — D1 om. 15^{c}–19^{d}. — ^{c}) D3. 10. 11 T2 तत् (for नस्). D3 सदृशं (for तादृशं). K1 दृष्ट्वा ; T2 द्रष्टुं ; T3. 4 G2. 3 युद्धं (for दृष्टं). — ^{d}) K2. 3 नैवापि च ; D4 न चैवापि ; M2. 4 न तादृक्च ; M3 न च तादृक् (for नैव चापि). D8 परिष्कृतं (for °श्रुतम्). T2. 4 G दृष्टपूर्वं न च श्रुतं ; M1 न च नस्तादृशं श्रुतं.

16 B2 missing (cf. v. l. 14). D1 om. 16 (cf. v. l. 15). T3. 4 om. (hapl.) 16^{ab}. — ^{a}) K3 Dn3 D3. 10. 11 T2 G2 M2–4 तदा ; K4. 5 G1. 3 महा- (for तथा). — ^{c}) T3. 4 वर्तमानेषु (for वध्य°). D7 (marg. ; orig. as in text) सैन्येषु ; M यौधेषु (for यो°). — K4. 5 om. (hapl.) 16^{d}–18^{c} ; T4 reads the same twice.

17 For the repetition in T4, cf. v. l. 16. B2 missing (cf. v. l. 14). D1 om. 17 (cf. v. l. 15).

निनदत्सु च योधेषु शङ्खवर्यैश्च पूरितैः ।
उत्कृष्टैः सिंहनादैश्च गर्जितेन च धन्विनाम् ॥ १७
अतिप्रवृद्धे युद्धे च छिद्यमानेषु मर्मसु ।
धावमानेषु योधेषु जयगृद्धिषु मारिष ॥ १८
संहारे सर्वतो जाते पृथिव्यां शोकसंभवे ।
बह्वीनामुत्तमस्त्रीणां सीमन्तोद्धरणे तथा ॥ १९
निर्मर्यादे तथा युद्धे वर्तमाने सुदारुणे ।
प्रादुरासन्विनाशाय तदोत्पाताः सुदारुणाः ।
चचाल शब्दं कुर्वाणा सपर्वतवना मही ॥ २०
सदण्डाः सोल्मुका राजञ्शीर्यमाणाः समन्ततः ।
उल्काः पेतुर्दिवो भूमावाहत्य रविमण्डलम् ॥ २१
विष्वग्वाताः प्रादुरासन्नीचैः शर्करवर्षिणः ।
अश्रूणि मुमुचुर्नागा वेपथुश्चास्पृशद्भृशम् ॥ २२
एतान्घोराननादृत्य समुत्पातान्सुदारुणान् ।
पुनर्युद्धाय संमन्त्र्य क्षत्रियास्तस्थुरव्यथाः ।
रमणीये कुरुक्षेत्रे पुण्ये स्वर्गं यियासवः ॥ २३ C. 9. 1203 B. 9. 22. 25 K. 9. 23. 25

K4. 5 om. 17 (cf. v. l. 16). G1. 3 om. 17–18. — a) K3 D3. 4. 6. 10. 11 विनदत्सु. Dn D2. 5 नद (Dn1 मद)-त्सु चापि योधेषु. — D3 om. (hapl.) 17b–18c. — b) Ś1 (marg.; orig. as in text) -वर्णैश्च; D4 -तूर्यैश्च; D10. 11 -वादैश्च (for -वर्यैश्च). D4. 8 पूजितैः (for पूरितैः). — For 17ab, T1–3. 4 (both times) G2 M subst.:

123* ज्याघोषैर्योधमुख्यानां तलघोषैः समंततः ।

[T2 तळ-.]

— c) D5 (*inf. lin.*; orig. as in text) उत्सृष्टैः; M1 आक्रुष्टैः (for उत्कृष्टैः). — d) Ś1 D1–3 गर्जितेषु; D6 गर्हितेन (for गर्जि°). D4 दंतिनां (for धन्विनाम्). D10 गर्जितैश्चैव धन्विनां.

18 For the repetition in T4, cf. v. l. 16. B2 missing (cf. v. l. 14). D1 om. 18 (cf. v. l. 15). K4. 5 om. 18abc (cf. v. l. 16). D3 om. 18abc; G1. 3 om. 18 (for both, cf. v. l. 17). — a) B5 Dn D2. 5. 7 अभि- (for अति-). B (B2 missing) D (except D9; D1. 3 om.) T1 G2 M2–4 -प्रवृत्ते. — b) Dn विद्यमानेषु; T2. 3. 4 (both times) M भिद्य° (for छिद्य°). Dn वत्मसु; D2. 5 T2 वर्मसु; D4. 7 चर्मसु. — c) M2–4 यौधेषु. D2 सर्वेषु धावमानेषु. — d) Ś1 K1–3 गर्जमानेषु; D2. 6 T1 जयगृद्धेषु; D7 T2 °गृध्रेषु; G2 °गृध्नुषु (for °गृद्धिषु). D4 T1. 2 G2 M भारत; D10 चारिषु (for मारिष). T3. 4 तावकेष्वितरेषु च (= 16d).

19 B2 missing (cf. v. l. 14). D1 om. 19 (cf. v. l. 15). M1 om. 19ab. — a) D4 समरे (for संहारे). K3–5 B1 D3. 9 याते (for जाते). — b) M3 प्रवृत्ते (for पृथिव्यां). T G घोर- (for शोक-). — c) G1 बहूनाम् (for बह्वी°). — d) Ś K Dn D2. 4. 10 सीमंतोन्नयने; D5. 7 वैधव्यजनने (for सीमन्तोद्धरणे). K3 यथा; B1. 3–5 D9 तदा; S कृते (for तथा).

20 B2 missing (cf. v. l. 14). — a) K3–5 B4 D1. 3. 10 T1. 2 महायुद्धे; B1. 3. 5 D8. 9. 11 ततो (D11 °दा) युद्धे; D4 महाराज; T3. 4 G M1. 3. 4 महारौद्रे; M2 तदा रौद्रे (for तथा युद्धे). — b) K2 समंततः (for सुदारुणे). — c) K4. 5 D8 T2 M1. 3 आसीद् (for आसन्). — d) T2 तत्र (for तदा). K2 समंततः (for सुदारुणाः). D4 T3. 4 G M उत्पाता भृशदारुणाः. — e) D2. 7 चचाळ; D3 ववाद (for चचाल).

21 B2 missing (cf. v. l. 14). M2. 4 om. 21. D1 M1 om. 21ab. — a) D4 सुदंडाः; M3 सुचंडाः; Ca (gloss: समानाङ्गुलदण्डाः) सदण्डाः (as in text). D8 येक्रका (sic); D6 सोल्बणा; T2 G1 चोल्मुका (for सो°). T3 दंडाश्चाप्युल्मुका राजन्; T4 दंडाश्च कल्कका रा°. — b) K3 B (B2 missing) D2. 3. 8. 9 की (D3 सा)-र्यमाणाः; D4 G2 M3 व्यकीर्यंत; T1. 2 निपतंतः; T3. 4 प्र (T4 वि) कीर्यंत; G1. 3 व्यथयंतः (for शीर्यमाणाः). — c) Dn1. n2 D2. 7 दिशो; D8 T2 दिवा (for दिवो). T3. 4 G1 M1. 3 भूमिम्; G2 भूम्याम्; G3 भूमीर् (for भूमाव्). — d) D11 रथि- (for रवि-).

22 B2 missing (cf. v. l. 14). — a) Ś1 K1 विश्वग्वाताः; D8 विश्ववा° (for विष्वग्वा°). K2 D2. 8 आसीन् (sic) (for आसन्). — b) Ś1 K1 नीच-; D1 उच्चैः; G2 पांसु-; M1 नीचाः (for नीचैः). K4. 5 D2. 5. 10 M1. 2. 4 -कर्षिणः; Dn1 D9 -कर्षणाः; G3 -काष्ठिनः (for -वर्षिणः). — d) K5 Dn3 D10. 11 वेपथुं (for °थुश्च). K4. 5 D5. 6. 10 [अ]स्पृशन्; B (B2 missing) D5 (*sup. lin.*). 8. 9 T1. 3 G M [अ]भवद्; T4 [अ]विशद् (for [अ]स्पृशद्). T2 दिवं (for भृशम्).

23 B2 missing (cf. v. l. 14). — a) Ś1 K1. 2 समुद्भूतान् (for अनादृत्य). — b) D1 तदोत्पातान्; D9 T4 समुत्पन्नान् (for °त्पातान्). K4 तु (for सु-). — c) D10. 11 संयत्ताः (for संमन्त्र्य). — d) D8 भारत

C. 9. 1204 B. 9. 23. 26 K. 9. 22. 26 ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरब्रवीत् ।
युध्यध्वमग्रतो यावत्पृष्ठतो हन्मि पाण्डवान् ॥ २४
ततो नः संप्रयातानां मद्रयोधास्तरस्विनः ।
हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्वन्तापरे तथा ॥ २५
अस्मांस्तु पुनरासाद्य लब्धलक्षा दुरासदाः ।
शरासनानि धुन्वन्तः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६
ततो हतं परैस्तत्र मद्रराजबलं तदा ।
दुर्योधनबलं दृष्ट्वा पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ २७
गान्धारराजस्तु पुनर्वाक्यमाह ततो बली ।
निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥ २८
अनीकं दशसाहस्रमश्वानां भरतर्षभ ।
आसीद्गान्धारराजस्य विमलप्रासयोधिनाम् ॥ २९
बलेन तेन विक्रम्य वर्तमाने जनक्षये ।
पृष्ठतः पाण्डवानीकमभ्यघ्नन्निशितैः शरैः ॥ ३०
तदभ्रमिव वातेन क्षिप्यमाणं समन्ततः ।
अभज्यत महाराज पाण्डूनां सुमहद्बलम् ॥ ३१

(for अव्यथाः). T2 क्षत्रियास्तु परिवृढाः. — After 23^{d}, D3 reads 12^{abcd}. D1 om. 23^{ef}. — ^{f}) G3 M1 पुण्यं (for पुण्ये). K4 Dn1 D2. 9. 10 स्वर्ग- (for स्वर्गं). T2 G2 इयासवः (for यिया°). K5 पुण्यस्वर्गयियासवः.

24 B2 missing (cf. v. l. 14). — ^{a}) K5 om. (hapl.) from गान्धार up to त्पराङ्मुखम् (in 27^{d}). D10 गंधार- (for गान्धार-). — ^{b}) D1 पुत्रो वीक्ष्य जनक्षयं. — After 24^{b}, D1 ins.:

124* शकुनिः परमया शक्त्या पाण्डवं बलमाद्रवत् ।
[Prior half hypermetric.]

— D1 om. 24^{c}–28^{d}. — ^{c}) K4 ये च; D2 यांतु (for यावत्). — ^{d}) D2 हंति (for हन्मि). K2 पांडवं. — For 24^{cd}, Dn subst.:

125* ते यावत्पृष्ठतो हन्ति पाण्डवान्रणदुर्मदान् ।

25 B2 missing (cf. v. l. 14). K5 D1 om. 25 (cf. v. l. 24). — ^{a}) D4 वै (for नः). Dn D2. 5. 7 T1. 2 ततोभ्यधावंस्त्वरिता. — ^{b}) D3 मद्रराज-; D11 अग्रयोधास्; M2–4 मद्रयौधास्. — ^{c}) D2 किळकिळा-; D3. 4 T4 G2. 3 M किलिकिला-. K4 T2 -शब्दान्. — ^{d}) K4 B1. 5 अकुर्वंतः; Dn2. n3 D2. 5. 7 T1. 2 अकुर्वन्; T3. 4 °र्वंत (for °र्वन्त). K3 B4 Dn1 D3. 6 T3. 4 G1. 3 M परे तथा; K4 G2 तथापरे; D4 ततोपरे; D5 [*inf. lin.*] अपरे यथा; D10. 11 परे यथा (for [अ]परे तथा).

26 B2 missing (cf. v. l. 14). K5 D1 om. 26 (cf. v. l. 24). — ^{a}) T1. 2 G1. 3 M2–4 तेस्मांस्; M1 ते तांस् (for अस्मांस्). — ^{b}) Ś1 K1. 2 B3 Dn1 -लक्ष्याः. Ś1 K1–3 प्रहारिणः (for दुरासदाः). — Dn1. n2 om. (? hapl.) 26^{c}–27^{b}; Dn3 reads the same on marg. — ^{c}) Ś1 K1. 2 T2 धु(T2 धू)न्वानाः; D3 युध्यंतः; T3. 4 G2. 3 M1 धून्वंतः. — ^{d}) D3 इवाकिरन्.

27 B2 missing (cf. v. l. 14). K5 D1 om. 27 (cf. v. l. 24). Dn1. n2 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26). Dn3 reads 27^{ab} on marg. — ^{a}) D8 शरै (for परैस्). B1. 3–5 Dn3 D3. 8 राजन् (for तत्र). — ^{b}) D4. 5. 7 T3 G2 तथा (for तदा). — ^{c}) S (except T1. 2) ततो दुर्योधनबलं. — ^{d}) S (except T1. 2) सर्वम् (for पुनर्).

28 B2 missing (cf. v. l. 14). D1 om. 28 (cf. v. l. 24). — ^{a}) D8. 10 गंधार-. — ^{b}) T3 सैन्यम्; G2 चान्यान् (for वाक्यम्). G2 एतत् (for आह). K2 महा- (for ततो). D2 बळी; D4 वलिः (sic). — ^{c}) D3 corrupt. — ^{d}) B5 मृतेन; Dn D2. 5. 7 गतेन; T2 द्रुतेन; T4 स्थितेन; G3 तु तेन (for सृतेन). D4 G1 च (for वः). T3 युध्यध्वं सुदृतेन च. — After 28, D4 ins.:

126* सुरनारीरतिसुखं विमर्देमेवमन्यथा
उत्पाटितं द्वारमेतच्छ्रीमच्छ्रिदशसद्मनः
एवमुक्त्वा जगामाशु शकुनिस्तां पुनः पुनः
लक्षध्वजं वसिष्ठं च मनोनिलजवं महत् ।

29 B2 missing (cf. v. l. 14). — ^{a}) Ś1 K1. 2 अनीकं च सहस्राश्वम्; K3 °कं च ततो दृष्ट्वा. — ^{b}) B4 अनीकं; T3. 4 G2 बलानां (for अश्वानां). — T4 om. 29^{c}–31^{d}. — ^{c}) D3 गंधार-. — ^{d}) Ś1 K1 त्रिपुल-; K2 Dn1. n2 D3. 10. 11 विशाल-; K3 विपुलं; D6 विमलं (for विमल-). D3 -प्राश-.

30 B2 missing (cf. v. l. 14). T4 om. 30 (cf. v. l. 29). — ^{b}) M2–4 बल- (for जन-). — ^{d}) D3 corrupt. Ś1 K1. 2 अभ्यहन्; D1 अहनन् (for अभ्यघ्नन्). K3 अभिहन्य शितैः शरैः; Dn अभ्यवर्षंच्छि°.

31 B2 missing (cf. v. l. 14). T4 om. 31 (cf. v. l. 29). D1 om. 31^{ab}. — ^{a}) D8 तदाभ्रम्; D4 तमभ्रम् (for तदभ्रम्). — ^{b}) K1. 2. 4 D3. 4. 8. 9 क्षिप्यमानं. — B4 lacuna for 31^{c}–32^{b}. — ^{c}) D1 तदा

ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य भग्नं स्वबलमन्तिकात् ।
अभ्यचोदयदव्यग्रः सहदेवं महाबलम् ॥ ३२
असौ सुबलपुत्रो नो जघनं पीड्य दंशितः ।
सेनां निसूदयत्येष पश्य पाण्डव दुर्मतिम् ॥ ३३
गच्छ त्वं द्रौपदेयाश्च शकुनिं सौबलं जहि ।
रथानीकमहं रक्ष्ये पाञ्चालसहितोऽनघ ॥ ३४
गच्छन्तु कुञ्जराः सर्वे वाजिनश्च सह त्वया ।
पादाताश्च त्रिसाहस्राः शकुनिं सौबलं जहि ॥ ३५
ततो गजाः सप्तशताश्चापपाणिभिरास्थिताः ।
पञ्च चाश्वसहस्राणि सहदेवश्च वीर्यवान् ॥ ३६
पादाताश्च त्रिसाहस्रा द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
रणे ह्यभ्यद्रवंस्ते तु शकुनिं युद्धदुर्मदम् ॥ ३७
ततस्तु सौबलो राजन्नभ्यतिक्रम्य पाण्डवान् ।
जघान पृष्ठतः सेनां जयगृध्रः प्रतापवान् ॥ ३८ C. 9. 1218 B. 9. 23. 40 K. 9. 22. 40

राजन् (for महाराज). — ^{d}) D4 T1-3 G पांडवानां (for पाण्डूनां सु-).

32 B2 missing (cf. v. l. 14). D8 om. (hapl.) 32. B4 lacuna for 32^{ab}. — ^{a}) T4 युधिष्ठिरं. G1 राजा; G3 राजन् (for प्रेक्ष्य). — ^{b}) B5 सु-; Dn च (for स्व-). — ^{c}) K5 D1-3. 5. 7. 10. 11 अभ्यनोदयद्. S (except T1. 2) अव्यग्रं. — ^{d}) D1 महाबली; T2 महद्बलं. D9 स देवं समहाबलं.

33 B2 missing (cf. v. l. 14). — ^{a}) D2 सबल- (for सुबल-). K4. 5 -पुत्रो मे; B1 M2 -पुत्रोयं; D3 -पुत्रेण; G2 -पुत्रोसौ (for -पुत्रो नो). — B4 damaged for 33^{bc}. — ^{b}) D4 corrupt. K4. 5 बलं सं-; Dn D6 T G1. 3 जघने; D2 धनुः सं- (for जघनं). T G1. 3 पश्य (for पीड्य). B1. 3. 5 D8. 9 संस्थितः; T1. 4 G1. 3 M दंसितः (for दंशितः). Ś1 K1-3 जघनं पीडयन्स्थितः; G2 °ने पर्युपस्थितः. — ^{c}) D3 corrupt. D6 सैन्यं (for सेनां). K4 Dn D1. 2. 5. 7. 9 T1. 2 G1. 3 निषूदयति; G2 नः सूद°; M1 निपीड° (for निसूद°). Ś1 K1. 2 Dn एकः; B1 T1. 2 एव (for एष). K3 D10. 11 T4 सैन्यानि सूदयत्ये(T4 °त्ये)ष; T3 सेनां निपूदयन्नेति. — ^{d}) D1-4 T3. 4 G2. 3 दुर्मतिः; D11 दुर्गति (for दुर्मतिम्).

34 B2 missing (cf. v. l. 14). B4 lacuna for 34^{ab}. — ^{a}) D1 T3 गच्छंतु; T4 युध्यंतु (for गच्छ त्वं). K3 B1. 3. 5 D3. 10. 11 T1. 2 G1. 3 M2-4 द्रौपदेयैश्च; D4 पांडवेयाश्च (for द्रौपदे°). — ^{b}) D2 सौबळं; D3 सुबलं. Ś1 K1. 2 हत; D6 ततः (for जहि). D4 सौबलेयमभिघ्नतां. — K3 D1 om. (hapl.) 34^{c}-35^{d}. — ^{c}) K4. 5 B3. 4 D4-11 धक्ष्ये; T1. 2 युध्ये; M1. 3 म(M1 व)ध्ये (for रक्ष्ये). D3 तथानीकं गमिष्येहं; T3 M4 रथानीकेन यु(M4 म)ध्येहं. — ^{d}) D3 corrupt. K2 Dn1 D6. 10 पंचाल-; B5 पांचालान्; D7 पांचाळ-; D8 पांडवान्; T G पांचालैः (for पाञ्चाल-). M1 नृप (for ऽनघ).

35 B2 missing (cf. v. l. 14). K3 D1 om. 35 (cf. v. l. 34). — ^{a}) T3. 4 G चैव (for सर्वे). — ^{b}) D4 T3. 4 G M त्वया सह (by transp.); T1. 2 महाजवाः. — ^{c}) Dn1 D2. 4-7 G1. 3 पदाताश्च; D9 पदातींश्च; G2 पदातिश्च. G त्रिसाहस्रं. — K4. 5 T4 G2 om. (hapl.) 35^{d}-37^{a}. — ^{d}) B1. 4. 5 D8. 9 T3 G1. 3 M तैर्युतो (for सौबलं). — After 35, D4. 5. 7 ins.:

127* किरन्तो यत्र चैवास्मान्परिशिष्टो महामते ।
ममानुध्यानमहिमा भविष्यति न संशयः ।
न च शासनकर्तान्यस्त्वत्तस्तिष्ठति कश्चन ।
यदाज्ञापयसीत्येवमवदत्प्रीतिमानसः ।

[(L. 1) D4 कितवो ह्यत्र (for किरन्तो यत्र). — (L. 2) D4 -दहितं (sic); D5 (*sup. lin.*). 7 -द(D7 -ज)हिमा (sic). D4 दहिष्यसि (for भविष्यति). — (L. 3) D4 त्वदृते तिष्ठति ह्यसौ (for the post. half). — (L. 4) D7 प्रीत- (for प्रीति-). D4 corrupt for the post. half.]

36 B2 missing (cf. v. l. 14). K4. 5 T4 G2 om. 36 (cf. v. l. 35). B4 damaged. — ^{a}) T1-3 G1 M2-4 -शतं (for -शताश्च). — ^{b}) D3 शस्त्र-; D5. 7 धनुः- (for चाप-). B3. 5 D8. 9 आवृताः; D3 अन्विताः (for आस्थिताः). D4 चापपाणिरधिष्ठिताः (sic). — ^{c}) D9 पंचाधिक्य-; T3 पंच चास्य (for पञ्च चाश्व-).

37 B2 missing (cf. v. l. 14). K4. 5 T4 G2 om. 37^{a} (cf. v. l. 35). D3 G1. 3 om. (hapl.) 37^{a}-38^{b}. — ^{a}) K3 Dn1 D2. 4. 5. 7. 9 पदाताश्च; D1 पदातितस् (for पादाताश्च). D4 T3 त्रिसहस्रा. — ^{c}) B1. 4. 5 D4. 8 तु (for हि). Ś1 K1. 2 D2. 5 तं (for ते). K5 तं (for तु). K4 रणे ह्यभ्यद्रवत्येनं; Dn D9 रणे त्वभ्यद्रवंतस्ते; D1 समरेभ्यद्रवंस्ते तु; T3. 4 G2 M समरेभ्यद्रवन्द्व(T4 °यथुद्धं)ष्टाः. — ^{d}) D1. 4 T3. 4 G2 M -दुर्मदाः (for °दम्).

38 B2 missing (cf. v. l. 14). D3 G1. 3 om 38^{ab} (cf. v. l. 37). — ^{b}) K2 अत्यतिक्रम्य. — ^{c})

C. 9. 1219 B. 9. 23. 41 K. 9. 22. 41 अश्वारोहास्तु संरब्धाः पाण्डवानां तरस्विनाम् ।
प्राविशन्सौबलानीकमभ्यतिक्रम्य तान्रथान् ॥ ३९
ते तत्र सादिनः शूराः सौबलस्य महद्बलम् ।
गजमध्येऽवतिष्ठन्तः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ४०
तदुद्यतगदाप्रासमकापुरुषसेवितम् ।
प्रावर्तत महद्युद्धं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ४१
उपारमन्त ज्याशब्दाः प्रेक्षका रथिनोऽभवन् ।
न हि स्वेषां परेषां वा विशेषः प्रत्यदृश्यत ॥ ४२
शूरबाहुविसृष्टानां शक्तीनां भरतर्षभ ।
ज्योतिषामिव संपातमपश्यन्कुरुपाण्डवाः ॥ ४३
ऋष्टिभिर्विमलाभिश्च तत्र तत्र विशां पते ।
संपतन्तीभिराकाशमावृतं बह्वशोभत ॥ ४४
प्रासानां पततां राजन्रूपमासीत्समन्ततः ।
शलभानामिवाकाशे तदा भरतसत्तम ॥ ४५
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गा विप्रविद्धैर्नियन्तृभिः ।
हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४६

D4 T3.4 G1.2 M पृष्ठतोभ्य(G1 °तो ह्य)हनत्सैन्यं (D4 °च्चैव); G3 पृष्ठतो ह्यसिनं मत्स्यैर्. — d) K1.2 D1.11 T4 G -गृध्नुः; K3 B1.3-5 D6.8-10 T1 M1 -गृद्धः; M2-4 -गृद्धिः (M2 °द्धी) (for -गृध्रः).

39 B2 missing (cf. v. l. 14). D2 om. 39. B4 lacuna for 39^{ab}. — a) D10 om. from अश्वारोहास्तु up to सादिनः (in 40^{a}). Ś1 K1.2 B5 Dn1 D3 M3.4 अश्वारोहांस्. Ś1 K1 तु संरब्धान्; K4.5 च संरब्धाः; D1.5.7 सुसं°; D3 तु संराधाः; T1.2 समारब्धाः; T3 M1 तु संक्रुद्धाः (for °रब्धाः). — K4 om. 39^{b}–40^{a}. — b) K5 B1.5 Dn D1.6.8.9 T3 G2 M1.2 तरास्विनः. — c) Dn प्रा(Dn1 प्र)द्रवन्; D8 प्रविशन्. Ś1 K2 प्राविशत्सौबलोनीकम्. — d) Dn1 अभ्यधिक्रम्य.

40 B2 missing (cf. v. l. 14). K4 om. 40^{a}; D10 om. up to सादिनः (for both, cf. v. l. 39). — a) K2 ततो (hypermetric); G1.3 तैस् (for ते). D4 T3.4 G M रथिनः (for सादिनः). — b) D2 बळं. — c) D4 corrupt. K5 (marg. as in text) D1.3.10.11 T1.2 रण-; Dn2.n3 राज-; T3.4 G M रथ- (for गज-). K2 B1.3–5 T1.2 व्यतिष्ठंत; K3 Dn D2.6.7 [ऽ]वतिष्ठंत (Dn D2.6 °तं); K4.5 च तिष्ठंतः; D3 च तिष्ठन्वै; D5 च तिष्ठंतं; D10.11 व्यतिष्ठन्वै; T3.4 G M व्यवस्थाप्य (for ऽवतिष्ठन्तः). — d) K3 इवाकिरन्; Dn1 D2 M1–3 अवाकिरत् (for °रन्).

41 B2 missing (cf. v. l. 14). D1 om. 41^{ab}. — a) K2 D3 T4 M4 तमुद्यत-; T2 शरो° (for तदु°). Ś1 K1 -महाप्रासम्; Dn D2 -गदाप्रासैर्; D5.7 -महाप्रासैर् (for -गदाप्रासम्). B4.5 Dn D2.4.5.7.8 T1.2 M1.4 महापुरुष- (for अका°). — B4 lacuna for 41^{cd}. — c) D8 महायुद्धं; G1.3 महारौद्रं (for महद्युद्धं). — d) K2 सुमंत्रिते.

42 B2 missing (cf. v. l. 14). B5 D1 om. 42^{ab}. — a) D5 उपारमंश्च (for °मन्त). T2 निःशब्दाः (for ज्या°). Dn D2.7 उपारमंश्चक्रशब्दाः. — c) K4 न हि तेषां; B5 नायुधां च (for न हि स्वेषां). K2 Dn D5.7 T1.2 च (for वा). — d) K4.5 D5.7 प्रत्यपद्यत.

43 B2 missing (cf. v. l. 14). — c) K4 संपन्नम्; T3 संव्रानम् (for संपातम्). — d) D5.7 अपश्यं; T3 अपश्यः. K4.5 -पुंगवाः; D2.4.5.7 -पांडवान् (for °वाः).

44 B2 resumes. D1 om. 44–45. B4 lacuna for 44^{ab}. — a) K4 खड्गाभिर् (sic); K5 शक्ति°; D9 वृष्टि°; T2–4 G2 यष्टि° (for ऋष्टि°). — d) B1 om. from वृतं up to प्रासा (in 45^{a}). K5 D4 आवृत्तं. B3 D8.9 बहुशोभवत्; B4.5 बहु शोभत (for बह्वशो°).

45 D1 om. 45; B1 om. प्रासा (for both, cf. v. l. 44). B4 lacuna for 45. — a) D3 corrupt. K4.5 प्राशानां; M3 व्रातानां (for प्रासानां). G2 गाढ- (for राजन्). — b) D4 G2 महद्रणे; T3.4 G1.3 विशां पते; M महारणे (for समन्ततः). — c) D4 S (except T1.2) व्राताः (for [आ]काशे). — d) B2 Dn1 भारत-. D4 S (except T1.2) संपतंतस्त(D4 °ति त)तस्ततः; D5.7 पततां नृपसत्तम.

46 D1 reads 46 after 50^{d}. — a) D8 -सर्वांगं. K4.5 शरैर्विक्षतसर्वांगा. — b) K2 D2.4.5.7.10.11 विप्रविद्धा (D2.11 °द्ध-); D1 बाणविद्धैर् (for विप्र°). K4 नियंत्रितैः; D4 सुपत्रिभिः; D5.7 पतत्रिभिः; D8 नियंत्रिभिः; M च वर्मि(M1 शर्म)भिः (for नियन्तृभिः). ● K5 विप्रविद्धांश्च पत्रिभिः.

47 D1 om. 47^{a}–50^{b}. — a) K4 B D2.3.5-11 T1.2 G M1.2.4 अन्योन्यं (for °न्य-). K3 D5.7 प(K3 -प)रिशिष्टाश्; K4.5 B2.3 D2.6.8.9 सं(K5 -सं)निवि°; B1.4.5 संनिकृ°; D3 परिवृ°; T1.2 प्रतिविद्धाश्; T3 -प्रीतिविष्टाश्; G1.3 M प्रति(M1 **)सृ°; G2 प्रतिरु°

अन्योन्यपरिपिष्टाश्च समासाद्य परस्परम् ।
अविक्षताः स्म दृश्यन्ते वमन्तो रुधिरं मुखैः ॥ ४७
ततोऽभवत्तमो घोरं सैन्येन रजसा वृते ।
तानपाक्रमतोऽद्राक्षं तस्माद्देशादरिंदमान् ।
अश्वान्राजन्मनुष्यांश्च रजसा संवृते सति ॥ ४८
भूमौ निपतिताश्चान्ये वमन्तो रुधिरं बहु ।
केशाकेशिसमालग्ना न शेकुश्चेष्टितुं जनाः ॥ ४९
अन्योन्यमश्वपृष्ठेभ्यो विकर्षन्तो महाबलाः ।
मल्ला इव समासाद्य निजघ्नुरितरेतरम् ।
अश्वैश्च व्यपकृष्यन्त बहवोऽत्र गतासवः ॥ ५०
भूमौ निपतिताश्चान्ये बहवो विजयैषिणः ।
तत्र तत्र व्यदृश्यन्त पुरुषाः शूरमानिनः ॥ ५१
रक्तोक्षितैश्छिन्नभुजैरपकृष्टशिरोरुहैः ।
व्यदृश्यत मही कीर्णा शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५२
दूरं न शक्यं तत्रासीद्गन्तुमश्वेन केनचित् ।
साश्वारोहैर्हतैरश्वैरावृते वसुधातले ॥ ५३ C. 9. 1234 B. 9. 23. 56 K. 9. 22. 56

(for -परिपि°). Dn अन्योन्यं सुमहद्युद्धं; D4 °न्यमभिगर्जंत:. — ^{c}) K2–5 B1. 2 D3. 9. 11 आविक्ष(K2. 4 D3 °क्षि)ता:; B4 Dn D2. 5. 7 T3. 4 G1 M सुविक्ष(Dn2. n3 D7 °क्षि)ता:; D6 अधिक्षिप्ता:; D8 आविक्षिता:; T1. 2 परिक्षता:; G2. 3 संवीक्षिता: (for अविक्षता:). B2 D5. 7 T4 M2 च (for स्म). Dn1 D3 दृश्यंत; T1. 2 वध्यंते (for दृश्यन्ते). — ^{d}) Ś1 K1–3 मुखे (for मुखै:).

48 D1 om. 48 (cf. v. l. 47). M1. 3 om. (? hapl.) 48^{a}–49^{b}. — ^{a}) D8 घोर:. — ^{b}) K4. 5 Dn D3. 4 सैन्ये तु (Dn D4 च) (for सैन्येन). G1 वृतं. — ^{c}) Dn ततो (for तान्). K4. 5 B4 Dn D7–9 G M2. 4 अपक्रमतो; B3 T3 अतिक्र(T3 °क्रा)°; B5 पराक्रा°; D5 आप्रक्रा° (for अपाक्र°). Ś1 K1. 2 [ऽ]द्राक्ष्म; K4 Dn [ऽ]द्राक्ष्यं; D10. 11 राजंस् (for ऽद्राक्षं). D4 अपक्रांतांस्तु संप्रेक्ष्य. — ^{d}) T3 हेतोर् (for देशाद्). K3–5 B2 T3. 4 G2 M2. 4 अरिंदम; Dn D5 विशां पते; D2. 6. 7 अपाक्रमन् (D6 °मत्); D3 अरिंदमं; D10. 11 °दमा:; G3 °दमात् (for °मान्). D4 तस्मिन्वीरसमागमे. — D3 reads 48^{c}–49^{d} after 56^{b}. — ^{e}) M2. 4 अन्यान् (for अश्वान्). Ś1 K (except K3) T2 गजान्; D4 अथ (for राजन्). M2. 4 तु (for च). — ^{f}) B (except B2) D4. 8. 9 T3. 4 G M2. 4 तमसा (for रजसा). B2 दिवि; D4 रणे (for सति). Dn रजसा तमसावृतान्; D2. 5. 7 °सा संवृतेन हि.

49 For the sequence in D3, cf. v. l. 48. D1 om. 49 (cf. v. l. 47). M1. 3 om. 49^{ab} (cf. v. l. 48). M2. 4 om. 49^{ab}. — ^{a}) D3 निपातितांश्. G2 केचिद् (for चान्ये). D2 भूमौ निपतितानेव. — K3 D9 om. (hapl.) 49^{b}–51^{a}; D11 reads the same on marg. (*sec. m.*). — ^{b}) D4 T3. 4 G मुखै: (for बहु). — ^{c}) Dn केशा: केशै:; D2. 5 केशाकेश-; M2–4 केशाकेशं (for °केशि-). Dn समाजग्मुर्; D4 -समं लग्ना; M2–4 समापन्ना (for -समालग्ना). — ^{d}) Dn2 D5 T2 चेष्टितं; D3 चेतितुं (for चेष्टितुं). K4. 5 B (except B2) D (D1. 9 om.) T1. 2. 4 M नरा: (for जना:).

50 D1 om. 50^{ab} (cf. v. l. 47). K3 D9 om. 50 (cf. v. l. 49). D11 reads 50 on marg. — ^{a}) D2 अन्येन्यम्. — ^{b}) Ś1 K1 T3 G2 निकर्षंतो; K2 निष्कर्षंतो; D8 विकर्षंत (for °र्षन्तो). D3. 4 महाबल; D7 °बळा:; M2 °रथा: (for °बला:). — ^{c}) D4 समालग्ना; T2 G1. 3 M °सक्ता; T3 G2 महासत्त्वा; T4 तटासक्ता (for समासाद्य). — ^{d}) D3 विजघ्नुर्. — After 50^{d}, D1 reads 46. D1 om. 50^{e}–52^{d}. — ^{e}) D2 अश्वाश्. Ś1 K1. 2 स्म; D4 तु (for च). Ś1 K1. 2 व्यपकृष्यंति; Dn °कर्षंते; D2. 6 T3 °कर्षंत; D4 विनिकृष्यंतो; T1. 2 [अ]प्यपकृष्यंत; T4 M3. 4 [अ]प्यपकर्षंत; G3 विप्रकृष्यंत; M1 [अ]प्यवकृष्यंते (for व्यपकृष्यन्त). D3 अश्वैश्चाप्यकृष्यंत (submetric); D10 अश्वैरुपरि * * *; G2 अश्वेभ्यश्च व्यकर्षंत. — ^{f}) Dn D2. 5. 7 त्रि- (for ऽत्र). Ś1 K1. 2 समागता: (for गतासवा:).

51 K3 D9 om. 51^{a} (cf. v. l. 49). D1 om. 51 (cf. v. l. 50). D11 reads 51^{a} on marg. — ^{a}) D3 निपतिते सैन्ये. — ^{b}) K4. 5 [ऽ]पि; T3. 4 G [ऽ]त्र (for वि-). T1. 2 बहवो वि(T2 °वोथ)जिगीषव:; M3 °वो विषयैषिण:. — ^{c}) M3 om. one तत्र. — ^{d}) D10 शीर्ष- (for शूर-). D4 T4 शूरा: पुरुषमानिन:.

52 D1 om. 52 (cf. v. l. 50). — ^{a}) B1 D9 रक्तोक्षिसैश् (sic); D4 रुधिराक्तैश् (for रक्तोक्षितैश्). K4 रक्तभुजैर्; D7 छिन्नरुहैर्; T3 भिन्नभुजैर् (for छिन्न°). — ^{b}) Dn1 अपकृष्टै:; D3. 10. 11 M3 अवकृष्ट- (for अप°). D4 T4 G -शिरोधरै:; M -महाशरै: (for -शिरोरुहै:). — ^{c}) B1 समाकीर्णा; Dn1 D3. 9 महाकीर्णा; D2. 5. 7 मही स्तीर्णा; D8 महाराज (for मही कीर्णा).

53 ^{a}) D1. 5. 7 स्वैरं (for दूरं). M1. 3. 4 दूरं न शक्यते

C. 9. 1235 B. 9. 23. 57 K. 9. 22. 57

रुधिरोक्षितसंनाहैरात्तशस्त्रैरुदायुधैः ।
नानाप्रहरणैर्घोरैः परस्परवधैषिभिः ।
सुसंनिकृष्टैः संग्रामे हतभूयिष्ठसैनिकैः ॥ ५४
स मुहूर्तं ततो युद्ध्वा सौबलोऽथ विशां पते ।
षट्सहस्रैर्हयैः शिष्टैरपायाच्छकुनिस्ततः ॥ ५५
तथैव पाण्डवानीकं रुधिरेण समुक्षितम् ।
षट्सहस्रैर्हयैः शिष्टैरपायाच्छ्रान्तवाहनम् ॥ ५६

अश्वारोहास्तु पाण्डूनामब्रुवन्रुधिरोक्षिताः ।
सुसंनिकृष्टाः संग्रामे भूयिष्ठं त्यक्तजीविताः ॥ ५७
नेह शक्यं रथैर्योद्धुं कुत एव महागजैः ।
रथानेव रथा यान्तु कुञ्जराः कुञ्जरानपि ॥ ५८
प्रतियातो हि शकुनिः स्वमनीकमवस्थितः ।
न पुनः सौबलो राजा युद्धमभ्यागमिष्यति ॥ ५९
ततस्तु द्रौपदेयाश्च ते च मत्ता महाद्विपाः ।

तत्र (M3 गंतुं). —^{b}) T3 हंतुम्; M3 तत्र (for गन्तुम्). K4.5 अन्येन; T3 एतेन; M मर्त्येन (for अश्वेन). D7 om. केन. — D1 om. 53^{c}–54^{d}. D2 reads 53^{c}–54^{b} twice. —^{c}) B D3.8.9 हस्त्यारोहैर्; Dn D2 (both times).4.5.7 T1.2 अश्वा°; D10 शाखा° (for साश्वा°). K4.5 हयैर्; D9 हतैर् (for हतैर्). D8 साश्वारोहैर्हत-रथैर्; T3.4 G M सा(G3 सु)रोहैर्निह(T4 °शि)तैरश्वैर्. —^{d}) Ś1 K1.2 आकीर्णे; K4 T2.3 G1 आवृतैर् (for °ते). D7 T2 -तले.

54 For the repetition in D2, cf. v. l. 53. D1 om. 54^{abcd} (cf. v. l. 53). —^{a}) S -सर्वांगैर् (for -संनाहैर्). —^{b}) D2 (both times) आत्तशब्दैर्; D4 शतशस्त्रैर्; D8 आक्ष° (sic) (for आत्त°). T3 G2 अनायुधैः (for उदा°). —^{d}) D7 -वधैषिणैः; M -वधेप्सुभिः (for -वधैषिभिः). —^{e}) Dn T1.2 G2 M1–3 -कृष्टे; T3 -विष्टः; G1.3 -विष्टे (for -कृष्टैः). D1 संजाते तत्र संग्रामे; D4 नदद्भिरथ***. — T2 om. (hapl.) 54^{f}–57^{c}. —^{f}) K4 -सायकैः; B1.2.4.5 Dn D1 T1 G1 M -सैनिके; D8 T3 -सैनिकः.

55 T2 om. 55 (cf. v. l. 54). D1 om. 55^{ab}. —^{a}) Dn D4 मुहूर्तं तु; D2 M सुमुहूर्तं (for स मु°). D4 T3 G1.2 M1.2 तथा; T1.4 G3 तदा (for ततो). K4 [s]युध्यत्; K5 T1 युद्धात्; G1 युद्धं (for युद्ध्वा). —^{b}) D7 सौबलोथ; T3 सौबलेयो; T4 G1.3 °लेन (for °लोऽथ). M सर्वयौधवधे कृते. —^{c}) = 56^{c}. K B1–3.5 D1.4–11 T1.4 षट्साहस्रैर्; D8 सहस्रैश्च (for षट्सहस्रैर्). K2 शिष्टे; K4.5 क्षिप्रम् (for शिष्टैर्). G1.3 षट्सहस्ररथैः शिष्टैर्. — D9 reads 55^{d}–56^{c} on marg. —^{d}) K4.5 उपायात्; D1.7 प्रययौ; D5 अपयात् (for अपायात्). T4 तदा; G2 तव (for ततः). D2 अपायाच्छ्रांतवाहनः (cf. 56^{d}); D4 प्रत्यदृश्यत भारतः.

After 55, Ś1 K D10.11 ins. an addl. colophon [*Adhy. no.* (figures, words or both): Ś1 20; D10 22; D11 23; — *Śloka no.*: K4 61].

56 T2 om. 56 (cf. v. l. 54). D4 om. 56. D2 om. 56^{ab}. D9 reads 56^{abc} on marg. After 56^{b}, D3 reads 48^{e}–49^{d}. —^{b}) D3 समुच्छ्रितं. —^{c}) T3 तैः; T4 G M त्रि- (for षट्-). K B1–3 D1.2.5–8.10.11 T1.4 G M -साहस्रैर्. D11 शितैः; G1.3 रथैः (for हयैः). Dn8 शिष्टे (for शिष्टैर्). —^{d}) D1.3.7.11 M1 उपायात्; D5 उप° (for अपा°). D2 M3.4 श्रांतवाहनः; T3 शांतवाहनं; G1.3 तव वाहिनी (for श्रान्तवाहनम्).

57 T2 om. 57^{abc} (cf. v. l. 54). —^{a}) T4 अश्वारोहैस्; G3 °रोहांस्. B5 D2.8.10.11 च (for तु). D8 अश्वारोहाः पांडवानाम्. —^{b}) D3 अभवन् (for अब्रुवन्). D1 जयकांक्षिणः; D4 शरविक्षताः (for रुधिरोक्षिताः). — After 57^{b}, D1 ins.:

128* शकुनिं मारयामोऽद्य सहपुत्रं सबान्धवम् ।
ततो दुर्योधनं पापं पाण्डवानां प्रसादतः ।

— D1 om. 57^{c}–62^{d}. D3 om. 57^{cd}. —^{c}) K2.5 Dn D2.5.7.10.11 T4 -कृष्टे; B1 -कृष्टः; B2 D8 T3 G1.3 -विष्टाः; D4 -विष्टे; D6 -कृष्टेः (for -कृष्टाः). —^{d}) K4.5 भूयिष्ठास्; D2.4.10.11 T4 °ष्ठे. D2 -जीवितैः.

58 D1 om. 58 (cf. v. l. 57). B2 om. 58^{ab}. —^{a}) K2 D2.8.10.11 हि (for [इ]ह). M3 योद्धुं (for शक्यं). D4 परैर्; M1 रथे (for रथैर्). K2 युक्तं; Dn1 युद्धे (for योद्धुं). —^{b}) K4 एवं. D4 -द्विपैः (for -गजैः). —^{c}) D9 इव (for एव). K4.5 Dn D2.4.6.7 रथा एव रथान्यांतु. —^{d}) K4.5 कुंजरा एव कुंजरान्; D4 कुंजरान्कुंजरा अपि; T3.4 G M कुंजरानेव कुंजराः. — After 58, D4.5.7 ins.:

129* वयं पश्चाद्गमिष्यामः सहितास्त्यक्तजीविताः ।
भृशं पलायने तस्मादुपाधिं समुपाश्रिताः ।

[(L. 2) D4 corrupt.

59 D1 om. 59 (cf. v. l. 57). —^{a}) K4.5 B4 D5 प्रतिजातो (for °यातो). T2 [s]पि (for हि). Dn प्रति-

प्रययुर्यत्र पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ६०
सहदेवोऽपि कौरव्य रजोमेघे समुत्थिते ।
एकाकी प्रययौ तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ६१
ततस्तेषु प्रयातेषु शकुनिः सौबलः पुनः ।
पार्श्वतोऽभ्यहनत्क्रुद्धो धृष्टद्युम्नस्य वाहिनीम् ॥ ६२
तत्पुनस्तुमुलं युद्धं प्राणांस्त्यक्त्वाभ्यवर्तत ।
तावकानां परेषां च परस्परवधैषिणाम् ॥ ६३
ते ह्यन्योन्यमवेक्षन्त तस्मिन्वीरसमागमे ।
योधाः पर्यपतन्राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६४
असिभिश्छिद्यमानानां शिरसां लोकसंक्षये ।
प्रादुरासीन्महाशब्दस्तालानां पततामिव ॥ ६५
विमुक्तानां शरीराणां भिन्नानां पततां भुवि ।
सायुधानां च बाहूनामुरूणां च विशां पते ।
आसीत्कटकटाशब्दः सुमहाँल्लोमहर्षणः ॥ ६६
निघ्नन्तो निशितैः शस्त्रैर्भ्रातॄन्पुत्रान्सखीनपि ।
योधाः परिपतन्ति स्म यथामिषकृते खगाः ॥ ६७ C. 9. 1250 B. 9. 23. 71 K. 9. 22. 70

प्रयातः शकुनिः. —^{b}) K4 अवस्थितं; D2 व्यवास्थितः; D4 अधिष्ठितः; T3. 4 G2 M अमर्षणः (M3 °णं); G1. 3 मनीषिणः (for अवस्थितः). —^{c}) Dn D2. 5. 7 पुनः स; T3 G2 स पुनः (for न पुनः). D7 सौव्रळो. —^{d}) Dn D5 योद्धुम्; G2 युद्धाय (for युद्धम्). K2 अत्याकरिष्यति; Dn D2. 5. 7. 9 अद्या (Dn °त्रा-; D9 °स्या) गमि° (for अभ्यागामि°). D4 युद्धमध्यं गमिष्यति.

60 D1 om. 60 (cf. v. l. 57). —^{a}) G1. 3 च; M2 ते (for तु). K3–5 B1. 2. 4. 5 D4 तु; Dn ते (for च). —^{b}) M1 ये (for ते). K2 मत्त-; Dn2. n3 मत्वा (for मत्ता). K2 -महाधिपाः; S महागजाः (for °द्विपाः). —^{c}) G3 प्रययौ. D4 तत्र. K2 T4 G पांचालो. —^{d}) B5 महारथं; D4 व्यवस्थितः; T3 महाबलः (for °रथः).

61 D1 om. 61 (cf. v. l. 57). —^{a}) B3. 5 D2. 8. 9 T3 कौरव्यो (for °व्य). —^{b}) K4 Dn1 D10 G3 M -मेघ-; K5 -वेगे; D2 -भौमे; D9 -मध्ये (for -मेघे). D7 समुच्छ्रिते; D10 °स्थितैः (for °स्थिते). D3 शरजालसमन्वितः; D4 रथौघैः समुपास्थितः.

62 D1 om. 62 (cf. v. l. 57). —^{a}) T1. 2 तत्र तेषु; M3 तत्रस्थेषु (for ततस्तेषु). B4. 5 [उ]पजातेषु (for प्रया°). —^{b}) D7 सौबळः; G3 स बलिः (for सौबलः). —^{c}) D4 corrupt. Dn3 [ऽ]पि हनत्; D9 [ऽ]भ्याहनत्; T3 G [ऽ]भ्यगमत् (for °हनत्). Ś1 K1. 2 पार्श्वतोभ्यद्रवत्तूर्णं.

63 ^{a}) D4 ततस्तु (for तत्पुनस्). Dn D3–5 तुमलं; D2. 7 तुमुळं. —^{b}) K4 न्यवर्तत; D3 [अ]भिवर्तत; T2 निव°; M3 व्यत्र° (for [अ]भ्यव°). B2 त्यक्तप्राणमवर्तत; D5 त्यक्त्वा प्राणाव्यवर्तत. —^{d}) D2. 4 T1. 3 G1. 3 M -जयैषिणां.

64 D1 om. 64^{ab}. —^{a}) K4 न; Bom. ed. च (for हि). Ś1 K1 अवीक्षंतस्; K2 अयक्षंत; K5 Dn D3 अवेक्ष्यंत; D2 पतिष्यंत; D5. 8–10 अवैक्षंत; T2 अवैक्षंतस् (for अवेक्षन्त). T3 अन्योन्यं समवेक्षंत; T4 G1. 2 M2–4 तेन्योन्यं समवी (T4 °मुदै-; M2–4 °मवै) क्षंत; G3 ततोन्योन्यं समीक्षंतस्. —^{b}) K4. 5 -वरक्षये (for -समागमे). —^{c}) G2 वीराः; M2–4 यौधाः. B5 पर्यचरन्; T3 पर्यापतन् (for पर्य°). K4 त्राणं; D4 तत्र (for राजञ्).

65 D3 om. (hapl.) 65–69. —^{b}) D7 ळोक-. —^{c}) K4 Dn D4–7. 9–11 T3. 4 G2 M महाञ् (for महा-). D1 आसीत्कटकटाशब्दस् (= 66^{e}). —^{d}) D2 T2 ताळानां. Dn भुवि (for इव). K4. 5 सुमहल्लो (K5 °हाँल्लो)-महर्षणः (cf. 66^{f}).

66 D3 om. 66 (cf. v. l. 65). D1 om. 66–81. Dn reads 66^{ab} after 70^{b}. —^{a}) K4 नियुक्तानां; K5 D8 वियु°; Dn D5. 7 विमुखानां (for °क्तानां). M2 शराणां हि (for शरीराणां). —^{b}) B1 भीरूणां; D7. 10. 11 G2. 3 छिन्नानां (for भि°). T3 भुवः; T4 G1 इव (for भुवि). —^{c}) B4. 5 आयुधानां (for सायु°). —^{d}) K4 शत्रूणां; Dn D4 कुरूणां; T1. 2 वीराणां (for ऊरूणां). M ऊरूणां पततामपि. —^{e}) K4. 5 B1. 4. 5 Dn D2. 5. 7–9 चटचटा- (for कटकटा-). —^{f}) K3 लोमहर्षणं; S रोमहर्षणः (for लोम°).

67 D3 om. 67 (cf. v. l. 65). D1 om. 67 (cf. v. l. 66). M1 om. (? hapl.) 67^{a}–68^{b}. —^{a}) Dn भिंदितो; D5. 7 भिद्यंतो; T1 निघ्नंतु; T2 निघ्नंते; T4 विनिघ्नन्; M2–4 निघ्नतां (for निघ्नन्तो). D6 विविधैः (for निशितैः). K2 शरैर् (for शस्त्रैर्). —^{b}) B1 D4. 8. 9 S (except T1. 2; M1 om.) पितॄन् (for सखीन्). —^{c}) M2. 4 यौधाः. — Dn om. (hapl.) 67^{d}–69^{c}; T4 reads the same twice. —^{d}) K3 D5 [आ]मिख-; D9 मिष्ट- (for [आ]मिष-). D4. 10 षगाः.

C. 9.1250 B. 9.23.72 K. 9.22.71 अन्योन्यं प्रतिसंरब्धाः समासाद्य परस्परम् ।
अहं पूर्वमहं पूर्वमिति न्यघ्नन्सहस्रशः ॥ ६८
संघातैरासनभ्रष्टैरश्वारोहैर्गतासुभिः
हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६९
स्फुरतां प्रतिपिष्टानामश्वानां शीघ्रसारिणाम् ।
स्तनतां च मनुष्याणां संनद्धानां विशां पते ॥ ७०
शक्त्यृष्टिप्रासशब्दश्च तुमुलः समजायत ।
भिन्दतां परमर्माणि राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ७१
श्रमाभिभूताः संरब्धाः श्रान्तवाहाः पिपासिताः
विक्षताश्च शितैः शस्त्रैरभ्यवर्तन्त तावकाः ॥ ७२
मत्ता रुधिरगन्धेन बहवोऽत्र विचेतसः ।
जघ्नुः परान्स्वकांश्चैव प्राप्तान्प्राप्ताननन्तरान् ॥ ७३
बहवश्च गतप्राणाः क्षत्रिया जयगृद्धिनः ।
भूमावभ्यपतन्राजञ्शरवृष्टिभिरावृताः ॥ ७४

68 For the repetition in T4, cf. v. l. 67. D3 om. 68 (cf. v. l. 65). D1 om. 68 (cf. v. l. 66). Dn om. 68; M1 om. 68^{ab} (for both, cf. v. l. 67). — ^{a}) K3 D4 अन्योन्य- (for °न्यं). D5.10.11 परि- (for प्रति-). — ^{b}) S (M1 om.; T4 both times) परस्परवधैषिणः. — ^{d}) K3 B3 D2.6.10.11 M3.4 निघ्नन्; K4.5 D5.7 जघ्नुः; D4 घ्नंते; T1.2.4 (both times) G1 [अ]भिघ्नन्; T3 G2.3 [अ]भ्य° (for न्य°). K2 B2 समंततः (for सहस्रशः).

69 For the repetition in T4, cf. v. l. 67. D3 om. 69 (cf. v. l. 65). D1 om. 69 (cf. v. l. 66). Dn om. 69^{abc} (cf. v. l. 67). B1 D5–7.10 M3 om. (hapl.) 69. — ^{a}) K3.5 B (B1 om.) D2.4.8.9 M1 संघा(D4 °पा-; D9 °ह)तेन. T1.3.4 (both times) G1.3 M2 संया(T2 °घा)तैरासनाद्भ्रष्टैर्. — ^{b}) D2 ह्यश्वारोहैर् (for अश्वा°).

70 D1 om. 70 (cf. v. l. 66). — ^{a}) K4.5 D6 परिपु(K4 °तु)ष्टानाम्; B4.5 D3 प्रतिशिष्टानाम्; D3 °शब्दानाम्; T1.2.4 M °विष्टानाम्; G1 अप्रतिष्ठानाम्; Ca (gloss: पिष्टेभ्योऽपि पिष्टानाम्) प्रतिपिष्टानाम् (as in text). — ^{b}) B2 दीर्घ- (for शीघ्र-). K3 B1 D3.4.10.11 -गामिनां; K4.5 -कारिणां; B3–5 Dn D2.5.7–9 T4 -चारिणां (for -सारिणाम्). — After 70^{b}, Dn reads 66^{ab}. — ^{c}) K4.5 Dn1 D3 स्वनतां; D4 स्वरतां (for स्तनतां). — ^{d}) D3 शतधानि (sic); S पततां च (for संनद्धानां).

71 D1 om. 71 (cf. v. l. 66). — ^{a}) Dn शक्त्यृ(Dn1 °क्त्य)ष्टि-; D2 सुमुष्टि-; T2–4 G शक्त्यष्टि-; M3 शक्त्युग्र- (for शक्त्यृष्टि-). K4 Dn1 -पाश-; D3 -प्राश-. K4.5 B4.5 D4 T3.4 G1.3 -शब्दैश्च; B3 M1–3 -शब्दस्तु; D6 -शकनानां (for -शब्दश्च). — ^{b}) Dn D4.5.9 तुमलः; D2.7 तुमुळः. K4.5 D3.10.11 समपद्यत. — ^{c}) D3 भिंदंति; D4 T2 छिंदतां; D9 T1.3.4 G2 भिंदंतः (D9 °तां) (for भिन्दतां). Dn D5.7 परमास्त्राणि; D2 °गात्राणां; M1 °कर्माणि (for °मर्माणि). — T3.4 G om. 71^{d}–74^{a}. — ^{d}) K2 corrupt. — After 71, T1.2 ins.:

130* एवं हि योधाः संरब्धाः परस्परसमाहताः ।

72 D1 om. 72 (cf. v. l. 66). T3.4 G om. 72 (cf. v. l. 71). T1.2 om. 72^{a}–74^{b}. — ^{a}) D3 श्रमाभिभूत्य; D9 आत्माभिभूताः (for श्रमा°). Ś1 K1.3 श्रमाभूताः (K3 °मवंतः) ससंरंभाः; K2 श्रमश्रांतं स्वसंरब्धाः; D4 श्रमेण कर्शिताः सर्वे. — ^{b}) K2 श्रांतवांसः; M1 °वक्त्राः; M2–4 °गात्राः (for °वाहाः). D4 पिपासिनः; D10.11 °सवः (for °सिताः). — ^{c}) Ś1 K1–3 धिक्कृतैश्; K5 Dn D2.3.5 विक्षिताः; D4 विलिताश्; D8 विक्षतैश् (for °ताश्). K2 च शतैः; Dn निशितैः (for च शितैः). M3 बाणैर् (for शस्त्रैर्). — ^{d}) D10 अभ्यवर्षंत; M1.2.4 न न्यवर्तंत; M3 नात्य° (for अभ्य°).

73 D1 om. 73 (cf. v. l. 66). T3.4 G om. 73 (cf. v. l. 71). T1.2 om. 73 (cf. v. l. 72). — ^{a}) M3 मृता (for मत्ता). — ^{b}) B5 [ऽ]पि (for ऽत्र). — ^{c}) Ś1 K1.2 transp. परान् and स्वकान्. Dn D2.5.7 M परान्स्वकांश्च भिंदंतः (M1 °ति). — ^{d}) Dn प्रासन्प्रासान्; D7 M2 प्रासाप्रासान्. K1.5 M2.4 अनंतरं.

74 D1 om. 74 (cf. v. l. 66). T3.4 G om. 74^{a} (cf. v. l. 71). T1.2 om. 74^{ab} (cf. v. l. 72). D8 om. 74^{c}–75^{a}. — ^{ab}) Ś1 K1 lacuna for गतप्राणाः क्षत्रिया. K2 महावीरा (for गतप्राणाः). K3 हर्षिता; K4.5 क्षुधिता (for क्षत्रिया). Ś1 K1.4 -गृध्रिनः (Ś1 °णः). — D1 om. 74^{cd}. — ^{c}) B Dn D8.9 चाभ्य(Dn °प्य)पतन्; D2 चाथ गतान् (for अभ्यपतन्). Dn D2 केचित् (for राजञ्). — ^{d}) M शस्त्र- (for शर-). T1.2 -शक्तिभिर् (for -वृष्टिभिर्). K2 B1.4.5 Dn D2.3.5.7–9 T G आहताः (for आवृताः).

75 D1 om. 75 (cf. v. l. 66). D8 om. 75^{a} (cf. v. l. 74). — ^{a}) B1 D9 पृथग्; D2 बक-; T1.2 कंक-;

वृकगृध्रशृगालानां तुमुले मोदनेऽहनि ।
आसीद्बलक्षयो घोरस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ७५
नराश्वकायसंछन्ना भूमिरासीद्विशां पते ।
रुधिरोदकचित्रा च भीरूणां भयवर्धिनी ॥ ७६
असिभिः पट्टिशैः शूलैस्तक्षमाणाः पुनः पुनः ।
तावकाः पाण्डवाश्चैव नाभ्यवर्तन्त भारत ॥ ७७
प्रहरन्तो यथाशक्ति यावत्प्राणस्य धारणम् ।
योधाः परिपतन्ति स्म वमन्तो रुधिरं व्रणैः ॥ ७८
शिरो गृहीत्वा केशेषु कबन्धः समदृश्यत ।
उद्यम्य निशितं खड्गं रुधिरेण समुक्षितम् ॥ ७९
अथोत्थितेषु बहुषु कबन्धेषु जनाधिप ।
तथा रुधिरगन्धेन योधाः कश्मलमाविशन् ॥ ८०
मन्दीभूते ततः शब्दे पाण्डवानां महद्बलम् ।
अल्पावशिष्टैस्तुरगैरभ्यवर्तत सौबलः ॥ ८१
ततोऽभ्यधावंस्त्वरिताः पाण्डवा जयगृद्धिनः ।
पदातयश्च नागाश्च सादिनश्चोद्यतायुधाः ॥ ८२
कोष्टकीकृत्य चाप्येनं परिक्षिप्य च सर्वशः ।
शस्त्रैर्नानाविधैर्जघ्नुर्युद्धपारं तितीर्षवः ॥ ८३ C. 9. 1266 B. 9. 23 87 K. 9. 22. 86

T3 G2 मृग- (for वृक-). T3 -गृध्राः (for -गृध्र-). Ś1 K1 lacuna from नां up to हनि (in 75^{b}). K2 -शृगालाश्च; T1.2 M -सृगालानां; T3.4 G -श्वकाकानां (for -शृगालानां). —^{b}) Dn D4 तुमलो; D2.5 तुमले (D2 °ळे); T1.2 तुमुलो (for °ले). K4.5 D4.5 मोहने; D2 T2 मोदते; D9 तोदने; T4 G2.3 मोदके (for °ने). D3 सति (for ऽहनि). K2 पर्यटंतश्च तत्र वै; M1 भृशदारुणः. —^{c}) D7 बळक्षयो. —^{d}) T3 भारत (for पश्यतः).

76 D1 om. 76 (cf. v. l. 66). —^{a}) Ś1 K1.2 नानाश्व- (for नराश्व-). K2.3 D3.6.10 T1.2 -कायैः (for -काय-). D8 -संछिन्ना (for °छन्ना). G3 नराश्वसायकं छन्ना. —^{b}) D2 निरंतरा (for विशां पते). —^{c}) Ś1 K1 lacuna for दकचित्रा च. Dn -संसिक्ता; D5 -सिक्ता च (for -चित्रा च). K2 रुधिरोक्षितगात्राणां. —^{d}) K4 B4.5 Dn8 D3–5.7.8 T1.3 M -वर्धनी; B3 -वर्धना (for -वर्धिनी).

77 D1 om. 77 (cf. v. l. 66). —^{a}) K2 पट्टितैः; S (except T3) पट्टसैः (for पट्टिशैः). K2 T2 शूरैः; D2.7 शूळैस्; D4 प्रासैर् (for शूलैस्). —^{b}) Dn D8 तक्ष्यमाणाः; D3 तक्ष्मानाः; D4 वध्यमानाः; T1 कृष्यमाणाः; T2–4 G क्रम° (for तक्ष°). S परस्परं (for पुनः पुनः). —^{c}) K3–5 B D (D1 om.) T G2 पांडवेया (T2 °यां) श्च; G1.3 °वानां च (for °वाश्चैव). —^{d}) Ś1 K1–3.5 D4.10.11 न न्यवर्तंत; T1.2 M4 नात्य° (for नाभ्य°).

78 D1 om. 78 (cf. v. l. 66). —^{a}) T4 प्रहरंते. B5 T4 यथाशक्तिर्; D3.5.7 °शक्तिं; T1.2 °शक्त्या. —^{b}) K4 कारणात्; K5 कारणं; T2–4 G2.3 धारणा (for °णम्). —^{c}) M यौधाः. —^{d}) K2 व्रणे; D6.11 रणे; T G मुखैः (for व्रणैः).

79 D1 om. 79 (cf. v. l. 66). —^{a}) G2 शिरोग्रकृत्तकेशेषु. —^{b}) Ś1 K1–3 कबंधं; K4.5 Dn1 °धाः. K4.5 D3 T1.2.4 प्रत्यदृश्यत; B Dn D2.5–9 M च (D5 M स) व्यदृ°; D10 स *दृश्यते; G संप्रदृश्यत (G2 °ते) (for सम°). —Ś1 K Dn D2.3.6.10 om. 79^{cd}. —^{c}) B D8.9.11 च शितं (D8 °तैः); G1 रुधिरं; G3 lacuna; M1 रुचिरं (for निशितं). —^{d}) B D8.9.11 G2.3 परिप्लु (D8 °स्तु) तं (for समुक्षितम्).

80 D1 om. 80 (cf. v. l. 66). —^{a}) Ś1 K तदु- (K4.5 °दो) त्थितेषु; D3.6.10.11 T3 M1 तथो°; T1 G1.3 इतो°; T2 ततो°; M3.4 यथो° (for अथो°). T3 घोरषु (for बहुषु). G2 उत्थितेषु ततो युद्धे. —^{b}) D3.4.10.11 नराधिप. —^{c}) D4 यथा; D8 तदा; G2 ततो (for तथा). —^{d}) M2–4 यौधाः. K5 B1.2.5 Dn D8.9 M1 योधान्कश्मलमाविशत्.

81 D1 om. 81 (cf. v. l. 66). —^{a}) K1.2 मंदे भूते. D4 सैन्ये (for शब्दे). —^{b}) B1 पंचालानां; D9 पंचानां सु- (for पाण्डवानां). D2 बळं. —^{c}) D3 अपावशिष्टतुरगैर्. —^{d}) D4 G M1.2.4 उपावर्तत; T3.4 अपा°; M3 उपो° (for अभ्य°). D2 सौबळः.

82 ^{a}) Ś1 K2.3 तम् (for ततो). —^{b}) Ś1 K1.2 जयगृध्नवः; D1 °मानिनः. —K4.5 D1 om. 82^{cd}. —^{c}) D4 पदातयोश्; G1.3 °तिनश्. D3 पदातिनरनागाश्च. —^{d}) M1 सादिंश् (submetric); M3.4 सादयश् (for सादिनश्). D3 [उ]द्यतायुता; T4 °युधैः.

83 ^{ab}) K3 कोष्ठकीकृतचापेन; T G M3.4 कोष्ठी- (T2 गोष्ठी-; G1 क्रोशी-; G3 क्रोधी) कृत्य तदाभ्येत्य (T1.2 तदा ह्येनं; G2 तथाभ्येत्य; M3.4 च वाप्येनं) (for 83^{a}). D8 परिशिष्य; G2 प्रचिक्षेपुश्. D1 तान्योधाञ्जघ्नुराहवे

C. 9. 1256 B. 9. 23. 88 K. 9. 22. 87 त्वदीयास्तांस्तु संप्रेक्ष्य सर्वतः समभिद्रुतान् ।
साश्वपत्तिद्विपरथाः पाण्डवानभिदुद्रुवुः ॥ ८४
केचित्पदातयः पद्भिर्मुष्टिभिश्च परस्परम् ।
निजघ्नुः समरे शूराः क्षीणशस्त्रास्ततोऽपतन् ॥ ८५
रथेभ्यो रथिनः पेतुर्द्विपेभ्यो हस्तिसादिनः ।
विमानेभ्य इव भ्रष्टाः सिद्धाः पुण्यक्षयाद्यथा ॥ ८६
एवमन्योन्यमायस्ता योधा जघ्नुर्महामृधे ।
पितॄन्भ्रातॄन्वयस्यांश्च पुत्रानपि तथापरे ॥ ८७
एवमासीदमर्यादं युद्धं भरतसत्तम ।
प्रासासिबाणकलिले वर्तमाने सुदारुणे ॥ ८८

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

(for 83^{b}). ❀ Ca: कोष्टकीकृत्य वेष्टयित्वा, तेनैव वेष्टनेन परिक्षिप्य निरुध्य । ❀ — ^{c}) D1 अस्त्रैर्; T3.4 G2 M शरैर्; G1 अन्यैर् (for शस्त्रैर्). T2 जग्मुर् (for जघ्नुर्). — ^{d}) D4 -पारे; D8 -पार- (for -पारं). D4 तितीर्षति (for °र्षवः). — After 83, D1 ins.:

131* द्राव्यमाणं बलं दृष्ट्वा तव पुत्रस्य पश्यतः ।

84 D1 om. from 84 up to 9. 23. 14^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1.2 D8.9 G3 त्वदीयांस्. Ś1 K1.2 तान्स; B3 D4 तत्र; D3 तान्स्व (sic); D10 पुत्रं; T2.4 G1 M तं तु; T3 तं च; G2 तान्सु-; G3 ते तु (for तांस्तु). — ^{b}) D4 corrupt. Ś1 K1.3 सर्वत्र; K2 सर्वा*; T2 सर्वशः. D10 T3.4 G3 M -द्रुतं; T1.2 G1 -द्रुताः; G2 -द्रवन् (for -द्रुतान्). — ^{c}) B2 -सूत- (for -पत्ति-). B1 D9 M1 -ध्वज- (for -द्विप-). Dn D2.5.7 T3 G M -रथान् (for -रथाः). D3.10.11 रथाश्वपत्तिद्विरदाः; D6 साश्वाश्च पत्तिद्विरदाः. — ^{d}) Ś1 K1.3 पांडवाः. K3 चाभिदुद्रुवुः; K4.5 अति°; D3 अभ्य°; D4 T3.4 G M1.2.4 समभिद्रवन्; M3 समुपाद्रवन् (for अभिदुद्रुवुः).

85 D1 om. 85 (cf. v. l. 84). D6 om. from 85 up to 9. 23. 27. — ^{a}) D4 corrupt. K4 G3 पादातयः; T3 प्रधावतः (for पदातयः). Dn D2.5.7 ख(D5 ष)ड्गैर्; D10.11 पत्तीन् (for पद्भिर्). D3 केचित्पत्तयो यत्र (submetric). — ^{b}) K4.5 पीडयंतः; Dn D2 ऋष्टिभिश्च; D4 तुष्टि°; D5.7 रिष्टि° (for मुष्टि°). — ^{c}) D4 S (except T1.2) निजघ्नुः संकटे योधाः (D4 योधान्; M यौधाः). — ^{d}) Dn1.n2 D4 क्षीणशस्त्रांस्; D8 छिन्नशस्त्रास्. Dn1 तु तोमरान्; Dn2.n3 D2.5.7 ततोपरान्.

86 D1 om. 86 (cf. v. l. 84). D6 om. 86 (cf. v. l. 85). — ^{b}) D8 हस्तिसादिभिः; M द्विपयोधिनः (for हस्तिसादिनः). — ^{c}) B4 D10.11 दिवो; T1.2 परि- (for इव). D4 न्यस्ताः (for भ्रष्टाः). K4.5 यथा स्वर्गादवभ्रष्टाः. — ^{d}) B2 D2 T G पुण्यक्षये. B5 मुखा (sic); D3.4.10.11 M इव (for यथा).

87 D1 om. 87 (cf. v. l. 84). D6 om. 87 (cf. v. l. 85). — ^{a}) K3 D10 T1.2 G1 M आयत्ता; Dn आसाद्य; Ca (gloss: तापवन्तः) आयस्ता (as in text). D3 एवमन्योन्यसंपन्ना; D7 °न्यमनसो. — ^{b}) G1 M1-3 यौधा. K1.3 B D2.7.11 T1.2 जग्मुर्; D4 T3.4 G2.3 M1 [अ]भ्यघ्नन्; G1 M2.4 न्य(G1 ह्य)घ्नन्; M3 न्यघ्नुर् (for ज°). K3 B2 Dn D2.3.6.7.10.11 T3 महाहवे (for °मृधे). — ^{c}) T3.4 G पुत्रान् (for भ्रातॄन्). G2.3 स्वयं चाघ्नन् (for वयस्यांश्च). — ^{d}) T3.4 G भ्रातॄन् (for पुत्रान्). D1 विशां पते (for तथापरे).

88 D1 om. 88 (cf. v. l. 84). D6 om. 88 (cf. v. l. 85). — ^{b}) G2 भारत-. — M om. 88^{cd}. — ^{c}) K4.5 प्राशासि-. K1.3.4 D8 -कलिलं; Ca (gloss: वने) -कलिले (as in text). D4 प्रासासिबालसलिले (sic). — ^{d}) G2 महारणे (for सुदारुणे).

Colophon om. in D1.6. — *Adhy. name:* Ś1 K1-3 संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 S 23; Dn 21; D4 22 (as in text); D11 24. — *Śloka no.:* Dn 88.

२३

संजय उवाच ।

तस्मिञ्शब्दे मृदौ जाते पाण्डवैर्निहते बले ।
अश्वैः सप्तशतैः शिष्टैरुपावर्तत सौबलः ॥ १
स यात्वा वाहिनीं तूर्णमब्रवीत्त्वरयन्युधि ।
युध्यध्वमिति संहृष्टाः पुनः पुनररिंदमः ।
अपृच्छत्क्षत्रियांस्तत्र क्व नु राजा महारथः ॥ २
शकुनेस्तु वचः श्रुत्वा त ऊचुर्भरतर्षभ ।
असौ तिष्ठति कौरव्यो रणमध्ये महारथः ॥ ३
यत्रैतत्सुमहच्छत्रं पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ।
यत्रैते सतलत्राणा रथास्तिष्ठन्ति दंशिताः ॥ ४
यत्रैष शब्दस्तुमुलः पर्जन्यनिनदोपमः ।
तत्र गच्छ द्रुतं राजंस्ततो द्रक्ष्यसि कौरवम् ॥ ५
एवमुक्तस्तु तैः शूरैः शकुनिः सौबलस्तदा ।
प्रययौ तत्र यत्रासौ पुत्रस्तव नराधिप ।
सर्वतः संवृतो वीरैः समरेष्वनिवर्तिभिः ॥ ६
ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा रथानीके व्यवस्थितम् । C. 9. 1279 B. 9. 24. 8 K. 9. 23. 8

23

1 D1 om. 1^a–14^b (cf. v. l. 9. 22. 84); D6 om. 1–27 (cf. v. l. 9. 22. 85). G1 om. the ref. — ^{a}) Ś1 K1–3 मृधे जाते; Dn3 D4 उपावृत्ते (for मृदौ जाते). S अल्पावशिष्टे सैन्ये तु. — ^{b}) K5 D5 निहितं (for °हते). D2 पांडवैर्निहतं बळात्; D4 पांडवानां हते बले. — Dn2 om. 1^{cd}; Dn3 reads the same on marg. — ^{c}) T G -सहस्रैस्तु (for -शतैः शिष्टैर्). — M1 om. 1^d–2^c.

2 D1.6 om. 2; M1 om. 2^{abc} (for both, cf. v. l. 1). — ^{a}) K4.5 स यथा; B2 D4 स गत्वा; D3 सायाह्ने (for स यात्वा). — ^{b}) K3–5 B5 Dn1 D2.5.7.8 वै त्वरन्; Dn2 वै त्वरयन् (hypermetric) (for त्वरयन्). S (M1 om.) चोदयानः स्वकान्युधि. — ^{c}) D5.7 अति- (for इति). T1.4 G M2–4 संहृष्टः; T2 संहृष्य (for °ष्टाः). — ^{d}) Ś1 K1 B2.4 Dn1.n2 D3.10.11 अरिंदम; K2 B1.3 D2.5.7.9 °दमाः (for °दमः). — ^{e}) K4 Dn2.n3 D5.7.9 T2 अपृच्छन्; D8 अयच्छन् (for अपृच्छत्). B1 क्षत्रियास् (for °यांस्). T1–3 G1.3 M चात्र; T4 चैव; G2 चाथ (for तत्र). D4 आपृच्छत तदा वीरान्. — ^{f}) K4 कुरु-; B3 T1.2 G क्व स; D4 om.; T3.4 क्व च (for क्व नु). K5 D3.10.11 महाबलः; T G सुयोधनः (for महारथः).

3 D1.6 om. 3 (cf. v. l. 1). Ś1 K Dn om. (hapl.) 3. — ^{a}) B1.4.5 D3.4.7.10.11 तद्; B2 च (for तु). G3 वचनं (hypermetric) (for वचः). — ^{b}) B5 D3.6.7.10.11 तम् (for त). T3.4 G ऊचुर्भरतसत्तम. — ^{d}) B2 बल- (for रण-). D3.10.11 -बलः; D4 -रथे (for -रथः).

4 D1.6 om. 4 (cf. v. l. 1). — ^{a}) B4.5 तत्र (for यत्र). T3 G2 [ए]व (for [ए]तत्). T3 शस्त्रं (for छत्रं). — ^{c}) Bom. ed. ते (for [ए]ते). Ś1 K1–3 T1 सबल-; B4 D3.4.10.11 सतनु-; Dn च बल-; D2 सतळ-; T2 न बलं (for सतल-). — ^{d}) Dn योधास्; D4 रथे; D9 T2 रथांस् (for रथास्). K1 T1.4 G M दंसिताः; Dn वर्मिताः (for दंशिताः).

5 D1.6 om. 5 (cf. v. l. 1). — ^{a}) D4 M2–4 [ए]त्र (for [ए]ष). Dn D2.4.5 तुमलः (D2 °ळः); D7 तुमुळः. B4 D3.10.11 यत्रैष (D3 °व) तुमुलः शब्दः. — ^{b}) D9 T2 -निनदोपमं. — B1 reads 5^c–6^d on marg. — ^{c}) B2 अनु-; M1.2.4 अत्र (for तत्र). M3 [आ]गच्छ (for गच्छ). Dn [अ]द्भुतं; G1.3 द्रुतो (for °तं). — ^{d}) T2 तदा (for ततो).

6 D1.6 om. 6 (cf. v. l. 1). B1 reads 6^{abcd} on marg. — ^{a}) D3 ततो; T3 G3 स तैः (for तु तैः). Ś1 K1–3 शूरः; Dn सर्वैः; D3.10.11 योधैः (for शूरैः). — D5 om. (hapl.) 6^{bcde}. — ^{b}) D7 सौबळस्. K3 Dn D7 G1.3 तथा; T3 बली (for तदा). D2 समरेष्वनिवर्तिभिः (= 6^f). — ^{c}) B2 Dn1 D2.4.7 T4 G2.3 M4 transp. तत्र and यत्र. T3 G2 [आ]स्ते; T4 G1.3 [आ]सीत् (for [अ]सौ). — ^{d}) K4.5 B1 D3.4 नराधिपः; B4 S जनाधिप (G1 °पः). — ^{e}) T4 संभूतः (for सर्वतः). B5 वीरः (for वीरैः). D4 M संवृतः (D4 M3 °त्तः) सर्वतो वीरैः (M3 °यैः); T3 G1.3 संवृतः (T3 °ते) समरे वी(G3 शू)रैः; G2 संवृतः स महीपालैः. — ^{f}) K5 [अ]निवर्तितं. D3.10.11 समरे चित्रयोधिभिः.

C. 9. 1279
B. 9. 24. 8
K. 9. 23. 8

सरथांस्तावकान्सर्वान्हर्षयञ्शकुनिस्ततः ॥ ७
दुर्योधनमिदं वाक्यं हृष्टरूपो विशां पते ।
कृतकार्यमिवात्मानं मन्यमानोऽब्रवीन्नृपम् ॥ ८
जहि राजन्रथानीकमश्वाः सर्वे जिता मया ।
नात्यक्त्वा जीवितं संख्ये शक्यो जेतुं युधिष्ठिरः ॥ ९
हते तस्मिन्रथानीके पाण्डवेनाभिपालिते ।
गजानेतान्हनिष्यामः पदातींश्चेतरांस्तथा ॥ १०
श्रुत्वा तु वचनं तस्य तावका जयगृद्धिनः ।
जवेनाभ्यपतन्हृष्टाः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ ११
सर्वे विवृततूणीराः प्रगृहीतशरासनाः ।
शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ १२
ततो ज्यातलनिर्घोषः पुनरासीद्विशां पते ।
प्रादुरासीच्छराणां च सुमुक्तानां सुदारुणः ॥ १३
तान्समीपगतान्दृष्ट्वा जवेनोद्यतकार्मुकान् ।
उवाच देवकीपुत्रं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ १४
चोदयाश्वानसंभ्रान्तः प्रविशैतद्बलार्णवम् ।

7 D$_{1.6}$ om. 7 (cf. v. l. 1). — ^{a}) T$_4$ तत्र (for ततो). D$_4$ M$_3$ दुर्योधनो. — ^{b}) Dn$_3$ D$_{3.10}$ T$_3$ G$_2$ रथानीकैर्. G$_3$ त्ववस्थितं (for व्यव°). K$_{4.5}$ D$_2$ M$_{2-4}$ रथानीकेष्ववस्थितं. — ^{c}) K$_{4.5}$ समग्रांस् (K$_5$ °स्तांस्) (for सरथांस्). K$_{4.5}$ T$_3$ G$_{1.2}$ योधान् (for सर्वान्). — ^{d}) K$_3$ T$_4$ तथा; Dn$_{1}$.n$_2$ D$_{2.7}$ तव; D$_4$ T$_3$ तदा (for ततः).

8 D$_{1.6}$ om. 8 (cf. v. l. 1). — ^{a}) Dn हृष्टं (for वाक्यं). — ^{b}) K$_{4.5}$ मही- (for विशां). — ^{c}) D$_4$ कृतं (for कृत-). — ^{d}) D$_5$ [ऽ]ब्रुवन् (for ऽब्रवीन्). K$_4$ M नृप; T$_3$ G$_2$ इदं (for नृपम्).

9 D$_{1.6}$ om. 9 (cf. v. l. 1). D$_2$ reads 9^{ab} twice. — ^{a}) K$_{4.5}$ यो हि (for जहि). M$_{3.4}$ शत्रु- (for राजन्). K$_4$ रथानीके. — ^{b}) D$_4$ च वि- (for सर्वे). D$_4$ S हता (for जिता). — The portion of the text from 9^{c} up to 35^{d} is lost in B$_2$ on a missing folio. — ^{c}) K$_4$ D$_{3.9}$ न त्यक्त्वा; K$_5$ नान्यत्यक्ता (hypermetric); Dn$_2$.n$_3$ नात्यक्त-; G$_2$ अत्यक्त्वा (for ना°). T$_4$ G$_{2.3}$ M संखे. — ^{d}) K$_4$ om.; D$_9$ वरो; T$_3$ G$_3$ शक्तो (for शक्यो). G$_3$ युधिष्ठिरं.

10 B$_2$ missing (cf. v. l. 9). D$_{1.6}$ om. 10 (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś$_1$ K$_1$ lacuna; K$_{2.3}$ महावीरे (for रथानीके). — ^{b}) B$_5$ -पालितं; D$_7$ -पाळिते; G$_2$ M$_3$ -पातिते (for -पालिते). — ^{c}) Ś$_1$ K$_1$ lacuna; K$_{4.5}$ गजारोहान्; G$_3$ °नीकान्; M$_3$ °नेकान् (for °नेतान्). Ś$_1$ K$_{1.4.5}$ D$_4$ T$_{2.4}$ हनिष्यामि; K$_2$ पतिष्यामि; D$_{3.8}$ G$_1$ हनिष्याम (for °मः). K$_3$ ततोहं निहनिष्यामि. — ^{d}) D$_3$ पदातांश्. D$_2$ च नरांस्; D$_3$ त्वरितांस्; D$_4$ शतशस्; T$_3$ चैव तान् (for चेतरांस्). T$_{3.4}$ G M बहून् (for तथा).

11 B$_2$ missing (cf. v. l. 9). D$_{1.6}$ om. 11 (cf. v. l. 1). — ^{a}) T$_4$ विजयं (for वचनं). T$_2$ तत्र (for तस्य). — ^{b}) G$_2$ तावकान्. Ś$_1$ K$_1$ -गृध्रिणः; T$_{1.2}$ -गृध्नवः; T$_3$ -गृध्निनः. — Ś$_1$ K$_1$ lacuna for 11^{c}. — ^{c}) D$_{3.10.11}$ रथेन (for जवेन). K$_4$ D$_9$ T$_4$ G$_3$ M$_1$ [अ]भ्यपतद्; D$_{2.5.7.8}$ °द्रवन्; D$_4$ [अ]भिद्रवन् (for [अ]भ्यपतन्). D$_3$ हृष्ट्वा; T$_{3.4}$ G M$_{2-4}$ राजन् (for हृष्टाः). K$_2$ अभिजग्मुर्महावीराः. — ^{d}) S (except T$_{1.2}$) हृष्टाः पां(G$_2$ हृष्टां पां-; M$_1$ राजन्पां)डववाहिनीं.

12 B$_2$ missing (cf. v. l. 9). D$_{1.6}$ om. 12 (cf. v. l. 1). — ^{a}) K$_{4.5}$ B (B$_2$ missing) D$_{2.3.5.9}$ विधृत-; D$_4$ [ऽ]पि बद्ध-; D$_8$ विधूत- (for विवृत-). Ś$_1$ K$_1$ सर्वे विवृ***राः; K$_2$ सर्वे शरासिसंयुक्ताः; Dn अथ ते बद्धतूणीराः; S बद्धनिस्त्रिंशतू°. — Ś$_1$ K$_1$ lacuna for 12^{c}. — ^{c}) S (except T$_1$ G$_1$) धून्वानाः. K$_2$ जयाशानिरता वीराः; K$_3$ B$_4$ D$_8$ शरासनान्विधुन्वानाः (D$_3$ °नान्). — ^{d}) K$_{3-5}$ B$_4$ Dn D$_{2.3.5.7.10.11}$ S (except T$_4$) सिंहनादान्. K$_4$ प्रचक्रमे; K$_5$ °क्रमुः; D$_{3.10.11}$ प्रणे- (D$_{10}$ °ने)दिरे (for प्रचक्रिरे).

13 B$_2$ missing (cf. v. l. 9). D$_{1.6}$ om. 13 (cf. v. l. 1). — ^{a}) D$_{2.7}$ T$_3$ ज्यातळ-. K$_2$ -निर्घोरः (for °षः). — ^{c}) T$_3$ तु (for च). — ^{d}) Ś$_1$ K$_{1.2}$ T$_{1.2}$ प्र-; D$_{3.4.10}$ T$_3$ G$_3$ M$_3$ स (for सु-). K$_3$ विशां पते; T$_4$ महामृधे; G$_2$ महारणे; M$_2$ सुदारुणं. Dn$_1$ मुक्तानां सुखदारुणः.

14 B$_2$ missing (cf. v. l. 9). D$_1$ om. 14^{ab}; D$_6$ om. 14 (for both, cf. v. l. 1). — ^{a}) D$_2$ तत् (for तान्). D$_{5.7}$ तान्वै समीपगान्दृष्ट्वा; T$_3$ G$_2$ पृष्ठतोभिगता°; T$_4$ ततस्तानागता°. — ^{b}) Dn$_1$ T$_{1.2}$ जवनोद्यत-; T$_3$ राजा द्यु°; G$_3$ जनानु° (for जवेनो°). M तावकानुद्यतायुधान्.

15 B$_2$ missing (cf. v. l. 9). D$_6$ om. 15 (cf.

अन्तमद्य गमिष्यामि शत्रूणां निशितैः शरैः ॥ १५
अष्टादश दिनान्यद्य युद्धस्यास्य जनार्दन ।
वर्तमानस्य महतः समासाद्य परस्परम् ॥ १६
अनन्तकल्पा ध्वजिनी भूत्वा ह्येषां महात्मनाम् ।
क्षयमद्य गता युद्धे पश्य दैवं यथाविधम् ॥ १७
समुद्रकल्पं तु बलं धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
अस्मानासाद्य संजातं गोष्पदोपममच्युत ॥ १८
हते भीष्मे च संदध्याच्छिवं स्यादिह माधव ।
न च तत्कृतवान्मूढो धार्तराष्ट्रः सुबालिशः ॥ १९
उक्तं भीष्मेण यद्वाक्यं हितं पथ्यं च माधव ।
तच्चापि नासौ कृतवान्वीतबुद्धिः सुयोधनः ॥२०
तस्मिंस्तु पतिते भीष्मे प्रच्युते पृथिवीतले ।
न जाने कारणं किं नु येन युद्धमवर्तत ॥ २१
मूढांस्तु सर्वथा मन्ये धार्तराष्ट्रान्सुबालिशान् । C. 9. 1294 B. 9. 24. 23 K. 9. 23. 23

v. l. 1). Before 15, M ins. अर्जुन:. — a) Dn D1. 2. 5. 7 नोदय. K4. 5 असंभ्रांतं; D4 हृषीकेश; T1. 2 असंभ्रांतान् (for °भ्रान्त:). — b) Ś1 K1. 2 प्रविशंतु; K4. 5 °शैवं; B1. 4 °शैतं; B3 Dn2. n3 D1. 2. 5. 7. 8 °शैनं; T3 M3 °श्यैतद्; M2. 4 °श्यैतं (for °शैतद्). Dn2. n3 महार्णवं. — c) K2 corrupt. M1 हंतुम् (for अन्तम्). Dn1 गमिष्याम. — d) K4. 5 शूराणां; M1 शत्रून्सु- (for शत्रूणां).

16 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 16 (cf. v. l. 1). — a) G1. 3 [अ]स्य (for [अ]द्य). — b) T1. 2 [आ]सन् (for [अ]स्य). — c) Ś1 K1-3 सहसा (for महत:).

17 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 17 (cf. v. l. 1). D1 om. 17. — a) D4. 7 -कल्प- (for -कल्पा). — b) D4 आसीत्; T1. 2 हता; T3 भूता; T4 ह्येषा (for भूत्वा). Ś1 K1. 2 ह्येषा; K4. 5 D4 तेषां; Dn3 D6. 7 M3 येषां; T4 [आ]हूता (for ह्येषां). D3 शूराणां महदात्मनां. — c) D4 क्षय- (for क्षयम्). B4 अभ्यगता; D4 -मध्यगता (for अद्य गता). Ś1 K1. 2 युद्धं; D2 सर्वां; D7 सर्वे (for युद्धे). — d) Ś1 K1-3 चैवं; D3 G3 देवं (for दैवं). K2 यथावधिं; D7 G3 यथाविधि (for °विधम्).

18 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 18 (cf. v. l. 1). — a) D3 om. कल्पं तु बलं. D1. 10. 11 च (for तु). D1 om. बलं. — b) M1 धार्तराष्ट्रं तु (for °ष्ट्रस्य). D1 दुर्मते: (for माधव). — K3-5 D7 om. (hapl.) 18c–19b. — d) Dn गोपदां पदमच्युत; T3 गोष्पदा समपद्यत.

19 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 19 (cf. v. l. 1). K3-5 D7 om. 19ab (cf. v. l. 18). D1 om. 19ab. — a) T4 गते (for हते). B (B2 missing) Dn (Dn2 om.) D2. 3. 5. 8. 9. 11 तु संदध्यात्; D4 तदा ह्यासीत्; D10 शिवं ह्यासीत्; T1 M मतिर्ह्यासीत्; T2-4 G धीर्मे (T3 दीर्घ-; G3 भीम)मासीत् (for च संदध्यात्). — b) T1. 2. 4 G शम:; T3 रण: (for शिवं). S (except G2) इति (for इह). — d) K4. 5 तु; D4 [ऽ]ति-; M3 स (for सु-). D7 -बालिश:. D2 धार्तराष्ट्र: सुयोधन:.

20 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 20 (cf. v. l. 1). — a) D4 उक्तो. Dn D2. 5. 7 तथ्यं (for वाक्यं). — b) B3. 5 सत्यं; D4 तथ्यं (for पथ्यं). Dn D2. 5. 7 हि; D8 तु (for च). D8 मारिष (for माधव). — D1 om. 20cd. — c) K4. 5 D3. 10 तथा D9 ते च (for तच्च). M1 [अ]सौ (for [अ]पि). G3 नासीत्; M1 नापि (for °सौ). — d) K4. 5 मंद-; Dn D4. 5. 7 S हीन- (for वीत-).

21 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 21 (cf. v. l. 1). — a) D1 नि-; T4 वि- (for तु). Ś1 K1-3 प्रच्युते; B (B2 missing) D3. 8. 9 तुमु(D3 °म)ले; D4 S निहते (for पतिते). — b) Ś1 K2. 3 पतिते (for प्रच्युते). Ś1 K1-3 D3. 10. 11 धरणी- (for पृथिवी-). D2. 7 -तळे; S -पतौ (for -तले). D1 वीरेंद्रे हितकांक्षिणि. — c) K2 शंतपां (sic) (for कारणं). K2. 4. 5 B1 Dn D1-5. 7. 9-11 G3 तु; D8 च (for नु). — d) T3 प्रवर्तत; G2 प्रवर्तितं (for अवर्तत). — After 21, D1 ins.:

132* हते द्रोणे च कर्णे च भूरिश्रवसि संगरे ।
दुःशासने च शाल्वे च शल्ये च सपरिच्छदे ।
भगदत्ते च वीरेन्द्रे नैवाशाम्यत हा रण:
येन भीष्मस्तथा द्रोण: कृपो विदुर एव च ।
पिता माता शमस्यार्थे प्रत्याख्यातास्तु पापिना । [5]

22 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 22 (cf. v. l. 1). D1 om. 22-35. — a) K4 मूढस्. D5. 7 T2 च (for तु). K4. 5 D5. 7 सर्वशो (for °था). D3 सैन्ये (for मन्ये). — b) K4. 5 सुरप्रिय; D2. 7 सुबा(D2 तु बा)ळिशान्; D5 T2 तु (T2 च) बालि°. — c) D8 G3 पातिते. B (B2 missing) D8. 9. 11 शांतनो:. — d) Dn

C. 9. 1294
B. 9. 24. 23
K. 9. 23. 23

पतिते शंतनोः पुत्रे येऽकार्षुः संयुगं पुनः ॥ २२
अनन्तरं च निहते द्रोणे ब्रह्मविदां वरे ।
राधेये च विकर्णे च नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २३
अल्पावशिष्टे सैन्येऽस्मिन्सूतपुत्रे च पातिते ।
सपुत्रे वै नरव्याघ्रे नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २४
श्रुतायुषि हते शूरे जलसंधे च पौरवे ।
श्रुतायुधे च नृपतौ नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २५
भूरिश्रवसि शल्ये च शाल्वे चैव जनार्दन ।
आवन्त्येषु च वीरेषु नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २६
जयद्रथे च निहते राक्षसे चाप्यलायुधे ।
बाह्लिके सोमदत्ते च नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २७
भगदत्ते हते शूरे काम्बोजे च सुदक्षिणे ।
दुःशासने च निहते नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २८
दृष्ट्वा च निहताञ्शूरान्पृथङ्माण्डलिकान्नृपान् ।

न कार्यं; D2 चिकीर्षुः; T3 यो गतः; T4 आकर्म; G1 यैः कृतः; G2 ये गताः (for येऽकार्षुः). T1–3 G1. 2 संगरं; T4 संगतं; G3 संकरं (for संयुगं). K2 ततः (for पुनः).

23 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 23 (cf. v. l. 1); D1 om. 23 (cf. v. l. 22). B5 reads 23 twice. —a) Dn3 T2 अनंतरे. D7 निहिते (for °हते). —b) K2 पुत्र- (for ब्रह्म-). —c) Ś1 K दुर्मुखे (for राधेये). Dn2 om. the first च. —d) Dn च (for [ए]व). K3–5 D3 S शाम्यति; D4. 5. 10 शाम्यत (for [अ]शाम्यत). D4 वैशसात्. D2 नैवाशा शाम्यते शमं. — After 23, D3 reads 26, while K4. 5 ins.:

133* राधेये सूतपुत्रे च नैव शाम्यति वैशसम् ।

24 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 24 (cf. v. l. 1). D1 om. 24 (cf. v. l. 22). K2 om. (hapl.) 24. K4. 5 D9 om. (hapl.) 24–26. B4. 5 om. (hapl.) 24–25. M2 om. (hapl.) 24–27. Dn transp. 24 and 25. —a) D2 अल्पावशिष्टाः. Dn महासंग्रामिके चास्मिन्. —b) D4 T1. 3. 4 G M1. 3. 4 -पुत्रे नि-; T2 -पुत्रेण (for -पुत्रे च). —c) B1 D3 तत्पुत्रे च (D3 °त्रे*); B3 D4 सपुत्रे च; S (M2 om.) सहपुत्रे (for सपुत्रे वै). D4. 5 T3. 4 G2 नरव्याघ्र. —d) K3 Dn2. n3 D3. 5. 7 S (M2 om.) शाम्यति; Dn1 D10 शाम्यत.

25 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 25 (cf. v. l. 1). D1 om. 25 (cf. v. l. 22). K4. 5 B4. 5 D9 M2 om. 25 (cf. v. l. 24). M3. 4 om. (hapl.) 25–27. Dn transp. 24 and 25. —a) K1 Dn2. n3 D3. 4 श्रुत्वा युधि (D3 °द्धे); Dn1 श्रुतायुधि (for °षि). K3 ततः (for हते). D8. 10. 11 S (M2–4 om.) वीरे (for शूरे). — M1 om. (hapl.) 25b–28a. —b) D2. 7 जळसंधे; T3 जारसंधौ; T4 G2. 3 जरासंधे (G2 °धौ) (for जलसंधे). Dn D5. 8 च कौ(D8 गौ)रवे; T1. 2 महाबले; T3. 4 G च मागधे (for च पौरवे). —c) S (M om.) विक्रांते (for नृपतौ). —d) Dn D5. 7 S (M om.) शाम्यति; D3. 10 शाम्यत. D4 वैशसात्.

26 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 26 (cf. v. l. 1). D1 om. 26 (cf. v. l. 22). K4. 5 D9 M2 om. 26 (cf. v. l. 24). M1. 3. 4 om. 26 (cf. v. l. 25). D8 reads 26 after 23. D11 reads 26 on marg. —a) D4 शैल्ये. D3 वा (for च). —b) Ś1 K1. 2 D11 S (M om.) साल्वे. —c) D8 आवंत्येषु; T3 आवंतिषु. B1 सैन्येषु; B4 (marg. as in text) धीरेषु; D4 T G1. 3 शूरेषु; G2 सर्वेषु (for वीरेषु). —d) Dn D7 S (M om.) शाम्यति; D2. 3. 5. 10 शाम्यत.

27 B2 missing (cf. v. l. 9). D6 om. 27 (cf. v. l. 1). D1 om. 27 (cf. v. l. 22). M2 om. 27 (cf. v. l. 24). M1. 3. 4 om. 27 (cf. v. l. 25). B1 om. (hapl.) 27–28. D3 om. (hapl.) 27–30. T3 om. (hapl.) 27–29. —a) K2 ह (for च). —b) K4 वाप्यलायुधे; D4. 8 चापलायुधे (D4 °द्धे); D7 चाप्यळा°. — D7 T4 G om. 27cd. —c) B3. 4 T2 बाह्लीके. T1 बाह्लिके च महाराजे. —d) K4. 5 Dn T1. 2 शाम्यति; D2. 4. 5. 10 शाम्यत.

28 B2 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 28 (cf. v. l. 22). M1 om. 28a (cf. v. l. 25). B1 D3 T3 om. 28 (cf. v. l. 27). —a) T2 हते वीरे; G2 च निहते (for हते शूरे). —b) Ś1 K1 G1 कांभोजे. K5 सुदारुणे; D7 सुदक्षणे; G2 महारथे (for सुदक्षिणे). — After 28b, T1. 2. 4 G1. 3 M ins.:

134* नानादेशसमुत्थे च हते सैन्ये पृथग्विधे

[T4 तु (for च). T1. 4 G1. 3 हतसैन्ये पृथग्गृ(T1 °ग्वि)धे (for the post. half).]

—c) Dn D5. 7 हते चैव (for च निहते). —d) K3–5 Dn D7 S (T3 om.) शाम्यति; D4. 5. 10 शाम्यत.

29 B2 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 29 (cf. v. l. 22). D3 T3 om. 29 (cf. v. l. 27). T1, 2, 4 G1, 3 om.

बलिनश्च रणे कृष्ण नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २९
अक्षौहिणीपतीन्दृष्ट्वा भीमसेनेन पातितान् ।
मोहाद्वा यदि वा लोभान्नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ ३०
को नु राजकुले जातः कौरवेयो विशेषतः ।
निरर्थकं महद्वैरं कुर्यादन्यः सुयोधनात् ॥ ३१
गुणतोऽभ्यधिकं ज्ञात्वा बलतः शौर्यतोऽपि वा ।
अमूढः को नु युध्येत जानन्प्राज्ञो हिताहितम् ॥ ३२
यन्न तस्य मनो ह्यासीत्त्वयोक्तस्य हितं वचः ।
प्रशमे पाण्डवैः सार्धं सोऽन्यस्य शृणुयात्कथम् ॥ ३३
येन शांतनवो भीष्मो द्रोणो विदुर एव च ।
प्रत्याख्याताः शमस्यार्थे किं नु तस्याद्य भेषजम् ॥ ३४
मौर्ख्याद्येन पिता वृद्धः प्रत्याख्यातो जनार्दन ।
तथा माता हितं वाक्यं भाषमाणा हितैषिणी ।
प्रत्याख्याता ह्यसत्कृत्य स कस्मै रोचयेद्वचः ॥ ३५ C. 9. 1306 B. 9. 24. 37 K. 9. 23. 39

(hapl.) 29. K3 transp. 29 and 30. —[a]) K2. 4. 5 Dn1 D2 G2 त्रि-; M3 तु (for च). D4 om. शूरान्. —[b]) D10. 11 पृथु- (for पृथङ्). K2 D2. 4 मंडलिकान्; K4. 5 (marg. as in text) तान्क्षमिभिर् (for माण्डलिकान्). M पृथक्कां(M3 पृथुकां)बोजमागधान्. —[c]) Ś1 lacuna for श्च and K1 for श्च रणे. D2. 7 बळिनश्च; D4 M बलानि. K2 चापरान्; K3 समरे (for च रणे). —[d]) K3-5 Dn2. n3 D7 M शाम्यति; Dn1 D5. 10 शाम्यत. D4 वैशसात्.

30 B2 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 30 (cf. v. l. 22). D3 om. 30 (cf. v. l. 27). K4. 5 om. (hapl.) 30. K3 transp. 29 and 30. —[a]) D4 -हतान् (for -पतीन्). S अक्षो(M2 °क्षौ)हिणीं हतां दृष्ट्वा. —[b]) S संयुगे (for पातितान्). B5 D10. 11 भीमसेननिपातितान्; D8 °सेने निपातिते (sic). —[c]) B4 द्रोहान्; B5 मोहान् (for लोभान्). —[d]) K3 Dn D7 S शाम्यति; D4. 5. 10 शाम्यत. D4 वैशसात्. — After 30, T1. 3. 4 G M2. 4 ins.:

135* हतप्रवीरां विध्वस्तां दृष्ट्वा चेमां चमूं रणे ।
अलम्बुसे च निहते नैव शाम्यति वैशसम् ।
भ्रातॄन्विनिहतान्दृष्ट्वा वयस्यान्मातुलानपि ।
पुत्रान्विनिहतान्संख्ये नैव शाम्यति वैशसम् ।

[G2 om. line 2. — (L. 2) T3 हलायुधे (for अलम्बुसे). — (L. 3) T3 G2 अक्षोहिणीं हतां दृष्ट्वा (for the prior half; cf. 30[a]). T4 वयस्यानपि मातुलान् (for the post. half). — (L. 4) T3 G2 च (for वि-). T1 दृष्ट्वा; T4 G1. 2 M4 संखे; G3 संधे (for संख्ये).]

31 B2 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 31 (cf. v. l. 22). D4 reads 31 after 33[b]. —[a]) D6 कुरु- (for को नु). K2. 3. 5 B1. 3. 4 D3. 8 G1 M राजा; D11 राजन् (for राज-). D2. 7 -कुळे जातः; M हृषीकेश (for -कुले जातः). —[b]) K4 कौरवो वै; K5 °वेषु; T2 °वेये. —[c]) B4 कर्म कुर्वैवं (hypermetric) (for महद्वैरं). —[d]) M3 अन्यत् (for अन्यः). D4 सुयोधनः. — After 31, D4 ins.:

136* नृपप्रवीरान्विध्वस्तान्दृष्ट्वा चेमां महाचमूम् ।
[cf. line 1 of 135*.]

32 B2 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 32 (cf. v. l. 22). —[a]) K3 D3. 4. 6. 10. 11 T1. 2 [ऽ]भ्यधिकान्; K5 [ऽ]प्यधिकं. B5 दृष्ट्वा; D3 हत्वा; T1. 2 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). —[b]) D2. 7 बळतः. B3 [ऽ]पि च; M3 युवा (for ऽपि वा). —[c]) G3 आमूढैः (for अमूढः). K3 न (for नु). —[d]) D3 जातप्रज्ञो. D4 **हितं; D8 हितं हितं.

33 B2 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 33 (cf. v. l. 22). —[a]) D2 तु (for न). G3 तस्मिन् (for तस्य). D2 वचो (for मनो). G1. 3 [ऽ]पि (for हि). — After 33[b], D4 reads 31. —[c]) Ś1 K1-3 G3 प्रथमं (G3 °मे); D4 शाम्यस्व; D11 पश्य मे; T2-4 G1 प्रशमं (T4 °माः) (for °मे). —[d]) K2. 3 सैन्यस्य; D3 अन्योस्य; T3 G2 योन्यस्य (G2 °स्तु); M1 सोस्य तत्; M2-4 सोन्यतः (for सोऽन्यस्य). G2 मतं (for कथम्).

34 B2 missing (cf. v. l. 9). D1 om. 34 (cf. v. l. 22). —[a]) K2 D3. 10. 11 वीरो (for भीष्मो). —[c]) D3 M3. 4 प्रत्याख्यातः (for °ताः). K2 B5 D3. 10 समस्य. —[d]) Dn1 om. किं नु तस्या. D4 तु तस्य; T1. 2 पुनश्च (for नु तस्य). T1 [अ]स्य; T3. 4 G M1. 2. 4 [अ]स्ति; M3 [अ]स्मि (for [अ]द्य). Ś1 K1 भैषजं.

35 B2 missing up to 35[d] (cf. v. l. 9). D1 om. 35 (cf. v. l. 22). —[a]) K1 B (B2 missing) Dn D5. 7-9 मौढ्याद्; K2 D4 मोक्षाद्; K4. 5 मौर्ख्याद् (for मौर्ख्याद्). T3. 4 G2 हतो; G1. 3 हितो (for पिता). —[b]) B1 Dn1 D3. 4. 10 T3 जनार्दनः. — K5 D10 om. (hapl.) 35[c]-36[b]. —[e]) D2. 4. 7 ह्यसकृत् (submetric); T1 हि संस्मृत्य (for ह्यसत्कृत्य). —[f]) N (except D4. 11;

C. 9. 1308
B. 9. 24. 37
K. 9. 23. 39

कुलान्तकरणो व्यक्तं जात एष जनार्दन ।
तथास्य दृश्यते चेष्टा नीतिश्चैव विशां पते ।
नैष दास्यति नो राज्यमिति मे मतिरच्युत ॥ ३६
उक्तोऽहं बहुशस्तात विदुरेण महात्मना ।
न जीवन्दास्यते भागं धार्तराष्ट्रः कथंचन ॥ ३७
यावत्प्राणा धमिष्यन्ति धार्तराष्ट्रस्य मानद ।
तावद्युष्मास्वपापेषु प्रचरिष्यति पातकम् ॥ ३८
न स युक्तोऽन्यथा जेतुमृते युद्धेन माधव ।
इत्यब्रवीत्सदा मां हि विदुरः सत्यदर्शनः ॥ ३९
तत्सर्वमद्य जानामि व्यवसायं दुरात्मनः ।
यदुक्तं वचनं तेन विदुरेण महात्मना ॥ ४०
यो हि श्रुत्वा वचः पथ्यं जामदग्न्याद्यथातथम् ।
अवामन्यत दुर्बुद्धिर्ध्रुवं नाशमुखे स्थितः ॥ ४१
उक्तं हि बहुभिः सिद्धैर्जातमात्रे सुयोधने ।
एनं प्राप्य दुरात्मानं क्षयं क्षत्रं गमिष्यति ॥ ४२
तदिदं वचनं तेषां निरुक्तं वै जनार्दन ।

K5 D1. 10 om.) कस्माद् (for कस्मै). K2. 3 चोदयेद्; D7 T1 रोचते; G2 रोचयन् (for °येद्). D8 धनुः; Bom. ed. वदन् (for वचः). T2 कस्माद्रोचयते वचः.

36 K5 D10 om. 36^{ab} (cf. v. l. 35). B4 damaged. —^{a}) D2 कुळांत-; D4 कुंभांत- (for कुलान्त-). K2 Dn3 G1 -करणे (for °णो). D1 [ऽ]स्मार्क; T4 व्याप्य (for व्यक्तं). B2 कुलस्यांतकरो व्यक्तं. —^{b}) K2 Dn D2 एव (for एष). — D1 om. 36^{cd}. —^{c}) K4. 5 T1 M1 यथा; T2 यदा (for तथा). T4 नीतिमंतो महेष्वासो (sic). —^{d}) D4 पतिश्चापि (for नीतिश्चैव). Ś1 K1 विशां पतेः. —^{e}) K4 D2. 3. 5. 7. 10. 11 M नैव; T3 एष (for नैष). T2 पास्यति (for दा°). T3. 4 G1 मे (for नो). —^{f}) D3. 7. 10 उच्यते (for अच्युत).

37 ^{a}) K2 उक्तं (for उक्तो). K2. 4. 5 D1. 8. 9 M1. 2. 4 हि; B3 [ऽ]यं; T3. 4 G M3 [ऽ]स्मि (for ऽहं). D4 बहुधा (for °शस्). D4 M2–4 तेन (for तात). —^{b}) G1. 3 वीरेण तु (for विदुरेण). —^{c}) D4 राज्यं (for भागं). —^{d}) D10. 11 तु मानद; S (except T1. 2) सुयोधनः (for कथंचन).

38 B4 damaged for 38^{ab}. —^{a}) B1 Dn1. n2 D1. 5. 7–9 M3 प्राणान्. K2 गमिष्यंति; K4. 5 चरि°; B1–3. 5 D8. 9 धारयति; Dn D1. 2. 4–7. 10. 11 S धरिष्यंति; D3 चरयति (sic) (for धमिष्यन्ति as in Ś1 K1. 3). —^{b}) B3 D3. 8. 9 धृतराष्ट्रोपि (for धार्तराष्ट्रस्य). D3. 10. 11 दुर्मतेः (D3 °तिः); T3. 4 G M2 मारिष; M1. 3. 4 माधव (for मानद). Dn D1. 5. 7 धार्तराष्ट्रा महाबलाः (D1 हतत्विषः). — M3 om. (hapl.) 38^{c}–39^{b}. —^{c}) K2 तस्माद् (for तावद्). K4. 5 T1. 2 अस्मासु (for युष्मासु). K2 [अ]पापे तु; K4. 5 पापेषु; B D8. 9 पापोसौ; D8 पापो वै (for [अ]पापेषु). —^{d}) B4. 5 D8. 9 विचरिष्यति; Dn1. n3 D1. 5 प्रचरिष्यंति; D4 यं करिष्यति; T3 G1. 3 M1. 2. 4 प्रकरि°. K4. 5 B D9. 11 T1. 4 G1. 2 M2. 4 पापकं; D6 M1 पापकृत् (for पातकम्).

39 M3 om. 39^{ab} (cf. v. l. 38). D1 om. 39–41. —^{a}) K4. 5 B Dn D2. 5–11 T1 G2 च; D3 om.; T1 हि (for स). B Dn D2. 3. 6. 8. 9 T3 G M1. 2. 4 शक्यो; D5. 7 शक्तो (for युक्तो). K2 युधा (for ऽन्यथा). K4 यंतुम् (for जेतुम्). D4 न शक्यतेन्यथा जेतुम्. —^{b}) D4 corrupt. K2 भारत; T3. 4 G केशव (for माधव). —^{c}) K2 ब्रवीत्. D8 मा (for मां). —^{d}) T2 तत्त्व-; T3 G2 दीर्घ- (for सत्य-). M2 -विक्रमः; M3 कर्शनः (for -दर्शनः).

40 D1 om. 40 (cf. v. l. 39). —^{a}) D3 अत्र- (for अद्य). —^{b}) D3 corrupt. Dn M3 महात्मनः (for दुरा°). — After 40^{b}, K4. 5 read 42^{ab}. D8 om. (hapl.) 40^{cd}. B4 damaged for 40^{c}–41^{d}. —^{c}) D4 उक्तो (for उक्तं). D2 तत्र; D5 (marg. as in text) येन; G2 श्रुत्वा (for तेन).

41 D1 om. 41 (cf. v. l. 39). Dn1 om. 41–42. Dn2. n3 om. 41. B4 damaged. —^{a}) M1 श्रुत्वापि स (for यो हि श्रुत्वा). D3 च (submetric); G2 वदत् (for वचः). K4. 5 D5. 7 तथ्यं; G3 पार्थं (for पथ्यं). —^{b}) D3 यथा तथा. —^{c}) K4 B2 D5. 7. 10 T4 अवमन्यत; B1. 3. 5 D8. 9 T1–3 G2 नाभ्य°; D3 अभ्या°; D6 G3 M2 अभ्य°; M1. 3. 4 अत्य° (for अवा°). D2 अन्यममन्यत दुर्बुद्धिर् (hypermetric). —^{d}) D4. 10 नाशमुप-; T2 नाश उप-; T4 नाशमुख- (for °मुखे). K4. 5 ध्रुवं नाशमुपेक्षितः; T1. 3 G °मुपस्थितं.

42 Dn1 om. 42 (cf. v. l. 41). K4. 5 read 42^{ab} after 40^{b}. —^{a}) K2 मे; G2 वा (for हि). K5 D3. 10. 11 बहुशः. K4. 5 सार्धं (for सिद्धैर्). —^{c}) K2 B4 D8 एवं; B2 एतं (for एनं). —^{d}) G3 क्षतं (for क्षयं). G1. 3 गोत्रं (for क्षत्रं).

क्षयं याता हि राजानो दुर्योधनकृते भृशम् ॥ ४३
सोऽद्य सर्वात्रणे योधान्निहनिष्यामि माधव ।
क्षत्रियेषु हतेष्वाशु शून्ये च शिबिरे कृते ॥ ४४
वधाय चात्मनोऽस्माभिः संयुगं रोचयिष्यति ।
तदन्तं हि भवेद्वैरमनुमानेन माधव ॥ ४५
एवं पश्यामि वार्ष्णेय चिन्तयन्प्रज्ञया स्वया ।
विदुरस्य च वाक्येन चेष्टया च दुरात्मनः ॥ ४६
संयाहि भारतीं वीर यावद्धन्मि शितैः शरैः ।
दुर्योधनं दुरात्मानं वाहिनीं चास्य संयुगे ॥ ४७
क्षेममद्य करिष्यामि धर्मराजस्य माधव ।
हत्वैतद्दुर्बलं सैन्यं धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥ ४८

संजय उवाच ।

अभीशुहस्तो दाशार्हस्तथोक्तः सव्यसाचिना ।
तद्बलौघममित्राणामभीतः प्राविशद्रणे ॥ ४९
शरासनवरं घोरं शक्तिकण्टकसंवृतम् ।
गदापरिघपन्थानं रथनागमहाद्रुमम् ॥ ५०
हयपत्तिलताकीर्णं गाहमानो महायशाः ।
व्यचरत्तत्र गोविन्दो रथेनातिपताकिना ॥ ५१ C. 5. 1324 B. 9. 24. 53 K. 9. 23. 55

43 B4 damaged for 43^{ab}. D1 om. 43^{a}–45^{b}. — ^{b}) K2. 3 निरर्थं; Dn D2. 5. 7 यदुक्तं; T1. 2 नियुक्तं; Ca निरुक्तं (as in text). D8 चैत्र (hypermetric) (for चै). — ^{c}) K5 D8 जाता; B2 D4. 5. 7. 10 T G1. 2 M गता; G3 श्रुता (for याता). K4. 5 महात्मानो (for हि राजानो). D2 क्षयं यास्यंति राजानो; D3 एते गमिष्यंति राजानो (hypermetric). — ^{d}) T1. 2 M1 -कृतेन हि (M1 वै) (for -कृते भृशम्).

44 D1 om. 44 (cf. v. l. 43). — ^{a}) K4. 5 सोत्र; D4 योद्य (for सोऽद्य). M2–4 यौधान्. — ^{b}) Dn D5. 7 विहनिष्यामि; T2. 4 G1. 3 M2–4 निहनिष्यति. — Dn1 D3 om. (hapl.) 44^{c}–45^{d}. — ^{c}) K2. 5 हतेष्वासो; K4 महेष्वासो; Dn2. n3 D4 हतेष्वेपु (for °ष्वाशु).

45 D1 om. 45^{ab} (cf. v. l. 43). Dn1 D3 om. 45 (cf. v. l. 44). — ^{b}) Ś1 K1–3 संयोगं; D2. 6. 8. 11 T G M4 संयुगे (for °गं). D10 संयुगे चोदयिष्यति. — ^{c}) T4 G M महद् (for भवेद्). Dn2. n3 D2. 5. 7 युद्धम् (for वैरम्). — ^{d}) D6 अनुमाने हि (for °नेन).

46 ^{a}) T4 एप (for एवं). — ^{b}) K4. 5 Dn D7 G4 स्वयं; B5 यथा; D8 om. (for स्वया). — D1 om. 46^{cd}. — ^{d}) D4 दुरात्मनि.

47 D1 reads 47^{ab} after 48^{b}. — ^{a}) Dn1 T3 संयांतीं; T4 G3 M1. 3 संयाति (for °हि). B D8. 9 भारतान्; D4 कौरवं; T3 om.; G2 भारतं (for °तीं). T8 वीरो. K4. 5 D1. 3. 5. 7. 10. 11 T1. 2 तस्माद्याहि चमूं वीर. — ^{b}) T4 युधि (for यावद्). Ś1 K1–3 दुर्निशितैः; D4 वधशतैः; M3 संनिशितैः (for हन्मि शितैः). D3 विधुन्वन्निशितैः शरैः; T8 युध्यामि निशि°; G यद्धन्मि (G3 °द्ध त्वं) निशि°. — D1 om. 47^{cd}. M3 om. 47^{c}–49^{d}. — ^{c}) D3, 10. 11 महाबाहो (for दुरात्मानं).

48 M3 om. 48 (cf. v. l. 47). — ^{a}) K3 क्षयम्; K4 (marg.) जयम् (for क्षेमम्). B5 Dn1. n3 D2. 5. 7 गमिष्यामि (for करि°). — After 48^{b}, D1 reads 47^{ab}. D1 om. 48^{cd}. — ^{c}) D4 [ए]नं; G3 [ए]त्र (for [ए]तद्). D2. 7 दुर्बलं. — ^{d}) G3 पांडव (for पश्यतः). — After 48, Ś1 K1. 3 ins. an addl. colophon.

49 M3 om. 49 (cf. v. l. 47). B2. 4. 5 Dn1. n2 D2. 6. 8. 9 M1 om. the ref.; Dn3 reads it on marg. — ^{a}) D4 corrupt. K4. 5 B D2. 3. 6. 8–11 अभीपु- (for °शु-). D3 दशार्हस्. — ^{c}) B3 तुमुलौघम्; Dn D4 T4 G M1 तं ब°; D7 तद्बलौघम्. — ^{d}) Dn अभीतं; T G तूर्णं सं-; M1. 2. 4 तूर्णं तु (M1 °र्णं*) (for अभीतः). D8 प्रविशद्. Ś1 K1–3 महत्; K4. 5 बली; D1. 10 बलं; D2. 3 बलात् (for रणे). D4 अभिप्राविशदच्युतः.

50 D1 om. 50–52. — ^{a}) K2. 4. 5 B2 D2. 4. 5 T1. 3 G1 M (M2 [*sup. lin.*] as in text) -वनं; B3. 4 D6. 8 -बलं; D3. 9 -वने; T2. 4 -वधं (for -वरं). D10. 11 Bom. ed. गदा(Bom. ed. कुंत)खड्गशरैर्घोरं. — ^{b}) D8. 10. 11 -संकुलं; D6 -वर्जितं (for -संवृतम्). — ^{c}) K2 Dn2. n3 -पंथानां; T G -पाषाणं (for -पन्थानं). — ^{d}) G3 -नागं (for -नाग-). Dn1 D3 महद्- (for महा-).

51 D1 om. 51 (cf. v. l. 50). G1. 3 om. 51–53. — ^{a}) D2 -पत्रि-; T3. 4 -पक्षि- (for -पत्ति-). K2 -रथाकीर्णं; D3 -समा°; D4 -तला°; T3 -गणा° (for -लता°). — ^{b}) D4 महात्मना (for °यशाः). — ^{c}) K4. 5 D3. 4. 6 T3 व्यचरंस्; D2 T2 विचरत् (for व्य°). — ^{d}) K2 [अ]पि (for [अ]ति-). T3. 4 G2 M स्वर(T4 G2 स र)थेनाशुपातिना.

52 D1 om. 52 (cf. v. l. 50). G1. 3 om. 52 (cf.

C. 9. 1325
B. 9. 24. 54
K. 9. 23. 56

ते हयाः पाण्डुरा राजन्वहन्तोऽर्जुनमाहवे ।
दिक्षु सर्वास्वदृश्यन्त दाशार्हेण प्रचोदिताः ॥ ५२
ततः प्रायाद्रथेनाजौ सव्यसाची परंतपः ।
किरञ्शरशतांस्तीक्ष्णान्वारिधारा इवाम्बुदः ॥ ५३
प्रादुरासीन्महाञ्शब्दः शराणां नतपर्वणाम् ।
इषुभिश्छाद्यमानानां समरे सव्यसाचिना ॥ ५४
असज्जन्तस्तनुत्रेषु शरौघाः प्रापतन्भुवि ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शा गाण्डीवप्रेषिताः शराः ॥ ५५
नरान्नागान्समाहत्य हयांश्चापि विशां पते ।
अपतन्त रणे बाणाः पतंगा इव घोषिणः ॥ ५६
आसीत्सर्वमवच्छन्नं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
न प्राज्ञायन्त समरे दिशो वा प्रदिशोऽपि वा ॥ ५७
सर्वमासीज्जगत्पूर्णं पार्थनामाङ्कितैः शरैः ।
रुक्मपुङ्खैस्तैलधौतैः कर्मारपरिमार्जितैः ॥ ५८
ते दह्यमानाः पार्थेन पावकेनेव कुञ्जराः ।
समासीदन्त कौरव्या वध्यमानाः शितैः शरैः ॥ ५९
शरचापधरः पार्थः प्रज्वलन्निव भारत ।
ददाह समरे योधान्कक्षमग्निरिव ज्वलन् ॥ ६०

v. l. 51). —^{a}) M8 हेहयाः (for ते हयाः). D8 पांडवं; S (except T1; G1.3 om.) पांडरा (for पाण्डुरा). —^{c}) D4 सर्वाश्च (for °सु). B5 D3.4.9 दृश्यंत; T3 दृश्यंते (for [अ]दृश्यन्त). —^{d}) Dn D2.5.7 प्रणो(D2 °नो)दिताः.

53 G1.3 om. 53 (cf. v. l. 51). —^{a}) D5.7 रणे राजन् (for रथेनाजौ). —^{b}) Dn D7 M3 परंतप. —^{c}) Dn शरशतैस्; D1 **शतं; T3 शरवरांस्; G2 शिताञ्शरांस् (for शरशतांस्). Dn तीक्ष्णैर्; D1 तीक्ष्णं (for तीक्ष्णान्). —^{d}) K4.5 वारिधाराम्. K2 Dn2.n3 D4.8 M3.4 इवांबुदाः (D4 °दं; D8 °दैः); D3.10.11 घनो यथा.

54 D1 om. 54–56. —^{a}) K4.5 D3–5.7 T1.2 M3 महा- (for महाञ्). —^{c}) D4 corrupt. B2.3.5 D8 ताड्यमानानां; M1.3.4 छादयामास (for छाद्यमानानां). —^{d}) D4 S (except T4) संग्रामे (for समरे). Dn D9 सव्यसाचिनः; M1.3.4 पांडुनंदनः.

55 D1 om. 55 (cf. v. l. 54). —^{a}) K4 D2.4 G2.3 असजंत; D5 असजंतस्; T1–3 G1 असज्यंतस् (T2 °त); M1.2 °क्तश्च; M3.4 °क्तोपि (for °जन्तस्). —^{b}) K4 D7 M1.2.4 शरौघः प्रा(D7 °घान्प्रा)पतद्भुवि; D4 शरौघाः प्रापतंत वै. —^{c}) G1.3 इंद्रायुध- (for °शनि-). D4.9 -स्पर्श-. —^{d}) Dn2.n3 D5.7 गांजीव-. D2 T3 -प्रेरिताः; D4 -प्रेषितं; D7 °ताञ् (for °ताः). Ś1 K1–3 शिताः; D4 रणे; D7 शरान् (for शराः).

56 D1 om. 56 (cf. v. l. 54). —^{a}) D7 रथान् (for नरान्). Ś1 K (except K3) D4.10 T1.2 समासाद्य (for °हत्य). —^{c}) K4.5 प्रपतंतो; T2 आपतंते; T3.4 G न्यपतंत (for अ°). D3.10.11 वीराः (for बाणाः). —^{d}) D11 घर्षिणः; G3 घोषिणं (for °णः).

57 ^{a}) Dn आरात् (for आसीत्). D5.7 T1-3 G3 M3 अव(T3 °वि)च्छिन्नं; D8 अविच्छन्नं; G2 अपि छन्नं (for अवच्छन्नं). —^{b}) Dn2.n3 D1.5.7 गांजीव-. T3 -प्रेरितैः. — After 57^{b}, K3 reads 58^{cd}. K3 om. (hapl.) 57^{c}–59^{d}. B1 om. (hapl.) 57^{c}–58^{b}. G2 om. 57^{cd}. —^{c}) K4 Dn D2.3.5.7.9 T2–4 M प्रज्ञायंत. D1 दिशः (submetric); S (G2 om.) संग्रामे (for समरे). —^{d}) B1.5 D9 विदिशो (for प्र°). Dn2.n3 D2.5.7 च (for ऽपि). D1 प्रदिशो वा रणांगणे.

57). G2 reads 58^{ab} after 59. —^{a}) K1.5 (marg. as in text) सज्जम् (for सर्वम्). K1 तूर्णं; D8 पूर्वं; T2 सर्वं (for पूर्णं). Ś1 K1.2 जगत्सर्वं पूर्णमासीद्. —^{b}) Ś1 K1.2 गांडीवप्रेषितैः शरैः (= 57^{b}); K1.5 शराणां नतपर्वणां. — D1 om. from 58^{c} up to 9. 24. 2^{d}. G1.3 M1.3 om. (hapl.) 58^{c}–59^{d}. K2 reads 58^{cd} after 57^{b}. —^{c}) M4 रुग्म- (for रुक्म-). T1 -पुंख- (for -पुङ्खैस्). D4 तैलधूतैः; T शि(T1 श)तैर्वर्णैः; M2.4 शिलाधौतैः (for तैल°). —^{d}) K3 कंदार- (for कर्मार-).

59 K3 om. 59 (cf. v. l. 57). D1 G1.3 M1.3 om. 59 (cf. v. l. 58). Ś1 K1.2 om. 59. —^{a}) Dn दह्यमानाश्च; T4 ते हन्यमानाः (for ते दह्य°). —^{b}) D8 [ग]व (for [इ]व). Dn कुंजरान्. —^{c}) D2.7 समासीदंति; T1.2 °सीनास्तु; T3.4 °सीदंस्तु; G2 °सेदुस्तु (for °सीदन्त). Dn2.n3 D5.7–9 T2 कौरव्य. D3.10.11 पार्थं न प्रा(D3 प्र)जहुर्घोरा. —^{d}) G2 वार्यमाणाः (for वध्यमानाः). D5.7 सितैः. — After 59, G2 reads 58^{ab}.

60 D1 om. 60 (cf. v. l. 58). —^{a}) K4.5 चारु- (for शर-). —^{b}) Dn प्रगर्जन्; D7 प्रज्वलन्. Ś1 K1

यथा वनान्ते वनपैर्विसृष्टः
कक्षं दहेत्कृष्णगतिः सघोषः ।
भूरिद्रुमं शुष्कलतावितानं
भृशं समृद्धो ज्वलनः प्रतापी ॥ ६१

एवं स नाराचगणप्रतापी
शरार्चिरुच्चावचतिग्मतेजाः ।
ददाह सर्वां तव पुत्रसेना-
ममृष्यमाणस्तरसा तरस्वी ॥ ६२

तस्येषवः प्राणहराः सुमुक्ता
नासज्जन्वै वर्मसु रुक्मपुङ्खाः ।
न च द्वितीयं प्रमुमोच बाणं
नरे हये वा परमद्विपे वा ॥ ६३

अनेकरूपाकृतिभिर्हि बाणै-
र्महारथानीकमनुप्रविश्य ।
स एव एकस्तव पुत्रसेनां
जघान दैत्यानिव वज्रपाणिः ॥ ६४ C. 9. 1337 B. 9. 24. 66 K. 9. 23. 68

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

D5.7 पार्थिव (D5 °वं); D3.10.11 भास्करः; D4 भारतः (for °त). — c) K2 D9 T3 तदा ह (T3 हि) (for ददाह). T3 घोरां; M1.2 क्रुद्धः; M3.4 पार्थः (for योधान्). — d) Ś1 K1-3 कक्ष्यम्; D4 काष्ठम्; D9 T3 कक्षाम् (T3 °क्ष्याम्).

61 D1 om. 61 (cf. v. l. 58). — a) M2.4 तपांते (for वनान्ते). K4.5 (orig.) तनयैर्; K5 (marg.) M पवनैर्; B Dn1.n2 D2.7.8 वनगैर्; Dn3 T2-4 G वनजैर्; D4 पवने; D5 च नगैर्; D9 वनगो-; Ca वनपैर् (as in text). Dn1.n2 विसृष्टं. D3 यथा वनांते पवनेन सृष्टः. — b) Ś1 K1.2 कक्ष्यं. T2.3 G3 दहन् (for दहेत्). D8 कृष्णगतिं. K2 स घोरः; K3 B Dn D3-6.8.10.11 T4 G1.3 सुघोषः; D9 T1.3 G2 सुघोरः; T2 तु घोरः (for सघोषः). — c) K2 भूमि- (for भूरि-). K4.5 सुष्ठु-; D4 G2 गुल्म- (for शुष्क-). B1 D2.5.7.9.10 -लतावतानं; Dn °त्रियानं; D6 °वनांतं; T1.2 °प्रतानं (for °वितानं). — d) T1.2 वनं; T3.4 यथा; G1.3 सत्यं (for भृशं). K2 D8 T1-3 G M समिद्धो; D3 स विद्धो; T4 प्रवृद्धो (for समृद्धो). K2 B1 T4 G1.3 ज्वलन-; D7 ज्वळनः.

62 D1 om. 62 (cf. v. l. 58). K4.5 om. (hapl.) 62[a]. — a) D4-7 M3 -गणः; D10.11 -गणान्; M1 -गणैः (for -गण-). — b) D3 corrupt. T2 शराग्निर् (for शरार्चिर्). Dn2 -युग्म-; T3.4 G M -शस्त्र- (for -तिग्म-). — T3 om. 62[cd]. — c) T4 सेनां (for सर्वां). D7 ददाह सेनां तव पुत्रस्य सर्वाम्. — Dn om. (hapl.) 62[d]–64[c]. — d) D7 अमृष्यमाणां. G2 अमृष्यमाणस्तु तदा स धन्वी.

63 D1 om. 63 (cf. v. l. 58). Dn om 63 (cf. v. l. 62). — a) M3 प्राणहताः. K4.5 सुयुक्ता; D8 सुशक्ता; D9 तु मुक्ता; T1 समस्ता; T4 विमुक्ता (for सु°). — b) K4 आसज्जन्वै; D2 नानाजवैर्; D5.7 नासज्जंत; T2.3 न सज्ज(T2 °ज्य)तो; T4 ह्यासज्जंतो; G2 स सज्जंतो; M1.2.4 न सज्जं(M1 °ज्यं)ते; M3 नानाविधा (for नासज्जन्वै). D2.7 M1 मर्मसु. T3.4 G1.2 M चित्र- (for रुक्म-). T1 न ज्ञायंते वर्मभी रुक्मपुंखाः; G3 सज्जंत वै वर्मविचित्रपुंखाः. — c) B D2.3.6-9 T2 स; D5 स्म (for च). B3 D3 T3 G2.3 M स; G1 सु- (for प्र-). B1 reads from च बाणं up to वज्रपाणिः (in 64[d]) on marg. T1.2 कांडं (for बाणं). — d) K2 नरेणये (sic) (for नरे हये). T1 स रथे; T2 [अ]पि रथे; T3 द्विरथे (for परम-). G2 नरे हये वापि द्विपे रथे वा.

64 D1 om. 64 (cf. v. l. 58). Dn om. 64[abc] (cf. v. l. 62). B1 reads 64 on marg. — a) T3 सु-; T4 G1.3 च; G2 स (for हि). T3 -चारैर् (for बाणैर्). M1 अनेकरूपैः खगमैर्महारथो. — b) D4 महद्- (for महा-). — c) Ś1 K1.3 एवैकस्; D3 एक एव (by transp.); D4 एष एनं; D5.7 एवमेकस्; D9 एष एकस्; T G2.3 एक एवं (T4 °नं); M एकनाथां. Ś1 K1.2.4 D10.11 पुत्रस्य सेनां. — After 64[c], K4 ins.:

137* धनंजयः संयति सायकैर्वा ।

— d) Dn जवेन; D4 जहार (for जघान). T2 सैन्यान् (for दैत्यान्). T3 -हस्तः (for -पाणिः).

२४

C. 9. 1338
B. 9. 25. 1
K. 9. 24. 1

संजय उवाच ।

अस्यतां यतमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
संकल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥ १
इन्द्राशनिसमस्पर्शानविषह्यान्महौजसः ।
विसृजन्दृश्यते बाणान्धारा मुञ्चन्निवाम्बुदः ॥ २
तत्सैन्यं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं किरीटिना ।
संप्रदुद्राव संग्रामात्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ३
हतधुर्या रथाः केचिद्धतसूतास्तथापरे ।
भग्नाक्षयुगचक्रेषाः केचिदासन्विशां पते ॥ ४
अन्येषां सायकाः क्षीणास्तथान्ये शरपीडिताः ।
अक्षता युगपत्केचित्प्राद्रवन्भयपीडिताः ॥ ५
केचित्पुत्रानुपादाय हतभूयिष्ठवाहनाः ।
विचुक्रुशुः पितॄनन्ये सहायानपरे पुनः ॥ ६
बान्धवांश्च नरव्याघ्र भ्रातॄन्संबन्धिनस्तथा ।

Colophon om. in D1. — *Adhy. name:* Ś1 अर्जुनयुद्धं; K1.3–5 T1 अर्जुनवाक्यं; D2 दुर्योधनसैन्यक्षयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 D10 S 24; Dn 22; D4 23 (as in text); D11 25. — *Śloka no.:* K5 58; Dn1 59; Dn2, n3 60; D5 65.

24

1 D1 om. 1–2 (cf. v. l. 9. 23. 58). — ^{a}) K3. 5 D3. 10 पश्यतां; T3. 4 G युध्यतां (for अस्यतां). K4 B2. 5 D5. 8–10 पतमानानां; D4 S (except T1. 2) लघुहस्तानां (D4 °श्र्यां); D7 परमास्त्राणां (for यतमानानां). — ^{b}) Ś1 K1. 2 शराणां दुर्निवर्तिनां. — ^{c}) D2 (marg.; orig. as in text) व्यर्थं (for मोघं). — D7 om. 1^{d}–2^{c}. — ^{d}) Dn2. n3 D4. 5 गांजीवेन.

2 D1 om. 2; D7 om. 2^{abc} (for both, cf. v. l. 1). — ^{a}) D3 रुद्राशनि-; G1. 3 इंद्रायुध- (for °शनि-). — B1 reads 2^{b} on marg. — ^{b}) K4. 5 अविषह्य-; B (except B4) °सह्यान्; D3 °पज्यान्; D9 तैरसह्यान् (for अविष°). D4 महायशाः; T3. 4 G1 M समंततः (for महौजसः). — ^{c}) T2 विसृज्य. T3. 4 G1. 3 M राजन् (for बाणान्). — ^{d}) Dn2. n3 D2. 10 T4 G2 M2–4 धारां.

3 ^{a}) D3. 9 भरतश्रेष्ठं. — Dn om. 3^{c}–4^{b}. — ^{c}) B2 D4 S (except T1. 2) संग्रामे (for °मात्). — After 3, D3. 10. 11 ins.:

138* पितॄन्भ्रातॄन्परित्यज्य वयस्यानपि चापरे ।

[D3 धातॄन् (for भ्रातॄन्).]

4 Dn om. 4^{ab} (cf. v. l. 3). K4. 5 om. 4. D1 om. 4–16. — ^{a}) K1 G1 हता (for हत-). D6 -धुर्यान्; D8 -धुर्यौ; T2. 3 G1 -यु(G1 यु)ग्याः; G3 -युद्धा (for -धुर्या). D6 रथान्; T1 तथा; T2 तदा; T3. 4 G M3. 4 हताः (for रथाः). — ^{b}) D6 -सूतांस्; D10 T2 -सूतस् (for -सूतास्). T2 M1 रथाः परे. — ^{c}) B (except B2) Dn D2. 5. 7–9 भग्नेषा(B1. 5 °शा)युग-(D5. 7 °रथ)चक्राक्षाः; S (except T1. 2) युगचक्राक्षभ(T3 G2 °श्च भ)ग्नाश्च. — D6 om. (hapl.) 4^{d}–5^{d}; B1 reads the same on marg. — ^{d}) T3. 4 G1. 3 प्रादुरासन् (for केचिदा°). — After 4, the sequence in T3 is: 8, 6, 7, 5.

5 For the sequence in T3, cf. v. l. 4. D1. 6 om. 5 (cf. v. l. 4). B1 reads 5 on marg. T1. 2 transp. 5^{ab} and 5^{cd}. — ^{a}) D8 अन्योन्यं (for अन्येषां). K4. 5 (marg. as in text) कीर्णास्; B1 क्षुण्णास्; D3 छिन्नास् (for क्षीणास्). S (except T1. 2) अपरेषां शराः (T3 G2 तथा) क्षीणास्. — ^{b}) D10. 11 बाण-; T3 भृश- (for शर-). T3. 4 M1. 2 -वि(T4 -वी)क्षताः (for -पीडिताः). — K1. 5 D7 om. (hapl.) 5^{cd}. — ^{c}) D4 स्मायुद्धान् (sic) (for युगपत्). S (except T1. 2) अपरे चाक्षताः केचित्. — ^{d}) D8 व्याद्रवन्. D5 शर- (for भय-). Ś1 K1 -विद्रुताः; T4 -विह्वलाः (for -पीडिताः). D3 प्राद्रवंति स्म चापरे; D9 °वंतश्च पीडिताः.

6 For the sequence in T3, cf. v. l. 4. D1 om. 6 (cf. v. l. 4). — ^{b}) D9 हता (for हत-). K4. 5 D3. 10. 11 T4 G2 -बांधवाः (for -वाहनाः). — ^{c}) K4. 5 प्रचुक्रुशुः; D4 विक्रुशुश्च (for विचुक्रुशुः). Dn1. n2 D2. 10 स्त्वन्ये; D11 स्त्वेवं (for अन्ये).

7 For the sequence in T3, cf. v. l. 4. D1 om. 7 (cf. v. l. 4). — ^{a}) T4 G1. 3 पांडवांश्च (for बान्ध°).

दुद्रुवुः केचिदुत्सृज्य तत्र तत्र विशां पते ॥ ७
बहवोऽत्र भृशं विद्धा मुह्यमाना महारथाः ।
निष्टनन्तः स्म दृश्यन्ते पार्थबाणहता नराः ॥ ८
तानन्ये रथमारोप्य समाश्वास्य मुहूर्तकम् ।
विश्रान्ताश्च वितृष्णाश्च पुनर्युद्धाय जग्मिरे ॥ ९
तानपास्य गताः केचित्पुनरेव युयुत्सवः ।
कुर्वन्तस्तव पुत्रस्य शासनं युद्धदुर्मदाः ॥ १०
पानीयमपरे पीत्वा पर्याश्वास्य च वाहनम् ।
वर्माणि च समारोप्य केचिद्भरतसत्तम ॥ ११
समाश्वास्यापरे भ्रातॄन्निक्षिप्य शिबिरेऽपि च ।
पुत्रानन्ये पितॄनन्ये पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ १२
सज्जयित्वा रथान्केचिद्यथामुख्यं विशां पते ।
आप्लुत्य पाण्डवानीकं पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ १३
ते शूराः किङ्किणीजालैः समाच्छन्ना बभासिरे ।
त्रैलोक्यविजये युक्ता यथा दैतेयदानवाः ॥ १४
आगम्य सहसा केचिद्रथैः स्वर्णविभूषितैः ।
पाण्डवानामनीकेषु धृष्टद्युम्नमयोधयन् ॥ १५
धृष्टद्युम्नोऽपि पाञ्चाल्यः शिखण्डी च महारथः । C. 9. 1353 B. 9. 25. 16 K. 9. 24. 17

B5 नरव्याघ्रा; G2 नरानन्ये (for नरव्याघ्र). — b) D4 तदा (for भ्रातॄन्). M2 तदा (for तथा). — D3 om. 7^{c}–8^{b}. — c) D11 चुक्रुशुः (for दुद्रुवुः).

8 For the sequence in T3, cf. v.l. 4. D1 om. 8 (cf. v. l. 4). D3 om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). — a) K4.5 विद्धा. — b) D9 पूज्यमाना; G2 हन्य° (for मुह्य°). D2 विशां पते; D4 S (except T1.2) विचेतसः (for महारथाः). — c) K4.5 D2.3 निःस्वसं(K5 D2 °नं)तश्; Dn3 D5.11 निःश्वसंतः; D10 निःश्वसंति; T G M1 नष्टसंज्ञाः (for निष्टनन्तः). Ś1 K D3.6.7 च (for स्म). T3 लिप्यंते (sic) (for दृश्यन्ते). — d) D4 नृप (for नराः). K2 पार्थबाणैर्विशां पते.

9 D1 om. 9 (cf. v. l. 4). — a) D4.7 तेन्योन्यं (for तानन्ये). — b) K4.5 B Dn D5–7.9.11 आ(Dn3 ह्या)श्वास्याथ; D3.4.10 T1.2 आ(D10 ह्या)श्वास्य च (for समाश्वास्य). D4 पुनः पुनः; T3.4 G मुहुर्मुहुः (for मुहूर्तकम्). — c) K2 विशांताश् (for विश्रान्ताश्). Dn D2.5.7 विसृष्टाश्; D4 [अ]पि हृष्टाश्; G3 विषण्णाश् (for वितृष्णाश्). T3 विश्रांतांश्च वितृष्णांश्च. — d) K2 om. पुनर्युद्धाय. M1 उत्थाय (for युद्धाय). D4 चास्थिताः; T1–3 G2 जज्ञिरे (for जग्मिरे).

10 D1 om. 10 (cf. v. l. 4). — a) D9 उपास्य (for अ°). T4 G1 M2 नराः; G2 नरान् (for गताः). D4 किंचित्. — c) K4 कुर्वंत; M2 °ति (for °तस्).

11 D1 om. 11 (cf. v. l. 4). — a) Ś1 K1.2 अपरेषां वा (for °रे पीत्वा). — b) D4 पर्यास्थाप्य; T1.2 M3 समाश्वास्य (for पर्या°). K2 वानरं (sic); K4.5 D4 T1.2 M वाहनान् (for °नम्). — c) K4 D7 चर्माणि; M3 सर्वाणि (for वर्माणि). D3 om. च. — d) T G M2 जग्मुर् (for केचिद्). Dn1 -सत्तमाः.

12 D1 om. 12 (cf. v. l. 4). — a) B1.4.5 D6.8 T1 G1.2 M3 परे (for [अ]परे). B5 (also as in text) राजन् (for भ्रातॄन्). — b) G1 corrupt. Ś1 K1.2 शवरे; B5 समरे (for शिबिरे). T3.4 G2.3 शिशून् (for ऽपि च). D7 निक्षिप्य शिबिरेषु च. — d) Dn D5.7 अवर्तयन्; D2 अवर्तत (for अरोचयन्). D3 पुनर्युद्धे मनोदधन्; T3.4 G पुनर्युद्धाय रोचयन्.

13 D1 om. 13 (cf. v. l. 4). Ś1 K1–3 B2 D10 om. (hapl.) 13. D6 reads 13 twice. — a) D4 सर्जयित्वा. — b) K5 -प्रख्यं; T1–3 G2 M1 मुख्या; T4 M2–4 मुख्यान् (for -मुख्यं). T3.4 G M1.3.4 विशेषतः; M2 विचेतसः (for विशां पते). — c) D7 आहृत्य; T3 G1 M आवृत्य (for आप्लुत्य). — d) K4.5 अवर्तत (for अरोचयन्). G2 पुनर्युद्धाय रोचयन्.

14 D1 om. 14 (cf. v. l. 4). — a) D10 वि- (for ते). D3 केकिनी- (for किङ्किणी-). D2 -जाळ- (for -जालैः). — b) Dn T2 G2 समाच्छिन्ना; D5 (*sup. lin.* as in text).7 °सन्ना (for °च्छन्ना). Ś1 K (except K3) B2.4 Dn T2 बभाषिरे; D8 °सिता; D9 °शिरे (for °सिरे). — c) T2 -समरे; T3 -विजयं (for °ये). T3 रिक्त्वा (sic) (for युक्ता). — d) K2 D3.4 दैत्येय-; T1.2 दैवत-; T3 G ते दैत्य-; M2–4 दैत्याश्च (for दैतेय-).

15 D1 om. 15 (cf. v. l. 4). — a) Ś1 K1 आगत्य. — b) D4 हेम-; D5.7 सर्व- (for स्वर्ण-). Dn D2.5.7 -विभूषणैः; D3 -भूषणैः (submetric) (for -विभूषितैः). M गजवा(M2 तत्र वा)जिरथद्विपैः. — d) K2.5 Dn1 D2–5 अयोधयत्.

16 D1 om. 16 (cf. v. l. 4). K4.5 D8 om. (hapl.) 16. D10 repeats 16^{ab} after 16. — a) D8 च (for ऽपि). T3 G पांचालः. — b) D4 S (except T1.2)

C. 9. 1354 B. 9. 25. 17 K. 9. 24. 17 नाकुलिश्च शतानीको रथानीकमयोधयत् ॥ १६
पाञ्चाल्यस्तु ततः क्रुद्धः सैन्येन महता वृतः ।
अभ्यद्रवत्सुसंरब्धस्तावकान्हन्तुमुद्यतः ॥ १७
ततस्त्वापततस्तस्य तव पुत्रो जनाधिप ।
बाणसंघाननेकान्वै प्रेषयामास भारत ॥ १८
धृष्टद्युम्नस्ततो राजंस्तव पुत्रेण धन्विना ।
नाराचैर्बहुभिः क्षिप्रं बाह्वोरुरसि चार्पितः ॥ १९
सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
तस्याश्वांश्चतुरो बाणैः प्रेषयामास मृत्यवे ।
सारथेश्चास्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् ॥ २०
ततो दुर्योधनो राजा पृष्ठमारुह्य वाजिनः ।
अपाक्रामद्धतरथो नातिदूरमरिंदमः ॥ २१
दृष्ट्वा तु हतविक्रान्तं स्वमनीकं महाबलः ।
तव पुत्रो महाराज प्रययौ यत्र सौबलः ॥ २२
ततो रथेषु भग्नेषु त्रिसाहस्रा महाद्विपाः ।
पाण्डवान्रथिनः पञ्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥ २३
ते वृताः समरे पञ्च गजानीकेन भारत ।
अशोभन्त नरव्याघ्रा ग्रहा व्याप्ता घनैरिव ॥ २४

[अ]पराजितः (for महारथः). —^{c}) D2 नाकुलिश्; T3 °लश्. D11 तु (for च). —^{d}) Ś1 B2 Dn1 D3. 5. 7 T1. 2 M1 अयोधयत्. — After 16, D10 repeats 16^{ab}.

17 D10 om. 17^{ab}. —^{a}) Ś1 K (except K3) पांचाल्यश्च; D1 धृष्टद्युम्नस्; D4 पांचालास्तु; T3 G M1 °लस्तु. D3 सुसं-; T3 G2 तथा; T4 महा-; G1. 4 तदा (for ततः). D4 क्रुद्धाः; S (except T1. 2) राजन् (for क्रुद्धः). —^{b}) D4 वृताः; T3 पुनः (for वृतः). —^{c}) K4. 5 M अभ्यधावत्सु-; D2 °द्रवन्सु-; D6 °द्रवत; T G °धावत (for °द्रवत्सु-). K2 B3. 4 D2. 7 -संरब्धास्; K3–5 B1. 2 D3. 10. 11 S -संक्रुद्धस्; B5 D5. 8 -संरब्धांस्; Dn -संक्रुद्धांस्; D6 संरुद्धस्; D9 -संरंध्रांस् (for -संरब्धस्). — For 17^{cd}, D4 subst.:

139* अभ्ययुस्तावकान्युद्धे शतशोऽथ सहस्रशः ।

18 ^{a}) Dn च; D3 तान् (for तु). D3. 8 पततस् (for [आ]प°). M2–4 तत्र (for तस्य). D4 तेषामापततां तूर्णं. —^{b}) K3 B1 D2–4. 6. 11 T1 G2 M1 जनाधिपः; B5 नराधिप (for जना°). D1 पुत्रस्तव सुयोधनः. — For 18^{cd}, D4 subst.:

140* एकैकं दशभिर्बाणैरविध्यद्भरतर्षभः ।

19 ^{b}) K2 धीमता; D4 संगतः (for धन्विना). —^{c}) Dn2 om. बहुभिः क्षिप्रं. K3. 4 क्षिप्रैर्; K5 Dn1. n3 क्षिप्तैर्; M2–4 तूर्णं (for क्षिप्रं). — For 19^{c}, D3. 8. 10. 11 subst.:

141* नाराचैरर्धनाराचैर्बहुभिः क्षिप्रकारिभिः

and ins. after it:

142* वत्सदन्तैश्च बाणैश्च कर्मारपरिमार्जितैः ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा.

—^{d}) Ś1 K1. 3 D1. 2. 5. 7 चार्दितः; K4 T1 चार्पयत्; K5 चाधितः (sic); D3 पार्षतः; D4 पार्थिव; M1 चार्चितः (for चार्पितः).

20 ^{a}) K1 [ऽ]भि- (for ऽति-). D3 -रुद्धो (for -विद्धो). M2–4 महाबाहुस् (for महेष्वासस्). —^{b}) D1 गाढविद्ध; D10 तोत्रार्पित (for °र्दित). —^{c}) M1 वाहान् (for बाणैः). —^{d}) G3 मन्यवे (for मृत्यवे). —^{f}) K2 अपारयत्; Dn2. n3 D1 °तयत्; D4 °हरन् (for °हरत्).

21 ^{b}) K4 वाजिनं. M3. 4 पृष्ठवाहेन वाजिना. —^{c}) K3. 4 M1. 4 अपक्रामद्; Dn1 T1. 2 अपाक्रमत्; D1 प्रदुद्राव (for अपाक्रामद्). D3 अतिरथो; D4 रथानीकान्; T1. 2 च विरथो; T3 हृत° (for हत°). —^{d}) K4. 5 B2. 4. 5 Dn D1. 5. 8. 9 G2. 3 अरिंदम; D4 नृपोत्तमः (for अरिंदमः).

22 D1 om. 22. —^{a}) K4 च (for तु). D4. 5. 7 S (except T1. 2) -भूयिष्ठं (for -विक्रान्तं). —^{b}) Dn D2. 5. 7 महारथः; D3 T1. 2 °बलं; T3. 4 G1. 2 M1. 2. 4 अमर्षणः; G3 मनीषिणा; M3 अरिंदम (for महाबलः). —^{c}) D4 ततो राजन्; D10 महाराजा (for °राज). — Ś1 K1. 2 om. (hapl.) 22^{d}–25^{a}. —^{d}) Dn1 om. प्र. D2 सौबलः.

23 Ś1 K1. 2 om. 23 (cf. v. l. 22). —^{a}) D1 भग्ने दुर्योधने तत्र. —^{b}) D3. 4 G2 त्रिसहस्र- (D4 °स्रा) (for °साहस्रा). T3 द्विसहस्रमिता द्विपाः. —^{c}) D10 corrupt. Dn2. n3 पांडवा. Bom. Kumbh. ed. सर्वान् (for पञ्च).

24 Ś1 K1. 2 om. 24 (cf. v. l. 22). D1 om. 24–25. —^{a}) B2. 4 हताः; T3. 4 पार्थाः (for वृताः). —^{b}) B3

ततोऽर्जुनो महाराज लब्धलक्षो महाभुजः ।
विनिर्ययौ रथेनैव श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ॥ २५
तैः समन्तात्परिवृतः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।
नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्गजानीकमपोथयत् ॥ २६
तत्रैकबाणनिहतानपश्याम महागजान् ।
पतितान्पात्यमानांश्च विभिन्नान्सव्यसाचिना ॥ २७
भीमसेनस्तु तान्दृष्ट्वा नागान्मत्तगजोपमः ।
करेण गृह्य महतीं गदामभ्यपतद्बली ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ २८
तमुद्यतगदं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथम् ।
वित्रेसुस्तावकाः सैन्याः शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।
आविग्नं च बलं सर्वं गदाहस्ते वृकोदरे ॥ २९
गदया भीमसेनेन भिन्नकुम्भान्रजस्वलान् ।
धावमानानपश्याम कुञ्जरान्पर्वतोपमान् ॥ ३०
प्रधाव्य कुञ्जरास्ते तु भीमसेनगदाहताः ।
पेतुरार्तस्वरं कृत्वा छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ ३१
तान्भिन्नकुम्भान्सुबहून्द्रवमाणानितस्ततः ।
पतमानांश्च संप्रेक्ष्य वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥ ३२ C. 9. 1372 B. 9. 25. 35 K. 9. 24. 35

गजानीकेषु; G3 द्विजानीकेन (for गजा°). —c) K3 B (except B2) D6. 8. 9 T3 G2. 3 M2. 4 नरव्याघ्र; Dn3 D2. 3. 5. 7. 10. 11 महाराज (for नरव्याघ्रा). —d) D3 व्यासा नवैर्; S तारागणैर् (for व्यासा घनैर्).

25 Ś1 K1. 2 om. 25a (cf. v. l. 22). D1 om. 25 (cf. v. l. 24). —b) K2 लब्धलक्ष्यो. K2 D4 T3. 4 G M2–4 -बलः; K3 -यशाः (for -भुजः). M1 प्रययौ यत्र सौबलः (22d). —M2 om. 25cd. —c) G3 निर्ययौ स (for विनिर्ययौ).

26 a) D3 स; D10 om.; G1. 3 ते (for तैः). K2. 4. 5 G1 परिवृताः; D4 °वृत्तः (for °वृतः). D11 समंतात्परिवृतः शूरैः (hypermetric). —b) D1 फाल्गुनः कुंजरोत्तमैः. —c) D2. 7 विमळैस्; T2 विविधैस् (for विमलैस्). —d) T2 तवानीकम् (for गजा°). D (except D6. 8. 9) S (except T4) अयोधयत्.

27 a) D3 corrupt. Dn D2. 4. 5. 9. 10 [ए]व (for [ए]क-). D9 चाप- (for -बाण-). —b) D2 -रथान् (for -गजान्). —c) D3 परीतान्; T3 घातितान् (for प°). G3 पतमानांश् (for पात्य°). —d) K3–5 B D G2 M1 निर्भिन्नान् (G2 M1 °ण्णान्); T1. 2 निर्भग्नान्; T3. 4 निस्तीर्णान् (for विभिन्नान्).

28 b) D1 गजान् (for नागान्). T1 मत्तान् (for मत्त-). D3 -गजोपमान्. T2 नागान्वै पर्वतोपमान्. —c) D3. 10. 11 [आ]दाय; D4 प्रगृह्य (hypermetric) (for गृह्य). —d) B3 अभ्यगमद्; D4 T G M1. 2 °द्रवद् (for °पतद्). D2 बळी. M3. 4 कालदंडोपमां गदां. —D1 om. 28ef. —e) K4. 5 B1. 4 D (except D4. 6; D1 om.) अथाप्लुत्य; B2. 5 अव(B5 °था)स्रुत्य (for °प्लुत्य).

29 a) D2 तमंतक-; T2 समुद्यत- (for तमु°). —b) K3 महारथः; D3 °रथान्; M3 °रथाः (for °रथम्). —c) B1. 4. 5 D3. 4 वित्रेषुस्; D8 वित्रस्तास् (for वित्रेसुस्). D1. 4 सर्वे; T G योधाः; M1 यौधाः; M2–4 नागाः (for सैन्याः). —d) K3 B1. 3. 4 D6. 8. 10. 11 शकृन्मूत्रे; K4. 5 D1. 3-5 सकृन्मूत्रं. K2. 3 D4. 10. 11 S (except M3) च; B5 वि- (for प्र-). K4. 5 D3. 5. 7 -शुश्रुवुः; Dn2. n3 D2. 3 -सुश्रुवुः. —D1 om. 29ef. —e) D3 आविध्य; T2 आविद्धं (for आविग्नं). D2. 7 बळं. G2 दृष्ट्वा (for सर्वं). —f) K4 गदाहस्तं वृकोदरं.

30 D4 reads 30 twice. —a) D4 (second time) भीमसेनस्य. —b) D2. 7 रजस्वळान्; T G कृतव्रणान्; M क्षरद्व्रणान् (for रजस्वलान्). D1 भिन्नकुंभास्तदा गजाः; D4 (first time) तं गजा निहतं मृधे (sic); D4 (second time) जृंभमानगलस्थलान्. —After the first occurrence of 30b, D4 ins.:

143* पात्यमानान्प्रपश्याम लीनकुम्भान्क्षरद्व्रणान् ।

—D1 om. 30c–31b. —c) Dn T2 अपश्यामः; D4 (first time) समंताच्च (for अपश्याम). —d) D4 (second time) आर्तक्रंदिनः (for पर्वतोपमान्).

31 D1 om. 31ab (cf. v. l. 30). —a) Ś1 K1–3 Dn D2. 5. 7 प्रधा(K2 °दा)न-; K4 अवध्य-; K5 D3. 10. 11 प्राद्रवन्; T4 प्रधार्य (for प्रधाव्य). —b) B2 -गदार्दिताः. D4 भीमसेनेन ताडिताः. —c) K4. 5 -स्वनं (for -स्वरं). —d) G1 M2–4 भिन्न- (for छिन्न-).

32 a) K2 corrupt. D1. 8. 10. 11 प्र- (for तान्). D3. 10. 11 T1. 2 तु (for सु-). —b) Ś1 K1. 2 D8 द्रवमानान्; D1 द्राव्यमाणान्; D4 T4 G2. 3 धावमानान् (for द्रवमाणान्). Dn1. n3 D2. 5. 7 T3 ततस्ततः; D4 समंततः (for इतस्ततः). —c) D1. 5. 7 पात्यमानांश् (D5. 7 °नांस्); D3 पतमानं; D8 यतमानाश् (for

C. 9. 1373
B. 9. 25. 36
K. 9. 24. 36

युधिष्ठिरोऽपि संक्रुद्धो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
गृध्रपक्षैः शितैर्बाणैर्जघ्नुर्वै गजयोधिनः ॥ ३३
धृष्टद्युम्नस्तु समरे पराजित्य नराधिपम् ।
अपक्रान्ते तव सुते हयपृष्ठं समाश्रिते ॥ ३४
दृष्ट्वा च पाण्डवान्सर्वान्कुञ्जरैः परिवारितान् ।
धृष्टद्युम्नो महाराज सह सर्वैः प्रभद्रकैः ।
पुत्रः पाञ्चालराजस्य जिघांसुः कुञ्जरान्ययौ ॥ ३५
अदृष्ट्वा तु रथानीके दुर्योधनमरिंदमम् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
अपृच्छन्क्षत्रियांस्तत्र क्व नु दुर्योधनो गतः ॥ ३६
अपश्यमाना राजानं वर्तमाने जनक्षये ।
मन्वाना निहतं तत्र तव पुत्रं महारथाः
विषण्णवदना भूत्वा पर्यपृच्छन्त ते सुतम् ॥ ३७
आहुः केचिद्धते सूते प्रयातो यत्र सौबलः ।
अपरे त्वब्रुवंस्तत्र क्षत्रिया भृशविक्षताः ॥ ३८
दुर्योधनेन किं कार्यं द्रक्ष्यध्वं यदि जीवति ।
युध्यध्वं सहिताः सर्वे किं वो राजा करिष्यति ॥ ३९
ते क्षत्रियाः क्षतैर्गात्रैर्हतभूयिष्ठवाहनाः ।

पतमानांश्च). B1 D5.7.9 T1.2 तु; D3 सु- (for च). —^{d}) B1.5 D10 त्रित्रेपु(D10 °शु)स्. K4.5 सैनिकान्.

33 D1 om. 33–50. —^{a}) D4 तु (for ऽपि). D3 युधिष्ठिरेपि संक्रुद्धे —^{c}) B1.3–5 D (except D3; D1 om) गार्ध्र- (for गृध्र-). K4.5 B D (D1 om.) T1 M2–4 -पत्रैः (for -पक्षैः). D5.7 T2 सितैर्. —^{d}) D4 निजघ्नुर्; T जग्मुर्वै (for जघ्नुर्वै). D2 जयगृद्धिनः; T3 G3 गुल्मयोधिनः (for गज°). D3.10.11 निन्युर्वै यमसादनं.

34 D1 om. 34 (cf. v. l. 33). —^{a}) B (except B3) Dn D9 च (for तु). —^{b}) T4 नराधिप. — Dn1.n2 D2.5.7 om. 34^{cd}; Dn3 reads the same on marg. —^{c}) B1.4 अपाक्रांते. —^{d}) M3 हये (for हय-). K4.5 -पृष्ठे; Dn3 D9.10 T3 M2.4 -पृष्ठ- (for -पृष्ठं). D3 समासृतं.

35 D1 om. 35 (cf. v. l. 33). —^{a}) D4 G2 दृष्ट्वा तु; T2 दुद्राव (for दृष्ट्वा च). D4 कुंजरान् (for पाण्डवान्). —^{b}) D4 पांडवैः (for कुञ्जरैः). Dn1 परि**-तान्. —^{c}) T1.2 समेतैश्च (for धृष्टद्युम्नो). D4 [ऽ]पि राजेंद्र; T2 महाराजन् (for °राज). —^{d}) D10.11 सहसा समुपाद्रवत्. —^{e}) B1.3.5 D9.11 पंचाल-; D7 पांचाळ-. —^{f}) S कौरवान् (for कुञ्जरान्).

36 D1 om. 36 (cf. v. l. 33). —^{a}) Ś1 K1–3 T4 G3 अथ दृष्ट्वा; D4 अदृश्यंत; T3 G अथादृष्ट्वा (for अदृष्ट्वा तु). D2.5.7 रथानीकं; D9 G3 °नीकेर् (for °नीके). —^{b}) K3 अरिंदमः; Dn2.n3 D8 °दम; T3.4 G M2–4 अवस्थितं (T3 °ताः; M3 °ते) (for अरिंदमम्). —^{d}) G3 सात्यकिः (for सात्वतः). —^{e}) D3.4 T2.3 क्षत्रियाः (for °यांस्). D3 चैव (for तत्र). —^{f}) D3 रूपो (sic); T G नो (for नु).

37 D1 om. 37 (cf. v. l. 33). —^{a}) Ś1 K1.2 अपश्याम न; D10.11 तेपश्यमाना; S (except T1.2) अपयातं (M2–4 °श्यंतो) हि (for अपश्यमाना). —^{b}) Ś1 K1.3 D10.11 दिन- (for जन-). —^{c}) K4 मन्यंत; T3.4 G मत्वा तं (T3 तु) (for मन्वाना). D2.5 हि (for नि). D10 मन्यमाना हतं तत्र. —^{e}) D3.10.11 विवर्ण- (for विषण्ण-). —^{f}) D3 पर्यपश्यंत (for °पृच्छन्त). T3 ह्यपृच्छंस्तत्र ते सुतं.

38 D1 om. 38 (cf. v. l. 33). —^{a}) D4 म ते (for हते). Dn2 om. सूते. —^{b}) K1 प्रयातं; M1 प्रययौ (for प्रयातो). D5.7 सौबळः; D3 सौबलं. — After 38^{b}, Ś1 K D3.4.8.10.11 T1.2 read 42^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. —^{c}) B1 दुद्रुवंस् (sic); D6.8 प्रा(D9 चा)बुवंस् (for त्व°). D3 किं वः (for तत्र). —^{d}) K2 D4 क्षत्रिय-. Ś1 दृश (for भृश-). Dn2.n3 D7 -विक्षिताः; T3.4 G2 -विह्वलाः; M1.3 -पीडिताः (for -विक्षताः).

39 D1 om. 39 (cf. v. l. 33). —^{b}) K4.5 D2.3.5–7.11 द्रक्ष्यध्वं; B4 दुष्करं; Dn रक्षध्वं; D4 मृध्यं (sic); D10 प्रेक्षयध्वं; M2–4 दृश्यते (for द्रक्ष्यध्वं). D4 T4 जीविनं (for जीवति). —^{c}) D8 युध्यं च; G3 युध्यस्व; M3 वध्यध्वं (for यु°). —^{d}) K4.5 Dn D2.5–7 नो; D3 T1.2 G1.2 वा (for वो). G1.2 om. from जा up to येन स्म (in 41^{b}). — After 39, G2 ins.:

144* ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे स्वधर्मेषु व्यवस्थिताः ।

40 D1 om. 40 (cf. v. l. 33). G1.3 om. 40 (cf. v. l. 39). —^{a}) M transp. ते and क्षत्रियाः. B1 D9 क्षतैर्देहैर्; D3 क्षतगात्रा. —^{b}) B (except B2) Dn D2.5.7–9 -बांधवाः (for -वाहनाः). —^{c}) D4 संपीडिता-

शरैः संपीड्यमानाश्च नातिव्यक्तमिवाब्रुवन् ॥ ४०
इदं सर्वं बलं हन्मो येन स्म परिवारिताः ।
एते सर्वे गजान्हत्वा उपयान्ति स्म पाण्डवाः ॥ ४१
श्रुत्वा तु वचनं तेषामश्वत्थामा महाबलः ।
हित्वा पाञ्चालराजस्य तदनीकं दुरुत्सहम् ॥ ४२
कृपश्च कृतवर्मा च प्रययुर्यत्र सौबलः ।
रथानीकं परित्यज्य शूराः सुदृढधन्विनः ॥ ४३
ततस्तेषु प्रयातेषु धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
आययुः पाण्डवा राजन्विनिघ्नन्तः स्म तावकान् ॥ ४४
दृष्ट्वा तु तानापततः संप्रहृष्टान्महारथान् ।
पराक्रान्तांस्ततो वीरान्निराशाञ्जीविते तदा ।
विवर्णमुखभूयिष्ठमभवत्तावकं बलम् ॥ ४५
परिक्षीणायुधान्दृष्ट्वा तानहं परिवारितान् ।
राजन्बलेन द्व्यङ्गेन त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥ ४६
आत्मनापञ्चमोऽयुध्यं पाञ्चालस्य बलेन ह ।
तस्मिन्देशे व्यवस्थाप्य यत्र शारद्वतः स्थितः ॥ ४७ C. 9 1389 B. 9 25 53

गास्; T3 प्रवृद्धमागाश्च्; G2 संविध्यमानाश्च् (for संपीड्य°). D2–4. 10. 11 तु (for च). —^{d}) Dn D2. 5. 7 नाभिव्यक्तम्; D4 न ना° (for नाति°). K3–5 इति ब्रुवन्; Dn3 न वाब्रुवन्; D4. 10. 11 G2 M2 अथा°; T3 जनाब्रुवन् (for इवा°).

41 D1 om. 41 (cf. v. l. 33). G1. 3 om. up to येन स्म (cf. v. l. 39). —^{a}) D7 ततः (for इदं). D3. 9 सर्व- (for सर्वं). D2. 7 बळं. D4. 5. 7 हत्वा; T4 अहो; G2 यन्नो; M हन्म (for हन्मो). —^{b}) K4. 5 B1 D9. 10 येनास्म; D4 ये वास्मान्; T3 येन सं-; T4 येन वः; G2 यैश्च सं- (for येन स्म). D4 -चारकाः; D5. 7 -पालि(D7 °ळि)ताः; G1 -वारितां (for -वारिताः). —^{c}) D5. 7 एतान्; M3 एष (for एते). B3 D5. 7 T1. 2 M सर्वान्; D3. 10 T3 G2. 3 सर्वे- (for सर्वे). —^{d}) Ś1 K1–4 ह्यु(K1 ह्य)पयांति; K5 ह्युपा°; B1. 3 D3. 10 T1. 2 M2. 4 उपा°; Dn D6 समा°; D2 तमा°; D4 T3. 4 G उपयाताः; D5 उपायंति (for उपयान्ति). Dn D2. 5–7 G2 च; D4 तु (for स्म). D4 पांडवान्; G3 पांडव.

42 D1 om. 42 (cf. v. l. 33). —^{a}) K2 corrupt. D5. 7 च (for तु). —^{b}) B3 -रथः; D2 -बळः; G2 -बली (for -बलः). — Ś1 K D3. 4. 8. 10. 11 T1. 2 read 42^{cd} for the first time after 38^{b}. —^{c}) B Dn D2. 5–7. 8 (second time). 9. 10 (second time) T3 G3 M2–4 भित्त्वा; D11 (second time) जित्वा; G2 हत्वा (for हित्वा). B2 पंचाल-; D3 (first time) पांचाल्य- (for पाञ्चाल-). —^{d}) K4. 5 (both second time) T4 तदानीकं. K4 (second time) निरुत्सहं; Dn D5 सुदुःसहं (for दुरुत्सहम्). B3 तमनीकं तु दुःसहं.

43 D1 om. 43 (cf. v. l. 33). —^{a}) T3 M3 कृतश्च् (for कृपश्च्). —^{b}) K3 D11 T3 M3. 4 प्रययौ; D4 प्रयाता (for प्रययुर्). Ś1 K1. 2. 4. 5 Dn D2. 3. 5–7. 10 ययुर्यत्र स (D3 च) सौबलः. —^{d}) D4 मुदा (for शूराः). T3 ते (for सु-). D4 S (except T1. 2) -योधिनः (for -धन्विनः).

44 D1 om. 44 (cf. v. l. 33). —^{b}) K3 B D4. 6. 9–11 T1. 2 G -पुरस्कृताः; T3. 4 M -पुरःसराः (for -पुरोगमाः). —^{c}) D2. 7 पांडवान्राजन्; T2 °वानीकं. —^{d}) B1 विनिघ्नंस्ते; D2 विनिंदंतः; T1. 2. 4 G2 विनिघ्नंति (for °घ्नन्तः). D4. 8 तु; D7. 9 च (for स्म). B2 तावकाः. Dn निघ्नंतस्तावकान्रणे.

45 D1 om. 45 (cf. v. l. 33). —^{a}) D4 आपतनान् (for °ततः). K4. 5 दृष्ट्वा तु पतिताञ्शूरान्. —^{b}) K2 संहृष्टान् (submetric). —^{c}) K3. 4 B2 Dn D2. 3. 5. 7. 8 परा(K3 °रि)क्रांतास्; D4 T4 G M अप(G3 °पा)क्रांतास्; T1. 2 अपक्रांतांस्; T3 असं° (for परा°). K4 D2. 7 तदा; B (except B3) D8. 9 तथा (for ततो). K2 वीर; K3–5 B1. 3 Dn D2. 3. 5–7. 10. 11 वीरा; T1. 2 दृष्ट्वा; T3. 4 G M राजन् (for वीरान्). —^{d}) K3 Dn D2–4. 6. 7. 10 S निराशा; K4. 5 B D8. 9. 11 निराशं. K4 जीवितं (for °ते). S [ऽ]भवन् (for तदा). —^{e}) T4 G विषण्ण- (for विवर्ण-).

46 D1 om. 46 (cf. v. l. 33). —^{a}) B (except B2) Dn D2. 5. 7–9 परि(Dn1 °री)क्षीणबला(D2 °ळा)न्दृष्ट्वा. —^{b}) G2 तावकान् (for तानहं). D3 पर्यवाकिरं; D10 परितान् (submetric) (for परिवारितान्). —^{c}) Dn व्रजन्; D4 राजा (for राजन्). K1–3. 5 B Dn1 D5. 9–11 ऽयंगेन; K4 अंगेन; Dn2. n3 चांगेन; D2. 6 S ऽयं(T3 स्वं)गेन (M1 °ण); D3 त्रिशेन (for द्व्यङ्गेन). —^{d}) T3 कृत्वा (for त्यक्त्वा).

47 D1 om. 47 (cf. v. l. 33). —^{a}) K4 आत्मानं (for आत्मना-). Ś1 K2 Dn D2. 3. 5–7. 10. 11 G3 युद्धे; K4. 5 T2 G2 Cv युध्यन्; D4 युद्धात् (for ऽयुध्यं).

C. 9. 1390
B. 9. 25. 53
K. 9. 24. 52

संप्रयुद्धा वयं पञ्च किरीटिशरपीडिताः ।
धृष्टद्युम्नं महानीकं तत्र नोऽभूद्रणो महान् ।
जितास्तेन वयं सर्वे व्यपयाम रणात्ततः ॥ ४८
अथापश्यं सात्यकिं तमुपायान्तं महारथम् ।
रथैश्चतुःशतैर्वीरो मां चाभ्यद्रवदाहवे ॥ ४९
धृष्टद्युम्नादहं मुक्तः कथंचिच्छ्रान्तवाहनः ।
पतितो माधवानीकं दुष्कृती नरकं यथा ।
तत्र युद्धमभूद्घोरं मुहूर्तमतिदारुणम् ॥ ५०
सात्यकिस्तु महाबाहुर्मम हत्वा परिच्छदम् ।
जीवग्राहमगृह्णान्मां मूर्छितं पतितं भुवि ॥ ५१
ततो मुहूर्तादिव तद्गजानीकमवध्यत
गदया भीमसेनेन नाराचैरर्जुनेन च ॥ ५२

— ^{b}) K2 B1.4.5 D3 पंचाल(K2 °ल्य)स्य; T3 पांडवानां; G Cv पांडवस्य (for पाञ्चालस्य). D4 बलेन च; D5 T1.2 °न हि; T4 G Cv महद्बलं (for बलेन ह). — ^{c}) Ś1 K B2 D4.6.10.11 व्यवस्थाय. — ^{d}) K2 तत्र. B3 D3.10 सारद्वतः; D4 शारद्वतं. K4.5 ततः; D4 कृत: (for स्थितः).

48 D1 om. 48 (cf. v. l. 33). T3 repeats 48^{ab} after 49. — ^{a}) D3 corrupt. Ś1 K1.2 ते; K4.5 D2.7.9.10 T1.2 तं (for सं-). K3 -प्रद्रुता; K4.5 च युद्धा (K5 °द्धा); B2 D2 -प्रयुध्य; B1.5 -प्रयुक्ता; D7.9.10 T2.3 (first time) प्रयुद्धा; T4 G M1.2 -प्रांविद्धा; M3.4 -प्रवृत्ता (for -प्रयुद्धा). D8 ये च (for पञ्च). Dn तच्च (Dn1 °त्र) युद्धे वयं पंच; D4 ततो भग्नं बलं सर्वं. — ^{b}) D2.7 T2 किरीटी-. D4 -पीडितं. — ^{c}) D8.9 धृष्टद्युम्नः. K2 महावीरं; K3–5 B (except B2) Dn D2.4–6.8.9 M1 सहानीकं (D9 °कस्); D3.10.11 महारौद्रं (D3 °द्रस्) (for °नीकं). T G M2–4 धृष्टद्युम्नस्य चानीके (M3 °कं). — ^{d}) K4.5 Dn D2.6.7 T1–3 G1.3 यत्र. B (except B2) D4.8 G2 रणं (for रणो). K4 B (except B2) D3.8 G2 महत्; D4 पुनः (for महान्). — ^{e}) T G निर्जितास्ते (T3 °ताश्च; T4 °ताः स्म); M2–4 ह(M3 ग)तास्तेन (for जिता°). B2 जिताः सर्वे वयं तेन. — ^{f}) Ś1 K1.2 D8 M3 व्यपायाम; T1.3 व्यपयामो; T2 °याता (for °याम). M1 रणं (for रणात्).

49 D1 om. 49 (cf. v. l. 33). — ^{a}) K4 D2.3 M सात्यकिं च; T3.4 °किनम् (for °किं तम्). — ^{b}) K4.5 B2 D4.7.11 T4 उपायातं; D3 °यंतं; D6.10 उपयां(D10 °या)तं; M1 [अ]भ्युपायांतं; M2–4 व्युपयातं (for उपायान्तं). T3.4 -बलं (for -रथम्). — ^{c}) T2 corrupt. D7.9 -शरैर् (for -शतैर्). K4.5 वीरैर्; D4 T3.4 G M2–4 वीरं (for वीरो). — ^{d}) Ś1 K1.2 चाभ्याद्रवद्; Dn चाप्य°; D3.10.11 अभ्य°; D4 T3.4 G M चा(D4 आ)सादयद् (for चाभ्यद्रवद्). K4.5 अभ्यद्रवत्तदाहवे; T2 चाभ्यद्रवत आहवे. —After 49, T3 repeats 48^{ab}.

50 D1 om. 50 (cf. v. l. 33). D6 om. 50^{abcd}. — ^{a}) K2 D4 मुक्तं. D3 धृष्टद्युम्नो ह मुक्तश्च. — ^{b}) K4 छन्न-; D4 कांत-; G1 ज्ञात- (for श्रान्त-). K3 B (except B6) D2.3.8.9.11 -वाहनात्. —After 50^{b}, D10 reads 52^{c}–53^{d}. — ^{c}) Dn1.n2 पर्वतो; D9 पतितं (for °तो). D3.4 T1.2 माधवानीके. — ^{d}) D8 दुष्कृते; T1.4 G2.3 M1.2.4 दुष्कृतिर्; M3 दुष्कृतिं. D3.10 T1.2 नरके; D4 निरये (for नरकं). — ^{e}) T3.4 G2.3 M ततो (for तत्र). D8 भूतम् (for युद्धम्). B1.5 G3 महत् (for अभूद्). G1.3 क्रूरं (for घोरं). — ^{f}) Dn1 अभि-; D2.5 (marg. as in text).7 अपि; M इव (for अति-). D10 मुहुर्घोरं****.

51 D1 reads 51 followed by 145*, after 55, all the three stanzas being read after the ref. preceding 9. 26. 1. — ^{a}) D10 om. from सात्यकि up to ततो (in 52^{a}). D4.6 च (for तु). K2 D3 महाराज (for °बाहुर्). — ^{b}) D3 corrupt. Dn1 D4.9 मर्म (for मम). D5 परिच्छिदं. T3.4 G1 मोहयि(G1 मामह)त्वा परिक्षतं; G2 मोहयित्वा सुदारुणं; G3 मां हत्वा परिरक्षितं. — ^{c}) D2 अपृच्छन् (sic); T3 गृहीत्वा (for अगृह्णान्). M मा (for मां). — ^{d}) G1 परमं (for पतितं). —After 51, D1 ins.:

145* सर्वे जयाय धावन्ति मया लब्धोऽद्य संजयः ।
इति ब्रुवाणः शैनेयो राजन्मामग्रहीत्तदा ।

52 D10 om. ततो (cf. v. l. 51). D1 om. 52–54. — ^{a}) T3 तथा (for ततो). T1.2 पुर (for इव). Dn D2.6.7 तु; D8 तं; T1.2 [अ]थ (for तद्). — ^{b}) D3.8.9 अबध्यत; D4 अहन्यत; T3 अविध्यत; T4 अभज्यत (for अवध्यत). Dn D2.5–7 गजानीकस्य मध्य(Dn1 पृष्ठ)तः. — D10 reads 52^{c}–53^{d} after 50^{b}. — ^{d}) D8 वा (for च).

53 For the sequence in D10, cf. v. l. 52. D1 om. 53 (cf. v. l. 52). — ^{a}) K3 Dn2.n3 D3.4.7 अभिपिष्टैर्; B4.5 Dn1 D8.9 असि°; D3.4 T3.4 G3

प्रतिपिष्टैर्महानागैः समन्तात्पर्वतोपमैः ।
नातिप्रसिद्धेव गतिः पाण्डवानामजायत ॥ ५३
रथमार्गांस्ततश्चक्रे भीमसेनो महाबलः ।
पाण्डवानां महाराज व्यपकर्षन्महागजान् ॥ ५४
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
अपश्यन्तो रथानीके दुर्योधनमरिंदमम् ।
राजानं मृगयामासुस्तव पुत्रं महारथम् ॥ ५५
परित्यज्य च पाञ्चालं प्रयाता यत्र सौबलः ।
राज्ञोऽदर्शनसंविग्ना वर्तमाने जनक्षये ॥ ५६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

संजय उवाच
गजानीके हते तस्मिन्पाण्डुपुत्रेण भारत ।
वध्यमाने बले चैव भीमसेनेन संयुगे ॥ १
चरन्तं च तथा दृष्ट्वा भीमसेनमरिंदमम् ।
दण्डहस्तं यथा क्रुद्धमन्तकं प्राणहारिणम् ॥ २
समेत्य समरे राजन्हतशेषाः सुतास्तव । C. 9. 1401 B. 9. 26. 3 K. 9. 25. 3

प्रतिवि(D4 °षि)द्धैर्; T1 G1 M °विष्टैर् (for °पिष्टैर्). Ś1 K1. 2 यथा (for महा-). D10. 11 ते प्रविद्धा महानागाः. — c) Ś1 K1. 2 -प्रसंगा; G1 -प्रविद्धा (for -प्रसिद्धा). K3 Dn1 D4. 10. 11 G1 [ए]व (for [इ]व). K4. 5 नाभिप्रवि(K5 °लि)द्धे स्वगतिः; M1. 3. 4 अतिप्रवृत्तै(M1 °विद्धै)-रगतिः. — After 53, M2. 4 ins.:

146* विनिर्ययौ रथेनैव श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।

54 D1 om. 54 (cf. v. l. 52). — a) D4-7. 10 S रथमार्गं. K4. 5 रथमार्गांतरं चक्रे; D2 रथानां तु गतिं चक्रे. — b) D2 महाबलः. — T3. 4 G1. 3 om. (hapl.) 54c–56b. — d) D10. 11 G2 M1. 2 व्यपाकर्षन् (for व्यप°). G2 नवान् (for महा-).

55 For the sequence in D1, cf. v. l. 51. T3. 4 G1. 3 om. 55 (cf. v. l. 54). — b) B4. 5 शाश्वतः; D1 यादवः (for सात्वतः). — d) K3. 4 D1. 4 अरिंदम (D4 °मौ); G2 M अमर्षणं (for अरिंदमम्). — Dn reads 55c–56b followed by repetition of 55c marg. — e) K2 corrupt. D4 राजानो. — f) D4 -रथाः; D8 -बलं (for -रथम्).

56 T3. 4 G1. 3 om. 56ab (cf. v. l. 54). D1 om. 56. Dn reads 56ab followed by repetition of 55cd on marg. — a) K3-5 D6 पांचालान्; B D2-5. 7. 9-11 T1. 2 M1 पांचाल्यं. K2 राजानो मृगयामासुः (cf. 55e). — b) K3 M3. 4 प्रयातो. Dn याता यत्र च सौबलः. — c) T3 G1 M1. 2. 4 राजादर्शन-; G2 M3 राजद° (for राज्ञोऽद°). D4 -संविज्ञा; T2 -संदिग्धा; T3. 4 -संविग्नो (for °ग्ना). — d) Dn3 वर्तमान- (for °ने).

Colophon om. in D1. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 D10 S 25; Dn 23, D4 24 (as in text); Dn 26. — *Śloka no.:* K5 Dn 60.

25

1 a) D3 राजानीके (for गजा°). T3. 4 G1. 3 राजन् (for तस्मिन्). — c) D2 बळे; T4 च ते (for बले). T G1. 3 राजन् (for चैव). — d) T1. 2. 4 G M सर्वशः; T3 पर्वभिः (for संयुगे).

2 a) D10 चरंतश् (for चरन्तं). D6 तु (for च). D3 ततो; D6 यथा (for तथा). S विचरंतम(G1. 3 °तं प्र)पश्याम (G1. 3 °मि; M4 °मो). — b) D1. 6 अरिंदम; S रणाजिरे (for अरिंदमम्). — c) S (except G1) इव (for यथा). — d) M कालं प्राणांतकारिणं.

3 a) G3 सत्येन (for समेत्य). T1. 4 G1. 3 M सहिता; T2 स महा-; T3 [आ]पारिता; G2 [आ]पतितो (for समरे). D2. 5. 7 समरेभ्येत्य राजेंद्र. — b) T3 हताः शेषाः; G1. 3 अशेषाश्च (for हतशेषाः). — c) D3 अदृष्टमाने (sic); D10 अदृश्यमान-. K3 T3 कौरव्य. — d) Dn1 om. पुत्रे. T1

C. 9. 1403
B. 9. 26. 3
K. 9. 25. 3

अदृश्यमाने कौरव्ये पुत्रे दुर्योधने तव ।
सोदर्याः सहिता भूत्वा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ३
दुर्मर्षणो महाराज जैत्रो भूरिबलो रविः ।
इत्येते सहिता भूत्वा तव पुत्राः समन्ततः ।
भीमसेनमभिद्रुत्य रुरुधुः सर्वतोदिशम् ॥ ४
ततो भीमो महाराज स्वरथं पुनरास्थितः ।
मुमोच निशितान्बाणान्पुत्राणां तव मर्मसु ॥ ५
ते कीर्यमाणा भीमेन पुत्रास्तव महारणे ।
भीमसेनमपासेधन्प्रवणादिव कुञ्जरम् ॥ ६
ततः क्रुद्धो रणे भीमः शिरो दुर्मर्षणस्य ह ।
क्षुरप्रेण प्रमथ्याशु पातयामास भूतले ॥ ७
ततोऽपरेण भल्लेन सर्वावरणभेदिना ।

नृपे; T2-4 G1. 3 M1 नृप (for तव). —^{b}) B (except B2) D8. 9 G2 सोदराः; D2. 4. 7 सौदर्याः; D3 ते वयं; D5 सौदर्य- (for सोदर्याः). K2 repeats from सहिता up to महाराज (in 4^{a}) after इत्येते (in 4^{c}). D8 भूता. —^{f}) B D2. 3. 5–10 अभिद्र(B1. 5 °द्रु)वन्; D11 अभीतवत् (for उपाद्रवन्). — After 3, T G ins.:

147* श्रुतवान्संजयश्चैव जयत्सेनः श्रुतान्तकः ।
दुर्विमोचनकश्चैव तथा दुर्विषहो बली ।

[(L. 1) T1 G1 श्रुतर्वा (for °वान्). G3 श्रुतर्वाथ सुजातश्च (for the prior half). T4 om.; G2 तथा दुर्विषहोऽरिहा (for the post. half). — (L. 2) T4 om. the prior half. T3 दुर्मर्मोतकरश् (for दुर्विमोचनकश्). G2 दुर्धर्षणो (for दुर्विषहो). G3 बलिः (for बली).]

On the other hand, M2. 4 ins.:

148* श्रुतवर्मा श्रुतर्वा च सुजातो दुर्विमोचनः ।

4 For the repetition in K2, cf. v. l. 3. B4 reads 4^{ab} twice. —^{a}) D5. 7 दुर्धर्षणो (for दुर्म°). B1. 3. 4 (both times). 5 Dn1 D8. 9. 11 श्रुतांतश्च; B2 श्रुतायुश्च; D3 सुतारश्च (sic); G3 M2 दुष्प्रधर्षो (for महाराज). Ś1 K1. 2 (both times). 3–5 दुष्प्रधर्षो महाबाहुर्; M1. 3. 4 दुर्मर्षणपुरोगास्ते. —^{b}) D10 जेत्रो; T3 चैत्रो (for जैत्रो). Ś1 K हरिः; T1. 2 [ऽ]नलः; T3 रथः; G2 रथी; G3 [ऽ]नृणः (for रविः). Dn2. n3 D2. 5. 7 श्रु(D5. 7 श)तायुश्च महाबलः (D2 °ळः); D6 कर्णो दृढरथो रथी. — After 4^{b}, B Dn1. n2. n3 (marg.) D2–4. 5 (marg.; orig. after 150*). 6–11 ins.:

149* जयत्सेनः सुजातश्च तथा दुर्विषहोऽरिहा ।

[B1. 4 D5 (marg.). 9 जयसेनः; D6 दुष्प्रहर्षः (for जयत्सेनः). Dn1. n2 D2. 5 (orig.). 7 श्रु(Dn1 D5 [*inf. lin.*] सु)तावर्तो; D3 सुनाभश्च (for सुजातश्च). D8. 9 दुर्विसहो. Dn1. n2 D2. 5 (orig.). 7 जैत्रो भूरिबलो (D2 °ळो) रविः (Dn1. n2 हरिः) (= 4^{b}) (for the post. half).]

— B Dn3 D2. 3. 5 (line 1 on marg.). 8–11 cont.:

150* दुर्विमोचननामा च दुष्प्रधर्षस्तथैव च ।
श्रुतर्वा च महाबाहुः सर्वे युद्धविशारदाः ।

[(L. 1) D10 दुर्विमोचनः श्रुतांतो (for the prior half). — D5 reads line 2 after 4^{d}. — (L. 2) D5 श्रुतांश् (for श्रुतर्वा). Dn3 श्रुतावर्तो महाबाहो (for the prior half). Dn3 जैत्रो भूरिबलो हरिः (cf. 4^{b}) (for the post. half).]

— After the above, D5 (orig.) ins. 149*. — D5 reads 4^{cd} on marg. —^{c}) Ś1 K D1. 8. 10 अन्ये च (for इत्येते). D8 संहता (for सहिता). D4 एते चान्ये च सहितास्. — K2 om. (? hapl.) 4^{d}–5^{a}. —^{f}) K4. 5 T2 -दिशः (for -दिशम्).

5 K2 om. 5^{a} (cf. v. l. 4). D6 om. 5^{a}–6^{a}. —^{a}) D1 गजानीकं (for महाराज). —^{b}) K4 स रथं; T2 सुरथं. Dn धैर्यमालंब्य सुस्थितः; D1 हत्वा स्वरथमास्थितः. —^{d}) B4 वर्मसु; B5 घर्मसु (sic) (for मर्मसु).

6 D6 om. 6^{a} (cf. v. l. 5). —^{a}) G1 तैः (for ते). D1 हन्यमाना; G2 शीर्यमाणा (for कीर्य°). M3 om. from भीमेन up to मपासेधन् (in 6^{c}). —^{b}) D8 पुत्रस्तव; D4 तव पुत्रा (by transp.); D6 ततो भीमो. —^{c}) Ś1 K1 अपा**; K2 उपाद्रुत्य; K3 D3. 4. 8. 10. 11 उपा(D4 समा)सेदुः; K1. 5 B1. 5 D5 T4 उपासेधन्; D8 T1 G1 (also as in text) M अवा(D8 °था)सेधन्; T2. 3 अवासेयन्; G2 अथासीदन् (for अपासेधन्). —^{d}) Ś1 K1 द्रुमा*; K4 D3. 4 T1. 2 प्रपाताद्; K3 द्रुमाणाम्; K5 प्रपाणाद्; B1 प्रवाणाद्; B1. 5 Dn D2. 5. 8. 10 प्रयाणा(D10 °ना)द्; T3 G2 प्रतोदैर्; T4 G1. 3 प्रवाताद्; Ca (gloss: जलाशयाद्) प्रपानाद् (for प्रवणाद्). K2 ***सिव कुंजरं. — For 6^{cd}, D1. 7 (marg.) subst.:

151* भीममेव समाजघ्नुः स्मरन्तं पूर्वकिल्बिषम् ।

[D7 स्मरंतः.]

7 ^{a}) G2 क्षुरप्रेण (for ततः क्रुद्धो). —^{b}) B3 D5. 7 दुर्धर्षणस्य. D6 शिर उग्रायुधस्य च; S (except T1. 2) दुर्मर्षणशिरोहरत् (T3 °रो महत्; G1 °रोहरः; G2 °रो-

श्रुतान्तमवधीद्भीमस्तत्र पुत्रं महारथः ॥ ८
जयत्सेनं ततो विद्ध्वा नाराचेन हसन्निव ।
पातयामास कौरव्यं रथोपस्थादरिंदमः ।
स पपात रथाद्राजन्भूमौ तूर्णं ममार च ॥ ९
श्रुतर्वा तु ततो भीमं क्रुद्धो विव्याध मारिष
शतेन गृध्रवाजानां शराणां नतपर्वणाम् ॥ १०
ततः क्रुद्धो रणे भीमो जैत्रं भूरिबलं रविम् ।
त्रीनेतांस्त्रिभिरानर्छद्विषाग्निप्रतिमैः शरैः ॥ ११
ते हता न्यपतन्भूमौ स्यन्दनेभ्यो महारथाः ।
वसन्ते पुष्पशबला निकृत्ता इव किंशुकाः ॥ १२
ततोऽपरेण तीक्ष्णेन नाराचेन परंतपः ।
दुर्विमोचनमाहत्य प्रेषयामास मृत्यवे ॥ १३
स हतः प्रापतद्भूमौ स्वरथाद्रथिनां वरः
गिरेस्तु कूटजो भग्नो मारुतेनेव पादपः ॥ १४ C. 9. 1417 B. 9. 26. 17 K. 9. 25. 15

च्छिनत्; M1 °रोधरं). —^{d}) D2 T2 भूतले. — After 7, D4 reads 8^{cd}.

8 D2 om. (hapl.) 8–10. M2.4 read 8 after 10. After 8^{a}, Dn3 reads 10^{d}–11^{b}. Dn1.n2 om. 8^{b}–10^{c}. Dn3 om. 8^{b}. D10 repeats 8^{b} after 13^{b}. —^{b}) K3 D3.8.9 सर्वाभरण-. — M2 om. 8^{cd}. Dn3 reads on marg. 8^{c}–9^{b}. D4 reads 8^{cd} after 7. The portion of the text from 8^{c} up to 20^{b} is written *sec. m.* in D5. —^{c}) K4 सुबाहुम्; K5 सुवाहम्; D1.7 (marg.) जयंतम्; D3 सुतारम्; D4 सुनाभम्; D7 (orig.) शतायुम् (for श्रुतान्तम्). D5 तत्र (for भीमस्). T3.4 G2.3 अवधीत्ताव(T3 °च्छांत)कं भीमस्; G1 अवधीच्छ्रुतांतकं भीमस् (hypermetric); M (M2 om.) अवधीच्छ्रुतकर्माणं. —^{d}) K4.5 B Dn3 D5–9 T1.2 -रथं; D .3 -बलं; M1.3.4 -रणे (for -रथः).

9 Dn1.n2 D2 om. 9 (cf. v. l. 8). Dn3 reads 9^{ab} on marg. —^{a}) K4.5 D5.9 जयसेनं; M1 °त्सेनस्. Dn3 तथा (for ततो). B1 reads from विद्ध्वा up to ततो (in 10^{a}) on marg. D3 हत्वा (for विद्ध्वा). —^{c}) K3 D1.8 M2 कौरव्य; B2.3 T G M1.3.4 कौरव्यो (for °व्यं). —^{d}) K4 Dn3 D1 G अरिंदम; D9 °दमं. — Ś1 K1.2 om. 9^{e}–10^{b}. Dn3 om. 9^{e}–10^{c}. —^{e}) K3 ततो (for रथाद्). S (except T1.2) तूर्णं (for राजन्). —^{f}) S (except T1.2) राजन् (for तूर्णं). M1 महारथः (for ममार च).

10 Dn1.n2 om. 10^{abc}; D2 om. 10 (for both, cf. v. l. 8). Ś1 K1.2 om. 10^{ab}; Dn3 om. 10^{abc} (for both, cf. v. l. 9). B1 reads up to ततो on marg. —^{a}) K3 D1.5 T2.3 G2 श्रुतवांस्तु (D1 °श्र; D5 °स्तं); K4.5 श्रुतपर्वा; D3.4 सुप(D3 °त)र्वा तु; D7 श्रुतावर्तस्; D8 श्रुतबाहुस्; M °वर्मा (for °र्वा तु). —^{b}) B (except B2) D5.8.9.11 ते सुतः; T4 भारत (for मारिष). —^{c}) K4.5 स तेन; G3 शितेन (for शतेन). D1 T4 G1 M गृध्रपत्राणां; D3.4 T2 °राजानां; D8 गार्ध्रवाजेन; D9 T3 G2 गार्ध्रपत्राणां; D10 गध्रवातानां (sic); G3 पत्रगृध्राणां (for गृध्रवाजानां). — Dn3 reads 10^{d}–11^{b} after 8^{a}. —^{d}) Dn D6.10 शरेण न(D6 °णान-; D10 °णावृ)तपर्वणा; D4 संक्रुद्धस्ततयस्तथा (sic). — After 10, M2.4 read 8.

11 For the sequence in Dn3, cf. v. l. 10. —^{a}) D4 बलिं रंगे (for रणे भीमो). —^{b}) D3 corrupt. Dn1 जघ्ने (for जैत्रं). B5 *नि-; G2.3 भूमि- (for भूरि-). Ś1 K1.3–5 Dn हरिं; K2 हरं; T2 दृढं; T3.4 G3 रथं; G2 रथी (for रविम्). D5 जैत्रं भूरि****; D6 कर्णं कुंडाशिनं दृढं. —^{c}) D4 corrupt. D5 त्रीनाच्छिनत्रिभी राजन्. — D2 om. 11^{d}–14^{c}.

12 D2 om. 12 (cf. v. l. 11). —^{a}) K4.5 D3 न्यपतद् (sic); D4 अपतन्; T4 स्म पतन्. — After 12^{b}, K4 reads for the first time, repeating it in its proper place, 13^{a}, followed by a repetition of 12^{b}. —^{c}) T3 तपांते (for वसन्ते). K4 B5 Dn2.n3 D3.4.8 -सबला. —^{d}) K4.5 D3.5.10 निकृंता; D4 पुष्पिता (for निकृत्ता).

13 K4 reads 13^{a} for the first time after 12^{b}, followed by a repetition of 12^{b}. D2 om. 13 (cf. v. l. 11). —^{a}) D3.7.10.11 भल्लेन; S (except T1.2) क्रुद्धस्तु (for तीक्ष्णेन). —^{b}) D3 क्षंतकेन; D5 भल्लेन च; D10.11 तीक्ष्णेन च (for नाराचेन). K4.5 B5 Dn D6.7–10 T3 G1.3 M1 परंतप; D1 तवात्मजं (for परंतपः). — After 13^{b}, D10 repeats 8^{b}. —^{c}) Dn D7 श्रुतावर्तं समाहत्य; D1 दुर्विमोचं समा°. —^{d}) B1 प्रेरयामास (for प्रेष°).

14 D2 om. 14^{abc} (cf. v. l. 11). —^{a}) D3 चापतद् (for प्रा°). —^{b}) D10 om.; M3 वर (for वरः). —^{c}) T4 गिरौ (for गिरेस्). Dn च (for तु). Ś1 K1–3 कूलजो; Dn1 D9 कुटजो; T3 lacuna; T4 ककुभो

C. 9. 1418
B. 9. 26. 18
K. 9. 25. 16

दुष्प्रधर्षं ततश्चैव सुजातं च सुतौ तव ।
एकैकं न्यवधीत्संख्ये द्वाभ्यां द्वाभ्यां चमूमुखे ।
तौ शिलीमुखविद्धाङ्गौ पेततू रथसत्तमौ ॥ १५
ततो यतन्तमपरमभिवीक्ष्य सुतं तव ।
भल्लेन युधि विव्याध भीमो दुर्विषहं रणे ।
स पपात हतो वाहात्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ १६
दृष्ट्वा तु निहतान्भ्रातॄन्बहूनेकेन संयुगे ।
अमर्षवशमापन्नः श्रुतर्वा भीममभ्ययात् ॥ १७
विक्षिपन्सुमहच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
विसृजन्सायकांश्चैव विषाग्निप्रतिमान्बहून् ॥ १८
स तु राजन्धनुश्छित्त्वा पाण्डवस्य महामृधे ।
अथैनं छिन्नधन्वानं विंशत्या समवाकिरत् ॥ १९
ततोऽन्यद्धनुरादाय भीमसेनो महारथः ।
अवाकिरत्तव सुतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २०
महदासीत्तयोर्युद्धं चित्ररूपं भयानकम् ।
यादृशं समरे पूर्वं जम्भवासवयोरभूत् ॥ २१
तयोस्तत्र शरैर्मुक्तैर्यमदण्डनिभैः शुभैः ।
समाच्छन्ना धरा सर्वा खं च सर्वा दिशस्तथा ॥ २२

(for कूटजो). T वृक्षो (for भग्नो). K4.5 गिरेस्तु कूटजा भग्ना; G गिरेः (G3 °रौ) ककुद(G2 ककुदि-; G3 कुमुद)जो वृक्षो; M गिरेः कूटान्महान्भग्नो. —^{d}) D4.5 T4 [ए]व (for [इ]व). K4.5 D2 पादपाः; D1 पात्रक; T1.3 G पातितः (for पादपः).

15 ^{a}) Dn D2.7 दुष्प्रधर्षस्. K2 तव सुतं (for ततश्चैव). —^{b}) D6 corrupt. K4.5 सुभ्रांतं; Dn D2.7.10 सुजातश् (for °तं). Ś1 K D1.3.6.10.11 G2 सुतं; Dn सुतस्; D2 सुतैस् (for सुतौ). D4 सुजातस्तु सुतस्ततः. — Ś1 K1.2 om. (hapl.) 15^{c}–16^{b}. —^{c}) K3 D1.3.4.6.10.11 न्य(D3 सु-; D4 व्य)हनत्; D7 त्ववधीत; T1–3 G1 ह्यव°; T4 G2 अव°; G3 सोव° (for न्यव°). T4 G2.3 संखे. M2–4 एतावपि वधीत्संखे. —^{d}) K5 om. (hapl.) one द्वाभ्यां. B2 M शिलीमुखैः; D8 चमूमुखं; T G महाबलः (for चमूमुखे). —^{e}) K4 शिलामुख-; D8 शिरो° (for शिली°). T1.2.4 G3 M -नु(M -तु)न्नांगौ; T3 G2 -भिन्नांगौ. —^{f}) K4.5 नरसत्तमौ; Dn D1 T1.4 G1.2 रथि° (for रथ°). M3 युगपत्पेततू रथात्.

16 Ś1 K1.2 om. 16^{ab} (cf. v. l. 15). D1 om. 16. —^{a}) D4 corrupt. B D5.8.9 पतंतम्; D3 जपंतं; T4 [ऽ]भियांतम्; G2 यांतं तम् (for यतन्तम्). K4 D7 अपरे; K5 D3.4.10.11 समरे (for अपरम्). —^{b}) Dn1 D8 अभीवी(D8 °वे)क्ष्य. Dn D3 सुत(D3 °ता)स्तव; T4 परंतपः (for सुतं तव). —^{c}) Ś1 K1.2 युधि संजघ्ने; K3 B2 D3.10.11 पातयामास; K4.5 D6 पोथयामास; B4.5 प्रविव्याध (submetric); D8 प्रविविव्याध (for युधि वि°). —^{d}) K3 corrupt. T2.3 भूमौ (for भीमो). D2 दुर्विषमं; D6 भीमबलं; D8 दुर्विसहं (for °षहं). —^{e}) K3.4 ततो वाहात्; B2 D4 T G रणे राजन्; D5 रथोपस्थात्; M रथाद्राजन् (for हतो वाहात्). —^{f}) G1.2 मिषतां (for पश्यतां).

17 ^{a}) D1 च; D8 ते; T4 त्रि-; M3 om. (for तु). D5 निहितान्. —^{b}) T4 एकोपि (for एकेन). —^{c}) D2.7 तव पुत्रो (D7 अथ क्रुद्धो) महाराज. —^{d}) K3.4 Dn D1.5.7 (orig.) M3 श्रुतवान्; D1.7 (marg.) T3 G2 सुपर्वा (T3 °र्वो) (for श्रुतर्वा). D5 अभ्यगात्.

18 D1 om. 18^{ab}. —^{a}) B1.3–5 D5.8.9 विक्षिप्य (for °पन्). D3 T1.2 तु (for सु-). —^{b}) K2 कांतस्वर- (for कार्त°). —^{c}) D4 व्यसृजत्.

19 ^{a}) D6 च (for तु). —^{c}) D4 दृष्ट्वा तं (for अथैनं). —^{d}) D4 शतेन; D5 विंशता (for °त्या).

20 Dn1.n2 om. (hapl.) 20; Dn3 reads the same on marg. —^{a}) T3 G अथ; T4 तथा (for ततो). Dn3 [ऽ]न्य- (for ऽन्यद्). —^{b}) K2 महारथं; B3 D1–7.10.11 S (except T1.2) महाबलः (for °रथः). —^{c}) D7 अथाकिरत्.

21 ^{a}) D4 तदासीत्तु (for महदासीत्). K4 M3.4 ततो; M3 तदा (for तयोर्). —^{b}) K3 भयावहं. — D1 om. 21^{cd}. —^{c}) M3 यादृशो (for °शं). D4 संयुगे; T3 समरं. K2 पूर्णं (for पूर्वं). G यादृशः समरः पूर्वं. —^{d}) K2 D2.5.7 इव; K3 D10.11 युधि; K4.5 D4 विभो; B1.3–5 Dn D3.8 M2–4 प्रभो; B2 मृधे; D6 विभु (for अभूत्).

22 ^{a}) M3 ययोस् (for तयोस्). D4 यत्र; T2 तु स (sic) (for तत्र). Dn3 D3.10.11 शितैर् (for शरैर्). D4 युक्तैर् (for मुक्तैर्). —^{b}) D3 -दंष्ट्र- (for -दण्ड-). K1.5 B2–5 Dn D2.7 T1.2 M2–4 शितैः; B1 D3.8–11 M1 शरैः; D4.5 सितैः; T3.4 G मृधे (for शुभैः).

ततः श्रुतर्वा संक्रुद्धो धनुरायम्य सायकैः ।
भीमसेनं रणे राजन्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ २३
सोऽतिविद्धो महाराज तव पुत्रेण धन्विना ।
भीमः संचुक्षुभे क्रुद्धः पर्वणीव महोदधिः ॥ २४
ततो भीमो रुषाविष्टः पुत्रस्य तव मारिष ।
सारथिं चतुरश्चाश्वान्बाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ २५
विरथं तं समालक्ष्य विशिखैर्लोमवाहिभिः ।
अवाकिरदमेयात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २६
श्रुतर्वा विरथो राजन्नाददे खड्गचर्मणी ।
अथास्याददतः खड्गं शतचन्द्रं च भानुमत् ।
क्षुरप्रेण शिरः कायात्पातयामास पाण्डवः ॥ २७
छिन्नोत्तमाङ्गस्य ततः क्षुरप्रेण महात्मनः ।
पपात कायः स रथाद्वसुधामनुनादयन् ॥ २८
तस्मिन्निपतिते वीरे तावका भयमोहिताः ।
अभ्यद्रवन्त संग्रामे भीमसेनं युयुत्सवः ॥ २९
तानापतत एवाशु हतशेषाद्बलार्णवात् ।
दंशितः प्रतिजग्राह भीमसेनः प्रतापवान् ।
ते तु तं वै समासाद्य परिवव्रुः समन्ततः ॥ ३० C. 9. 1435 B. 9. 26. 35 K. 9. 25. 33

— ^{c}) D_3 M_3 समाच्छिन्ना. $D_{2.5.7}$ दिशः (for धरा). $D_{2.7}$ सर्वाः. D_9 समाच्छिन्नां धरां सर्वां; T_3 अथैनं छिन्नधन्वानं. — ^{d}) D_2 च वै त्रि-; $D_{10.11}$ दिशो वै (for च सर्वा). D_3 दिशश्च विदिशस्तथा; D_4 S (except $T_{1.2}$) न प्र(D_4 प्रा)ज्ञायत किंचन (D_4 संयुगे). — For 22^{bcd}, D_1 subst.:

152*　　अवच्छन्ना धराभवत् ।

23 ^{a}) $D_{1.7}$ (marg.) T_3 G_2 सुपर्वा; $D_{5.7}$ (orig.) श्रुतायुः (for श्रुतर्वा). K_3 श्रुतवांस्तु ततः क्रुद्धो. — ^{b}) $K_{2.4}$ B D (except $D_{1.4}$) आदाय; K_3 गम्य च (for आयम्य). B_4 D_{10} शायकैः; M_1 [illegible]कैः (for सायकैः). [illegible]) M_3 रथे (for रणे). D_4 $T_{3.4}$ $G_{2.3}$ M तूर्णं (for राजन्). [illegible] ^{d}) $Ś_1$ $K_{1.3}$ B D_1 चार्दयन्.

24 [illegible]) Dn_1 स नु; Dn_{2}. n_3 स्मृति- (for सोऽति-). ^{b}) D_4 पुत्रेण तव (by transp.). — ^{c}) K_4 प्रचुक्षुभे; Dn_{2}. n_3 स चु°; G_2 संक्षुभितः (for संचुक्षुभे). $B_{1.4.5}$ $D_{8.9}$ क्षुब्धः (for क्रुद्धः).

25 ^{a}) D_4 भीमसेनो (for ततो भीमो). D_3 ततोतिमानुषो विष्टः. — ^{b}) D_4 S (except $T_{1.2}$) तव पुत्रस्य (by transp.); D_3 सुतस्य तव. $D_{2.5.7}$ पश्यतः; D_4 $T_{1.2}$ भारत (for मारिष). — ^{c}) $T_{1.2}$ [ऽ]श्वांश्च (by transp.); $T_{3.4}$ G [ऽ]प्यश्वान्; M वाहान्. $K_{4.5}$ सारथिं चतुरश्वांश्च. — ^{d}) $K_{2.3}$ B_5 $D_{6.7.10.11}$ $T_{1.2}$ शरैर् (for बाणैर्). D_1 यमालयं.

26 D_1 om. 26. — ^{a}) K_5 तमालक्ष्य; T_2 G समालोक्य (for °लक्ष्य). — ^{b}) K_5 Dn_2 $D_{5.10}$ विशिखैर्; D_3 °तैर् (for °खैर्). D_3 -वाजिभिः; T_{1-3} G -वापिभिः (for -वाहिभिः). — ^{c}) D_9 अपाकिरद्. — ^{d}) D_2 (marg.; orig. as in text) पीडयन् (for दर्शयन्).

27 ^{a}) Dn_3 $D_{5.7}$ श्रुतवान्; D_1 T_3 G_2 सु(T_3 स)-पर्वा; $D_{3.4}$ सुतर्वा (for श्रु°). — ^{b}) D_9 जग्राह (for आददे). $D_{1.4}$ षड्ग-. M_3 -चर्मणी. — ^{c}) D_4 T_4 G_1 M तस्याथ; T_1 तस्य च (for अथास्य). D_4 षड्गं. T_2 अथादत्त ततः खड्गं; T_3 तस्मादादधतः खड्गं; G_2 विव्याधाथ ततः खड्गं; G_3 तस्याददन्नथादौ तं (sic). — ^{d}) D_3 om. च. G_2 चर्म वै चंद्रभानुमत्. — ^{f}) D_8 अपाहरत पांडवः.

28 D_1 om. 28. D_3 om. 28–29. — ^{a}) K_{1-3} भिन्नोत्तमांगस्य. $Ś_1$ $K_{1.3}$ तदा; M_1 पुनः (for ततः). $T_{3.4}$ G M_{2-4} क्षुरप्रेण हते (T_4 हते; G_3 मृते) तस्य. — ^{b}) $T_{3.4}$ G उ(G त्तु)त्तमांगे (for क्षुरप्रेण). $Ś_1$ $K_{1.2.4}$ Dn_1 $D_{5.10.11}$ G महात्मना; D_4 °रथः (for °त्मनः). — ^{c}) Dn_{1}. n_2 $D_{2.4}$ T_2 सु-; D_7 T_3 G_3 M स्व- (for स). — ^{d}) K_1 अनुनादयत्; D_4 °दयः (for °दयन्).

29 D_3 om. 29 (cf. v. l. 28). T_4 om. (hapl.) 29^{a}–30^{d}. — ^{b}) D_9 तत्काम- (for तावका). G_3 -मोहितान्. — K_3 om. 29^{cd}. — ^{c}) Dn_1 अभ्यद्रवत; D_2 अभिद्रवंत; D_4 अभ्यधावंत (for °द्रवन्त). M अभ्यद्रवन्सुसंक्रुद्धा. — ^{d}) $D_{1.8}$ भीमसेने; D_{10} $M_{1.3}$ °सेन- (for °सेनं). T_{1-3} G_1 युयुत्सया; M जि($M_{1.3}$ -जि)घांसया (for युयुत्सवः)

30 T_4 om. 30^{abcd} (cf. v. l. 29). $K_{4.6}$ D_4 om. 30. D_8 repeats 30^{ab} after 30. — ^{a}) M आद्रवत (for आपतत). D_{10} एवाह; T_3 $G_{1.2}$ °जौ (for °शु). — ^{b}) D_8 हतशेष-; S °शेषान् (for °षाद्). $T_{1.2}$ बलार्णवान्; T_3 G महाबलान्; M_1 बलादिव; M_{2-4} बलान्वितान् (for °र्णवात्). Dn $D_{2.7}$ हतशेषबलां(D_2 °ळां)स्तु तान्; D_4 °षा महाचमूः. — ^{c}) K_1 T_2 $G_{2.3}$ M

C. 9. 1436
B. 9. 26. 36
K. 9. 25. 34

ततस्तु संवृतो भीमस्तावकैर्निशितैः शरैः ।
पीडयामास तान्सर्वान्सहस्राक्ष इवासुरान् ॥ ३१
ततः पञ्चशतान्हत्वा सवरूथान्महारथान् ।
जघान कुञ्जरानीकं पुनः सप्तशतं युधि ॥ ३२
हत्वा दश सहस्राणि पत्तीनां परमेषुभिः ।
वाजिनां च शतान्यष्टौ पाण्डवः स्म विराजते ॥ ३३
भीमसेनस्तु कौन्तेयो हत्वा युद्धे सुतांस्तव ।
मेने कृतार्थमात्मानं सफलं जन्म च प्रभो ॥ ३४
तं तथा युध्यमानं च विनिघ्नन्तं च तावकान् ।
ईक्षितुं नोत्सहन्ते स्म तव सैन्यानि भारत ॥ ३५
विद्राव्य तु कुरून्सर्वांस्तांश्च हत्वा पदानुगान् ।
दोर्भ्यां शब्दं ततश्चक्रे त्रासयानो महाद्विपान् ॥ ३६
हतभूयिष्ठयोधा तु तव सेना विशां पते ।
किंचिच्छेषा महाराज कृपणा समपद्यत ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

दंसितः; D_3 दंडितः; $D_{4.9-11}$ दंशितान् (for °तः). — ^{e}) D_6 तं तु; $M_{3.4}$ केतुं (for ते तु). $Ś_1$ K_{1-3} transp. तं and वै. — After 30, D_6 repeats 30^{ab}.

31 ^{b}) $Ś_1$ $K_{4.5}$ B_4 $D_{1.3.6.7.10.11}$ $T_{3.4}$ तावकान् (for °कैर्). D_4 T_3 G M निशितेषुभिः (for °तैः शरैः). — ^{d}) B_5 [अं]बरान् (for [अ]सुरान्).

32 ^{a}) $K_{4.5}$ D_1 M पंचा(D_1 M °च)शतं. — D_2 om. 32^{bc}. — ^{b}) D_1 कारुषानां; M क्रुद्धरूपान् (for सवरूथान्). Dn सरथान्सपदानुगान्. — ^{d}) T_4 सप्त शतान्.

33 ^{a}) K_3 $D_{4.10.11}$ शत- (for दश). — ^{b}) T_3 G पत्तीनां निशितैः शरैः; T_4 पदातीनां शितैः शरैः. — ^{c}) M_1 तु (for च). — ^{d}) K_{3-5} B $Dn_1.n_3$ $D_{2.5-9}$ T G स (for स्म). $Ś_1$ K_{1-3} व्य(K_2 वि)राजत. D_4 पांडवो विरराज ह.

34 ^{a}) D_4 च (for तु). — ^{b}) Dn $D_{2.5.7}$ युधि; S (except $T_{1.2}$) राजन् (for युद्धे). — ^{d}) $D_{2.7}$ सफलं; T_4 स तत्र (for सफलं).

35 D_1 om. from 35 up to the end of the adhy. including colophon. — ^{a}) K_2 युधिमानांश् (sic); $D_{8.10}$ युध्यमानः (for °नं). $K_{4.5}$ D_4 तु; B (except B_4) $D_{8.9}$ वै (for च). — ^{b}) M_{2-4} तु (for च). D_8 तिष्ठंतं तावकान्रणे. — K_2 repeats 35^{cd} after 36^b. — ^{c}) T_2 M_3 रक्षितुं (for ई°). D_4 नोद्वीक्षितुं शक्नुवंश्च. — ^{d}) B Dn $D_{2...7.9}$ मारिष (for भारत). $K_{1.5}$ D_6 तव सैन्या ज(K_5 °न्याज्ज)नाधिप; $D_{3.10}$ T G तव सैन्या ($G_{1.3}$ °न्ये) नराधिपाः (D_3 T_3 G_2 °प); D_4 तावका भरतर्षभ; M तव सैन्ये महारथाः.

36 D_1 om. 36 (cf. v. l. 35). — ^{a}) D_8 corrupt. Dn $D_{2.3.5.7.10.11}$ $T_{3.4}$ G_2 च; D_4 स (for तु). T_3 हत्वा (for सर्वांस्). — ^{b}) K_2 कृत्वा (for हत्वा). B_2 महारथान् (for पदानुगान्). — After 36^b, K_2 repeats 35^{cd}. K_2 om. 36^{cd}. — ^{c}) $D_{2.3}$ शब्दस्. D_4 S (except $T_{1.2}$) महच् (for ततश्). — ^{d}) D_2 त्रासयंतो; D_4 त्रासमानो; $T_{1.2}$ भ्रामयानो (for त्रास°). Dn $D_{5.7}$ महारथान्; D_4 हयान्नृपान्; T_3 G M हयद्विपान् (for महा°).

37 D_1 om. 37 (cf. v. l. 35). — ^{a}) D_7 T_1 M_1 -योधास्; M_{2-4} -यौधा (for -योधा). G_2 सा (for तु). D_9 हतभूयिष्ठधातूनां (sic). — ^{b}) M_1 हत- (for तव). D_4 S (except $T_{1.2}$) महारणे (for विशां पते). — ^{c}) $K_{4.5}$ किंचिच्छेषं. — ^{d}) K_1 $D_{10.11}$ कृपणं. M दीना समभवत्कृश.

Colophon om. in D_1. — *Adhy. name:* $Ś_1$ K_{1-3} धार्तराष्ट्रवधः; $K_{4.5}$ धृतराष्ट्रपुत्रवधः; D_6 धार्तराष्ट्रशेषवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B_5 D_{10} S 26; Dn 24; D_4 25 (as in text); Dn (marg.) 27. — *Śloka no.:* K_5 39; Dn_1 38; $Dn_{2.n3}$ 37.

२६

संजय उवाच ।
दुर्योधनो महाराज सुदर्शश्चापि ते सुतः ।
हतशेषौ तदा संख्ये वाजिमध्ये व्यवस्थितौ ॥ १
ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा वाजिमध्ये व्यवस्थितम् ।
उवाच देवकीपुत्रः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ २
शत्रवो हतभूयिष्ठा ज्ञातयः परिपालिताः ।
गृहीत्वा संजयं चासौ निवृत्तः शिनिपुंगवः ॥ ३
परिश्रान्तश्च नकुलः सहदेवश्च भारत ।
योधयित्वा रणे पापान्धार्तराष्ट्रपदानुगान् ॥ ४
सुयोधनमभित्यज्य त्रय एते व्यवस्थिताः ।
कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्चैव महारथः ॥ ५
असौ तिष्ठति पाञ्चाल्यः श्रिया परमया युतः ।
दुर्योधनबलं हत्वा सह सर्वैः प्रभद्रकैः ॥ ६
असौ दुर्योधनः पार्थ वाजिमध्ये व्यवस्थितः ।
छत्रेण ध्रियमाणेन प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः ॥ ७
प्रतिव्यूह्य बलं सर्वं रणमध्ये व्यवस्थितः । C. 3. 1450 B. 9. 27. 8 K. 9. 26. 8

26

1 After the ref., D1 reads 9. 24. 55, followed by 9. 24. 51 and 145*. — ^{b}) B1 D10. 11 M2–4 दुर्दर्शश्; D3 ददर्श; T3. 4 दर्शनश् (for सुदर्शश्). D1 तव पुत्रः सुदर्शनः. — ^{c}) Ś1 K1 T2 हतशेषे; M1 °शेषैर्; M2–4 °शिष्टैस् (for °शेषौ). D1 om.; T2 तथा संख्ये; T3 महाराज; M1 महामात्रैर्; M2–4 सहामात्यैर् (for तदा संख्ये). — Ś1 K1 om. (hapl.) 1^{d}–2^{a}. — ^{d}) D1 पुत्र-; T2 आजि- (for वाजि-).

2 Ś1 K1 om. 2^{a} (cf. v. l. 1). K2. 4. 5 D4 G1. 3 om. (? hapl.) 2^{ab}.

3 Before 3, T3. 4 G ins. श्रीभगवानुवाच. — ^{a}) T1–3 अत्र वो (T3 च) (for शत्रवो). K2 वाहभूयिष्ठा; G1 भरतश्रेष्ठा. — ^{b}) D2. 7 परिपाळिताः; T3 G2 °वारिताः; M विनिपातिताः. — ^{c}) D10 संजयश्. D3 om. from चासौ up to योधयित्वा (in 4^{c}). Dn2. n3 T4 [अ]पि; D4 [ए]व (for [अ]सौ). — ^{d}) D4 प्रयाति (for निवृत्तः). K2 शनिपुंगवः; D8 शिनिपुंगवं. D1 सात्यकिं संनिवर्तते.

4 D3 om. up to योधयित्वा (cf. v. l. 3). — ^{a}) Ś1 K2 परिश्रांतश्; D9 °त्रातश्; M2 °श्रांतं (for °श्रान्तश्). D7 नकुळः; M2 नकुलं. — ^{b}) M2 सहदेवं. Dn मारिष (for भारत). — D1 om. 4^{cd}. — ^{c}) K5 D8 योधान्; B2 शूरान्; B4. 5 D7 पार्थान्; D4 नागान्; D10 M3 पापो (M3 °पं); G2 वाहान्; G3 पार्थं (for पापान्). — ^{d}) Ś1 K1. 4. 5 D6 G2 धार्तराष्ट्रान्; D10 °राष्ट्रः (for °राष्ट्र-). K3 B (except B4) D3. 8. 9. 11 T4 धार्तराष्ट्रान्सहानुगान्.

5 ^{a}) D3. 10. 11 T4 G2. 3 दुर्योधनं; D4. 5. 7 आयोधनम् (for सुयो°). K4. 5 D3 परित्यज्य; Dn1 अभिव्रज्य; T1 परिक्रम्य; T2 अपि त्यज्य; T3. 4 G अतिक्रम्य; M अभिद्रुत्य (for °त्यज्य). — ^{b}) M3 यत्र (for त्रय). Dn1 यत्र; D3 एत्र; M3 ये ते (for एते). K2 व्यवस्थितं. — D3 om. 5^{c}–6^{b}. — ^{d}) D4 M1. 3. 4 [अ]पि (for [ए]व). Ś1 K1–3 महाबलः; G1 °रथैः (for °रथः).

6 D3 om. 6^{ab} (cf. v. l. 5). — ^{a}) D6 T3 G पांचालः. — ^{c}) D2. 7 -बळं. D4 हित्वा. — ^{d}) B2 सह पूर्वैः; D6 सहस्राधैः; T3. 4 G3 तव (T3 °था) सर्वैः (for सह सर्वैः).

7 ^{b}) D4 व्यवास्थिता; D9 °स्थितं. — D1 om. (hapl.) 7^{c}–8^{b}; D11 reads the same on marg. K4 repeats 7^{cd} after the repetition of 8^{ab}. — ^{c}) D9 वृत्रेण; D10 क्षत्रेण (for छत्रेण). D2. 4 ध्रीयमाणेन; D10 धृयमानेन (sic). — ^{d}) K5 Dn D2. 3. 5. 7 T2 प्रेक्ष्यमाणो (D3 °नो); D8. 9 वाजिमध्ये; D10 प्रेक्षमानो (for °माणो). K2 व्यवस्थितः; D10 मु**हुः (for °हुः).

8 D1 om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). K4. 5 repeat 8^{ab} after 10; D11 reads the same on marg. — ^{a}) K4. 5 (both second time) क्षपयित्वा; T3 G2 M2. 4 प्रतिव्यूहन्; M3 ततो व्यूह्य (for प्रतिव्यूह्य). D7 बळं सर्वं; S (except T1. 2) रणे सर्वान् (for बलं सर्वं). — ^{b}) S (except T1. 2) यो(G1 M यौ)ध- (for रण-). B1. 4. 5 D9 व्यवस्थितं. — ^{c}) Ś1 K4. 5 एतं; D10 एवं न (hypermetric); T2 येन (for एनं). D4 शतैर्; T2 सितैर् (for शितैर्).

C. 9. 1450
B. 9. 27. 8
K. 9. 26. 8

एनं हत्वा शितैर्बाणैः कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ ८
गजानीकं हतं दृष्ट्वा त्वां च प्राप्तमरिंदम ।
यावन्न विद्रवन्त्येते तावज्जहि सुयोधनम् ॥ ९
यातु कश्चित्तु पाञ्चाल्यं क्षिप्रमागम्यतामिति ।
परिश्रान्तबलस्तात नैष मुच्येत किल्बिषी ॥ १०
तव हत्वा बलं सर्वं संग्रामे धृतराष्ट्रजः ।
जितान्पाण्डुसुतान्मत्वा रूपं धारयते महत् ॥ ११
निहतं स्वबलं दृष्ट्वा पीडितं चापि पाण्डवैः ।
ध्रुवमेष्यति संग्रामे वधायैवात्मनो नृपः ॥ १२
एवमुक्तः फल्गुनस्तु कृष्णं वचनमब्रवीत् ।
धृतराष्ट्रसुताः सर्वे हता भीमेन मानद ।
यावेतावास्थितौ कृष्ण तावद्य न भविष्यतः ॥ १३
हतो भीष्मो हतो द्रोणः कर्णो वैकर्तनो हतः ।
मद्रराजो हतः शल्यो हतः कृष्ण जयद्रथः ॥ १४
हयाः पञ्चशताः शिष्टाः शकुनेः सौबलस्य च
रथानां तु शते शिष्टे द्वे एव तु जनार्दन ।

Dn1. n2 D2. 5. 7 तं ह(Dn1 हि)त्वा निशितैर्बाणैः. — ^{d}) D4. 8. 9 M3 (also as in text) भविष्यति.

9 D1 om. 9–11. — ^{a}) K2 गजानेवं (for °नीकं). — ^{b}) B (except B2) D2. 3. 5. 6. 8. 9. 11 T1. 2 M3 ऽरिंदमं. — ^{c}) Dn1 विद्रवत्येते; D4 °त्येष; T1. 2 G1 M1 [अ]भ्यतिवर्तेत; T3 ह्यतिवर्तेते; T4 G2 ह्यनिवर्तेत (for विद्रवन्त्येते). — ^{d}) D8 यावद् (for तावज्). B1 D8. 9 याहि (for जहि).

10 D1 om. 10 (cf. v. l. 9). — ^{a}) T3 corrupt. K4. 5 D3 om.; Dn च (for तु). D8 T4 G पांचालं. D2. 5. 7 प्रयातु कश्चित्पांचाल्यः (D2 °ल्यं); M यौधैः क- (M1 कै)श्चित्तु पांचाल्यः. — ^{b}) T3 पांचालो गम्यतामिति. — ^{c}) Dn3 परिश्रांतं. Dn2. n3 -ब(Dn3 व)लं; D2. 7 -बलश्. K4. 5 सूतो; D2. 5. 7 चार्यं (for तात). — ^{d}) Dn1. n2 [ए]तद्; Dn3 D4 T1. 2 G1. 3 M [ए]व (for [ए]ष). B1. 4. 5 Dn युध्येत; D2 युद्धेन (for मुच्येत). K3 कर्हिचित्; K4 Dn T4 G M किल्बिषात्; D2 किल्बिषं. D5. 7 मोक्तव्यो नैव किल्बिषी; T3 न मुच्येत च किल्बिषात्. — After 10, K4. 5 repeat 8^{ab}, followed by the repetition of 7^{cd} in K4.

11 D1 om. 11 (cf. v. l. 9). T3. 4 om. 11^{a}–12^{b}. — ^{a}) K4. 5 क्षपयित्वा; D3. 10. 11 हत्वा तव (by transp.); M2–4 एवं हत्वा. D7 बळं. D4 प्रतिव्यूह्य च स बलं. — ^{b}) D6 om. (hapl.) from संग्रामे up to ध्रुवमेष्यति (in 12^{c}). Ś1 K1. 2 D3 धृतराष्ट्रजैः; D7 G3 °जं. — ^{c}) D8 विजितान् (hypermetric); M8 स्थितान् (for जितान्). — ^{d}) D4 वपुर् (for रूपं). Dn नृपः; D2. 7 G1 M3 महान् (for महत्). — After 11, D4 ins.:

153* यथा दैत्यचमूं हत्वा पुरा शक्रो महाबलः ।

12 T3. 4 om. 12^{ab}; D6 om. up to ध्रुवमेष्यति (for both, cf. v. l. 11). — ^{a}) K2 नियतं; G2 स हतं (for निहतं). K4. 5 B1 D9 M3 सु-; D10 स्वं (for स्व-). D2. 7 -बळं. K4. 5 B D2. 5. 7 मत्वा (for दृष्ट्वा). — ^{b}) M1 पीडितश्. D4 धृतराष्ट्रसुतो बलिः. — ^{d}) D8. 9 वधे (D9 °धं) च (for वधाय). T3 [अ]मतो (for [आ]त्मनो). B1 Dn1 D2. 3. 6. 8 T2. 4 G1. 3 M3 नृप; D9 नृपं.

13 S (except T1. 2) om. 13^{ab}. B4 damaged for 13–17. — ^{a}) Ś1 K1. 3–5 B (B4 damaged) Dn2 D1–11 फाल्गुनः; K2 फल्गुणस्; Dn1. n3 पांडवस्. D2. 5. 7 च (for तु). — ^{c}) D3 धार्तराष्ट्र-. K2 -हताः (for -सुताः). — ^{d}) Dn1 D1. 3. 7. 10. 11 T1. 2 माधव; T3. 4 संयुगे (for मानद). D9 भीमसेनेन मानद. — ^{e}) B2 T1. 2 G1. 3 यौ स्वेतौ; D4 युध्येतौ; M3 यावेतौ (for यावेताव्). Dn उत्थितौ कृष्ण; D4 T1. 2. 4 G1. 3 M द्वाव(T1 अव-; T2 उप-; T4 ध्याव)तिष्ठेतां (for आस्थितौ कृष्ण). D1 यौ चैतौ स्थितौ कृष्ण (submetric); G2 एतौ द्वाववशिष्टौ वै. — K2 repeats 13^{f} after 14^{c}. — ^{f}) T3 corrupt. K4 तावद्य; D4 तौ चापि; D9 तावता (for तावद्य). Dn1 D2. 3 G1 भविष्यति.

14 B4 damaged. Before 14, T3 G2 M ins. अर्जुनः. — ^{a}) D9 शल्यो (for द्रोणः). — ^{b}) Dn1 om. कर्णो. D4 महत् (for हतः). B1 D8. 9 हतो वैकर्तनस्तथा; D1 हतः कर्णो धनुर्धरः; M3 सूतपुत्रश्च संयुगे. — ^{c}) K2 कृष्ण (for शल्यो). — After 14^{c}, K2 repeats 13^{f}. K2 om. 14^{d}.

15 B4 damaged. — ^{a}) D5 हताः (for हयाः). D1 M पंचशतं. — ^{b}) Dn शकुनिः (for °नेः). D2. 7 सौबळस्य. K4. 5 D4 ह (for च). — ^{c}) K4. 5 B1. 3 Dn D6. 8. 9 T1. 2. 4 M च; D2 त्रि- (for तु). B5 गते (for शते). D4 शतानि स्यंदमानां हि. — ^{d}) D3 ह्येव (for एव). — ^{e}) D2. 8 T2. 3 दंतीनां. Dn2. n3 D4. 5. 7 तु (for च). T4 दंतिनां चैव साहस्रं. — ^{f}) D3 त्रिसहस्राः; D4 T3. 4 G2 M त्रिसा(T4 °स)हस्राः; T1. 2 G1

दन्तिनां च शतं साग्रं त्रिसाहस्राः पदातयः ॥ १५
अश्वत्थामा कृपश्चैव त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ।
उलूकः शकुनिश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ १६
एतद्बलमभूच्छेषं धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
मोक्षो न नूनं कालाद्धि विद्यते भुवि कस्यचित् ॥ १७
तथा विनिहते सैन्ये पश्य दुर्योधनं स्थितम् ।
अद्याह्ना हि महाराजो हतामित्रो भविष्यति ॥ १८
न हि मे मोक्ष्यते कश्चित्परेषामिति चिन्तये ।
ये त्वद्य समरं कृष्ण न हास्यन्ति रणोत्कटाः ।
तान्वै सर्वान्हनिष्यामि यद्यपि स्युरमानुषाः ॥ १९
अद्य युद्धे सुसंक्रुद्धो दीर्घं राज्ञः प्रजागरम् ।
अपनेष्यामि गान्धारं पातयित्वा शितैः शरैः ॥ २०
निकृत्या वै दुराचारो यानि रत्नानि सौबलः ।
सभायामहरद्द्यूते पुनस्तान्याहराम्यहम् ॥ २१
अद्य ता अपि वेत्स्यन्ति सर्वा नागपुरस्त्रियः ।
श्रुत्वा पतींश्च पुत्रांश्च पाण्डवैर्निहतान्युधि ॥ २२
समाप्तमद्य वै कर्म सर्वं कृष्ण भविष्यति ।
अद्य दुर्योधनो दीप्तां श्रियं प्राणांश्च त्यक्ष्यति ॥ २३ C. 9. 1467 B. 9. 27. 25 K. 9. 26. 22

त्रिसाहस्रं (for °स्राः). D4 T G1. 2 M च पत्तयः (for पदातयः). D1 सहस्रं च पदातिनां; G3 द्विसाहस्रं च वतंय.

16 B4 damaged. K4. 5 om. (hapl.) 16[bc]. —b) T3 तदा (for तथा). —c) D7 उळूकः. —d) K3 तु (for च). B5 शात्वतः.

17 B4 damaged. —a) D2. 7 बळम्. K2 M3 शिष्टं (for शेषं). —b) Ś1 K1–3 मानद (for माधव). — D1 om. 17c–18b. —c) M1 transp. न and नूनं. D4 कालो; D7 काळाद्. Dn1 वै; D3. 10. 11 तु (for हि). G3 मोक्षो नूनं कालसिद्धो. —d) B2 भुवि विद्यति कस्यचित्.

18 D1 om. 18[ab] (cf. v. l. 17). —a) B2 हि; Dn1. n2 D2. 3. 5. 7 [अ]पि (for वि-). D7 निहिते; T2 -निहतः (for °ते). Ś1 K1–3 शल्ये (for सैन्ये). D4 भुक्त्वा हि पृथिवीमेकां. —b) T G हतं; M1 स्थितः (for स्थितम्). —c) K4. 5 B (except B4) D8. 9 [अ]हनि; Dn D2. 5. 7 [अ]ह्ना वै; D3 [अ]ह्नि हि; G2 भ्राता; G3 [अ]हं हि (for [अ]ह्ना हि). D1 धर्मपुत्रो; D2 महाराज.

19 D1 om. 19[ab]. —a) Dn1 वि-; D4 [अ]सौ (for मे). D3. 8. 9 किंचित् (for कश्चित्). Dn2. n3 न हि व्यमोक्ष्यते कश्चित् (sic). —b) D3. 10. 11 इह (for इति). K4. 5 T3 G3 चिंतय; D4 मे मतिः; D8. 9 चिंतयन्; T1. 2 निश्चयः (for चिन्तये). —c) T1. 2 समरे. Dn1. n3 कृत्वा (for कृष्ण). —d) D2 corrupt. D4 सहिष्यंति; T3. 4 G1. 3 नो (G1 न) हास्यंते (G3 °ति); G2 मे दास्यंति (for न हास्यन्ति). B1. 3. 5 D1 बलोत्कटाः; D3. 6. 10. 11 T3. 4 G मदो°; M3 रणोन्मटाः (for °त्कटाः). —e) M1 सर्वाश्रि- (for वै सर्वान्). —f) B4 Dn2. n3 D2. 3. 5. 7. 11 न (for अ-). D4 अद्यापि सुरमानुषं (sic).

20 D1 om. 20–22. B4 damaged. —a) D4 तु गोविंद; D7 स संक्रुद्धो; D8 सुसंक्रुद्धे; D9 °रब्धे; S समुत्क्रुद्धं (T2 G2 °द्धो) (for सुसंक्रुद्धो). K4. 5 अद्य युद्धेषु संक्रुद्धो. —b) D9 धर्म- (for दीर्घं). K3 राज्य-; K4 रात्र- (for राज्ञः). —c) D3 अपि (for अप-). Ś1 K (except K3) Dn D4–7 T3 गांधारिं; M3 गंधारं (for गान्धारं). —d) D10. 11 घातयित्वा (for पात°). K2 T3 शरैः शि(K2 श)तैः (by transp.); D3. 5. 7 शि(D5. 7 सि)तैः शि(D5 श)रैः. D9 पायित्वा निशितैः शरैः (sic).

21 D1 om. 21 (cf. v. l. 20). —a) D4 च (for वै). —b) D2. 7 सौबळः. —c) Dn1 T2 G2 M3 आहरद्; M4 अहरन् (for °रद्). T3 बुद्ध्या; T4 G1. 2 युद्धे (for द्यूते). —d) D5 T4 M2–4 तान् (for तानि). K4. 5 पुनस्तेभ्यो हराम्यहं; D7 वार्यमाणोऽपि माधव.

22 D1 om. 22 (cf. v. l. 20). Dn om. (hapl.) 22–25. B4 damaged. —a) K4. 5 तान् (for ता). B (B4 damaged) D9 M1. 2. 4 रोत्स्यंति (for वेत्स्यन्ति). D2. 5. 7 अद्य ज्ञास्यंति परमं; D4 अद्य ता विलपिष्यंति; T3. 4 G अपि (G2 °द्य) वेत्स्यंति मच्छक्तिं. —b) D2. 5. 7 दुःखं; D3 सर्व- (for सर्वा). B1. 2 D6. 10. 11 T1 G1 नागपुरे (for °पुर-). —c) D4 श्रुत्वा पितॄंश्च भ्रातॄंश्च. —d) K5 D8 निहितान्. D2. 5. 7 रणे (for युधि).

23 Dn om. 23 (cf. v. l. 22). B5 T3 om. 23[ab]. —a) D2 वै तत्तु; D6. 7 मे कर्म; T1. 2 G M वै कृष्ण; T4 वार्ष्णेय (for वै कर्म). K4. 5 समं ममाद्य वै कर्म; D3 समासाद्य यत्कर्म (submetric). —b) T1. 2 G2 सर्वं कर्म; T4 G1. 3 M कर्म सर्वं (for सर्वं कृष्ण). —c) D8 अथ (for अद्य). —d) D9 प्रिय- (for श्रियं).

C. 9. 1467
B. 9. 27. 25
K. 9. 26. 24

नापयाति भयात्कृष्ण संग्रामाद्यदि चेन्मम ।
निहतं विद्धि वार्ष्णेय धार्तराष्ट्रं सुबालिशम् ॥ २४
मम ह्येतदशक्तं वै वाजिवृन्दमरिंदम ।
सोढुं ज्यातलनिर्घोषं याहि यावन्निहन्म्यहम् ॥ २५
एवमुक्तस्तु दाशार्हः पाण्डवेन यशस्विना ।
अचोदयद्धयान्राजन्दुर्योधनबलं प्रति ॥ २६
तदनीकमभिप्रेक्ष्य त्रयः सज्जा महारथाः ।
भीमसेनोऽर्जुनश्चैव सहदेवश्च मारिष ।
प्रययुः सिंहनादेन दुर्योधनजिघांसया ॥ २७
तान्प्रेक्ष्य सहितान्सर्वाञ्जवेनोद्यतकार्मुकान् ।
सौबलोऽभ्यद्रवद्युद्धे पाण्डवानाततायिनः ॥ २८
सुदर्शनस्तव सुतो भीमसेनं समभ्ययात् ।
सुशर्मा शकुनिश्चैव युयुधाते किरीटिना
सहदेवं तव सुतो हयपृष्ठगतोऽभ्ययात् ॥ २९
ततो ह्ययत्नतः क्षिप्रं तव पुत्रो जनाधिप ।
प्रासेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्भृशम् ॥ ३०
सोपाविशद्रथोपस्थे तव पुत्रेण ताडितः ।
रुधिराप्लुतसर्वाङ्ग आशीविष इव श्वसन् ॥ ३१
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां सहदेवो विशां पते
दुर्योधनं शरैस्तीक्ष्णैः संक्रुद्धः समवाकिरत् ॥ ३२

$D_{2.5.7}$ प्र- (for च). $D_{1.3.10.11}$ मोक्ष्यति ; $D_{2.4.5.7}$ -हा(D_4 हा)स्यति (for त्यक्ष्यति). $T_{1.2}$ श्रियं प्राणानपि त्यजेत् ; $T_{3.4}$ G M श्रियं राज्यं च हास्यति.

24 Dn om. 24 (cf. v. l. 22). D_1 om. 24. B_4 damaged for 24–25. —[a]) D_2 नोपयाति. $K_{4.5}$ यदा (for भयात्). —[b]) D_4 corrupt. $K_{4.5}$ B (B_4 damaged) $D_{8.9}$ अद्य ; $T_{3.4}$ G इति (for यदि). Ś1 $K_{1.2}$ तन् (for चेन्). —[c]) $K_{2.3}$ निहितं ; K_5 निवृत्तं (for निहतं). $D_{2.5.7}$ निहनिष्यामि वार्ष्णेय. —[d]) $T_{1.2}$ तु (for सु-). $D_{2.7}$ -बाळिशं ; D_3 -बालिनं (for °शम्).

25 Dn om. 25 (cf. v. l. 22). B_4 damaged. —[a]) D_8 चैतद् ; $D_{9.10}$ त्वेतद् ; M [अ]द्य तद् (for ह्येतद्). D_{11} अशक्यं वै ; T_{1-3} G_2 अप(T_3 हि प)-र्याप्तं (for अशक्तं वै). T_4 $G_{1.3}$ न ह्येतदपि पर्याप्तं. —[b]) K_2 corrupt. $D_{2.5.7}$ अश्व- (for वाजि-). —[c]) D_7 T_2 ज्यातळ-. T_2 M_1 -निर्घोषान्. T_3 G_2 सोस्तु ज्यातल-निर्घोषो. —[d]) D_2 पाहि ; $T_{1.3.4}$ G_2 M_4 यावद् (for याहि). $K_{4.5}$ D_4 याहि ; T_1 एनं ; $T_{3.4}$ G_2 एतान् ; M एतं (for यावन्). G_3 अरीन् (for अहम्). G_1 वासुदेव निहन्म्यरीन्.

26 Before 26, S (except $T_{1.2}$) ins. संजयः. —[a]) M_3 स एवम् (hypermetric) (for एवम्). —[b]) D_1 विजयेन (for पाण्डवेन). B (except B_2) Dn $D_{2.5.7.9}$ मनस्विना ; $T_{3.4}$ G_3 M महात्मना (for यशस्विना). —[c]) Dn_2. n_3 $D_{1.2.7}$ अनोदयत् (for अचो°). M_2 रथं (for हयान्). —[d]) Ś1 K_1 -वधं ; $D_{2.7}$ -बळं ; M -रथं (for -बलं). D_9 दुर्योधनजिघांसया (= 27[f]).

27 D_1 om. 27[ab]. —[a]) K_4 तदानीकम्. D_9 अभि-प्रेत्य. —[b]) M_3 यत्र (for त्रयः). Dn_1 सज्ज- ; Dn_4 सर्व- ; $M_{3.4}$ सर्वे (for सज्जा). —[f]) D_1 S (except $T_{1.2}$) -वधेप्सया ($T_{3.4}$ °वः).

28 [a]) D_1 [आ]पततः (for सहितान्). S तान्स(M_2 तत्स)मीक्ष्य ततः सर्वान्. —[b]) D_3 जघनोद्यत- ; $M_{2.3}$ बलेनो° (for जवेनो°). Ś1 $K_{1.2}$ B (except B_2) $D_{2.4.5.7-9}$ -कार्मुकः (K_2 D_4 °काः) ; G_3 -कार्मुकं (for -कार्मुकान्). —[c]) $D_{2.7}$ सौबळो. T_3 [ऽ]प्यद्रवद् (for ऽभ्य°).

29 [a]) D_9 सुदर्शनं. —[b]) T_2 समभ्यधात्. —[d]) K_4 युयुत्सुते ; K_5 °ध्यंते (for °धाते). M_1 युयुधान-किरीटिनौ. —[f]) D_{10} -पृष्ठ्य-. D_5 भयात् (for ऽभ्ययात्).

30 B_4 damaged for 30[ab]. —[a]) K_3 B (B_4 damaged) $D_{3.8-11}$ हि यत्नतः ; Dn $T_{1.3.4}$ $G_{1.3}$ M [ऽ]स्य यत्न(M_1 °त)तः ; D_2 [ऽ]स्य पृष्ठतः ; D_4 प्रयततः ; $D_{5.7}$ [ऽ]श्वपृष्ठगः ; D_6 [ऽ]भ्ययात्स तु ; T_2 [ऽ]भ्यापततः (for ह्ययत्नतः). D_1 ततो दुर्योधनो राजा. —[b]) Ś1 $K_{1.2}$ नराधिपः ; $D_{3.4.7.10}$ T_1 जनाधिपः. —[c]) $K_{4.5}$ M_{2-4} सहदेवं च (M_{2-4} °वं तु ; M_3 [also] °वस्तु) प्रासे(K_5 °शे)न ; B (except B_2) $D_{2.5.8}$ M_1 सहदेवस्य प्रासे(B_1 °शे)न ; D_9 सहदेवं तस्य प्रासेन (sic) ; $T_{1.2}$ सहदेवस्य शिरसि. —[d]) $T_{1.2}$ प्रासेन (for शिरसि). D_8 $M_{3.4}$ प्रा(D_3 प्र)हनद् ; T_1 प्रहरद् (for प्रा°). $T_{3.4}$ $G_{2.3}$ तदा (for भृशम्).

31 [b]) M_1 पीडितः (for ता°). —[c]) B_2 रुधिरोक्षित- ; B_3 $D_{8.9}$ रुधिरप्लु(B_3 °रोद्भु)त-. —[d]) K_2 $D_{5.9}$ आसीविष.

32 [a]) M_3 प्रतिलब्धस्. —[d]) D_4 संक्रुद्धैः ; T_3 om.

पार्थोऽपि युधि विक्रम्य कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
शूराणामश्वपृष्ठेभ्यः शिरांसि निचकर्त ह ॥ ३३
तदनीकं तदा पार्थो व्यधमद्बहुभिः शरैः ।
पातयित्वा हयान्सर्वांस्त्रिगर्तानां रथान्ययौ ॥ ३४
ततस्ते सहिता भूत्वा त्रिगर्तानां महारथाः ।
अर्जुनं वासुदेवं च शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३५
सत्यकर्माणमाक्षिप्य क्षुरप्रेण महायशाः ।
ततोऽस्य स्यन्दनस्येषां चिच्छिदे पाण्डुनन्दनः ॥ ३६

शिलाशितेन च विभो क्षुरप्रेण महायशाः ।
शिरश्चिच्छेद प्रहसंस्तप्तकुण्डलभूषणम् ॥ ३७
सत्येषुमथ चादत्त योधानां मिषतां ततः ।
यथा सिंहो वने राजन्मृगं परिबुभुक्षितः ॥ ३८
तं निहत्य ततः पार्थः सुशर्माणं त्रिभिः शरैः ।
विद्ध्वा तानहनत्सर्वान्रथान्रुक्मविभूषितान् ॥ ३९
ततस्तु प्रत्वरन्पार्थो दीर्घकालं सुसंभृतम् ।
मुञ्चन्क्रोधविषं तीक्ष्णं प्रस्थलाधिपतिं प्रति ॥ ४० C. 9. 1485 B. 9. 27. 43 K. 9. 26. 41

(for संक्रुद्धः). K5 D2.5 समवाकिरन्; B4.5 T3 °ताडयत्; T4 G °वारयत् (for °वाकिरत्).

33 ^{a}) D1 M3 हि (for ऽपि). D3 विक्राम्य. — ^{b}) M1 युधिष्ठिरः (for धनंजयः). — ^{d}) K4.5 प्र-; D1 G1 च; T3.4 G2.3 वि- (for नि-). D4 च (for ह).

34 ^{a}) T3 तदानीकं. D2 यदा (for तदा). — ^{b}) B1.4.5 D4.8.9 S (except T1.2) निशितैः (for बहुभिः). D3 om. शरैः. — After 34^{b}, D3 reads from हारथाः (in 35^{b}) up to शर (in 35^{d}) for the first time, repeating the same in its proper place. T3.4 om. 34^{c}–36^{b}. — ^{c}) Dn2 यातयित्वा; M निहत्य तु (for पातयित्वा). B4 G1.3 M रथान्; Dn नृपान् (for हयान्). — ^{d}) D2 महारथान् (for रथान्ययौ). D4 त्रिगर्ताननु आययौ.

35 For the repetition in D3, cf. v. l. 34. T3.4 om. 35 (cf. v. l. 34). — ^{a}) T1.2 सर्वे (for भूत्वा). — ^{d}) D3 (first time) शस्त्रै (sic) (for शर-). M1.3 अवाकिरत्. K4.5 शरवर्षेण चाकिरन्.

36 T3.4 om. 36^{ab} (cf. v. l. 34). K4 om. 36^{ab}. — ^{a}) D4.7 (marg.; orig. as in text) स सुशर्माणम्; D9 सत्यवर्माणम् (for °कर्माणम्). Dn आहत्य (for आक्षिप्य). — ^{b}) D1 महारथः (for °यशाः). — Ś1 K1–3 B1 D1.8 om. (hapl.) 36^{c}–37^{b}. K5 om. 36^{c}–38^{b}. K4 reads 36^{cd} after 38^{b}. — ^{c}) D3 corrupt. K4 [ऽ]यं; T3 G2 [ऽ]थ (for ऽस्य). T3 स्यंदनं ज्येष्ठं; G2 °नान्येषां (for °नस्येषां). D4 तथा स्यंदनमप्येषां. — ^{d}) Dn D4.9.10 T3.4 G3 चिच्छेद (D4 T3 °दे); G2 बिभिदे (for चिच्छिदे).

37 Ś1 K1–3 B1 D1.8 om. 37^{ab}; K5 om. 37 (for both, cf. v. l. 36). K4 om. (hapl.) 37^{ab}. — ^{a}) D7 शिळाशितेन. D5.7 च प्रभो; M भल्लेन (for च विभो). — ^{b}) M सुतीक्ष्णेन (for क्षुरप्रेण). D4 S महारथः (for °यशाः). — T1.2 read 37^{c}–38^{d} after 44^{b}. — ^{c}) Ś1 K1–3 विहसंस्; Dn2.n3 D3.10.11 T G सहसा; D1.4 समरे (for प्रहसंस्). — ^{d}) D1 रत्न-; M दिव्य- (for तप्त-). D7 -कुंडळ-. Ś1 -भीषणं; K3 D1.2.4.6 S -भूषितं; D10 -भूखणं (for -भूषणम्). — After 37, D1 ins.:

154* हाहाकारस्ततो जातो हते वीरे सुशर्मणि ।
तावकानां बलौघानां राजन्दुर्मन्त्रितात्तव ।

38 For the sequence in T1.2, cf. v. l. 37. K5 om. 38^{ab} (cf. v. l. 36). D1 om. 38–44. — ^{a}) D3.6 corrupt. B4 T1.3 G1.2 सज्जेषुम्; D4 अन्येषाम् (for सत्येषुम्). Ś1 K1.2 अपि (for अथ). — ^{b}) M यौधानां. T3.4 तथा; G2 तदा (for ततः). D4 मिषतां सर्वधन्विनां; T2 स सज्येषुं तथादत्त. — After 38^{b}, K4 reads 36^{cd}. — ^{c}) D2.5.7 मृगं (for वने). — ^{d}) Ś1 K1 T3 भृशं; D2.5.7 वने; G3 मृगीं (for मृगं). G2 प्रति (for परि-). D4 मृगोपरि बुभुक्षितः.

39 D1 om. 39 (cf. v. l. 38). — ^{a}) D2 स; D4 तान्; D6.7 T2 G1.3 सं- (for तं). — ^{b}) K4.5 सुधर्माणं (for सुश°). — ^{c}) D9 तेन; T G च; M तु (for तान्). K4.5 T1.2 G1.3 M न्यहनत्; D2 संन्यहन्; D5 निहतान्; D8.9 अहरत्; T3.4 G2 [अ]भ्यहनत् (for अ°). T3 पश्चाद् (for सर्वान्). Dn विद्ध्वा बाणैः सुनिशितै. — ^{d}) K5 om. रथान्. T4 G2 रत्न-; M1 रुग्म- (for रुक्म-).

40 D1 om. 40 (cf. v. l. 38). — ^{a}) K4 भ्रातरं; B1.3 D8 प्रद्रुवन्; B4.5 प्रहरन्; Dn स त्वरन्; D2 प्राचरन्; D4.9 प्राद्रवन्; D5 प्रात्वरत्; T1.2 G1.3 प्रवरं; T3.4 G2 प्रवरः; M3 प्रहसन् (for प्रत्वरन्). D6 om. from पार्थो up to पूरयित्वा (in 41^{c}). K5 D3.7.10.11 ततः प्रायात्त्वरन्पार्थो; B2 ततः प्राया**न्पार्थो. — ^{b})

C. 9. 1485
B. 9. 27. 43
K. 9. 26. 42

तमर्जुनः पृषत्कानां शतेन भरतर्षभ ।
पूरयित्वा ततो वाहान्न्यहनत्तस्य धन्विनः ॥ ४१
ततः शरं समादाय यमदण्डोपमं शितम् ।
सुशर्माणं समुद्दिश्य चिक्षेपाशु हसन्निव ॥ ४२
स शरः प्रेषितस्तेन क्रोधदीप्तेन धन्विना ।
सुशर्माणं समासाद्य बिभेद हृदयं रणे ॥ ४३
स गतासुर्महाराज पपात धरणीतले ।
नन्दयन्पाण्डवान्सर्वान्व्यथयंश्चापि तावकान् ॥ ४४
सुशर्माणं रणे हत्वा पुत्रानस्य महारथान् ।
सप्त चाष्टौ च त्रिंशच्च सायकैरनयत्क्षयम् ॥ ४५
ततोऽस्य निशितैर्बाणैः सर्वान्हत्वा पदानुगान् ।
अभ्यगाद्भारतीं सेनां हतशेषां महारथः ॥ ४६
भीमस्तु समरे क्रुद्धः पुत्रं तव जनाधिप ।
सुदर्शनमदृश्यन्तं शरैश्चक्रे हसन्निव ॥ ४७
ततोऽस्य प्रहसन्क्रुद्धः शिरः कायादपाहरत् ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन स हतः प्रापतद्भुवि ॥ ४८
तस्मिंस्तु निहते वीरे ततस्तस्य पदानुगाः ।
परिवव्रू रणे भीमं किरन्तो विशिखाञ्शितान् ॥ ४९

D2.7 दीर्घकाळं. K3 B (except B3) D2–4. 8–11 T3 G2 सुसंवृतं; M1 °भृशं (for °भृतम्). —^{c}) D3.4 T4 मुंचत्. K5 D2.5.7 कोप- (for क्रोध-). K2 D2 T3 -वशं (for -विषं). Ś1 K1–3 D3.9 दीप्तं; T1.2.4 G1.3 M तीव्रं; T3 G2 तत्र (for तीक्ष्णं). —^{d}) K4.5 D11 प्रस्था- (D11 °स्थ)नाधिपतिं; T G त्रिगर्ता° (for प्रस्थला°). K2 प्रभो (for प्रति).

41 D1 om. 41 (cf. v. l. 38). D6 om. up to पूरयित्वा (cf. v. l. 40). —^{a}) D5.7 T3 M3 ततो (for तम्). Ś1 K1 पृषद्कानां; T4 पृषत्काणां. —^{b}) D3.5 भरतर्षभः; S नतपर्वणां (T3 G1 °णा). —^{c}) T3 ह्यस्य (for वाहान्). —^{d}) D4 corrupt. K3 D10.11 T3 प्रा- (D10 प्र)हरत्; K1.5 B2.3 Dn D2.5.7 अहनत्; B1.4.5 D9 अहरत्; D8 प्राहनत्; D3 lacuna (for न्यहनत्). T1.3.4 G तत्र (for तस्य). G1 धन्विनं.

42 D1 om. 42 (cf. v. l. 38). —^{a}) B Dn D2.5.7.9 M समाधाय (for °दाय). —^{b}) D8 -दंडसमं. K4.5 रणे; B1 सितं; B2 T1.2.4 G महत्; B3–5 Dn D4.6 परं; D3.10.11 तदा; T3 हयात् (for शितम्). D2.5.7 यमदंडोपमप्रभं. —Ś1 K1–3 D3.5 om. (hapl.) 42^{c}–43^{b}. B2 damaged for 42^{cd}. —^{c}) D9 समुत्क्षिप्य (for °द्दिश्य). —^{d}) K4.5 स (for [आ]शु).

43 D1 om. 43 (cf. v. l. 38). Ś1 K1–3 D3.5 om. 43^{ab} (cf. v. l. 42). —^{a}) Dn D2.7 शरः सं°; T3 स तु तं (for स शरः). —^{b}) D9 धन्विनां. M3 क्रुद्धेन दृढधन्विना. —^{c}) M1.3.4 समाहत्य (for °साद्य). —^{d}) B2 बिभिदे (for बिभेद). K2 हृदये.

44 D1 om. 44 (cf. v. l. 38). —^{b}) M3 पृथिवी- (for धरणी-). D2.7 -तळे. T G M1.2.4 निपपात महीतले (T2 °ळे). —After 44^{b}, T1.2 read 37^{c}–38^{d}. —^{c}) K4 मर्दयन् (for नन्दयन्). —^{d}) S [ए]व (for [अ]पि). K2 कौरवान् (for तावकान्).

45 ^{a}) D1 M ततो (for रणे). —^{b}) D8 तस्य; T4 पुमान् (for पुत्रान्). K1.5 D6 M3 तस्य; D1 चास्य; D8 पुत्रान (for अस्य). D1 धनंजयः; D4 महाबलान् (for °रथान्). —^{c}) T3 [अ]ष्टौ षट; G1 चाष्ट (for चाष्टौ). Ś1 K1.2 त्रिंशतं च; B3 च त्रिंशत्तु; D3 च त्रिंशच्च.

46 B5 om. 46–49. D1 om. 46. —^{cd}) B1.2.4 D8.9 अभ्ययाद्; M अत्यगाद् (for अभ्य°). D4 हत्वा (for सेनां). D2 हतशेषो; D3 हत शेषां; D4 शत शेष (sic) (for हतशेषां). T G अभ्यगात्तावकान्सर्वान्हतशेषान्महारथान्.

47 B5 om. 47 (cf. v. l. 46). —^{a}) Dn°, n3 D2.5.7 M भीमसेनस्तु संक्रुद्धः. —^{b}) D3.4 जनाधिपः; D8 °धिपं. —^{c}) Ś1 K1.2 अदृश्यं वै; K4 °श्यं तं; S (except G3) °श्यं तु.

48 B5 om. 48 (cf. v. l. 46). —^{a}) G1 प्राहरत् (for प्रहसन्). K4.5 हृष्टः; D4 तत्र (for क्रुद्धः). —^{b}) K4 D5 अपातयत्; D4 अपाहरत् (for अपा°). —^{c}) D6 transp. क्षुरप्रेण and सुतीक्ष्णेन. M3 तु (for सु-).

49 B5 om. 49 (cf. v. l. 46). —^{a}) M पतिते (for निहते). M1 वीरे (for वीरे). —After 49^{a}, D1 ins.:

155* तदनीकवनं महत् ।
अदहद्भीमसेनस्तु हेलया बाणवह्निना ।

ततस्तु निशितैर्बाणैस्तदनीकं वृकोदरः ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शैः समन्तात्पर्यवाकिरत् ।
ततः क्षणेन तद्भीमो न्यहनद्भरतर्षभ ॥ ५०
तेषु तूत्साद्यमानेषु सेनाध्यक्षा महाबलाः ।
भीमसेनं समासाद्य ततोऽयुध्यन्त भारत ।
तांस्तु सर्वाञ्शरैर्घोरैरवाकिरत पाण्डवः ॥ ५१
तावका राजन्पाण्डवेयान्महारथान् ।
शरवर्षेण महता समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ५२
व्याकुलं तदभूत्सर्वं पाण्डवानां परैः सह ।
तावकानां च समरे पाण्डवेयैर्युयुत्सताम् ॥ ५३
तत्र योधास्तदा पेतुः परस्परसमाहताः ।
उभयोः सेनयो राजन्संशोचन्तः स बान्धवान् ५४ C. 9. 1500 B. 9. 27. 57 K. 9. 26. 56

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६

— D1 om. from 49ᶜ up to the end of the adhy. including colophon. — ᶜ) M शितान् (for रणे). Ś1 K1. 2 वीरं; D11 क्रुद्धाः (for भीमं). — ᵈ) Dn मुंचंतो (for किरन्तो). K4. 5 D4 त्रिशिषाञ्; D3. 6. 10. 11 विविधाञ्; G3 निशिताञ् (for विशिखाञ्). K4. 5 D2. 3. 5–7. 10. 11 T4 G3 शरान्; D8 G2 M बहून् (for शितान्).

50 D1 om. 50 (cf. v. l. 49). — ᵃ) D4 T3. 4 G M2–4 विविधैर् (for निशितैर्). — ᵇ) K5 तथानीकं; B1. 2 D3. 10. 11 T3 तवा°; D8. 9 तम°; G1 तदा° (for तद°). D6 अवाकिरत पांडवः. — ᶜ) D6 -समस्तस्य; D7 °स्पर्शं (for °स्पर्शैः). — ᵈ) Ś1 K1. 5 D4 T4 M4 पर्यवाकिरन्; K4 Dn2. n3 D5 T1. 2 °वारयत्; Dn1 D2. 7. 8 G3 °वारयन् (for °वाकिरत्). D6 तदनीकं समंततः. — ᵉ) B (except B2) D2. 5. 7. 9 क्षणात्तु; D11 क्षणे तु (for क्षणेन). K4. 5 B2 D2. 4. 7 तं भीमो; B1. 3–5 Dn D5. 9 T2 तान्भीमो; T3 भीमोस्यन्; T4 G1. 3 M भीमोन्यान्; G2 भीमस्तान् (for तद्भीमो). D8 ततः क्षमावतस्तांस्तु. — ᶠ) K2 G3 व्य(G3 अ)हनद्; K4 D5. 7 न्यद(K4 °ज)हद्; D4 व्यहरद् (for न्यहनद्). D3–5. 7 G1 भरतर्षभः.

51 D1 om. 51 (cf. v. l. 49). — ᵃ) D7 तेन (for तेषु). B1. 4. 5 D2. 5. 7 तु छाद्यमानेषु; B3 भूच्छाद्य° (sic); Dn1 तच्छाद्य°; Dn2. n3 प्रच्छाद्य°; D8. 9 वै वध्य° (for तूत्साद्य°). S (except T1. 2) ततस्तु युध्य(M हन्य)मानेषु. — ᵇ) T2 सेनाध्यक्षं. B5 महारणाः; D2. 7 °बळाः; D8. 10. 11 °रथाः (for °बलाः). T3. 4 G M3. 4 सेनाध्यक्षो महाबलः. — ᵈ) D3 T3. 4 ततोयुध्यत; D9 ततो युध्येत; M समयुध्यत (for ततोऽयुध्यन्त). D4 ततो युयुधुर्भरतर्षभ (hypermetric). — B2 damaged for 51ᵉᶠ. — ᵉ) K3 D3. 10. 11 स (for तांस्). Ś1 K1 स; K2 om.; K3 D3. 5. 7. 10. 11 तान्; B4 च (for तु). D6 om. from शरै up to यैवार (in 52ᵈ). B (B2 damaged) Dn D2. 4. 5. 7–9 S (except T1. 2) राजन्; D3 बाणैर् (for घोरैर्). K4. 5 तान्सर्वान्स शरैर्घोरैर्. — B4. 5 repeat 51ᶠ–52ᵃ after 54ᶜ. — ᶠ) M न्यवारयत (for अवाकिरत).

52 For the repetition in B4. 5, cf. v. l. 51. D1 om. 52 (cf. v. l. 49). D6 om. up to यैवार (cf. v. l. 51). — ᵇ) T3 महारथाः. — ᵈ) D4 पर्यवाकिरन् (for °रयन्).

53 D1 om. 53 (cf. v. l. 49). — ᵃ) D7 व्याकुळं. G3 सर्वान् (for सर्वं). — ᵇ) Ś1 K महद्बलं; D6 समंततः (for परैः सह). — ᶜ) K5 om. च. T4 तावकं चापि समरे. — ᵈ) Ś1 K1–3 युयुत्सुभिः (for °त्सताम्).

54 D1 om. 54 (cf. v. l. 49). M1 om. 54. — ᵃ) Ś1 K1 lacuna for तत्र योधास्तदा. B1 D8. 9 T4 ततः; D4 यत्र (for तत्र). T4 तयोः; M2. 4 यौधास् (for यो°). D4 T3. 4 G2. 3 समापेतुः; T2 M3 तथा पेतुः (for तदा पेतुः). K2 ते तत्र सहसा पेतुः. — ᵇ) D8 -समंततः; T3 -समागताः (for °हताः). — After 54ᶜ, B4. 5 repeat 51ᶠ–52ᵃ. — ᵈ) D2 संशोचंत; T1. 3. 4 G2 M2–4 °चंति; G1. 3 संशेरंति (for संशोचन्तः). B4. 5 Dn2. n3 D5. 7–9 स्व- (for स). K4 T3. 4 G2 पांडवान्; G1 पांडवाः; M2–4 बांधवाः (for बान्धवान्).

Colophon om. in D1. — *Adhy. name:* Ś1 K D6. 9–11 सुशर्मवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn 25; D4 26 (as in text); D10 S 27; D11 28. — *Śloka no.:* K5 56; Dn 54.

२७

C. 9. 1501
B. 9. 28. 1
K. 9. 27. 1

संजय उवाच ।
तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे नरवाजिगजक्षये ।
शकुनिः सौबलो राजन्सहदेवं समभ्ययात् ॥ १
ततोऽस्यापततस्तूर्णं सहदेवः प्रतापवान् ।
शरौघान्प्रेषयामास पतंगानिव शीघ्रगान् ।
उलूकश्च रणे भीमं विव्याध दशभिः शरैः ॥ २
शकुनिस्तु महाराज भीमं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
सायकानां नवत्या वै सहदेवमवाकिरत् ॥ ३
ते शूराः समरे राजन्समासाद्य परस्परम् ।
विव्यधुर्निशितैर्बाणैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैरा कर्णात्प्रहितैः शरैः ॥ ४
तेषां चापभुजोत्सृष्टा शरवृष्टिर्विशां पते ।
आच्छादयद्दिशः सर्वा धाराभिरिव तोयदः ॥ ५
ततः क्रुद्धो रणे भीमः सहदेवश्च भारत ।
चेरतुः कदनं संख्ये कुर्वन्तौ सुमहाबलौ ॥ ६
ताभ्यां शरशतैश्छन्नं तद्बलं तव भारत

27

1 ^{a}) D8 तस्मिन्प्रववृते युद्धे. — ^{b}) K3 D3. 6. 10. 11 T1. 2 गजवाजिनर(D3 °रथ)क्षये. — ^{c}) D2. 7 सौबरो (D7 °ळो).

2 ^{a}) K3 B5 [ऽ]स्य पततस्; Dn D7 [ऽ]भ्याप°; D5 [ऽ]भ्यापतत् (submetric) (for ऽस्यापततस्). — ^{b}) S (except T1. 2) महाबलः (for प्रतापवान्). — ^{c}) D1 शरौघं. D8. 9 M1. 2. 4 पातयामास. — ^{d}) T2 घोषिणः (for शीघ्रगान्). D1 पश्यतां सर्वधन्विनां; D5. 7 पतंगान्शीघ्रगानिव. — ^{e}) Ś1 उलूपश्; T3. 4 G M1 °कं (for °कश्). D1. 2. 4–7 T3 तु (for च). S (except T1. 2) राजन् (for भीमं). — ^{f}) T1 G1 विव्याथ. S निशितैः (for दशभिः).

3 K3. 4 D6. 8 T3 om. (hapl.) 3^{ab}. D10 om. 3. — ^{a}) K5 Dn D3–5. 7. 11 T4 M च; T1 तं (for तु). T4 G3 महाराजन् (for °राज). — ^{b}) B1 D9 विव्याध दश(D9 च त्रि)भिः शरैः (=2^{f}). — After 3^{b}, D3 reads 5^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. D8 om. 3^{cd}. — ^{c}) S (except T1. 2) नवत्या निशितैर्बाणैः. — ^{d}) B1 D8 अपाकिरन्; T1 समवाकिरत् (hypermetric); T2 समाकिरत्; T3 स चाभ्ययात्; T4 G M समर्पयत् (for अवाकिरत्).

4 ^{a}) D8 शूराश्च; T4 ते वीराः (for ते शूराः). — ^{b}) T3 समाजग्मुः (for °साद्य). — ^{c}) Dn D2. 5. 7 विविधुर्; D8 बिभिदुर्; T1 G1 विव्यथुर् (for °धुर्). — ^{d}) Dn1 D5 -बर्हण- (for -बर्हिण-). B1 D4 -वाससैः (for -वाजितैः). D1 जिघांसंतः परस्परं. — K1 om. (? hapl.) 4^{ef}. D1 om. 4^{e} 5^{d}. — ^{e}) T3. 4 G रुक्म- (for स्वर्ण-). D2. 7 शिळा-; D4 तैल- (for शिला-). D4 -धूतैर् (for -धौतैर्). — ^{f}) K3 B1. 2 D4. 6. 7. 10. 11 S (except T2) आकर्ण- (for आ कर्णात्). D4 -प्रहृतैः; S (except T1. 2) -प्रच्युतैः (for प्रहितैः). Ś1 K2. 3 शितैः (for शरैः). — After 4, D8. 9 read 8^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

5 For the repetition in D3, cf. v. l. 3. D1 om. 5 (cf. v. l. 4). D8. 9 om. (hapl.) 5^{ab}. ^{a}) D3 (both times) -भुजोन्सृष्टा; T3 -भृशोत्सृष्टा (for -भुजो°). D1 ताभ्यां भुजबलोत्सृष्टा. — ^{b}) D4 शस्त्र- (for शर-). — D3 reads 5^{c}-6^{b} on marg. — ^{c}) Ś1 K1 अच्छादयद्; B1 आह्लादयन् (sic); Dn T1. 2 M3 प्राच्छादयद्; D5. 7 प्रच्छादयद् (D7 °यन्); D4 आच्छादयन् (for °यद्). D1 आच्छादयत तान्सर्वान्. — ^{d}) K1. 5 तोयदाः. Dn D2. 5. 7 धारा इव नभश्च्युता (Dn2. n3 °श्च्युतः; D2 °श्च्युताः); D3. 10. 11 धारा इव पयोमुचः (D3 °चौ); M प्रदिशश्च नराधिप.

6 D3 reads 6^{ab} on marg. — ^{a}) T2 तत्र (for ततः). — ^{b}) B (except B2) D8. 9 वीर्यवान्; Dn D4. 5. 7 मारिष (for भारत). — D8 om. (hapl.) 6^{c}–7^{b}. — ^{c}) D4 चक्रतुः (for चेरतुः). T3 सर्वे; T4 संघे; G2. 3 M संखे (for संख्ये). — ^{d}) D4 कुर्वंतु (for कुर्वन्तौ). Dn D2. 4. 5. 7 T3. 4 G तौ (for सु-). D10. 11 -महद्- (for -महा-). Ś1 K1 -भुजौ; K2 -बलः; B4 -रणं; B5 -बलं; Dn D2. 5. 7 T3. 4 G -रथौ; D10. 11 -बले (for -बलौ).

7 D3 om. 7^{ab} (cf. v. l. 6). D1 om. 7–13. — ^{a}) K4. 5 D2, 6, 8 G2. 3 M3 छिन्नं (for छन्नं). Dn ताभ्यां वै

अन्धकारमिवाकाशमभवत्तत्र तत्र ह ॥ ७
अश्वैर्विपरिधावद्भिः शरच्छन्नैर्विशां पते ।
तत्र तत्र कृतो मार्गो विकर्षद्भिर्हतान्बहून् ।
निहतानां हयानां च सहैव हययोधिभिः ।
वर्मभिर्विनिकृत्तैश्च प्रासैश्छिन्नैश्च मारिष ।
संछन्ना पृथिवी जज्ञे कुसुमैः शबला इव ॥
योधास्तत्र महाराज समासाद्य परस्परम् ।
व्यचरन्त रणे क्रुद्धा विनिघ्नन्तः परस्परम् ॥ १०
उद्वृत्तनयनै रोषात्संदष्टौष्ठपुटैर्मुखैः ।
सकुण्डलैर्मही छन्ना पद्मकिञ्जल्कसंनिभैः ॥ ११
भुजैश्छिन्नैर्महाराज नागराजकरोपमैः ।
साङ्गदैः सतनुत्रैश्च सासिप्रासपरश्वधैः ॥ १२
कबन्धैरुत्थितैश्छिन्नैर्नृत्यद्भिश्चापरैर्युधि ।
क्रव्यादगणसंकीर्णा घोराभूत्पृथिवी विभो ॥ १३ C. 9. 1514 B. 9. 28. 15 K. 9. 27. 14

शरसंछन्नं· — ^{b}) D2. 7 बळं. B2 T2 तद्बलं भरतर्षभ· — D3 reads 7^{c}–8^{b} on marg. — ^{c}) Dn सांधकारम्· — ^{d}) Dn D2. 5. 7 तत्र तु; D6 भारत (for तत्र ह).

8 For the repetition in D3. 9, cf. v. l. 4. D1 om. 8 (cf. v. l. 7). D3 reads 8^{ab} on marg. — ^{a}) D5. 7 अस्त्रैर् (for अश्वैर्). M3 विवर- (for विपरि-). — ^{b}) B (except B2) Dn D2. 3. 9 (last two both times) T3. 4 G1 M शरैः; D4 क्रूर-; D5. 7 शिरैश् (for शर-). Dn2. n3 D7. 8 (both times) G M2–4 छिन्नैः; D4 -हर्षैर्; T3 शृंगैर् (for -च्छन्नैर्). Dn D2. 5. 7 ततस्ततः (for विशां पते). — ^{c}) Ś1 K1–3 [आ]वृतो; K4. 5 D6. 10. 11 वृतो; T3 कृते (for कृतो). D9 मर्दो; T3 मार्गे (for मार्गो). — ^{d}) M3 गतान् (for हतान्). D8 कर्षद्भिरहितान्बहून्·

9 D1 om. 9 (cf. v. l. 7). — ^{a}) K5 निहितानां (for निह°). Ś1 K1. 2 T4 हतानां (for हयानां). K4. 5 B (except B1) D4. 5. 7 M तु (for च). Dn D2 निहतैस्तु हयैश्चैव. — ^{b}) Ś1 K1. 2 सह- (for हय-). D3. 10. 11 -सादिभिः (for -योधिभिः). — ^{c}) K4 B (except B1) Dn3 G1. 3 चर्मभिर् (for वर्म°). K4 विनिकृत्तैश्चैव (hypermetric); Dn निकृत्तैश्च (submetric). — ^{d}) K4. 5 D3. 10 प्राशैश्; D9 प्राशैश् (for प्रासैश्). B2 भल्लैश्; B4. 5 D2. 3 छन्नैश् (for छिन्नैश्). B3 भारत (for मारिष). — After 9^{d}, N (D1 om.) T1. 2 ins.:

156* ऋष्टिभिः शक्तिभिश्चैव तोमरैश्च परंतप ।

[K3 व्यृष्टिभिः; Dn D2. 5. 7–9. 11 असि(D2 °शि)भिः; D4. 6 रिष्टिभिः; T1. 2 यष्टिभिः (for ऋष्टिभिः). B (except B2) Dn1. n2 D4. 5. 7–9 समंततः (for परंतप). D3. 10. 11 सासिप्रास(D3 °श)परश्व(D3. 10 °स्व)धैः (= 12^{b}) (for the post. half).]

— ^{e}) T1. 2 वसुधा (for पृथिवी). T4 तैस्तु; M भाति (for जज्ञे). — ^{f}) B1. 4. 5 D3 सबला; D2. 7 T4 G2 शबळा; D4 सुबला; T3 शबरा (for शबला). Ś1 K1. 2 [इ]व हि (for इव). M1. 2. 4 शबला कुसुमैरिव·

10 D1 om. 10 (cf. v. l. 7). — ^{a}) Dn D2 योधैस्; M यौधास्. — Ś1 K1–3 B1 Dn1. n2 D2. 5. 7 om. (hapl.) 10^{cd}; Dn3 reads it on marg. — ^{c}) D3 व्यचरंतो. D6 क्रुद्धं. T3. 4 G1. 3 विचरंति (T4 °त) स संक्रुद्धा; G2 M व्यचरन्समरे क्रुद्धा. — ^{d}) D6 विनिजघ्नुः (for °घ्नन्तः). T G1. 3 M1. 2. 4 शितैः शरैः (for परस्परम्). G2 M3 निघ्नंतो नि(M3 विनिघ्नन्ति)शितैः शरैः·

11 D1 om. 11 (cf. v. l. 7.). — ^{a}) D5 उद्धृत्य; D7. 9 उद्धृत्य; T4 उद्वर्त- (for उद्वृत्त-). T2 -नयना (for °नै). D4 क्रोधात् (for रोषात्). — ^{b}) D4 स्पंदस्याष्टमुखैः सह (sic). — ^{c}) T4 अभि- (for मही). D4 छन्नैः; M1 कीर्णा (for छन्ना). — ^{d}) K3 -संनिभं; B1 D8. 9 -सप्रभैः (for -संनिभैः). — After 11, K4. 5 read 13^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

12 D1 om. 12 (cf. v. l. 7). — ^{a}) D2 छन्नैर् (for). D4 मही छन्ना; T2 महाराजन्. — ^{b}) D4 महागज- (for नागराज-). — ^{c}) T2 सगदैः; T3. 4 G M सशरैः (for साङ्गदैः). Dn D5 T1. 2. 4 G2 M सतल- (Dn1 °त-; T2 °ळ)त्रैश्; G1 शूलखड्गैश्; G3 सूर्यचित्रैश् (for सतनुत्रैश्). — ^{d}) D3 -प्राश- (for -प्रास-). K4. 5 Dn D2–5. 7. 8. 10 -परस्वधैः (D4 °रैः).

13 D1 om. 13 (cf. v. l. 7). — ^{a}) B1. 5 D7. 9 उच्छ्रितैश् (for उत्थि°). T G1. 3 M3 चैव; M1. 2. 4 चापि (for छिन्नैर्). — ^{b}) D8. 9 च परैर्; T3. 4 G2. 3 M3 अपरैर् (for चाप°). T3 अपि (for युधि). — K4. 5 read 13^{cd} for the first time after 11. — ^{c}) K3 Dn1 D3. 4. 10. 11 -संछन्ना; T1. 2 -संपूर्णा (for -संकीर्णा). — ^{d}) T4 [आ]द्र्रा; M1. 2. 4 तु (for [अ]भूत्). B1 D8. 9 -पते; T3 G2 तदा; G1. 3 ततः; M1. 2. 4 बभौ (for विभो).

C. 9. 1515
B. 9. 28. 16
K. 9. 27. 15

अल्पावशिष्टे सैन्ये तु कौरवेयान्महाहवे ।
प्रहृष्टाः पाण्डवा भूत्वा निन्यिरे यमसादनम् ॥ १४
एतस्मिन्नन्तरे शूरः सौबलेयः प्रतापवान् ।
प्रासेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्भृशम् ।
स विह्वलो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ॥ १५
सहदेवं तथा दृष्ट्वा भीमसेनः प्रतापवान् ।
सर्वसैन्यानि संक्रुद्धो वारयामास भारत ॥ १६
निर्बिभेद च नाराचैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
विनिर्भिद्याकरोच्चैव सिंहनादमरिंदम ॥ १७
तेन शब्देन वित्रस्ताः सर्वे सहयवारणाः ।
प्राद्रवन्सहसा भीताः शकुनेश्च पदानुगाः ॥ १८
प्रभग्नानथ तान्दृष्ट्वा राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥ १९
इह कीर्तिं समाधाय प्रेत्य लोकान्समश्नुते ।
प्राणाञ्जहाति यो वीरो युधि पृष्ठमदर्शयन् ॥ २०
एवमुक्तास्तु ते राज्ञा सौबलस्य पदानुगाः ।
पाण्डवानभ्यवर्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ २१
द्रवद्भिस्तत्र राजेन्द्र कृतः शब्दोऽतिदारुणः ।
क्षुब्धसागरसंकाशः क्षुभितः सर्वतोऽभवत् ॥ २२
तांस्तदापततो दृष्ट्वा सौबलस्य पदानुगान् ।

14 ^{a}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ अल्पावशिष्टं सैन्यं तु; D$_4$ °वशिष्टैस्तुरगैः. — ^{b}) D$_9$ कौरव्येयान्. Ś$_1$ K$_{1-3}$ कौरवेयं महाजवं (K$_2$ °बलं). — ^{c}) D$_8$ भूता; S (except T$_{1,2}$) राजन् (for भूत्वा). — ^{d}) K$_3$ निन्युस्ते; D$_1$ विनिन्युर्; G$_1$ विनिन्ये; M निन्युर्वै (for निन्यिरे).

15 ^{a}) Dn$_1$ भूयः; T$_4$ वीरः (for शूरः). — ^{b}) D$_{2,7}$ सौबळेयः. — ^{c}) K$_4$ प्राशेन. — ^{d}) D$_3$ M$_3$ प्राहनद् (for °रद्). — ^{e}) D$_7$ विह्वळो. — ^{f}) D$_1$ रथोपस्थम्. D$_2$ ह्युपाविशत्.

16 ^{a}) D$_8$ M$_1$ ततो; T$_{2-4}$ G$_2$ M$_{2-4}$ तदा (for तथा). — ^{d}) D$_{3,4,9}$ भारतः.

17 ^{c}) K$_{4,5}$ Dn D$_{4,5,7}$ निर्विभिद्य (for विनिर्भिद्य). S स निर्भिद्य रणे चैव (T$_3$ G$_2$ शरौघेण). — ^{d}) K$_2$ सिंहातोदम् (for सिंहनादम्). K$_3$ B Dn$_1$ D$_{2-4, 8-11}$ T$_2$ अरिंदमः; T$_{1,3,4}$ G$_{1,3}$ M अथानदत्; G$_2$ अनादयत् (for अरिंदम).

18 ^{a}) D$_3$ ततः (for तेन). D$_1$ नादेन (for शब्देन). — ^{b}) B$_2$ सर्वे नृ-; D$_1$ वीराश्च; D$_4$ योधाश्च; D$_9$ ससंस्था; M सर्वे च (for सर्वे स-). — D$_1$ om. 18^c–23^d. — ^{c}) Ś$_1$ K$_{1,4,5}$ B$_2$ T$_2$ सहिता (for सहसा). K$_2$ भूत्वा (for भीताः).

19 D$_1$ om. 19 (cf. v. l. 18). — ^{a}) T$_{3,4}$ G प्रभिन्नान् (for °भग्नान्). — ^{c}) G$_2$ स्वधर्मज्ञा (for अध°). — ^{d}) Ś$_1$ K$_{1,3}$ भयेन; K$_4$ मृतेन; Dn D$_{2,5,7}$ गतेन; D$_3$ श्रुतेन; T$_{2,3}$ द्रुतेन; G$_2$ स्थितेन (for सृतेन). D$_4$ G$_3$ च (for वः).

20 D$_1$ om. 20 (cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś$_1$ K$_{1,2}$ G$_{1,3}$ समादाय; M परां प्राप्य (for समाधाय). — ^{b}) D$_4$ corrupt; T$_3$ G$_2$ समश्नुत (for °श्नुते). M प्रेत्य स्वर्गमवाप्स्यथ. — S (except T$_{1,2}$) om. 20^{cd}. — ^{c}) D$_{3,10,11}$ धीरो (for वीरो). — ^{d}) D$_{3,10,11}$ युद्धे (for युधि). — After 20, D$_4$ ins.:

157* शूलियास[पाश?]मतिक्रम्य शक्रलोकं समश्नुते ।

21 D$_1$ om. 21 (cf. v. l. 18). — ^{a}) D$_3$ T G ततः (for तु ते). S (except T$_2$) शूराः (for राज्ञा). — ^{b}) D$_{2,7}$ सौबळस्य. — D$_9$ M$_1$ om. (hapl.) 21^c–23^b. — ^{c}) K$_3$ अपवर्तंत; T$_3$ अभ्यवर्तंत; G$_2$ °धावंत (for °वर्तन्त). — ^{d}) Ś$_1$ K$_1$ निवर्मिनं (for °र्तनम्).

22 D$_1$ om. 22 (cf. v. l. 18). D$_9$ M$_1$ om. 22 (cf. v. l. 21). — ^{a}) K$_{4,5}$ भ(K$_5$ भु)वद्भिस्; D$_2$ धाव° (for द्रव°). Ś$_1$ K$_{1,3}$ चैव (for तत्र). T G द्रवद्भिस्तु ततो राजन्. — ^{b}) D$_2$ ततः (for कृतः). — ^{c}) D$_{2,5}$ क्रुद्धं; D$_8$ कुरुः; D$_7$ क्रुद्ध-; T$_2$ क्षुब्ध-; G$_3$ लुब्ध- (for क्षुब्ध-). Ś$_1$ K$_{1,3}$ Dn$_1$ D$_{2,5,7}$ संकाशं; D$_8$ G$_3$ °शाः; D$_4$ °शे (for °शः). — ^{d}) T$_{3,4}$ G क्षुभितैः (for °तः). S (M$_1$ om.) -दिशं (for ऽभवत्). Ś$_1$ K Dn D$_{2,4-7}$ क्षु(Ś$_1$ K क्षो)भितं ये(K$_{4,5}$ D$_2$ ते)न तद्बलं (D$_{2,7}$ °ळं); D$_{3,8,10}$ क्षुभिताः सर्वतोभवन्.

23 D$_1$ om. 23 (cf. v. l. 18). D$_9$ M$_1$ om. 23^{ab} (cf. v. l. 21). — ^{a}) D$_8$ om. from तो दृष्ट्वा up to पते (in 24^b). K$_3$ D$_{10,11}$ ततः; B D$_{3,8,9}$ S (except T$_2$; M$_1$ om.) तथा (for तदा). D$_{3,10,11}$ पुरतो; D$_8$ T$_2$ G$_3$ पतितो (for [आ]पततो). T$_4$ राजन् (for दृष्ट्वा). — ^{b}) D$_{2,7}$ सौबळस्य; T$_{1,2}$ °लेय- (for °लस्य). — ^{c}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ अभ्युद्ययुर्; D$_4$ प्रत्युद्याता; D$_{11}$ °ययौ (for

प्रत्युद्ययुर्महाराज पाण्डवा विजये वृताः ॥ २३
प्रत्याश्वस्य च दुर्धर्षः सहदेवो विशां पते ।
शकुनिं दशभिर्विद्ध्वा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः ।
धनुश्चिच्छेद च शरैः सौबलस्य हसन्निव ॥ २४
अथान्यद्धनुरादाय शकुनिर्युद्धदुर्मदः ।
विव्याध नकुलं षष्ट्या भीमसेनं च सप्तभिः ॥ २५
उलूकोऽपि महाराज भीमं विव्याध सप्तभिः ।
सहदेवं च सप्तत्या परीप्सन्पितरं रणे ॥ २६
तं भीमसेनः समरे विव्याध निशितैः शरैः ।
शकुनिं च चतुःषष्ट्या पार्श्वस्थांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २७
ते हन्यमाना भीमेन नाराचैस्तैलपायितैः ।
सहदेवं रणे क्रुद्धाश्छादयन्शरवृष्टिभिः ।
पर्वतं वारिधाराभिः सविद्युत इवाम्बुदाः ॥ २८
ततोऽस्यापततः शूरः सहदेवः प्रतापवान् ।
उलूकस्य महाराज भल्लेनापाहरच्छिरः ॥ २९
स जगाम रथाद्भूमिं सहदेवेन पातितः । C. 9. 1532 B. 9. 28. 33 K. 9. 27. 32

°द्ययुर्). — ^{d}) K3 विजये व्रताः; K4. 5 °यैर्वृताः; B Dn D2–5. 7–9 °ये स्थि(D3 °यस्थि)ताः; D10 °ये धनाः; D11 T1. 2. 4 G1. 3 °योद्ध(D11 °द्य)ताः; T3 M °ये धृताः; G2 °यैषिणः (for °ये वृताः). K2 पांडवस्य जये वृताः.

24 D6 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). — ^{a}) Ś1 K1–3 अभ्याश्व(K1 °श्वा)स्य; K4. 5 B3 Dn D2–4. 8–11 G2 M1 प्रत्याश्वास्य (for °श्वस्य). D4 सु-; M2–4 तु (for च). D1 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां. — ^{c}) Dn ददृशुर् (for दशभिर्). — ^{d}) D7 [अ]पि (for [अ]स्य). D2 त्रिभिः (for शरैः). — D3 repeats 24^{ef} after 27^{b}. — ^{e}) B3 शनैश् (for धनुश्). D1. 4 दशभिः; D9 च शितैः; M निशितैः (for च शरैः). — ^{f}) D2 सहदेवो; D7 सौबळस्य. D3 (second time) हि शक्तिना (for हसन्निव).

25 ^{a}) D4 T3 अन्यधनुर्. — ^{b}) T3. 4 G सौबलो (for शकुनिर्). G2 युधि (for युद्ध-). — After 25^{b}, K1 ins.:

158* सहदेवं चाभ्यवर्षच्छरैः संनतपर्वभिः ।
उलूकश्च ततो राजन्क्रोधेन महता युतः ।

— ^{c}) T1 G1 विव्याथ. D2. 7 नकुळं. D4 षड्भिर् (for षष्ट्या). D1 विव्याध सहदेवं च. — ^{d}) D1 षष्ट्या भीमं (for भीमसेनं). D4 M1 पंचभिः (for सप्तभिः). B2 पार्श्वस्थांश्च त्रिभिस्त्रिभिः (= 27^{d}).

26 Ś1 K1–3 T3. 4 om. (hapl.) 26^{ab}. G2 transp. 26^{ab} and 26^{cd}. — ^{a}) T1. 2 G2. 3 तु (for ऽपि). — ^{b}) T1 G1 विव्याथ. D2 पत्रिभिः; D4 M पंचभिः (for सप्तभिः). — M3 repeats 26^{cd} after 27. — ^{c}) M1 om. (hapl.) from सप्तत्या up to शकुनिं च (in 27^{c}). ^{d}) D1 प्रपश्यन्; D9 यज्ञसन् (sic) (for परीप्सन्). K2 T3 G2 विजयं (for पितरं).

27 M1 om. up to शकुनिं च (cf. v. l. 26). — ^{a}) T2 सहितो (for समरे). K4. 5 भीमः शतेन समरे. — ^{b}) T1 G1 विव्याथ. K2 Dn1 D3. 10. 11 नवभिः (for निशितैः). — After 27^{b}, D3 repeats 24^{ef}. D6 G1. 3 om. (?hapl.) 27^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1. 2 त्रिभिर्विद्ध्वा; B2 T4 ततः षष्ट्या (for चतुःषष्ट्या). — ^{d}) M3 पार्श्वपांश्च (for °स्थांश्च). Dn1. n2 D3 शरैः (for the second त्रिभिः). — After 27, M3 repeats 26^{cd}

28 D1 om. 28. — ^{b}) D3 तल- (for तैल-). K5 B1 D8. 9 G1 -पायिभिः; Dn1 -लापितैः; D2 -धौतिभिः; D3 -पातितैः; T3 -शातितैः (for -पायितैः). — After 28^{b}, D4 ins.:

159* प्रदुद्रुवुर्महाराज भीमसेनभयार्दिताः ।
उलूकस्तु ततः क्रुद्धो धनुरुद्यम्य मारिष ।

while G2 ins.:

160* गतोत्साहा महाराज दुद्रुवुर्भयपीडिताः ।
उलूकस्तु शितैर्बाणैः सहदेवमविध्यत ।

— G2 om. 28^{cd}. — ^{c}) Dn2 D2. 5. 7 सहदेवो (for °देवं). Ś1 K4 B2 Dn2 D2. 4. 5. 7 G1. 3 क्रुद्धश्; B1. 3–5 D6. 8. 9 क्रुद्धं (for क्रुद्धाश्). — ^{d}) B2 चोदयञ् (for छाद°). D4 सायकैः समवाकिरत्; D8 छादयामास वृष्टिभिः. — ^{e}) D7 पर्वतं (for पर्वतं). — ^{f}) K4. 5 D8. 9 [अं]बुदः. Dn D2. 4. 5. 7 G सविद्युदिव तोयदः.

29 ^{a}) S (except T1. 2) तत्र (for ततो). K4. 5 D1. 4 T3 G M3. 4 [अ]भ्यापततः; T1. 2. 4 M1. 2 ह्याप° (for ऽस्याप°). T1. 2 तूर्णं (for शूरः). Dn D2. 5. 7 तानपास्य ततः शूरः. — ^{c}) D4 सुसंक्रुद्धो (for महाराज). — ^{d}) K2. 4 Dn2. n3 D2. 3. 5. 6 T3 G1 M अपहरत्.

30 B3 om. 30^{ab}. — ^{a}) T3 चागात्स (for जगाम). D6 om. from रथाद्भूमिं up to भारत (in 31^{b}). — ^{c}) T3 G M रुधिरोक्षित- (for °राप्लुत-). — ^{d}) Dn D3

C. 9. 1333
B. 9. 24. 34
K. 9. 27. 32

रुधिराप्लुतसर्वाङ्गो नन्दयन्पाण्डवान्युधि ॥ ३०
पुत्रं तु निहतं दृष्ट्वा शकुनिस्तत्र भारत ।
साश्रुकण्ठो विनिःश्वस्य क्षत्तुर्वाक्यमनुस्मरन् ॥ ३१
चिन्तयित्वा मुहूर्तं स बाष्पपूर्णेक्षणः श्वसन् ।
सहदेवं समासाद्य त्रिभिर्विव्याध सायकैः ॥ ३२
तानपास्य शरान्मुक्ताञ्शरसंघैः प्रतापवान् ।
सहदेवो महाराज धनुश्चिच्छेद संयुगे ॥ ३३
छिन्ने धनुषि राजेन्द्र शकुनिः सौबलस्तदा ।
प्रगृह्य विपुलं खड्गं सहदेवाय प्राहिणोत् ॥ ३४
तमापतन्तं सहसा घोररूपं विशां पते ।
द्विधा चिच्छेद समरे सौबलस्य हसन्निव ॥ ३५
असिं दृष्ट्वा द्विधा छिन्नं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
प्राहिणोत्सहदेवाय सा मोघा न्यपतद्भुवि ॥ ३६
ततः शक्तिं महाघोरां कालरात्रिमिवोद्यताम् ।
प्रेषयामास संक्रुद्धः पाण्डवं प्रति सौबलः ॥ ३७
तामापतन्तीं सहसा शरैः काञ्चनभूषणैः ।
त्रिधा चिच्छेद समरे सहदेवो हसन्निव ॥ ३८
सा पपात त्रिधा छिन्ना भूमौ कनकभूषणा ।
शीर्यमाणा यथा दीप्ता गगनाद्वै शतह्रदा ॥ ३९
शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा सौबलं च भयार्दितम् ।
दुद्रुवुस्तावकाः सर्वे भये जाते ससौबलाः ॥ ४०
अथोत्क्रुष्टं महद्ध्यासीत्पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।

रणे; T1 मृधे; T2 रथे; T3. 4 प्रति (for युधि). G2 वातरुग्ण इव द्रुमः.

31 D6 om. 31^{ab} (cf. v. l. 30). —^{a}) D8 विहतं. —^{c}) K2 D4 T1. 4 G2. 3 M सास्र- (for साश्रु-). T2 -कर्णौ (sic) (for -कण्ठो). B3. 4 T2. 3 M विनिश्वस्य; D4 विघूर्णंश्च (for विनिःश्वस्य). —^{d}) Dn T3 G M3 अथास्मरत् (for अनुस्मरन्). D2. 7 (marg. also as in text) क्षत्तुर्वचनमस्मरन्.

32 D1 om. 32^{ab}. —^{a}) D2 च; T1. 2 तु (for स). D4 S (except T1. 2) चिंतयित्वा ततो राजा (D4 M2. 3 °जन्). —^{b}) D10 -पूर्णेक्षणं. D4 बाष्पपर्याकुलेक्षणः. — K4 om. (hapl.) 32^{c}–33^{b}. —^{c}) G3 वसुदेवं (for सह°). —^{d}) D2 विद्ध्वा च (for विव्याध). B4. 5 शायकैः. T1. 2 विव्याध त्रिभिराशुगैः.

33 K4 om. 33^{ab} (cf. v. l. 32). —^{a}) Ś1 K (K4 om.) तानासाद्य; T3 तानप्यस्य (for °पास्य). Ś1 K1. 2 शरैर् (for शरान्). —^{b}) Ś1 K1 M3 शरपुं(M3 °सं)खैः; T4 सहदेवः (for शरसंघैः). —^{c}) D8 महाप्राज्ञो; S (except T1. 2) समासाद्य (for महाराज). —^{d}) D1 संगरे (for संयुगे). S (except T1. 2) शकुनेर्धनुराच्छिनत्.

34 Ś1 K1. 2 om. 34^{ab}. —^{b}) D2 सौबळस्. B4 D6 T3. 4 तथा (for तदा). —^{c}) D1. 2 G1 M विमलं (D2 °ळं); T2 विपुळं (for °लं). —^{d}) D1 चिक्षिपे (for प्राहिणोत्).

35 ^{b}) D4 शरैः कांचनभूषितैः (cf. 38^{b}). —^{c}) D1 विशिखैः; T3 राजेंद्र; M2–4 सहसा (for समरे). —^{d}) Ś1 K1. 2 D1. 2 M1 सहदेवो (for सौबलस्य).

36 ^{a}) K4. 5 D3 तदा; Dn1 D2. 10. 11 तथा (for द्विधा). K2 D9 छिन्नां. —^{b}) D1 गृहीत्वा (for प्रगृह्य). D3 प्रतिगृह्य महागदां. — D2 om. 36^{c}–37^{b}. After 36, B2 ins.:

161* ततो गान्धारनृपतिः कृतप्रतिचिकीर्षया ।

37 D2 om. 37^{ab} (cf. v. l. 36). —^{b}) D8 लंका- (sic); T2. 3 M काळ- (for काल-). K3 B Dn2 D1. 6, 9–11 T1 G1 -रात्रीम्. B2 [उ]त्थितां; T3. 4 G M2. 4 [अ]परां (for [उ]द्यताम्). —^{c}) D1 संक्रुद्धं. —^{d}) Ś1 K1. 2 पांडवान् (for पाण्डवं). D2. 7 सौबळः. D1 सहदेवाय सौबलः.

38 ^{b}) K2 त्रिशरैः (hypermetric) (for शरैः). D3. 8. 10. 11 G2. 3 M कनक- (for काञ्चन-). K2 D3. 4 T3 M -भूषितैः. —^{c}) B5 T1 G3 द्विधा (for त्रिधा). —^{d}) D6 सौबलस्य (for सहदेवो).

39 ^{a}) T3 द्विधा (for त्रिधा). —^{b}) Ś1 K1. 2 शीर्यमाणा यथोरगी. — D1 om. 39^{c}–45^{d}. —^{c}) D4 corrupt. Ś1 K1 lacuna for शीर्यमाणा यथा. Ś1 K1 [उ]त्सृष्टा; K4 [उ]द्दीप्ता; K5 [आ]दिष्टा; D6 [उ]द्दिष्टा; G1. 3 दिव्या (for दीप्ता). K2 प्रचलंती यथोत्सृष्टा. —^{d}) S (except T1. 2) विद्युद्रूपा नभस्थ(M1. 2. 4 °स्त)लात्.

40 D1 om. 40 (cf. v. l. 39). —^{a}) D3 विनिहितां. ^{b}) D2. 7 सौबळं. T3. 4 G तु (for च). D4 तथार्दितं; G2 भयार्दिताः (for °र्दितम्). M3 सौबलश्च भया-

धार्तराष्ट्रास्ततः सर्वे प्रायशो विमुखाभवन् ॥ ४१
तान्वै विमनसो दृष्ट्वा माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामास संयुगे ॥ ४२
ततो गान्धारकैर्गुप्तं पृष्ठैरश्वैर्जये धृतम् ।
आससाद रणे यान्तं सहदेवोऽथ सौबलम् ॥ ४३
स्वमंशमवशिष्टं स संस्मृत्य शकुनिं नृप ।
रथेन काञ्चनाङ्गेन सहदेवः समभ्ययात् ।
अधिज्यं बलवत्कृत्वा व्याक्षिपन्सुमहद्धनुः ॥ ४४
स सौबलमभिद्रुत्य गृध्रपत्रैः शिलाशितैः ।
भृशमभ्यहनत्क्रुद्धस्तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ॥ ४५
उवाच चैनं मेधावी निगृह्य स्मारयन्निव ।
क्षत्रधर्मे स्थितो भूत्वा युध्यस्व पुरुषो भव ॥ ४६
यत्तदा हृष्यसे मूढ ग्लहन्नक्षैः सभातले ।
फलमद्य प्रपद्यस्व कर्मणस्तस्य दुर्मते ॥ ४७ C. 9. 1450 B. 9. 28. 51 K. 9. 27. 49

र्दितः. — ^{d}) Dn भयेनाजौ (for भये जाते). K2 सुविह्वलाः; D7 ससौबलाः; T3 तु सौबलात्.

41 D1 om. 41 (cf. v. l. 39). — ^{a}) K4.5 ततोत्कुष्टं; Dn अथो कथं; D3 अथोत्कृष्यं; T2 °त्कुष्टा; G2 °त्कृष्टं (for °त्कुष्टं). D4 महान् (for महद्). K2–5 B Dn D2.3.5–11 T G चासीत्; D4 आसीत्. — ^{d}) K5 D3–5.7.9 प्रायसो. Ś1 K1 विमुखाः प्रायशोभवन्.

42 D1 om. 42 (cf. v. l. 39). — ^{b}) D3 पांडु- (for माद्री-). — ^{d}) B3–5 Dn D2.5.7–9 दारयामास (for वार°).

43 D1 om. 43 (cf. v. l. 39). — ^{a}) Ś1 K D3.5.7 T1.2 युक्तं (for गुप्तं). D4 ततो गांधारिनिर्युक्तं. — ^{b}) K (except K1) B D2.6.8–11 T1 G3 पुष्टैर्; D8 पुष्टिर्; T2 पुष्ट्यैर्; T3 पुष्ट्यैर्; T4 पार्ष्णैर्; G1 प्रासैर्; G2 पार्ष्ण्यैर्; M1.4 प्राष्ठ्यैर् (for पृष्ठैर्). Ś1 K1 जयैर्वृतः; K2.4 D3 जये वृतः (D3 °तं); D2 जवे धृतं; G2.3 जयोद्धतं; M1 जये धृतः. Dn D4.5.7 पृष्ट(Dn1 दृष्ट)रक्षैर्जये (Dn °यं) वृतं (D4 °तः); M3 पार्श्वैर्वृतः. — ^{c}) K2 रणैर् (for रणे). K2 D2.4 यातं; Dn यत्तः; M1.2.4 तूर्णं (for यान्तं). G2 आससादाथ शकुनिं. — K2 om. (hapl.) 43^{d}–44^{c}. — ^{d}) K4 [s]थ सात्यकिः; D7 [s]थ सौबलं; S (except T1.2) महाबलः (for ऽथ सौबलम्).

44 D1 om. 44 (cf. v. l. 39). K2 om. 44^{abc} (cf. v. l. 43). — ^{a}) D3 corrupt. D4 स्वभावम् (for स्वमंशम्). Ś1 K1 अप-; D10 इव (for अव-). Ś1 K1 -विष्टं; T3 -तिष्ठन् (for -शिष्टं). K3 B1–4 D4.11 तं; T1.2 तु; M च (for स). B5 D8.9 स्वमंशमवतिष्ठंतं; Dn D2.5.7 स्ययन्समवतिष्ठंतं; D6 स्वयं समवशिष्टं तं. — ^{b}) Dn D2.5.7 संसृत्य; T1.2 °श्रुत्य; T3 °मृश्य (for °स्मृत्य). K4 T2.4 M4 शकुनिर् (for °निं). K4 D3.6 नृपः; B2 T3.4 G1 M1.2.4 नृपं; D4 स्थितं (for नृप). — G3 om. 44^{cd}. — ^{c}) D2.5.7 कांचनाभेन. — ^{d}) K2 सहदेवैः (sic); K4 Dn3 D2 °देवं (for °देवः). B1.3–5 D3.9 प्रतापवान्; B2 D4 तमभ्ययात्; S (except T1.2; G3 om.) स(M त)मन्वयात् (for समभ्य°). — ^{e}) K2 corrupt. D2 अतिष्ठद् (for अधिज्यं). D2.7 बळवत्. G1 क्षिप्त्वा (for कृत्वा). — ^{f}) K4 B3.4 Dn2.n3 D2.3.5.9 T1.3.4 G1.2 व्याक्षिपत् (for °पन्). D3.4.8 च (D3 स) महद्; T G सशरं (for सुमहद्). M वि(M1 व्या)क्षिपन्नायतं (M1 °कं) धनुः.

45 D1 om. 45 (cf. v. l. 39). — ^{a}) D7 सौबळम्. K4 अभिधृत्य; B2 S (except T1.2) अतिक्रम्य (for अभिद्रुत्य). — ^{b}) K3 B Dn D7–9.11 गार्ध-; D2.5 गार्धे- (for गृध्र-). Ś1 K1.2 D6 T2 G1.3 -पक्षैः (for -पत्रैः). K4.5 Dn D4.5.7 शिला(D7 °ळा)सितैः; D2 शिळाशितैः; D9 समंततः (for शिलाशितैः). — ^{c}) Ś1 K1.2 अभ्यतुदत्; D6 °नदत्; M1.2.4 अभ्याहनत् (for अभ्य°). K4 क्रुद्धं. — ^{d}) K2.5 G3 महाद्विपं.

46 ^{b}) Ś1 K1–3 D4.10.11 विगृ(Ś1 °ग्रा)ह्य; Dn D2.5–7 ग्लहं सं-; D1 पांडवः; D3 प्रगृह्य (for नि°). — D1 om. 46^{cd}. — ^{c}) K4.5 D3 T2 M2–4 -धर्म- (for -धर्मे). K3 B1.2.4 Dn2 D2.4.6.8.9 स्थिरो (for स्थितो). — ^{d}) Dn D2.5.7 पुरुषर्षभ (for °षो भव).

47 ^{a}) B2.3 D3.8.9 कृष्यसे; T G1.2 भाषसे; G3 भाससी (sic); M कृतवान् (for हृष्यसे). Dn2 M3 मूढो. — ^{b}) K2 corrupt. Ś1 K1 D4 ग्लहैर्; K4.5 D8 ग्लहम्; B5 ग्रहन्; Dn D2.5.7 ग्लहेषु; D3 गृहन्; T1–3 G1 M गृह्णन् (for ग्लहन्). S (except G2) अक्षान् (for अक्षैः). D2.7 T2 सभातळे; D10 सभांतरे. D9 गृहपक्षैः सभातले. — For 47^{ab}, D1 subst.:

162* सभामध्ये विजित्या कूटद्यूतेन यद्भवान् ।

[prior half submetric.]

— ^{c}) D7 फळम्. K3–5 B2–5 D3.8–11 T4 M2–4 प्रपश्यस्व; B1 D4.6 °श्य त्वं (B1 स्वं) (for °द्यस्व). ^{d}) T3 G2 तव (for तस्य). D6 मम संग्राममूर्धनि.

C. 9. 1551
B. 9. 28. 52
K. 9. 27. 50

निहतास्ते दुरात्मानो येऽस्मानवहसन्पुरा ।
दुर्योधनः कुलाङ्गारः शिष्टस्त्वं तस्य मातुलः ॥ ४८
अद्य ते विहनिष्यामि क्षुरेणोन्मथितं शिरः ।
वृक्षात्फलमिवोद्धृत्य लगुडेन प्रमाथिना ॥ ४९
एवमुक्त्वा महाराज सहदेवो महाबलः ।
संक्रुद्धो नरशार्दूलो वेगेनाभिजगाम ह ॥ ५०
अभिगम्य तु दुर्धर्षः सहदेवो युधां पतिः ।
विकृष्य बलवच्चापं क्रोधेन प्रहसन्निव ॥ ५१
शकुनिं दशभिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चास्य वाजिनः ।
छत्रं ध्वजं धनुश्चास्य छित्त्वा सिंह इवानदत् ॥ ५२
छिन्नध्वजधनुश्छत्रः सहदेवेन सौबलः ।
ततो विद्धश्च बहुभिः सर्वमर्मसु सायकैः ॥ ५३
ततो भूयो महाराज सहदेवः प्रतापवान् ।
शकुनेः प्रेषयामास शरवृष्टिं दुरासदाम् ॥ ५४
ततस्तु क्रुद्धः सुबलस्य पुत्रो
माद्रीसुतं सहदेवं विमर्दे ।
प्रासेन जाम्बूनदभूषणेन
जिघांसुरेकोऽभिपपात शीघ्रम् ॥ ५५

48 ^{a}) M1 जानंतु; M3 निगतास् (for निह°). D2 दुराचारा (for °त्मानो). — ^{b}) D5 (also as in text).7 [s]स्माद् (for ऽस्मान्). Ś1 K1.2 हि ह्य(K2 व्य)वसन्; B2 उपहसन्; Dn3 अन्व°; T2 अप्यसहन्; T3 G2 M1.2 अपहसन्; M3 अहसन् (submetric) (for अवहसन्). K4.5 D1 ये चास्मान्प्र(D1 °न)हसन्पुरा; Dn1 ये स्म नन्वह°; G1.3 वेपमानाहसन्पुरा (G1 °नः). — ^{c}) K2 कुलंकारः; D2.7 कुळांगारः. — ^{d}) Dn चापि; G1 चाद्य (for तस्य). D2.7 T2 मातुळः.

49 B1 om. 49^{a}–50^{b}. — ^{a}) K3-5 B (B1 om.) Dn D2.3.5.6.8–11 निहनि(D10 °रि)ष्यामि; D1 M1 [s]पहरि°; D4 corrupt; D7 आहरिष्यामि; T G M2 पातयि°; M3.4 विहरि° (for विहनि°). — ^{b}) Ś1 K (except K3) Dn T1.2 शरेण; D2.5.7 दंडेन (for क्षुरेण). D4 [उ]न्मथ्य वै; T1.2 प्रथितं (for [उ]न्मथितं). — D1 om. 49^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1.3 उद्वृद्धं; K2 उद्धृतं; K4 उद्वेष्ट्य; Dn D2.5.7.10.11 आविध्य (D10.11 °द्धं); T1.2 उद्दिश्य; T3 आहत्य; G2 उत्कृत्य (for उद्धृत्य). B3 वृक्षात्फलं समुद्धृत्य. — ^{d}) K4 नगुडेन; D4 G1.3 M लकुटेन (for लगुडेन).

50 B1 om. 50^{ab} (cf. v. l. 49). Dn1.n2 D2.7 om. 50^{ab}; Dn3 reads it on marg. D6 om. (hapl.) 50^{b}–51^{a}. D1 om. 50^{c}–52^{b}. — ^{c}) K3 B4 Dn1 D2–4.10.11 रण- (for नर-). D2.7 -शार्दूळो; T3 -शार्दूलं; M -शार्दूल. — ^{d}) D2.5.7 अति- (for अभि-). K3 T3 (also as in text) -जघान (for -जगाम). Ś1 K (except K3) D4.10.11 T3.4 G तं (for ह).

51 D1 om. 51; D6 om. 51^{a} (for both, cf. v. l. 50). — ^{a}) Ś1 K1.2 च; K4 [अ]ति-; D3 प्र-; D8.10.11 सु- (for तु). — ^{b}) T G विशां (for युधां) Ś1 K1.2 पतिं; K4 प्रति; T G पते (for पतिः). — ^{c}) D3.11 विक्रम्य (for °कृष्य). D2.7 बळवच्. — ^{d}) K4 B1–3 D2.8.9 T1.2 प्रदहन्; Dn1 D3.10.11 °ज्वलन् (for °हसन्).

52 D1 om. 52^{ab} (cf. v. l. 50). D3 om. 52. — ^{b}) Ś1 K1.2 दशभिश् (for चतुर्भिश्). — ^{c}) G1 चित्र- (for छत्रं). D1 ध्वजं हयांश्; G2 धनुर्ध्वजं (by transp.). D1 [अ]पि (for [अ]स्य). — ^{d}) K4.5 D10 [उ]न्नदत् (for [अ]न°).

53 D1 om. 53^{abc}. — ^{a}) T2 तत्र (for -छत्रः). — ^{b}) D2.7 सौबळः. — ^{c}) K1.5 B (except B5) D3.4.6.8.10 T1 कृतो; Dn1.n2 D2.5.7 क्षतो (Dn1 °तै); Dn3 क्षितो; T2 क्रुद्धो (for ततो). M3 विद्ध्वा (for विद्धश्). D3 तु (for च). — ^{d}) T2 सर्वैर् (for सर्व). T3 -वर्मसु (for -मर्मसु). D1 चिच्छिदे (for सायकैः).

54 D1 om. 54. — ^{a}) K2 देवो (for भूयो). T1.2 महाबाहुः; G1 °तेजाः (for °राज). — ^{c}) K2 D9 शकुनिः; Dn1.n3 D8 शकुनिं. — ^{d}) D3 पश्य (for शर-). D6 दुरासदं; D9 G1 °सदाः (for °सदाम्)

55 ^{a}) K4.5 सु- (for तु). D1 रुष्टः; T1.2 विद्धः (for क्रुद्धः). D2.7 सुबळस्य. T3.4 G क्रुद्धस्ततोसौ सुबलस्य पुत्रो; M क्रुद्धस्ततः सुबलस्यात्मजोपि. — ^{b}) Ś1 K1.2 D6 M1 -पुत्रं (for -सुतं). D1 प्रसह्य; D10 विनद्य (for विमर्दे). — ^{c}) K5 D8.10 प्राशेन. K5 जंबू- (for जाम्बू-). Dn2.n3 D2.5.7 -भूषितेन. — Dn D2 repeat 55^{d} after 58^{a}. — ^{d}) D6 corrupt. T3 एतौ (for एको). K2 Dn (second time) D3 [s]पि पपात; K4.5 B2 T G निप°; M [s]भिससार (for °पपात). Dn (first time) भूमौ (for शीघ्रम्).

माद्रीसुतस्तस्य समुद्यतं तं
प्रासं सुवृत्तौ च भुजौ रणाग्रे ।
भल्लैस्त्रिभिर्युगपत्संचकर्त
ननाद चोच्चैस्तरसाजिमध्ये ॥ ५६
तस्याशुकारी सुसमाहितेन
सुवर्णपुङ्खेन दृढायसेन ।
भल्लेन सर्वावरणातिगेन
शिरः शरीरात्प्रममाथ भूयः ॥ ५७
शरेण कार्तस्वरभूषितेन
दिवाकराभेन सुसंशितेन ।
हृतोत्तमाङ्गो युधि पाण्डवेन
पपात भूमौ सुबलस्य पुत्रः ॥ ५८
स तच्छिरो वेगवता शरेण
सुवर्णपुङ्खेन शिलाशितेन । C. 9. 1562 B. 9. 28. 68 K. 9. 27. 61

56 ^{a}) D3 चाथ (for तस्य). B1 D8.9 समुत्पतंतं; T4 G1.3 समुद्यतं तु. — ^{b}) K5 प्राशौ; Dn1.n2 प्रासा (sic) (for प्रासं). D2.5.7 सुवृत्तं च; T2 च वृत्तौ च; G2 सुवृत्तोरु- (for °त्तौ च). B5 रणौ (for भुजौ). B2 बलाग्रे; D4 रणाजिरे; D7 रणाय; T3 शिताग्रैः; M3 च पीनौ (for रणाग्रे). D3 प्रासार्थं वृत्तौ च भुजौ रणाग्रे. — ^{c}) K2 सहपत् (for युग°). D3 च कर्म (submetric); D4 संनिकृत्य (for संचकर्त). — ^{d}) T3 तु तदा (for तरसा).

57 ^{a}) Dn3 [अं]शुकानि सु-; G2 [आ]शुकालेन (for °कारी सु-). K5 -समाहितेन ह; G3 -समाश्रितेन (for °हितेन). — K4 om. (hapl.) 57^{b}–58^{b}. — ^{b}) D2 M2.4 दृढायुधेन; D3 °श्येन; T1 तथायसेन; M1 दृढायतेन (for °यसेन). — After 57^{b}, B2 ins.:

163* तथैव वेगात्सुदृढायुधेन ।

— ^{c}) T1 शरेण; T2 प्रासेन (for भल्लेन). D2 सर्वावरणातिवेगात्; D8.9 °भरणातिगेन (for °वरणातिगेन). — ^{d}) Dn1.n3 D2 प्रवीरः (for शरीरात्). D1 प्रजहार (for °ममाथ). M शीघ्रं (for भूयः). — D4 T3.4 G M ins. after 57: D7.8 after 59: T1.2 after 59^{b}:

164* तस्योत्तमाङ्गं च भुजौ सुवृत्तौ
शक्तिश्च पूर्वं निपपात भूमौ ।
पश्चात्कबन्धं रुधिरावसिक्तं
विस्पन्दमानं निपपात घोरम् ।

[(L. 1) M च (for सु-). D7.8 भुजौ सुवृत्तौ प्रचकर्त वीरः. — D7.8 om. line 2. — (L. 2) T4 सुशक्तिः; M3 शिरश्च (for शक्तिश्च). T1.2 transp. पूर्वं and भूमौ. D4 पपात पूर्वं पतितानि भूमौ. — (L. 3) T4 G2 रुधिरांबु- (for °राव-). — (L. 4) D4 T2.3 विष्पंदमानं (D4 °णं); T4 विपुष्ट° (for विस्पन्द°). T4 भूमौ (for घोरम्).]

D7.8 S cont.

165* रथोत्तमात्पार्थिवपार्थिवस्य ।

[T4 G2.3 तथोत्तमात् (for रथो°). G1.3 -सत्तमस्य (for -पार्थिवस्य).]

— D8 S cont.:

166* सुवर्णरत्नोत्तमभूषितं च
स सिंहनादं व्यनदन्महात्मा ।
निहत्य पापं सुबलस्य पुत्रं
स नैर्ऋतीमेव दिशं महात्मा ।
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिः पतन्तं [5]

[(L. 1) D8 M सुवर्णतारागणभूषिताद्वै (D8 °तांगात्). — (L. 2) D3 विनदन्. — D8 om. (hapl.) lines 3–4. — (L. 3) G3 शूरं (for पापं). — (L. 4) T2 स्वनैर्महीम्; M1 तनैर्ऋतीम् (for स नै°). G2 वै (for एव). — (L. 5) D8 शिरस्थैः; M3 शिरस्तत् (for पतन्तं).]

— D8 cont.:

167* प्रावोदयद्भूमिपतेर्महात्मा ।

58 K4 D1 om. 58^{ab} (for K4, cf. v. l. 57). S (except T1.2) om. 58^{a}–59^{b}. — ^{a}) Ś1 K1.2 D8 -भूषणेन (for -भूषितेन). — After 58^{a}, Dn D2 repeat 55^{d}. K5 om. 58^{b}. — ^{b}) K3 B2 Dn D2.4.5.7 T1.2 दिवाकराभेण. B2 om. (hapl.) from सुसंशितेन up to पाण्डवेन (in 58^{c}). K2 Dn D8 सुशंसितेन; D4.5.7.10.11 सुसंहि° (for सुसंशि°). — Ś1 K1–3 om. (hapl.) 58^{c}–59^{b}. D3 om. (hapl.) 58^{c}–59^{d}. — ^{c}) Dn om. (hapl.) from हृतोत्तमाङ्गो up to सुवर्णपुङ्खेन (in 59^{b}). D8 कृत्तोत्तमांगो; D9 हतो° (for हृतो°). D1 पार्थिवेन (for पाण्डवेन). — ^{d}) D7 सुबळस्य.

59 Ś1 K1–3 S (except T1.2) om. 59^{ab}; Dn om. up to सुवर्णपुङ्खेन; D3 om. 59 (for all, cf. v. l. 58). D1 om. 59. — ^{a}) D4 corrupt.; T2 शतच्छिदा (for स तच्छिरो). — ^{b}) D7 शिळा-. K4.5 Dn3 D5.7.8 -सितेन (for -शितेन). — After 59^{b}, T1.2 ins. 164*, 165* and 166*. — ^{c}) D2.4.5 अ(D2 प्र)पातयत्; D7

C. 9. 1562
B. 9. 28. 63
K. 9. 27. 61

प्रावेरयत्कुपितः पाण्डुपुत्रो
यत्तत्कुरूणामनयस्य मूलम् ॥ ५९
हृतोत्तमाङ्गं शकुनिं समीक्ष्य
भूमौ शयानं रुधिरार्द्रगात्रम् ।
योधास्त्वदीया भयनष्टसत्त्वा
दिशः प्रजग्मुः प्रगृहीतशस्त्राः ॥ ६०
विप्रद्रुताः शुष्कमुखा विसंज्ञा
गाण्डीवघोषेण समाहताश्च ।
भयार्दिता भग्नरथाश्वनागाः
पदातयश्चैव सधार्तराष्ट्राः ॥ ६१
ततो रथाच्छकुनिं पातयित्वा
मुदान्विता भारत पाण्डवेयाः ।
शङ्खान्प्रदध्मुः समरे प्रहृष्टाः
सकेशवाः सैनिकान्हर्षयन्तः ॥ ६२
तं चापि सर्वे प्रतिपूजयन्तो
हृष्टा ब्रुवाणाः सहदेवमाजौ ।
दिष्ट्या हतो नैकृतिको दुरात्मा
सहात्मजो वीर रणे त्वयेति ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अपाच्छिनत्; D8 T2–4 G2 M3 प्रावेशयत्; M1. 2. 4 प्रायापयत् (for प्रावेर°). Dn प्राविशत्पांडुपुत्रो (submetric). — D2 om. 59d. — d) K4 D6 यतः; D4 यशः; T4 जातं; M हतं (for यत्तत्). Ś1 K1 कुर्वाणम् (for कुरूणाम्). — After 59, D7. 8 ins. 164* and 165*, followed by 166* in D8, while D4 S read 63.

60 a) K2 ततो मार्गं (sic); B4 कृत्तोत्तमांगं; D3. 7. 9 हृतो° (for हृतो°). K4. 5 B2 D2 S (except T1. 2) निरीक्ष्य; D4 शयानं (for समीक्ष्य). — b) K3. 5 भूमिं शयानं; D4 संप्रेक्ष्य वीरं (for भूमौ शयानं). — c) K4. 5 T4 -संज्ञा; D2 -चित्ता; D10. 11 -शक्ता (for -सत्त्वा). — T3 om. (hapl.) 60d 62a. — d) D8 प्रतस्थुः (for °जग्मुः). — For 60cd, D4 subst.:

168* माद्रीसुतं ते सहसाभिपेतु-
गान्धारयोधाः प्रगृहीतशस्त्राः ।

61 T3 om. 61 (cf. v. l. 60). D1 om. 61. — a) K5 D6 M4 प्रविद्रुताः (for विप्र°). K4. 5 शुद्ध-; D6 स्तब्ध- (for शुष्क-). G1 -गळा (for -मुखा). — b) Dn2. n3 D4. 5. 7 गांजीव- (for गाण्डीव-). K2 सदाहताश्च; T2 M2 समागताश्च (for °हताश्च). — c) T1. 2 इतस्ततो (for भयार्दिता). K5 D4 M1 -रथाश्च; G2 -हयाः स- (for -रथाश्व-). — d) K4. 5 च धार्तराष्ट्राः; Dn सधार्तराष्ट्रं. — After 61, K5 ins.:

169* शेकुर्न योद्धुं तरस्माजिमध्ये ।

62 T3 om. 62a (cf. v. l. 60). — a) T1 G M संख्ये (G1 °ख्ये) (for ततो). — b) Ś1 मदान्विता; D3 सुधा°; D8 मुदा युता; D10 सुतान्विता (for मुदा°). — c) M4 च (for प्र). B1 D4. 10. 11 समरेतिहृष्टाः; D8 °रेवहृष्टाः; S (except T1. 2) महता स्वरेण (for समरे प्रहृष्टाः). — Dn om. 62d. — d) Ś1 K1. 2 D2. 4. 6. 7 सकेशवान्. K4. 5 M3 सैनिक- (for °कान्). D3 प्रहर्षयंतः; D8 हर्षयंति.

63 D4 S read 63 after 59. — a) S पांडुपुत्राः (T2 G2 °त्रं) (for चापि सर्वे). D1 संपूजयंतो; D4 संपूजयंस्ते; M3 प्रतिपूजयंते. — b) B2. 4 D6. 11 दृष्ट्वा; G1 हृष्टं (for हृष्टा). G1 ब्रुवाणं. — c) D2 निकृतिको (for नैकृ°). Ś1 K1. 3 T2 G1. 3 महात्मा; Dn2 D9 दुरात्मना (for दुरात्मा). — d) K2 corrupt. K4. 5 महात्मना; B2 D8 सहानुजो (for °त्मजो). Ś1 K1. 3 -वर; D8 रिपुस् (for रणे). D9 त्वमेहि (for त्वयेति).

Colophon. — *Adhy. name:* Ś1 K B Dn D2. 4–6. 9 S (except M1) शकुनिवधः; D10. 11 शकुन्युलूकवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn

२८

संजय उवाच ।

ततः क्रुद्धा महाराज सौबलस्य पदानुगाः ।
त्यक्त्वा जीवितमाक्रन्दे पाण्डवान्पर्यवारयन् ॥ १
तानर्जुनः प्रत्यगृह्णात्सहदेवजये धृतः ।
भीमसेनश्च तेजस्वी क्रुद्धाशीविषदर्शनः ॥ २
शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां सहदेवं जिघांसताम् ।
संकल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥ ३
प्रगृहीतायुधान्बाहून्योधानामभिधावताम् ।
भल्लैश्चिच्छेद बीभत्सुः शिरांस्यपि हयानपि ॥ ४
ते हताः प्रत्यपद्यन्त वसुधां विगतासवः ।
त्वरिता लोकवीरेण प्रहताः सव्यसाचिना ॥ ५
ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा स्वबलसंक्षयम् ।
हतशेषान्समानीय क्रुद्धो रथशतान्विभो ॥ ६
कुञ्जरांश्च हयांश्चैव पादातांश्च परंतप ।
उवाच सहितान्सर्वान्धार्तराष्ट्र इदं वचः ॥ ७
समासाद्य रणे सर्वान्पाण्डवान्ससुहृद्गणान् । C. 9. 1574 B. 9. 29. 8 K. 9. 28. 8

26; D4 27 (as in text); D10 S 28; D11 29. —*Śloka no.*: K5 67; Dn 65; D5 66.

28

1 Before the ref., editions ins. अथ ह्रदप्रवेशपर्व. —[a]) D3 T2 क्रुद्धो. —[b]) D2 सौबळस्य. —[c]) Ś1 K1.2 आक्रंदा: (K2 °द:); D1 आत्मीयं; D8.9 आक्रांत:; G2 आस्कंदे (for आक्रन्दे). T3 त्यक्त्वा जीवितमात्रं ते. [d]) Dn2.n3 D2.5.7 पांडवं. D4 T3 प्रत्यवारयन्; M1 च न्य°

2 [a]) D7 ततो (for तान्). —[b]) T2 सहदेवो; M3 °देवे (for °देव-). K Dn D2.4.5.7 वृत:; D9 M1.2 धृतान् (for धृत:). D1 सहदेवश्च मारिष; D8 °वजयोद्धतान्. — D1 om. 2[c]–3[d]. —[d]) K4.5 D4 क्रुद्धासी- (D4 °सि-) (for °शी-). K2 -दर्शना:; B2 -लोचन:; Dn1 -तेजस:; D4 -दर्शनं; T2 -दश्वन: (sic); T3 -दर्शिन:; M2–4 -दर्शनान् (for °न:).

3 With 3, cf. 30. D1 om. 3 (cf. v. l. 2). —[a]) D3.9 T2–4 G2.3 शक्त्यष्टि- (D3 °ष्ठि-) (for शक्त्यृष्टि-). K4.5 D2.8 -प्राश-; Dn1 D10 -पाश- (for -प्रास-). G2 -शूलानां (for -हस्तानां). — Dn1.n2 om. (hapl.) 3[c]–4[b]; Dn3 reads it on marg. —[d]) D5.7 गांजीवेन. K3 धनंजयं.

4 Dn1.n2 om. 4[ab] (cf. v. l. 3). Dn3 reads 4[ab] on marg. —[a]) K3–5 B (except B2) Dn3 D1.3.5.7.10.11 संगृ(D1.3 स गृ)हीतायुधान्; D2 गृहीत्वा चायु°; D8 संगृहीत्वायु°; D9 स संगतायु° (for प्रगृहीतायु°). —[b]) D3 योधिनाम्; M2–4 यौधा° (for यो°). D2 अनुधावतां; D3 अपि धा°; D8 अभिधावत:; T3 अभ्यधावतां (for अभिधा°). —[d]) Ś1 **नि च; K1.3 दढानि च; K2 धनूंषि च; S भुजानपि (for हया°).

5 [a]) D2.3.5.7.10.11 हया:; M2 यौधा: (for हता:). D4 प्रत्यदृश्यंत; D8 °युध्यंत (for °पद्यन्त). —[b]) K4.5 बहुधा (for वसुधां). —[c]) K5 D3.4.6 S (except M3) त्वरता; D1.10.11 चरता (for त्वरिता). K4 B D2.5.7–9 त्व(D9 च)रतां लोकवीराणां. —[d]) K5 ते हता:; D4 समरे; S (except G1; T2 damaged) निहता: (for प्र°). — After 5, M2.4 read 31–32.

6 [ab]) T3.4 G M3 दृष्ट्वा राजन् (M3 °जा) (for राजा दृष्ट्वा). K3 D4.9 G1.3 सुबल-; D2.8 स बल- (D2 °ळ-); D7 स्वजन-; M2.4 च बल- (for स्वबल-). K4 -संक्षयात्. K2 दृष्ट्वा स्वबलमंतिकात्. —[c]) D3 हतशेखान् (sic). Ś1 K1 समाहूय (for °नीय). —[d]) K5 क्रुध्ये (sic); B Dn D2.7 क्रुध्यन्; D4 S रथान्; D8.9 क्रुद्धान् (for क्रुद्धो). Ś1 (orig.) K2.3 रिपु-; Ś1 (*sup. lin.*) K1 रण-; D1 राजा; D4.9 अथ; D6 नर-; S नव- (for रथ-). Ś1 K D2.3.5–7.10.11 -गणा(D5.7 -शता)न्बहून्; Dn -शतान्वितान्; D1.4 रणे विभो; G2 -शतान्प्रभो.

7 [b]) B1 D6.9–11 T1–3 पदातांश्च; B2 D4 नरांश्चापि; D5.7 पदातींश्च; G3 पताकांश्च (for पादातांश्च). D3.10.11 समंतत:; D4 T4 G1.2 M3 परंतप:. —[c]) S दु:खितान् (for सहि°). —[d]) Ś1 K1–4 B4.5 Dn D2–5.7 धार्तराष्ट्रान् (for °राष्ट्र). S महीपति: (for इदं वच:).

C. 9. 1574 B. 9. 29. 8 K. 9. 28. 8 पाञ्चाल्यं चापि सबलं हत्वा शीघ्रं निवर्तत ॥ ८
तस्य ते शिरसा गृह्य वचनं युद्धदुर्मदाः ।
प्रत्युद्ययू रणे पार्थांस्तव पुत्रस्य शासनात् ॥ ९
तानभ्यापततः शीघ्रं हतशेषान्महारणे ।
शरैराशीविषाकारैः पाण्डवाः समवाकिरन् ॥ १०
तत्सैन्यं भरतश्रेष्ठ मुहूर्तेन महात्मभिः ।
अवध्यत रणं प्राप्य त्रातारं नाभ्यविन्दत ।
प्रतिष्ठमानं तु भयान्नावतिष्ठत दंशितम् ॥ ११
अश्वैर्विपरिधावद्भिः सैन्येन रजसा वृते ।
न प्राज्ञायन्त समरे दिशश्च प्रदिशस्तथा ॥ १२
ततस्तु पाण्डवानीकान्निःसृत्य बहवो जनाः ।
अभ्यघ्नंस्तावकान्युद्धे मुहूर्तादिव भारत ।
ततो निःशेषमभवत्तत्सैन्यं तव भारत ॥ १३
अक्षौहिण्यः समेतास्तु तव पुत्रस्य भारत ।
एकादश हता युद्धे ताः प्रभो पाण्डुसृञ्जयैः ॥ १४
तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु महात्मसु ।
एको दुर्योधनो राजन्नदृश्यत भृशं क्षतः ॥ १५
ततो वीक्ष्य दिशः सर्वा दृष्ट्वा शून्यां च मेदिनीम् ।

8 ^{a}) D1 जित्वा; D4 पार्थान् (for सर्वान्). —^{b}) D4 पांडवानां (for °वान्स-). Dn D2. 5 T3 -जनान् (for -गणान्). —^{c}) B2 सानुगं चैव; D1 G1. 3 चापि सुबलं; D2 चापि सबळं; D4. 6 M1 चापि सगणं; G2 सबलं चापि (by transp.). T3 पांचालान्सबलांश्चापि. —^{d}) D2. 5. 7 चापि (for शीघ्रं). K5 B2 D3. 5. 6. 10. 11 T1. 2. 4 G1 M3 न्यवर्तत; G2 निवर्तथ.

9 ^{a}) D4 ते तस्य (by transp.); G1. 3 तस्यैते. M1. 2. 4 वचनं (for शिरसा). T3 तेद्य; G2 [आ]दाय (for गृह्य). —^{b}) T G M3 शासनं; M1. 2. 4 शिरसा (for वचनं). —^{c}) K4. 5 प्रत्युद्ययौ; Dn3 D4 °द्याय; D3. 10. 11 अभ्युद्ययू (for प्रत्यु°). Ś1 K1–3 राजंस्; D6 T3 पार्थं (for पार्थांस्). D1 प्रययुः पांडवान्सर्वे.

10 ^{a}) T3. 4 G एवापततः; M अ(M3 आ)वाप्य ततः (for अभ्यापततः). —^{b}) M1 हतशेषा. —^{c}) K2 आषी-; D2 आसी- (for आशी-). —^{d}) M1 पांडवान् (for °वाः). Ś1 K D1. 10 T1. 2 समवारयन् (for °किरन्). D4 पांडवाः शीघ्रमर्दयन्; D6 °वैरर्दिता भृशं.

11 ^{a}) D3 भारत-; T2 समर- (for भरत-). K5 -श्रेष्ठं (for -श्रेष्ठ). — The portion of the text from 11^{c} up to 67^{b} is lost in B2 on missing folios. ^{c}) K2 T2. 3 अविध्यत; D3 अवध्यंत. K2 D4 रणे (for रणं). —^{d}) Ś1 K Dn D1 M8 [अ]प्यविंदत; D4 च विं°; D5. 7 [अ]भ्य(D5 °भि)पद्यत (for °विन्दत). — D1 om. 11^{e}–12^{d}. —^{e}) T G M3–4 पलायमानं (for प्रतिष्ठ°). D4 ते हन्यमानासुभयान्; M1 पलायने मतिं कृत्वा. —^{f}) K2. 4. 5 B (B2 missing) D3–6. 8–11 T G नावतिष्ठ(D4. 6 °ष्ठं)ति; Dn D2 न चा(D2 वा)तिष्ठत; (for नाव°). K3. 4 D4 दंशिताः (K3 °तः); T4 G2. 3 दंसितं; M संयुगे (for दंशितम्).

12 B2 missing. D1 om. 12 (for both, cf. v. l. 11). —^{b}) T3 corrupt. —^{c}) K1. 5 Dn D2. 3. 5. 10 S (except T1) प्रज्ञायंत. —^{d}) Ś1 K1–3 च वि-; D10 *प्र-; D11 सप्र-; T3 प्रति- (for च प्र-). Dn प्रदिशो विदिशस्तथा.

13 B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) B1. 5 पांडवानीकं (for °नीकान्). —^{b}) K2 corrupt. D7 T2. 3 निस्सृत्य; M3 निहत्य (for निःसृत्य). D2 विसृत्य बलवाहनः. —^{c}) B1. 5 अभ्ययुस् (for अभ्यघ्नंस्). T3. 4 G तावकं (for °कान्). T3 सर्वं; T4 G सैन्यं; M1. 2. 4 सर्वं; M3 सर्वान् (for युद्धे). D1 अमारयंस्तव भटान्. —^{d}) D5 मुहूर्तम् (for °र्ताद्). — Ś1 K1–3 om. 13^{e}–14^{d}. K4 om. (hapl.) 13^{e}–14^{b}. —^{f}) D1 तत्र (for तव). D4 S तव सैन्यं विशां पते (D4 नरेश्वर); D5–7 सैन्यं तव (D6 तव सैन्यं) च भारत.

14 B2 missing (cf. v. l. 11). Ś1 K1–3 om. 14; K4 om. 14^{ab} (for both, cf. v. l. 13). D8 om. (hapl.) 14^{ab}. —^{a}) S (except T3 M2) अक्षौहिण्यः. D3. 5. 7 च (for तु). —^{d}) M सर्वास्ताः (for ताः प्रभो). Dn प्रभो पांडवसृंजयैः; D3 मुहूर्तादिव भारत.

15 B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) T2 तासु (for तेषु). G1. 3 राजन् (for राज-). —^{c}) D1. 9 T3 G2 राजा (for राजन्). —^{d}) M भृश- (for भृशं). K4. 5 B (B2 missing) Dn D2. 5. 7–9 अह(D9 न ह)श्यत्भृशवि- (K4. 5 °रक्षतवि-; D7 °भ्रुवि वि)क्ष(Dn3 D2. 7 °क्षि)-तः; D3. 4 दृश्यते (D3 अदृश्यत [hypermetric]) भृशविक्षितः.

16 B2 missing (cf. v. l. 11). —^{a}) Ś1 K2 वक्ष्ये (sic); M वीक्षन् (for वीक्ष्य). K4 सर्वान् (for सर्वा).

विहीनः सर्वयोधैश्च पाण्डवान्वीक्ष्य संयुगे ॥ १६
मुदितान्सर्वसिद्धार्थान्नर्दमानान्समन्ततः ।
बाणशब्दरवांश्चैव श्रुत्वा तेषां महात्मनाम् ॥ १७
दुर्योधनो महाराज कश्मलेनाभिसंवृतः ।
अपयाने मनश्चक्रे विहीनबलवाहनः ॥ १८

धृतराष्ट्र उवाच ।

निहते मामके सैन्ये निःशेषे शिबिरे कृते ।
पाण्डवानां बलं सूत किं नु शेषमभूत्तदा ।
एतन्मे पृच्छतो ब्रूहि कुशलो ह्यसि संजय ॥ १९
यच्च दुर्योधनो मन्दः कृतवांस्तनयो मम ।
बलक्षयं तथा दृष्ट्वा स एकः पृथिवीपतिः ॥ २०

संजय उवाच ।

रथानां द्वे सहस्रे तु सप्त नागशतानि च ।
पञ्च चाश्वसहस्राणि पत्तीनां च शतं शताः ॥ २१
एतच्छेषमभूद्राजन्पाण्डवानां महद्बलम् ।
परिगृह्य हि यद्युद्धे धृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः ॥ २२
एकाकी भरतश्रेष्ठ ततो दुर्योधनो नृपः ।
नापश्यत्समरे कंचित्सहायं रथिनां वरः ॥ २३
नर्दमानान्परांश्चैव स्वबलस्य च संक्षयम् ।
हतं स्वहयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात् ॥ २४ C. 9. 1593 P. 9. 29. 26 K. 9. 29. 6

— ^{b}) Ś1 K1–3 शून्यां दृष्ट्वा (by transp.); D3 दृष्ट्वा सत्यां. — ^{c}) T3 G2 भीमेन (for विहीनः). D5. 7 -योधांश्च; M2–4 -यौधैश्च.

17 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) K2 corrupt. B5 सर्वसिद्धात्मान्; Dn D2 °सिद्धांश्च; D3. 10. 11 °तः सिद्धान्; D5. 7 °योधांश्च (for °सिद्धार्थान्). D1 कृतकार्या-न्रणस्थांते. — ^{c}) Ś1 K1–3 -चाप-; D1 -व्रज- (for -शब्द-). D6 -रथांश् (for -रवांश्). B4. 5 T3. 4 G2 [अ]पि (for [ए]व). — ^{d}) G3 जित्वा (for श्रुत्वा).

18 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{b}) K2 कल्मलेशाभिसंवृनः (sic); D1 भयत्रस्तो बभूव ह; D4 कश्मलेन समावृतः. — ^{c}) D7 अपयातुं (for °याने). K4. 5 मतिं (for मनश्). — ^{d}) D3 -वाहनैः (for -वाहनः). — After 18, S ins. an addl. colophon [*Adhy. name:* M3 सैन्यवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): S 29].

19 B2 missing (cf. v. l. 11). G1. 3 om. 19–20. — ^{b}) T3. 4 G2 निःशेषं. — ^{c}) K3–5 B (B2 missing) D (except Dn3 D4. 6) बले (for बलं). Ś1 K1. 2 Dn D2. 5. 7 सौते. — ^{d}) D5. 7 T3. 4 G2 M किं शेषमभवत्तदा. — ^{e}) T1. 2 एवं (for एतन्). Ś1 K1. 2 T4 पृच्छते.

20 B2 missing (cf. v. l. 11). G1. 3 om. 20 (cf. v. l. 19). D1 om. 20. — ^{a}) Ś1 K1. 2 यत्तु; B4 यथा (for यच्च). T3 मानी (for मन्दः). — B1 om. 20^{cd}; M1 reads it after 22. — ^{c}) B3. 4 Dn1. n3 D2. 5. 7–9 T2 तदा; D4 ततो; T3 इदं; T4 G2 इमं; M महद् (for तथा). — ^{d}) Dn1. n2 स एव; T1. 2 कुशलः; M3 य एकः (for स एकः).

21 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) T3 G2 च (for द्वे). G2 सहस्रं. T3 द्वे (for तु). T1. 2 द्वे सहस्रे रथानां तु. — After 21^b, T3 reads 22^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — ^{c}) D3 एवं चास्य (for पञ्च चाश्व-). K3 -सहस्रेण; T1. 2 °स्राणां (for °स्राणि). — ^{d}) D3 om.; D4 तु (for च). D3 वशं (for शतं). K4. 5 D4 शतं (for शताः). D1 T1. 2 पत्तीनामयुतं तथा; T3. 4 G पत्ती(T3 सप्त)नामयुतानि च; M पत्तयो द्विगुणं ततः.

22 B2 missing (cf. v. l. 11). T3 reads 22^{ab} for the first time after 21^b. — ^{b}) Ś1 K1. 2 महद्बले; D1. 4. 9 T1. 2 महाबलं; T3 (first time) महात्मनां; T3 (second time). 4 G M बलं तदा (for महद्बलम्). — ^{c}) S (except T1. 2) यत्प्रगृह्य (for परि°). K4. 5 D4 हि (D4 तु) तद्युद्धे; D5. 7 ययौ युद्धे; T3 यथैवेंद्रो; T4 G1. 3 सुयुद्धे वै; G2 [ए]व मुमुदे; M स वै युद्धे. — After 22, M1 reads 20^{cd}.

23 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) T3 एको हि (for एकाकी). M2–4 भरतश्रेष्ठस्. — ^{b}) B4 D1. 5–7 M3. 4 नृप. — ^{c}) K4. 5 D2. 3. 10 T2 G2 M2 किंचित्; D9 T4 G3 M1 कश्चित् (for कंचित्). — ^{d}) M1 सखायं. Dn2. n3 वरं; D3 T2 वर (for वरः).

24 B2 missing (cf. v. l. 11). K4. 5 om. 24^a–25^b. — ^{a}) T1. 2 यतमानान् (for नर्द°). Dn1 D1. 3. 4. 6. 10. 11 T1. 2 दृष्ट्वा (for चैव). — ^{b}) D2 स्वबळस्य; D9 सुबलस्य (for स्वब°). K3 Dn2. n3 D2. 3 च संक्षये (K3 °यः); D3 बलक्षयं (for च सं°). — After 24^b, B (B2 missing) Dn D2. 3. 5. 7–11 ins.:

C. 9. 1593
B. 9. 29. 27
K. 9. 29. 7

एकादशचमूभर्ता पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
गदामादाय तेजस्वी पदातिः प्रस्थितो ह्रदम् ॥ २५
नातिदूरं ततो गत्वा पद्भ्यामेव नराधिपः ।
सस्मार वचनं क्षत्तुर्धर्मशीलस्य धीमतः ॥ २६
इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्टवान्पुरा ।
महद्वैशसमस्माकं क्षत्रियाणां च संयुगे ॥ २७
एवं विचिन्तयानस्तु प्रविविक्षुर्ह्रदं नृपः ।
दुःखसंतप्तहृदयो दृष्ट्वा राजन्बलक्षयम् ॥ २८
पाण्डवाश्च महाराज धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तव राजन्बलं प्रति ॥ २९
शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां बलानामभिगर्जताम् ।
संकल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥ ३०
तान्हत्वा निशितैर्बाणैः सामात्यान्सह बन्धुभिः ।
रथे श्वेतहये तिष्ठन्नर्जुनो बह्वशोभत ॥ ३१

170* तथा दृष्ट्वा महाराज एकः स पृथिवीपतिः ।

[Dn1 एकं स ; Dn2. n3 D7 स एकं (D7 °कः) (for एकः स).]

On the other hand, S ins.:

171* दृष्ट्वा भरतशार्दूल कश्मलेनाभिसंवृतः ।

[post. half = 18^{b}.]

— ^{c}) T4 G2 M2 स तं ; M1. 3. 4 रथं (for हतं). Ś1 K1 D7 स्वं ; Dn D2 M1. 3. 4 स ; D3 च ; D8 तु ; D9 सु- ; T4 G2 M2 स्म (for स्व-). D4 -बलम् (for -हयम्). G1 स तं स्म भरतं त्यज्य ; G3 सत्वरं स रथं त्यज्य. — ^{d}) T1. 2 प्रोत्प्लुत्य (for प्राङ्मुखः). M3 प्रद्रवत्. B1. 3. 5 Dn D2. 5. 9 रणात् (for भयात्). D7 प्राद्रवत्प्राङ्मुखो रणात्.

25 B2 missing (cf. v. l. 11). K4. 5 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — ^{c}) D8 चादाय (for आ°). K3 तां प्राज्ञो (for तेजस्वी). — K3 om. (hapl.) 25^{d}–27^{a}. — ^{d}) D5. 7 प्रसृतो (for प्रस्थितो). K1. 5 Dn2. n3 D1 M1. 2. 4 द्रुतं ; Dn1 ध्रुवे ; D6 वनं ; D8 यदि ; T4 भृशं (for ह्रदम्).

26 B2 missing (cf. v. l. 11). K3 om. 26 (cf. v. l. 25). — ^{a}) Dn D2. 5. 7 -दूरात् (for -दूरं). — ^{b}) K5 Dn1 D5 M3 नराधिप ; T2 जनाधिप (for नराधिपः). — ^{c}) D4 तत्तु (for क्षत्तुर्). — ^{d}) B1. 5 पश्यतः ; D1 धर्मतः ; T1 भारत (for धीमतः). M धर्मज्ञस्य महात्मनः.

27 B2 missing (cf. v. l. 11). K3 om. 27^{a} (cf. v. l. 25). — ^{a}) M तु स (M1 सु-) (for नूनं). M1 -महद् (for महा-). T1. 2 -राज (for -प्राज्ञो). — ^{b}) K2 पुरः (for पुरा). — ^{c}) S व्यसनम् (for वैशसम्). — ^{d}) S सर्वशः (for संयुगे).

28 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) B1. 5 D8. 9 चिरं (for एवं). T1. 2 च (for तु). D3 एवं विचिंत्यमानस्तु ; D7 एवं चिंतयतस्तस्य ; T1 G2. 3 M एवं चिं- (M °ताचिं)तयमानस्तु (M1 °नं तु). — ^{b}) Dn2 प्रविविक्षे ; T2 °वेश (for °विक्षुर्). B3. 4 Dn D2. 5–9 पुनः (for नृपः). — D1 om. 28^{c}–32^{b}. — ^{c}) M मुहुः (for दुःख-). — ^{d}) D4 द्रष्टा (for दृष्ट्वा). Dn2 om. (hapl.) from राज up to स्तव (in 29^{d}). M2–4 राजा (for राजन्). T2 (*sup. lin.* as in text). 4 G1 जन- ; T3 G2 जगत्- ; G3 यम- (for बल-). T3 G2 -त्रयं (for -क्षयम्). — After 28, T G ins.:

172* दशैकाक्षोहिणीभर्ता तथा दुर्योधनोऽपि सन् ।
प्राप्तवान्व्यसनं तीव्रं दैवं हि बलवत्तरम् ।

[(L. 1) T2 स्वयं ; T3 ततो (for तथा). G2 अजन् (for ऽपि सन्). — (L. 2) T3 दीप्तं (for तीव्रं).]

29 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 29 ; Dn2 om. up to स्तव (for both, cf. v. l. 28). M2. 4 om. 29–30. — ^{a}) K4. 5 D3. 10. 11 T1. 2 तु ; B (B2 missing) Dn (Dn2 om.) D2. 4–7. 9 [अ]पि (for च). — ^{c}) B1. 4 D7. 9–11 अभ्यद्रवंत. D8 T3. 4 G अभ्यधावन्भृशं क्रु(D8 G2 °न्सुसंक्रु)द्धास्. — ^{d}) D2 बलं.

30 With 30, cf. 3. B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 30 (cf. v. l. 28). M2. 4 om. 30 (cf. v. l. 29). — ^{a}) Dn1 D9 T2 G2. 3 शक्त्यष्टि- ; D8 T3 शक्त्याष्टि- (D3 °ष्ठि-) (for शक्त्यृष्टि-). K4 D8 -प्राश- ; D10 -पाश- (for -प्रास-). D9 -हस्ताभ्यां. — ^{b}) T3. 4 G M1. 3 यो(M1. 3 यौ)धानाम् (for बला°). T3 G2 अपि ; T4 प्रति- (for अभि-). — ^{c}) B5 घोरं (for मोघं). — ^{d}) D4. 5. 7 गांजीवेन.

31 B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 31 (cf. v. l. 28). M2. 4 read 31–32 after 5. — ^{a}) M2. 4 हत्वा तैर् (for तान्हत्वा). — ^{b}) M3 बांधवैः (for बन्धुभिः). K4. 5 सहामात्यैः स(K4 °त्यस)बंधुभिः. — ^{c})

सुबलस्य हते पुत्रे सवाजिरथकुञ्जरे ।
महावनमिव छिन्नमभवत्तावकं बलम् ॥ ३२
अनेकशतसाहस्रे बले दुर्योधनस्य ह ।
नान्यो महारथो राजञ्जीवमानो व्यदृश्यत ॥ ३३
द्रोणपुत्रादृते वीरात्तथैव कृतवर्मणः ।
कृपाच्च गौतमाद्राजन्पार्थिवाच्च तवात्मजात् ॥ ३४
धृष्टद्युम्नस्तु मां दृष्ट्वा हसन्सात्यकिमब्रवीत् ।
किमनेन गृहीतेन नानेनार्थोऽस्ति जीवता ॥ ३५
धृष्टद्युम्नवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता महारथः ।
उद्यम्य निशितं खड्गं हन्तुं मामुद्यतस्तदा ॥ ३६
तमागम्य महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
मुच्यतां संजयो जीवन्न हन्तव्यः कथंचन ॥ ३७
द्वैपायनवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता कृताञ्जलिः ।
ततो माममब्रवीन्मुक्त्वा स्वस्ति संजय साधय ॥ ३८
अनुज्ञातस्त्वहं तेन न्यस्तवर्मा निरायुधः ।
प्रातिष्ठं येन नगरं सायाह्ने रुधिरोक्षितः ॥ ३९
क्रोशमात्रमपक्रान्तं गदापाणिमवस्थितम् ।
एकं दुर्योधनं राजन्नपश्यं भृशविक्षतम् ॥ ४० C. 9. 1609 B. 9. 29. 42 K. 9. 29. 23

D5. 7 धनंजयो (for श्वेतहये). B1 D2. 5. 7–9 राजन् (for तिष्ठन्). — [d]) D5. 7 सकृष्णो (for अर्जुनो). K2 D3. 7 G3 बहु शोभत.

32 For the sequence in M2. 4, cf. v. l. 31. B2 missing (cf. v. l. 11). D1 om. 32[ab] (cf. v. l. 28). D7 om. 32[a]–33[b]. — [b]) K2 सर्वाजि- (for सवाजि-). — After 32[b], G2 reads 33[ab]. — [c]) G2 -वातम् (for -वनम्). T4 इति (for इव). Ś1 K1 D3. 5. 9 T3 छन्नम्. D1 निहतं शतसाहस्रं. — [d]) D1 सकलं; D6 प्राभवत् (for अभवत्). D6 om. from वकं बलम् up to द्रोणपुत्रा (in 34[a]). D2 बळं.

33 B2 missing (cf. v. l. 11). D6 om. 33; D7 om. 33[ab] (for both, cf. v. l. 32). D1 om. 33[ab]. G2 reads 33[ab] after 32[b]. — [a]) Dn1 D5 (*sup. lin.* as in text) -रथ- (for -शत-). D8 G2 -साहस्रैर्. — [b]) Ś1 K1–3 हि; D2 च (for ह). S बले दुर्योधनार्जिते (T2 °नाद्भुते; G2 °ने हते; M1 °नार्पणे). — [c]) D2 महारथाद् (for °रथो). — [d]) K3 विदृश्यत; M1 [ऽ]त्र दृश्यते; M3 प्रदृश्यते.

34 B2 missing (cf. v. l. 11). D6 om. द्रोणपुत्रा (cf. v. l. 32). — [a]) D5. 7 राजन् (for वीरात्). — T4 om. 34[b]–36[a]. — [b]) T3 कृपाश्च; G3 तथा च (for तथैव). — [cd]) T3 कृपश्च कृतवर्मा च पार्थिवश्च तवात्मजः.

35 B2 missing (cf. v. l. 11). T4 om. 35 (cf. v. l. 34). D6 om. (hapl.) 35. — [a]) K4. 5 च (for तु). — Ś1 K1–3 om. 35[b]–38[a]. — [b]) K5 रसन्; D3. 10. 11 स ह; D4 रथं (for हसन्). — [c]) D4 किमु तेन (for किमनेन). — [d]) K4 [अ]र्थेन; M1 [अ]र्थो हि (for [अ]र्थोऽस्ति). D1 रिपुमित्रं हि मारय.

36 B2 missing (cf. v. l. 11). T4 om. 36[a] (cf. v. l. 34). Ś1 K1–3 om. 36 (cf. v. l. 35). — [b]) D1 शनेर् (for शिनेर्). — [d]) K4. 5 Dn2. n3 D4 हंतु (sic); D10 हंत (for हन्तुं). D3 तथा.

37 B2 missing (cf. v. l. 11). Ś1 K1–3 om. 37 (cf. v. l. 35). — [a]) K4. 5 तमासाद्य; D1 T3. 4 G तदागम्य (D1 °त्य); D4 ततस्तु वै; T1. 2 समागम्य (for तमा°). Dn2. n3 महाप्राज्ञ; M1 °प्रज्ञं (for °प्राज्ञः). — [b]) G3 (before corr. as in text) मुनिः (for ऽब्रवीत्). — [c]) Dn D5 राजन् (for जीवन्). — [d]) T2 नायं वध्यः (for न हन्तव्यः). B (B2 missing) Dn D5. 7–9 कदाचन (for कथं°).

38 B2 missing (cf. v. l. 11). Ś1 K1–3 om. 38[a] (cf. v. l. 35). — [b]) D1 शनेर् (for शिनेर्). K1 कृतांजलिं; D2 °जळिः; T4 महात्मनः (for कृताञ्जलिः). — [d]) K2. 3 माधव (sic); K4. 5 गम्यतां (for साधय).

39 B2 missing (cf. v. l. 11). — [a]) S हि (for तु). — [b]) D1 त्यक्त- (for न्यस्त-). — [c]) K4 प्रतिष्ठद्; Dn2 D9 प्रतिष्ठं; Dn3 G1. 3 प्र(G3 प्रा)तिष्ठे; D1 अगच्छं; D3 प्रविशन् (for प्रातिष्ठं). K4. 5 यत्र; D1 तात; D3 एव (for येन). D11 नगरे; T4 रुधिरं (for नगरं).

40 B2 missing (cf. v. l. 11). — [a]) K4. 5 अतिक्रांतं; Dn D5. 6. 8. 10 T2 G3 M2. 4 अपा°; D3 समा°; M3 अवा° (for अप°). — Ś1 K1–3 om. 40[c]–41[b]. K4 om. (hapl.) 40[c]–41[d]. K5 reads 40[cd] on marg. — [c]) D8 (second time) ततो (for एकं). D8 (first time) दृष्ट्वा (for राजन्). — After 40[c], the sequence in

C. 9. 1609
B. 9. 29. 43
K. 9. 29. 24

स तु मामश्रुपूर्णाक्षो नाशक्नोदभिवीक्षितुम् ।
उपप्रैक्षत मां दृष्ट्वा तदा दीनमवस्थितम् ॥ ४१
तं चाहमपि शोचन्तं दृष्ट्वैकाकिनमाहवे ।
मुहूर्तं नाशकं वक्तुं किंचिद्दुःखपरिप्लुतः ॥ ४२
ततोऽस्मै तदहं सर्वमुक्तवान्ग्रहणं तदा ।
द्वैपायनप्रसादाच्च जीवतो मोक्षमाहवे ॥ ४३
मुहूर्तमिव च ध्यात्वा प्रतिलभ्य च चेतनाम् ।
भ्रातॄंश्च सर्वसैन्यानि पर्यपृच्छत मां ततः ॥ ४४

D3 is : 42ᵈ, 43ᵃᵇ, 40ᶜ (r), 40ᵈ–42ᵇ, 44, 42ᶜ, 42ᵈ–43ᵇ (r), 43ᶜᵈ, 45. — ᵈ) Dn भूरि-; D4 शर- (for भृश-). Dn2 D2. 3. 5. 7 -वि(D7 -वी)क्षितं (for °क्षतम्). T4 पश्यामि भृशमीक्षितं.

41 For the sequence in D3, cf. v. l. 40. B2 missing (cf. v. l. 11). Ś1 K1–3 om. 41ᵃᵇ; K4 om. 41 (for both, cf. v. l. 40). — ᵇ) K6 B (B2 missing) Dn D2. 5. 6. 8 न शक्नोति (for नाशक्नोद्). Dn -भाषितुं; D1 8 -वीक्षितं (for -वीक्षितुम्). — D1 om. 41ᶜᵈ. — ᶜ) B3 D8 T2 M1. 3 -प्रेक्ष(T2 °क्ष्य)त. D3 मा (for मां). — ᵈ) D3–5. 7. 8. 10. 11 T3. 4 G2 M तथा (for तदा). K2 भीमम्; Dn चैकम् (for दीनम्). G M1. 2 उपस्थितं (for अव°). D2 तदनीकमवस्थितं.

42 For the sequence in D3, cf. v. l. 40. B2 missing (cf. v. l. 11). — ᵃ) D6 तद्दा (for तं च). D3 अभिशोचंतं; S (except T1. 2) अनुशोचानो (M1. 2. 4 °चन्वै) (for अपि शोचन्तं). — ᵇ) Ś1 K1–3 दृष्ट्वैवैकाकिनं रणे. — ᶜ) D5. 7 नाशकद् (for °कं). — ᵈ) Ś1 K1–3 D10. 11 अति- (for किंचिद्). — After 42, T G ins. :

173* यस्य मूर्धावसिक्तानां सहस्रं मणिमौलिनाम् ।
आहृत्य च करं सर्वं स्वस्य वै वशमागतम् ।
चतुःसागरपर्यन्ता पृथिवी रत्नभूषिता ।
कर्णेनैकेन यस्यार्थे करमाहारिता पुरा ।
यस्याज्ञा परराष्ट्रेषु कर्णेनैव प्रसारिता ।
नाभवद्यस्य शस्त्रेषु खेदो राज्ञः प्रशासतः ।
आसीनो हस्तिनपुरे क्षेमं राज्यमकण्टकम् ।
अन्वपालयदैश्वर्यात्कुबेरमपि नास्मरत् ।
भवनाद्भवनं राजन्प्रयातुं पृथिवीपते ।
देवालयप्रवेशे च पन्था यस्य हिरण्मयः ।
पताकावृतसूर्यांशुतोरणोच्छ्रितशोभिनः ।
प्रयाणे पृथिवीभर्तुर्धन्यानामभवन्गृहाः ।
आरुह्यैरावतप्रख्यं नागमिन्द्रसमो बली ।
विभूत्या सुमहत्या यः प्रयाति पृथिवीपते ।
तं भृशं क्षतमिन्द्राभं पद्भ्यामेव धरातले ।
तिष्ठन्तमेकं दृष्ट्वा तु ममाभूत्क्लेश उत्तमः ।
तस्य चैवंविधस्याद्य जगन्नाथस्य भूपते ।
आपदप्रतिमैवाभूद्बलीयान्विधिरेव हि ।

[(L. 2) T3 G2 यस्य (for स्वस्य). T1 G1 (*sup. lin.* as above) वेश्म समागतं; T2. 3 वैशसमा° (for वै वशमा°). — (L. 4) T2. 3 आसादितः (for °रिता). — (L. 5) T3 यस्याज्ञा परतो राष्ट्रे (for the prior half). — (L. 6) T3 भेदो (for खेदो). — (L. 7) T1 G1 (*sup. lin.*) हास्तिनपुरे. — (L. 8) T1–3 G1 नास्मरन् (for °रत्). — (L. 9) G3 [illegible] (corrupt) (for the prior half). T3 पृथिवीपतेः (for °पते). — (L. 10) T1. 3 G1 -प्रदेशे (for -प्रवेशे). — (L. 11) T3 -सूर्यांशु; T4 G2. 3 -सूर्यांशुस् (for -सूर्यांशु-). T3 -शोभिताः; T4 -शोभनः; G2. 3 -शोभितः (for -शोभिनः). — (L. 14) T4 प्रयातुं (for °ति). T3. 4 G2 पृथिवीपतिः. — (L. 15) T2 भृश- (for भृशं). — (L. 16) T1 G1. 2 तं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु). — (L. 17) T1 G1 [अ]स्य (for [अ]थ). T2 तस्य चैवंविधं नाम्नाज (for the prior half). T1 G1. 2 भूपतेः (for °ते). — (L. 18) T2 विपद् (for आपद्). T2 [अ]भूद्या; T3. 4 याभूद् (for [ए]वाभूद्).]

43 For the sequence in D3, cf. v. l. 40. B2 missing (cf. v. l. 11). — ᵃ) T1 [ऽ]स्य (for ऽस्मै); T4 इदं (for अहं). — ᵇ) T G नृपतेस् (T3 °ते) (for ग्रहणं). D1 उक्तं च ग्रहणादिकं. — ᶜ) D3 द्वैपायनं समासाद्य. — ᵈ) K2 corrupt. K4. 5 D1. 2. 5 T2. 4 G2. 3 जीवितो (K5 °नो) (for जीवतो). Ś1 K1. 3 D10. 11 आत्मनः (for आहवे). D3 जीवितोऽहं महाहवे.

44 For the sequence in D3, cf. v. l. 40. B2 missing (cf. v. l. 11). — ᵃ) Dn2. n3 D2. 5. 7 अपि (for इव). K4. 5 तद् (for च). K2. 3 D1. 3. 4. 10. 11 S स मु(K3 D3. 4 T4 सुमु)हूर्तमिव ध्या(D3 °मवध्या)त्वा; Dn1 सुमुहूर्तमपि च ध्यात्वा (hypermetric). — ᵇ) D2 पुनर् (for प्रति-). T3 तु (for च). D6 चेतनं. — ᶜ) D6 om. (hapl.) from सैन्यानि up to सर्वान् (in 45ᶜ). S -सैन्यांश्च (for -सैन्यानि). — ᵈ) K4. 5 B (B2 missing) Dn D2. 3. 5. 7–9 समपृच्छत; M1 पर्यपृच्छच्च (for °पृच्छत). T3. 4 G तांस्; M1 मा (for मां). Dn1 D1. 9 T4 G2. 3 तदा; T3 तथा (for ततः).

तस्मै तदहमाचक्षं सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
भ्रातॄंश्च निहतान्सर्वान्सैन्यं च विनिपातितम् ॥ ४५
त्रयः किल रथाः शिष्टास्तावकानां नराधिप ।
इति प्रस्थानकाले मां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ ४६
स दीर्घमिव निःश्वस्य विप्रेक्ष्य च पुनः पुनः ।
अंसे मां पाणिना स्पृष्ट्वा पुत्रस्ते पर्यभाषत ॥ ४७
त्वदन्यो नेह संग्रामे कश्चिज्जीवति संजय ।
द्वितीयं नेह पश्यामि ससहायाश्च पाण्डवाः ॥ ४८
ब्रूयाः संजय राजानं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
दुर्योधनस्तव सुतः प्रविष्टो हृदमित्युत ॥ ४९
सुहृद्भिस्तादृशैर्हीनः पुत्रैर्भ्रातृभिरेव च ।
पाण्डवैश्च हृते राज्ये को नु जीवति मादृशः ॥ ५०
आचक्षेथाः सर्वमिदं मां च मुक्तं महाहवात् ।
अस्मिंस्तोयहृदे सुप्तं जीवन्तं भृशविक्षतम् ॥ ५१
एवमुक्त्वा महाराज प्राविशत्तं हृदं नृपः ।
अस्तम्भयत तोयं च मायया मनुजाधिपः ॥ ५२
तस्मिन्हृदं प्रविष्टे तु त्रीन्रथाञ्श्रान्तवाहनान् ।
अपश्यं सहितानेकस्तं देशं समुपेयुषः ॥ ५३　　C. 9. 1622 B. 9. 29. 55 K. 9. 29. 45

45 For the sequence in D3, cf. v. l. 40. B2 missing (cf. v. l. 11). D6 om. 45^{abc} (cf. v. l. 44). — ^{a}) K3 Dn D1. 2. 4. 5. 7. 9–11 T2–4 M आचक्षे (D9 °क्ष्यं); T1 G आचष्टे (for °क्षं). K4. 5 तस्मै सर्वाहमाचक्ष्ये. — ^{b}) K2. 3 D3. 7. 10 सर्व- (for सर्वं). Ś1 K1. 2 -दर्शनः; K3 -दर्शनं; D1 G1 -दर्शनात् (for -दर्शिवान्). — ^{c}) T4 भ्रातॄणां निधनं सर्वं. — ^{d}) D1 सैन्यांश्च (for सैन्यं). T G1. 3 सैन्यानां च निपातनं; G2 M सैनिकांश्च (G2 °न्यांश्चैव) निपातितान्.

46 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) D2 किल. G2 नराः (for रथाः). D3 स्पृष्ट्वा (for शिष्टास्). — ^{b}) D8 जनाधिप (for नरा°). — ^{c}) D1 प्रति- (for इति). D2 -काले. K1. 5 [ऽ]यं; Dn D2. 5 (*sup. lin.* as in text) नु (for मां).

47 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) M1 संदीपम् (for स दीर्घम्). Dn D2. 5. 7 अथ; M उष्णं (for इव). Some MSS. निश्वस्य. — ^{b}) D1 समीक्ष्य च; D3. 10. 11 प्रत्यवेक्ष्य; D4 T1. 2 संप्रेक्ष्य च; T3. 4 G विप्रेक्षत (for विप्रेक्ष्य च). Ś1 K1–3 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). — ^{c}) K3–5 D3 अंशे; B (B2 missing) Dn D2. 7–11 असौ; D6 G3 आह (for अंसे). T2 गृह्य (for स्पृष्ट्वा). T3 अंशिनां प्राणिनां स्पृष्ट्वा (sic). — ^{d}) T3. 4 G1. 3 भरतर्षभ; G2 M प्रत्यभाषत (for पर्य°).

48 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) S (except T1. 2) त्वत्तोन्यो (for त्वदन्यो). T2 [ए]व; G2 हि (for [इ]ह). — ^{b}) D2 कश्चिज् (for कश्चिज्). T8 [अ]संशयं (for संजय). — ^{c}) B (B2 missing) Dn D2. 5. 7–9 न हि; D8 ह न; D4 G1. 3 M2. 4 नैव (for नेह). — ^{d}) G2 सुसहायाश्च. D4 आक्षिपं स्वदते पुनः (sic)

49 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) D4. 5. 7 ब्रूयात्; M2. 4 ब्रूहि. — ^{b}) T4 प्राज्ञ- (for प्रज्ञा-). D6 ईदृशं (for ईश्वरम्). — B4 damaged for 49^{c}–50^{b}.

50 B2 missing (cf. v. l. 11). B4 damaged for 50^{ab}. — ^{a}) D4 T3 तावकैर् (for तादृशैर्). — ^{c}) D3 हृते; D10 हृतो (for हृते). D8 राष्ट्रे (for राज्ये). — ^{d}) K4. 5 B (B2 missing) D (except D3) T1–3 M1 जीवेत (for जीवति).

51 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) K4. 5 B (B2 missing) D1. 2. 4–11 T1 G1 M आचक्षीथाः; D3 अवाक्शिराः; T2 आचक्षे वा (for °क्षेथाः). G1 सर्वभयं (for °मिदं). — ^{b}) D4. 9 युक्तं (for मुक्तं). K4. 5 T G महाभयात्; B (B2 missing) D8. 9 °हवे; D3 °बलः (for °हवात्). — ^{c}) K2 अस्मे (sic); T3 तस्मिंस् (for अ°). G2 तोये (for तोय-). D10. 11 T4 G2. 3 गुप्तं (for सुप्तं). — ^{d}) Dn1. n3 D9 जीवतं; D2 जीवितं (for जीवन्तं). K3. 5 Dn2. n3 D2. 3. 5. 7 -विक्षितं (for -विक्षतम्).

52 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{b}) D2. 10 प्राविशं; D4 प्रविष्टस्; M3 प्राविशंस् (for °शत्). T3 G2 तद् (for तं). K3 B5 D10. 11 महाहृदं (K3 °दः); K5 Dn2. n3 D1. 2. 6 T2. 3 G3 M2. 3 हृदं नृप (Dn2. n3 °पं); D8 महारथं; D4 हृदं ततः (for हृदं नृपः). — ^{c}) K2 अस्तभायत. — ^{d}) D5. 7 T4 G3 M4 मनुजाधिप.

53 B2 missing (cf. v. l. 11). D2 om. 53. — ^{a}) K4. 5 B1 D (D2 om.) T1–3 M2–4 हृदे; T4 नृपे (for हृदं). — ^{b}) K2. 3 वि- (for त्रीन्). T2 भ्रांत- (for श्रान्त-). — ^{c}) D1 तत्र; S (except T1. 2 G1) एव

C. 9. 1622
B. 9. 29. 56
K. 9. 29. 46

कृपं शारद्वतं वीरं द्रौणिं च रथिनां वरम् ।
भोजं च कृतवर्माणं सहिताञ्शरविक्षतान् ॥ ५४
ते सर्वे मामभिप्रेक्ष्य तूर्णमश्वानचोदयन् ।
उपयाय च मामूचुर्दिष्ट्या जीवसि संजय ॥ ५५
अपृच्छंश्चैव मां सर्वे पुत्रं तव जनाधिपम् ।
कच्चिद्दुर्योधनो राजा स नो जीवति संजय ॥ ५६
आख्यातवानहं तेभ्यस्तदा कुशलिनं नृपम् ।
तच्चैव सर्वमाचक्षं यन्मां दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
ह्रदं चैवाहमाचष्ट यं प्रविष्टो नराधिपः ॥ ५७
अश्वत्थामा तु तद्राजन्निशम्य वचनं मम ।
तं ह्रदं विपुलं प्रेक्ष्य करुणं पर्यदेवयत् ॥ ५८
अहो धिङ्ग स जानाति जीवतोऽस्मान्नराधिपः ।
पर्याप्ता हि वयं तेन सह योधयितुं परान् ॥ ५९
ते तु तत्र चिरं कालं विलप्य च महारथाः ।
प्राद्रवन्रथिनां श्रेष्ठा दृष्ट्वा पाण्डुसुतान्रणे ॥ ६०
ते तु मां रथमारोप्य कृपस्य सुपरिष्कृतम् ।
सेनानिवेशमाजग्मुर्हतशेषास्त्रयो रथाः ॥ ६१
तत्र गुल्माः परित्रस्ताः सूर्ये चास्तमिते सति ।

(for एकस्). — ^{d}) T3 दिशं (for देशं). K3 D8 समुपायुयं (D8 °य:).

54 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) D3.4.10 सारद्व(D3 °द्व)तं. Dn D2.5.7 चैव; D3 वीर; T3 धीरं (for वीरं). — ^{b}) K2 Dn D3 वर: (for वरम्). — ^{d}) D1 अत्यंतं (for सहिताञ्). D4 T3 G1.2 M भृश-; G3 भ्रातृ- (for शर-). K3 D2.3.7 G3 -वि(G3 -वी)क्षितान्; Dn1 -वीक्षतान्.

55 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) M2.4 सर्वे च (for ते सर्वे). D1 मामिदं प्रोचुर्; T1-3 समभि(T3 °ति)प्रेक्ष्य; T4 G M समति(M3 °भि)क्रम्य (for मामभिप्रेक्ष्य). — D1 om. (hapl.) 55^{bc}. — ^{b}) K2 वाडम् (sic) (for तूर्णम्). K3.4.5 Dn1 D2-5.7.10.11 T4 अनोदयन्. — ^{c}) Ś1 K1-4 D3.4 उपा(K4 °पे)याय; D7 M1.2.4 उप(D7 °पा)गम्य; T4 उपधाय (for °याय). Dn1 D3.4.10.11 तु (for च). T1.2 उपेत्य चैव मामूचुर्. — ^{d}) S (except T1.2) दिष्ट्या संजय जीवसि.

56 B2 missing (cf. v. l. 11). Ś1 K1-3 Dn1.n2 om. (hapl.) 56; Dn3 reads it on marg. D1 om. 56^{ab}. — ^{a}) D3 corrupt. B (B2 missing) D2.7-9 [ए]व ते; G1.3 इमं (for [ए]व मां). — ^{b}) K4.5 Dn3 D3.4.6.8.10 T1.2 M3 जनाधिप (D3.4 °प:); D2.5.7 नराधिप (D7 °पं) (for जनाधिपम्). — ^{c}) T2 किंचिद् (for कच्चिद्). — ^{d}) D5 (marg.) ब्रूहि (for स नो).

57 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{b}) D4 T3 तथा (for तदा). K4.5 D1 नृप; M3 तव (for नृपम्)) K4.5 Dn D2.5.7 T3.4 तथैव (T4 °वं); D1 T2 G3 तच्चैवं (for °व). K2 आवक्ष्यं; K4.5 D6 °क्ष्यौ; Dn D1.2.4.5.7.10 T1.2.4 G M °क्षे; D3 °क्ष्ये; T3 °ष्टे (for °क्षं). — D8 om. (hapl.) 57de. — ^{d}) K1 यस्माद्; D1 M1.2.4 यन्मा (for यन्मां). — D3 om. 57^{e}-58^{d}. B1 damaged for 57^{ef}. — ^{e}) K1 आचष्टं; B1.3.5 D4.6.9-11 °क्षं (D4.10 °क्ष्यं); Dn D2 G M1.3.4 °क्षे (Dn2.n3 °क्ष्ये); D5.7 °क्ष्ये; T3.4 °ष्टे (for °ष्ट). T1 ह्रदं चैव समाचक्षं; T2 °वाचचक्षेयं. — ^{f}) D1.6 T G M1.2 जनाधिप:; D9 M3 नराधिप (for °धिप:).

58 B2 missing (cf. v. l. 11). D3 om. 58 (cf. v. l. 57). K4.5 B1 om. (hapl.) 58^{a}-59^{b}. — ^{a}) Dn D2.5.7 रुदद् (for तु तद्). — ^{b}) T3.4 G1.3 नृप (for मम). — ^{c}) D1 ते (for तं). S ह्रदप्रवेशं श्रुत्वा च (T4 G2 तु).

59 B2 missing (cf. v. l. 11). K4.5 B1 om. 59^{ab} (cf. v. l. 58). D8 om. 59^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1.3 मां न; B4 Dn3 D6.11 T2 स न (by transp.); D1 तं स; T4 च स; G2 मां स. T3 जानीते. — ^{b}) K3 जीवंतो; D3.6 जीवितो (for जीवतो). T3 जीवंत: स्म नराधिप:. — ^{c}) D7 पर्याप्ता; T3 समर्था (for पर्याप्ता). — ^{d}) T3 वयं (for सह). G3 सह योद्धुं परान्प्रति.

60 B2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) D2.7 कालं. — ^{b}) D4 विलप्य सु-; T3.4 G M1 प्रविलप्य; M2-4 विप्रलप्य (for विलप्य च). — D8 om. (hapl.) 60^{c}-61^{d}. — ^{c}) Dn1 रथिन: (for °नां). B5 D8.9 M श्रेष्ठान्. — ^{d}) D2.5.7 पांडुपुत्रभयार्दिता:.

61 B2 missing (cf. v. l. 11). D8 om. 61 (cf. v. l. 60). — ^{b}) D4 कृपण:; T3 नृपस्य (for कृपस्य) K4.5 Dn1.n3 D4.5.7-10 M सुपरिस्कृ(D4 °ष्वि-; D9 °कृ-; M °क्ष)तं; D1 परिसंस्कृतं; T G1.3 तु परिष्कृ

सर्वे विचुक्रुशुः श्रुत्वा पुत्राणां तव संक्षयम् ॥ ६२
ततो वृद्धा महाराज योषितां रक्षिणो नराः ।
राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥ ६३
तत्र विक्रोशतीनां च रुदतीनां च सर्वशः ।
प्रादुरासीन्महाञ्शब्दः श्रुत्वा तद्बलसंक्षयम् ॥ ६४
ततस्ता योषितो राजन्क्रन्दन्त्यो वै मुहुर्मुहुः ।
कुरर्य इव शब्देन नादयन्त्यो महीतलम् ॥ ६५
आजघ्नुः करजैश्चापि पाणिभिश्च शिरांस्युत ।
लुलुवुश्च तदा केशान्क्रोशन्त्यस्तत्र तत्र ह ॥ ६६
हाहाकारविनादिन्यो विनिघ्नन्त्य उरांसि च ।
क्रोशन्त्यस्तत्र रुरुदुः क्रन्दमाना विशां पते ॥ ६७
ततो दुर्योधनामात्याः साश्रुकण्ठा भृशातुराः ।
राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥ ६८
वेत्रजर्झरहस्ताश्च द्वाराध्यक्षा विशां पते । C. 9. 1638 B. 9. 29. 71 K. 9. 29. 61

($T_{3.4}$ G_3 °क्षि)तं (for सुपरि°). G_2 समाश्वास्य परिक्षतं. — B_4 damaged for 61^c–62^d. — ^{c}) D_2 सेनावेश्म जगामासुर् (sic). — ^{d}) B_6 S (except $T_{1.2}$) -शिष्टास् (for -शेषास्). D_4 जनाः (for रथाः).

62 B_2 missing (cf. v. l. 11). B_4 damaged. — ^{a}) $K_{4.6}$ ते तु; D_4 अत्र; M यत्र (for तत्र). K_4 D_3 M_1 गुल्म-; D_6 गुल्मान्; G_2 गुल्मैः; M_3 गुल्मः (for गुल्माः). S -क्षिप्ताः (M_1 °प्तं; M_3 °प्तः) (for -त्रस्ताः). — ^{b}) D_4 $M_{3.4}$ नृप; $M_{1.2}$ नृपे (for सति). D_1 सूर्ये चास्तमितौजसि. — Dn_3 reads 62^{cd} twice. — ^{c}) $T_{3.4}$ G_2 M_{1-3} च; M_4 प्र- (for वि-).

63 B_2 missing (cf. v. l. 11). K_5 Dn D_6 T_1 om. (hapl.) 63–64. — ^{a}) D_3 मृधा (for वृद्धा). — ^{b}) D_8 रक्षका; G_3 रक्षितो (for रक्षिणो). K_2 नरः; $D_{2.5}$ $T_{3.4}$ G M_3 जनाः; D_7 (marg. as in text) युवा (for नराः). K_4 T_2 योषितां रक्षणे रताः. — After 63, K_3 reads 69^{ab}.

64 B_2 missing (cf. v. l. 11). K_5 Dn D_6 T_1 om. 64 (cf. v. l. 63). K_3 om. (hapl.) 64–67. — ^{a}) D_{11} तत्र विक्रोशमानानां. — ^{b}) D_4 T_3 रुदंतीनां. S (T_1 om.) निस्वनः (for सर्वशः). — ^{c}) $K_{2.4}$ $D_{2-5.7.8.11}$ S (T_1 om.) महा- (for महान्). S (T_1 om.) -घोरः (T_4 G_1 M_3 °रं) (for शब्दः). — B_4 damaged for 64^d–65^b. — ^{d}) K_4 D_1 G M_3 तं; T (T_1 om.) तु (for तद्-).

65 B_2 missing (cf. v. l. 11). K_3 om. 65 (cf. v. l. 64). D_1 om. 65–66. B_4 damaged for 65^{ab}. — ^{a}) $K_{4.5}$ $B_{1.3.5}$ Dn $D_{2.5-9}$ T_{1-3} तु (for ता). — ^{b}) K_2 $D_{8.10.11}$ $M_{1.2.4}$ रुदंत्यः (for क्रन्दन्त्यो). K_2 om. (hapl.) from वै up to नादयन्त्यो (in 65^d). $K_{4.5}$ $M_{2.4}$ च; $D_{8.9}$ [ऽ]पि (for वै). — ^{c}) D_4 कुररी (for कुरर्यः). $M_{1.2.4}$ नादेन (for शब्देन). — ^{d}) K_4 D_8 नादयंतो; D_{10} नदयंत्यो (for नाद°). D_2 T_2 महीत्तळं; D_6 महद्बलं.

66 B_2 missing (cf. v. l. 11). K_3 om. 66 (cf. v. l. 64). D_1 om. 66 (cf. v. l. 65). — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ बाहून् (for चापि). M आजघ्नुः पाणिभिः शोकाद्. — ^{b}) D_{10} corrupt. M उरांसि (for पाणिभिश्). $K_{4.5}$ [उ]रः; B_1 M च (for [उ]त). — B_4 damaged for 66^c–67^b. — ^{c}) K_4 $B_{1.5}$ $D_{4.5.8.9.11}$ लुलुंचुश्; K_5 लुलुब्धुश् (sic); B_3 मुमुंचुश्; Dn $D_{2.6.7.10}$ लुलुचुश्; $T_{1.4}$ G °पुश् (for °वुश्). B_3 $T_{2.3}$ M_1 तथा (for तदा). — $Ś_1$ $K_{1.2}$ om. 66^d–67^c. — ^{d}) D_{2-5} क्रोशंतस्; D_6 क्रंदंत्यस् (for क्रोशन्त्यस्).

67 B_2 missing for 67^{ab} (cf. v. l. 11). K_3 om. 67 (cf. v. l. 64). $Ś_1$ $K_{1.2}$ om. 67^{abc} (cf. v. l. 66). B_4 damaged for 67^{ab}. — ^{a}) $K_{4.5}$ D_6 हाहाभूत-; T G °कारं; M_1 °कारान् (for °कार-). D_1 -निनादिन्यो; D_8 -विनादंत्यो; $T_{1.2}$ विधु(T_2 °धू)न्वाना; $T_{3.4}$ G विकुर्वत्यो; M_1 वदंत्यो वै (for -विनादिन्यो). — ^{b}) $K_{4.5}$ $B_{3.5}$ $Dn_2.n_3$ $D_{1.2.6}$ $T_{1.2}$ विनिघ्नाना (for °घ्नन्त्य). Dn $D_{2.5.7}$ [उ]त (for च). S (except $T_{1.2}$) विनिघ्नंत्यु(G_2 °त्यो)दराणि च. — ^{c}) B_2 $D_{10.11}$ शोचंत्यस् (for क्रोश°). M विक्रोशंत्यश्च (M_1 °त्यः प्र-) रुरुदुः.

68 D_3 om. (hapl.) 68^a–69^b. — ^{a}) D_4 ते तु (for ततो). K_{3-5} Dn_2 दुर्योधनोमात्याः (sic). — ^{b}) T_4 G M सास्त्र- (for साश्रु-). $K_{4.5}$ B_3 D_{5-7} भयातुराः; D_1 भृशं तदा; M_3 दुरासदाः (for भृशातुराः). — K_3 reads 68^{cd} twice. — ^{c}) T_3 उपाहृत्य; T_4 $G_{1.3}$ °मंत्र्य (for °दाय).

69 D_3 om. 69^{ab} (cf. v. l. 68). B_5 D_1 M_1 om. (hapl.) 69–70. M_{2-4} om. 69^{ab}. K_3 reads 69^{ab} after 63. — ^{a}) T_2 तत्र (for वेत्र-). $K_{2.3}$ -जर्जर-; $K_{4.5}$ T_1 G_1 -झर्झर-; B (B_5 om.) $D_{8.9}$ -व्यासक्त-; D_4 -गरुर-

C. 9. 1638 B. 9. 29. 72 K. 9. 29. 61 शयनीयानि शुभ्राणि स्पर्ध्यास्तरणवन्ति च ।
समादाय ययुस्तूर्णं नगरं दाररक्षिणः ॥ ६९
आस्थायाश्वतरीयुक्तान्स्यन्दनानपरे जनाः ।
स्वान्स्वान्दारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥ ७०
अदृष्टपूर्वा या नार्यो भास्करेणापि वेश्मसु ।
ददृशुस्ता महाराज जना यान्तीः पुरं प्रति ॥ ७१
ताः स्त्रियो भरतश्रेष्ठ सौकुमार्यसमन्विताः ।
प्रययुर्नगरं तूर्णं हतस्वजनबान्धवाः ॥ ७२
आ गोपालाविपालेभ्यो द्रवन्तो नगरं प्रति ।
ययुर्मनुष्याः संभ्रान्ता भीमसेनभयार्दिताः ॥ ७३
अपि चैषां भयं तीव्रं पार्थेभ्योऽभूत्सुदारुणम् ।
प्रेक्षमाणास्तदान्योन्यमाधावन्नगरं प्रति ॥ ७४
तस्मिंस्तदा वर्तमाने विद्रवे भृशदारुणे ।
युयुत्सुः शोकसंमूढः प्राप्तकालमचिन्तयत् ॥ ७५
जितो दुर्योधनः संख्ये पाण्डवैर्भीमविक्रमैः ।
एकादशचमूभर्ता भ्रातरश्चास्य सूदिताः ।
हताश्च कुरवः सर्वे भीष्मद्रोणपुरःसराः ॥ ७६
अहमेको विमुक्तस्तु भाग्ययोगाद्यदृच्छया ।

(sic); D_{6} -मर्मर-; $T_{2.3}$ -घुर्घुर- (for -जर्झर-). D_{n1} $D_{2.5.7.10.11}$ वेत्राग्रस(D_{10} °वश-; D_{11} °वस)क्तहस्ताश्च. — b) $K_{4.5}$ $D_{n2.n3}$ दाराध्यक्षा; $G_{1.3}$ द्वाररक्षा (for द्वाराध्यक्षा). — B_{4} damaged for 69^{cd}. — c) M (M_{1} om.) रमणीयानि (for शयनी°). — d) K_{2} corrupt. $K_{1.4.5}$ $D_{n2.n3}$ $D_{2.4.5.8.10.11}$ स्पर्धास्तरण-; B_{2} D_{n1} D_{6} स्पर्ध्यं°; T_{2} मृद्धा°; $G_{1.3}$ स्वाध्या° (for स्पर्ध्या°). M (M_{1} om.) ते (for च). $T_{3.4}$ G_{2} स्वध्या(T_{4} साध्वा)-स्तरणमेव च. — e) K_{4} M_{3} ततस् (for ययुस्). — f) $Ś_{1}$ (*sup. lin.* as in text) $D_{5.7}$ द्वार-; B (B_{5} om.) $D_{3.8-11}$ $T_{1.2}$ जन- (for दार-). K_{3} -रक्षण:; $D_{2.5.7}$ -रक्ष(D_{2} °क्षि)का: (for -रक्षिण:). D_{4} हतस्वजन-बांधवा: (= 72^{d}); T_{3} G नगरं रक्षिणस्तदा; T_{4} °रं क्षीण-मानसा:.

70 B_{5} D_{1} M_{1} om. 70 (cf. v.l. 69). — a) $D_{3.5}$ -युक्ता (for -युक्तान्). — b) D_{9} स्यंदनेन (for स्यन्दनान्). K_{3} च परे; $K_{4.5}$ नगरे (for अपरे). $Ś_{1}$ K_{1-3} ययु:; $D_{4.6.10.11}$ $T_{1.2}$ पुन: (for जना:). $T_{3.4}$ G M_{2-4} अपरे स्यंदनान्पुन: (G_{1} °न्पर:). — c) D_{4} om. (hapl.) one स्वान्. — After 70, D_{4} reads 73^{ab}

71 K_{3} om. (hapl.) 71–74. — b) G वेश्मनि. — c) B_{2} corrupt. $T_{3.4}$ G जना राजंस् (for महाराज). — d) T_{3} तथा; T_{4} G तदा (for जना). B_{5} D_{7} यांत:; D_{n1} D_{2-4} T_{4} यांति; D_{10} धात्री:; $G_{1.3}$ यांत्य: (for यान्ती:). D_{n1} पुरीं (for पुरं).

72 K_{3} om. 72 (cf. v.l. 71). D_{1} om. (hapl.) 72–74. — a) D_{10} भारत-. — b) D_{4} सुकुमार्यसुखा-र्चिता:. — c) D_{7} reads from प्रययु up to ययु (in 73^{c}) on marg. D_{3} प्रययौ (for °युर्). — d) $T_{3.4}$ G M_{3} -पति- (for -जन-).

73 K_{3} om. 73 (cf. v.l. 71). D_{1} om. 73 (cf. v.l. 72). D_{4} reads 73^{ab} after 70. D_{7} reads up to ययु on marg. — a) D_{n1} गोपालाश्चाविपालेभ्यो (D_{n2} °लाश्च); D_{2} आ गोपाळाविपाळेभ्यो; D_{10} आ गोपालाधिपालेभ्यो. — b) $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ T_{2} द्रवंते; $K_{4.5}$ D_{6} द्रवंत्यो; D_{3} भ्रुवंत्यो; D_{4} द्रवद्भिर्; $T_{3.4}$ रुद(T_{4} °च)द्भिर्; $G_{1.3}$ पद्भिस्तन्; G_{2} रुदंतो; $M_{1.2.4}$ दुद्रुवुर् (for द्रवन्तो). M_{3} कुर्वंतो भयमातुरा:. — $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ om. (hapl.) 73^{c}–74^{d}.

74 K_{3} om. 74 (cf. v.l. 71). D_{1} om. 74 (cf. v.l. 72). $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ om. 74 (cf. v.l. 73). — a) D_{3} आद्राव् (for अपि). D_{3} एषां; D_{4} S (except T_{1}) तेषां (for चैषां). — c) $K_{4.5}$ B (except B_{1}) $D_{n1.n2}$ $D_{3.7-11}$ प्रेक्ष्यमाणा($D_{3.10}$ °ना)स् (for प्रेक्ष°). $T_{2.3}$ तथा; T_{4} तु ते (for तदा). — d) $K_{4.5}$ B_{2} $D_{n2.n3}$ $D_{5.8-11}$ अधावन्; B_{5} corrupt; $D_{2.7}$ बांधवान्; D_{4} आगतान्; $T_{1.3}$ G M प्राद्रवन्; T_{4} प्रययुर् (for आ-धावन्).

75 a) B D_{n1} $D_{3.6.8-11}$ T M तथा (for तदा). — b) $K_{2.4.5}$ D_{2} M_{2-4} विद्रावे; D_{n1} $D_{1.7}$ (marg.) $T_{1.3}$ विप्लवे; $D_{3.7}$ (orig.) विद्रुते; T_{2} [ऽ]भिप्लवे (for विद्रवे). — c) D_{n1} $D_{5.7}$ M_{2} -संतप्त: (for -संमूढ:).

76 a) D_{2} T_{4} G_{1} ततो; D_{5} यतो; T_{2} जिते (for जितो). T_{4} $G_{2.3}$ M संखे. — e) D_{2} हतोथ (for हताश्च). K_{5} (marg.) कौरवा: (for कुरव:). B_{6} संख्ये (for सर्वे). — f) $K_{4.5}$ T_{4} -पुरोगमा:; D_{6} -पुरस्कृता: (for -पुर:-सरा:).

77 a) B_{1} $D_{1.9}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ M विमुक्तश्च; $T_{3.4}$ G_{2} °क्तो हि (for °क्तस्तु). — b) D_{5} -योग- (for -योगाद्).

विद्रुतानि च सर्वाणि शिबिराणि समन्ततः ॥ ७७
दुर्योधनस्य सचिवा ये केचिदवशेषिताः ।
राजदारानुपादाय व्यधावन्नगरं प्रति ॥ ७८
प्राप्तकालमहं मन्ये प्रवेशं तैः सहाभिभो ।
युधिष्ठिरमनुज्ञाप्य भीमसेनं तथैव च ॥ ७९
एतमर्थं महाबाहुरुभयोः स न्यवेदयत् ।
तस्य प्रीतोऽभवद्राजा नित्यं करुणवेदिता ।
परिष्वज्य महाबाहुर्वैश्यापुत्रं व्यसर्जयत् ॥ ८०
ततः स रथमास्थाय द्रुतमश्वानचोदयत् ।
असंभावितवांश्चापि राजदारान्पुरं प्रति ॥ ८१
तैश्चैव सहितः क्षिप्रमस्तं गच्छति भास्करे ।
प्रविष्टो हास्तिनपुरं बाष्पकण्ठोऽश्रुलोचनः ॥ ८२
अपश्यत महाप्राज्ञं विदुरं साश्रुलोचनम् ।
राज्ञः समीपान्निष्क्रान्तं शोकोपहतचेतसम् ॥ ८३ C. 9. 1655 B. 9. 29. 69 K. 9. 29. 77

— c) D4 विहतानि (for विद्रु°). D4 S (except T1. 2) सैन्यानि (for सर्वाणि). — d) Ś1 K1 शिविराणि; S (except T1. 2) शिबिराद्वै (for °राणि). — After 77, K4. 5 B Dn D2. 3. 5. 7–9. 11 ins. :

174* इतस्ततः पलायन्ते हतनाथा हतौजसः ।
अदृष्टपूर्वा दुःखार्ता भयव्याकुललोचनाः ।
हरिणा इव वित्रस्ताः प्रेक्ष्यमाणा दिशो दश ।

[(L. 1) D2. 5. 7 पलायंतो. D2. 3. 7 -नागा (for -नाथा). — K4. 5 om. lines 2–3. — (L. 2) Dn D2. 3. 7 -पूर्वे- (for -पूर्वा). D2 -व्याकुलचेतनाः. — (L. 3) Dn D2. 5. 7 विभ्रष्टाः (for वित्रस्ताः). B1. 3. 4 D8 प्रेक्षमाणा; D11 वीक्ष° (for प्रेक्ष्य°).]

78 a) G1. 3 सहसा (for सचिवा). — b) T2 एके च दशवर्षिताः (sic). — d) K3 विधावन्; D1. 3. 6. 10. 11 प्रय(D1 ते य)युर्; D2 व्यद्रवन्; D4 तेधावन्; S (except T1. 2) ते यांति (for व्यधावन्).

79 D1 om. 79ab. — a) D2 प्राप्तकालम्. D4 ज्ञात्वा (for मन्ये). — b) Dn1 corrupt. D3 प्रवेशस्; D4 प्रविष्टं; D7 प्रविशं (for प्रवेशं). Ś1 K1–3 सहाभितः; K4. 5 B D3. 8–10 सह प्रभो; T3 सहायिभिः; G2 सहापि वा; M समं विभो (for सहाभिभो). D6 प्रवेशस्तैर्महाविभो. — c) K2. 4. 5 Dn D1. 3. 5. 7. 8. 10. 11 अनुज्ञाय; D6 T1. 2. 4 M3 °प्राप्य (for °ज्ञाप्य). — d) T3 G M वासुदेवं (for भीमसेनं). G1 [अ]भिभो; G3 विभो (for [ए]व च).

80 a) K2 T1. 2 एवम्; K4. 5 एनम्; B (except B3) D1. 7–10 T3. 4 G M2 एतद् (for एतम्). K2 उक्तं; D1 सर्वं; T1. 2 एतन् (for अर्थं). K4. 5 महाबाहो; T3. 4 G °राज; M2. 4 °बाह्वोर् (for °बाहुर्). — b) K4. 5 Dn3 संनि(Dn3 °न्य)वेदयत्; B4 G2 स न्यवेशयत्; D8 सैमवेदयत्; T3 तु न्यवे°; T4 तस्य वे°; G1 तश्चयवे°; M3 तं न्यवे° (for स न्यवे°). — c) K4. 5 भीतो (for प्रीतो). D9. 10 भवेद् (for ऽभवद्). — d) D5. 7 T G -वेदिनः (for °ता). — e) Dn1 परिपूज्य (for °ष्वज्य). K3 B1. 2 G2 महाबाहुं; T3. 4 G1. 3 °राज (for °बाहुर्). — f) K1 B3. 5 D1. 7 T2. 4 G M3 वेश्यापुत्रं; D9 T3 वैश्य° (for वैश्या°). K3 D4 विसर्जयत्.

81 B5 om. (hapl.) 81ab. — a) K4 च; K5 B1. 3 Dn D3–5. 7–9 स्व- (for स). — b) T3 G M तूर्णम् (for द्रुतम्). K4. 5 Dn D1. 2. 5–7 अनोदयत्. — c) K4. 5 Dn D2. 5. 7. 10 स (D2 न) संभावितवांश्चापि (Dn1 °वक्त्रांश्च; Dn2. n3 °वांश्चैव); B D8. 11 संवाहयित°; D1. 6 संभावयित°; D3. 4 संभवापित°; D9 स चाहयित°; T1 स प्रापयित्वा तांश्चापि; T2 संभावयित्वा तां चापि; T3 संप्राप्य इतरांश्चापि; T4 G संप्रापयितवांश्चापि; M राजदारानुपादाय. — d) M शीघ्रं गच्छन् (for राजदारान्).

82 D1 om. 82ab. — a) B4. 5 T3 तैश्च (for चैव). T4 सहितं. B1. 3 तैश्च समाहितः (B1 °महितैः) क्षिप्रम्; D9 तैश्च संसहितैः क्षिप्रम्. — c) Some MSS. हस्तिनपुरं. — d) G1. 3 अस्र- (for बाष्प-). B5 D9 -कंठाश्रु-; G3 -कंठोरु-; M -कंठास्र- (for -कण्ठोऽश्रु-). K3 -लोचनं.

83 K3 T3. 4 om. (hapl.) 83ab. — a) D1 G M3 अपश्यच्च; D3 °श्यत्स (for °श्यत). K4. 5 D7. 10 महाप्राज्ञो; B1. 5 D6. 9 °प्रज्ञं (for °प्राज्ञं). — b) D3 सोश्रु-; M सास्र- (for साश्रु-). K4. 5 D7 G2 विदुरः साश्रुलोचनः (G2 °नं). — c) T4 समीपं (for समीपान्). D4. 9 निःश्रांतं. — d) Dn1 शोकापहत-; D4 तमोपहत-; D9 शोकोपहृत- (for °हत-). K4. 5 Dn D5. 6 T1. 2 -चेतनं; D3. 7 -चेतनः; D8 -चेतसः (for °सम्).

84 a) K5 सत्यवृतिः; D1 सतां वृत्तिः (for सत्यधृतिः). - b) Dn च (for तु). T G प्रणयादग्रतः स्थितं; M

C. 9. 1656
B. 9. 29. 69
K. 9. 29. 78

तमब्रवीत्सत्यधृतिः प्रणतं त्वग्रतः स्थितम् ।
अस्मिन्कुरुक्षये वृत्ते दिष्ट्या त्वं पुत्र जीवसि ॥ ८४
विना राज्ञः प्रवेशाद्वै किमसि त्वमिहागतः ।
एतन्मे कारणं सर्वं विस्तरेण निवेदय ॥ ८५

युयुत्सुरुवाच ।

निहते शकुनौ तात सज्ञातिसुतबान्धवे ।
हतशेषपरीवारो राजा दुर्योधनस्ततः ।
स्वकं स हयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात् ॥ ८६
अपक्रान्ते तु नृपतौ स्कन्धावारनिवेशनात् ।
भयव्याकुलितं सर्वं प्राद्रवन्नगरं प्रति ॥ ८७
ततो राज्ञः कलत्राणि भ्रातॄणां चास्य सर्वशः ।
वाहनेषु समारोप्य स्त्र्यध्यक्षाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ८८
ततोऽहं समनुज्ञाप्य राजानं सहकेशवम् ।
प्रविष्टो हास्तिनपुरं रक्षँल्लोकाद्धि वाच्यताम् ॥ ८९
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वैश्यापुत्रेण भाषितम् ।
प्राप्तकालमिति ज्ञात्वा विदुरः सर्वधर्मवित् ।
अपूजयदमेयात्मा युयुत्सुं वाक्यकोविदम् ॥ ९०
प्राप्तकालमिदं सर्वं भवतो भरतक्षये ।

प्रभोस्तस्याग्र°. — Before 84^{c}, G2 ins. विदुरः. — ^{c}) D8. 10. 11 दिष्ट्या; G1. 3 M तस्मिन् (for अस्मिन्). K2. 3 कुल-; G2. 3 एवं (for कुरु-). D8. 9 -भये (for -क्षये). — ^{d}) K4. 5 दृष्ट्या; D3. 10. 11 अस्मिन् (for दिष्ट्या).

85 ^{a}) D3 राज- (for राज्ञः). D1 प्रवेशं (for °शाद्). — ^{b}) Ś1 K1. 2 किमपि; D4 °र्थं (for °सि). K3 [अ]ग्रतः (for [आ]गतः). — ^{c}) Ś1 K D1. 3. 6 T1. 2 चै (for मे). — ^{d}) D1 विस्तरान्मे (for °रेण). — After 85, Ś1 K1–3 ins. an addl. colophon.

86 ^{a}) D1. 3. 6. 10. 11 G2 तत्र (for तात). — ^{b}) K3 स्व- (for स-). D1 ससुते च सबांधवे. — ^{c}) K3 D8. 9 हताशेष- (for हत°). B1 Dn D4. 5 -परिवारो (for -परी°). — ^{d}) K2 स्थितः; B2. 4. 5 तदा; Dn तव; G3 तथा (for ततः). — ^{e}) Dn D2. 4. 5. 7 हतं (D7 °त-) (for स्वकं). K2. 4. 5 सहायम्; Dn D1. 2. 4. 5. 7 स्वहयम् (for स हयम्). S स्वकं (T3 G1 °यं) हयं (G रथं) समुत्सृज्य. — ^{f}) M2. 4 transp. प्राङ्मुखः and प्राद्रवत्. M1 प्राङ्मुखं.

87 ^{b}) Ś1 K1. 2 स्कंदावार-; T3 स्कंधवारान् (for स्कन्धावार-). Ś1 K (except K2) D1. 2. 6 -निवेशनं; Dn -निवासि यत् (for -निवेशनात्). — ^{c}) D2 -व्याकुळितं. D4 S (except T1. 4) सैन्यं (for सर्वं).

88 ^{a}) D2 T2. 3 M कळत्राणि. — ^{b}) D6 [ए]व; T [अ]पि (for [अ]स्य). K3 B1. 2 Dn D3–11 T1 G3 सर्वतः; T4 भारत; G1 संजय (for सर्वशः). — ^{c}) D1 यत्नात्सर्वे; D3. 6 वाहान्सर्वान् (D6 °र्वे) (for वाहनेषु). — ^{d}) K2. 4. 5 B2. 4 Dn D2–7. 10. 11 T1 G1. 3 अध्यक्षाः; T3. 4 G2 ह्य°; M1 स्त्रीरक्षाः (for स्त्र्यध्यक्षाः).

89 ^{a}) B1 D2. 5 (*sup. lin.* as in text) G3 M3 समनुप्राप्य (for °ज्ञाप्य). — ^{b}) D4 राजानं केशवं तथा. — ^{c}) Some MSS. हस्तिनपुरं. — ^{d}) G3 लक्ष्यं (for रक्षल्ँ). D1. 2. 5. 7 S लोकस्य (for लोकाद्धि). Ś1 K2 वाश्य(K3 °श)तां; D2 चाच्युतान्; G3 याचितां (for वाच्यताम्). K4. 5 रक्षल्ँल्लोकाद्धिना(K5 °द्धि भा)च्युतात्; B D8. 9. 11 °कान्प्रधावितान्; Dn पुरल्लोकस्य वाच्य तत् (sic); D3 रणलोकार्जितं यशः; D4 रक्षल्ँल्लोकाश्रयहितं; D6 °द्धि च्युतः; D10 °द्धिवात्मनां.

90 Before 90, T1 G1 ins. संजय उवाच. — ^{a}) T3 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). Dn च (for तु). — T3. 4 om. (hapl.) 90^{b}–92^{a}. G M2–4 transp. 90^{b} and 90^{d}. — ^{b}) Ś1 D4 G वेश्यापुत्रेण; B5 D3. 9 वैश्य° (for वैश्या°). — M1 om. 90^{cd}. — ^{c}) G कालः प्राप्त (for प्राप्तकालम्). K2 ज्ञाता; T2 प्राज्ञो (for ज्ञात्वा). — ^{d}) G2 सत्य- (for सर्व-). — ^{e}) G2 अनुपूज्यद् (for अपूजयद्). D5. 7 विदुरश्चैव धर्मात्मा. — ^{f}) T2 धर्म- (for वाक्य-). Ś1 K Dn D1. 3. 6. 7. 10. 11 युयुत्सुं वाक्यमब्रवीत्. — After 90, Dn1. n2 D6 ins.: 175*.

91 T3. 4 om. 91 (cf. v. l. 90). Dn1. n2 D6 om. 91^{ab}. T1. 2 om. 91^{a}–92^{b}. Dn3 reads 91^{ab} on marg. — ^{b}) K3 D9 भुवता (D9 °तो); Dn3 D8 M भवता; D4 कृतं ते; D8 श्रुत्वा ते (for भवतो). Ś1 K1–3 M3 भरतर्षभ (for °क्षये). D10 भवते भारतक्षयः. — Ś1 K Dn3 D1–5. 7–11 ins. after 91^{b}: Dn1. n2 D6 after 90:

175* संस्मृतः कुलधर्मश्च सानुक्रोशतया त्वया ।
दिष्ट्या त्वां तात संग्रामादस्माद्वीरक्षयात्पुरम् ।
समागतमपश्याम अंशुमन्तमिव प्रजाः ।
अन्धस्य नृपतेर्यष्टिर्लुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ।

अद्य त्वमिह विश्रान्तः श्वोऽभिगन्ता युधिष्ठिरम् ॥ ९१
एतावदुक्त्वा वचनं विदुरः सर्वधर्मवित् ।
युयुत्सुं समनुज्ञाप्य प्रविवेश नृपक्षयम् ।
युयुत्सुरपि तां रात्रिं स्वगृहे न्यवसत्तदा ॥ ९२ C. 9. 1671 B. 9. 29. 105 K. 9. 29. 91

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८

॥ समाप्तं ह्रदप्रवेशपर्व ॥

बहुशो याच्यमानस्य दैवोपहतचेतसः ।
त्वमेको व्यसनार्तस्य ध्रियसे पुत्र सर्वदा ।

[Dn1. n2 D6 om. lines 1–3; Dn3 reads them on marg. —(L. 1) K4. 5 D4 संस्मृत्य; Dn3 संस्तुतं; D1. 10 स स्मृतः; D3 संस्मृतं; Bom. ed. रक्षितः (for संस्मृतः). K4. 5 Dn3 D3 -धर्मं (for -धर्मज्ञ). K4 धिया (for त्वया). —(L. 2) K4 दृष्ट्वा (for दिष्ट्या). Ś1 K1. 2 Dn3 D9. 10 त्वं (for त्वां). K3 D3. 10. 11 इह (for तात). K2 D4 परं; K4. 5 पुरा; D8 पुनः (for पुरम्). —(L. 3) D2. 4 अपश्यामो. Dn3 D2. 7. 10 अंशुमंतम्; D4 हतं सुतम्; D8 श्वसमंतम् (for अंशुमन्तम्). —(L. 4) D5 दृष्टिर्; D9 पार्ष्णिर् (for यष्टिर्). D9 लब्धस्य (for लु°). D4 -दर्शिनीं; D5 -दर्शनः. — D11 om. lines 5–6. —(L. 5) D1 मुह्यमानस्य; D3. 10 वाच्य° (for याच्य°). —(L. 6) K3 व्यसनार्तस्य; D9 विवशस्तस्य (for व्यसनार्तस्य). D4 corrupt for the post. half. D1 जायसे; D2 प्रीयसे; D3 जीवसे (for ध्रियसे). Ś1 K1. 3 D1. 6. 10 सर्वथा; K2 D3. 8. 9 °शः (for °दा).]

— ^{a}) G M1 [अ]हमपि (M1 °भि-) (for त्वमिह). — ^{b}) M1 च (for श्वो). B1 D9 गंतासि; D1 हि गंता; D3 [ऽ]तिगंता; D8 गतोसि; G गंतास्मि; M1 [अ]स्मि गंता; M2–4 [ऽ]भिगच्छ (for °गन्ता). K1 जनाधिपं (for युधिष्ठिरम्).

92 T3. 4 om. 92^{a} (cf v. l. 90). T1. 2 om. 92^{ab} (cf. v. l. 91). Before 92, D4 ins. वैशंपायन उवाच. — ^{b}) G2 सत्य- (for सर्व-). Ś1 K D (except D4. 8. 9) विदुरः साश्रुलोचनः. — After 92^{b}, Dn D5. 7 ins.:

176* युयुत्सुं प्रेषयामास स्वगृहं याहि पुत्रक ।
युयुत्सुरपि क्षत्तारं नत्वा स्वगृहमाययौ ।

[(L. 1) Dn3 तोषयामास (for प्रेष°).]

— ^{c}) Dn2 युयुत्सुः. D6. 11 G3 (after corr. as in text) -प्राप्य (for -ज्ञाप्य). — ^{d}) D6 om. from नृपक्षयम् up to दृष्ट्वा ध्वस्त (in line 3 of 177*). D1 नृपालयं (for नृपक्षयम्). S (except T4) विवेश नृपतिक्ष (T1–3 °तेः क्ष)यं. — After 92^{d}, Ś1 K D T1. 2 ins.:

177* पौरजानपदैर्दुःखाद्धा हेति भृशनादितम् ।
निरानन्दं गतश्रीकं हतनागमिवाशयम् ।
शून्यरूपमपध्वस्तं दृष्ट्वा ध्वस्ततरोऽभवत् ।
विदुरः सर्वधर्मज्ञो विक्लवेनान्तरात्मना ।
विवेश नृपते राजन्निशश्वास शनैः शनैः ।

[D6 om. up to दृष्ट्वा ध्वस्त (in line 3). Before line 1, K4 reads line 3 for the first time, repeating it in its proper place. K5 transp. lines 1 and 3. —(L. 1) D1 गत्वा (for दुःखात्). D2 -नादिते. —(L. 2) D4 च निःश्रीकं (for गत°). Ś1 K1. 3 D11 हृतारामम्; D2–4 हतनागम् (for हत°). K2. 4. 5 D2 आश्रयं (for आशयम्). D1 हृतांबुमिव सागरं; D8. 9 हतनाथं नृपाशयं (for the post. half). — D1 om. line 3; K4 reads it for the first time before line 1. —(L. 3) Dn D2. 5. 7 शून्यद्वारम् (for °रूपम्). K4 (both times). 5 महाध्वस्तं; D4 T1 अव°; D5 corrupt (for अप°). Ś1 K1. 2 शून्यं नृपगृहं (Ś1 lacuna for गृहं) ध्वस्तं (for the prior half). K3 D3. 11 T1 दुःखाद्दुःखतरोभवत्; Dn D2. 5. 7 कु (Dn3 क) ष्टनागं सरो यथा (for the post. half). — D3 om. lines 4–5. —(L. 4) Dn D5. 7 -धर्मात्मा (for -धर्मज्ञो). Dn विविक्तेन; T2 व्याकुलेन (for विक्लवेन). —(L. 5) The portion of the text from नृपते up to ततः प्रा (in 9. 29. 53^{a}) is lost

in D5 on missing folios. D6.11 नगरे; D7 स्वगृहं (for नृपते). Ś1 K1 आरान्; Dn वेश्म; D1.4 पार्श्वं (for राजन्). Dn निःश्वसन्स; D1.2.4.7 निश्वसंश्च (for निशश्वास).]

— After 177*, D8 ins. line 2 of 178*. G1.3 om. 92ef. — f) D4 न्यपतत्; D8 न्यविशत्; T2 निवसत् (for न्य°). T3.4 G2 M न्यवस (M3 °विश)त्स्वगृहे तदा. — After 92, Ś1 K D (except D3; D5 missing) T1.2 ins.:

178* वन्द्यमानः स्वकैश्चापि नाभ्यनन्दत्सुदुःखितः ।
चिन्तयानः क्षयं तीव्रं भरतानां परस्परम् ।

[D1 om. line 1. — (L. 1) Ś1 K2 D8.9 नंद्य (K2 °द)मानः; K1 नर्घमानः; Dn1 वीक्षमाणः; Dn2.n3 D2 वक्ष्यमाणः; T1.2 वत्स्यमानः (for वन्द्य°). — (L. 2) D2 धिग्धिक्क्षत्र-; D7 धिग्धिग्यन् (submetric) (for चिन्तयानः). D1 परं तीव्रं; T1.2 महाराज (for क्षयं तीव्रं). Dn धिक्कारयन्त्रयं तीव्रं (for the prior half). K2.4.5 भारतानां; T1.2 हतानां च (for भरतानां). D1 क्षयं तदा; D2 पितामह (for परस्परम्).]

Colophon: D5 missing. — *Adhy. name:* Ś1 K1–3 D1.4 दुर्योधनापसरणं (K2 °सरः; D1.4 °सरणः); K4.5 D6 ह्रदोपयाने दुर्योधनापसरणं (D6 °णः); D3 शल्यवधः; D7 दुर्योधनस्य ह्रदेपसर्पणः; M2–4 ह्रदप्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B5 29; Dn 27; D4 28 (as in text); D11 S 30. — *Śloka no.:* K5 97; Dn 99.

— After the above colophon, K3 B3.4 add समाप्तं चेदं (B3 इदं; B4 च) शल्यपर्व; K4.5 B1.2 D2.4.7–9 शल्यपर्व समाप्तं; B5 समाप्तं; D1 शल्यपर्व संपूर्णं; D3 समाप्तोऽयं ग्रंथः संपूर्णः.

K4 concludes with:

अतः परं गदापर्व भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

धृतराष्ट्र उवाच ।
हतेषु सर्वसैन्येषु पाण्डुपुत्रै रणाजिरे ।
मम सैन्यावशिष्टास्ते किमकुर्वत संजय ॥

संवत् १८५१ शाके १७१६ मार्गशिर शुक्का ६ भृगुवासरे लिखितं ।

K5 concludes with:

शुभमस्तु । अतः परं गदापर्व भविष्यति । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमः ।

B1 concludes with:

नारायणं नमस्कृत्येत्यादि ।

D1 concludes with:

स्वस्ति श्री संवत् १६४९ वर्षे शके १५१४ प्रवर्तमाने श्रावणशुदि ६ गुरौ लिखिते अद्येह श्रीसूर्यपुरे तापीतटे वास्तव्य आभ्यंतरनागरज्ञातीय दुवे श्रीवामनसुतबोधाकेन लिखितं ।

यादृशं पुस्तके दृष्टं तादृशं लिखितं मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम्
भग्नपृष्ठकटिग्रीवाबद्धमुष्टिरधोमुखम् ।
कष्टेन लिखितं शास्त्रं यत्नेन परिपालयेत् ॥

शुभं भवतु । शिवमस्तु । गणेशदशपुत्रस्येदं पुस्तकं ।

D6 concludes with:

रामः । रामः । शुभमस्तु । रामः । रामः । श्रीदुर्गाशाह

D9 concludes with:

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्री । श्री । शुभमस्तु ।
मार्गशीर्षे कृष्णपक्षे एकादश्यार्कवासरात् ।
राजेश्वरेण लिखिता समाप्तं शल्यपर्वणि ॥ १ ॥

D10 concludes with:

अतः परं गदायुद्धपर्व । शुभमस्तु । नृसिंह ।

लिषितमिदमद्भुतं पुस्तकं भारताख्यं
दुरितनिचयघ्नन्तं भर्त्सनं दुर्मतेश्च ।
द्विनवषट्समेतैरङ्कभिश्चैव सैकै-
र्गतवति सति वर्षे गङ्गरामेण दिव्यम् ॥

संवत् १८१२ गुरुवासरे शल्यपर्वणि समाप्तः

D11 concludes with:

श्रीकृष्णार्पणमस्तु

support of all Sanskritists, and of all who are interested in the furtherance of this supremely important work. . . . In every respect, therefore, this monumental work will reflect the utmost credit on its editor and his assistants, and on the great Indian people who may justly regard it as a matter of national pride. . . . When completed, this edition of the Mahābhārata will occupy a place in the history of Sanskrit scholarship with which only one other work—the lexicon of Boehtlingk and Roth—can hope to vie in magnitude and importance." — Professor Dr. FRANKLIN EDGERTON (Yale University, New Haven).

His Excellency Sir ROGER LUMLEY, Late Governor of Bombay: "Since its foundation more than a quarter of a century ago, the Bhandarkar Oriental Research Institute has rendered great service to the cause of Oriental learning, and deeply enriched the tradition of Indian Scholarship. ...... I give my best wishes to the Institute for the future, and look forward to the day when its great work on the Mahābhārata is successfully completed."

His Excellency LORD WILLINGDON, Late Viceroy of India: "With the recollection of the close association which I had with the early fortunes of the Bhandarkar Institute and of my personal friendship with that great scholar and gentleman Sir Ramkrishna Bhandarkar, I am grateful for this opportunity of sending my warmest greetings to all those who have laboured so well to bring it to its present state of efficiency.

As its first president, I am proud to feel that it is fully justifying the hopes and aspirations of its founder, and is proving a worthy memorial to a great citizen, a great student of Oriental Research, and, above all, to one who spent his life working for the educational advancement of his fellow countrymen."

Shri. RAJENDRA PRASAD, the Rashtrapati of India: "The Bhandarkar Oriental Research Institute, by its systematic and valuable research of the last four decades, has done a great national service and opened up new avenues for free India's future writers and thinkers. ...... In the changed political atmosphere in our country, I am sure, your Institute will receive greater recognition both at the hands of the public and the Government, which should mean greater appreciation of the work you are doing and more liberal help to you in carrying it out."

Sir JOHN FORSDYKE, K. C. B., Director and Principal Librarian, BRITISH MUSEUM, London: "The British Museum sends its warmest congratulations to the Bhandarkar Oriental Research Institute. The founding of the Institute was a landmark in the development of Oriental studies in India, and during these 25 years great enterprises have been planned and rapidly carried towards completion. First among these is the monumental edition of the Mahābhārata, without doubt the most important advance in Sanskrit scholarship in this period, and a model for the critical treatment for which the bulk of Sanskrit literature still waits."

Resolutions of the Indian Section of the 17th International Congress of Orientalists at Oxford (1928): 1. "That this Congress is gratified to find that the preparation of a critical edition of the Mahābhārata, a work of such tremendous importance for the future of Sanskrit research, has been undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute, and congratulates the Institute on the first fruits of its labours, the first fascicule of the critical edition, which was published in July 1927."

2. "That in view of the eminently satisfactory manner in which the work is being done by the Institute, this Congress is of opinion that the MS. collations made and the funds collected for the critical edition of the epic planned by the Association of Academies be now utilized for purposes of the critical edition being prepared in India, without prejudice to the original project of the Association of Academies."

3. "That this Congress therefore recommends that: (*a*) such collations of the Mahābhārata text as have already been prepared by the Association of Academies be placed, on loan, at the disposal of the Bhandarkar Oriental Research Institute, and (*b*) such funds as were collected by the Association of Academies for Mahābhārata work be now utilized for doing further collation from the Mahābhārata MSS. preserved in the European libraries, these collations being in due course likewise made available for the purposes of the work of the critical edition undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute."

☞ It is in the spirit of this resolution that the Trustees of the Mahābhārata Fund in Great Britain have made from the Fund donations of £ 2,490.

The Critical and Illustrated Edition of the Mahābhārata

VOLUMES ALREADY PUBLISHED	*Permanent-members* Rs.	Others Rs.
Vol. I - ĀDIPARVAN (1), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 1-7; pp. CXVIII + 996	33-0	36-8
Vol. II - SABHĀPARVAN (2), Ed. F. Edgerton; Fasc. 13-14; pp. LXVII + 517	13-0	14-8
Vol. III and IV - ĀRAṆYAKAPARVAN (3), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 11-12; pp. XLII + 1117	28-0	32-8
Vol. V - VIRĀṬAPARVAN (4), Ed. Raghu Vira; Fasc. 8; pp. LX + 362	12-0	13-0
Vol. VI - UDYOGAPARVAN (5), Ed. S. K. De; Fasc. 9-10; pp. LIV + 739	25-0	37-8
Vol. VII - BHĪṢMAPARVAN (6), Ed. S. K. Belvalkar; Fasc. 15-16; pp. CICV + 802	20-0	24-8
Vol. X - KARṆAPARVAN (8), Ed. P. L. Vaidya Fasc. 20, 27; pp. xlii + 697 + *lxxx*	27-0	30-8
Vol. XII - SAUPTIKAPARVAN (10), Ed. H. D. Velankar; along with STRĪPARVAN (11), Ed. V. G. Paranjpe; Fasc. 17	9-0	10-0
Vol. XIII - ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Rājadharma, Fasc. 18-19, 26 (pt.)	40-8	45-0
Vol. XIV - ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Āpaddharma, & Concordance; Fasc. 21, 26 (part); pp. viii + 264 + *cxliv*	13-0	14-0
Vol. XV - ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Mokṣadharma, Fasc. 22-23, 24 (part); pp. viii + 844	33-0	36-0
Vol. XVI - ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; — do —; Fasc. 24 (part); 26 (part); pp. viii + 448	45-0	50-0
VOLUMES IN PRESS OR IN PREPARATION		
Vol. VIII and IX - DROṆAPARVAN (7), Ed. S. K. De; Fasc. 25, 28 (out); 29	41-0	48-0
Vol. XI - ŚALYAPARVAN (9), Ed. R. N. Dandekar; Fasc. 30 (out); 31	24-8	27-0
Vol. XVIII - ĀŚVAMEDHIKAPARVAN (14), Ed. R. D. Karmarkar	22-8	25-0
Vol. XVII - ANUŚĀSANAPARVAN (13)	42-0	50-0
Vol. XIX - ĀŚRAMAVĀSAPARVAN (15), MAUSALAPARVAN (16), MAHĀPRASTHĀNIKAPARVAN (17), and SVARGAPARVAN (18)	14-8	16-8
Vol. XX and XXI - PRATĪKA INDEX	32-0	39-8

* * *   * * *   * * *

§ Vol. XXII and XXIII - HARIVAṀŚA

§ Vol. XXIV - EPILOGUE

Above are deferred prices. Bound Volumes at Rs. 3 to 6 extra each. This list (1956) *cancels previous lists.*

CURRENT RATES OF SUBSCRIPTION*

Kind of Binding	*For Permanent Members*		*For Others*	
	Advance Payment (i)	Deferred Payment (ii)	Advance Payment (iii)	Deferred Payment (iv)
Cloth	Rs. 530	Rs. 575	Rs. 600	Rs. 650
Paper	Rs. 430	Rs. 475	Rs. 500	Rs. 550

N. B.— Subscribers on the Deferred Payment Plan have to deposit, out of the price, Rs. 25/- fo registration of the order. — *Postage extra in all cases.*

* Parts not sold singly, except the Bhagavadgītā portions from Vol. VII: Price (Paper) Rs. 7-8.

† No further concession is given to trade on the advance price charged; concession is given t trade at 20% on the deferred price only.

§ The two Harivaṁśa Volumes and the Volume of Epilogue fall outside the above set.

Printed at Bhandarkar Institute Press, Poona-4; Published by Dr. S. K. Belvalkar, General Editor.